

SCI-CONF.COM.UA

PROGRESSIVE RESEARCH IN THE MODERN WORLD

**PROCEEDINGS OF III INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
DECEMBER 1-3, 2022**

**BOSTON
2022**

PROGRESSIVE RESEARCH IN THE MODERN WORLD

Proceedings of III International Scientific and Practical Conference

Boston, USA

1-3 December 2022

Boston, USA

2022

UDC 001.1

The 3rd International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” (December 1-3, 2022) BoScience Publisher, Boston, USA. 2022. 867 p.

ISBN 978-1-73981-125-9

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-progressive-research-in-the-modern-world-1-3-12-2022-boston-ssha-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: boston@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2022 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2022 BoScience Publisher ®

©2022 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Костюченко Р. В., Герасимчук Л. О.* 15
МОНІТОРИНГ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ М. ЖИТОМИР

VETERINARY SCIENCES

2. *Ізліцький І. І.* 19
ТРАВМАТИЧНІ УШКОДЖЕННЯ СУХОЖИЛКО-ЗВ'ЯЗКОВОГО АПАРАТУ ДИСТАЛЬНОГО ВІДДІЛУ КІНЦІВОК У КОНЕЙ
3. *Кос'янчук Н. І.* 29
ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Корінчак Л. М.* 35
ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ФОРМУВАННІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я
5. *Куцериб Т., Гриньків М., Павлишин А.* 41
КОРОТКИЙ ОГЛЯД СЕРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ СПОРТСМЕНОК ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ

MEDICAL SCIENCES

6. *Holovko M., Dobrzanska Ye.* 48
IMMUNOSUPPRESSIVE EFFECT OF HERPES VIRUS INFECTION ON THE COURSE OF MICROBIAL-INFLAMMATORY DISEASES IN CHILDREN
7. *Karabka N. P., Tsysar Yu. V.* 53
POSTPARTUM RECOVERY AS A GUARANTEE OF WOMEN'S HEALTH
8. *Piskalyova A. A., Tsysar Yu. V., Andriets O. A.* 59
CHANGES IN THE HORMONAL BACKGROUND IN WOMEN OF DIFFERENT AGE CATEGORY AND ITS INFLUENCE ON MENSTRUAL CYCLE PROCESSES
9. *Semenenko S. B., Tymofiychuk I. R., Slobodian K. V., Kovpak A. V., Chernei N. Ya.* 64
THE SIGNIFICANCE OF THE INFLUENCE OF THE PINEAL GLAND ON THE SYNCHRONIZATION OF THE BODY'S BIOLOGICAL RHYTHMS
10. *Вороненко О. С., Павлюк К. С., Гайденко В. Є., Краснопольська К. О.* 71
ОНКОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАЦИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ В ТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ЕНДОКРИНОЛОГА

11. *Журавель В. І., Алексійчук О. Ю., Журавель В. В., Зарецький М. М., Тимошенко В. В.* 81
ПЛАНУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ, ЯКА
ТЕХНОЛОГО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ФАЗА ПРОЦЕСУ
УПРАВЛІННЯ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ
12. *Захарова А. О., Пацаця М. М., Білопольська М. І.* 92
ПОРІВНЯННЯ УСКЛАДНЕНЬ ПРИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ НИРКИ
ВІД ЖИВОГО І МЕРТВОГО ДОНОРА
13. *Копач К. Д., Мусієнко А. Ю.* 96
АНАЛІЗ РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ГРОМАДИ, ЩОДО
ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНИХ РЕФОРМ В ПЕРІОД
ПАНДЕМІЇ COVID-19
14. *Кошова І. П., Пилипенко А. Ю., Плюсюк В. А., Довгаль Е. В.* 102
ОГЛЯД АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ЛІКУВАННЯ ACNE
VULGARIS
15. *Рижков Б. П., Волкова О. О., Гончарова Н. М., Колесник В. П.* 107
ВИБІР МЕТОДУ ХІРУРГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ
ПЕРФОРАТИВНИХ ПІЛОРОДУОДЕНАЛЬНИХ ВИРАЗОК
16. *Тимощук Д. С.* 111
МАТКОВО-ПЛАЦЕНТАРНА НЕДОСТАТНІСТЬ. СУЧАСНІ
ПОГЛЯДИ НА ЕТІОЛОГІЮ. АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ
17. *Шумко Г. І., Цап М. М.* 119
ДИФЕРЕНЦІЙНА ДІАГНОСТИКА ЗАДИШКИ ПРИ РІЗНИХ
ПАТОЛОГІЧНИХ СТАНАХ У ТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

CHEMICAL SCIENCES

18. *Delehan S. V., Luhosh I. I.* 126
REGULATIONS AND PLANS TO REDUCE CLIMATE CHANGE
IN UKRAINE BEFORE WAR
19. *Klimko Yu. E., Koshchii I. V., Vasilkevich O. I., Levandovskii S. I.* 133
SYNTHESIS HYDROXAMIC ACIDS WITH A CAGE FRAGMENT
AND BIOLOGICAL ACTIVITY OF THEIR COMPLEXES WITH
Cu²⁺ AND Fe³⁺
20. *Маргімай В. В., Маргімай Л. Г., Маргімай Д. В.* 139
ВПЛИВ ГІБЕРЕЛОВОЇ КИСЛОТИ НА ПРОРОСТАННЯ
НАСІННЯ І РІСТ ПРОРОСТКІВ HIBISCUS SYRIACUS

TECHNICAL SCIENCES

21. *Ruzudzhenk S.* 143
RESEARCH ON THE POSSIBILITY OF USING A NEURAL
NETWORK, TRAINED ON THE BASIS OF THE STRUCTURAL
INTERACTING TECHNOLOGIES SCHEME, FOR AUTOMATIC
LaTeX SCIENTIFIC PAPERS GENERATION

22.	<i>Tugai Yu., Kuznetsov V., Tugai I.</i>	154
	THE ANALYSIS OF NON-LINEAR RESONANCE OSCILLATORY PROCESSES IN ELECTRICAL NETWORKS	
23.	<i>Гончар В. В.</i>	164
	АНАЛІЗ МЕТОДИК ТА ПРИСТРОЇВ СКАНУВАННЯ РАЙДУЖНОЇ ОБОЛОНКИ ОКА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ	
24.	<i>Єзловецька І. С.</i>	167
	ПЕРЕХІД НА ЗАМКНЕНІ ЦИКЛИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ГАРАНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ	
25.	<i>Калюжна Ю. С., Коверсун С. О.</i>	173
	НЕСПРИЯТЛИВИЙ ВПЛИВ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ МЕТАЛУРГІЇ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
26.	<i>Карпенко Г. В., Крастель П. І.</i>	179
	ДОСЛІДЖЕННЯ ОДЕРЖАННЯ НИЗЬКОЩІЛЬНОГО ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНОГО ВУГЛЕЦЕВОГО МАТЕРІАЛУ НА ОСНОВІ КАРБОНІЗОВАНОЇ ПОВСТІ	
27.	<i>Карпов В. Ю., Носко О. А.</i>	187
	ЛИТІ ПОРИСТІ МАТЕРІАЛИ ГАЗО-ЕВТЕКТИЧНОГО ТИПУ	
28.	<i>Майор Є. В., Скрипник Т. К., Мазурець О. В., Молчанова М. О., Собко О. В.</i>	194
	ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНОГО АЛГОРИТМУ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ ОБРАЗІВ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖЕЮ	
29.	<i>Мартинюк А. С., Чернобородюк В. Д., Ходзицький Д. А.</i>	204
	ФІЗИКА ПРОЦЕСУ САМОЗБУДЖЕННЯ АСИНХРОННОГО ГЕНЕРАТОРА	
30.	<i>Михайлишин Д. Я.</i>	207
	ПРОЕКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
31.	<i>Фиалко Н. М., Зимин Л. Б., Хмиль Д. П., Чехаровская М. И.</i>	212
	ПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДИНАМИЧЕСКОЙ ВЯЗКОСТИ СВЕРХКРИТИЧЕСКОЙ ВОДЫ ПРИ ТЕЧЕНИИ В ВЕРТИКАЛЬНЫХ НАГРЕВАЕМЫХ КАНАЛАХ	
32.	<i>Фиалко Н. М., Шараевский И. Г., Хмиль Д. П., Чехаровская М. И.</i>	220
	ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ИЗМЕНЕНИЯ КИНЕМАТИЧЕСКОЙ ВЯЗКОСТИ СВЕРХКРИТИЧЕСКОЙ ВОДЫ ПРИ ТЕЧЕНИИ В ВЕРТИКАЛЬНЫХ ТРУБАХ	
33.	<i>Ялова А. М., Сусідко А. М.</i>	227
	ОГЛЯД ОСНОВНИХ ФАКТОРИ ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ІНТЕНСИФІКАЦІЮ ГОРІННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ПАЛИВА У ВОДОГРІЙНИХ КОТЛАХ	

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

34. *Кифоренко Б. Н., Ткаченко Я. В.* 234
СИНГУЛЯРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ДВИЖЕНИЕМ РАКЕТ В
АТМОСФЕРЕ
35. *Ткаченко Н. Є.* 240
ДРІБНОДИСПЕРСНА СУМІШ ПОБЛИЗУ ТВЕРДОЇ ПОВЕРХНІ

GEOGRAPHICAL SCIENCES

36. *Prasul Yu. I., Tkachenko A. I.* 246
CLASSIFICATION OF LANDSCAPES OF ARABAT SPIT AND
THEIR TRANSFORMATION DUE TO THE ACTION OF FACTORS
OF DIFFERENT ORIGIN
37. *Рибалова О. В., Бригада О. В., Бондаренко О. О., Романчук Д. І.* 257
ВПЛИВ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ НА
ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

38. *Медведєв О. Ю., Медведєва О. О.* 265
ОЦІНКА ПРИДАТНОСТІ ЯКОСТІ ВОДИ ОЗЕРА КИТАЙ ДЛЯ
ЗРОШЕННЯ

ARCHITECTURE

39. *Киричук-Хассан Саїд Хассан У. І., Ятченко А. М.* 272
ОСОБЛИВОСТІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ
40. *Кушнір М. В., Кононенко Г. Ю.* 277
АРХІТЕКТУРНЕ ОСВІТЛЕННЯ МІСТА ТА ЙОГО
ПЕРСПЕКТИВИ
41. *Підкуйко В. А., Кононенко Г. Ю.* 283
ВПЛИВ СВІТЛА НА СПРИЙНЯТТЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО
ПРОСТОРУ

PEDAGOGICAL SCIENCES

42. *Afandiyeva A. T., Rashidova Z. N.* 291
ORGANIZATION OF THE LEARNING PROCESS IN KAHOOT
143. *Chubar V. V., Aprod A. O., Hubriy I. V., Zacheпа O. M.* 294
FORMATION OF COMPETENCE OF FUTURE HIGH SCHOOL
TECHNOLOGY TEACHERS REGARDING INNOVATIVE
TECHNOLOGIES OF TRANSFORMATIVE ACTIVITY
44. *Sobol N.* 304
CONTRIBUTION OF UNIVERSITIES TO OVERCOMING
STUDENT ANXIETY DURING THE WAR
45. *Баркова Ю.* 308
ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ ДО ПОКРАЩЕННЯ
СТАНУ СПОРТИВНОГО ІНТЕРЕСУ НА РІВНІ СІЛ ТА СЕЛИЩ

46.	Башманівська І. В. ІКТ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ АУДИТИВНИХ УМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	318
47.	Жарук Ю. О., Мельниченко Г. В. ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ	324
48.	Зайцева К. І., Кушнір Н. В. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	330
49.	Мегем О. М., Москаленко В. І. ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРЮВАННЯ НА COVID-19 СЕРЕД МОЛОДІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	336
50.	Молотай Л. А., Пасечник С. В. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	344
51.	Наумець Є. О., Войтенко О. А., Клименко Т. А. РОЛЬ ТРЕНЕРСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У СПОРТІ	354
52.	Отравенко О. В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ	362
53.	Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Феклистова И. С., Пакулина А. С. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ДЗЮДОИСТОВ-ВETERANОВ С УЧЕТОМ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ И ОПТИМАЛЬНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ НАГРУЗОК	370
54.	Собко Н. Г., Пищиков Д. І. ПРОГРАМУВАННЯ ТРЕНУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В РОЗРІЗІ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СПОРТСМЕНІВ У БОЙОВОМУ САМБО	381
55.	Стрижяков А. О. ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ	385
56.	Філімонова Т. В., Горбильова А. А. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	389
57.	Форосян О. І., Орлова В. А. СУЧАСНІ АСПЕКТИ РАННЬОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	395
58.	Шевцова Т. С., Цюпак І. М. ОБҐРУНТУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ПРОСТОРОВОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ГРИ «ТЕТРИС»	400

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

59. *Dvornik S. I., Oposhnyan S. I.* 407
ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ
60. *Браніцька Т. Р., Гудзовська Т. П.* 410
ЕТИКА ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ДИСТАНТНОГО СПІЛКУВАННЯ, ЯК СКЛАДОВА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
61. *Гасьмова Г.* 417
РЕКОНСТРУИРОВАНИЕ ЗНАНИЙ КАК ПУТЬ ИНТЕНСИФИКАЦИИ КАЧЕСТВЕННОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ-ПСИХОЛОГОВ
62. *Калашников Е. А.* 426
TINDER: НОВІ ПРАВИЛА ОНЛАЙН ЗНАЙОМСТВ
63. *Ловга З. М., Продан М. Ю.* 429
ОСОБЛИВОСТІ ЕТІОЛОГО-КЛІНІЧНИХ ФАКТОРІВ ПРИ ІСТЕРІЇ
64. *Міхальова О. М., Вертель А. В.* 437
ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕЖИТОГО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ
65. *Турніна О. Л., Дзюбенко А. М.* 443
ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ МАТЕРИНСЬКОЇ СФЕРИ У ВАГІТНИХ
66. *Федосова Л. О., Винокурова І. В.* 452
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ СЕКСУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ЖІНОК
67. *Філоненко Л. А., Рябовол Т. А.* 461
ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ВІДХИЛЕНЬ У ПСИХІЧНО ТРАВМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ
68. *Шопша О. Л., Ковальова О. О.* 473
ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА ПРОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

ART

69. *Piatnytska I.* 483
REFLECTION OF LEXICAL SEMANTICS OF BAROQUE MODELS IN UKRAINIAN MUSICAL CULTURE
70. *Гветадзе А. Г., Паилодзе Н. О.* 489
ЗАРОЖДЕНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА И АРХИТЕКТУРЫ
71. *Паньок Т. В., Молчанова М. А.* 495
ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО У КОНТЕКСТІ ЕСКАЛАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

72. *Шиманський П. Й., Панасюк С. Л., Коцюрба Н. Є.* 502
 МИКОЛА ПЕВНИЙ: ГЕНЕЗА ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
 ВОЛИНИ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

HISTORICAL SCIENCES

73. *Хитровська Ю. В.* 505
 БОРОТЬБА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА З
 ПРОНІМЕЦЬКИМИ НАСТРОЯМИ У СЕРЕДОВИЩІ
 ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ВІРУЮЧИХ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
 УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

LITERATURE

74. *Бандура Г. О., Музика О. В.* 510
 ТИПОЛОГІЯ АВТОБІОГРАФІЇ «МАНДРИ ПО СВЯТИХ МІСЦЯХ
 СХОДУ З 1723 ПО 1747 РІК» ВАСИЛЯ ГРИГОРОВИЧА-
 БАРСЬКОГО ТА ПОЕМИ «БУСТАН» СААДІ ШИРАЗІ
75. *Каліберда Н. В.* 520
 ПОВЕРНЕННЯ СЕМЮЕЛА РІЧАРДСОНА. РОЛЬ
 ПИСЬМЕННИКА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ РОМАННІЙ ТРАДИЦІЇ

POLITICAL SCIENCES

76. *Болотіна Є. В., Грицина А. А.* 524
 ПОЛЯРНІСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
77. *Мельник Т. О.* 534
 ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
 СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

PHILOLOGICAL SCIENCES

78. *Borisenko T. I.* 541
 GRAMMATICAL FEATURES OF ATTRIBUTES IN THE TWO-
 COMPONENT ATTRIBUTIVE CONSTRUCTIONS (ON THE
 MATERIAL OF LEGAL DISCOURSE)
79. *Byndas O.* 545
 LINGUISTIC CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF HIGHER
 EDUCATION REFUGEE STUDENTS FROM UKRAINE IN
 POLAND
80. *Ushakova S., Rachkovskiy O.* 549
 USE OF ARTWORKS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING
81. *Атаманчук К. М., Семен О. Я.* 553
 ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОРІВНЯНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ
 ТЕКСТАХ
82. *Бурковська О. Й., Бабошкін А. І., Книш Є. А.* 560
 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА

83. *Кормільцина С. Ю., Гречок Л. М.* 566
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ПРИ РОБОТІ З ТЕХНІЧНИМ ТЕКСТОМ

84. *Осташук Т. В., Федик Н. І.* 572
ЕКСПРЕСИВНІСТЬ МОВИ В МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ
ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ

PHILOSOPHICAL SCIENCES

85. *Бондаренко М. М.* 575
ГАННА АРЕНДТ ТА ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ ЇЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ
АНТРОПОЛОГІЇ (ЕСЕЙ НА ОСНОВІ ПРАЦІ «СТАНОВИЩЕ
ЛЮДИНИ»)

86. *Варава І. П., Мироненко Д. О.* 584
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ЇЇ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ
НАУК

87. *Воропаєва Т. С., Дроботенко М.* 587
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ ТА СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ

88. *Корженко В. В., Козирєва Н. В.* 596
ІДЕЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА ЩОДО
«ВСЕМОГУТНОСТІ ВИХОВАННЯ» У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ

ECONOMIC SCIENCES

89. *Shkurat M.* 608
THEORETICAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE
EUROPEAN UNION

90. *Андрієнко М. М., Кушнірова К. С.* 615
ВИКЛИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ
УКРАЇНИ

91. *Безрукова Н. В., Кудряшова Д. О.* 623
ГЛОБАЛЬНІ ЛОГІСТИЧНІ МЕРЕЖІ У СФЕРІ АГРАРНОГО
БІЗНЕСУ

92. *Бурлака М. О., Кудирко О. М.* 631
ВАЖЛИВІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ НА
ПІДПРИЄМСТВІ

93. *Васильєв О. В., Горбаченко А. Р.* 639
СУЧАСНІ ЗАХОДИ БРЕНДИНГУ ПІДПРИЄМСТВА
СПОРТИВНОЇ ПРОДУКЦІЇ

94. *Гонтарева І. В., Кагадій Д. С.* 650
РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО
МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ

95. *Гудзь М. В., Галушка Ю. Р.* 657
СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
96. *Дендеберя Д. О.* 663
РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ НА ДЕРЖАВНОМУ І КОРПОРАТИВНОМУ РІВНЯХ
97. *Ковальова Т. В., Тонконог К. Г.* 671
ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ
98. *Костюк О. В., Крушинська А. В.* 678
ВПЛИВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ
99. *Кривоніс О. Є.* 683
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ МЕТОДІВ АУДИТУ
100. *Кужель В. В., Николук Н. П., Опалко К. С., Кужель Р. В.* 690
РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ЧИННИКИ
101. *Майстренко Ю. В., Поліщук П.* 696
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ
102. *Моніна Н. Ю.* 704
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
103. *Никольский А. А., Пакулина А. С.* 711
СОЗДАНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ КАК ЭФФЕКТИВНОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО МЕГАПОЛИСА
104. *Пашкуда Т. В., Бабкова Є. О.* 722
ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
105. *Пашкуда Т. В., Поліщук К. О.* 726
ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЙОГО ІСНУВАННЯ
106. *Пашкуда Т. В., Чапля Н. Р.* 730
РОЛЬ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ
107. *Пашкуда Т. В., Шараєвська Ю. Ю.* 734
СИСТЕМА МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ НА СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
108. *Плахотнік О. О., Шевелєва К. Ю.* 741
HR-МЕНЕДЖМЕНТ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

109.	<i>Савченко М. В., Кулявець В. Г., Репчонок А. Ю.</i>	745
	МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	
110.	<i>Фатюха Н. Г., Дендеберя В. О.</i>	750
	ЗМІЦНЕННЯ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ В ДОХОДАХ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ	
111.	<i>Харченко Ю. П.</i>	759
	ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ	
112.	<i>Хорошун О. І.</i>	762
	СУТНІСТЬ ТА МЕЖІ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ЗЕРНОВИХ	
113.	<i>Худоєров Л.</i>	772
	КАЧЕСТВО УСЛУГ В ЦИФРОВУЮ ЕПОХУ	
114.	<i>Ярема О. Р., Федик О. П., Гавришків О. В.</i>	779
	ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ, ПЕРСПЕКТИВИ, ЗАГРОЗИ	
LEGAL SCIENCES		
115.	<i>Baiurchak M., Strutynska-Struk L.</i>	784
	LEGAL SETTLEMENT ON PLASTIC POLLUTION	
116.	<i>Zayats R. Ya.</i>	793
	SCIENTIFIC PUBLICATIONS OF FORENSIC EXPERTS IN PROFESSIONAL PUBLICATIONS AS THE INFORMATION SOURCES FOR CONDUCTING FORENSIC EXAMINATIONS	
117.	<i>Белей А. О.</i>	798
	СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ	
118.	<i>Білоус І. М., Волкова М. О.</i>	803
	ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ	
119.	<i>Дешко Л. М., Григоренко А. В.</i>	809
	ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЯН ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ	
120.	<i>Лисюченко А. Є.</i>	816
	СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ВІД ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ	
121.	<i>Мигаль М. Т.</i>	822
	ДОЦІЛЬНІСТЬ ВВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
122.	<i>Нечаєва А. Є.</i>	828
	ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	

123.	Опішняк С. О.	835
	ДО ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ЗЕМЛЮ	
124.	Регеда В. Є., Леонова Н. В.	843
	ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	
125.	Ручкіна К. Є.	846
	РІВНІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
126.	Стеньгач Н. О.	852
	ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ (КІНЕЦЬ XVII - СЕРЕДИНА XVIII СТ.)	

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 57

МОНІТОРИНГ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ М. ЖИТОМИР

Костюченко Руслана Вікторівна,

студентка факультету лісового господарства та екології

Герасимчук Людмила Олександрівна,

к.с.-г.н., доцент

Поліський національний університет

м. Житомир, Україна

Досліджено забруднення атмосферного повітря Житомирщини. Оцінені дані щодо вмісту завислих речовин, діоксиду сірки, діоксиду азоту та важких металів. Проаналізовано дані спостережень за станом атмосферного повітря та визначені місця найбільш забрудненого повітря в м. Житомир. Моніторинг засвідчив високе забруднення атмосферного повітря, що спостерігається в районах Житомира, прилеглих до автомагістралей, та в центральному районі міста.

Ключові слова: моніторинг, діоксид сірки, діоксид азоту, завислі речовини, важкі метали.

Моніторинг забруднення атмосферного повітря в м. Житомирі здійснюється на двох стаціонарних постах спостережень Житомирського обласного центру з гідрометеорології: ПСЗ № 1, який розташований на вул. Вітрука, 31; ПСЗ № 2 – на вул. Михайла Грушевського, 14/20.

Контроль за станом атмосферного повітря здійснюють фахівці Державної екологічної інспекції Поліського округу, державного лабораторного центру.

Для аналізу було відібрано 5832 проби атмосферного повітря. Проби на вміст завислих речовин, діоксиду сірки, діоксиду азоту та важких металів були

проаналізовані в лабораторіях спостережень за забрудненням атмосферного повітря Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського.

Вміст оксиду вуглецю визначався фахівцями Житомирського ЦГМ на місці. Загальний рівень забруднення в повітрі за індексом забруднення атмосфери в 2020 році оцінювався, як низький. Середньорічні концентрації забруднювальних домішок, що визначались, не перевищували середньодобові гранично допустимі концентрації, за винятком діоксиду азоту, середня концентрація якого дорівнювала 2,5 ГДК с.д.

Динаміка викидів найпоширеніших забруднюючих речовин (діоксиду сірки та діоксиду азоту) в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в Житомирі у 2017-2020 роках наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка викидів діоксиду сірки та діоксиду азоту в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в Житомирі у 2017-2020 рр. [2]

Забруднювач	2020	2019	2018	2017	% 2020 до 2019	+/- 2020 до 2019, т
Діоксид сірки	247,4	198,30	178,50	110,10	124,8	+49,1
Діоксид азоту	529,6	550,10	558,70	525,40	96,3	-20,5

З кожним роком починаючи з 2017 по 2020 зростає кількість викидів діоксиду сірки – це викликано збільшенням використання вугілля та нафти, що містять сірку.

Ситуація з діоксидом азоту трохи інакша, починаючи з 2017 по 2018 кількість викидів збільшилась з 525,4 до 558,7 тон відповідно, але з 2018 по 2020 роки кількість викидів поступово зменшувалась, майже спустившись до показників 2017 року (табл. 1).

Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі Житомира у 2020 році представлено в табл. 2.

Таблиця 2

**Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі Житомира у
2020 році [2]**

Забруднююча речовина	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньодобові ГДК, мг/м ³	Максимальні разові ГДК, мг/м ³	Максимальний вміст, мг/м ³
Завислі речовини	0,08	0,15	0,50	0,15
Діоксид сірки	0,040	0,050	0,500	0,093
Оксид вуглецю	0,5	3,0	5,0	3,3
Діоксид азоту	0,10	0,04	0,20	0,36
Свинець	$0,02 \cdot 10^{-3}$	$0,3 \cdot 10^{-3}$	-	$0,04 \cdot 10^{-3}$
Манган	$0,02 \cdot 10^{-3}$	$1,0 \cdot 10^{-3}$	-	$0,03 \cdot 10^{-3}$
Хром	$0,01 \cdot 10^{-3}$	$1,5 \cdot 10^{-3}$	-	$0,02 \cdot 10^{-3}$
Залізо	$0,74 \cdot 10^{-3}$	$40,0 \cdot 10^{-3}$	-	$1,30 \cdot 10^{-3}$
Кадмій	$0,002 \cdot 10^{-3}$	$0,3 \cdot 10^{-3}$	-	$0,004 \cdot 10^{-3}$
Мідь	$0,06 \cdot 10^{-3}$	$2,0 \cdot 10^{-3}$	-	$0,19 \cdot 10^{-3}$
Нікель	$0,02 \cdot 10^{-3}$	$1,0 \cdot 10^{-3}$	-	$0,04 \cdot 10^{-3}$
Цинк	$0,08 \cdot 10^{-3}$	$50,0 \cdot 10^{-3}$	-	$0,14 \cdot 10^{-3}$

Моніторинг засвідчив досить високе забруднення атмосферного повітря, що спостерігається в районах Житомира, прилеглих до автомагістралей, та в центральному районі міста. При обстеженні якості повітря тут спостерігається перевищення ГДК концентрацій забруднюючих речовин за двоокисом азоту, бенз(а)піреном, свинцем тощо. Така ситуація призводить до того, що приземний шар атмосфери в місцях, де, як правило, відбувається жвавий пішохідний рух, знаходиться під впливом дуже небезпечних шкідливих речовин [1].

Моніторингові дослідження атмосферного повітря в Житомирі, проведені Житомирським обласним лабораторним центром у 2021 році, дозволили визначити місця найбільш забрудненого повітря в місті, а саме [3]:

- перехрестя доріг пр-кт Миру – Вільський шлях – концентрація азоту діоксиду складає $0,25 \text{ мг/м}^3$, при ГДК $0,2 \text{ мг/м}^3$; концентрація пилу – $0,78 \text{ мг/м}^3$, при ГДК $0,5 \text{ мг/м}^3$;

- вул. Промислова, 6 – концентрація азоту діоксиду складає $0,27 \text{ мг/м}^3$, при ГДК – $0,2 \text{ мг/м}^3$; концентрація пилу – $0,58 \text{ мг/м}^3$, при ГДК $0,5 \text{ мг/м}^3$;

- перехрестя доріг вул. Велика Бердичівська – Льва Толстого - концентрація азоту діоксиду становить $0,212 \text{ мг/м}^3$, при

ГДК - 0,2 мг/м³; концентрація пилу – 0,82 мг/м³, при ГДК 0,5 мг/м³;

- вул. Київська – вул. Небесної Сотні (перехрестя) – концентрація пилу складає 0,57 мг/м³, при ГДК 0,5 мг/м³;

- вул. Покровська – пр-кт Незалежності – концентрація азоту діоксиду становить 0,218 мг/м³, при ГДК – 0,2 мг/м³; концентрація пилу – 0,8 мг/м³, при ГДК 0,5 мг/м³;

- вул. Вітрука – Корольова – концентрація пилу складає 0,58 мг/м³, при ГДК 0,5 мг/м³.

Дослідження показали, що досить високе забруднення атмосферного повітря спостерігається в районах Житомира, прилеглих до автомагістралей, та в центральному районі міста, але окрім автотранспорту, забруднюють атмосферне повітря міста підприємства металообробної, деревообробної, теплоенергетичної галузей (КП «Житомиртеплокомуненерго», ВАТ «Житомирський комбінат силікатних виробів», ВАТ «Біомедскло», ТОВ «Обіо», ТОВ «М'ясо Полісся», ТОВ «Житомирський маслозавод», ТОВ «Віндзор-столярний двір», ТОВ «Обер-Бетон Інвест» та ін.). Серед стаціонарних джерел забруднення міста найвищий відсоток припадає на підприємства теплоенергетичного комплексу міста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Житомирської міської об'єднаної територіальної громади на 2019-2021 роки. URL: <https://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1557303823.pdf>.

2. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Житомирської області у 2020 році. URL: <https://eprdep.zht.gov.ua/Regionalna%20dopovidj%202021.pdf>.

3. У Житомирі виявили шість місць, де найбільше забруднене повітря. URL: <https://1.zt.ua/news/zdorovia/u-zhytomyri-vyyavyly-shist-misz-de-najbilshe-zabrudnene-povitrya.html>.

VETERINARY SCIENCES

УДК 619:616-09:617.58:636.12

ТРАВМАТИЧНІ УШКОДЖЕННЯ СУХОЖИЛКО-ЗВ'ЯЗКОВОГО АПАРАТУ ДИСТАЛЬНОГО ВІДДІЛУ КІНЦІВОК У КОНЕЙ

Ігліцький Ігор Іванович

к.б.н., доцент

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
м. Львів, Україна

Анотація. У статті наведено результати вивчення моніторингу частоти поширення та основні причини та патогенез патологій сухожилков-озв'язкового апарату дистального відділу кінцівок у спортивних коней. Експериментальні дослідження проводились на 33 конях кінно-спортивного клубу «Гамерлан» Хмельницької області та 35 конях кінно-спортивної школи «Гранат» Львівської області. Об'єктом досліджень були коні різних порід, віку і статі. Перед проведенням експериментальних досліджень була проведена хірургічно-ортопедична диспансеризація, що дала можливість виявити найбільш часті патологічні зміни сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок на різних стадіях захворювань. За результатами проведених досліджень було встановлено, що найбільш частими причинами були рани різного характеру, потовчення різного ступеня. У віковій групі старше 10 років ведучу роль відігравав фактор попередніх травм, перенесених тендинітів, тендовагінітів, подотрохлеїтів, некрозу сухожилля глибокого згинача пальця. У всіх випадках розтягнень чи розривів сухожилля на фоні крово- чи лімфовиливу наступало просякнення рихлої клітковини серозно-кров'янистим ексудатом, сухожилки набрякали і збільшувались в об'ємі. Новоутворений дефект патології сухожилля виповнювався згустками

крові і розвивався запальний процес. В подальшому фібрин проростав сполучною тканиною, яка утворювала рубцеві стягнення.

Ключові слова: спортивні коні, сухожилково-зв'язковий апарат, сухожилки, сухожилкові піхви, тендиніти, тендовагініти, розриви сухожилків.

Вступ. Патологія сухожилково-зв'язкового апарату у спортивних коней є на сьогодні доволі широко розповсюдженою проблемою. За даними багатьох дослідників серед поголів'я спортивних коней травматизм може становити від 46 % до 64 % [1, с. 290; 2, с. 22; 3, с. 108; 4, с. 210; 5, с. 143; 6, с. 26]. Причому формування патологій починається вже на самому початку спортивної кар'єри, а в подальшому лише погіршується з віком коней.

Тендиніти сухожилка глибокого згинача пальця складають 18 % випадків, тендиніти його додаткової головки – 21,3 %, тендиніти сухожилка поверхневого згинача пальця – 9 %, а його додаткової головки – 0,7 % [7, с. 301; 8, с. 32; 9, с. 81].

Серед цих захворювань переломи в поєднанні з травмами сухожилків складають 41,1 %, травми сухожилків і періостити – 15,7 %. У випадку косих (26,6 %) і торцових (20 %) копит розтяг пальцевих сухожилків-згиначів часта патологія. Розриви сухожилка глибокого згинача пальця складають 18,69 %, поверхневого згинача пальця – 14,95 %, середнього міжкісткового м'яза - 11,21 %, сухожилка загального розгинача пальця – 37,4 % [10, с. 218; 11, с.108; 12, с. 4].

Саме тому проблема діагностичного обстеження спортивних коней з метою виявлення уражень дистального відділу кінцівок залишається актуальним питанням і на сьогодні.

Ціль роботи. Ціллю наших досліджень було встановлення частоти поширення та етіопатогенетичних аспектів патології сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок у спортивних коней в умовах кінно-спортивної школи «Гранат» Львівської області та кінно-спортивного клубу «Гамерлан» Хмельницької області.

Матеріали та методи. Дослідження проводили впродовж 2021–2022 рр. на 33 конях, що належали кінно-спортивному клубу «Тамерлан» Хмельницької області і 35 конях кінно-спортивної школи «Гранат» Львівської області.

Об'єктом досліджень були коні різних порід (вестфальська, торійська, арабська, чистокровна англійська, тракененська, фризька, рисиста, українська верхова), різного віку і статі.

Перед проведенням експериментальних досліджень була проведена хірургічно-ортопедична диспансеризація коней. Вона включала збір анамнестичних даних, вивчення етіології та патогенезу патології сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок, а також систему планових клінічних обстежень з одночасним проведенням необхідних діагностичних і лабораторних досліджень.

Методом пальпації при захворюванні сухожилків діагностували тендиніти, надриви та їх розриви, контрактури, потовщення, припухлості та зміни місцевої температури ділянок сухожиль. Ці патологічні зміни в сухожилках часто зумовлювали порушення функцій руху і характеризувалися кульгавістю переважно вищої кінцівки. Пальпацію проводили на розслаблених сухожилках припіднятої грудної чи тазової кінцівки.

Таким чином, хірургічно-ортопедична диспансеризація дала змогу виявити патологію сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок на ранніх стадіях захворювання, поставити попередній так званий патогенетичний діагноз, своєчасно провести превентивну терапію і не допустити прояву клінічно виражених форм захворювань.

Результати та обговорення. В процесі дослідження коней розподілили на три групи залежно від віку: 1–3 роки (школа «Гранат» - 10 голів, спортивний клуб «Тамерлан» - 9 голів), 4 - 10 років (школа «Гранат» - 18 голів, спортивний клуб «Тамерлан» - 16 голів) і старше 10 років (школа «Гранат» - 7 голів, спортивний клуб «Тамерлан» - 8 голів).

Залежно від віку коней було виявлено таку кількість патологій опорно-рухового апарату.

Кінно-спортивна школа «Гранат» - 14 випадків, що складає 40,0 %.

1. Група 1-3 роки: 3 випадки (30,0 %);
2. Група 4-10 років: 8 випадків (44,4 %);
3. Група старше 10 років: 3 випадки (42,9 %).

Кінно-спортивний клуб «Тамерлан» - 13 випадків, що складає 30,0 %.

1. Група 1-3 роки: 3 випадки (33,3 %);
2. Група 4-10 років: 7 випадків (43,8%);
3. Група старше 10 років: 3 випадки (37,5 %).

В групі 1-3 роки найчастіше причинами патологій сухожилково-зв'язкового апарату в школі «Гранат» і клубі «Тамерлан» були різані рани в ділянці сухожилків, а також закриті травматичні пошкодження I ступеня, що виражались у вигляді петехій, екхімозів та незначних екскоріацій.

Слід зазначити, що активний тренінг в обох господарствах починається з чотирьохрічного віку тварин, можливо саме тому сухожилково-зв'язкова патологія, як така, не була виражена раніше у віковому аспекті і спричинялась в подальшому вищенаведеними етіологічними факторами в ділянках сухожилків.

В групі від 4 до 10 років (тобто у тварин із активною участю в тренінгах і змаганнях) найбільш часто причинами патології сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок були: рани сухожилків згиначів і розгиначів пальця, розташованих в ділянці п'ястя і плесни; потовчення при падіннях; подоланні занадто високих перешкод; ковзання (взимку); раптові зупинки за руху риссю чи алюром.

В групі старше 10 років причинами цих патологій були: круті повороти за руху риссю; надмірно тривалі тренування; різкі алюри на біговій доріжці; подолання перешкод і стрибки під час змагань.

Слід зауважити, що у цій віковій групі значну роль у виникненні патологій сухожилків дистального відділу кінцівок відігравали попередні травми, тендиніти, тендовагініти, подотрохліти, некроз сухожилка глибокого згинача пальця, а також, патології нервів кінцівок (парези, паралічі).

Випадків поверхневих, різаних чи потовчених ран в ділянці сухожилків у

кінно-спортивній школі «Гранат» було три (один – в групі 4-10 років і два випадки в групі старше 10 років). У кінно-спортивному клубі «Гамерлан» було два випадки і обидва в групі старше 10 років.

У випадках розривів сухожилків, то найбільш часто повний або частковий розрив одного або кількох сухожилків виникав:

– частковий розрив сухожилка глибокого пальцевого згинача в ділянці човникової чи сезамовидних кісток.

– розрив сухожилка поверхневого згинача пальця зазвичай спостерігався в ділянці його прикріплення до гребеня вінцевої кістки.

– повні або часткові розриви сухожилків міжкісткового м'язу спостерігаються над або під сезамовидними кістками (останні в більшості випадків мали перелом).

– розрив загального пальцевого розгинача ми спостерігали в ділянці прикріплення його до розгинального відростка копитної кістки.

Запалення сухожилків і сухожильних піхов в кінно-спортивній школі «Гранат» та кінно-спортивному клубі «Гамерлан» ми спостерігали внаслідок надмірного, часто повторюваного їх розтягу або часткового надриву чи розриву за надмірних тренувань, швидких алюрів, подоланні перешкод. Інколи причинами запалень могли бути потовчення, інфекція чи перехід патологічного процесу із сусідніх тканин.

Запалення сухожилка поверхневого згинача пальця і міжкісткового середнього м'язу найчастіше клінічно проявлялись у верхових і рисистих коней під час бігових тренувань. Тоді як запалення глибокого згинача діагностували у спортивних коней під час руху кроком. Перед виникненням запалення в ділянці пошкодження, як зазначалось вище, спостерігалось серозно-кров'янисте просочування рихлої клітковини. Запальний процес, що згодом виникав, супроводжувався розвитком грануляційної тканини, яка при повторних травмах перетворювалась у фіброзну сполучну тканину як в товщі самого сухожилка, так і в оточуючій його клітковині.

Нами було зафіксовано 14 випадків патологій сухожилково-зв'язкового

апарату дистального відділу кінцівок у кінно-спортивній школі «Гранат» Львівської області, що складає 40,0 %.

1. Група 1-3 роки (кількість коней 10). Зафіксовано три патології (30 %), що припадають на різані рани в ділянці сухожилків дистального відділу кінцівок. Випадки потовчених і потовчено-рваних ран були відсутні. Щодо розривів сухожилків то частковий розрив (надрив) глибокого пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток не було зафіксовано в цій групі (0%). Те саме стосується можливих розривів сухожилка поверхневого згинача пальця, середнього міжкісткового м'язу чи загального пальцевого розгинача (0%).

2. Група 4-10 років (кількість коней 18): 8 випадків патологій, що складає 44,4 %. З них на поверхневій різані рани припадало 2 випадки (11,1 %), потовчені рани – 0 випадків (0%), потовчено-рвані рани – 0 випадків (0%).

У випадку розривів сухожилків (повних чи часткових) статистика була наступна. Частковий розрив сухожилка глибокого пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток зафіксовано в одному випадку (5,6 %), розрив сухожилка поверхневого згинача пальця (в ділянці прикріплення до гребеня вінцевої кістки) було зафіксовано 2 випадки (11,1 %), повні або часткові розриви сухожилка середнього міжкісткового м'язу (під сезамовидними кістками) не спостерігались в жодному з випадків в жодній групі (0%).

Розрив загального пальцевого розгинача був зафіксований у трьох випадках (16,7 %).

3. Група старше 10 років (було зафіксовано 3 випадки, що складає 42,9 %).

З них на поверхневій різані рани припадало 14,3 % (1 випадок), потовчених ран не зафіксовано у жодному випадку (0%). Те саме стосується потовчено-рваних ран: жодного випадку (0%).

Частковий розрив сухожилка глибокого пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток зафіксовано в одному випадку (14,3 %), розрив сухожилка поверхневого згинача пальця (в ділянці прикріплення до гребеня вінцевої кістки) було зафіксовано 1 випадок (14,3 %). Повних або часткових розривів

сухожилка середнього міжкісткового м'язу (під сезамовидними кістками) не спостерігались в жодному з випадків в жодній групі (0%). Розрив загального пальцевого розгинача був зафіксований в одному випадку (14,3 %).

Щодо кількості патологій сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок 13 випадків (30,0 %) у кінно-спортивному клубі «Тамерлан» Хмельницької області, то статистика була наступна:

1. Група 1-3 роки (кількість коней 9). Кількість патологій було - 3, що складає 33,3 %. Всі вони припадають на різані рани в ділянці сухожилків дистального відділу кінцівок. Випадки потовчених і потовчено-рваних ран були відсутні (0%). Щодо розривів сухожилків то частковий розрив (надрив) глибокого пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток не було зафіксовано в цій групі (0%). Те саме стосується можливих розривів сухожилка поверхневого згинача пальця, середнього міжкісткового м'язу чи загального пальцевого розгинача (0%).

2. Група 4-10 років (кількість коней 16): 7 випадків патологій, що складає 43,8 %. З них на поверхневі різані рани припадало 2 випадки (12,5 %), потовчені рани – 0 випадків (0%), потовчено-рвані рани – 0 випадків (0%).

У випадку розривів сухожилків (повних чи часткових) статистика була наступна. Частковий розрив сухожилка глибокого пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток зафіксовано в одному випадку (6,3 %), розрив сухожилка поверхневого згинача пальця (в ділянці прикріплення до гребеня вінцевої кістки) було зафіксовано 2 випадки (12,5 %), повні або часткові розриви сухожилка середнього міжкісткового м'язу (під сезамовидними кістками) не спостерігались в жодному з випадків в жодній групі (0%). Розрив загального пальцевого розгинача був зафіксований у двох випадках (12,5 %).

3. Група старше 10 років (n=8) було зафіксовано 3 випадки, що складає 37,5 %. З них на поверхневі різані рани припадало 13,5 % (1 випадок), потовчених ран не зафіксовано у жодному випадку (0%). Те саме стосується потовчено-рваних ран: жодного випадку (0%).

Щодо розривів сухожилків. Частковий розрив сухожилка глибокого

пальцевого згинача в ділянці сезамовидних кісток не зафіксовано в жодному випадку (0 %), розрив сухожилка поверхневого згинача пальця (в ділянці прикріплення до гребеня вінцевої кістки) було зафіксовано 1 випадок (12,5 %). Повних або часткових розривів сухожилка середнього міжкісткового м'язу (під сезамовидними кістками) не спостерігались в жодному з випадків (0 %). Розрив загального пальцевого розгинача був зафіксований в одному випадку (12,5 %).

Висновки. Захворювання сухожилково-зв'язкового апарату дистального відділу кінцівок складають 29,6 % від загальної кількості обстежених тварин господарств «Гранат» і «Тамерлан».

В розрізі патологій з'ясовано, що у коней віком 1–3 роки патології сухожилків склали 12 %, у групі віком 4–10 років – 46 %, а в групі старших 10 років – 31 %.

Причинами патологій сухожилково-зв'язкового апарату були: різані рани і потовчення I ступеня (група 1-3 роки); рани різного характеру, а також потовчення I і II ступеня (група 4-10 років); потовчення I і II ступеня (група старших 10 років);

У випадку розривів сухожилків патологія розвивалась у напрямку часткового розриву сухожилка глибокого згинача пальця в ділянці човникової чи сезамовидних кісток; розриву сухожилка поверхневого згинача пальця в ділянці прикріплення його до гребеня вінцевої кістки; повного чи часткового розриву сухожилка міжкісткового м'язу в ділянці сезамовидних кісточок; розриву загального пальцевого розгинача в ділянці його прикріплення до розгинального відростка копитної кістки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pyatkina, E. A. (2014). Reaktsii organizma sportivnykh loshadey na trenirovochnye nagruzki v ekstremal'nykh usloviyakh [Reactions of the body of sports horses to training loads in extreme conditions]. Nauchno-tekhnicheskii byulleten' Instituta zhivotnovodstva Natsional'noy akademii agrarnykh nauk Ukrainy, 111, 290–293 (in Russian).

2. Sergienko, S. S., Sergienko, G. F., & Borovaya, E. A. (2015). Voprosy fiziologii treniruemykh loshadey, sovershenstvovanie tekhnologiy treninga plemennykh i sportivnykh loshadey [Questions of physiology of the trained horse, improvement of technologies of training of breeding and sports horses]. *Konevodstvo i Konnyy Sport*, 5, 22–23 (in Russian).
3. Bachurina, E. M., & Polkovnikova, V. I. (2020). Dvigatel'nye, pryzhkovyye kachestva loshadey sportivnogo napravleniya ikh rabotosposobnost' [Motor, jumping qualities of sports horses and their performance]. *The Perm agrarian journal*, 1(29), 108–114. DOI: 10.24411/2307-2873-2020-10008 (in Russian).
4. Kulynych S. M., Omelchenko H. O., Avramenko N. O., Zezekalo M. A., & Mostovyi S. O. (2020). Doslidzhennia stanu dystalnogo viddilu kintsivok konei v umovakh kinnoho klubu "Verkhova yizda v Poltavi" [Studying the state of horse distal limb segment in the horse club "astride riding in Poltava]. *Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, 4, 210–217. DOI: 10.31210/visnyk2020.04.26 (in Ukrainian).
5. Owen K. R., Singer E. R., Clegg P. D., Ireland J. L., & Pinchbeck G. L. (2012). Identification of risk factors for traumatic injury in the general horse population of north-west England, Midlands and north Waje. *Equine Veterinary Journal*, 44(2), 143–148. DOI: 10.1111/j .2042-3306.2011.00387.x.
6. Lyubimova, Yu. G. (2019). Sostoyanie i perspektivy razvitiya konnogo sporta v krasnoyarskom krae [State and prospects of development of equestrian sports in the Krasnoyarsk territory]. *Vestnik Kurganskoy GSKhA*, 4(32), 26–29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-konnogo-sporta-v-krasnoyarskom-krae/viewer> (in Russian).
7. Bachurina E. M. (2018). Otsenka pryzhkovykh kachestv i mekhaniki pryzhka loshadey sportivnogo napravleniya [Evaluation of jumping qualities and jumping mechanics of sports horses] // *Proceedings of the Orenburg State Agrarian University*. No. 4 (72). Pp. 301–303 (in Russian).
8. Belinskiy D. V., Pavel'ev I. G. (2018). Puti sovershenstvovaniya trenirovochnogo protsessa v konnom sporte [Ways to improve the training process in

equestrian sports] // Resursy konkurentosposobnosti sportsmenov: teoriya i praktika realizatsii. No. 1. Pp. 32–34 (in Russian).

9. Levchenko E. A., Stekol'nikov A. A., Narusbaeva M. A. (2017). Travmy sukhozhil'no-svyazochnogo apparata u loshadey, lechenie i profilaktika [Injuries of the tendon-ligamentous apparatus in horses, treatment and prevention] // Issues of Legal Regulation in Veterinary Medicine. 2017. No. 4. Pp. 81–86 (in Russian).

10. Baranova A. K., Smol'nikova V. A. (2020). Differentsial'naya diagnostika bolezney sustavov pri nepravil'nom treninge u sportivnykh loshadey [Differential diagnosis of joint diseases during improper training in sports horses] // Vestnik nauki. 2020. T. 2. No. 6 (27). Pp. 218–236 (in Russian).

11. Govorova M. A., Dinchenko O. L., Byahova V. M., & Bolshakova M. V. (2017). Osobennosti diagnostiki patologicheskikh sostoyanij myagkih tkanej distalnykh otdelov konechnostej sportivnykh loshadej. Izvestiya Orenbtirgskogo Gosudarstvennogo Agrarnogo Universiteta, 3, 108-111 (in Russian).

12. Radzevich A. N. (2018). Ekster'er i sportivnye kachestva loshadey [Reactions of the body of sports horses to training loads in extreme conditions] // Vestnik of Omsk State Agrarian University. No. 1 (2). P. 4 (in Russian).

УДК 504:615.9:577.1.

ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

Кос'янчук Ніна Іванівна,

к. вет. н., доцент

Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Анотація. Опрацьовано дослідження наукової спільноти у галузі ветеринарної освіти, щодо формування професійно-етичної компетентності лікаря ветеринарної медицини. Основою для підготовки такого фахівця є використання в системі освіти практико-орієнтованого підходу, який дозволяє формувати теоретичні знання у студентів одночасно з набуттям практичних знань.

Ключові слова: компетентність, етика лікаря ветеринарної медицини, зоонози, тварини, професійна діяльність, біоетика.

Модернізація вищої освіти передбачає підготовку мобільного конкурентоспроможного випускника, який володіє ключовими компетентностями. Основою для підготовки такого фахівця є використання в системі освіти практико-орієнтованого підходу, який дозволяє формувати теоретичні знання у студентів одночасно з практичним навчанням. Важливу частину теоретичної і практичної підготовки студентів – майбутніх фахівців лікарів ветеринарної медицини, складають практичні заняття, які відносяться до основних видів навчальних занять.

Сучасний розвиток України вимагає якісних змін реформування виробництва, стрімкого розвитку науки, модернізації техніки та підвищення рівня професійної підготовки фахівців різних галузей. Зміни в соціально-економічній сфері зумовлюють необхідність розробки та впровадження нових підходів до вдосконалення навчального процесу.

Сучасними вимогами ринку праці до майбутніх фахівців є володіння професійною компетенцією.

У Законі України «Про вищу освіту» компетентність визначається як динамічна комбінація знань, і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність людини здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність. Компетентність характеризує здатність людини застосовувати знання та вміння у різноманітних соціальних, професійних ситуаціях, кваліфіковано виконувати професійну діяльність [1].

Гуманізація всього навчально-виховного процесу – одна з найважливіших цілей перебудови освіти в Україні, вона закладена в нормативних документах про освіту, змісті, методах, засобах, умовах навчання, у діяльності вчителя. У творчості передових учителів, учителів-новаторів ідеї гуманної педагогіки, реалізуються, поглиблюються, набирають нової сили і значення.

Професійна етика лікаря ветеринарної медицини належить до циклу дисциплін, що забезпечує розширення кругозору, вдосконалення і духовний ріст особистості. Основним завданням підготовки є посилити знання здобувачів вищої освіти в галузі ветеринарної медицини з професійної етики лікаря ветеринарної медицини під час лекцій, семінарів, практичних занять, а також під час практики у ветеринарних клініках та на тваринницьких фермах.

Етика лікаря ветеринарної медицини нерозривно пов'язана із загальною етикою тому, що кожна людина, в тому числі і спеціаліст ветеринарної медицини повинні керуватися у професійно-соціальній діяльності моральними нормами і принципами. Питання біоетики та етики спеціаліста ветеринарної медицини поки що мало висвітлено у спеціальній літературі, але необхідне для правильного професійного виховання і особливо самовиховання, успішної роботи спеціалістів такої складної, але необхідної професії.

Як писав академік К. І. Скрябін: «За кількістю об'єктів вивчення, а також за своєю глибиною ветеринарна медицина являє собою найцікавішу ланку людського життя. Адже немає іншої науки, яка б дослідила і захищала від

хвороб таку велику кількість представників тваринного світу».

Усі професійні та спеціальні дисципліни, які викладаються під час навчання, формують із студента лікаря ветеринарної медицини, навчають його, як поводитись з тваринами, ставити діагноз, лікувати, планувати та здійснювати превентивні заходи. Викладачі цих навчальних закладів акцентують увагу студентів на тому, що без професійних та спеціальних знань майбутній фахівець не зможе виконувати свої безпосередні обов'язки. Професія лікаря ветеринарної медицини передбачає насамперед прагнення до самовдосконалення, любов до цієї праці, знання специфіки своєї діяльності. Слід зазначити, що під час навчання студентів у ЗВО такі види діяльності як робота з інформацією та науково-дослідна робота, також безпосередньо пов'язані з комунікативною підготовкою майбутніх лікарів ветеринарної медицини. Особливістю підготовки до професійної комунікації є використання під час занять інноваційних форм і методів навчання, зокрема ділових, рольових ігор, семінарів-дискусій, ситуаційних вправ, інтерактивних форм і методів проведення занять на основі діалогічно-полілогічної взаємодії (навчальні тренінги, дискусії, тощо), а також поширення методів сучасного навчання.

Діяльність фахівців ветеринарної медицини багатогранна і спрямована відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» [2] на:

- 1) розроблення, затвердження та застосування ветеринарно-санітарних заходів;
- 2) усунення або зменшення ризиків поширення зоонозів та захворювання на них населення;
- 3) охорона території України від проникнення хвороб тварин з карантинних зон або територій інших держав;
- 4) захист тварин та населення від хвороб тварин та їх збудників шляхом здійснення профілактичних, діагностичних і лікувальних заходів;
- 5) розроблення та здійснення ефективних заходів щодо виявлення,

локалізації, контролю і, за можливості, ліквідації ендемічних хвороб тварин та ліквідації екзотичних хвороб тварин, занесених на територію України;

б) здійснення заходів щодо ліквідації спалахів хвороб тварин з метою зменшення втрат тварин, а в разі виникнення зоонозів – зменшення ризику для людей;

7) здійснення заходів щодо запобігання антибіотикорезистентності та ін.

Виконанню відмічених завдань підпорядкована діяльність великої кількості фахівців ветеринарної медицини. У процесі роботи вони, звичайно, керуються Законами України «Про ветеринарну медицину», «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про безпечність та гігієну кормів» «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб» та іншими нормативно-правовими актами. Державний контроль за дотриманням вимог законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин здійснюється відповідно до Закону України "Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин".

Професійна підготовка спеціалістів ветеринарної медицини здійснюється відповідно до законодавства «Про освіту», за спеціальністю "ветеринарна медицина" з урахуванням відповідних міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій, з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Розкриття особистості, її творчого потенціалу найбільш активно відбувається у професійній діяльності [3]. У процесі виконання своїх службових обов'язків фахівці ветеринарної медицини виступають то в ролі лікаря, то організатора, пропагандиста, дослідника, державного контролера. Тому їм часто доводиться спілкуватися не тільки зі своїми колегами за фахом, а й з керівниками підприємств, підрозділів, фахівцями інших галузей, тваринниками господарств та власниками тварин, а також з багатьма людьми

інших установ [2].

В структурі соціально-психологічного клімату колективу взаємодіють три основних компоненти: психологічна сумісність працівників, їх соціальний оптимізм, моральна вихованість. Ці складові стосуються людського спілкування, інтелекту, волі і емоцій особистості, що в багато чому визначають її прагнення до корисної діяльності, творчої праці, співробітництва та згуртованості з іншими.

В умовах модернізації системи вищої освіти України відповідно до європейських і світових стандартів ефективним шляхом підвищення якості професійної підготовки фахівців є орієнтація на досвід розвинених країн з метою пошуку інноваційних підходів. У документах міжнародних організацій компетентність трактується як щось більше, ніж просто знання й навички, вона містить здатність виконувати комплекс вимог [4], «загальні здатності, що ґрунтуються на знаннях, досвіді, цінностях, диспозиції яких людина набуває у межах освітнього досвіду, умінь, навичок, які підсилюють одна одну та забезпечують внутрішню гармонію, що допомагає обрати оптимальний шлях, стратегію і тактику в лікуванні тварин.

Лікар ветеринарної медицини зобов'язаний використовувати набуті знання, навички та готовність до професійного саморозвитку. Однак у ветеринарній діяльності спостерігається посилення таких негативних тенденцій, як недосконалість механізму взаємодії професійної освіти, повільна адаптація і професіоналізація молодих фахівців, невідповідність між зростаючими вимогами споживачів і рівнем знань фахівців.

Сучасна система ветеринарної допомоги залежить від висококваліфікованих фахівців, компетентність яких формується в процесі професійного розвитку лікаря ветеринарної медицини. Лікар ветеринарної медицини повинен мати професійно - фахові знання та практичні навички щодо етіології, патогенезу та епізоотології заразних захворювань тварин, зокрема транскордонних згідно вимог МЄБ, основ епідеміології; утримання та експлуатації тварин. Володіти професійно-фаховими знаннями щодо хвороб

різної етіології для проведення належного державного контролю санітарних заходів та гігієнічних вимог на підконтрольних потужностях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти // Рідна школа.– № 11. – 2009. – С. 44-49.

2. Закон України "Про ветеринарну медицину" (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 36, ст. 531.(зі змінами, внесеними згідно із . № 2246-IX від 12.05.2022).

3. Третьяченко В. В. Соціально-психологічні проблеми формування колективних об'єктів управління / В. В. Третьяченко, В .П. Казмиренко // Вісник Київського ун-ту ім. Т. Шевченка, 1996. – № 2. – С. 167-175.

4. Проскурін В. М. Організаційно-педагогічні особливості практичної реалізації проєктивної моделі організації освітнього округу регіонального типу в освітньому просторі як інноваційної відкритої педагогічної освіти // Наукова скарбниця освіти Донеччини, 2011. – №1(8). – С. 66-69.

5. Закон України «Про освіту» зі змінами 2022 рік №2145-VIII від 05.09.2017, редакція від 21.11.2021.

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 613.8. 37.017:613

ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ФОРМУВАННІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я

Корінчак Любов Миколаївна
кандидат біологічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

Анотація: У даній статті розглядається питання збереження і відновлення здоров'я, акцентується увага на формування здорового способу життя студентів. Особлива увага акцентується на створення відповідних умов, різноманітних видів діяльності для уміння зберігати своє здоров'я, вести здоровий спосіб життя та бути готовими до особистого життя в різних умовах та ситуаціях.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, студенти, спорт

Найважливішою цінністю людини є життя, а одним з головних показників якості життя людини є здоров'я, яке є необхідною умовою, що сприяє самовиявленню особистості, збереженню і зростанню продуктивності праці, економіки держави, гарантує благополуччя всього суспільства.

Для кожної людини здоров'я – основа всіх справ і починань, творчих задумів, звершень та надій на щасливе майбутнє, адже без міцного здоров'я неможливий життєвий успіх та процвітання. «Здоров'я індивіда – процес збереження і розвитку психологічних, фізіологічних, біологічних вмінь, його оптимальної працездатності, соціальної активності при максимальній тривалості активного життя» стверджує вчений в галузі медицини, біофізики,

екології та педагогіки Казначеев В. П. [6].

Щоб стати здоровим, потрібні власні постійні і великі зусилля, які здавалося б замінити нічим не можна, але людина, на щастя, настільки досконала, що повернути здоров'я може майже завжди, доклавши лише необхідні зусилля. Величина будь-яких зусиль визначається стимулами, стимули – значимість мети, часом і ймовірністю її досягнення, і дуже шкода, але й характером.

Однако для здоров'я необхідні такі головні умови як: фізичне навантаження, обмежене харчування, загартовування, час відпочинку і вміння відпочивати, та ще один фактор – щасливе життя.

Як бачимо, три перших складових належать до фізичного здоров'я, а четверта – до психічного й соціального та п'ята складова – до духовного, що відіграє синтезуючу роль в оздоровчій системі М. М. Амосова [1].

Необхідно також зазначити, що сьогоденній рівень здоров'я і фізичного розвитку – одна з найважливіших умов робочої сили. Залежно від цих показників оцінюється можливість участі людини у визначених сферах трудової діяльності. Здоровий спосіб життя, якщо коротко, – це стиль життя, спрямований на збереження та зміцнення здоров'я. І цього потрібно навчати людину, бо не завжди вона може розібратися в усьому сама, а в більшості нашого населення навіть немає елементарних знань про своє здоров'я. Як показують наукові дослідження, що здоровий спосіб життя, систематичні заняття фізичною культурою та спортом дають, можливість людині довгі роки зберігати високу працездатність і творчу активність [1, 5].

Загально визнаним є те, що найбільш динамічним компонентом соціальної структури й основним фактором мобільності будь-якого суспільства є молодь. Стиль життя, поведінкова діяльність, групові норми, інтереси, цінності й стереотипи молоді мають специфіку, яка багато в чому визначає і ставлення молодих людей до власного здоров'я [4].

Збереження і відновлення здоров'я – це активний процес, що вимагає від людини аналізу власної поведінки. М. М. Амосов підкреслює, що

здоров'я - насамперед особиста справа кожного. Органи охорони здоров'я, уся медицина з її лікувальними й оздоровлюючими заходами не можуть підвищити рівень здоров'я дорослої людини, оскільки для цього потрібна її власна воля.

Людина повинна усвідомлювати, що її здоров'я в її руках, але на превеликий жаль, багато людей усвідомлюють цінність здоров'я лише тоді, коли виникає загроза здоров'ю або воно в значній мірі втрачене. Як правило, в цей час вже важко добитися корінних змін. Ось чому таким важливим є розуміння дотримання норм здорового способу життя, незважаючи на те, здорова людина чи хвора у цей час.

В сучасних умовах всебічний і гармонійний розвиток молодої людини є не тільки бажаним, але й життєво-необхідним. Фізичний гарт це невід'ємна складова частина гармонійного розвитку молодої людини, що в свою чергу є запорукою майбутнього держави. Одним з напрямків, який впливає на стан здоров'я, є активно-спортивний спосіб життя, який має особливе значення для людей молодого віку. Тому заняття фізичною культурою і спортом вже не є самоціллю, оскільки вони стають каталізатором життєвої активності, умовою і невід'ємною частиною гармонійного та повноцінного життя [3, 5].

Досить велика увага останнім часом акцентується на здоровий спосіб життя студентів, і це пов'язано зі стурбованістю суспільства з приводу здоров'я фахівців, що випускаються вищою школою, зростанням захворюваності в процесі професійної підготовки та наступним зниженням працездатності. Адже здоровий спосіб життя багато в чому залежить від ціннісних орієнтації студентами. Більш того, це пов'язано з тривожністю суспільства щодо здоров'я молодих спеціалістів, зростанням захворювань у процесі професійної підготовки, поступовим зниженням працездатності. Дослідженнями доведено, що більше ніж 60% студентів мають порушення у фізичному розвитку, а більш 80% молоді мають відхилення та патології, і лише 5% є практично здоровими.

Значна частина студентської молоді не надає особливого значення зміцненню свого здоров'я через особисте сприйняття даної проблеми. Це перш за все пов'язано із сформованою у молоді системою цінностей, де здоров'ю

надається далеко не перше місце. Тому у вузах необхідно забезпечувати свідомий вибір особистістю суспільних цінностей здорового способу життя і формувати на їх основі стійку, індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, здатну забезпечити саморегуляції особистості, мотивацію її поведінки та діяльності [2, 5].

Проведений аналіз фактичних матеріалів про життєдіяльність студентів показав хаотичну організацію та невпорядкованість. Це виражено в таких важливих аспектах, як несвоєчасне, неправильне та нераціональне харчування, недостатня рухова активність, відсутність загартовуючих процедур, виконання самостійної навчальної роботи в час призначений для сну, а також наявність шкідливих звичок. Тому формування здорового способу життя серед молоді та студентства зокрема, стало сучасною проблемою, яка вимагає нового підходу.

Одним із пріоритетних напрямків розв'язання цієї проблеми є виховання відповідального ставлення до свого фізичного стану. Беручи на себе відповідальність, кожна людина, а тим більш молоде покоління, повинна володіти певним обсягом знань, умінь та навичок з питань здорового способу життя, оскільки недостатній обсяг яких може призвести до нераціональних дій та вчинків. Особливо це необхідно для студентів педагогічних вищих навчальних закладів, адже в майбутньому вони будуть відповідальними не лише за себе, але й за своїх учнів.

Здоровий спосіб життя багато в чому залежить і від ціннісних орієнтацій студентами світогляду, соціального і морального досвіду, де суспільні норми та цінності здорового способу життя, виступають для студентів як особистісно значущі, але не завжди збігаються з цінностями сформованими суспільною свідомістю. Тому, важливою необхідністю у вищих навчальних закладах постає свідомий вибір студентом суспільних цінностей здорового способу життя і формуванні на цій основі стійкої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій, здатної забезпечити саморегуляцію особистості, мотивацію її поведінки та діяльності [1, 4].

У вищих навчальних закладах важливу роль у формуванні здорового

способу життя відіграють заняття з фізичної культури. Але сьогодні ми можемо спостерігати деяку байдужість зі сторони студентів у ставленні до фізичного виховання. Хоча серед студентів і побутує думка про непотрібність фізичної культури у вищих навчальних закладах, але це пов'язано не тільки з небажанням молодих людей відвідувати заняття з фізичної культури, але й із формальністю в управлінні фізичною культурою і спортом, жорсткою системою контролю, побудованою на запровадженні невиправдано складних нормативів і вимог.

Сьогодні практично ігнорується виховання у студентів потреби у фізичному самовдосконаленні, самозабезпеченні ведення здорового способу життя за допомогою спортивної діяльності, хоча основна увага спрямована лише на підвищення рівня загальної фізичної та спортивно-технічної підготовки.

У навчально-виховному процесі перед студентами ставляться завищені залікові вимоги та непосильні фізичні навантаження. Фізичне виховання стає предметом, який лише обтяжує, і не приносить ніякої користі, а тому то позачерговим завданням фізичної культури у вищих навчальних закладах повинно стати формування здорового способу життя серед студентів. Необхідними складовими цього, насамперед повинно бути взаєморозуміння між викладачами та студентами на контроль за процесом навчання, а не його наслідками, і тільки за таких умов можна буде виховати в студентів зорієнтованість на спорт та здоровий спосіб життя.

Важливою формою роботи викладачів фізичного виховання має стати використання індивідуального підходу до кожного студента, який передбачає врахування стану здоров'я, рівня фізичної підготовки та інше. Студент повинен мати можливість займатися тим видом спорту, який йому більше до вподоби.

Широкі перспективи щодо підвищення ефективності знань з фізичного виховання має впровадження комп'ютерних програм, а їхнє використання розв'яже питання індивідуалізації фізичного навчання. Крім того, за допомогою спеціальних комп'ютерних програм можна ефективніше використовувати

вправи, що впливають на зміцнення певних груп м'язів і всього організму в цілому [1, 3].

Отже, всебічний і гармонійний розвиток особистості, а особливо вчителя, є не тільки бажаним, але й життєво-необхідним. У навчальних закладах зарубіжних країн у навчальному розкладі відсутні заняття з фізичного виховання, але тренажерні зали, спортивні зали та майданчики переповнені, оскільки бути здоровим – це стильно і прекрасно. І, доки наші студенти не усвідомлять цінність здоров'я, доти всі зусилля, спрямовані на формування збереження здоров'я і здорового способу життя, будуть марними.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Здоров'я та здоровий спосіб життя: погляди, думки, висновки С. Омельченко, Рідна школа. 2005. № 37. 80 с.

2. Оптимізація механізмів формування здорового способу життя майбутніх педагогів: креативні підходи. Спортивний вісник Придніпров'я Дніпропетровськ, 2004. № 7. С. 63.

3. Основи фізичного виховання студентської молоді : [навчальний посібник] / П. Д. Плахтій, О. Г. Коваль, С. П. Рябцев, В. М. Марчук. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2012. 312 с.

4. Сучасні напрями формування навичок здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів. К.: Рідна школа, 2005. №1. С. 19-20.

5. Фізична культура та здоровий спосіб життя: матеріали міжнародної конференції. ВДПІ Вінниці, 1993. 216с.

УДК 572.087;796.085

**КОРОТКИЙ ОГЛЯД СЕРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ
СПОРТСМЕНОК ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ**

Куцериб Тетяна

к.б.н., доцент

Гриньків Мирослава

к.б.н., доцент

Павлишин Андрій

аспірант

Кафедра анатомії та фізіології

Львівський державний університет фізичної культури

імені Івана Боберського,

Львів, Україна

Анотація. У роботі розглянуто короткий опис серії досліджень особливостей фізичного розвитку студенток ЛДУФК віком 18-21 рік, що займаються ігровими видами спорту не менше 5 років. Методами дослідження були: антропометрія, метод індексів, методи математичної статистики та аналіз літературних джерел. Метою роботи є короткий огляд серії досліджень показників фізичного розвитку спортсменок ігрових видів спорту та порівняння отриманих даних із даними Мартиросова та інших авторів. Завданнями дослідження було провести антропометрію та розрахувати індекси фізичного розвитку спортсменок й порівняти їх.

Встановлено, що найвищим зростом відзначались обстежені нами волейболістки, середній зріст відповідав баскетболісткам, а найнижчого зросту були гандболістки. Не виявили суттєвої відмінності у вазі скелету та скелетної мускулатури представниць обстежених груп. Абсолютна й відносна маса жирового компоненту у гандболісток була меншою ніж у баскетболісток і волейболісток.

У баскетболісток найбільше у порівнянні з представницями гандболу й волейболу розвинені м'язи стегна, про що свідчать обводи стегна.

Ключові слова: волейбол, баскетбол, гандбол, фізичний розвиток, склад тіла, тотальні розміри тіла.

Вступ. Одним із важливих факторів, що визначає результативність у баскетболі, волейболі та гандболі є тотальні розміри тіла, зокрема, зріст який враховується ще на стадії відбору в команду. Відомо, що структура і зміст тренувальної та змагальної діяльності багато в чому визначаються віковими і кваліфікаційними особливостями спортсменок, а отже, і зміст контролю повинен будуватися з урахуванням віку спортсменок, а також рівнем їхньої спортивної кваліфікації.

Антропометричні обстеження можуть дати важливу інформацію щодо відбору майбутніх спортсменок та впливу занять ігровими видами спорту на фізичний розвиток молодого населення. Такі дослідження вказують на антропометричні атрибути, котрі необхідні у спорті, а також на атрибути, які допомагають диференціювати певні ігрові позиції в окремих видах спорту [1, 8]. Знання антропометричного профілю успішних спортсменок необхідні для відбору талантів та для вдосконалення навчальних програм.

Метою роботи є короткий огляд серії досліджень показників фізичного розвитку спортсменок ігрових видів спорту та порівняння отриманих даних із даними Мартиросова та інших авторів.

Матеріали і методи. Аналіз морфологічних показників фізичного розвитку спортсменок, що займаються баскетболом, гандболом і волейболом. Обстежили – 46 спортсменок, студенток ЛДУФК: 16 баскетболісток, 16 волейболісток і 14 гандболісток; всі обстежені віком від 18 до 21 року зі спортивним стажем не меншим за 5 років. Перед початком досліджень була отримана інформована згода спортсменок. Всі дослідження виконувались згідно з етичними нормами, задекларованими у державних документах та внутрішніх положеннях організацій, відповідальних за дослідження з участю людини, а також з принципами декларації Всесвітньої медичної асоціації Гельсінкі.

Результати і обговорення. Структура тренувального процесу спортсменок базується на законах впливу тренувальних навантажень різної величини та спрямованості. Будь які фізичні навантаження зумовлюють реакцію організму спортсмена, котра виражається в адаптаційних механізмах його пристосування до конкретних видів діяльності. Швидкість адаптаційних змін в організмі спортсменів, їх характер та рівень адаптації досягаються за рахунок характеру, розміру та напрямку застосовуваних навантажень.

Наші обстеження виявили значні відмінності зросту у обстежених спортсменок: середній зріст баскетболісток обстеженої команди становив $171,4 \pm 8,23$ см; середній зріст обстежених волейболісток – $177,53 \pm 1,07$ см, був найвищим у вибірці, а середній зріст гандболісток становив у середньому $169,05 \pm 7,08$ см та був нижчим за літературні дані для баскетболісток і волейболісток високої кваліфікації [7]. У представниць волейболу найбільшими у порівнянні з іншими спортсменками був не лише зріст, а й вага тіла - $65,66 \pm 1,38$ кг. У баскетболісток середня вага – $63,5 \pm 6,33$ кг, знаходилась у межах 75–90 перцентилів, тобто, відповідає вищим за середні значення. Однак вага наших спортсменок була суттєво нижчою, ніж у літературних даних, згідно з якими середня вага жінки-форварда становила $76,6 \pm 6,89$ кг, а захисниці - $66,3 \pm 4,83$ кг [7]. Вага тіла гандболісток становила $61,22 \pm 5,67$ кг і була меншою, ніж у представниць двох інших видів спорту і відповідала середнім віковим значенням, оскільки знаходилась у коридорі 50 – 75 пц.

Для докладної характеристики фізичного розвитку представниць ігрових видів спорту нами розраховувались індекси фізичного розвитку та порівнювали їх із наведеною в літературі нормою [6, 7, 8]. У всіх обстежених представниць ігрових видів спорту індекс маси тіла був близьким за значенням і вказував на нормальну відносно зросту вагу (табл. 1).

За грудно-ростовими індексами лише у 5 баскетболісток-захисниць розвиток грудної клітки відповідав нормі, у решти грудна клітка була вузькою, непропорційною відносно зросту [2, 4]. Порівняння отриманих нами даних із літературними засвідчують, що нашим волейболісткам притаманна подібність

за тотальними показниками до обстежених іншими авторами високої кваліфікації: представниць баскетболу, та волейболу [2, 3, 5].

Щодо гандболісток, то грудно-ростовий індекс Бругша вказує на нормальну грудну клітку у всіх обстежених. Значення індекса Бругша у гандболісток є вищими, ніж у представниць баскетболу та волейболу, у яких його значення статистично достовірно не відрізняється. Таким чином, найкраще розвинена грудна клітка у гандболісток, у представниць волейболу та баскетболу вона розвинена слабше. Водночас показники екскурсії грудної клітки вказують на добрий розвиток дихальної мускулатури у всіх обстежених (особливо – у представниць гандболу й волейболу), що дає змогу забезпечити необхідну ефективність зовнішнього дихання [2, 3, 5].

Таблиця 1

**Показники фізичного розвитку представниць ігрових видів спорту
($M \pm \sigma$)**

№ n/n	Вид спорту	Індекси, у.о.			ЕГК, см
		Індекс маси тіла	Грудно-ростовий індекс Бругша	Індекс розвитку мускулатури	
1	Баскетбол n=16	21,61±1,53	49,71±2,94	5,38±3,20	5,69±2,2 1
2	Гандбол n=14	21,42±1,43	52,10±1,56	11,25±3,65	7,50±1,9 8
3	Волейбол n=16	20,83±1,41	49,80±2,86	9,92±2,98	7,43±2,0 4
Норма		18,5-24,9	50-55	5-12	

Силовий індекс відповідає нормі для жінок, а у деяких обстежених навіть перевищує її та відповідає нормі для спортсменок, однак цей індекс відображає лише силу м'язів-згиначів пальців кисті. Індекс розвитку мускулатури вказує на значні відмінності у розвитку м'язів плеча представниць різних ігрових видів спорту. Серед наших обстежених, згідно з цим індексом, найбільш розвинені м'язи плеча у гандболісток, дещо менше – у волейболісток і найменш розвинені вони у баскетболісток.

Для оцінки рівня фізичного розвитку визначали також і склад тіла представниць. Середні значення абсолютної маси кісткового компоненту обстежених 3-х груп дівчат достовірно не відрізнялись. Абсолютна маса скелету наших обстежених відповідає її значенням у обстежених іншими авторами представниць ігрових видів спорту [1, 9]. Водночас у літературі наведені дані про вищі значення абсолютної маси скелету у висококваліфікованих баскетболісток – центрових і нападниць – відповідно [6, 7, 9, 10]. Показники відносної маси кісткового компоненту наших обстежених відповідають нижній межі норми для жінок. Це зумовлено більшим розвитком у них м'язового компоненту порівняно з нетренованими жінками. Близькі до наших значення відносної маси кісткового компоненту зафіксовані й у представниць ігрових видів спорту високої кваліфікації [6, 7].

Щодо жирового компоненту, то ми виявили значні індивідуальні відмінності його відносної маси. Проте у всіх обстежених відносна маса жиру відповідала межам норми для жінок 12-18%. Середні значення абсолютної та відносної маси жирового компоненту у нашій вибірці були нижчими у гандболісток, дещо вищими у волейболісток і найвищими – у представниць баскетболу. У трьох групах обстежених, середні значення абсолютної й відносної маси жирового компоненту виявились меншими, ніж у спортсменок ігрових видів спорту, обстежених іншими авторами. Лише у висококваліфікованих баскетболісток-захисниць вага жирового компоненту ($19,7 \pm 4,2\%$) близька до наших даних [2, 4, 7].

Абсолютна маса скелетних м'язів також мала значні індивідуальні відмінності. Середні її значення були близьким у обстежених нами представниць волейболу, баскетболу та гандболу та суттєво нижчим за літературні дані інших авторів. Таким чином, склад тіла баскетболісток, волейболісток і гандболісток не мав суттєвих відмінностей. Незначна різниця виявлена лише у жировій масі тіла.

Порівняння діаметрів дистальних епіфізів плеча, передпліччя та стегна не виявило значної різниці цих показників у представниць окремих ігрових видів

спорту. Певна відмінність існувала між середніми значеннями діаметра дистального епіфізу гомілки: у баскетболісток він був найбільшим і перевищував відповідний діаметр гандболісток та волейболісток.

Для характеристики розвитку мускулатури на різних сегментах кінцівок порівнювали їхні обводи. Більшість із обводів обстежених нами спортсменок були дещо меншими, ніж наведені у стандартних таблицях обводи висококваліфікованих баскетболісток і волейболісток, однак ця відмінність була в межах похибки. Суттєво нижчим у порівнянні з літературними даними був лише обвід стегна. Імовірно, саме розвиток м'язів стегна особливо збільшується у процесі зростання кваліфікації спортсменок.

Висновок. Ряд досліджень показав, що такі показники фізичного розвитку, як зріст і вага тіла, розміри грудної клітки, а також показники розвитку скелетних м'язів були вищими у волейболісток, ніж у баскетболісток та гандболісток. Розвитку грудної клітки найбільше сприяють заняття гандболом, у меншій мірі – баскетболом і волейболом. Всі три види спорту забезпечують нормальний розвиток мускулатури. Не виявили суттєвої відмінності у вазі скелету та скелетної мускулатури представниць обстежених груп. Цей загальний висновок уточнюється дослідженнями антропометричних профілів гравців різних позицій у обстежених представниць. Аналіз показників фізичного розвитку спортсменок створює передумови до рекомендації цих видів спорту з метою підвищення рівня фізичного розвитку осіб різних вікових груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вознюк Тетяна. Морфофункціональні показники кваліфікованих спортсменів командних ігрових видів спорту / Тетяна Вознюк, Олександр Перепелиця // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. – Вип. 12. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2011. – С. 58-67.

2. Гриньків М. Вплив занять баскетболом на фізичний розвиток баскетболісток // Мирослава Гриньків, Тетяна Куцериб, Любомир Вовканич, Федір Музика / Спортивна наука України, 2018. – №2 (84). – С.9 – 13.

3. Vovkanych L. Modern trends in the study of the anthropometric attributes of female volleyball players: A brief review // Vovkanych L., Kutseryb T., Hrynkiv M., Muzyka F., Melnyk V. / The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (January 10-12, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. – p. 52–57.

4. Influence of basketball training on the features of women's physique // Tetiana Kutseryb, Myroslava Hrynkiv, Lyubomyr Vovkanych, Fedir Muzyka / Journal of Physical Education and Sport. ® (JPES), 19(4), Art 361. pp. 2384-2389, 2019 online ISSN: 2247 – 806X; p-ISSN: 2247 –8051; ISSN L 2247 –8051 © (JPES)

5. Тетяна Куцериб. Особливості пропорцій тіла дівчат-гандболісток [Електронний ресурс]/ Тетяна Куцериб, Мирослава Гриньків, Любомир Вовканич, Федір Музика // Спортивна наука України. – Львів, ЛДУФК. – 2019. №2(90). – С. 42 – 47.

6. Мартиросов Э. Г. Технологии и методы определения состава тела человека // Мартиросов Э. Г., Николаев Д. В., Руднев С. Г. / М.: Наука, 2006. 248 с. – ISBN 5-02-035624-7

7. Мартиросов Э. Г. Стандарты телосложения высококвалифицированных спортсменов, специализирующихся в основных олимпийских видах спорта // Э. Г. Мартиросов / Прилож. к дисс. ... д-ра биол. наук. – М. –1998. – 98 с.

8. Платонов В. Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и её практическое применение // Платонов В. Н. / Киев: Олимпийская литература. 2013. – 624 с.

9. Щепотіна Н. Дослідження взаємозв'язку морфо-функціональних показників волейболісток з рівнем їх фізичної підготовленості // Н. Щепотіна / Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2013. – Вип. 15. – С. 428-434.

10. Щепотіна Н. Модельні характеристики функціональної підготовленості кваліфікованих волейболісток // Н. Щепотіна / Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2015. – Вип. 19, том 2. – С. 464-471.

MEDICAL SCIENCES

УДК 330

IMMUNOSUPPRESSIVE EFFECT OF HERPES VIRUS INFECTION ON THE COURSE OF MICROBIAL-INFLAMMATORY DISEASES IN CHILDREN

Holovko Mariana

Student of higher education

Dobrzhanska Yevgeniya

Candidate of Medical Science, associate professor
of the department of dermatology, venereology and AIDS

Kharkiv National Medical University

Kharkiv, Ukraine

Annotation: The article is devoted to the study of the immunosuppressive effect of the herpes simplex virus and its influence on the course of microbial-inflammatory processes in children

Key words: Herpes, herpes simplex virus, HSV, immune system dysfunction, microbial-inflammatory diseases, pneumonia.

Herpes infection is one of the most common in the world, due to the high human susceptibility to herpes simplex viruses types 1 and 2 (HSV 1 and 2). Epidemiological studies conducted over the past 10 years have shown that 80% of children are infected by the age of 15. Contact with this infection occurs in most people, as evidenced by the detection of antibodies to HSV 1 and 2 in 80–90% of the adult population. This is due to the diversity of transmission routes and the ability of the virus to persist for life in the cells of the nervous tissue. In a healthy person, virus replication is under multilevel control of the immune system. At the same time, it is known that HSV 1 and 2 can cause various clinical forms of the disease, which

usually occur against the background of immune system dysfunction. Herpes simplex virus belongs to the Herpesviridae family, subfamily L-Herpesviridae, HSV species. When studying a large number of strains of the virus, two main antigenic groups of infection were identified - types of HSV 1 and HSV 2, slightly different in virulence and pathogenicity. The nucleocapsid and the outer envelope of the virus carry a number of receptors, due to which HSV has pantropism, i.e. the ability to attach to cells of the skin, mucous membranes, central and peripheral nervous system, liver, vascular endothelium, blood cells - T-lymphocytes, platelets, erythrocytes.

HSV is transmitted mainly by contact (direct contact), in addition, it is possible to transmit the pathogen by contact-household and vertical routes (from mother to fetus). Infection of the fetus can occur transplacental, ascending (through the cervical canal) or during childbirth. When the infectious process is generalized, the patient has viremia, infection from such a patient is possible by transfusion and parenteral routes through instruments during surgical interventions, caries treatment, etc.

Under the influence of various exogenous and endogenous factors that damage the immune system, the possible weakening of the controlling mechanisms of the "host" and the reactivation of the virus, i.e. transition to active replication (multiplication) of the virus and the development of relapse. Changes in the immune system in patients with HSV infection may be due to both a precursor of immunodeficiency and the occurrence of persistent herpes viruses in immunocompetent cells. Immunosuppression in HSV infection causes possible factors:

- direct damaging effect of complete or abortive reproduction of the virus on the cells of the immune system (lymphocytes, macrophages (Mf) and natural killers (NK));

- depressant effect on the immune system of soluble factors of viral or cellular origin, released from virus-infected cells;

- a decrease in the expression of HLA-DR on the affected cell, which leads to a violation of the recognition of infected cells by cytotoxic lymphocytes (CTL) CD8 and a decrease in the activity of CTL (the main link in antiviral protection);

- some HSV proteins block the activation of the complement system in the classical and alternative ways (immunosuppression of non-specific protection).

Antiviral protection of the body involves non-specific protection factors that destroy or block any viruses: producers of interferons alpha, beta and gamma (IFN-a,-b, -g), a number of interleukins (TNF, IL-6, etc.).

Often recurrent HSV infection may be accompanied by a violation of the ratio and functional activity of the main subpopulations of lymphocytes, various defects in the humoral immunity and incompleteness of phagocytosis.

HSV is also accompanied by significant disturbances in the regulation of the immune response by the interleukin (IL) system. These disorders can be associated with both a decrease in IL production and a change in the response of target cells to synthesized IL.

Thus, recurrent HSV infection of any localization should be considered as a "marker" of an immunodeficiency state.

In connection with the foregoing, the purpose of our study was to study the incidence of microbial-inflammatory diseases in children against the background of infection with herpes simplex viruses.

We analyzed the data of the case histories of patients aged 6 months to 5 years with a diagnosis of community-acquired pneumonia (according to the KNP KHOR ODCL, for the period 2019-2021). An analysis of clinical and anamnestic, as well as generally accepted instrumental and laboratory data necessary for establishing a diagnosis was carried out. In order to verify herpes virus infection, an enzyme-linked immunosorbent serological study of the intensity of immunity (presence of antibodies) to HSV type 1 immunoglobulins of classes M and G was carried out.

The study group consisted of 143 children with pneumonia, of which 64 (44.7%) patients with complicated forms of pneumonia (1st group of patients) and 79 (55.7%) with uncomplicated forms of pneumonia (2nd group of patients) In 82 (57.3%) patients had a history of recurrent herpes virus infection with a diagnostic titer of class G immunoglobulins up to 5.4 +- 0.6 units - in connection with which the persistent nature of the course of herpes virus infection in this category of patients

was established. At the same time, 61 patients were from 1st group, which accounted for 98% of cases of patients with complicated forms of pneumonia.

Thus, it can be concluded that the presence of persistent herpes virus infection is one of the factors in the development of microbial-inflammatory diseases, in particular pneumonia, and is one of the factors of “weighting” and the development of complications of pneumonia in children.

It is advisable to timely diagnosis and treatment of herpesvirus infections in children, which will prevent the formation of complications of pneumonia in children.

REFERENCES

1. Systematic review of the rotavirus infection burden in the WHOEMRO regio / Selim Badur, Serdar Öztürk, Priya Pereira [et al.] // *Human Vaccines & Immunotherapeutics*. – 2019. – Vol. 11 (15). – P. 2754-2768.

2. Braciale T. J. Immunity to viruses / T. J. Braciale, Y. S. Hahn // *Immunol. Rev.* – 2013. – Vol. 255 (1). – P. 5-12.

3. Майданник В.Г. Особенности клеточного звена иммунитета у детей, больных моно- и микст-вариантами ротавирусной инфекции / В. Г. Майданник, К. О. Смян-Горбунова // *Здоровье ребенка*. – 2015. – №2 (61). – С. 15-18.

4. HHV-6 specific T-cell immunity in healthy children and adolescents // C. M. Schwarz, V. Strenger, H. Strohmaier [et al.] // *Front. Pediatr.* – 2018. – Vol. 6. P. 191.

5. Клініко-імунологічні особливості перебігу гострих респіраторних інфекцій у дітей раннього віку, інфікованих цитомегаловірусом / Л. М. Боярська, О. В. Усачова, Т. С. Герасімчук [та ін.] // *Современная педиатрия*. – 2014. – 1(57). – С. 87-91.

6. Impaired NK cell responses to pertussis and H1N1 influenza vaccine antigens in human cytomegalovirus-infected individuals / Carolyn M. Nielsen, Matthew J. White, Christian Bottomley [et al.] // *The Journal of Immunology*. 2015. Vol. 194. – P. 4657-4667.

7. Herpesvirus evasion of natural killer cells / Steffi De Pelsmaeker, Nicolas

Romero, Massimo Vitale [et al.] // Journal of Virology. – 2018. – Vol. 92 (11). P. 02105-17.

8. Human immunodeficiency virus exposure but not early cytomegalovirus infection is associated with increased hospitalization and decreased memory T-cell responses to tetanus vaccine / Christiana Smith, Natasha O. Moraka, Maryanne Ibrahim [et al.] // The Journal of Infectious Diseases. – 2019. – Vol. 221(7). P. 1167-1175.

9. Cytomegalovirus infection enhances the immune response to influenza / D. Furman, V. Jovic, S. Sharma [et al.] // Sci. Transl. Med. – 2015. – Vol. 7 (281). P. 682-690.

10. U20 is responsible for human herpesvirus 6B inhibition of tumor necrosis factor receptor-dependent signaling and apoptosis / Emil Kofod-Olsen, Katrine Ross-Hansen, Mariane Høgsbjerg Schleimann [et al.] // Journal of Virology. – 2012. Vol. 86 (21). – P. 11483-11492.

11. Development of virus-specific CD4+ and CD8+ regulatory T cells induced by human herpesvirus 6 infection / F. Wang, J. Chi, G. Peng [et al.] // Journal of Virology. – 2014. – Vol. 88 (2). – P. 1011-1024.

12. Correlations between MHLA scores and indicators of immune response in Egyptian women with breast cancer / E. M. El-Baiomy, M. L. Salem, A. El-Amir [et al.] // The Gulf Journal of Oncology. – 2020. Vol. 1 (32). – P. 7-11.

13. Investigation of the correlation between some immune system and biochemical indicators in patients with type 2 diabetes / M. M. J. Karimi, M. Safe, A. Sadeghian [et al.] // Hum. Antibodies. – 2016. – Vol. 8 (24). – P. 25-31.

POSTPARTUM RECOVERY AS A GUARANTEE OF WOMEN'S HEALTH

Karabka Natalia Pavlovna,

student of the 5th year of the Faculty of Medicine No. 2

Bukovyna State Medical University

Tsysar Yulia Vasilivna,

Candidate of Medical Sciences,

Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology

Bukovyna State Medical University

Annotation: all know that pregnancy and childbirth are a great burden for a woman, as a result of which many changes occur in all body systems. Therefore, a young mother in the postpartum period may face many problems, because of which she will feel discomfort. Namely: metabolic disorders, back pain, discharge from the genital tract, brittle nails, hair loss, urinary incontinence, constipation, hemorrhoids, sagging stomach and stretch marks on it. But it is important to remember that it will take some time to recover. And all that is needed is to help your body overcome these difficulties.

Key words: recovery, postpartum period, rehabilitation, childbirth, rehabilitation.

Introduction: Every young mother strives to return to her pre-pregnancy shape as soon as possible. Therefore, the question of recovery after childbirth is relevant: methods and their expediency, duration, effectiveness, because every woman wants to remain active and healthy. The postpartum or puerperal period begins after the birth of a baby and lasts 6-8 weeks. During this time, many changes occur in the mother's body: all the changes that occurred during pregnancy and childbirth undergo reverse development (involution).

The entire postpartum period, depending on the time, is divided into early and late. The early postpartum period lasts 2 hours and is characterized by the possibility of early complications. The late postpartum period begins 2 hours after the birth of

the baby and lasts up to 6-8 weeks [1].

Presenting main material: Restoration of the mother's body after childbirth, or postpartum rehabilitation in other words, is a complex of restorative measures with a rehabilitation focus. In the postpartum period, it is important to pay attention not only to the newborn, but also to the mother. It is necessary to create a comfortable routine of the day, which will include time for rest and for walks in the fresh air (up to 2 hours per day). It is also necessary to devote time to physical exercises (physical rehabilitation) and rational nutrition. If childbirth and the postpartum period pass without complications, then postpartum rehabilitation can be started on the second day after childbirth [2].

The goal of rehabilitation: developed postpartum rehabilitation programs provide an opportunity to restore organ function that was changed during pregnancy [3]; appropriate physical rehabilitation measures can help restore stability and strength, as well as prevent pelvic floor and abdominal wall muscle weakness.

Advantages of postpartum exercises:

- uniform effect on the whole body;
- better mobility and flexibility;
- reduction of pain in the back and joints;
- improved posture;
- increasing the level of endurance;
- improvement of the work of the cardiovascular system;
- increased energy and improved mood;
- reduction of fatigue;
- prevention of urinary incontinence;
- better well-being;
- reduction of depression [4].

Relevance of postpartum exercises. A woman's body adapted and changed throughout pregnancy and childbirth, and returning it to its previous state takes a lot of time and requires a lot of work on itself. As a rule, these changes persist for 4-6 weeks after childbirth. All exercises must be performed correctly, since failure to

follow the technique of execution may not only not help, but also lead to a worsening of the condition, the appearance of discomfort and pain. It is necessary to control the level of fatigue and the intensity of exercises and not to overload the body. Balanced drinking and caloric content of food play an important role, especially during breastfeeding. It is recommended to wear a supportive bra for comfortable exercise and feeding [4;5].

Recovery consists of a set of exercises that must be performed throughout the rehabilitation period. These exercises are both general strengthening and those that affect individual parts of the body: muscles of the back, pelvic floor, abdominal wall, arms, legs, as well as static and dynamic breathing exercises. They differ depending on the time that has passed since the moment of childbirth [5].

Postpartum rehabilitation in case of cesarean section is special: in the postoperative period, physical therapy takes place under the conditions of bed rest. At the same time, physical rehabilitation prevents the occurrence of postoperative complications and normalizes the function of the cardiovascular, respiratory systems, and gastrointestinal tract. It has been repeatedly proven that physical exercises improve the regeneration of damaged tissues [6]. In the postoperative period, therapeutic gymnastics is divided into early, which lasts until the sutures are removed, and late. Early gymnastics is used 4-6 hours after surgery. It includes changing the position of the body in bed and exercises to normalize respiratory function. On the second day, you can already perform exercises for the arms and shoulder girdle, and from the fourth day – for the muscles of the front abdominal wall and pelvis. After the stitches are removed, exercises are prescribed to improve posture and walking. All these exercises should be taught to the woman in labor in the maternity hospital [6].

Often after giving birth, a young mother faces the problem of restoring her figure. What is clear: stretch marks remain on the stomach, the amount of fatty tissue increases, and the stomach is already sagging, not flat. That is why the most popular question is: «How to restore a flat and elastic stomach?». Press exercises can be started only if there is no diastasis. Diastasis is a separation of the rectus muscles of

the anterior abdominal wall along the white line of the abdomen. It can be classified according to size: – 1- to 5 cm; – 2 to 7 cm; – 3-8 cm or more. Determining the degree of diastasis is mandatory for deciding further rehabilitation tactics. If this expansion does not exceed two centimeters, then you can perform therapeutic gymnastics for the muscles of the front abdominal wall [7].

However, there are many contraindications for the use of physical exercises during postpartum rehabilitation: - an increase in body temperature above 37.5 °C; - various bleedings during childbirth and in the postpartum period; - inflammatory diseases of the endometrium; – thrombophlebitis; – eclampsia during childbirth; – kidney disorders; – damage to the perineum of the III degree; - exacerbation of other chronic diseases; - acute failure of vital organs. With imposed stitches on the perineum, physical exercises are used, but with some restrictions[8].

Rehabilitation for pelvic muscle prolapse. All organs of a woman's small pelvis are supported and fixed by fascia and ligaments, which are part of the structure of the pelvic floor. Under the influence of changes that occur in women in labor, the internal genitals have a tendency to drop or fall out (prolapse) due to the weakening of the pelvic muscles. A few years ago, this problem mostly concerned older patients, but today it is also characteristic of young women in labor and occupies a high position in the structure of obstetric pathology (11-23%) .

This problem is treated with both conservative and operative methods. The purpose of these therapy methods is to strengthen the pelvic floor muscles and prevent their sagging [8]. Conservative treatment includes: 1. Kegel exercises aimed at strengthening and increasing the tone of the muscles of the pelvis and vagina. 2. Modified methods to which the imbuilding system belongs. 3. When the uterus descends, therapeutic gymnastics developed by Yunusov is used. 4. In the initial stages of the disease, a bandage is used for short-term use when the uterus is lowered. 5. The use of gynecological massage improves the condition of the gastrointestinal tract and blood supply, helps in the treatment of inflammatory processes and increases muscle tone. 6. If conservative treatment does not help, it is necessary to

solve the problem with surgical methods. Physical therapy should be performed regularly, twice a day for thirty minutes. Correctness of execution should be checked and corrected by a doctor in the postpartum department. With the addition of gymnastics, you can not only strengthen intimate muscles, but also increase their elasticity. This will give an advantage in managing them during childbirth to prevent injuries. A major role in postpartum muscle recovery is played by their condition before pregnancy [6].

Using simulators to restore pelvic floor muscles. Currently, a large number of various simulators are used: simulators for Kegel exercises with mechanical feedback, pneumatic feedback, electric feedback. Load simulators without feedback, such as vaginal balls, as well as myostimulators (there is a risk of use if the pelvic floor is not strengthened) [7].

Electromyostimulation is when we affect the muscles with an electric current, which repeats the process of natural muscle contraction. At the same time, the signal that the muscle needs to contract does not come from a nerve cell, but from an electrical impulse. At the same time, all muscles are worked out, their blood and lymph circulation improves, and metabolism improves. This procedure leads to an improvement in the condition of 85% of women with the problem of muscle weakness [7;8]. With each procedure, the muscles gain more strength and become more elastic. All this makes it possible to prevent urinary incontinence problems and increase pleasure during sexual intercourse. And it can also help with carrying the next pregnancy and childbirth. Stimulation of muscle tissues has many advantages in postpartum rehabilitation [9].

The relationship between postpartum rehabilitation and the quality of sexual life. When the pelvic muscles are trained, a woman's libido and her sensitivity increase. At the same time, the sensations during intercourse become more vivid, and the intercourse itself lasts longer. All this leads to a more powerful orgasm.

Conclusion: Summarizing what was written above, we can say that the health and strength of the pelvic floor muscles are the key to women's health, regardless of age. And this problem is especially relevant for young mothers in the postpartum

period. For this, many methods of physical, physiotherapeutic and psychological rehabilitation have been developed. They are the best modern method of improving the well-being of the woman in labor, the work of all her vital body systems. They make it possible to strengthen the damaged ligamentous-muscular system and restore the physiological position of a woman's internal genital organs. And also to prevent the occurrence of stagnant phenomena in the pelvic cavity and to restore a woman's strength.

LITERATURE:

1. V. K. Likhacheva. K.: Obstetrics: Textbook for students of higher medical educational institutions of Ukraine III-IV levels of accreditation. Poltava: Dyvosvit, 2015. 336 p.

2. Murza V. P. K.: Physical rehabilitation: education. Manual. Orlan, 2004. 559 p.

3. Kawaguchi J. K. (2010). The pregnant athlete, part 3: Exercise in the postpartum period and return to play. *Athletic Therapy Today*, 15 (4), 36-41.

4. Swanson, S. (2001). Abdominal muscles in pregnancy and the postpartum period. *International Journal of Childbirth Education*, 16(4), 12-14.

5. Larson-Meyer D. E. (2003). The effects of regular postpartum exercise on mother and child. *International SportMed Journal*, 4(6), 1-14.

6. Dinc A., Beji N. K, Yalcin O. (2009). Effect of pelvic floor muscle exercises in the treatment of urinary incontinence during pregnancy and the postpartum period. *International Journal of Urogynecology*, 20, 1223-1231.

7. Fisenko L. I. Therapeutic physical education in sanatorium-resort institutions. Kyiv. 2005. 402 p.

8. Vladimirov O. A., To-fan N.1., Klimenko S. K. K.: Movement regimes and complexes of physical exercise for pregnant women: Method, recommendations / IPAG AMS of Ukraine, 2004. 32 p.

9. Vladimirov O. A. Loboda M. V, Tofan K. Sanatorium-resort treatment of pregnant women. Tamed, Alterpress, 2001. 256 p.

УДК : 612.4.067:612.662.062]-055.25:

**CHANGES IN THE HORMONAL BACKGROUND IN WOMEN OF
DIFFERENT AGE CATEGORY AND ITS INFLUENCE ON MENSTRUAL
CYCLE PROCESSES**

Piskalyova Alyona Andriivna

Student of the 5th year of the medical faculty number 2

Candidate of Medical Sciences,

Associate Professor of the Department

of Obstetrics and Gynecology,

Bukovyna State Medical University

Tsysar Yulia Vasilivna

Andriets O. A.

Prof.

Bukovyna State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The humoral link of controlling body processes affects the growth and development of a person and ensures the full functioning of the body. In women, in particular, sex hormones ensure reproductive fullness, influencing the formation of secondary sexual characteristics and supporting the processes of menstruation, fertilization, carrying a pregnancy, childbirth and lactation, as well as influencing the general metabolism and growth of tissues [1, 2].

In the article, we will consider female sex hormones, which are involved in the menstrual cycle, and the processes that take place with their help.

Key words: sex hormones, menstruation, menarche, climax.

Discussion.

The so-called "female" hormones are produced in the ovaries and adrenal glands, during pregnancy this function is also performed by the placenta, but the rest of the hormones, especially the pituitary gland, also affect a woman's sexual function [2, 3, 4]. Sex hormones are a factor in the formation of secondary sexual characteristics, ensuring reproductive function, supporting metabolism, growth of

body cells and tissues, their strength and elasticity, and affect the psycho-emotional state [2, 3]. Women also have male hormones, albeit to a lesser extent, but their level maintains humoral balance [2].

Enumerating female hormones, it is possible to single out the main ones, such as progesterone and estrogens - estradiol, estriol and estrone [3]. When studying the reproductive function of a woman, the analysis is also taken for follicle-stimulating hormone (FSH), luteinizing hormone (LH), and prolactin [2]. When the phases of the monthly cycle change, attention is drawn to progesterone, 17α -hydroxyprogesterone, dehydroepiandrosterone, androstenedione, testosterone, estrone, and estradiol [9].

The menstrual cycle consists of the following phases:

- Follicular, which lasts from the 1st day of menstruation to ovulation (about two weeks). It is characterized by an increase in FSH, which stimulates the growth of follicles in the ovaries and a surge of estrogen due to its high production by the dominant follicle. Because of this, other follicles are destroyed, and the high level of estrogens, in turn, affects the production of luteinizing hormone and the further proliferation of the mucous membrane of the uterus after menstruation.

- Next is the ovulation phase. At the same time, the follicle ruptures, releasing the egg and provoking a surge of estrogens. It can last 16-32 hours; after the release of the egg, she can be fertilized within 12 hours.

- Then the luteal phase begins: the follicle turns into a corpus luteum, producing estrogen and progesterone. The maximum level of progesterone is reached approximately in the middle of the luteal phase, preparing the body for pregnancy, and further declines if fertilization has not occurred, and at the same time, the mucous membrane of the uterus is shed. Thus, the luteal phase turns into menstruation, and the cycle begins anew [5, 7, 9].

Each hormone performs its function at certain times of the cycle.

Follicle-stimulating hormone (FSH) stimulates egg development and estrogen release, activates an enzyme in the granulosa cells that converts androgens to estrogens, increases during the early follicular phase and decreases before ovulation. Thus, its surge occurs in the middle of the cycle, and it is believed that it frees the

oocyte from follicular attachments, stimulates plasminogen activator, and enhances LH receptors of granulosa cells [9, 10].

Luteinizing hormone (LH) helps with ovulation by stimulating the production of progesterone and estrogen. LH affects the formation of androstenedione and, to a lesser extent, the production of testosterone in the theca cells. Its level during the early follicular phase is low, and increases towards its middle. This is due to an increase in the level of estradiol, which must be more than 200 pg/ml for about 50 hours [9, 10].

Progesterone is a hormone whose main task is the regulation of the menstrual cycle, as well as the preparation of the endometrium for the attachment of a fertilized egg and maintaining a healthy pregnancy in the future [3].

Estrogens are responsible for many systems and organs, cause the growth of the endometrium, suppress the production of follicle-stimulating hormone and stimulate the release of the egg, first increasing the production of LH, and then decreasing it after ovulation [9]. Estriol is produced during pregnancy, from the placenta. Estrone is more common in the body and can be detected after menopause. Estradiol is the most multifunctional of them, responsible for a woman's appearance, her sexual function, bone strength, and changes in its level provoke most gynecological diseases. Estrogen levels are affected by: miscarriage, polycystic ovary syndrome, excessive and exhausting physical activity, deficiency or other nutritional disorders [6, 8].

It is also worth adding TSH (thyroid-stimulating hormone) to the list of hormones, which affects the production of T3 and T4 by the thyroid gland, the levels of which can also change the normal menstrual cycle; inhibin B, which is a marker of both egg production and oncopathologies in the ovaries during menopause; testosterone, which is involved in the formation of the follicle, and when its level changes, pathologies of the skeleton, bone marrow, sebaceous glands (acne) will be traced; and antimuller hormone, which affects premature or delayed sexual development and is a marker of granulosa cell tumors of the ovaries [3].

Menarche usually occurs between the ages of 10 and 16, and is often first

preceded by the development of external secondary sexual characteristics. During the first year of menstrual cycles, they may not yet be established, irregular due to the immaturity of the reproductive system [2, 3, 7]. At the age of 20-40, most women have the best hormone levels for conceiving and carrying a pregnancy. Around the age of 40-50, the level of estrogen and progesterone decreases slightly, and testosterone increases. This leads to a lower efficiency of ovulation, the first symptoms of menopause often appear - vaginal dryness, changes in temperature, pressure, libido decreases, mood may be depressed. After 50 years or more, the vast majority of women experience menopause. At the same time, progesterone is significantly reduced, and estrogen is produced by adipose tissue and adrenal glands [3]. A decrease in the level of estrogens, especially characteristic of postmenopausal women, causes osteoporosis, increases the risk of cardiovascular diseases, provokes vaginal atrophy and even causes psycho-emotional complications [11]. In order to ensure the normal functioning of the endocrine system, it is necessary to observe a sleep regime, eat sufficient and varied food, give up bad habits and engage in physical activity [4].

Conclusions. Female sex hormones are involved in such complex processes as puberty, menstruation, pregnancy, and are an important indicator of a woman's health. Their level can be affected by bad habits, acting as factors of various diseases, especially endocrine diseases. During the menstrual cycle, the content and ratio of ovarian hormones changes cyclically, which should be taken into account during visits to a gynecologist, cosmetologist, mammologist and certain types of research and procedures.

LITERATURE

1. Female sex hormones and their role in the body. Article by Tatiana Bulyk and Yana Dudko. The only news. December 18, 2022. [https://ye.ua/sms/sms_6197.html].

2. Female hormones are a mirror of health. Diamed Express. Access from 11/22/2022: [<https://diamed-ex.com.ua/hvorobi-u-zhinok/zhinochi-gormoni-dzerkalo-zdorov-ja/>].

3. How hormones affect the female body. Mediton Clinic. November 13, 2020. [<https://mediton-clinic.dp.ua/statti/709-yak-hormony-vplyvaiut-na-zhinochy-orhanizm>].
4. Everything you need to know about hormones: what they are, how they work, and when to consult a doctor. Uman Central City Hospital. April 20, 2019 [<https://uman.lic.org.ua/porady-likarya/vse-shho-treba-znaty-pro-gormony-yaki-ye-yak-diyut-i-koly-treba-zvernutys-do-likarya/>].
5. What happens to the female body under the influence of hormones? Svitlana Fomchenko. February 14, 2020. <https://hh.com.ua/zhinochi-ritmi-hto-keruye/>
6. Estrogen's Effects on the Female Body. John Hopkins Medicine. Access by 21.11.22: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/conditions-and-diseases/estrogens-effects-on-the-female-body>
7. How Do Female Sex Hormones Affect Menstruation, Pregnancy, and Other Functions? Medically reviewed by Valinda Riggins Nwadike, MD, MPH — By Ann Pietrangelo — Updated on April 5, 2019. Healthline. [<https://www.healthline.com/health/female-sex-hormones#puberty>].
8. Normal Testosterone and Estrogen Levels in Women. Debra Fulghum Bruce, PhD, Medically Reviewed by Jennifer Robinson, MD on May 04, 2022. Web MD. <https://www.webmd.com/women/guide/normal-testosterone-and-estrogen-levels-in-women>
9. The Menstrual Cycle - Phases, Hormones and Their Functions. Elara Care. Dec 21, 2019. [<https://elara.care/hormones/menstrual-cycle-hormones-and-their-functions/#howmanywomenhaveirregularcycles>].
10. Reed BG, Carr BR. The Normal Menstrual Cycle and the Control of Ovulation. [Updated 2018 Aug 5]. In: Feingold KR, Anawalt B, Boyce A, et al., editors. Endotext [Internet]. South Dartmouth (MA): MDText.com, Inc.; 2000. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK279054/>
11. Postmenopause. Cleveland clinic. Accessed by 20.11.22. <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/21837-postmenopause>

УДК 61. 612.4: 09

THE SIGNIFICANCE OF THE INFLUENCE OF THE PINEAL GLAND ON THE SYNCHRONIZATION OF THE BODY'S BIOLOGICAL RHYTHMS

Semenenko Svitlana Bogdanivna,

PhD, Associate Professor

Tymofiychuk Inha Romanivna,

PhD, Associate Professor

Slobodian Kseniia Valeriivna,

PhD, Associate Professor

Kovpak Alona Vasylivna,

Assistant Professor

Chernei Nadiia Yaroslavivna

Assistant Professor

Higher State Educational Establishment of Ukraine
“Bukovinian State Medical University” Chernivtsi, Ukraine

Abstract. One of the important problems of modern chronobiology is the study of the morphofunctional organization of the endocrine mediator of circadian periodism - the pineal gland of the brain, which synthesizes a significant number of identified biologically active substances that affect biochemical and physiological processes in the body. The pineal gland is one of the most studied endocrine glands and has been known for over 2000 years.

Key words: chronobiology, pineal gland, melatonin, suprachiasmatic nuclei of the hypothalamus.

In humans, the light cycle is perceived by the retina of the eye, from there the nerve signal via the retino-hypothalamic pathway enters the suprachiasmatic nuclei of the hypothalamus, and later the upper cervical ganglia. From the latter, information about illumination enters the pineal gland of the brain: it is mediated by norepinephrine, which is released by nerve endings directly into the parenchyma of the pinealocytes of the pineal gland of the brain, which leads to the start of the synthesis of melatonin. The epiphysis of the brain is especially noticeable at a young

age, the size of the gland increases until about 2 years old and remains constant until 18-20 years old, later calcium and magnesium salts are deposited in it. Cholinergic regulation of the activity of the pineal gland of the brain is confirmed by the presence of acetylcholinesterase in it. Functionally active pinealocytes are able to selectively capture the amino acid tryptophan from the blood, which enters the body with food, and successively subject it to hydroxylation and decarboxylation thanks to the action of two enzymes: tryptophan-5-monooxygenase and decarboxylase of aromatic amino acids [1, p. 179].

It is believed that serotonin synthesis occurs in light pinealocytes and is controlled by noradrenergic neurons, and cholinergic parasympathetic fibers regulate the release of serotonin from light cells and thus its availability to dark pinealocytes, in which noradrenergic modulation of melatonin formation and secretion takes place. Serotonin produced in the pineal gland can be metabolized in different ways. The neurotransmitter that regulates the nocturnal increase in melatonin biosynthesis in the pineal gland is norepinephrine, the increase in concentration of which is clearly correlated with darkness. About 80% of the melatonin circulating in the blood is produced by the pineal gland of the brain, which does not accumulate in it, but immediately enters the bloodstream from the pinealocytes by passive diffusion. A high density of binding sites was found on the hemoglobin molecule, which indicates the role of hemoglobin as a carrier of melatonin from the bloodstream to the target organs. The transport form for melatonin is serum albumin. It has a short half-life (about 30 minutes) and is quickly removed from the bloodstream, enters the liver, where it undergoes hydroxylation and conjugation with sulfate and glucuronic acid to form 6-sulfatoxymelatonin - the main metabolite that is excreted in the urine. Naltrexone is a melatonin antagonist. According to a number of authors, the level of melatonin in the blood plasma of elderly and senile people decreases by 10-50% compared to young people. Morphological changes that develop in the pineal gland of the brain in the process of age-related involution are inextricably linked to a sharp decrease in the level of melatonin synthesis, which is the trigger that leads, in the initial stages, to the appearance of organ pathology. This phenomenon is associated

with an age-related change in melatonin rhythmic fluctuations. The main functions of melatonin: chronorhythmic, neuroregulatory, oncoprotective, geroprotective, antigonadotropic, hypnotic, antioxidant, cytoprotective, thermoregulatory, immunomodulatory, antistress, homeostatic. It takes part in the regulation of immune, central, endocrine, autonomic nervous systems [2, p. 269].

Melatonin facilitates the body's adaptation to changes in climatic conditions, affects the synchronization of oscillatory processes in the body, the process of lipid oxidation, sexual development and reproduction, and has a pronounced gonadotropic effect. A decrease in its content in the blood stimulates the release of sex hormones by the pituitary gland. Chronorhythm regulating hormone exerts a significant influence on the state of the adaptation system in patients with psoriasis. Morphometric changes that develop in the pineal gland of the brain during age-related involution are inextricably linked to a sharp drop in the level of melatonin synthesis. The most studied hypnotic effect of melatonin. It induces sleep, affecting thermoregulatory processes, reducing body temperature. Changes in the circadian rhythms of melatonin during sleep disturbances have been revealed, since in humans the circadian rhythm of its secretion by the epiphysis of the brain is closely synchronized with the typical hours of sleep. It modifies the level of monoamine neurotransmitters in the brain, initiating a cascade of reactions that, upon reaching a climax, activate sleep mechanisms. Melatonin with the help of various mechanisms, including due to its immunotropic properties, can exert an antitoxic effect [3, p. 30].

The mechanism of melatonin's antioxidant effect is manifested by its ability to bind, forming the most toxic hydroxyl radicals, as well as peroxy nitrite, nitrogen monoxide, singlet oxygen and peroxide radical during peroxidation of lipids. Being an active donor of electrons and an effective scavenger of reactive oxygen species, it also neutralizes the nitrogen monoxide radical. Along with the direct antioxidant effect, the hormone acts as a secondary antioxidant. It stimulates the activity of glutathione peroxidase, which inhibits the activity of the pro-oxidant enzyme nitric oxide synthase. Scientists, studying the effects of melatonin, came to the conclusion that the latter can perceive harmful free radicals in vivo. Melatonin is involved in the

regulation of the function of the immune system. This is evidenced by the presence of receptors for it on immunocompetent cells of the thymus gland, peripheral immunocompetent cells that activate the effect of melatonin in relation to the production of cytokines by these cells. The interaction of the immune system and melatonin in the human body is manifested by circadian changes in the number of neutrophils, T- and B-lymphocytes in the blood circulation with a maximum in the dark time of day [4, p. 90].

The activity of the immune system has a clear rhythmic organization. Circadian fluctuations of the immune status are especially important. In the formation of normal immune rhythm, along with other nervous and humoral mechanisms, the pineal gland of the brain takes an active part, with the help of melatonin it actively affects the various stages of immunogenesis, exerting an immunomodulatory effect and contributing to a clearer organization of immunity over time. In connection with the publication of information on the effect of red light on melatonin, the authors indicate the incompatibility of red light with the real spectrum of light absorption by melatonin, as well as the possibility of dissociation of the melatonin-containing complex under the action of light with its release. The question of absorption of red light by cytochrome C-oxidase is of significant importance, in connection with publications in which melatonin is presented as the main component associated with the therapeutic effect of red light. When evaluating the effect of the reference anxiolytic diazepam and melatonin, which has anti-anxiety and anti-stress properties, it was proven that repeated stress exerts a suppressive effect on most immunological indicators in animals. Previously, it was believed that melatonin was synthesized by the pineal gland mainly at night, but research has shown that the gastrointestinal tract is a source of melatonin and produces much more of it, significantly influencing its circulating concentrations [5, p. 450].

It can have a direct effect on the tissues of the gastrointestinal tract, but it probably exerts its greatest influence on them indirectly through peripheral receptors, sensory afferent pathways, and the central nervous system. In addition to the fact that melatonin is released into the bloodstream, it also enters the lumen of the intestine

and thus participates in the postprandial stimulation of the secretion of pancreatic enzymes. Melatonin protects the β -cells of the pancreas, increases the content of sugar and insulin in the blood, contributes to the deposition of glycogen and the utilization of glucose, and is directly related to the mechanisms of carcinogenesis in the gastrointestinal tract. Melatonin has a cytoprotective effect on the mucous membrane of the esophagus during simulation of esophagitis due to the improvement of local blood circulation and its morphological criteria. It has been proven that the occurrence of irritable bowel syndrome type II is associated with hyperplasia and hyperfunction of the entire population of apodocytes, including cells that produce melatonin and serotonin, against the background of a decrease in the number of mast cells [6, p. 403].

We studied the influence of melatonin on the behavioral response of active and passive rats under conditions of a weak stressor when testing animals in an open room. We analyzed its effects on behavior in an open room, body temperature, and organ markers of stress in active and passive rats under chronic stressors caused by disruption of circadian rhythms during inversion of the light regime. Aspects of the chronobiological approach to understanding the pathogenesis of endogenous depressions are discussed. The value of melatonin in neuromediation is considered within the framework of the main working hypotheses regarding the chronobiological model of depression, the mechanisms of its antidepressant effect are shown, and new ways that normalize the influence on the melatonin system in the regulation of depression are also considered. Melatonin plays a significant role in the normalization of the post-stress state of the body, which is manifested by its effect on neurotransmitter systems, influencing the synchronization of circadian rhythms. The data of modern experimental and clinical studies point to the active participation of melatonin in the regulation of the activity of the heart and the maintenance of the blood pressure system. It was found that in the change of the daily rhythms of blood pressure, a major role is played by the disruption of the normal effects of the autonomic nervous system on the cardiovascular system. Insufficient activation of the parasympathetic nervous system at night and, accordingly, the relative advantage of

sympathetic activity during the day is one of the main reasons for the disruption of daily blood pressure rhythms [7, p. 1110].

In a series of studies, the comparative effect of melatonin and epithalon on long-term memory in aging rats was studied over 2 years. The effects of epithalon coincide with the effects of melatonin. Epithalon stimulates its secretion by the epiphysis of the brain. The antioxidant effect is present in both substances, the mechanisms are different. Melatonin has antioxidant activity in vivo and in vitro, epithalon only in vivo. It has been studied and established in sexually mature male rabbits that replacement therapy increases the level of melatonin circulating in the blood during the day and at night. However, at the same time, the amplitude of its daily rhythm does not return to normal [8, p. 300].

Thus, the effect of melatonin is manifested in ensuring the normal bioelectrical activity of the brain, circadian rhythms, regulation of the activity of the hypothalamic-pituitary region, the immune system, the physiological functions of various organs and, in particular, the kidneys.

REFERENCES

1. Akıncı E, Orhan FÖ. Sirkadiyen ritim uyku bozuklukları // *Psikiyatr Guncel Yaklasimler*. – 2016. – 8(2). – P. 179.
2. Pekny M, Wilhelmsson U, Pekna M. Melatonin antioxidative defense: Therapeutical implications for aging and neurodegenerative processes // *Neurotox. Res.* - 2014. - №23(3). – P. 269.
3. Semenenko S. B., Tymofiychuk I. R., Slobodian K. V. et al. History of the development of chronorhythmology as a science // *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovations and prospects of world science»* (Vankuver, Kanada, 20-22 lypnia 2022 roku). – 2022. - P. 30.
4. Bailey SM, Udoh US, Young ME. Circadian regulation of metabolism // *J Endocrinol.* – 2014. – Aug. 222(2). – P. 90.
5. Bedont J. L., Newman E. A., Blackshaw S. Patterning, specification, and differentiation in the developing hypothalamus // *Wiley Interdiscip Rev Dev Biol.*

2015. - №4(5). – P. 450.

6. Manchester L. C., Coto-Montes A., Boga J. A. et al. Melatonin: an ancient molecule that makes oxygen metabolically tolerable // J. Pineal Res. – 2015. № 59(4). P. 403.

7. Vinod C, Jagota A. Melatonin reduces traumatic brain injury-induced oxidative stress in the cerebral cortex and blood of rats // Neural Regen. Res. – 2016. №9 (11). - P.1110.

8. Campolo M., Ahmad A., Crupi R., Impellizzeri D., Morabito R., Esposito E., Cuzzocrea S. // Combination therapy with melatonin and dexamethasone in a mouse model of traumatic brain injury. J Endocrinol. – 2013. – 2176 – P. 300.

ОНКОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ В ТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ЕНДОКРИНОЛОГА

Вороненко Олена Сергіївна

к. мед. наук, асистент кафедри пропедевтики
внутрішньої медицини і фізичної реабілітації,

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, медичний факультет,

Павлюк Катерина Сергіївна

Гайденок Вероніка Євгеніївна,

Краснопольська Катерина Олексіївна

Студентки

Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна,
медичного факультету, м. Харків, Україна

Анотація: Рак паращитовидної залози є дуже рідкісним типом раку, частота зустрічаємості становить 0,4 – 2,5% у світі. У зв'язку з незначною поширеністю захворювання, а також труднощами діагностики у доопераційному періоді все це значно ускладнює вивчення даної патології. На сьогоднішній день у питаннях діагностики та лікування раку паращитовидної залози використовується колективний світовий досвід фахівців, які займаються цією проблемою, проте багато аспектів захворювання залишаються досі невивченими.

Ключові слова: рак паращитовидної залози, паратгормон, гіперпаратироз, гіперкальціємічний криз, паратиреоїдектомія.

Мета та актуальність. Проаналізувати фахову літературу та вивчити. Рак паращитовидної залози (РПЩЗ) є дуже рідкісним типом раку невідомої етіології, частота зустрічаємості становить 0,4 – 2,5% у світі. Онкопроцес характеризується безсимптомним перебігом протягом тривалого часу, отже захворювання зазвичай діагностується після хірургічного видалення пухлини. На жаль, на сьогоднішній день у медичному світі немає якогось

патогномотичного патогістологічного маркера в діагностиці РПЩЗ. Діагноз ґрунтується на наявності локальної інвазії в навколишніх тканинах або наявності метастазів у регіонарні лімфатичні колектори та віддалені органи. У зв'язку з незначною поширеністю захворювання, а також труднощами діагностики у доопераційному періоді все це значно ускладнює вивчення даної патології. На сьогоднішній день у питаннях діагностики та лікування РПЩЗ використовується колективний світовий досвід фахівців, які займаються цією проблемою, проте багато аспектів захворювання залишаються досі невивченими.

Анатомія, фізіологія та топографія. Паращитоподібні залози – це органи ендокринної системи, що розташовуються на задній поверхні щитоподібної залози поза її капсулою біля верхнього та нижнього полюсів, мають округлу форму, діаметр до 5 мм, масу до 0,5 г. Зазвичай у людини 2 пари паращитоподібних залоз (верхні та нижні). Вони щільно прилягають до задньої поверхні щитоподібної залози.

Верхня пара паращитоподібних залоз, прилягаючи до капсули бічних часток щитоподібної залози, розташована на межі між верхньої і середньої третинами щитоподібної залози, лише на рівні перстнеподібного хряща. Нижня пара паращитоподібних залоз локалізується у нижнього краю щитоподібної залози.

Кожна паращитоподібна залоза вкрита капсулою, від якої відходять трабекули, що є її структурно-функціональними одиницями. Вони складаються з паратирицитів, що виробляють паратгормон. Тобто основна функція паращитоподібної залози – синтез паратгормону. Він складається з 84 амінокислот, розміщених у вигляді одного ланцюга. Стимулом до його секреції є зниження рівня кальцію в крові, при підвищенні рівня кальцію в крові синтез паратгормону гальмується.

Паратгормон шляхом стимуляції остеокластів, які сприяють демінералізації кісток, підвищує рівень кальцію в крові. Він впливає також і на нирки, пригнічуючи у проксимальних каналцях нирок реабсорбцію фосфатів,

натрію та бікарбонату та підвищуючи реабсорбцію кальцію у дистальних каналцях нирок. Цей гормон сприяє синтезу в нирках активного метаболіту вітаміну D-1,25-діоксіхолекальциферолу, який сприяє збільшенню всмоктування кальцію з кишківника. Таким чином, паратгормон збільшує реабсорбцію кальцію зі шлунково-кишкового тракту (ШКТ). Також має вплив на всі кальцій-зв'язуючі ферменти та приймає участь у метаболізмі. Тому при порушенні роботи паращитоподібних залоз відбувається зміни у всьому організмі.

Етіологія. Рак паращитовидної залози є дуже рідкісним типом раку, частота зустрічаємості становить 0,4 – 2,5%. Більшість карцином паращитовидної залози є ідіопатичними та спорадичними, а також синдромальними асоціаціями з синдромом множинної ендокринної неоплазії (МЕН) типів I та II, а також із синдромом гіперпаратиреозу-пухлини щелепи (HPT-JT). Зазначається, що карцинома паращитовидної залози є причиною первинного гіперпаратиреозу або виникнення доброякісного утворення (з часом переростає в «зло»). Також відзначається і сторона змін у геномі, тобто мутації гена HRPT2 (CDC73), гена-супресора пухлини, який розташований на хромосомі 1 і кодує білок парафібромін, що бере участь у інгібуванні клітинної проліферації. Мутація HRPT2 виявляється при синдромі гіперпаратиреозу-пухлини щелепи та спорадичній карциномі паращитовидної залози [22, 23].

Крім основних, вищевказаних причин, виділяють додаткові тригери в появі раку паращитовидних залоз: отруєння солями важких металів (вживання продуктів, що вбрали в себе вихлопні гази автомобілів, робота з нафтопродуктами, пасивне куріння тощо); авітаміноз; неповноцінне та недостатнє харчування; спадкова схильність; мутації в гені цикліну D1; ниркова недостатність; опромінення тканин шиї при лікуванні інших пухлин; дефіцит кальцію та йоду в організмі [24].

Карциному класифікують за такими стадіями: I стадія раку – пухлинний вузол досить великий, лімфатичні вузли не уражені, метастази відсутні; II

стадія раку – пухлина збільшується в розмірах, проростає в навколишні тканини, виникають метастази у найближчих лімфатичних вузлах; III стадія раку – пухлина ще більше збільшується в розмірах, проростає в найближчі тканини і навіть органи, підтверджується метастази у всіх групах регіонарних лімфатичних вузлів; IV стадія раку – пухлина досягає значних розмірів, також проростає в найближчі тканини та органи, виникають метастази в лімфатичних вузлах, також вони вражають інші органи (віддалені метастази) [25].

Клінічна картина. Для клінічної картини раку прищитоподібних залоз характерна «класична пентада» симптомів: наявність конкрементів у нирках, болючість кісток як при русі, так і в стані спокою, гастроінтестинальні розлади у вигляді виразкової хвороби, гастродуоденіту, психічні розлади та нічим не обґрунтована втома. У 15 % пацієнтів з діагнозом раку прищитоподібних залоз спостерігаються прояви зневоднення та/або зміни психічного стану, що спричинено підвищеним рівнем кальцію крові [27].

Рак прищитоподібних залоз підозрюють у випадках із високими рівнями сироваткового паратгормону, кальцію та наявності пухлин у ділянці шиї. Згідно з результатами деяких досліджень діагноз рак прищитоподібних залоз встановлюється за наявності сукупності патологічних критеріїв: полідипсія/поліурія у 38% випадків, міальгія/артралгія – у 27%, наявність утворення у ділянці шиї – у 14%, без клінічних ознак – у 7% [28].

Гормонально-активний рак прищитоподібних залоз викликає первинну гіперкальціємією внаслідок гіперсекреції паратгормона. Цей стан проявляється великим різноманіттям симптомів. Розрізняють декілька клінічних форм: кісткову, ниркову, шлунково-кишкову (виразка шлунку, панкреатит, холецистит), серцево-судинну (артеріальна гіпертонія) та інш. У 50% випадків хвороба перебігає безсимптомно і лише виявлена гіперкальціємія дозволяє запідозрити гіперпаратироз. Загрозуючим життю можливим ускладненням раку прищитоподібних залоз є гіперкальціємічний криз. Він також спостерігається при первинному і третинному гіперпаратирозі й інтоксикації вітаміном Д. Збільшення вмісту кальцію вище 3,49 ммоль/л призводить до

розвитку ознак кальцієвої інтоксикації. Гіпрекальціємічний криз розвивається при підвищеному рівні кальцію крові понад 3,99 ммоль/л. Він супроводжується анорексією, нудотою, невпинною блювотою, болями в епігастральній області, запорами, полідипсією, поліурією. Потім розвивається олігурія і анурія, зневоднення організму, гіпотонія м'язів і різка м'язова слабкість, болі в кістках. У перші години може виявитися артеріальна гіпертонія. Гіперкальціємічний криз може супроводжуватися важкими шлунково-кишковими кровотечами, розвитком внутрішньосудинних тромбозів, ДВС-синдромом [29]. Рак паращитовидної залози проявляється подібно до первинного гіперпаратиреозу з підвищеним рівнем паратгормону та кальцію в сироватці крові. Паранеопластичні синдроми також можуть проявлятися подібно до підвищених рівнів кальцію в сироватці крові, але їх можна буде відрізнити від підвищених рівнів або пептиду, пов'язаного з паратгормоном. Вузли щитовидної залози може бути важко відрізнити від новоутворень паращитовидної залози, але обидва вони присутні у вигляді утворення на шиї, яке можна пальпувати.

Діагностика. Для діагностики раку паращитоподібних залоз проводять комплексне обстеження. Діагноз неоплазія паращитоподібних залоз встановлюють на підставі результатів лабораторного, клінічного, інструментального досліджень.

Мікроскопічна діагностика карциноми паращитовидної залози може бути складною, оскільки вона гістологічно дуже схожа на аденому паращитовидної залози. Паратиреоїдні аденоми також можуть виявляти підвищену мітотичну активність і капсулярну інвазію. Всю залозу, як правило, пронизують широкі фіброзні смуги, які починаються від капсули та поширюються на пухлину, що призводить до часточкового вигляду. Клітини можуть бути прозорими, оксифільними, рівномірно м'якими або мати метаплазію та розташовуватися у вигляді гнізд або трабекул. Клітини з мінімальною атипією може бути важко диференціювати від аденоми паращитовидної залози. Мітотичні фігури є основним фактором у діагностиці карциноми паращитовидних залоз, але вони також присутні при аденомі та гіперплазії. Таким чином, їх відсутність не

виключає карциноми. Екстрагландулярне поширення є характерною ознакою, але не є необхідним для діагностики ранньої карциноми паращитовидної залози. Серед анамнестичних даних та скарг хворого можна виділити такі: втомлюваність, хриплий голос, труднощі при ковтанні, задишка, відчуття розпирання у горлі, спрага, поліурія, болі у нирках (що може свідчити про розвиток сечокам'яної хвороби), закреп, діарея, анорексія, блювання, біль у животі, патологічні переломи та болі в кістках, артеріальна гіпертензія, аритмії. При фізикальному обстеженні проводять пальпацію паращитоподібних залоз, в такому разі приблизно в половині випадків можна виділити їхнє збільшення, утворення щільних конгломератів.

Основним методом діагностики є лабораторна. Вона включає клінічний та біохімічний аналізи крові та сечі, визначення рівня кальцію та фосфатів та аналіз на паратгормон. Також перевіряється наявність онкомаркерів. Більша частина раку паращитоподібних залоз гормонально активна: виявляють збільшення рівня паратгормону, гіперкальціємію та гіпофосфатемію, підвищену екскрецію кальцію та фосфору із сечею. Близько 10 відсотків випадків раку паращитовидної залози є гормонально нефункціональними. У цих випадках рівень паратгормону і кальцію залишаються в межах норми, потрібно обов'язково проводити інструментальне дослідження. При інструментальному методі діагностики задля візуалізації пухлини призначають КТ, МРТ, УЗД, що дозволяють оцінити розташування та розміри ураженої залози, структуру новоутворення, морфологічні характеристики, а також наявність інвазії пухлини у навколишні тканини. На УЗД особливості раку паращитоподібної залози включають неоднорідність, гіпоехогенність, великий розмір пухлини, неоднорідну структуру, нечіткі межі. Проводять також сцинтиграфію, позитронно-емісійну томографію з КТ та селективну ангіографію. Сцинтиграфія дозволяє не тільки візуалізувати рак паращитоподібних залоз, але й зробити висновки щодо їхньої роботи, ступеню ураження функціонуючої паренхіми за рахунок візуалізації гарячих та холодних вогнищ та провести забір венозної крові для визначення рівня паратиреоїдного гормону. Вона допомагає

виявити метастази раку паращитоподібних залоз як у регіонарних лімфатичних вузлах, так і у віддалених органах-мішенях. Насамперед, це пов'язано з підвищеним метаболізмом змінених ракових клітин паращитоподібної залози, які активно поглинають радіоактивні фармацевтичні препарати (РФП). Морфологічна верифікація виду пухлини досягається за допомогою тонкогілкової аспіраційної біопсії, але вона вкрай рідко виконується через ризик місцевої імплантації ракових клітин внаслідок порушення цілісності капсули пухлини. Для виявлення метастазів у віддалених органах застосовують УЗД, рентгенографію, КТ, МРТ, сцинтиграфію та інші методи.

Лікування. Методи лікування: операція (метастазектомія) з видалення раку з місць, де він рецидивував, хірургія (видалення пухлини), операція з подальшою променевою терапією, радіаційна терапія, хіміотерапія та підтримуюча терапія для лікування гіперкальціємії [30].

Хірургічне втручання (паратиреоїдектомія, часто включаючи іпсилатеральну тиреоїдектомію) є кращим методом лікування карциноми паращитовидної залози. Променева терапія - метод лікування, заснований на використанні високоенергетичних рентгенівських променів або інших частинок, які знищують ракові клітини. Хіміотерапія використовує протиракові (цитотоксичні) препарати для знищення ракових клітин. Як правило, вона не ефективна при неоплазії паращитоподібної залози, але може бути використана в деяких випадках метастатичного або рецидивуючого раку паращитоподібної залози, наприклад, коли операція не може бути виконана. Протипухлинні препарати застосовуються окремо або в комбінації, у тому числі дакарбазин (DTIC), 5-фторурацил, циклофосфамід, метотрексат, доксорубіцинад і ломустин. Існує ряд ліків, які знижують рівень кальцію у крові. До таких препаратів входять бісфосфонати, кальцитонін, нітрат галію, плікаміцин або золедронова кислота. Більшість перерахованих медикаментів приймається лише коротким курсом до видалення пухлини [23]. Приблизно у 40-60% пацієнтів виникає післяопераційний рецидив, зазвичай у діапазоні від 2 до 5 років після початкової резекції. Віддалені метастази виникають у 25%

пацієнтів. У меншій мірі повідомляється про 10-річну виживаність 77%, що може бути пов'язано з поліпшенням підтримуючої медичної допомоги та запобігання фатальної гіперкальціємії [26].

Висновок. Роблячи висновки з усього вищесказаного, можна говорити про досить успішні віддалені результати лікування РПЩЗ, але за умови, якщо оперативне втручання було виконано вчасно та з ретельним веденням післяопераційного періоду, включаючи диспансерне спостереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кащенко С. А., Єрохіна В. В. Еволюція будови паращитоподібних залоз / Український морфологічний альманах. – 2012. – Том 10, № 3.
2. Павлов А. В. Клітинне оновлення в паренхімі та стромі паращитоподібних залоз / А. В. Павлов, В. В. Запрягаєв /Архів анатомії, гістології та ембріології. – 1989. - № 1.
3. <http://ru.wikipedia.org> (Вільна енциклопедія. Паращитоподібні залози)
4. Fang SH, Lal G, Parathyroid cancer. Endocr Pract. 2011; 17 Suppl 1:36-43. doi: 10.4158/EP10310.RA.
5. Ендокринологія: підручник. Дєдов І. І., Мельніченко Г. А., Фадеєв В. В. 2-е видав., перероб. и доп. 2013
6. Атлас дитячої ендокринології та порушень росту / Джеремі К. Х. Уэльс, Йен-Маартен Віт, Алан Д. Рогол; пер. с англ. - 2-е вид. М.: ГЕОТАР-Медіа, 2012.
7. Топографічна анатомія та оперативна хірургія : підручник : в 2 т. / під ред. И. И. Кагана, И. Д. Кирпатовского. - М. : ГЕОТАР-Медіа, 2012. - Т. 2.
8. Нормальна фізіологія: підручник / Орлов Р.С., Ноздрачев А.Д. - 2-е вид., виправл. и доп. - М. : ГЕОТАР-Медіа, 2010.
9. Онкологія: підручник для вузів / Вельшер Л. З., Матякін Е. Г., Дудицька Т. К., Поляков Б. І. - М. : ГЕОТАР-Медіа, 2009.
10. Пропедевтика внутрішніх хвороб. Ілюстрований підручник /

Г. Дуглас, Ф. Ніколь, К. Робертсон; пер. с англ. - 12-е видав. - М.: ГЕОТАР-Медіа, 2013.

11. Potts J., Murray T., Peacock M. Parathyroid hormone: sequence, synthesis, immunoassay studies // *Am. J. Med.* — 1971. — Vol. 50. — P. 639-649.

12. Корхов В. И. Паратиреоїдні пухлини. — Л.: Медгіз, 1959. — 132 с. (Korkhov V.I. Parathyroid tumors. — L.: Medgis, 1959. — 132 p.).

13. Мартинов А. В. Захворювання та пошкодження щитоподібної та паращитоподібних залоз. — В кн: Праця практичної хірургії. — Л., 1934. Т. 3. С. 543-663. (Martynov A. V. Diseases and disorders of thyroid and parathyroid glands. — In: *Trudy practicheskoi khirurgii*. L., 1934. — Vol. 3. — P. 543-663).

14. Оппель В. А. Эндокринные расстройства. — В кн.: Хирургическая патология и терапия / В. А. Оппель (ред). — Л.: Практическая медицина, 1929. С. 312-357. (Oppel V. A. Endocrine disorders. — In: *Khirurgicheskaya patologiya i terapiya* / V.A. Oppel (ed.). — L.: *Practicheskaya meditsina*, 1929. — P. 312-357).

15. Голохвастов Н.Н. Гіперкальцемія. Первинний гіперпаратиреоз. СПб.: Гіппократ, 2003. — 133 с. (Golofastov N.N. Hypercalcemia. Primary hyperparathyroidism. — SPb.: Gippocrat, 2003. — 133 p.). Черенько М. П. Захворювання та пошкодження шиї. — К.: Здоров'я, 1984. — 166 с. (Cherenko M.P. Cervical diseases and disorders. — K.: Zdorov'ia, 1984. — 166 p.).

16. Черенько С.М. Первинний гіперпаратиреоз: Основи патогенеза, діагностики та хірургічного лікування. — К.: «Тов «ВПК» Експрес-поліграф», 2011. — 148 с. (Cheren'ko S.M. Primary hyperparathyroidism: Bases of pathogenesis, diagnosis and surgical treatment. — K.: «Тов «VPK» Експрес-поліграф», 2011. — 148 p.).

17. Царіковская Н. Г., Спужак М.И. Захворювання паращитоподібних залоз. — Харків: Факт, 1999. — 191 с. (Tsarikovskaya N.G., Spuziak M. I. Diseases of parathyroid glands. — Kharkov: Fakt, 1999. — 191 p.). (Надійшла до редакції 17.07.2015 р.)

18. Schoretsanitis G et al. Parathyroid carcinoma: clinical presentation and management. *Am J Otolaryngol.* 2009; 30(4):277-280. doi:

10.1016/j.amjoto.2008.05.006.

19. National Cancer Institute website. Parathyroid cancer treatment (PDQ) - health professional version. www.cancer.gov/types/parathyroid/hp/parathyroid-treatment-pdq. Updated March 17, 2017. Accessed February 11, 2020.

20. Torresan F and J Iacobone M. Clinical features, treatment and surveillance of hyperparathyroidism-jaw tumor syndrome: An up-to-date and review of the literature. *Int J Endocrinol* 2019. Published online Dec 18, 2019. www.hindawi.com/journals/ije/2019/1761030/.

21. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/463103.pdf>

22. <https://medlineplus.gov/ency/article/007264.htm>

23. <https://www.mountsinai.org/health-library/diseases-conditions/parathyroid-cancer>

24. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK519038/>

25. <https://medlineplus.gov/genetics/condition/parathyroid-cancer/#causes>

26. https://www.cancer.gov/types/parathyroid/hp/parathyroid-treatment-pdq#_4

27. https://www.cancer.gov/types/parathyroid/hp/parathyroid-treatment-pdq#_13

28. “Рак щитоподібної залози та захворювання прищитоподібних залоз”
Методичні вказівки для студентів, ХНМУ “Рак прищитоподібної залози:
клініко-морфологічні особливості” - Т. В. Огрисько, О. О. Гузь, С. А. Шептуха,
В. Г. Хоперія

29. <https://www.oblhospital.com.ua/statti-interv-iu/1050-rak-pryshchytopodibnykh-zaloz>

30. https://www.cancer.gov/types/parathyroid/patient/parathyroid-treatment-pdq#_56

УДК: 614

**ПЛАНУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ, ЯКА
ТЕХНОЛОГО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ФАЗА ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ У
МЕДИЧНІЙ СФЕРІ**

Журавель Володимир Іванович,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри менеджменту охорони здоров'я,
Національний медичний
університет ім. О. О. Богомольця,

Алексійчук Олександр Юрійович,

к. мед. н., асистент кафедри пропедевтики
внутрішньої медицини № 2, Національний медичний
університет ім. О. О. Богомольця, м. Київ, Україна,

Журавель Володимир Володимирович,

завідувач санітарно-карантинним підрозділом
МА «Київ» (Жуляни) санітарно-карантинного відділу Філії
на повітряному транспорті ДУ «Київський обласний ЦКПХ МОЗ України

Зарецький Максим Миколайович

лікар відділення хірургічного лікування порушень серцевого ритму
ДУ «Інститут серця МОЗ України», м. Київ, Україна

Тимошенко Вячеслав Володимирович

к.б.н., фахівець з реєстрації лікарських засобів
ТОВ «Джонсон і Джонсон Україна», м. Київ, Україна

Анотація: Планування реалізації управлінського рішення – одна з умов “запуску” останнього до виконання. Якщо в управлінському рішенні визначається стратегія суб’єкту управління/керівника стосовно управлінської системи (*що робити*), то у плані його реалізації конкретизується тактика (*як, коли й хто це повинен робити*), де уточнюються заходи та їх послідовність, взаємозалежність завдань, строки виконання, виконавці та їх співпраця щодо досягнення мети, кінцевих результатів.

Ключові слова: менеджмент, управління, планування, процес, система, плани, діяльність, механізми, методпідходи, критерії, медична, організація,

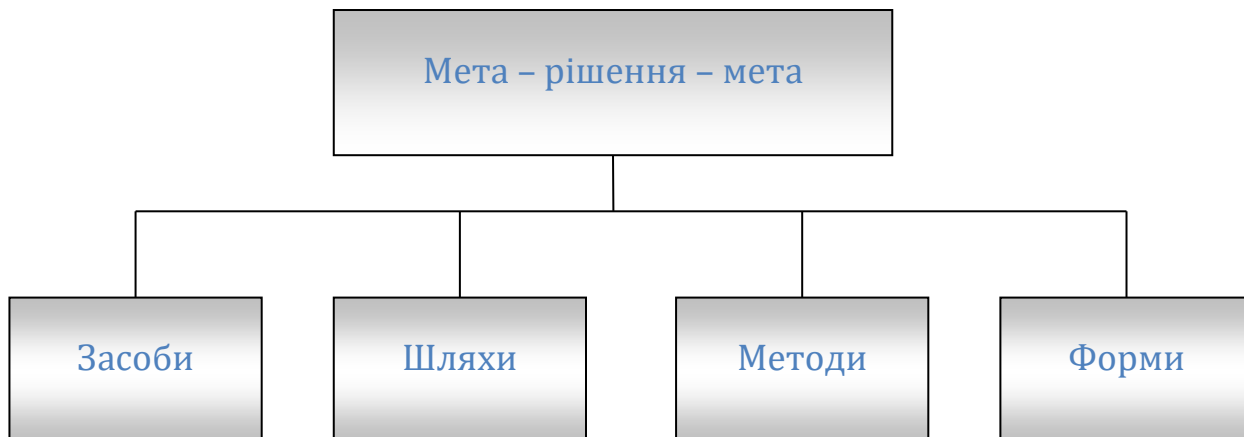
допомога, виконавець.

У менеджменті процес управління (ПУ) і його варіант (*оперативний, тактичний, стратегічний чи ситуаційний*) конкретної організованої системи здійснюється з прийняттям самостійного управлінського рішення (УР) за конкретною проблемою або ситуацією з метою її розв'язання. Це ключова, визначальна управлінська операція. Після того, як ухвалено УР, з метою підготовки його до “запуску”, керівник спільно з апаратом управління (АУ), наприклад, медичного закладу (МЗ), зобов'язаний розробити механізми його виконання. Одним із таких механізмів стає розробка та затвердження плану реалізації управлінського рішення (ПРУР), як основи II-ї технологічно-функціональної фази ПУ, де головною функцією є *планування* [1-2].

Планом реалізації УР якби розчленовується загальна програма дій на окремі групові та індивідуальні завдання виконавцям, з врахуванням знань особово-професійних якостей та можливостей співробітників, наявних ресурсів і сил, засобів і методів виконання, умов праці та ін. Причому, помилки в визначенні характеру, об'єму або змісту завдання зводять нанівець ефективність ухваленого УР в цілому. Щоб уникнути цього необхідно диференціювати різницю між “наказом” й “планом”. У наказі відбивається мета, ресурси, напрями діяльності, кінцева модель тощо. Тобто наказ передбачає відповідь на питання “що робити”. Іншими словами, наказ – це стратегія керівника відносно управлінської системи [1-2].

На відміну від наказу, **ПРУР** – *це ті трудові, управлінські операції, які необхідно виконати, щоб досягти мети, тобто кінцевих результатів*. Тут керівник розв'язує наступні питання: хто, що, як, в якій послідовності виконує й з ким взаємодіє, кому доповідає, хто контролює виконання роботи, узгоджує та затверджує терміни виконання та інші, тобто в плані відбивається технологія досягнення мети чи конкретних завдань [1-2]. Тому, разом з фазою ухвалення рішень, у процесі управління системою медичної допомоги населенню (СМДН) має значення і фаза планування реалізація управлінських рішень, у межах якої

визначаються способи, шляхи, форми роботи, проводиться вибір виконавців, конкретизація завдань тощо. Зміст роботи на даній фазі процесу управління можна представити в вигляді такої схеми (рис. 1).

Рис. 1. Складові елементи планування реалізації рішень

Документом, що забезпечує організаційно-правову сторону й механізм виконання системою управлінських рішень, є їх план реалізації (рис. 2).

Додаток № __
до наказу № __ від “_” ____ 20__ р.

“Затверджую”
_____
(посада)
_____
(П.І.Б.)
“_” ____ 20__ р.

ПЛАН РЕАЛІЗАЦІЇ НАКАЗУ

№ ____ від “_” ____ 20__ р.

(назва наказу)

№№ з/п	Пункт наказу та його зміст	Заходи з реалізації	Відповідальний виконавець	Виконання терміни відмітка	
1	2	3	4	5	6
1 і т.д.	1.2. і т.д.	1.2.1, 1.2.2, 1.2.3 і т.д.	?	12.05. 19.05. 01.06. і т.д.	вик. вик. н/вик.

Заступник..... _____

Рис. 2. Принципова схема плану реалізації управлінського рішення

Відповідно до рис. 2, у структурному відношенні план реалізації рішень складається з чотирьох змістовних розділів, таких, що передбачають пункт наказу та його зміст, заходи щодо його реалізації, відповідальних виконавців, терміни й відмітку про виконання. Складання ПРУР, в основному це прерогатива співробітників апарату управління, і може доручатися, за розсудом керівника будь-якій посадовій особі, проте затверджується план тільки тим, хто підписав чинне рішення.

Звідси витікає, що план реалізації слід складати на кожне управлінське рішення, що вводиться в управлінську систему, як додаток до нього. ПРУР дозволяє [1-3]:

а) розподілити працю між всіма співробітниками відповідно до посад і виконання службових обов'язків щодо виконання конкретного нормативно-правового акту;

б) вибрати як підлеглому, так і керівникові оптимальний варіант досягнення мети, ефективні шляхи, способи, форми та методи роботи;

в) підвищити дисципліну, відповідальність і зробити кожну посадову особу контрольованою.

Наведені вище наукові позиції-обґрунтування і матеріали їх впровадження у практичну діяльність органів управління і медичних управлінських об'єктів п'ятих регіонів України (*м. Київ, Закарпатська, Сумська, Рівненська та Чернігівська*) доводять, що як тільки наказ з його планом реалізації вводиться до виконання, рекомендується, щоб всі виконавці приступили до розробки особистих планів його реалізації (*у т.ч. і керівник*) за тими пунктами, до яких вони причетні як у наказі, так і плані його реалізації. Тобто, що необхідно пам'ятати – особисті плани повинні витікати з загального ПРУР на конкретний період роботи (*рік, квартал, місяць, тиждень*) управлінської структури СМДН – *організація, служба, заклад, установа, центр та ін.*

У кінці року за усіма ПРУР (*загальносистемними, за функціонально-структурними підрозділами/службами, як підсистемами, та*

особистими) необхідно зробити аналіз їх виконання.

Але щоб це було здійснено, слід упорядкувати роботу з наказами – провести ретельну “ревізію” чинних в управлінській системі нормативно-правових актів, пам’ятаючи про принцип єдиного документа, тобто за розділом роботи – один документ!

Організація реалізації конкретних управлінських рішень зазвичай починається з роз’яснення в колективі їх мети, сенсу та значення, можливі результати та наслідки.

Причому, акцентування на окремі позиції ухваленого рішення повинно бути тим ширшим і дієвим, чим більше коло посадових осіб і співробітників братимуть участь у запровадженні його у життя.

Якщо рішення має для колективу принциповий характер, то програму його виконання слід обговорити на активі чи зборах співробітників, звернувши особливу увагу на першочергові завдання, що стоять перед конкретною управлінською системою медичної галузі.

Рішення, як і завдання, до виконавця рекомендується доводити з відповідним ступенем деталізації, у доступній і зрозумілій формі, від чого останні повинні знати не тільки що робити, але і як це робити.

Водночас вказівка не повинна бути й дуже детальною, щоб не позбавити виконавця можливості прояву ініціативи, самостійності, самобутності та творчості у роботі. При виборі виконавця слід враховувати не тільки компетентність тих, кому дається завдання, але і їх особові якості. Доручення необхідно давати тим, кого добре знає керівник і в кому він упевнений. Так, важливо враховувати дійсну здатність співробітників та професійні якості майбутніх виконавців.

За здібностями та працездатністю у колективі є за доцільним виділити “опорних” та “ажурних” співробітників.

Якщо на перших можна покластися повністю і при цьому бути упевненим в успіху справи, то другі вимагають пильної уваги з боку керівництва, періодичного стимулювання (*позитивного чи негативного*) й систематичного

контролю за їх роботою [1].

При визначенні термінів виконання завдань необхідно пам'ятати й про тип нервової системи виконавців. Так, наприклад, *холерики* працездатні перші три дні тижня, а потім настає різке зниження їх трудової, емоційної й психічної активності.

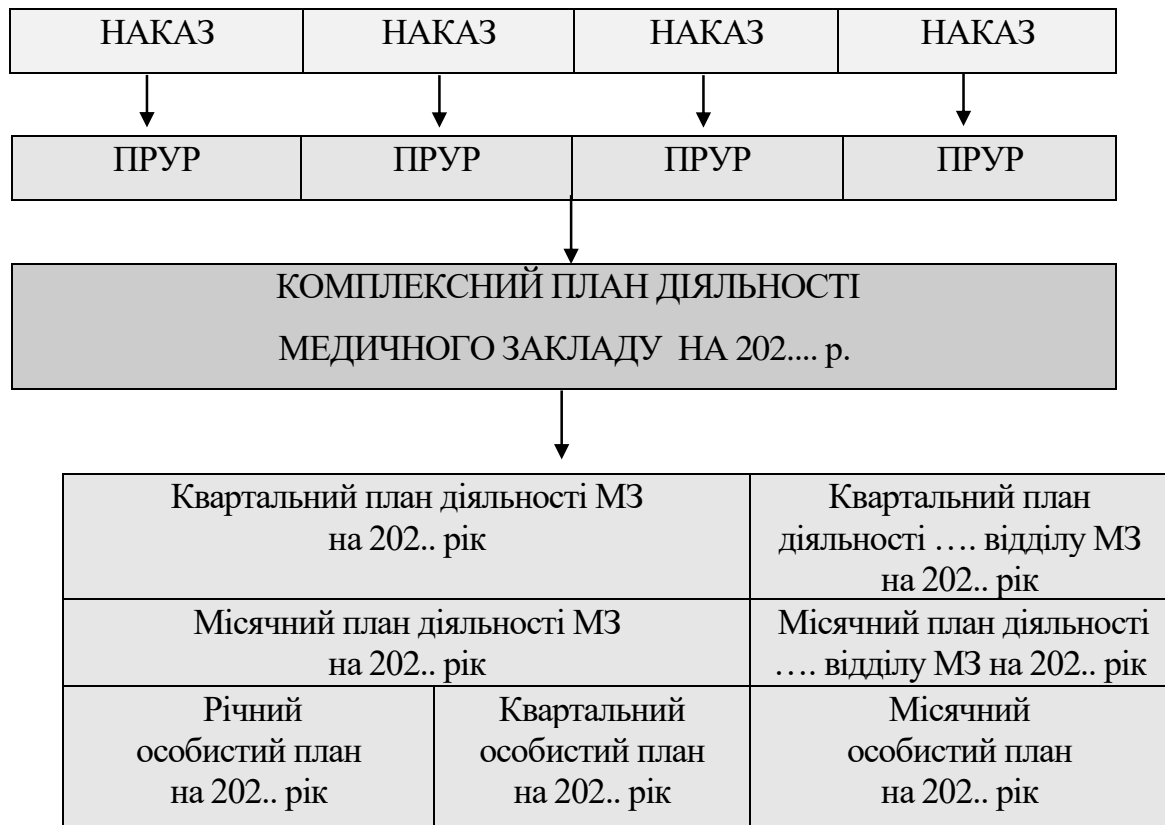
У *флегматиків* навпаки – працездатність підвищується тільки наприкінці тижня, а тому завдання до цього часу вони не зможуть виконати, оскільки їм потрібне ще неодноразове його обдумування. І навіть виконавши завдання в них ще тривалий час залишаються сумніви – а чи все зроблено правильно? У холерика подібні стани виключно рідкісні.

Сангвініки дуже відповідальні, наполегливі й професійні у своїй службово-посадовій діяльності, а тому не підлягають “систематичному і тотальному контролю” з боку керівника чи відповідних функціонально-структурних підрозділів/ посадовців АУ.

А ось *меланхолік* – це особливий співробітник, в якого вироблена особиста тактика – якомога довше не приступати та перейматися виконанням доручених завдань. Він завжди займає очікувальну позицію з надією на “особисте краще” – ситуація зміниться, актуальність втратиться або збудуть.

Але було б помилкою керівника, якби виконання завдань доручалося одним і тим же перевіреним на “досвіді” співробітникам. При такій організації виконання завдань утворюється вибрана група активістів, а решта групи співробітників залишається пасивною. Тому в талановитого керівника коло відповідальних виконавців повинен безперервно поповнюватися, зростати, а разом з ним буде підвищуватися компетентність, кваліфікація й професіоналізм співробітників. Відмічено також і те, що чим вищий рівень професіоналізму керівника, тим менше дисциплінарних покарань серед підлеглих.

Значущість ПРУР, наприклад, наказів, що діють у СМДН, полягає й в тому, що на їх основі можна скласти як комплексний план діяльності, наприклад, медичного закладу на рік, так і відповідні плани функціонально-структурних підрозділів чи особисті (рис. 3).

Рис. 3. Схема процесу планування діяльності медичного закладу та його функціонально-структурних підрозділів і співробітників

Як видно з рисунка 3, на підставі комплексного плану роботи МЗ можна й слід формувати квартальні, місячні та інші плани роботи. Аналогічно здійснюється процес планування роботи функціонально-структурними підрозділами чи співробітниками – від комплексного річного до місячного планів. Головним при даній схемі планування діяльності є збереження домінівного положення чинних нормативно-правових актів МЗ, тобто робити можна багато що, але в першу чергу те, що передбачено, наприклад, наказом.

На практиці рекомендується при складанні комплексних планів діяльності структур СМДН, як управлінської систем чи їх підсистем, користуватися вище представленою схемою, але тільки в тому випадку, якщо система буде повністю інформованою і працювати з всіма залученими нормативно-правовими актами.

Доведено на практиці, що зміст комплексних планів роботи таких систем може бути сформованим до 80,0% з поміж реальних заходів, що передбачені планами реалізації відповідних чинних управлінських рішень.

Значення плану діяльності для колективу полягає й у тому, що він: спільно з нормативно-правовими актами є документом, що організує працю; дозволяє концентрувати ресурси; максимально конкретизує роботу системи; дозволяє обґрунтовано вибрати виконавців; забезпечує порівняння комплексу заходів з постановочними завданнями; дозволяє своєчасно проводити корекцію діяльності системи, забезпечувати контроль та аналіз хід виконання управлінських рішень. І тоді, планування виступає в ролі однієї з найважливіших управлінських функцій, з одного боку, і комплексу галузевих і соціально-економічних, технологічних, інформаційних й інших заходів, що забезпечують задоволення запитів з урахуванням наявних можливостей, з іншого боку.

Крім того, це один з найважливіших розділів у діяльності менеджера та фахівців [1, 3]. В основу планів діяльності системи, так і її підсистем, повинні бути покладені, як вже наголошувалося вище, нормативно-правові акти, які чинні в системі. Ці вимоги повинні виконуватися й при складанні особистих планів роботи керівника чи співробітників СМДН, структурою яких передбачаються десять (10) розділів (рис. 4), кожен з яких вимагає його конкретизації певними заходами.

1. Аналіз стану справ, коректування та ухвалення рішень за розділами діяльності функціональних структур системи.
2. Керівництво та участь у плануванні роботи функціональних структур системи.
3. Регулювання діяльності функціональних структур системи.
4. Забезпечення заходів щодо контролю за діяльністю функціональних структур системи та особиста участь у ньому.
5. Робота з листами та заявами посадових осіб, співробітників, громадян.
6. Робота над постановочними питаннями перед вищими органами управління.
7. Представництво й робота в виборних органах, громадських організаціях.
8. Робота над документами-інформацією зі “зворотним зв’язком”.
9. Вивчення передового досвіду.
10. Науково-практична робота.

Рис. 4. Структура особистого плану керівника управлінської структури системи медичної допомоги населенню

Практика ж планування в СМДН носить декілька відмінний характер. Так, біль-шість планових програм має жорсткий директивний характер.

Складаються, переважно, річні плани, головне завдання яких – забезпечення заданих показників/результатів діяльності організації (*системи*) з надання медичної допомоги населенню. У плані відбиваються ключові завдання, наприклад, забезпечення зростання якості й ефективності медикодіагностичної діяльності, зниження витрат, підвищення раціональності використання ресурсів, засобів тощо. По кожному такому завданню є план конкретних заходів, реалізація яких забезпечує заданий планом рівень, визначаються і виконавці за рішення певних завдань, окремих його складових частин. Є і календарний план роботи – хто, що й коли робить. Але все вищенаведене, як правило (*чому є підтвердження за матеріалами наших досліджень*) відірвано від чинних нормативно-правових актів органів управління, медичних структур.

Проте слід пам'ятати, що реалізація планів УР відбувається, як правило, в умовах зміни ситуацій, тому необхідні в кожен конкретний момент глибоке знання обставин, що склалася, зовнішніх і внутрішніх чинників, що взаємодіють, використання ефективних методів управління та керівництва, висока кваліфікація, творчий підхід і заповзятливість менеджера, вміння використовувати творчий багаж підлеглих. Тому, якщо УР ухвалюється колективно, демократично, при широкому обговоренні альтернативних варіантів, то воно зазвичай буває ефективним і, таким, що враховує всі конкретні обставини. Відчуваючи себе співавторами ідеї, працівники докладуть всі зусилля, щоб її реалізувати. В результаті в колективі зміцнюється дух співпраці та взаємопідтримки.

Тобто, якщо спробувати сформулювати деякі підходи, як рекомендації, до даної сфери управлінської діяльності, то вони можуть бути зведені до наступного, що *планування* [1]:

- це функція управління, а тому вона повинна бути ретельно організованою і регламентованою;
- це безперервний процес, стимулювальний, творчий початок діяльності всього колективу;
- передбачає активну участь всіх співробітників з орієнтацією на кінцевий

результат;

- вимагає, з метою ухвалення оптимальних планових програм, необхідні взаємо-вплив і взаємодія керівника та підлеглих;

- забезпечує широке та постійне інформування колективу, особливо з наявних відхилень про хід виконання намічених планом заходів, що дозволяє активізувати процес пошуку та розв'язання проблем, що виникають;

- визначає необхідність мати в запасі альтернативні планові програми на випадок зміни управлінській ситуації, можливість виникнення непередбачених медико-організаційних ситуацій, на прояв гнучкості в роботі, негайну реакцію і на інші управлінські несподіванки;

- уточнює, що зміни потреб у діяльності управлінської системи (*підсистем*) необхідно здійснювати з урахуванням перспектив безпосередніх та адекватних функціонально-структурних корекцій, а глибокий системний аналіз планомірної діяльності допомагає викрити невикористані ще можливості та привести в дію нові резерви та інші.

Таким чином, основними напрямками роботи менеджера в процесі планування реалізації управлінських рішень та планування діяльності, зокрема, є наступні: здійснення детального системного аналізу вихідної позиції в діяльності; формування задуму за основними напрямками діяльності системи; обґрунтування й визначення генеральної мети та підцілей розвитку системи; уточнення завдань і результатів, які необхідно досягти; визначення переліку чинних у системі нормативно-правих актів; формування робочої групи з розробки планів діяльності; виявлення оптимального варіанту розподілу та використання всіх наявних ресурсів; розробка планів, їх узгодження й підготовка до затвердження; розробка механізмів і визначення шляхів запуску планів на виконання; розробка критеріїв оцінки виконання планів; розробка індивідуальних планів роботи; організація планування робочого часу з метою реалізації намічених планом заходів; оцінка варіантів можливих мобільних заходів для забезпечення реагування в ризикованих ситуаціях і виявлення нових можливостей; конкретизація планових завдань, розподілу робочого часу

для втілення наміченого планом у життя тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Журавель В. И., Запорожан В. Н. Менеджмент в системе медицинской помощи. – О.: Одес. держ. мед. ун-т, 2000. – 432 с.
2. Економіка охорони здоров'я: Підручник/ В. Д. Парій, Т. А. Вежновець, В. І. Журавель та ін.: Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. – Житомир: ТОВ “Видавничий дім “Бук-Друк”, 2021. – 288 с.
3. Основи менеджменту: теорія і практика. Навчальний посібник / заг. ред. Г. Є. Мошек. – Ліра-К, 2021. – 526 с.

**ПОРІВНЯННЯ УСКЛАДНЕНЬ ПРИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ НИРКИ ВІД
ЖИВОГО І МЕРТВОГО ДОНОРА**

**Захарова Анна Олексіївна,
Пацация Мерабі Мерабійович,
Білопольська Марія Ігорівна**

Студенти
Медичний факультет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Анотація. Кількість пацієнтів із хронічною хворобою нирок стрімко зростає внаслідок епідемії цукрового діабету, артеріальної гіпертензії, ураженні парних органів, системних (СЧВ, РА, мієлома хвороба) та вроджених захворювань (полікістоз, гіпоплазія, синдром Альпорта). Нирковозамісна терапія дозволяє зберегти та покращити якість життя із ТХНН, але має загальні та хірургічні ускладнення.

Ключові слова: ускладнення, трансплантація, нирки, донор, якість життя.

Трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнтові органа або іншого анатомічного матеріалу, узятото у людини або тварини. Є різноманітні дослідження, що надають статистичні дані щодо розвитку тих чи інших ускладнень у разі виконання такої процедури.

За даними одного з досліджень показники розвитку цитомегаловірусної інфекції (21,3%, 29,1%), вірусної інфекції ВК (3,8%, 4,4%), інфекції сечовидільної системи (30,4%, 26,7%), лімфоцеле (13,8%, 3,1%), раньової інфекції (3,8%, 1,2%), посттрансплантаційних гіпертензії (46,4%, 51,9%), гіперліпідемії (32,4%, 36,9%), діабету (28,8%, 29,1%) та захворювань серцево-судинної системи (6,2%, 4,9%), як ускладнень трансплантації нирок від живого та мертвого донорів відповідно, суттєво не відрізняються, що в цілому

авторами й зазначається у висновку, де водночас указується відмінність у статистичних даних щодо ймовірності розвитку лімфоцеле та результатів відстроченого функціонування трансплантата (табл. 1) [1].

Таблиця 1

Ускладнення для реципієнта

	Трансплантація від живого донора	Трансплантація від мертвого донора
Цитомегаловірус	21,3%	29,1%
ВК-вірус	3,8%	4,4%
Інфекції сечовидільної системи	30,4%	26,7%
Лімфоцеле	13,8%	3,1%
Раньова інфекція	3,8%	1,2%
Посттрансплантаційна АГ	46,4%	51,9%
Посттрансплантаційна гіперліпідемія	32,4%	36,9%
Посттрансплантаційні СС захворювання	6,2%	4,9%

Спираючись на дані мережі лікарень Індії Narayana Health (NH) [2], можна зауважити, що розвиток ускладнень (біль, інфекційні захворювання, кровотечі, тромбози, інфікування рани, смерть) у реципієнта у разі трансплантації нирки від живого донора є менш ймовірним, порівняно із випадком трансплантації від мертвого. Слід зауважити також ускладнення, що можуть формуватися у донора, у разі проведення даного хірургічного втручання: біль, інфекції, кили, кровотечі, тромбози, інфікування рани, погіршення емоціонального стану – депресія.

Згідно з даними іншого наукового дослідження [3] 7 ниркових трансплантатів від мертвих донорів із серцем, що вже не функціонує (NHBD), не показали ніякої активності, обумовлюючи показник первинної афункціональності (PNF) у 9,1%, що є вищим показником, порівняно із такими самими у випадках із нирковими трансплантатами від мертвого донора із серцем, що функціонує (HBD), та живого донору (LD) – 2,7% та 2,0%

відповідно. Серед причин PNF у групі NHBD – нирковий кортикальний некроз, тромбоз ниркової вени, розрив трансплантата через гостре відторгнення, рання смерть через постопераційний інфаркт міокарду та ін. Важливо вказати, що невідомо, чи функціонував трансплантат у 2 пацієнтів, які рано померли – тож, виключаючи ці два випадки, можна зазначити показник PNF у такому разі у 6,7%, що вже не є суттєво вищим, порівняно із групами HBD (2,7%) і LD (2,0%).

Зазначаються також 65 випадків (84,4%) потреби у гемодіалізі у групі NHBD, що є набагато вищим показником, аніж у групах HBD (21,0%) та LD (4,1%). Щодо розвитку тромбозів ниркових артерії та вени вказується, що статистично значущої відмінності не визначається (NHBD – 1,3%, HBD – 1,3%, LD – 2%); а от показники урологічних ускладнень (витік сечі чи обструкції) були більшими у групі HBD (5,4%), аніж у групах NHBD і LD (2,6% та 2% відповідно), що теж є статистично несуттєвою відмінністю.

Важливо зауважити, що протягом перших 90 днів після трансплантації показники кількості випадків гострого відторгнення склали 46,9% у групі LD, 28,6% - у NHBD і 32,6% - у HBD.

Не менш важливим є показник, що відтворює статистичні дані щодо виживання трансплантату протягом одного року (LD – 95%, HBD – 84%, NHBD – 86%) та протягом 5 років (LD – 78%, HBD – 75%, NHBD – 79%).

Спираючись на довідник MSD [4] протягом 1 року після трансплантації нирки виживання становить:

1. Трансплантати від живих донорів: 98% (пацієнти) та 94% (трансплантати)
2. Трансплантати від мертвих донорів: 95% (пацієнти) та 88% (трансплантати)

Висновок. Хірургічні ускладнення як від мертвого (МД) так і від живого (ЖД) донора суттєво не відрізняються, лише ризик розвитку лімфоцеле від першого менший ніж від другого. Однак результати відстроченого функціонування трансплантату були кращі у разі отримання нирки від ЖД,

аніж від МД, афункціональність частіше відмічається при трансплантації від мертвих донорів. Слід зважати на те, що у донорів також є ризик виникнення ускладнень: ослаблення ниркової функції, що пов'язане з ризиком при процедурі забору органу; може погіршитися стан здоров'я на тривалий час; можуть виникнути психологічні проблеми, пов'язані з донорством органу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Fakhr Yasserі AM, Namdari F, Gooran S, Ahmadi A, Dehghani S, Asadi M, Mehrsay A, Pourmand G, Dialameh H. Living versus deceased kidney transplantation: Comparison of complications. *Urologia*. 2021 Aug;88(3):185-189. doi: 10.1177/0391560321993540. Epub 2021 Feb 18. PMID: 33602045;
2. <https://www.narayanahealth.org/blog/why-living-donor-kidney-transplant-is-better-than-deceased-donor-kidney-transplant/>;
3. [https://www.kidney-international.org/article/S0085-2538\(15\)47378-8/fulltext#t0010](https://www.kidney-international.org/article/S0085-2538(15)47378-8/fulltext#t0010);
4. <https://www.msmanuals.com/ru/профессиональный/иммунология-аллергические-расстройства/трансплантация/трансплантация-почки>.

**АНАЛІЗ РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ГРОМАДИ, ЩОДО
ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНИХ РЕФОРМ В ПЕРІОД
ПАНДЕМІЇ COVID-19**

Копач Катерина Дмитрівна

к.м.н., доцент
кафедри медицини праці,
психофізіології та медичної екології НУОЗ
України імені П. Л. Шупика
м. Київ, Україна

Мусієнко Анатолій Юрійович

Студент
Міжнародний Європейський Університет
м. Київ, Україна

Анотація Через впровадження медичних реформ, Україна покращує надання медичних послуг громадянам. Через висування нових законів, йде їх регуляція. Але збір статистичних даних важливий в плані розвитку медичної сфери. Визначення якості надання медичної допомоги здебільшого показує саме аналітика. І завдяки їй Міністерство охорони здоров'я вирішує, які реформи потрібно впровадити, для покращення надання медичної допомоги.

Ключові слова: COVID-19, коронавірусна хвороба, вакцинація, статистика, реформа

Як відомо, з 2019 року був сильний спалах коронавірусної хвороби в Китаї та інших країнах. І хоч Україна також потрапила у список країн, де поширений коронавірус, не дивлячись на всі карантинні заходи, статистика велась з 2020-го року, а саме початок ведення статистики був з березня 2020-го року поденно. В цей час хворіла тільки 1 людина, а пізніше чисельність почала наростати ближче до квітня до 3 осіб, а потім 7 - 22 осіб. Вже наприкінці квітня захворіло 175 пацієнтів. Дуже різкий взліт по графіку у лютому 2022 р. - 37432

хворих, при чому це поденне значення залишалося високим досить тривалий проміжок часу[1].

З 14 листопада 2022 року, як поденний випадок, то індекс захворюваності значно знизився. Всього нараховується 9646 нових випадків. В середньому - 1421 випадок за тиждень. З урахуванням на 13 листопада, і загалом за місяць листопад у 2022 році, були навіть поодинокі випадки захворювання, самий мінімум перепадає на 8 листопада, коли було виявлено лише 28 хворих за добу. Найбільше випадків за добу на останній місяць припадає на 3 листопада, коли було приблизно 16000 нових випадків [1,3].

Реформа, що діяла з 2018-го року повпливала і на захворюваність COVID-19. Її трансформація була пов'язана з тим, щоб проводити по телебаченню пропаганду гігієнічних норм та профілактику вірусної хвороби. Було запропоновано ведення брифінгів з приводу COVID-19, впровадження нових протоколів лікування, до прикладу: введення «Дексаметазону», «Гепарину» та противірусних препаратів, вакцин, а також їх дослідження, виявлення ефективності та кількість вакцинованих людей, кількість тих, що одужали, померлих, повторно захворівших і інше. Повертаючись до оцінки медичної реформи, в час корона вірусу згідно з опитуваннями соціологічної групи, ставлення до проведення брифінгів Міністерства охорони здоров'я підтримують 49% опитуваних, і не підтримують 43%. Закриття лікарень з приводу COVID-19 із всіх людей, підтримують лише 10-14% і значна кількість цю ідею не підтримують — 86% [2].

З половини тих, кого опитали у 2020-ому році восени-взимку очікують нову хвилю COVID-19, 40% - не очікують її, і 11% не змогли відповісти на це запитання. Якщо брати до уваги карантинні заходи, 46% респондентів вважають що влада повинна проводити жорсткі карантинні заходи, якщо буде друга хвиля епідемії, водночас приблизно 47% не вважають за потрібне оголошувати карантин [2].

З всіх респондентів, інформацію про COVID-19 отримували у вигляді новин - 43%, інколи прослідковують статистичні данні — 21%, і рідко

слідкують — 18%. Є і ті, хто взагалі не цікавиться такою інформацією. На цих респондентів перепадає 17%. Інші методи отримання інформації, а саме через інтернет-сайти становить 51%, через телебачення — 60-65%, від родичів та знайомих дізнаються 17%, групи Facebook — 26-30%, YouTube — 14%, Telegram-канали й вайбер через коронавірус-інфо — 13%, Instagram, преса, радіо, офіційний сайт Міністерство охорони здоров'я припадає лише 8-12% опитуваних [2].

Для того, щоб впроваджувати зміни в Кабінеті Міністрів України, і Міністерстві охорони здоров'я, проводилось опитування громадян України про задоволеність їх працею під час медичних реформ в період пандемії COVID-19, адже все це повпливало на настрій громади. При цьому ж проводилась порівняльна характеристика задоволеності від роботи самого міністра охорони здоров'я України, і бачення на посаді нового міністра, як іноземця. Велась характеристика також по довірі до центральних державних інституцій, і бачення впливу реформи Уляни Супрун на медичну сферу [1,2,3].

З всіх респондентів, лише 27-30% хотіли б бачити на посаді Міністра охорони здоров'я іноземця. Згідно з цим, 60-65% проти того, щоб цю посаду займав іноземець. Підтримали дану позицію молодь та забезпечені громадяни. За позитивну оцінку роботи Уляни Супрун проголосувало лише 19%, 62% вважають, що діяльність Уляни Супрун з приводу медичної реформи повпливала негативно на охорону здоров'я, 20% не змогли дати точної оцінки її діяльності. Серед всіх опитуваних, позитивну оцінку роботи міністерки дали мешканці Заходу, молодь і забезпечені люди [2].

Загалом, позитивно оцінюють роботу Міністерства охорони здоров'я- 74%, 19% респондентів вважають, що реформи не є доцільними. Щодо довіри, Міністерству охорони здоров'я довіряють лише - 30%, і це дуже низький показник. Не довіряють — 55% респондентів. Національній службі здоров'я довіряють лише 20-25% опитуваних, а не довіряють майже 40%. Довіра до комітету Верховної Ради України з питань здоров'я нації, медичного страхування і медичної допомоги довіряють менше ніж 15%, а не

довіряють - 51% [2].

Велика кількість людей мають слабку довіру до МОЗ, але питання постає про те, чи повинен бути міністр охорони здоров'я досвідченим лікарем. Із всіх респондентів, вважають, що міністр охорони здоров'я повинен бути досвідченим медик — 75%; 19% вважають що міністр повинен бути не досвідченим лікарем, а досвідченим управлінцем; 23% респондентів вважають, що міністр охорони здоров'я України повинен створити якісні та безперешкодні умови для кредиторів та іноземного капіталу. Однак, дуже висока частка респондентів говорить, на те, що міністр повинен робити ці умови жорсткими. Так вважає 65% опитуваних. Позитивні, частотні зміни охорони здоров'я і загалом всієї медичної сфери помітили - 10%; 70% помітили лише негативні зміни, а 15% проголосували за те, що змін вони не помітили взагалі [2].

Через масове розповсюдження SARS-Cov-2 в Україні, стало необхідним виготовлення або імпорт препаратів та вакцин. Вакцини були різного походження, від Американських, до Німецьких, Австрійських і інших. Перша хвиля вакцинації в Україні відбулась 24.02.2021 року. Були застосовані й схвалені такі вакцини як: Pfizer, Moderna, AstraZeneca, Johnson and Johnson, Sinovac, Coronavac [4].

Згідно зі статистикою на 13.11.2022 рік всього вакцинацій було 31683310 людей. Це число показує загальну кількість отриманих вакцинацій, першу дозу, а також і додаткову. 15729617 (38,24%), 15201112 (36,98%) пацієнтів були повністю провакциновані, тобто отримали дві дози вакцини. Бустерні дози нараховувались числом до 724557 (1,76%), а додаткові дози — 28024 (0,07%) [4].

З 1 квітня 2020 року був створений новий проєкт, який був пов'язаний з підвищенням рівня доступу до якісного медичного обслуговування. Ці трансформації почались з договорів НСЗУ, що були пов'язані з наданням гарантій пацієнтам для вторинної спеціалізованої медичної допомоги. Закладам вторинної медичної допомоги було надано 29,7 млрд гривень, первинної - 13,3 млрд. Медичним закладам, що надають допомогу пацієнтам з

COVID-19 було надано 4,9 млрд гривень. Для лікарів зросла навантаженість, і, в першу чергу до них звертаються пацієнти з COVID-19 [5].

В пріоритеті медичної реформи лікарі повинні приділяти більше уваги лікуванню гострого мозкового інсульту, гострого інфаркту міокарда, а також допомога при пологах, складних неонатальних випадках, та інструментальні обстеження з приводу онкологічних захворювань. На це було надано 2.7 млрд гривень [5].

Лікарям збільшили платню до 70%, і 50% - медсестрам. Було забезпечено стабільність електронних систем запису до лікаря 24\7, і створений комітет SDLC для ефективної розробки електронних систем, а також карту дорожніх систем RoadMap. Було врегульовано відшкодування освітніх баз і стажу. На даний час був зроблений перший пункт цього проєкту, а другий пункт — це розгляд психіатрії та туберкульозних відділів. Це все включилось в програму на 2021 рік. Оскільки другий пункт ще не виконаний, важко зробити висновки про статистичне задоволення пацієнтів цією реформою [5].

Згідно з результатами статистичних даних для реформи, яка впроваджувалась у 2016-ому році було масове незадоволення цією програмою Уляни Супрун. Це тільки збільшило недовіру до виконавців влади та Міністерства охорони здоров'я України з 2020-го року. Зі зростанням коронавірусної хвороби, і впровадження карантину, можна вважати, що на даний час статистика знизилася. Також, багато з лікарів вважають, що COVID-19 вжився в наш світ настільки, що його можна сприймати як гостру респіраторну вірусну інфекцію. Але згідно зі статистичними даними, вірус залишається активним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 [https://uk.wikipedia.org/wiki/Статистика коронавірусної хвороби 2019 в Україні](https://uk.wikipedia.org/wiki/Статистика_коронавірусної_хвороби_2019_в_Україні) — Вікіпедія, Статистика коронавірусної хвороби у 2019-ому році.

2. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_medicinskoy_sfery.html
Оцінка медичної сфери.

3. <https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19> – статистика по Ковіду станом на сьогодні.
4. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/vaccination/ukraine/>
Статистика вакцинацій від коронавірусу в Україні.
5. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> – реформа медичної трансформації в Україні.

ОГЛЯД АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ЛІКУВАННЯ ACNE VULGARIS

Кошова Ірина Петрівна,

к. м. н., викладач кафедри мікробіології,
вірусології, імунології та епідеміології

Пилипенко Анна Юріївна,

Плисюк Владислав Анатолійович,

Довгаль Едуард Валентинович

Студенти

Дніпровський державний медичний університет

м. Дніпро, Україна

Анотація: Вульгарні вугрі – надзвичайно поширене захворювання шкіри, особливо у підлітків. Проте акне нині вважається хронічним, а не підлітковим станом. Останнім часом методи лікування акне лишилися значною мірою незмінними. У всьому світі спостерігається тенденція переходу від монотерапії антибактеріальними препаратами до їх обмеженого використання у контексті зростання резистентності. Ізотретиноїн став препаратом вибору дерматологів для акне помірного та важкого ступеню. Відповідне лікування залежить від пацієнта та тяжкості захворювання. У цій статті ми розглянемо сучасні методи лікування акне всіх ступенів важкості, що використовуються в даний час.

Ключові слова: акне; вульгарні вугрі; ізотретиноїн; жирна шкіра; сальні залози; шкірне сало; пропіонібактерії акне.

Мультимодальний підхід із комбінацією продуктів рекомендується для вирішення різних етапів патогенезу акне. Місцева та пероральна монотерапія антибіотиками не рекомендується, враховуючи збільшення бактеріальної резистентності у всьому світі. Бензоїл пероксид – бактерицидний агент широкого спектра дії, бактеріальна резистентність до якого не зареєстрована. [1, с. 475] Його найважливіша роль у сприянні профілактиці стійкості до протимікробних препаратів буде розглянута нижче.

Ретиноїди

Ретиноїди є різноманітною групою похідних вітаміну А, які модулюють експресію генів. Схваленими FDA актуальними ретиноїдами для лікування вульгарних вугрів є адапален, третиноїн та тазаротен. [2, с. 770] Вони запобігають утворенню комедонів, регулюючи проліферацію та диференціювання кератиноцитів; вони також мають протизапальну дію. Ретиноїди є кращим лікуванням і підтримуючою терапією для всіх ступенів акне, зменшуючи кількість як комедональних, так і запальних уражень. Вони також допомагають запобігти і зменшити появу атрофічних рубців. [3, с. 49] Через поширені та обмежуючі побічні ефекти сухості, подразнення, почервоніння та лущення, зазвичай починають з низьких концентрацій місцевого адапалена або третиноїну і поступово переходять до більш високих концентрацій або тазаротену в міру необхідності та переносимості. [4, с. 21] Клінічні дані свідчать про те, що тазаротен є найбільш ефективним і найбільш погано переносимим ретиноїдом, тоді як адапален є найменш ефективним і найбільш переносимим ретиноїдом. [5, с. 130] Хоча ця інформація не дуже добре обґрунтована в загальних доказах і є областю для подальшого вивчення.

Антибактеріальна терапія

Місцеві антибіотики можуть використовуватися в першій лінії лікування вульгарних вугрів і мають додаткові протизапальні ефекти, але не повинні використовуватися як монотерапія через швидкий розвиток високих показників стійкості до антибіотиків після тижнів або місяців. [6, с. 2096] У всьому світі повідомлялося про високі показники стійкості *Cutibacterium acnes*, раніше відомих як *Propionibacterium acnes*, до еритроміцину та кліндаміцину. [7, с. 52] Крім того, повідомлялося про високі показники резистентності золотистого стафілококу до еритроміцину і кліндаміцину (44% і 40% відповідно) у пацієнтів з акне. [8, с. 625] Це викликає особливе занепокоєння, враховуючи можливість виникнення серйозних інфекцій, викликаних штамми *S. aureus* з множинною лікарською стійкістю. Дослідження показують зниження резистентності до акне *Staphylococcus epidermidis* при одночасному застосуванні бензоїлпероксиду,

ймовірно через його неселективну бактерицидну активність. [9, с. 950] Отже, поточні керівні принципи рекомендують використовувати місцеві антибіотики у поєднанні з бензоїлпероксидом. Пероральні антибіотики показані для лікування акне помірного та важкого ступеню або акне, що не піддається лише місцевій терапії. Їх слід застосовувати у поєднанні з місцевими ретиноїдами та/або пероксидом бензоїлу; монотерапія не рекомендується. [10, с. 458] Слід уникати тривалого лікування (>3–6 місяців), щоб обмежити розвиток стійкості до антибіотиків. [11, с. 1140]

Гормональна терапія

В даний час існує 4 комбінованих оральних контрацептивів (КОК), схвалених FDA для лікування помірного ступеню акне у жінок у постменархеальному віці: етинілестрадіол і норгестимат (для осіб віком 15 років і старше); етинілестрадіол, норетиндрону ацетат та фумарат заліза (для осіб віком 15 років та старше); етинілестрадіол та дроспіренон (для осіб віком 14 років і старше); та етинілестрадіол, дроспіренон та левомефолат (для осіб віком 14 років та старше). [12, с. 78] Ефект для лікування акне, ймовірно, виникає через чистий антианδροгенний ефект КОК, що в кінцевому підсумку призводить до зниження розміру і функції сальних залоз. [13, с. 30] КОК зменшують кількість як запальних, так і комедональних утворень. [14, с. 543] Калійзберігаючий діуретик спіронолактон використовується у дівчаток з помірними та важкими гормональними висипаннями через його антиандрогенні ефекти і, як правило, добре переноситься в низьких дозах (50-200 мг на день). [15, с. 810] Це не схвалене FDA лікування акне, хоча воно зазвичай використовується дерматологами, хоча і з різними рівнями комфорту та моделями практики. [16, с. 5]

Дієта при акне

З'являється дедалі більше доказів щодо ролі дієти у акне. Застосовується дієта, що обмежує вживання продуктів з високим глікемічним індексом, споживання молочних продуктів (особливо знежиреного молока) та споживання сироваткового білка. [17, с. 301] Дієтичні модифікації та природні

методи лікування, ймовірно, відіграватимуть все більшу роль у лікуванні акне у міру отримання додаткових доказів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bhate K., Williams H.C. Epidemiology of acne vulgaris. *Br J Dermatol.* 2013;168(3):474–485
2. Singam V, Rastogi S, Patel KR, Lee HH, Silverberg JI. The mental health burden in acne vulgaris and rosacea: an analysis of the US National Inpatient Sample. *Clin Exp Dermatol.* 2019;44(7):766–772
3. Gollnick H, Cunliffe W, Berson D, et al; Global Alliance to Improve Outcomes in Acne. Management of acne: a report from a Global Alliance to Improve Outcomes in Acne. *J Am Acad Dermatol.* 2003;49(suppl 1):S1–S37
4. Darji K, Varade R, West D, Armbrecht ES, Guo MA. Psychosocial impact of postinflammatory hyperpigmentation in patients with acne vulgaris. *J Clin Aesthet Dermatol.* 2017;10(5):18–23
5. Nguyen CM, Koo J, Cordoro KM. Psychodermatologic effects of atopic dermatitis and acne: a review on self-esteem and identity. *Pediatr Dermatol.* 2016;33(2):129–135
6. Moradi Tuchayi S, Alexander TM, Nadkarni A, Feldman SR. Interventions to increase adherence to acne treatment. *Patient Prefer Adherence.* 2016;10:2091-2096
7. Hayran Y, İncel Uysal P, Öktem A, Aksoy GG, Akdoğan N, Yalçın B. Factors affecting adherence and patient satisfaction with treatment: a cross-sectional study of 500 patients with acne vulgaris [published online ahead of print May 28, 2019]. *J Dermatolog Treat.*
8. Anderson KL, Dothard EH, Huang KE, Feldman SR. Frequency of primary nonadherence to acne treatment. *JAMA Dermatol.* 2015;151(6):623–626
9. Zaenglein AL, Pathy AL, Schlosser BJ, et al. Guidelines of care for the management of acne vulgaris. *J Am Acad Dermatol.* 2016;74(5):945–973.e33
10. Ryskina K. L, Goldberg E., Lott B, Hermann D, Barbieri JS, Lipoff J. B.

The role of the physician in patient perceptions of barriers to primary adherence with acne medications. *JAMA Dermatol.* 2018;154(4):456–459

11. Boker A, Feetham HJ, Armstrong A, Purcell P, Jacobe H. Do automated text messages increase adherence to acne therapy? Results of a randomized, controlled trial. *J Am Acad Dermatol.* 2012;67(6):1136–1142

12. Thiboutot DM, Dréno B, Abanmi A, et al. Practical management of acne for clinicians: an international consensus from the Global Alliance to Improve Outcomes in Acne. *J Am Acad Dermatol.* 2018;78(2 suppl 1):S1–S23.e1

13. Walsh TR, Efthimiou J, Dréno B. Systematic review of antibiotic resistance in acne: an increasing topical and oral threat. *Lancet Infect Dis.* 2016;16(3):e23–e33

14. Barbieri JS, Spaccarelli N, Margolis DJ, James WD. Approaches to limit systemic antibiotic use in acne: systemic alternatives, emerging topical therapies, dietary modification, and laser and light-based treatments. *J Am Acad Dermatol.* 2019;80(2):538–549

15. Adler BL, Kornmehl H, Armstrong AW. Antibiotic resistance in acne treatment. *JAMA Dermatol.* 2017;153(8):810–811

16. Dutil M. Benzoyl peroxide: enhancing antibiotic efficacy in acne management. *Skin Therapy Lett.* 2010;15(10):5–7

17. Leyden J, Stein-Gold L, Weiss J. Why topical retinoids are mainstay of therapy for acne. *Dermatol Ther (Heidelb).* 2017;7(3):293–304.

**ВИБІР МЕТОДУ ХІРУРГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ ПЕРФОРАТИВНИХ
ПІЛОРОДУОДЕНАЛЬНИХ ВИРАЗОК**

Рижков Богдан Павлович

Волкова Олена Олександрівна

здобувачі вищої освіти

Гончарова Наталя Миколаївна

доктор медичних наук, професор кафедри хірургії №2

Колесник Варвара Петрівна

кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії №2

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Актуальність. Перфоративні виразки шлунку та дванадцятипалої кишки у структурі невідкладних захворювань органів черевної порожнини займають п'яте місце і становлять близько 5-7% [1]. Оперативне лікування перфоративних виразок є методом вибору.

В останнє десятиліття для хірургічного лікування дедалі частіше почали використовувати методи відеоендоскопічних оперативних втручань.

Розробка та впровадження нових відеоендоскопічних втручань є актуальною проблемою невідкладної абдомінальної хірургії. Результати деяких клінічних досліджень свідчать про те, що лапароскопічне втручання може бути кращою стратегією, ніж «відкрита операція», але докази не є категоричними на користь чи проти цього втручання [2, 3].

Мета. Порівняти результати лапароскопічного хірургічного лікування та «відкритих» оперативних втручань у хворих на перфоративні виразки пілородуоденальної ділянки.

Матеріали та методи. Нами було проведено систематичний огляд літератури як вітчизняної, так і зарубіжної, з використанням рекомендацій «Переважні елементи звітності для систематичних оглядів та мета-аналізів» (PRISMA). Було проведено пошук з використанням баз даних MEDLINE,

EMBASE, PubMed і Cochrane за всіма рандомізованими контрольованими дослідженнями (РКД) за ключовими словами: «перфоративна виразка», «лапароскопічне ушивання перфоративних виразок», «відкриті оперативні втручання». Дані було вилучено з використанням стандартизованої форми та згодом проаналізовано.

Результати та їх обговорення. Лапароскопічне ушивання перфоративних пілородуоденальних виразок нині знаходить дедалі більше прибічників серед хірургів [4, 5]. Порятунком життя хворого та радикальне лікування захворювання визначає тактику надання допомоги у цій категорії хворих. Поєднання ендохірургічних методик з ефективним медикаментозним впливом на патологічний процес є альтернативним варіантом розвитку підходу до цієї проблеми.

Для успішного розвитку та застосування ендоскопічних технологій у лікуванні перфоративних пілородуоденальних виразок необхідно чітко регламентувати показання та протипоказання до їх застосування. Проаналізовані літературні дані свідчать, що протипоказаннями до застосування лапароскопії при перфоративній виразці пілородуоденальної ділянки є: 1) повторні перфорації; 2) поєднання перфоративної виразки з кровотечею; 3) рубцево-виразковий стеноз; 4) розмір перфоративного отвору понад 5,0 мм; 5) наявність поширеного перитоніту, що вимагає тотальної інтубації тонкої кишки [4, 5, 6].

При повторній перфорації виразки, виразковій кровотечі, рубцевому декомпенсованому стенозі пілородуоденального каналу за відсутності протипоказань оптимальним методом лікування є радикальна операція. Для її здійснення потрібно виконувати лапаротомію. При тривалих термінах перфорації (більше 12 годин), коли розвивається висока мікробна контамінація ексудату та паралітична кишкова непрохідність, для адекватної первинної санації черевної порожнини та інтубації тонкої кишки також потрібна «відкрита операція» [7].

Проведений нами метааналіз літературних джерел показав, що

застосування «відкритих» оперативних втручань у хворих із перфоративними пілородуоденальними виразками знижує загальну післяопераційну захворюваність у порівнянні з лапароскопічними методиками $VO = 8,9\%$ проти $LM = 17,0\%$ ($LM = 0,54$, 95% ДІ від $0,37$ до $0,79$ $p < 0,01$). Частота виникнення ранових інфекцій у післяопераційному періоді становила $VO = 2,2\%$ порівняно з $LM = 6,3\%$ ($LM = 0,3$, 95% ДІ від $0,16$ до $0,5$, $p < 0,01$), також відзначалась і більш коротка тривалість перебування пацієнтів у лікарні ($6,6$ дні порівняно з $8,2$ дня, $p = 0,01$). Не було жодних суттєвих відмінностей у тривалості операції, частоті інтраабдомінального абсцесу, післяопераційного сепсису, респіраторних ускладнень, частоті повторних операцій або летальності. Не було упередженості публікації, а якість досліджень варіювалася від поганого до хорошого. Таким чином нами було встановлено, що результати лапароскопічних ушивань перфоративних пілородуоденальних виразок клінічно не відрізняли від таких при застосуванні «відкритих» операцій. Також звертає на себе увагу можливе зменшення септичних абдомінальних ускладнень, коли лапароскопічна хірургія використовується для корекції перфоративної пілородуоденальної виразки. Однак необхідно провести більше рандомізованих контрольованих досліджень із більшою кількістю пацієнтів, щоб підтвердити таке припущення.

Висновки. Вибір методу ушивання перфоративної пілородуоденальної виразки у даний час слід визначати, враховуючи термін захворювання, дані фіброгастродуоденоскопії, технічну оснащеність хірургічного стаціонару, ендохірургічну підготовку фахівця. Малоінвазивні методи лікування перфоративних пілородуоденальних виразок є альтернативою традиційним «відкритим» оперативним утручанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Mirabella A, Fiorentini T, Tutino R, Falco N, et al. Laparoscopy is an available alternative to open surgery in the treatment of perforated peptic ulcers: a retrospective multicenter study. BMC surgery.2018;1: 1-6.

2. Vărcuș F, Beuran M, Lica I, Turculeț C, et al. Laparoscopic repair for perforated peptic ulcer: a retrospective study. *World journal of surgery*. 2017;41(4):948-53. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00268-016-3821-6>
3. Pelloni M, Afonso-Luís N, Marchena-Gomez J, Piñero-González L, et al. Comparative study of postoperative complications after open and laparoscopic surgery of the perforated peptic ulcer: Advantages of the laparoscopic approach. *Asian Journal of Surgery*. 2022;45(4): 1007-13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asjsur.2021.08.059>
4. Pereira A, Santos Sousa H, Gonçalves D, Lima da Costa E, et al. Surgery for Perforated Peptic Ulcer: Is Laparoscopy a New Paradigm? Minimally invasive surgery. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1155/2021/8828091>
5. Salman MA, Issa M, Salman A, Tourky M, et al. Surgical Management of Perforated Peptic Ulcer: A Comparative Meta-analysis of Laparoscopic Versus Open Surgery. *Surgical Laparoscopy Endoscopy & Percutaneous Techniques*. 2022; 32(5): 586-94. DOI: <https://doi.org/10.1097/SLE.0000000000001086>
6. Panin SI, Beburishvili AG, Prudkov MI, et al. [Open and laparoscopic surgery via minimally invasive approach in the treatment of perforated ulcer: a systematic review and metaanalysis]. *Khirurgiia*. 2021 (2):94-100. DOI: <https://doi.org/10.17116/hirurgia202102194>.
7. Saleh AA, Esquivel EC, Lung JT, Eaton BC, et al. Laparoscopic omental patch for perforated peptic ulcer disease reduces length of stay and complications, compared to open surgery: a SWSC multicenter study. *The American Journal of Surgery*. 2019;218(6): 1060-4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amjsurg.2019.09.002>.

УДК 61

МАТКОВО-ПЛАЦЕНТАРНА НЕДОСТАТНІСТЬ. СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ЕТІОЛОГІЮ. АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ

Тімощук Дарина Сергіївна

студент

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Анотація: на сьогоднішній день основні причини, які можуть призвести до плацентарної недостатності, недостатньо вивчені і все ще вивчаються. Недоношеність є основною причиною перинатальної смерті з наступною внутрішньоутробною затримкою розвитку плода, яка ускладнює вагітність. Плацентарна недостатність є потенційною причиною передчасних пологів, прееклампсії, затримки внутрішньоутробного розвитку плода і мертвонародження.

Ключові слова: матково-плацентарна недостатність, внутрішньоутробний розвиток, доплер, вагітність, пологи.

Плацентарна недостатність – це стан, при якому відбувається збій у ремоделюванні (перебудові) плацентарних судин, що призводить до недостатності плацентації (матково-плацентарного кровообігу). Даний стан призводить до гіпоксемії плода, і, як наслідок, до патології внутрішньоутробного розвитку плода.

Найпоширенішими наслідками цього стану для плода включають внутрішньоутробну зупинку розвитку, недоношеність або, на жаль, загибель плода. Щоб зменшити ризик внутрішньоутробної захворюваності та смертності плода, особливо під час вагітності з високим ризиком, необхідно проводити регулярний пренатальний скринінг за допомогою ультразвукового доплера, щоб підвищити шанси виявлення плацентарної недостатності її та діагностики.

Плацентарна недостатність пов'язана з різними акушерськими розладами,

такими як преекламписія та затримка внутрішньоутробного розвитку, обидва з яких сприяють передчасним пологам, що є основною причиною перинатальної захворюваності та смертності в усьому світі. Погана функція плаценти в медичному співтоваристві найчастіше описується терміном «плацентарна недостатність». Однак одне дослідження підкреслило проблему відсутності стандартизованого визначення або консенсусу щодо патогномонічних ознак, що стосуються плацентарної недостатності. [1]

Це створює багато проблем, коли мова заходить про вивчення плацентарної недостатності в літературі, але загальне розуміння полягає в тому, що плацентарна недостатність – це процес, при якому відбувається прогресуюче погіршення функціонування плаценти, що призводить до зниження надходження кисню та поживних речовин до плоду через плаценту та завершується декомпенсованою гіпоксією та ацидозом. [2] [3] Цей процес призводить до гіпоксемії плода, яка потім стимулює зниження регуляції метаболічних потреб плода, щоб зберегти ті поживні речовини, які вже доступні, що призводить до внутрішньоутробного обмеження росту і розвитку плода. З гістопатологічної точки зору плацентарну недостатність можна визначити за наявності фіброзу ворсин хоріона, матково-плацентарного тромбозу, інфаркту плаценти, відкладень фібрину або зменшення кількості та

Хоча основна етіологія плацентарної недостатності невідома, існують запропоновані механізми розвитку даної патології. Плацентарна недостатність пов'язана зі зменшенням кровотоку через пуповину до плоду, що може бути вторинним наслідком підвищення судинного опору пупково-плацентарної судини. Цей підвищений опір можна візуалізувати як аномальну доплерівську форму хвилі швидкості кровотоку в артерії пуповини та бути вторинним по відношенню до аномалії приєднання ворсинок до плацентарної мембрани, аномалії перфузії між пуповиною і плацентою або зниження матково-плацентарного кровотоку. [2] Дослідження доплерометрії артерії пуповини показали, що ступінь ураження плаценти безпосередньо залежить від ступеня ураження плода під час вагітності. [7]

Основна роль плаценти полягає в тому, щоб служити сполучною ланкою між кровообігом плода та матері. Щоб це сталося, має бути встановлено прикріплення плаценти та ремоделювання (перебудова) артерій матки, щоб забезпечити доставку поживних речовин до зростаючого плоду. Ознакою успішної плацентації є перебудова маткових артерій. Після запліднення утворюється бластоциста, яка складається з внутрішньої клітинної маси, яка згодом стане плодом, і зовнішньої оболонки, яка називається трофобластом, яка стає фетальною частиною плаценти. Для сприяння прикріплення плаценти цитотрофобласт, який є внутрішнім шаром трофобласта, виділяє матриксні металопротеїнази, які розщеплюють оболонку оболонки, і прикріплення сприяє утворенню закріплюючих ворсинок і експресії молекул адгезії. Це вторгнення в матково-плацентарні артерії дозволяє трансформувати судини в розширені, нееластичні судини з низьким опором, які не мають материнського вазомоторного контролю, що призводить до посилення матково-плацентарної перфузії, щоб можна було задовольнити потреби плода. [5] Будь-яке порушення процесу ремоделювання судин може призвести до збільшення опору матково-плацентарних судин, що призводить до гіпоперфузії плаценти та її подальших ефектів, включаючи активацію коагуляції, дисфункцію ендотеліальних клітин, плацентарний тромбоз і відкладення фібрину, що пов'язано з розвитком ЗУГР. [5] [3] Крім того, якщо є втрата вогнищевої адгезії ендovasкулярних трофобластів, можна побачити зменшення площі поверхні плаценти, пов'язане з плацентарною недостатністю. Це зменшення площі плацентарної поверхні разом із збільшенням товщини плаценти створює кулястий вигляд плаценти, який, як вважається, діє як компенсаторний механізм для плацентарної недостатності.

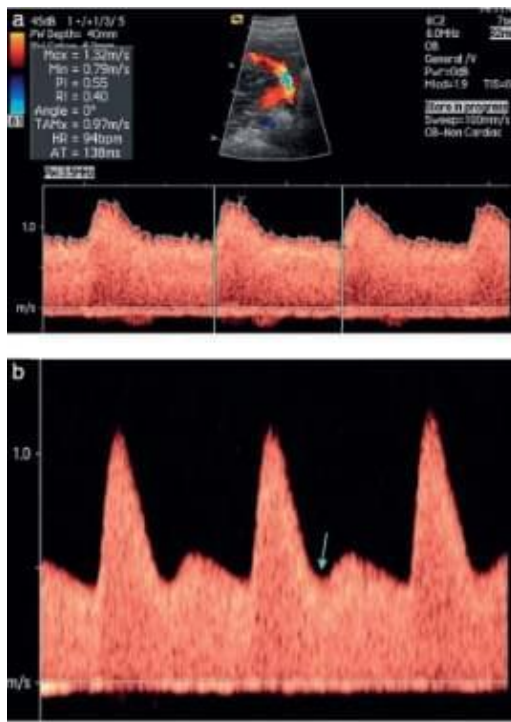
Внутрішньоутробне середовище є середовищем з низьким вмістом кисню, і тому кровообіг плоду має бути гнучким, щоб адаптуватися до будь-яких змін, які відбуваються з матково-плацентарною функцією. [7] Це гіпоксичне середовище стимулює ангіогенез, за допомогою якого створюються судинні зв'язки між материнським кровообігом і міжворсинчастим простором.

Тепер, коли судинна та живильна опорна мережа створена, формується трофобласт ворсинок, який складається з мікроросинок матері та базального шару плода. [6] Для підтримки функції плаценти потрібна велика кількість енергії, про що свідчить той факт, що в нормальному фізіологічному стані плацента споживає приблизно 70% глюкози і 40% кисню, які зазвичай надходять до матки. Отже, для досягнення оптимального росту та розвитку плода доставка поживних речовин до матки повинна перевищувати потребу плаценти, щоб залишалися поживні речовини для використання плодом. [6] Таким чином, будь-який компроміс з доставкою поживних речовин до матки впливає на доставку поживних речовин до плоду.

На успішну плацентацію може негативно вплинути латералізація, коли інвазія плаценти надає перевагу одній стороні, а плацента не імплантується в центрі. Якщо плацента залишається асиметричною, ультразвукове доплерівське дослідження продемонструє постійні надрізи на неімплантованій стороні, що призводить до відносної плацентарної недостатності. Латералізація плаценти також була пов'язана з підвищеним ризиком розвитку прееклампсії у матері та, таким чином, плацентарної недостатності. [7].

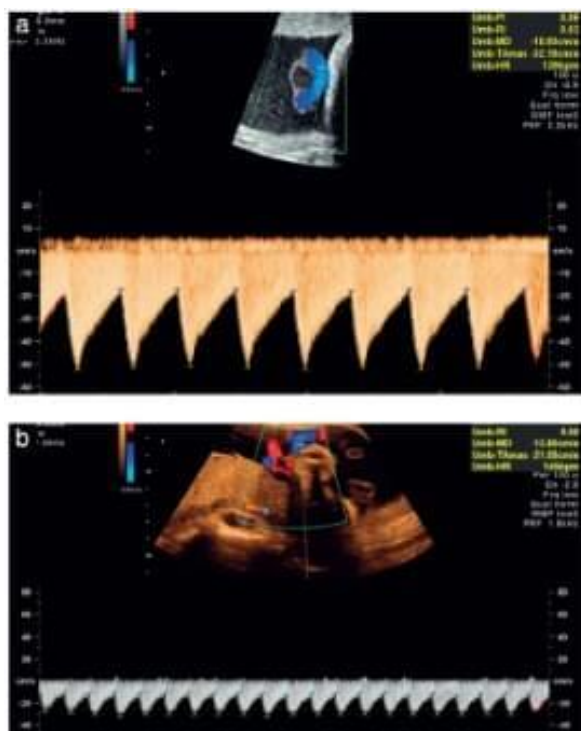
З удосконаленням технологій доплерографічне дослідження виявилось корисним інструментом для оцінки кровообігу плода та плаценти. Встановлено, що чотири методики доплера є основоположними для надання корисної інформації щодо кровообігу плода та матері, включаючи дослідження артерії пуповини, дослідження маткової артерії, дослідження середньої мозкової артерії та дослідження венозної протоки. [7] Оскільки плід розвивається під час усього періоду гестації, відбувається багато змін кровообігу, які можна оцінити за допомогою ультразвукового доплера. Якщо плацентація успішна, доплерографія дослідження демонструє, що ремоделювання маткових судин відбувається швидко, так що до 12 тижня вагітності відбувається втрата виямки (Мал.1), а резистентність є низькою до 20 тижнів вагітності або раніше. У разі недостатності плацентації виямка зберігається, а резистентність залишається високою, що, як було показано, корелює з ускладненнями плода, пов'язаними з

гіпертензією матері, включаючи ЗВУР, прееклампсію та загибель плода. [7] Показано, що діагностика маткової артерії при доплерівському скринінгу для оцінки ступеня ризику виникнення патологічних станів приблизно на 85% чутливий, а саме для виявлення важкого ЗВУР і прееклампсії.

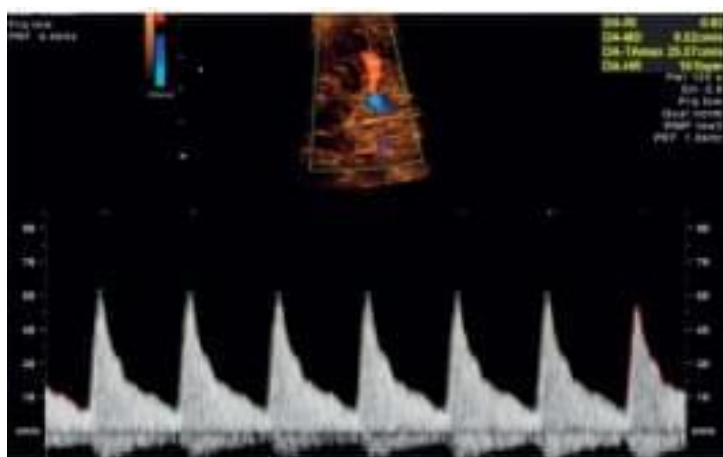
Мал. 1 Доплерографія маткової артерії, проведена трансабдомінально в другому триместрі вагітності. Нормальні (а) та патологічні (б) форми кривої; дикротична виямка (стрілка) (б).

У міру збільшення опору в плаценті доплерографія артерії пуповини може продемонструвати нормальну, знижену, відсутню або зворотну кінцеву діастолічну швидкість. [8] Це нормально, якщо резистентність плаценти буде високою на ранніх стадіях вагітності, і тому можна очікувати, що кінцева діастолічна швидкість буде відсутня під час доплерографії до 12-14 тижнів вагітності. Коли плацента успішно прикріплюється, резистентність падає та доплерографічна картина артерії пуповини має продемонструвати безперервний кровотік до 14-18 тижнів вагітності. [7] Стійкий опір артерії пуповини протягом усього терміну вагітності є показником підвищеного ризику плацентарної недостатності (Мал.2).

Мал. 2. Допустимі (а) та недопустимі (b) форми кривої при проведенні доплерографії в пупковій артерії. На сонограмі b графічні зображення кривої занадто малі, а швидкість занадто повільна.

У той час як доплерівське дослідження артерії пуповини надає важливу інформацію щодо можливого ураження плаценти, цінним доповненням є також використання доплерографії середньої мозкової артерії (СМА). (Мал.3).

Мал. 3. Допустима форма кривої при дослідженні середньої мозкової артерії.

Наслідки плацентарної недостатності для розвитку плода є складними та багатофакторними, однак основними наслідками, як правило, є плацентарна дихальна недостатність і гіпоксемія плода, обидва з яких сприяють

внутрішньоутробному обмеженню росту та пов'язаним з цим ефектам, включаючи недоношеність. [6]

Найстрашнішим ускладненням, очевидно, є повна відсутність плацентації і, отже, викидень. Для плода, що розвивається, ступінь аномалій пупкової артерії, виявлених на доплерографії, корелює з ацидозом, потребами в реанімації, підтримкою тиску, підтримкою вентиляції легенів, а також мультисистемною недостатністю органів, яка, як правило, виникає при гіпоксемії, оскільки це викликає перерозподіл кровотоку у плода, що розвивається, до основних органів, таких як мозок і серце, за рахунок інших відповідних органів, таких як кишечник і нирки. Крім того, коли доплерівські дослідження демонструють відсутність або зворотний кінцевий діастолічний кровотік, у новонароджених спостерігається підвищена частота внутрішньошлуночкових крововиливів. [7]

Зі збільшенням резистентності плаценти під час вагітності плід, який вже має ЗВУР, піддається подальшому ризику розвитку гіпоглікемії, гіпоксично-ішемічної енцефалопатії, тромбоцитопенії, лейкопенії та анемії. [8] Крім того, є докази, які вказують на те, що у немовлят існує ризик розвитку когнітивних розладів у дитинстві та розвитку хронічних захворювань у дорослому віці.

Якщо новонароджений страждає на ЗВУР внаслідок плацентарної недостатності, та виживає в перинатальний період, він має вищий ризик розвитку когнітивного дефіциту в дитинстві, включаючи церебральний параліч і судомні розлади, порівняно з новонародженим без обмежень у розвитку. Пацієнтки, які страждають на плацентарну недостатність, часто мають аномальні форми хвилі швидкості кровотоку в артерії пуповини, і коли в одному дослідженні порівнювали аномальні форми хвилі швидкості кровотоку в артерії пуповини у немовлят, які перенесли плацентарну недостатність внутрішньоутробно, з тими немовлятами, які не страждали, було виявлено, що немовлята, у яких були діагностовані аномальні хвилі при доплерівському обстеженні, також мали нижчий IQ у віці 5 років. [8] Є також докази того, що

страждання на ЗВУР у дитинстві призводить до хронічних захворювань у дорослому віці, включаючи підвищений ризик розвитку ішемічної хвороби серця, гіпертонії та діабету.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Hunt K, Kennedy SH, Vatish M. Визначення та звітність про плацентарну недостатність у біомедичних журналах: огляд літератури. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol.* жовтень 2016 р.; 205 :146-9.
2. Ганьон Р. Плацентарна недостатність та її наслідки. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol.* 22 вересня 2003 р.; 110 Додаток 1 : S99-107.
3. Mazarico E, Molinet-Coll C., Martinez-Portilla R. J, Figueras F. Гепаринотерапія при плацентарній недостатності: систематичний огляд і мета-аналіз. *Acta Obstet Gynecol Scand.* лютий 2020 р.; 99 (2): 167-174.
4. Агарвал Р., Тіварі А., Вадхва Н., Радхакрішнан Г. Гістопатологічні результати плаценти у недоношених/доношених і ранніх/пізніх початків малих для віку вагітності: чи вони значні? *Індійський J Pathol Microbiol.* 2017 квіт.-черв.; 60 (2): 232-235.
5. Ohgiya Y, Nobusawa H, Seino N, Miyagami O, Yagi N, Hiroto S, Munechika J, Hirose M, Takeyama N, Ohike N, Matsuoka R, Sekizawa A, Gokan T. МРТ зображення плодів для оцінки плацентарної недостатності. *Magn Reson Med Sci.* 2016 рік; 15 (2): 212-9.
6. Бащат А.А. Реакція плода на плацентарну недостатність: оновлення. *VJOG.* жовтень 2004 р.; 111 (10):1031-41.
7. Harman CR, Baschat AA. Комплексна оцінка благополуччя плода: які доплерографічні дослідження необхідно проводити? *Curr Opin Obstet Gynecol.* квітень 2003 р.; 15 (2): 147-57.
8. Costa S. L., Proctor L., Dodd J. M., Toal M., Okun N., Johnson J. A., Windrim R., Kingdom J. C. Скринінг на плацентарну недостатність під час вагітності з високим ризиком: що краще раніше? *Плацента.* 2008 груд.

УДК: 616.24-008.4-079.4-092

ДИФЕРЕНЦІЙНА ДІАГНОСТИКА ЗАДИШКИ ПРИ РІЗНИХ ПАТОЛОГІЧНИХ СТАНАХ У ТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Шумко Галина Іванівна,

к.мед.н., доцент кафедри
внутрішньої медицини, клінічної
фармакології та професійних хвороб

Цап Михайлина Михайлівна,

Студент

Буковинський державний медичний університет
Чернівці, Україна

Анотація. Задишка є однією з основних причин, що змушують хворого звернутися до лікаря, викликати карету швидкої допомоги та, в більш тяжких випадках, потрапити в екстреному порядку до стаціонару. Згідно результатів епідеміологічного дослідження, проведеного Американським торакальним товариством, встановлено, що кожного року більше 17 млн. хворих звертається до лікарів у зв'язку з задишкою. Вона, поряд з болем у спині та загальною слабкістю, присутня у третини всіх госпіталізованих хворих та є найрозповсюдженішою скаргою. Слід досить ретельно проводити диференційну діагностику задишки в терапевтичній практиці, щоб вірно встановити її причину та відповідно надати адекватну допомогу пацієнту.

Ключові слова: задишка, патогенез, діагностика, диференційна діагностика.

Задишка є досить поширеним симптомом у пацієнтів терапевтичного профілю і може бути наслідком численних станів та захворювань різного генезу.

Задишка (dyspnoe) – порушення акту і частоти дихання, що характеризується порушенням ритму і глибини вдиху і видиху, підвищенням роботи дихальних м'язів та супроводжується, як правило, суб'єктивним

відчуттям “браку повітря” або утрудненням дихання, що викликає у пацієнта дискомфорт [1].

Задишка обумовлена підвищенням роботи дихальних м'язів для забезпечення змін об'єму грудної клітки при зменшенні податливості її стінок або легенів чи збільшенні опору повітряних шляхів. При інспіраторній задишці в акті дихання беруть участь м'язи грудної стінки і крил носа, а також грудинно-ключично-соскоподібний, трапецієподібний і зубчастий м'язи. При експіраторній задишці в цей процес включаються м'язи живота і попереку. Хворий часто намагається полегшити акт дихання, спираючись на щось руками для фіксації плечового поясу [1].

Вважають, що виникнення задишки пов'язане з двома факторами: інтенсивністю рефлекторної стимуляції моторного центру головного мозку (вольова стимуляція не є фактором) і ступенем, до якого механічна патологія в респіраторній системі (обструкція чи рестрикція) перешкоджає активності дихальних м'язів [2].

Задишка може виникати через інтенсивну рефлекторну стимуляцію дихання внаслідок пневмонії, раптового порушення кровоплину по гілках легеневої артерії (у разі тромбоемболії легеневої артерії (ТЕЛА)), набряку легеневої тканини, механічних порушень в дихальній системі (наприклад, обструкція дихальних шляхів) чи патології діафрагми [3].

Головними причинами задишки є:

I. Дихальна недостатність внаслідок:

- 1) порушення бронхіальній прохідності;
- 2) дифузних захворювань легеневої паренхіми;
- 3) захворювань судин легенів;
- 4) захворювань грудної клітки або дихальних м'язів.

II. Серцева недостатність.

III. Синдром гіпервентиляції при неврозах і нейроциркуляторній дистонії.

IV. Ураження дихального центру при органічних захворюваннях мозку.

V. Деякі порушення обміну речовин [3].

Прийнято розрізняти інспіраторну задишку, тобто утруднення вдиху, і експіраторну – утруднення видиху. Проте їх чітке розмежування не завжди можливе, оскільки часто задишка носить змішаний характер. Так, навіть у здорових осіб бронхіоли на видиху вужчі, ніж на вдиху. При набуханні слизової оболонки і заповненні просвіту секретом, звуження бронхіол наростає, що в умовах пасивного видиху сприяє появі ознак порушення бронхіальної прохідності [1].

Раптовий початок задишки (деякі пацієнти можуть вказати, з якого вдиху почалась задишка) дає серйозні підстави запідозрити ТЕЛА чи пневмоторакс. Пневмоторакс є більш імовірним діагнозом у молодій здоровій людині без будь-яких захворювань в анамнезі. І, навпаки, про ТЕЛА треба подумати насамперед, якщо пацієнт має відомі фактори ризику виникнення тромбозу глибоких вен (наприклад, вимушений ліжковий режим протягом кількох днів) [4].

Причиною підгострого початку задишки може бути пневмонія, бронхіальна астма, набряк легень (серцевий чи несерцевий) чи параліч діафрагми. Кардіогенний набряк легень часто поєднується з кашлем і пінистим, з домішками крові, харкотинням. Про серцеву причину треба подумати, якщо наявні такі симптоми, як запаморочення, серцебиття і синкопе, що можуть вказувати на гострий інфаркт міокарда. Некардіогенний набряк легень поєднується з наростаючою гіпоксемією і йому, зазвичай, кількома годинами раніше передують ураження легень чи нервової системи. Запаморочення в анамнезі, парестезії в навколоротовій ділянці чи дистальних відділах кінцівок і біль у грудях можуть вказувати на синдром гіпервентиляції [5].

Недавня подорож чи інша ймовірність контакту з інфекційним збудником може вказувати на діагноз пневмонії. Професійний анамнез може виявити обставини, при яких могла відбутися інгаляція органічних чи неорганічних часточок, які могли спровокувати реакцію гіперчутливості чи гостре токсичне ураження легень. Охриплість чи афонія вказують на патологію верхніх

дихальних шляхів [6].

Найбільш важливими критеріями задишки серцевого походження є ознаки міокардіальної недостатності, до яких належать:

- збільшення розмірів серця, передусім за рахунок дилатації лівого шлуночка (зміщення верхівкового поштовху в шостий міжреберний проміжок, дані рентгенографії, ехокардіографії) – це найважливіша ознака серцевої недостатності, відсутність якої вимагає перегляду діагнозу;

- наявність патологічних змін на ЕКГ – порушення ритму і провідності, ознаки гіпертрофії лівого шлуночка, ішемії й вогнищевих змін в міокарді;

- зміна показників насосної функції лівого шлуночка (збільшення кінцевого діастолічного об'єму, зниження фракції викиду та ін.) [4].

Диференційна діагностика задишки у разі серцевої недостатності та нейроциркуляторної дистонії (НЦД) є особливо важкою через наявність багатьох спільних ознак: кардіальні скарги (біль в ділянці серця, серцебиття, перебої), порушення ритму і реполяризації, що часто зустрічаються на електрокардіограмі. У клінічній картині НЦД на користь нейрогенної задишки свідчать часті «обтяжливі» зітхання у спокої, неритмічний характер дихання, що нормалізується уві сні. Відчуття нестачі повітря, зазвичай, з'являється у спокої і зникає, коли хворий починає рухатися і відволікається. Часто виникає відчуття грудки в горлі (“globus hystericus”). Тривале тахіпное може привести до гіпервентиляції і розвитку тетанічних судом, чого ніколи не буває при задишці серцевого і легеневого генезу [5].

Важливе диференційно-діагностичне значення мають прості проби із затримкою дихання і рахунком вголос. При нейрогенній задишці хворий може затримувати дихання не менше, ніж на 30 с і повільно порахувати вголос на одному диханні більше, ніж до 10 - 20, що неможливо при задишці органічної природи. При об'єктивному дослідженні виявляють, що нейрогенна задишка часто не супроводжується тахікардією, а розміри серця завжди знаходяться в межах норми [5].

Для уточнення діагнозу і виключення серцевої і легеневої недостатності часто необхідні досить трудомісткі додаткові обстеження з оцінкою показників насосної функції лівого шлуночка у спокої і при фізичному навантаженні, функції зовнішнього дихання і газового складу артеріальної крові, які при функціональній задишці не змінюються [6].

Задишка часто спостерігається при тяжкій анемії та інших порушеннях киснево-транспортної функції гемоглобіну - метгемоглобінемії, сульфогемоглобінемії, при отруєнні чадним газом та ін. У таких випадках тахіпноє, як і тахікардія і звуження судин шкіри, є компенсаторними.

Задишку центрального походження визначають при органічному ураженні мозку із залученням до процесу дихального центру – інсульт, пухлини мозку, енцефаліт й інші тяжкі захворювання. Така задишка часто супроводжується брадикардією [6].

Труднощі в діагностиці виникають у пацієнтів, які вже мали серцеві чи легеневі захворювання, адже більшість з них вже мають певний ступінь задишки в спокої чи при навантаженні. Виникнення нового захворювання може посилити задишку, тому необхідно буде диференціювати цю нову причину.

Завжди треба пам'ятати про можливість ТЕЛА у пацієнтів з серцево-судинними захворюваннями, які є факторами ризику виникнення емболії. Виявлення тромбозу глибоких вен (неінвазивними чи інвазивними методами) робить цей діагноз більш імовірним. Радіоізотопне вентиляційно - перфузійне сканування легень не допомагає встановити діагноз ТЕЛА в пацієнтів, що мають серцево - судинні захворювання і для підтвердження або виключення цієї ургентної патології необхідно проводити ангіографію легеневої артерії [4].

Наявність пневмотораксу буде очевидною при рентгенографії у пацієнтів з серцево - судинними захворюваннями, проте розрізнити пневмонію та набряк легень у цих хворих досить складно. Гнійне харкотиння, лихоманка, лейкоцитоз вказують на пневмонію, проте діагноз вимагає детальніших методів обстеження, що включають рентгенографію легень, бронхоальвеолярний лаваж,

бактеріологічне, вірусологічне дослідження та дослідження на грибки матеріалу, взятого щіточкою при бронхоскопії [6].

У деяких випадках найшвидшим діагностичним методом є визначення тиску заклинювання в легневих капілярах під час епізоду задишки (за допомогою катетера Свана-Ганза). Якщо тиск є підвищеним (нормальним вважають тиск менше 12 см водяного стовпчика), найбільш вірогідною причиною раптової задишки є серцева патологія. Цей метод є інвазивним, проте при виконанні досвідченим спеціалістом займає менше 30 хвилин, а ускладнення і смертність, пов'язані з ним, трапляються вкрай рідко [6].

Вказати на первинну основну причину, яка лежить в основі раптової задишки, може пробна терапія, при якій лікар послідовно намагається оптимізувати лікування в напрямку серцевої та легеневої системи. Наприклад, спочатку він призначає діуретик, серцевий інотропний препарат або периферичний вазодилататор в оптимальних дозах. Якщо задишка триває, тоді переходить на пульмонологічні препарати, а саме бронходилататори та кортикостероїди.

Оскільки викликати задишку можуть захворювання дихальної та серцево-судинної системи, анемія, алергія або психічний розлад, то і лікування буде залежати від причини. Лікувати при цьому потрібно не симптом, а основне захворювання. Тому терапія задишки у кожного пацієнта відрізняється [5].

Щоб запобігти виникненню задишки, необхідно виявити її причину та провести лікування основного захворювання. Якщо у пацієнта є шкідливі звички (куріння, неправильний режим харчування), то необхідно відмовитися від них.

Профілактика при хронічних захворюваннях серця та легенів полягає в постійному прийомі ліків, які покращують стан пацієнта, запобігають прогресуванню патології [6].

Отже, слід досить ретельно проводити диференційну діагностику задишки в терапевтичній практиці, щоб вірно встановити причину її

виникнення та відповідно надати адекватну допомогу пацієнту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ведення хворого з хронічною серцевою недостатністю (сучасна практика внутрішньої медицини з невідкладними станами): методичні вказівки для студентів та лікарів-інтернів / упоряд.: О. Я. Бабак, М. І. Кліменко, Е. Ю. Фролова [та ін.] ; Міністерство охорони здоров'я України, Харківський національний медичний університет. – Харків: ХНМУ, 2019.
2. Ведення хворих в кардіологічній клініці : навч.-метод. посіб. / В. Д. Сиволап [та ін.]. – вид. 2-ге доповн. та доопрац. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2016.
3. Хухліна О.С. Внутрішня медицина та професійні хвороби: діагностика та лікування: Навчальний посібник. Вид. 4-те перероблене. Чернівці: БДМУ, 2020.
4. Сучасні класифікації та стандарти лікування захворювань внутрішніх органів. Невідкладні стани в терапії. Аналізи: нормативні показники, трактування змін / За ред. проф. Ю.М. Мостового. – 28-ме вид., змін. та доповн. – Київ: Центр ДЗК, 2021. – 792 с.
5. Chandy G. M., Sathyendra S., Pichamuthu K., Hazra D., Abhilash KPP. Differentiating Cardiac and Pulmonary Causes of Dyspnea Using Ultrasonography and Dyspnea Discrimination Index. Indian J Crit Care Med. 2021.
6. Stevens J. P., Dechen T., Schwartzstein R., et al. Prevalence of Dyspnea Among Hospitalized Patients at the Time of Admission. J Pain Symptom Manage 2018.

CHEMICAL SCIENCES

УДК 338.504.06

REGULATIONS AND PLANS TO REDUCE CLIMATE CHANGE IN UKRAINE BEFORE WAR

Delehan Svitlana Vasylivna

PhD, Associate Professor

Luhosh Ivan Ivanovych

Student

Uzhhorod National University

Uzhhorod, Ukraine

Annotation: Today, environmental diplomacy is a significant tool for implementing the international environmental protection mechanism. The war of Russia in Ukraine do not make optimistic forecasts in international environmental strategies.

Key words: environment, climate change, carbon emission, life cycle assessment, strategies.

As a part of the UN Framework Convention on Climate Change and Kyoto Protocol, Ukraine ensured its obligations under international agreements, but for a long time it was not in this matter for a holistic policy, actions and decisions were fragmented mainly within environmental policy or even within the framework of civil society activity.

Significant shifts have taken place in the last five years. Thus, in 2017, Ukraine's energy strategy was approved for the period up to 2035 “Safety, Energy Efficiency, Competitiveness”, which became a software document in the development of the fuel and energy complex of Ukraine.

It is important to note that the energy strategy envisages the completion of the

energy sector reform and integration with the EU energy complex by 2025. [1] However, work on the new document is currently underway by 2050. In 2018, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a strategic document on the transition of the Ukrainian economy to a model of low carbon development, which provides for a decrease in the volume of greenhouse gas emissions, rejection of fossil fuels and the start of investing in renewable energy sources.

This strategy of low carbon development of Ukraine by 2050 determines the national vision conceived by the interested parties to separate the further economic growth and social development of the state from increasing greenhouse gas emissions.

For Ukraine, this is the first experience of using a synergistic approach, since solving climate change requires significant changes in key sectors of the economy and the main components of human life.

This strategy, on the one hand, relies on national priorities of sustainable development and the current strategy for the development of economy sectors, and on the other hand, determines the possible trajectory of economic growth, taking into account the goals of state policy to reduce emissions and increase greenhouse gas absorption. At the national level, this document is a tool of public administration and the formation of climatic responsible behavior of business and citizens, and at the international level supports the global purpose of stabilizing the concentrations of greenhouse gasses in accordance with the scenario of maintaining the growth of global average temperature within less than 2°C from the pre-industrial level.

The presence of a strategy for low carbon development of Ukraine is the basis for the development and implementation of economic tools for supporting Ukraine's transition to low carbon development, attracting innovative, highly efficient technologies and investments. [2]

In 2019, the Law of Ukraine "On the Basic Principles (Strategy) of the State. Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030" was adopted. This document is focused on ensuring energy efficiency, increasing the production of green energy, introduction of low carbon production technologies, reducing

greenhouse gas emissions and reducing pollution of reservoirs. However, the issue of climate change is not sufficiently highlighted in this document.

Therefore, in response to the environmental requirements of the world community, Ukraine's international obligations under the Paris Climate Agreement to reduce greenhouse gas emissions and adapt to the consequences of global change in climate of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a strategy of environmental safety and adaptation to climate change by 2030.

On October 20, 2021 it is designed to increase the level of environmental safety, reduction of impact and effects of climate change in Ukraine. The main environmental threats to Ukraine are identified in the document: a significant level of air pollution, water and land resources, imperfect state supervision (control) system and environmental monitoring. There is also a critical situation with the formation, accumulation, storage, processing and disposal of waste. According to the strategy, the most vulnerable to the consequences of climate change in Ukraine are socially economic sectors such as biodiversity, water resources, energy, public health, forestry, coastal territories, fisheries, agriculture, soils etc. And they will be aimed at the main activity of the government in the framework of the document. In addition, Ukraine's activities in this area are formed on the European integration vector of development. In particular, a number of articles are devoted to this in the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other. In addition, Ukraine has committed itself to the 22-nd EU-Ukraine Summit in October 2020 as part of a European green course.

It is known that this document aims to move Europe to the climatic-neutral continent by 2050. [3] However, regarding the policy of the state at the national level, despite all the above documents, it is not clear. In particular, there are UN recommendations that have not yet implemented Ukraine in the field of environmental protection programs, and some provisions of the Kyoto Protocol remain unfulfilled. [4]

On July 26, 2022, the European Commission published its next annual report

on Ukraine's implementation of the Association Agreement with the EU for 2021. [5] The main conclusion in the context of the European green course is disappointing: despite progress in climatic reforms, in the environment, progress was insignificant. Many obligations are still in the early stages of implementation, including the emission trade system and the implementation of the National Emission Reduction Plan from large burning factories.

The European Union also considers a gross violation of the Association Agreement for the restriction of exports of timber.

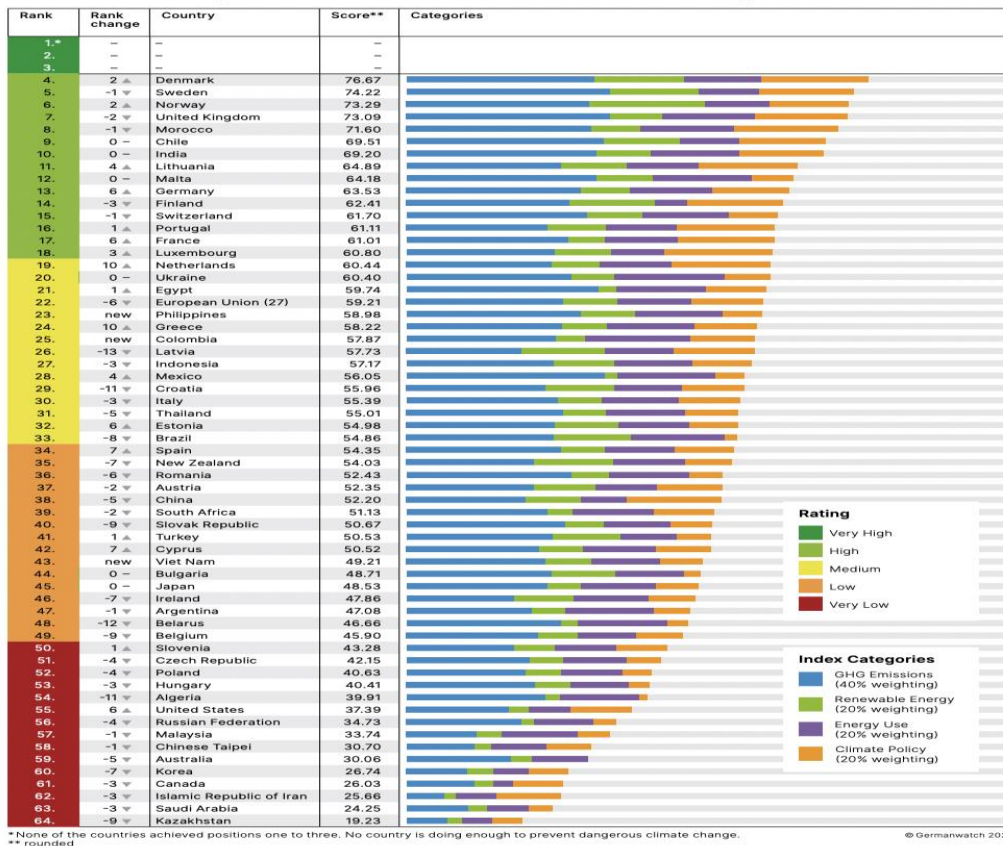
Among the achievements that were in the report:

- approval and submission of an updated national contribution under the Paris Agreement;
- adoption of environmental safety and adaptation to climate change;
- dialogue on the European green course;
- preparation of by-laws in the field of organic production;
- adoption of the State Forest Management Strategy;
- adoption of the law on restriction of plastic circulation;
- the beginning of the work of the mechanism of the MRV (monitoring, reporting and verification) of greenhouse gas emissions;
- introduction of promising CO₂ tax rates.

The negative evaluation was given to:

- slight progress in the implementation of a new fishing policy;
- proposals of the Ministry of Energy to postpone the implementation of measures of the National Plan for reducing emissions from large factories, as well as the lack of its financing plan;
- deviation of the project of the Law on Industrial Pollution;
- slow progress in accepting the National Energy and Climate Plan;
- lack of real steps on climate change;
- the backwardness of the emission trade system [6]

Climate Change Performance Index 2022 – Rating table

Fig. 1. Climate Change Performance Index 2022 "Climate change productivity"

Achievements in Ukraine in general environmental protection and climate change can be evaluated by various reports. For example, the German NGO GERMAN Watch, New Climate Institute and Climate Action Network annually measure the achievements of countries in the form of "Climate Change Productivity" Index in 4 categories (14 indicators): greenhouse gas emissions (40%), renewable energy (20%), energy use (20%) and climate policy (20%). According to this indicator of 2022, Ukraine ranks 20th out of 64, where the first three are not defined. The ratio of indicators is the emissions of greenhouse gasses (27.3%), renewable energy (7.13%), energy use (18.32%) and climatic policy (7.70%).[7]

Each country uses general and specific indicators to evaluate environmental trends. For global comparison, the most complete methodology is a methodology developed by the University of Yale in the United States, which provides the calculation of a complex index, namely the environmental efficiency index. This is a global study of how states fight the environment and help develop ecosystems (from

nature to environmental policy). The final estimate of the country and its place in the rating is the average total value of 32 parameters. For each country, it was graded from 1 to 100. Ukraine took 52-nd in 2022. In general, the situation in the world is improving - such a contradictory conclusion is made by the rating. In 2022, most people have access to drinking water and use sewage systems, and the nitrogen dioxide content decreases in the atmosphere. But there remains poor quality of wastewater treatment and atmosphere from carbon dioxide release. [8]

The illegal annexation of Crimea in 2014 led to significant environmental consequences that challenged the ecological safety of the Crimean peninsula, the state of the environment of the Black and Azov seas.

This was published in February 2022 as part of a study by experts of the Center for Defense Strategies (CDS) with the financial support of the UK government in the framework of the Project “Consolidation of the Crimean Platform for improving the framework of Ukrainian and international policy on the de-occupation of Crimea (phase II)”. [9] In addition, the full-scale invasion and the war of Russia in the territory of Ukraine do not make optimistic forecasts, since explosions, fires and use of different types of weapons clearly adversely affect most of the indicators and some of which will not even be able to be measured. In addition, martial law in the country also affects the country's economy directly.

REFERENCES

1. Order on the approval of Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 “Safety, Energy Efficiency, Competitiveness”. Access via: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>
2. Strategy low carbon development of Ukraine 2050. Access via: https://mepr.gov.ua/files/docs/Proekt/LEDS_ua_last.pdf
3. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, European Atomic Energy Community and Their Member States, on the Other Hand. Access via: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
4. Glukh M., Abbasova K. Climate change as a problem of planetary nature:

the Paris Climate Agreement – a global humanities initiative. No 1 (2022): The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. Access via: <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/1973/1851>

5. Joint Staff Working Document. Association Implementation Report on Ukraine. Brussels, 22.7.2022 SWD(2022) 202 final. Access via: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implementation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf>

6. Ukraine: EU Report Notes Important Steps Taken in the Implementation of the Reform Agenda. Brussels, 26.7.2022 European Commission - Press release. Access via: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_4706

7. Climate Change Performance Index (CCPI) 2022. Access via: <https://ccpi.org/ranking/>

8. Experts Named the Greenest Countries in the World 2022. Rate of the Yale Center for Environmental Law and Policy. Access via: <https://eco.rayon.in.ua/news/530933-eksperti-nazvali-nayzelenishi-kraini-svitu-v-2022-rotsi>

9. O. Vasyliuk. Degradation of the Environment of the Black Sea and Azov Seas as a Result of the Annexation of Crimea.2022. Access via: https://www.researchgate.net/publication/361722647_Degradacia_navkolisnogo_sere_dovisa_Cornogo_ta_Azovskogo_moriv_v_rezultati_aneksii_Krimu

УДК 615.281.8+615.282]:547.298.71].012.1

**SYNTHESIS HYDROXAMIC ACIDS WITH A CAGE FRAGMENT AND
BIOLOGICAL ACTIVITY OF THEIR COMPLEXES WITH Cu^{2+} AND Fe^{3+}**

**Klimko Yurii Evgenovitch
Koshchii Iryna Volodymyrivna
Vasilkevich Oleksandr Ivanovich**

PhD, Ass.Prof

Levandovskii Svyatoslav Ihorovych
student

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
Kiyv, Ukraine

Annotation. The discovery of hydroxamic acids among natural compounds [15] caused a large-scale study of their role in biological processes [11]. It was found, in particular, that they and their complexes with metals exhibit bactericidal activity [14, 16].

In connection with the discovery of antiviral properties in adamantane derivatives [4], adamantane-1-hydroxamic acid and its complexes with 3d-elements were synthesized, which showed both antiviral and fungicidal activity [6]. Similar studies were also carried out on bicyclic substrates [3].

It was of interest to synthesize hydroxamic and methylhydroxamic acids substituted in the adamantane nucleus, their complexes, as well as acids and complexes with other framework fragments. The aim of the study was to elucidate the effect of the framework substituent on biological activity.

Keywords. Adamantane-1-hydroxamic acid,
adamantine-1-N-methylhydroxamic acid.

The starting compounds were: adamantane-1-carboxylic acid (1a) [1], homoadamantane-1-carboxylic acid (1b) [8], 1-methyladamantane-3-carboxylic acid (1c) [9], 1,3-dimethyladamantane-5-carboxylic acid (1d) [7], 1,3,5-trimethyladamantan-7-carboxylic acid (1e) [13], obtained by an improved

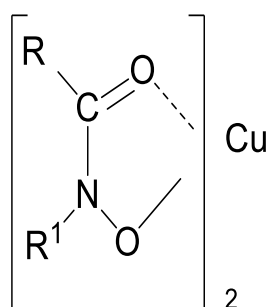
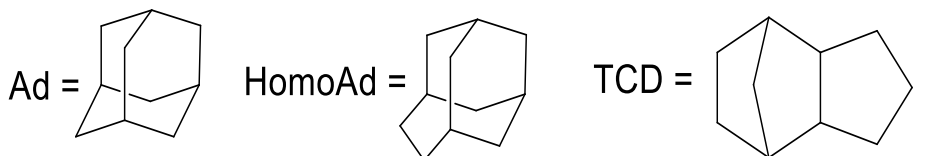
method from 1,3,5-trimethyladamantan-7-ol in 72% yield, tricyclo[5.2.1.0^{2,6}]decane-2-carboxylic acid (1d) [10].

The carboxylic acids (1) were converted into acid chlorides (2) by the action of thionyl chloride, from which the corresponding hydroxamic (3b, d, e) and methylhydroxamic (3a, b, d, e, f, g) acids were obtained by reaction with hydroxylamine or methylhydroxylamine.

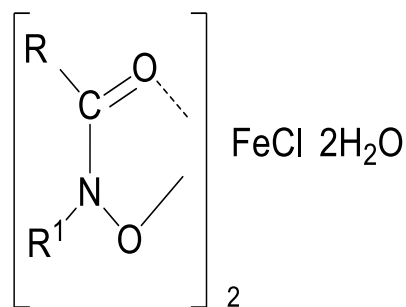

(1) (2) (3)

(2)

(4)

(5)

R = Ad-1 (1a – 5a); HomoAd-1 (1b – 5b); 1-MeAd-3 (1c – 5c; 3d – 5d);

1,3-Me₂Ad-5 (1d; 2d; 3e, ef– 5e,f); 1,3,5-Me₃Ad-7 (1e; 2e; 3f; 4f; 5i,g);

TCD-2 (1e; 2e; 3i,e; 4i; 5e,k)

R' = H (3c,e,f; 4c,e,f; 5c,e,g,f); CH₃ (3a,b,d,e – 5a,b,d,e; 3i,f; 5a,k)

The composition and structure of acids (3) was confirmed by elemental analysis and sectoral data. Yields and melting points of compounds (3) - (5) are presented in Table 1.

Table 1.

**Yields and melting points of hydroxamic acids and their complexes with
Cu²⁺ and Fe³⁺**

Compaund	Yield, %	Melting temperature, °C
3 a	69	75 – 6
3 b	75	101 – 3
3 c	61	112 – 3
3 d	71	88 – 90
3 e	92	121 – 23
3 f	59	124 – 5
3 g	48	137 – 8
3 h	80	150 – 3
3 i	69	131 – 3
4 a	95	195 (destr.)
4 b	96	225 (destr.)
4 c	94	220 (destr.)
4 d	85	250 – 4
4 e	95	180 – 5
4 f	83	235 – 6
4 g	78	245 – 7
4 h	95	210 (destr.)
5 a	93	178 – 81
5 b	82	183 – 5
5 c	98	119 – 23
5 d	90	210 – 2
5 e	98	170 – 1
5 f	76	180 – 3
5 g	98	141 – 3
5 h	75	223 – 5
5 i	97	185 – 6
5 j	93	112 – 4

Copper complexes were obtained by shaking a mixture of an aqueous solution of copper acetate and a chloroform acid solution (3). Complexes with Fe³⁺ were obtained by mixing iron chloride hexahydrate with acid (3) in methanol.

Judging by the data of elemental analysis, copper complexes contain 2 acid residues as ligands, while iron complexes have a composition represented by formula (5). In the latter case, as shown in [2, 3] using the example of complexes with

adamantane- and norbornenehydroxamic acids, the chlorine anion is located on the outer sphere. Consideration of the IR spectra of the resulting complexes and their comparison with the spectra of the starting acids shows the following. If in the spectra of iron complexes with N-unsubstituted hydroxamic acids (5c, e, g, i) the NH bond vibration band near 3440 cm⁻¹ 3250 cm⁻¹. These data can be interpreted as the existence of nitrogen-unsubstituted complexes of hydroxamic acids with Cu²⁺ in the form of iminolates with a hydroxyl at nitrogen.

Experimental part.

The antiviral activity of the synthesized compounds was studied in a screening test for plaque suppression against the Sindbis virus [5]. A 2-day culture of chick embryo fibroblasts was infected with the Sindbis virus at multiple initiation of 0.01 plaque-forming units per cell, and after one hour of virus absorption, the monolayer of embryos was covered with an agar coating according to Dulbenko [12]. After solidification, paper disks impregnated with a solution of the test compound at a concentration of 125 µg/disk were placed on the latter. The inhibitory effect was measured after 48 hours as the diameter of the plaque inhibition zone. In parallel, in a blank experiment, the diameter of the zone of cytotoxic action of the compound was measured in the absence of infection.

As the test results show, only 2 compounds - hydroxamic acid (3a) and a complex with iron (5b) show moderate activity with low toxicity. Most of the other compounds form zones of cytotoxic action that do not allow one to notice the antiviral effect.

The antimicrobial activity of the compounds was studied by the method of two-fold serial dilutions on a liquid nutrient medium, which is Hottinger's broth (pH 7.2–7.4). Microbial load for bacteria 2.5×10⁵ cells of agar 18-hour culture in 1 ml of medium. The maximum of the tested concentrations is 200 µg/ml. The antimicrobial activity of the compounds was evaluated by the minimum bacteriostatic concentration. *Staphylococcus aureus* 209-P strain was used as Gram-positive bacteria, *E. coli* 675 strain was used as Gram-negative bacteria.

Test results show that hydroxamic and methylhydroxamic acids show high

activity against *Staphylococcus aureus* (3). Complexes of hydroxoic acids with iron (4) and copper (4 c, e) show only moderate activity. Copper complexes of methylhydroxamic acids (4 a, b, d, f) are inactive. Among all the tested compounds, only complexes of hydroxamic acids with copper (4c, e, h) showed high activity against *Escherichia coli* (4c, e, h), the rest were inactive.

Sabouraud medium (pH 6.0–6.8) was used for growing fungi. Load - 500 thousand reproductive bodies in 1 ml. Antifungal activity was assessed by the minimum mycostatic concentration. The tests were carried out on a strain of *Microsporium lanosum*. Moderate activity was noted only for some hydroxamic acids (3 a – c) and copper complexes of methyl hydroxamic acids (4 d, f). The rest of the compounds had low or no activity.

Conclusions.

Thus, the presence of antibacterial and antifungal activity in some of the synthesized hydroxamic and methylhydroxamic acids and their copper complexes has been shown. The nature of the framework substituent can significantly affect the amount of activity.

REFERENCES.

1. А.с. 225242 СССР // Открытия. – 1969. - № 33.
2. Деметер Е.С., Буцко С.С., Бузаш В.М. и др. // Химия полиэдрaнов. - Волгоград. 1976. – С. 127.
3. Деметер Е.С., Даниленко Г.И., Буцко С.С. и др. // Научная конф. по химии органических полиэдрaнов. – Волгоград. 1981. – С. 14.
4. Исаев С. Д., Юрченко А. Г., Исаева С. С. // Физиологически активные вещества. – Киев, 1983. – Вып. 15. – С. 3-15.
5. Леонтьева Н. А., Юрченко А. Г., Полис Я. Ю. и др. // Вирусные ингибиторы и механизмы их действия. – Рига, 1977. – С. 91-98.
6. Миговик И. М., Черенченко Т. И., Старовойтова В. А. // Химия полиэдрaнов. – Волгоград. 1076. – С.126.
7. Степанов Ф. Н., Сребродольский Ю. И., // Журн. орган. химии. – 1966.

№ 2. – С. 1612- 1616.

8. Степанов Ф. Н., Гуц С.С. // Изв. АН СССР. Сер. хим. – 1970. Вып.2.С. 430-434.

9. Степанов Ф. Н., Баклан В. Ф. // Журн. общ. химии. – 1974. – Т. 34. С. 579-584.

10. Юдинова А. А., Федосеева Е. А., Юрченко А. Г. и др. // Хим. технология. – 1980. – Вып. 2. – С. 28-30.

11. Chemistry and Biology Hydroxamic Acid / Ed. H. Kehl/ - Kirksville, Missouri. – 1982.

12. Dulbecco R. // Proc. nat. Acad. Sci USA. – 1952. – Vol. 38 – P. 747-749.

13. Gerzon K., Tobias J., Holmes R.E. // J. med. Chem. – 1967. – Vol.10. – P. 603-606.

14. Leong J., Bell S. J. // Inorg. Chem. – 1978. – Vol. 17. – P. 1886-1892.

15. Maehr H. // Pure appl. Chem. – 1971. – Vol. 28. – P. 603-636.

16. Neilands J. B. // Science. – 1967. – Vol. 156. – P. 1443-1460.

ВПЛИВ ГІБЕРЕЛОВОЇ КИСЛОТИ НА ПРОРОСТАННЯ НАСІННЯ І РІСТ ПРОРОСТКІВ HIBISCUS SYRIACUS

Маргітай Володимир Васильович,

студент,

Маргітай Любов Григорівна,

к.б.н, доцент, доцент кафедри плодовоовочівництва і виноградарства

Маргітай Дмитро Васильович

магістрант

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Анотація: Дослідено вплив широкого діапазону концентрацій гіберелової кислоти на проростання насіння і перші етапи росту проростків гібіскуса. Виявлено, що найвища концентрація $10^{-3}\%$ має інгібуючий вплив на схожість насіння, а інші — 10^{-4} , 10^{-5} , 10^{-6} , $10^{-7}\%$ — підвищують схожість. Всі досліджувані концентрації збільшують довжину гіпокотилля, що є типовим ефектом дії гіберелової кислоти.

Ключові слова: гіберелін A_3 , регулятор росту рослин, концентрація, дитерпенові тетрациклічні кислоти, інгібітор, стимулятор

Регулятори росту рослин — це органічні хімічні сполуки, які в дуже низьких концентраціях можуть мати значний вплив на фізіологічні процеси в організмі рослини, її ріст та розвиток [1, с. 6]. Часто як регулятори росту використовуються природні або синтетичні аналоги фітогормонів. Фітогормони — це органічні, порівняно низькомолекулярні речовини з молекулярною масою від 28 до 346, що синтезовані спеціалізованими тканинами рослин і діють у низьких концентраціях [2, с. 30]. З кожним роком збільшується кількість регуляторів росту, в тому числі і в Україні. Наприклад, в Інституті біоорганічної хімії і нафтохімії синтезовані ряд регуляторів росту на основі N-окислених піридинових сполук [3, с. 6; 4, с. 122, 5, с. 9-23]. Останнім часом все більшого розповсюдження набуває застосування регуляторів росту

для передпосівної обробки насіння різноманітних культур, оскільки це найбільш ефективний і найменш ресурсозатратний спосіб обробки. При цьому для кожного виду рослин необхідно підбирати оптимальні концентрації регуляторів росту.

Об'єктом досліджень був гібіск сирійський (*Hibiscus syriacus*), який здавна культивують як красивоквітнучу декоративну рослину на Закарпатті і півдні України [9]. На даний час попит на садивний матеріал цієї культури не повністю задоволений, і тому існує потреба в удосконаленні його вирощування.

У наших дослідженнях використовувалася гіберелова кислота A_3 виробництва SHANGHAI SYNNAD FINE CHEMICAL CO., LTD. Вміст гібереліну A_3 (2,7-дигідрокси-1-метил-8-метилен-13-оксо-1,2,4b, 5,6,7,8,9,10,10a-декагідро-4a, 1- (епоксिमетано) - 7,9a-метанобензо [a] азу лен-10-карбонової кислоти) з молекулярною масою 346,38 не менше 900 мкг/мг, втрати при висиханні 0,01%.

Гіберелову кислоту застосовували у вигляді водних робочих розчинів, які були приготовлені у день використання. Спочатку наважку 20 мг гіберелової кислоти розчиняли у 0,5 мл 96% етилового спирту, а потім методом послідовних розведень, додаючи дистильовану воду, готували досліджувані розчини. Досліджувався вплив гібереліну в концентраціях 10^{-3} , 10^{-4} , 10^{-5} , 10^{-6} , 10^{-7} %. Контролем слугувала дистильована вода.

Дослідження проводилися методом біотестів за методикою Ракітіна і Головка у трикратній повторності. Для кожної повторності брали 100 насінин. Насіння пророщували у чашках Петрі при температурі 22°C.

Отримані результати опрацьовували статистично за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Excel.

Через 11 діб пророщування виявлено, що в цілому схожість насіння гібіска була досить низькою. Зокрема, у контрольному варіанті в середньому проросло всього $12,55 \pm 0,67$ % насінин.

Можливо, це було обумовлено тим, що протягом зими насіння стратифікувалося, знаходячись на кущах і піддавалося дії низьких температур.

Насіння було зібране нами у Ботанічному саду Ужгородського національного університету в першій декаді березня 2022 року, після цього місяць зберігалось в холодильнику при температурі +4°C і в першій декаді квітня було використано для досліджень. Як відомо, гібиск теплолюбна культура, і тому частина насінин внаслідок холодного стресу могла втратити схожість. Але, за нашими спостереженнями, під плодоносними рослинами гібиска в умовах Ужгородського району Закарпатської області в деякі роки можна спостерігати самосів. Тому, можна вважати кліматичні умови предгірної і низинної зони Закарпаття такими, що підходять для вирощування посадкового матеріалу цієї цінної декоративної культури насінневим методом.

Нами виявлено, що гіберелова кислота майже в усіх концентраціях підвищує схожість насіння гібиска, крім концентрації $10^{-3}\%$. На нашу думку, ця концентрація є занадто високою і тому настає інгібування процесів проростання. Під дією гібереліну в концентрації $10^{-3}\%$ проросло $9,24 \pm 0,98\%$ насінин. Кращі результати були отримані при обробці гібереловою кислотою в концентраціях 10^{-5} , 10^{-6} , $10^{-7}\%$. де схожість насіння збільшилася у 1,7; 1,9, 1,8 разів у порівнянні з контролем, відповідно.

Виявлено істотну різницю між контролем і варіантами дослідів і за довжиною гіпокотилів проростків. Всі концентрації гіберелової кислоти стимулюють ріст гіпокотилів.

Найбільш істотне збільшення довжини гіпокотиля на 11 добу пророщування насіння гібиска сирійського спостерігається при обробці гібереліном концентраціях 10^{-4} та $10^{-5}\%$. У порівнянні з контролем середня довжина гіпокотиля збільшується, відповідно, на 56 та 78%. Це сприяє збільшенню швидкості появи перших двох сім'ядольних листків над поверхнею ґрунту і прискоренню початку фотосинтезу, що веде в майбутньому до формування міцних стандартних саджанців з добре розвинутою кореневою системою і надземною частиною.

Отже, для підвищення схожості насіння гібиска сирійського та збільшення адаптивності проростків гібиска до ґрунтово-кліматичних умов а також для

прискорення процесу вирощування саджанців, які відповідають вимогам стандартів, можна рекомендувати передпосівну обробку насіння гібіска розчинами гіберелової кислоти в концентрації $10^{-5}\%$.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Регулятори росту на основі природної сировини та їх застосування в рослинництві / Яворська В. К., Драговоз І. В., Крючкова Л. О., Курчій Б. О. та ін. – К.: Логос, 2006. – 176 с.
2. Терек О.І. Ріст і розвиток рослин: навчальний посібник / О. І. Терек, О. І. Пацула. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2011. – 328 с.
3. М. К. Мананков, Н. Н. Мусиенко, О. П. Мананкова. Регулятори роста растений и практика их применения. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 184 с.
4. Пономаренко С. П. Регуляторы роста на основе N-оксидов производных пиридина / С. П. Пономаренко. – К.: Техника, 1999. – 270 с.
5. Пономаренко С. П. Регуляторы роста растений. Институт биоорганической химии / С. П. Пономаренко. – К., 2003.— 319 с.

TECHNICAL SCIENCES

UDC 004.896

RESEARCH ON THE POSSIBILITY OF USING A NEURAL NETWORK, TRAINED ON THE BASIS OF THE STRUCTURAL INTERACTING TECHNOLOGIES SCHEME, FOR AUTOMATIC LaTeX SCIENTIFIC PAPERS GENERATION

Ruzudzhenk Sabina

master's student

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, Ukraine

Abstract. This article provides an overview of researches, that was conducted on the subject area of natural language data processing, – natural language text generation (NLG) tasks.

A detailed study of the existing methods of solving the text generation problem was carried out, an analysis of the architectural features of neural networks, which are used for the text generation problem, as well as the features of their application. An analysis of the peculiarities of working with scientific data, methods of forming a data set for learning neural networks (NN) was carried out.

In the practical part of the research, a neural network was developed, and NN training was carried out to solve the text generation problem, based on the general structural scheme of interacting technologies, which was developed in the previous work, using the example of the problem of generating scientific articles in the LaTeX document format.

The network was tested on various data sets, the results of the network were analyzed, and the quality and efficiency metrics of its use were studied. Conclusions about the feasibility of applying the general structural interacting technologies scheme, which was used for NN training, were formed.

Keywords: neural networks, natural language processing, natural language text generation problem, learning models of neural networks for text generation problems, LaTeX, language models evaluation metrics.

Introduction. In today's world, machine learning technologies, which are one of the most popular and effective approaches in the field of information technology, are gaining more and more popularity. Today, machine learning is present in most areas of human life thanks to products created using artificial intelligence methods. The main goal of machine learning is to train a computer in such a way that it can independently, without human assistance, make decisions based on previous experience to solve the tasks before it.

Implementing artificial intelligence (AI) and taking advantage of its subsets through intelligent systems that collect, process and synthesize data, resulting in automatic data analysis as well as content management, is an aspiration in many leading industries.

Natural language generation allows you to evaluate, analyze and communicate data with precision, scale and accuracy. Intelligent automation of routine analysis and related tasks dramatically increases productivity, and people can focus on more creative, high-value, and high-profit activities [1]. The development of artificial learning systems that can understand and generate natural language has been one of the long-standing goals of artificial intelligence [2]. Recent decades have seen impressive progress in solving both of these problems, giving rise to a new family of approaches. In particular, advances in deep learning over the past few years have led to neural approaches to natural language generation. These methods combine generative language learning methods with structures based on neural networks. Neural NLG (NNLG) is a new and rapidly growing area of research with a wide range of applications for natural language processing.

The problem of text generation has been studied for a long time, but the use of neural networks to solve it has been seriously studied in computational linguistics only in the last 5-10 years (Yoshua Bengio, Réjean Ducharme, Pascal Vincent,

Christian Jauvin. A Neural Probabilistic Language Model; Andriy Mnih, Geoffrey Hinton . Three New Graphical Models for Statistical Language Modeling; Asli Celikyilmaz, Elizabeth Clark, Jianfeng Gao. Evaluation of Text Generation: A Survey; Diederik P. Kingma, Max Welling. An Introduction to Variational Autoencoders), which is why it is still an open space for research [5]. Despite the fact that modern systems generate small texts or sentences quite easily, the methods of constructing large, complex and coherent written texts remain an open question, which is what determines the relevance of this research.

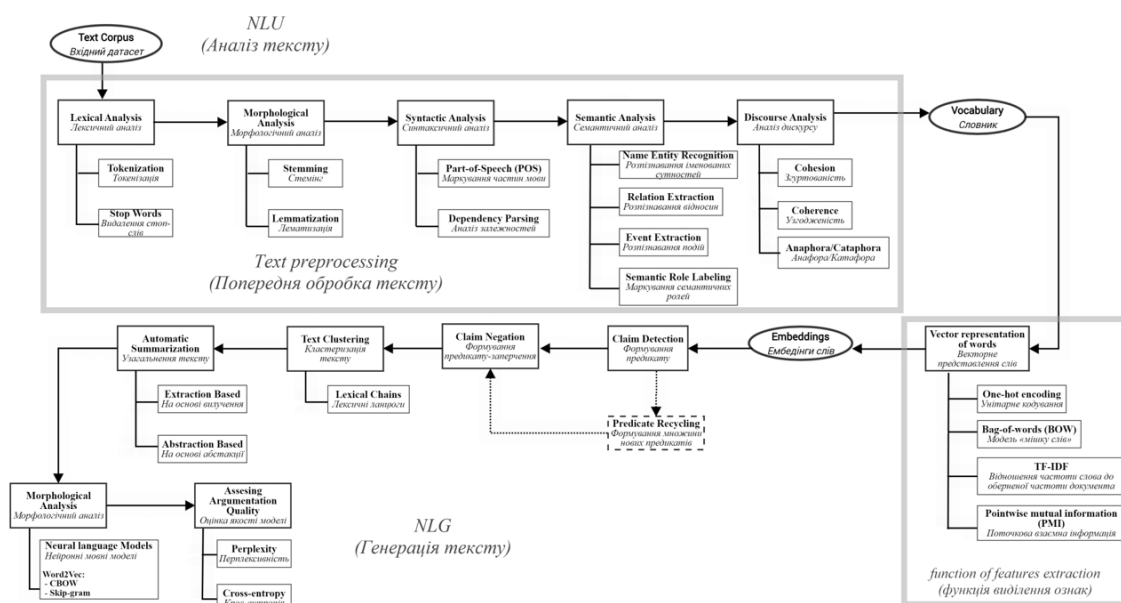
The task of natural language text generation is closely interconnected with two other subsets of the field of natural language processing, natural language analysis and understanding, and the results of research in this direction can be applied to related areas as well, which is why the relevance of research in the direction of natural language text generation is determined.

The purpose of the work was to conduct a study of the possibility and effectiveness of using an artificial neural network, which was trained on the basis of the use of the general structural scheme of interacting technologies for training neural networks, which was developed in previous work, to solve the problem of text generation.

Also, the results of the conducted research can be applied to other NLP tasks, such as the analysis and understanding of natural language text, the developed artificial neural network can be optimized for solving text generation tasks of other thematic areas, and also become the basis for the development of natural language text generators based on other neural network models used for these tasks.

Previous work. Previously researched technologies used to teach neural networks without a teacher (unsupervised learning), features and methods of teaching neural networks to solve NLP tasks have been conducted. Features of natural language processing NLP for learning neural networks, methods of morphological, lexical, syntactic, semantic, discourse analysis, methods of classification and clustering of text data, the process of vocabulary formation were considered. Technologies of vector representation of the text, the process of predicate formation

(Claim Formation) and its negation (Claim Negation), as well as the process of synthesis of new predicates (Claim Synthesis) are described. Based on the research of methods of text analysis and generation, a structural scheme of interacting technologies was developed, which demonstrates the sequence of stages for learning the neural network used to solve the problem of text processing and generation (Fig. 1) [1]

Fig. 1. Interacting technologies scheme for training neural networks

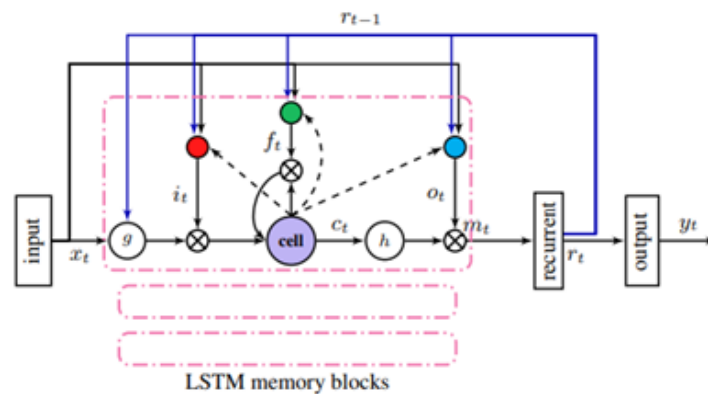
The suggested scheme of interacting technologies allows to understand the principles of neural network training for natural language processing, using the example of solving two basic problems of natural language processing (NLP) – text analysis (Natural Language Understanding, NLU) and text generation (Natural Language Generation, NLG), even for people who do not specialize in working with neural networks, and demonstrates the main technologies for its implementation.

Neural model for generation.

Neural networks are models that try to imitate the work of the human brain. RNNs (Recurrent Neural Networks) pass each element of the sequence through a feed-forward network and use the model's output as input to the next element in the sequence, allowing information from the previous step to be retained. At each iteration, the model stores previously encountered words in memory and calculates the probability of the next word appearing. For each word in the dictionary, the

model provides a possibility based on the previous word, selects the word with the highest probability, and stores it in memory. The RNN's memory makes this model ideal for speech generation because it can recall the history of the conversation at any time. However, as the sequence length increases, RNNs cannot store words that occur remotely in a sentence and make predictions based only on the last word. Because of this limitation, RNNs cannot produce long connected sentences.

However, the memory capacity of LSTMs is limited to a few hundred words due to their inherent complex sequential paths from the previous module to the current one. The same complexity leads to high computational requirements, making it difficult to train or parallelize LSTMs. LSTMs and conventional RNNs have been successfully applied to various sequence prediction and labeling tasks. In language modeling, conventional RNN achieved significant surprise reduction compared to standard n-gram models [3], and LSTM RNN model (Fig. 2) showed improvement compared to conventional RNNs [3]. LSTM models were found to perform better than RNNs for context-sensitive and context-sensitive languages.

Fig. 2. LSTM RNN network architecture (one memory block)

Each memory block in the original architecture contained an input gate and an output gate. An input gate controls the flow of input activations into a memory cell. Output gates control the output flow of cell activations to the rest of the network. Later, a forget gate was added to the memory block, which eliminated the weakness of LSTM models, which prevented them from handling continuous input streams that are segmented into subsequences. A forget gate scales the cell's internal state before adding it as input to the cell via the cell's self-feedback, so the cell's memory is

adaptively forgotten or reset. In addition, modern LSTM architectures include connections from their internal cells to gates in the same cell to learn the exact timing of the outputs [4].

Dataset preparation. During the analysis of the subject area and setting of work tasks, a decision was made to use scientific articles in the format of LaTeX documents for training the developed neural network and for generating text data on scientific subjects, respectively. Since no suitable ready-made data-set of scientific articles in LaTeX format was found in free access on the Internet, such a data-set was created by our own hands from scientific articles that are publicly available on the arxiv.org website. Scientific articles marked with the "Neural Networks" tag as the leading topic of the articles and published in the period from 2019 to 2021 were selected to form the data set. To download articles from the site, a script parser was developed using the BeautifulSoup library, which was used as an HTML markup parser.

The result of the developed script was a file containing 9432 links to articles found by the parser according to the specified filtering settings. The next stage of forming the data set was downloading the relevant data using the links that were found and recorded at the previous stage of working with the site. To implement this stage, a script was developed that sequentially followed the links that were collected in the file in the previous step and downloaded the source files of the selected articles in the format of tar files. The result of this stage was the downloaded source files of the articles. After downloading the tar files, the script developed at the second stage also unzipped them into separate folders for each found article, resulting in the corresponding number of separate folders containing the source files for each of the articles.

At the final stage of the formation of the dataset for neural network training, pre-processing of the data contained in the files at the character level was carried out in order to remove the noise created by comments in LaTeX files, non-UTF characters, and the characters were also removed, which are included in the input data set less than 100 times, etc. After such preprocessing, the contents of all LaTeX files

were concatenated into one unified .txt file containing the contents of all processed articles using the Windows PowerShell command: `cat *.tex > preprocessed_data.txt`. The result of the final stage of preparing a dataset for training a neural network was a combined file with the text of all processed articles. Since embedded vectors (embeddings) of the symbol level were chosen for training the developed model, it will be appropriate to carry out a quantitative assessment of the generated data set (Table 1).

Table 1

Quantitative characteristics of the formed data set

<i>Characteristic</i>	<i>Value</i>
Total number of tokens	203
Number of unique tokens	39,712,892
Lower-case to upper-case symbols ratio	25,93
Word to non-word ratio	3,1743

Conducting the data preprocessing stage, as well as the characteristics listed in Table 1, were calculated using the Natural Language Toolkit Python package. This open source library contains the necessary interfaces for language corpora, as well as packages for processing text data for classification, tokenization, stemming, and other text marking.

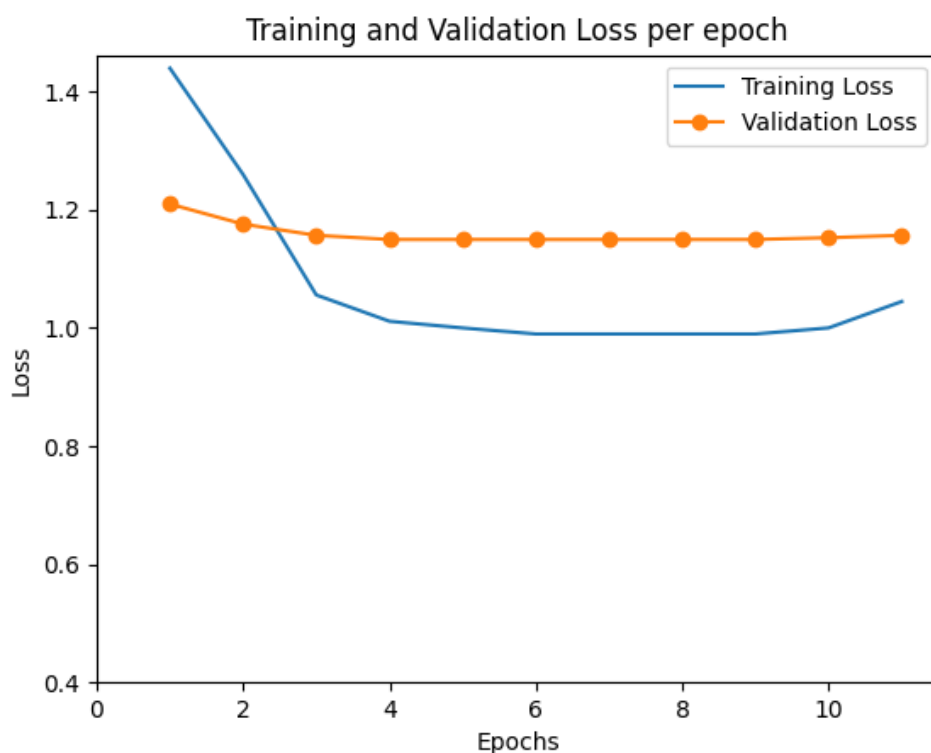
Thus, in the course of performing the described stages of forming a dataset for training a neural network, approximately 5 GB of source files were downloaded for articles that contained images and formulas that were not needed to solve the given problem; 799 LaTeX files were generated, which was approximately equal to 46 MB after all processing steps were implemented.

Experiments. Tesla K80 GPU computing resources were used for training the developed model, as well as its operation, which was accessed by using the free Google Collaboratory cloud environment. In the course of testing the work of the developed model, experiments were conducted with various values of hyperparameters, different values of the length of the context vector, the dimensions of the hidden layer, etc.

During testing of the model, it was found that the model is able to consistently write syntactically correct sentences, even if the model is trained only at the character level. For example, each sentence begins with a capital letter and successively ends with a punctuation mark. It was observed that the model used repetition of words in the conducted experiments.

Despite generating syntactically correct sequences, duplicate results can occur where semantic integrity is shallow, such as in the opening sentences of sections of a generated article. To cope with this problem, experiments were conducted with different values of the softmax temperature during text generation. Using values between 0.5 and 0.75 has been found to provide better text generation, as values in this range are a good balance of confidence and diversity.

The developed model was trained for 4 epochs (Fig. 3), that is, each example from the training set was used 4 times.

Fig. 3. Change in loss on training and validation data over epochs

During these 4 epochs, the model error can be observed on the current mini-batch of training and validation data.

In the 4 epoch data process, the model performed approximately 20,000 steps, and training the model took approximately 30 minutes to an hour. With successful

training, the error should decrease simultaneously for the training and validation data.

Examples of the work of the developed model for the generation of text data, as well as examples of the generation of elements characteristic of LaTeX documents are given in Table 2.

Table 2

An example of the work of the developed generation model

<i>Generated passage</i>	<i>Generated LaTeX figure</i>
<p><i>\subsection{During experiments, it was discovered that on longer sequences, the hybrid model preserves the logical and lexical structure of sentences much better than classical recurrent text generators. Results are shown in Table <i>\ref{tab:accuracy}</i>. Such generators (of all sequences) have the property of quickly degrading as the length of the sequence to be generated increases. In this sense, the proposed model can be used as a basis for further research in the generation of articles on various topics.</i></p> <p><i>As you can see n in Fig. <i>\ref{fig:runtime}</i>, the proposed model lags behind the leaders, because the leaders are mathematical models with billions of parameters that have been optimized for these tasks.}</i></p>	<pre> \begin {figure*} [t] \centering \includegraphics {7.pdf} \captionsetup{def}{ \begin {figure} \begin {subfigure} \centering \includegraphics [width=0.18 \textwidth] {figure 8.png}} \label{fig_} \end{tabular}} </pre>

Quantitative metrics of model performance evaluation are given in Table 3.

Table 3**Performance metric of the model**

<i>BLEU-2</i>	<i>BLEU-3</i>	<i>BLEU-4</i>	<i>Training CE</i>	<i>Validation CE</i>	<i>Training BPC</i>	<i>Validation BPC</i>
0,702	0,655	0,515	0,99	1,15	1,43	1,66

Thus, during the implementation of the practical part of this research, a data set with LaTeX source files of scientific articles from arXiv.org was collected, a language modeling model was developed and trained with the generated data set, and its effectiveness in creating scientific articles in LaTeX format was evaluated. According to the qualitative and quantitative results, the developed Char-LSTM model performs the task of generating general language well enough, but does not cope well enough with the special characters inherent in LaTeX documents, since it can only generate fairly simple relations between `\begin` and `\end` and cannot generate complex ones referencing syntactic functions using complex functions.

After analyzing the results of testing the model, calculating the indicators of its performance, a conclusion can be formed. The application of the general structural scheme of interacting technologies for training neural networks, developed in the bachelor's qualification work, to the considered task of generating scientific articles is quite effective, because the developed model demonstrates good results after training on the generated data set.

Therefore, it should be noted that this scheme describes a methodology that can be applied in applied problems of natural language data processing, and the shortcomings of texts generated using the developed model are not related to the use of the scheme for model design.

The results of language modeling with the help of the developed neural network show fairly good common text data, but they cope worse with the semantic elements of LaTeX documents.

Therefore, to improve the results of the research and, at the same time, in the perspective of further research, more modern and powerful architectural models for text generation, such as Transformers, can be used.

REFERENCES

1. Ruzudzhenk S. Development of structural interacting technologies scheme for training of neural networks. URL: https://2dc40e33-085f-40e0-8172-9a1f898c1942.filesusr.com/ugd/614b1f_03569da183834d919bdedb06ace956b0.pdf
2. Куклін В. М. Особенности розвитку искусственного интеллекта на современном этапе /Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Математичне моделювання. Інформаційні технології. Автоматизовані системи управління», 2018 с. 34-40.
3. Гущин І. В, Куклін В. М., О. В. Мішин О. В. Нейроні мережі в сучасну епоху./ Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Математичне моделювання. Інформаційні технології. Автоматизовані системи управління», випуск 50, 2021 стор. 49-58.
4. Has im Sak, Andrew Senior, Francoise Beaufays, Long Short-Term Memory Recurrent Neural Network Architectures for Large Scale Acoustic Modeling. URL: <https://arxiv.org/abs/1402.1128>
5. Asli Celikyilmaz, Elizabeth Clark, Jianfeng Gao. Evaluation of Text Generation: A Survey. URL: <https://arxiv.org/pdf/2006.14799.pdf>

**THE ANALYSIS OF NON-LINEAR RESONANCE OSCILLATORY
PROCESSES IN ELECTRICAL NETWORKS**

Tugai Yuriy,

D.habil.E.Sc, head of department

Kuznetsov Vladimir,

D.habil.E.Sc, chief researcher

Tugai Iryna,

Ph. D., senior researcher

Institute of Electrodynamics of NASU

Kyiv, Ukraine

Abstract: This paper presents the analysis non-linear oscillatory processes in real electrical networks. The necessary and sufficient conditions for their appearance are examined. So this phenomenon is non-linear, so the special methods should be applied. The computer simulation is used. During analysis the application of Jiles-Atherton model allowed to take into account the hysteresis effect and to improve the reliability of simulation.

Keywords: electrical networks, transmission substations, three phase model, non-linear oscillatory, resonance, open-phase mode.

Modern electric network include significant quantity of capacitive and inductive elements which can form oscillatory circuits. The resonance processes can lead to occurrence of overvoltage and/or overcurrent in electric network. These dangerous parameters can cause numerous complications in operation mode and the damage of electrical equipment. The most difficult for both detection and prevention in high-voltage networks are the processes caused by the phenomenon of steel core saturation in transformer. The non-linear inductive element is very often an iron-cored element, hence the term "ferroresonance" [1]. Ferroresonance is created by the nonlinear magnetizing reactance of the transformer and should not be confused with the true linear resonance phenomenon. The ferroresonance phenomenon is

accompanied by appearance besides the fundamental frequency, high and low harmonics, in accordance with parameters of resonance loops.

The electromagnetic voltage transformers are one of the most often damaged equipment in electric networks as result as ferroresonance processes. The overcurrent which is caused by ferroresonance process may injure the insulation of transformers and lead to them exploding.

In practice, two main problems must be solved during ferroresonance analysis:

- to reveal a possibility of beginning of ferroresonance oscillations;
- to investigate stability of a mode of these oscillations.

The initial impulse with sufficient energy and the electrical circuit with oscillatory behaviour are the necessary in the first stage. The energy source with frequency (fundamental, harmonic or subharmonic magnitude, which corresponds to natural oscillation frequency of circuit) that can compensate the energy losses in circuit is the necessary in the second stage. The initial impulse may appear in network as result of transient state or atmospheric overvoltage. The threshold value of energy determines probability of beginning ferroresonance oscillations, but the guaranty of safety can be never. Therefore, the circuit behaviour must be studied at first.

According to practical experience and theoretical studies this phenomenon leads to the occurrence of high overvoltages and overcurrents with high levels of harmonic distortion and it cannot be limited by traditional means of overvoltages and overcurrents suppression. In electrical networks ferroresonance can cause serious damage of the equipment and long-term failure of power supply. Therefore it must be avoided by all means. Since the number of failures caused by the ferroresonance is not reduced, the given problem is relevant in the present.

It is used in practice because another short and precise term is absent for definition this phenomenon now.

Classification of ferroresonance is based on the steady-state condition, inasmuch before the transient state is over, it is impossible to define normal or abnormal steady-state will be in circuit as result. The overvoltages during the

transient state could be considered as short- duration and may be suppressed by usual means. The type of ferroresonance can be identified by either the spectrum of the current and voltage signals or stroboscopic image on the phase plane.

Fundamental mode is described with periodic voltages and currents, moreover a period equal to the system period, and can contain different harmonics [2]. The signal spectrum is a discontinuous spectrum made up of the fundamental frequency of the power system and of its high harmonics. The stroboscopic image is reduced to a point far removed from the point representing the normal state.

Subharmonic mode is characterized by the signals with a period, which is a multiple of the source period. This state is known as subharmonic n or harmonic $1/n$. Subharmonic ferroresonance states are normally of odd order. The spectrum presents a fundamental frequency equal to f_0/n (where f_0 is the source frequency and n is an integer) and its harmonics (frequency f_0 is thus part of the spectrum). A stroboscopic image consists from n separate points.

Quasi-periodic mode (also called pseudo-periodic) is not periodic. The spectrum is a discontinuous spectrum whose frequencies are expressed in the form: nf_1+mf_2 (where n and m are integers and f_1/f_2 an irrational real number). The stroboscopic image shows a closed curve.

Chaotic mode corresponds to its name. The corresponding spectrum is continuous, i.e. it is not reduction for any frequency. The stroboscopic image is made up of completely separate points occupying an area in plane v,i known as the strange attractor.

The fundamental ferroresonance leads to the destruction of main devices in electrical networks because of overvoltages and overcurrents. The subharmonic ferroresonance is not so dangerous its overvoltage and overcurrent, but as the disturbance for control and protective systems.

It is possible to write the three necessary (but not sufficient) conditions for ferroresonance existence, which are based on physical considerations:

- simultaneous presence of capacitances and non-linear inductances in the electrical network;

- one point with unknown voltage in circuit, at least;
- lightly loaded transformers.

Otherwise, the more complicated investigations are required for the determination of sufficient conditions. The solution of the differential equations, which describe the oscillate behaviour of electrical circuit; can be executed by various methods. Recently the most generally used methods were the method slowly of varying amplitudes based on variations of parameters and a method of perturbations. The small parameter method with using of the similar electrical circuit successfully was applied to study ferroresonance oscillation on the lower and higher harmonics. However, these methods are effective if a curve of magnetization has rather small nonlinearity. Besides that, the traditional methods of computation of the ferroresonance oscillations allow to define only peak significance of magnitudes, and only in a mode of the established oscillations. More effective solutions of a problem is ensured with use of computer's numerical methods, that enables to simulate all linear elements of the circuit; performances of nonlinear elements; ensures to take account such factor as corona discharge losses, skin effect and etc. As transient ferroresonance, states are normally long, simulation times are lengthy and studies costly. Since ferroresonance is extremely sensitive to parameter values and to initial conditions of which we have little practical knowledge, a study must be conducted for each possible combination. This is not realistic without preliminary selection of dangerous variants.

For the occurrence of ferroresonance phenomena in electric networks the necessary and sufficient conditions must be fulfilled. The ferroresonance presence can be expected if the following characteristic are observed: the overvoltages existence as phase-to-phase and phase-to-ground; overcurrents appearance; distortion of voltage and current; neutral shift; transformer heating (no-load); too loud continuous noise from transformers and reactors; electrical equipment failure such as voltage transformers. In such cases, the necessary and sufficient conditions of

This situation occurs in the subtransmission substations with circuits where the step-down transformer is connected to line by means of shorting device and

disconnecter, not high-voltage circuit breaker. Usually, the step-down transformer has got high-voltage star-connected windings with grounded neutral point and a low-voltage winding with delta circuit.

There are possible such dangerous switching as switching-off or switching-on by the line's switch with non-loaded or low loading transformer and with the other switch open.

The application of three-winding transformers produces favorable conditions for initiation of ferroresonance, because the tertiary has considerably lower power, than other windings. Therefore leakage inductance of a winding of the lowest voltage, which reduced to power of the transformer, is very high.

It should be noted that the corona discharge restricts overvoltages due to additional energy losses. However, for ferroresonance circuit with a stronger electromagnetic coupling this effect is weaker, so the overvoltages can be significant.

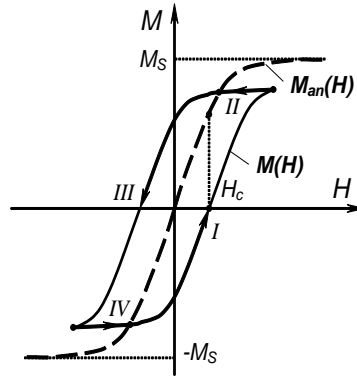
As mentioned earlier, the appearance of ferroresonance processes in electrical networks requires the existence of an inductive element with ferromagnetic core. This condition can be fulfilled by power transformer, which operates in close to no-load or with the minimum load and by voltage transformer. The accuracy of transformers mathematical models is influenced considerably to the probability of ferroresonance calculation results.

The model of Jiles-Atherton [3] is based on anhysteretic curve which represents the dependence of anhysteretic magnetization on magnetic field strength. The model of Jiles-Atherton allows to represent the normal magnetization curve with maximum accuracy, and thus its application in modeling of ferroresonance processes seems most appropriate.

When modeling the nonlinear inductive elements, the researchers most often use normal magnetization curve which represents a geometric locus of hysteresis curve tips obtained at cyclic magnetization reversal. Analytical functions without complex polynomials are more useful for approximation of transformer core magnetizing curve.

For example the arctangent with three coefficients and linear term meets all

requirements to approximating of magnetization curve (Fig. 1).

Fig. 1 An example of the hysteresis loop

The relation between magnetic induction, magnetic field strength and magnetization is described by formula:

$$B = \mu_0(M + H)$$

where μ_0 – electromagnetic constant; M – magnetization of voltage transformers core.

The dependence of anhyseretic magnetization on magnetic field strength can be obtained

$$M_{an}(H) = \frac{1}{\mu_0} B_{an}(H) - H = \frac{\alpha}{\mu_0} \cdot \text{arctg}(\beta H) + H \left(\frac{\gamma}{\mu_0} - 1 \right)$$

The derivative of anhyseretic magnetization with respect to magnetic field strength has a rather simple expression:

$$\frac{dM_{an}}{dH} = \frac{1}{\mu_0} \left(\gamma + \frac{\alpha \cdot \beta}{1 + (\beta \cdot H)^2} \right) - 1$$

The description of hysteresis processes in ferromagnetic is based on the theory of domain wall motion in variable magnetic field. The effect of internal field lag during remagnetization is similar to the effect of dry friction between domain walls. The model describes this effect by the following relation:

$$\frac{dM}{dH} = \frac{M_{an} - M}{K} \cdot \delta$$

where K – coercive force of hysteresis loop; δ – coefficient taking into account the direction of remagnetization. The coefficient δ possesses one of the

values -1;0;1 depending on current location on hysteresis loop. The real processes of ferromagnetic material remagnetization are accompanied by elastic bending of domain walls. For this reason, the model of hysteresis should consider the effect of viscous friction that is achieved by means of addition of summand proportional to the derivative of anhysteretic magnetization with respect to magnetic field strength. As a result, we obtain the equation:

$$\frac{dM}{dH} = \frac{M_{an} - M}{K} \cdot \delta + \frac{C}{1 + C} \cdot \frac{dM_{an}}{dH}$$

where C – coefficient (relation between initial and anhysteretic permeability at $H = 0$).

One of the basic feature of ferroresonance processes is the significant distortion of voltage-current characteristic that, in turn, results in occurrence of higher harmonics. The other feature of ferroresonance circuits is the possibility of steady-state oscillations on frequencies different from networks frequency, first of all, on third subharmonic.

The Jiles-Atherton model can have considerable disagreement with experimental results if value of magnetization is changed during ferroresonance. The main parameter which characterizing dynamic properties of ferromagnetic materials (first of all, losses) is dependence of coercive force on remagnetization speed. It is proposed to approximate mentioned above dependence by linear function of type:

$$H_C = H_{C0} + K_{hcf} \cdot \left| \frac{dH}{dt} \right|$$

where H_{C0} , K_{hcf} – coefficients of linear regression.

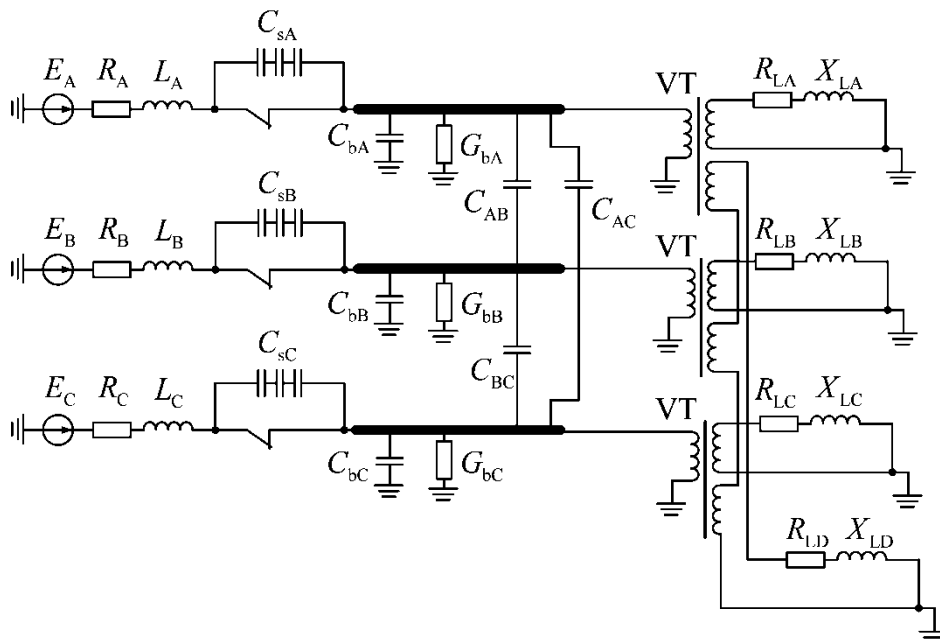
After substitution of coercive force value calculated by (9) into equation (8), we obtain complete equation of ferromagnetic core remagnetization for voltage transformers:

$$\frac{dM}{dH} = \frac{M_{an} - M}{H_{C0} + K_{hcf} \cdot \left| \frac{dH}{dt} \right|} \cdot \delta + \frac{C}{1 + C} \cdot \frac{dM_{an}}{dH}$$

The main cause of ferroresonance processes occurrence in networks with

effectively earthed neutral is switching-off of all line breakers from busbar. The capacitive voltage dividers are used for voltage grading along breaks in such breakers. After switching-off, capacitive voltage dividers form serial-parallel ferroresonance circuit with voltage transformers. It have been assumed in described models of ferroresonance circuits of distribution devices 110-500 kV that the processes during commutation occur independently in each phase and so almost at all cases may be researched according to single-phase circuit. The essential inaccuracy appears when the influence of adjacent phases isn't taken into account in model [4]. Therefore we have developed the three phase model of distribution device with inductive voltage transformers for research the processes in ferroresonance circuits (Fig. 2).

Fig. 2 The three phase model of switchgear

The precise analysis must be used if preliminary analysis confirms probability of ferroresonance occurrence, because this preanalysis is not sufficient to conclude that the phenomenon can really exist and does not give possibility to determine the state parameters. The question is to know what initial condition values are responsible for initiating ferroresonance too. A time domain digital simulation of the three-phase circuit will provide an answer. The digital integration of the initial system equations inconveniently and requires long time simulation and powerful computing means. Therefore, the system equations must be transformed to a normal Cauchy

form, because for the given case the mathematical methods are developed in details.

The various methods of digital integration are known, however their efficiency for of the certain class of tasks are very differ. The efficiency of a concrete method depends on sufficient accuracy of the digital solution and time, which required for simulation. These two factors are closely interconnected, as the increase of accuracy entails increase of calculation time. So optimizing of combination of these specified factors provides the best choice of the methods of the digital integration for ferroresonance circuits' analysis. The accuracy of digital solution and the simulation's time depend on a choice of an integration step, local mistake order and numerical stability of a method in many respects. The numerical stability of a method is understood as reduction ability of a local mistake at transition to the following step of integration. The methods of the fourth order are the best for considered class of the circuits from point of view local mistake order. A choice of a step of integration and numerical stability of a method depend on the mathematical description of the equations.

The considered systems of the ferroresonance circuits equations concern to stiff differential nonlinear systems, as they have derivatives that change with large and small speed, which differ one from other up to some orders.

The implicit methods of numerical integration for the digital solution of the similar equations allow changing a step of integration after transition to sites with other speed of change of the solution and may be used to guarantee numerical stability in a wide range.

Therefore, the implicit methods of numerical integration are more preferable. It is possible to choose a step of integration large enough at use of implicit methods, because this choice is based on necessary accuracy only. In this case, the system of the nonlinear algebraic equations is solved on each step. Because of computing experiments is determined, that the best choice are the implicit algorithms Runge-Kutta method and Gears' methods of the fourth order [5].

The risk of non-linear oscillatory processes must be taken into consideration during both the design stage of an electrical installation and exploitation process of

network.

REFERENCES

1. Ferracci P.: La ferrorésonance. Le savoir electrotechnique (Cahier technique. Schneider Electric), Paris, 1998. 28p.
2. Jacobson D. Stability domain calculations of period-1 ferroresonance in a nonlinear resonant circuit. IEEE Transactions on Power Delivery. 2002, No. 3. P. 865–871.
3. Jiles D.C. Theory of ferromagnetic hysteresis: determination of model parameters from experimental hysteresis loops IEEE Transactions on Magnetics. 1989. – Vol. 25. – P. 3928 – 3930.
4. Kuznetsov V., Tugai I. The mathematical modeling of resonant circuits in switching centers of high-voltage substations. Power Quality and Utilisation: Proc. 8th Int. Conf. Poland, 21–23 September 2005. – P. 163–166.
5. Tugai Y., Tugai I. A combined method for study of ferroresonance processes in voltage transformer, in Proc. IEEE International Conference on Intelligent Energy and Power Systems, Kyiv, Ukraine, 2014. P. 71–73.

АНАЛІЗ МЕТОДИК ТА ПРИСТРОЇВ СКАНУВАННЯ РАЙДУЖНОЇ ОБОЛОНКИ ОКА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

Гончар Валентин Вікторович

Студент

Національний авіаційний університет,

м. Київ, Україна

Анотація: У доповіді наведено основні методики сканування райдужної оболонки ока. Надано порівняльну характеристику методів біометричної ідентифікації. Наведено та проаналізовано пристрої, які можна використовувати у військовій сфері.

Ключові слова: райдужна оболонка ока, біометрична ідентифікація, методи сканування, військова галузь.

Вважається, що найбільш точною формою ідентифікації людини є сканування райдужної оболонки ока. На думку фахівців, вона в разі перевершує сканування відбитків пальців і незабаром буде використовуватися в кожному смартфоні.

Перед нами постає питання, навіщо використовувати біометричні показники в такому важливому секторі, як військова галузь. Безпеці в наш час приділяється особливе місце. Всі з нас мають щось цінне. Матеріальні цінності можна заховати під замок або віддати на зберігання в банк. Але, що робити з інформацією? Її також можна заховати під замок, відкрити який можна за допомогою математичного ключа. Існує маса способів захисту інформації. Одна з них – сканування райдужної сітківки ока [1].

Технологія сканування райдужної оболонки ока використовується для відображення унікального малюнка сітківки ока людини. Кровоносні судини сітківки поглинають світло інтенсивніше, ніж навколишні тканини, тому їх легко ідентифікувати. Сканування сітківки здійснюється шляхом проектування

невидимого променю інфрачервоного світла в око людини через окуляр сканера.

Біометричні технології можуть бути використані як альтернатива існуючим методам аутентифікації, які вимагають запам'ятовування незліченних паролів, парольних фраз, PIN-кодів пластикових карт, банківських рахунків і так далі [5].

Принцип технології полягає в тому, щоб оцифрувати малюнок райдужки. На практиці, він перетворюється сканером на групу концентричних кіл навколо зіниці. Кожній нерівності кожного кола надаються цифрові значення, що відповідають її координатам. Набір координат кожної нерівності кіл є унікальним для кожної людини [2].

Понад десять років Міністерство оборони США використовує відбитки пальців, сканування райдужної оболонки ока та технологію розпізнавання обличчя для виявлення терористів в Афганістані, Іраку та інших країнах. Але в якості підходу до фізичного доступу військові лише обмежено повною мірою використовували свої картки загального доступу (CAC) із біометричними даними [3].

Технологія Iris ID, прийнята для військового зв'язку. Військові зможуть використовувати технологію Iris ID для безпечного зв'язку з поля бою.

Компанія оголосила, що її технологію розпізнавання райдужної оболонки ока включено в портфоліо продуктів Ultra Electronics, орієнтованих на військові потреби, з інтеграцією в новітні планшети Combat Apps Tactical System (CATS). Планшети створені для забезпечення зашифрованого високошвидкісного зв'язку між військовослужбовцями на місцях і адміністраторами в штаб-квартирі, і тепер вони використовуватимуть камеру R – 100 Iris ID і програмне забезпечення для зіставлення IrisAccelerator для автентифікації особи військових, зіставляючи їхні біометричні дані райдужної оболонки ока з базами даних, що зберігаються в військовій бази [4].

Висновки:

Завдяки своєму розташуванню райдужна оболонка є досить захищеною

частиною органу зору, що робить її прекрасним біометричним параметром. Даний засіб ідентифікації користувачів надає змогу підвищити захищеність інформаційних ресурсів. Зокрема біометричні системи не виключають використання класичних засобів надання доступу, а лише доповнюють їх при розумному впровадженні та налаштуванні, що в комплексі приведе до покращення ситуації з безпекою інформації у військовій сфері, як в мирний час та і в особливий період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розпізнавання райдужки. Як працює сканер сітківки ока: веб-сайт. URL: <https://winpcguide.com/useful-programs/raspoznawanie-raduzhki-kak-rabotaet-skaner-setchatki-glaza-cto/> (дата звернення: 04.11.2022).
2. Розпізнавання райдужної оболонки ока: як це буде працювати на смартфонах: веб-сайт. URL: <http://www.miui.ua/novosti/rozpiznavannya-rayduzhnoyi-obolonki-oka-yak-tse-bude-pratsyuvati-na-smartfonah/> (дата звернення: 05.11.2022).
3. DoD to use iris scans, fingerprints for building security: веб-сайт. URL: <https://federalnewsnetwork.com/tom-temin-federal-drive/2012/04/dod-to-use-iris-scans-fingerprints-for-building-security/> (дата звернення: 05.11.2022).
4. Iris ID Tech Adopted for Military Communications: веб-сайт. URL: <https://findbiometrics.com/iris-id-military-communications-406063/> (дата звернення: 05.11.2022).
5. What Are Iris and Retina Scanners, and How Do They Work?: веб-сайт. URL: <https://recfaces.com/articles/iris-scanner> (дата звернення: 04.11.2022).

ПЕРЕХІД НА ЗАМКНЕНІ ЦИКЛИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ГАРАНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Єзловецька Інна Сергіївна

к. с.-г.н., с.н.с.

Інститут колоїдної хімії та хімії води

ім. А. В. Думанського НАН України

м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено сучасну світову практику водокористування за умов зростання попиту на воду при одночасному зниженні рівня водозабезпечення та необхідності досягнення «нульового» забруднення довкілля і обґрунтовано доцільність повторного водокористування в Україні.

Ключові слова: екологічна безпека, водні ресурси, дефіцит води, повторне використання води, зімкнені цикли водокористування.

Швидка урбанізація і збільшення чисельності населення (понад 8 млрд чол.), наслідки зміни клімату, сучасні моделі поведінки споживачів (економічні, соціальні і екологічні), надмірне водокористування, неоптимальна робота систем водопостачання та водовідведення обумовлюють зростання попиту на воду при одночасному зниженні рівня водозабезпечення і погіршенні якості водних ресурсів, що може призвести до водної кризи у всіх сферах життя. Проте в розвинених країнах світу цю ситуацію вважають не водною кризою, а кризою господарювання. Основним недоліком вважають управління дефіцитними водними ресурсами у традиційний спосіб. Зазвичай це означає продовження підвищення рівня послуг та інвестицій в «сіру» інфраструктуру у відповідь на зростаючі потреби при ставленні до води як до звичайного ресурсу, недостатньо враховуючи екологічні та соціальні чинники [1-5].

За оцінками Всесвітньої бізнес-ради зі сталого розвитку до 2050 року для стабілізації ситуації у водній сфері необхідно підвищити ефективність

використання водних ресурсів у 4-10 разів [6, 7]. На сьогодні популярним є підхід «однієї води», який поєднує природні води, стічні води, зливові стоки та відновлені води як рівнозначно цінні джерела водних ресурсів для виробництва товарів і послуг. Він базується на глобальних моделях закритих систем водопостачання, рециркуляції води і технологіях повторного використання води [8]. В цілому перехід на замкнені цикли водокористування, по-перше, гарантуватиме екологічну безпеку водних об'єктів, урівноважить шкідливий вплив на водні ресурси та забезпечить їх здатність до самоочищення й самовідновлення; по-друге, забезпечить раціональне та екологічно безпечне використання водних ресурсів в різних галузях економіки (зокрема зменшить водозабір з природних джерел в 10-20 разів); по-третє – дозволить поліпшити управління стічними водами шляхом їх доочищення і повторного використання на виробництві; по-четверте – дозволить раціоналізувати способи поводження з відходами (повторне використання осадів, виробництво біогазу тощо).

На сьогодні вже більше 60 країн світу застосовують різні види повторного використання очищених стічних вод, тільки в Європі діють біля 700 проєктів. Лідерами у цій сфері є Ізраїль і Китай (більша частина їх стічних вод підлягають реклеймінгу). А у таких розвинених країнах як США, Японія та Австралія зафіксовано значну частку очищених стічних вод в системах комунального водопостачання. Встановлено, що повторне використання цього цінного ресурсу може призвести до економії 30 % загального об'єму водоспоживання. Враховуючи переваги цих практик, різні види повторного використання води почали застосовуватися і в країнах, що розвиваються [9, 10].

Сучасна модель водокористування в Україні теж потребує перетворень, обумовлених екологічними, економічними і соціальними чинниками. Зокрема в Україні в другій половині XXI ст. прогнозують посилення посухи внаслідок антропогенного впливу на кліматичну систему і, відповідно, зниження водного стоку: в басейні Дніпра на 20 %, в басейнах Дністра і Південного Бугу на 20-30 %. А це регіони, які забезпечують біля 80 % водокористувачів. Ризики окремих галузей економіки щодо зменшення обсягів водних ресурсів

посилюються через наявність в Україні надзвичайно водоемних виробництв, які потребують води у 2-5 разів більше, ніж в розвинених країнах світу [11].

Сучасний забір прісної води в Україні (8,4 млрд м³/рік) на 88 % залежить від поверхневих водних ресурсів, які забезпечують 73 % питних і санітарно-гігієнічних потреб, 98 % виробничих і 76 % – зрошення [12]. Тобто, всі галузі економіки зав'язані на джерела, котрі в найближчі десятиліття в 2-3 рази скоротять свій природний стік.

Особливо напруженою є ситуація в антропогенно перенавантажених регіонах і регіонах, де водні ресурси формуються лише за рахунок внутрішнього стоку. Встановлено, що в басейнах Дніпра показник рівня забору (водного стресу) відповідає 12,4 %, річок Приазов'я – 16,2 %, Південного Бугу – 12 %, Сіверського Дінця – 6,7 %, Дністра – 6,2 % при максимально допустимій нормі до 25 % (дефіцит води за FAO). Тобто, критична межа дефіциту води ще не перетнута. Але не слід забувати, що прісна вода – це не тільки ресурс для споживання і використання в різних галузях економіки, але й необхідна складова гідроекосистем, існування яких є дуже важливим для збереження і відновлення водних ресурсів. Як відомо, споживання < 10 % річкового стоку є задовільним для існування гідроекосистем, а 20 % обумовлює потребу обмежити водокористування та здійснити заходи із регулювання стоку [13]. Тобто, вже на сьогодні рівень забору води в басейнах Дніпра, Південного Бугу і річок Приазов'я свідчить про необхідність реорганізації системи водокористування.

Тому вже зараз необхідно думати про альтернативні джерела водопостачання. І саме стічні води, яких в Україні достатня кількість, можуть бути цим джерелом. Сучасний європейський досвід, на який спирається Україна, свідчить про те, що «вода високої якості не повинна, за винятком тих випадків, коли вона є в надлишку, використовуватися для ланцюгів, які допускають застосування води нижчої якості». Після очищення стічних вод до нормативних вимог, вони можуть бути використані для різних цілей [3,14].

На сьогодні у поверхневі водні об'єкти України скидають 4,7 млрд м³/рік

стічних вод (промисловість – 63 %, комунальне господарство – 38 %, сільське господарство – 6 %), що відповідає 56 % об'єму забраної прісної води [12]. Весь цей об'єм стічних вод є доступним і постійним джерелом води, енергії, поживних речовин та інших відновлюваних матеріалів. Вони гіпотетично можуть замінити половину забраної прісної води, що дозволить зменшити тиск на водні ресурси; можуть задовольнити виробничі потреби країни на 115 % або потреби у зрошенні на 207 %. Їх повторне використання дозволить зменшити частку забруднених стічних вод (станом на 2021 р. – 11,6 %, цільова норма на 2030 р. – не більше 5 %), вирішити проблему зі скидом забруднених речовин, загальна кількість яких досягає майже 2,0 млн т.

В Україні на сьогодні є діючі проекти з повторного використання води, але вони незначні. В цілому сучасний рівень повторного використання води компенсує лише 7 % загального забору прісної води (0,63 млрд м³/рік) [12]. Фактично весь об'єм повторно використаної води припадає на промисловість (96 %), де вона заміняє технічну воду для охолодження, обігріву, приготування хімреагентів, обслуговування механізмів, постачання систем пожежогасіння.

Щодо комунального господарства, то зрозуміло, що в цій сфері дуже високі вимоги до якості води і, відповідно, сучасні технології очищення стічних вод або насилу, або не справляються з поставленими завданнями. Крім того, існує бар'єр – споживання води, яка колись була використана, не сприймається чисто психологічно (зокрема щодо пиття, прийняття душу, миття посуду тощо). В Україні не існує роздільних систем постачання питної і технічної води, що також ускладнює процес користування повторною водою. Тому в комунальному господарстві її частка мізерна – 1,8 % (0,01 млрд м³/рік), а економія свіжої води внаслідок використання всього комплексу оборотної, повторної і послідовної води складає лише 3,9 %. Частка повторно використаної води в сільському господарстві, на відміну від світової практики, також незначна – для зрошення використовують 0,014 млрд м³/рік (2,2 %). В цілому економія свіжої води завдяки використанню оборотної, повторної і послідовної води тут складає 6,7 %.

Такий ресурс як стічні води вимагають прискіпливої уваги до умов їх повторного використання і потребують створення ефективної системи управління, яка включатиме в себе моніторинг, вимоги до якості води, попередження та керування ризиками. Перехід до замкнених циклів водокористування без скиду стічних вод у водойми в першу чергу потребує створення доскональних технологій очищення води і забезпечення високої її якості при низькій собівартості та потребі в енергії. Реалізація таких вимог вимагає раціонального застосування найновіших хімічних, фізико-хімічних і біологічних процесів в інтегрованих технологіях.

Але, незважаючи на всі складності розвитку і впровадження систем повторного використання води в Україні, їх раціоналізація і інтенсифікація дозволять зменшити забір прісної води з природних джерел, створити нові і передбачувані джерела водопостачання та сприятимуть підвищенню ефективності управління водними ресурсами шляхом багаторазового використання води в промисловості, сільському і комунальному господарстві, при цьому знижуючи тиск на водні об'єкти і підвищуючи адаптацію водного господарства України до зміни клімату.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Raising ambitions on the road to COP 25 high-level strategic workshop on water and climate. Outcomes document. World Water Council. Marseille, 2019. 17 p.
2. Belal H. Md., Mertig A. G. Socio-structural forces predicting global water footprint: socio-hydrology and ecologically unequal exchange. *Hydrological Sciences Journal*. 2020. Vol. 65, Is. 4. P. 495–506.
3. Ahuja S. Overview: modern water purity and quality. *Handbook of Water Purity and Quality*. 2021. P. 1–18.
4. Water Challenges of an Urbanizing World / Acad. editor Glavan M. 2018. 192 p.
5. Schewe J., Heinke J., Gerten D. et al. Multi-model assessment of water scarcity under climate change. *PNAS*. 2014. Vol. 111. P. 3245–3250.

6. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. A Blueprint to Safeguard Europe's Water Resources. COM(2012) 673 final. Brussels, 2012. 24 p.

7. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст: Аналітична доповідь. Київ, 2019. 315 с.

8. Johns C., Stewart S. Societal Values, Water and Public Policy. *Encyclopedia of Inland Waters*. 2022. Vol. 4. P. 491–502.

9. Ricart S., Rico A. M. Assessing technical and social driving factors of water reuse in agriculture: A review on risks, regulation and the yuck factor. *Agricultural Water Management*. 2019. Vol. 217. P. 426–439.

10. Angelakis A. N., Gikas P. Water Reuse: Overview of Current Practices and Trends in the World with Emphasis in EU States. *Water Utility Journal*. 2014. Vol. 6. P. 67–78.

11. Аналіз впливу кліматичних змін на водні ресурси України / Сніжко С., Шевченко О., Дідовець Ю. Київ: Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2021. 68 с.

12. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2021 рік. Портал електронних послуг. Держводагентство України [Електронний ресурс]. URL: <https://e-services.davr.gov.ua/parlor/p-report-genn-advanced/preview> (дата звернення: 18.06.2022).

13. Екологічні основи управління водними ресурсами. навч. посіб. / А. І. Томільцева, А. В. Яцик, В. Б. Мокін та ін. Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 200 с.

14. Хоміч Л. Стічні води: шляхи використання. *ECOBUSINESS. Екологія підприємства*. 2019. № 4. С. 18–23.

НЕСПРИЯТЛИВИЙ ВПЛИВ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ МЕТАЛУРГІЇ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Калюжна Юлія Сергіївна

к.т.н.

Коверсун Світлана Олександрівна

ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Анотація. Накопичення відвальних доменних шлаків у відвалах супроводжується негативним впливом на геологічне середовище, атмосферне повітря, водне середовище, ґрунти. До негативних явищ геологічного походження слід віднести просадочні властивості ґрунтів. Основною забруднюючою речовиною, що викидається в атмосферне повітря при зберіганні доменних шлаків на території відвалів, є неорганічний пил (що містить діоксид кремнію). Пилоподібні шлакові частинки розносяться вітром на прилеглі території, накопичуються у верхньому шарі ґрунту. Негативний вплив шлакові відвали чинять на підземні і поверхневі води. З поверхневим стоком забруднюючі речовини надходять у поверхневі води річок та ґрунтові води, змінюючи їх хімічний склад, збільшуючи концентрацію сульфат-іона, заліза загального, марганцю та ін. На сьогодні в Україні відвальні доменні шлаки не утилізуються, що формує екологічну небезпеку щодо негативного їх впливу на компоненти навколишнього середовища та здоров'я людини.

Ключові слова: відвальні доменні шлаки, забруднення, навколишнє середовище, важкі метали, ґрунт.

Шлаки металургійних підприємств є одним із найбільш вагомих чинників забруднення навколишнього середовища і негативного впливу на всі компоненти довкілля. При відкритому способі складування відвалів шлак є

джерелом забруднення атмосфери через емісію забруднюючих речовин у повітря, об'єкти гідросфери і ґрунт, негативно впливаючи на стан флори, фауни і здоров'я людей.

Більшість металургійних комбінатів мають відвали, в яких переважно складаються шлаки без спеціальної обробки і спеціалізована шлакова продукція перед відправленням її споживачам.

Для ґрунту та ландшафтів це призведе до забруднення різного походження, видів та складу, що ведуть до утворення геохімічних аномалій та ендемії; збільшення інтенсивності міграції поліютантів за ґрунтовим профілем; руйнування ґрунтового зложення та покриву; погіршення якості земель у зоні відвалів через змив із них токсичних порід та видування пилу; збільшення інтенсивності засолення та осолонцювання різних типів ґрунтів внаслідок високої мінералізації вод; збільшення інтенсивності знищення родючого шару ґрунту; поглиблення трансформації ландшафту через порушення екологічної рівноваги та руйнування енергетичного балансу; знищення елементарних морфологічних одиниць ландшафту (фацій) у результаті необхідності складування відходів у відвалах; створення нових штучних позитивних форм рельєфу при роботі металургійних підприємств; зменшення земельних угідь внаслідок утворення відвалів металургійних підприємств.

Було досліджено відвальні доменні шлаки таких металургійних підприємств України, як: ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча», ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф. Е. Держинського», ПАТ «Алчевський металургійний комбінат».

Згідно з санітарно-хімічною оцінкою доменних шлаків визначено, що до складу доменних шлаків ряду металургійних підприємств України входять важкі метали Ti і Mn . Для отримання найбільш повної інформації про форму пов'язаності Mn і Ti в шлаках проведені дослідження з використанням трьох екстрагентів: дистильованої води (pH 7,0-7,2); ацетатно-амонійного буферного розчину (pH 4,8); 0,8 М азотної кислоти. Витяжки отримували шляхом годинного збовтування проб шлаків з екстрагентом в співвідношенні 1:10,

подальшого відстоювання і фільтрації через паперовий фільтр (вихідна витяжка). Зміст важких металів у витяжках визначали методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії на приладі Z-8000 (Hitachi). Атомізацію проб проводили в полум'ї (при визначенні Mn) і в електротермічному атомізаторі (для Ti). Паралельно визначали валовий вміст важких металів у шлаках.

Результати досліджень представлені в таблиці 1. Вміст Ti нижче, ніж Mn у всіх видах витяжок і шлаках, тому слід очікувати, що основний внесок в негативний вплив важких металів шлаків на навколишнє природне середовище буде вносити Mn.

Зіставлення змісту елементів Mn і Ti в різних екстрактах дозволяє характеризувати рівень небезпеки шлаків для навколишнього природного середовища. Водну витяжку отримували для оцінки максимальної міграційної та біологічної активності важких металів. Водні витяжки досліджуваних шлаків характеризуються дуже малим вмістом Mn і Ti, отже, можливість несприятливого впливу важких металів шлаків на навколишнє природне середовище невисокий.

Наявність хімічних елементів в кислотній витяжці вказує на важкодоступну форму змісту Mn і Ti в промислових відходах і зазвичай характеризує валовий вміст їх потенційного запасу. З важкодоступної форми важкі метали можуть переходити в рухому форму тільки під дією ряду фізико-хімічних факторів: зміни кислотно-лужної рівноваги об'єкта складування промислових відходів, фізико-хімічних властивостей промислових відходів або будівельних матеріалів на їх основі, проходження кислотних дощів і ін. Для досліджених шлаків характерний незначний перехід Mn і Ti в кислотну витяжку, що викликано неповним розчиненням оксидів MnO_2 і TiO_2 , що містяться в шлаках.

Адекватний прогноз потенційної небезпеки промислових відходів для навколишнього природного середовища зазвичай дозволяє зробити ацетатно-амонійна буферна витяжка, наближена до реальної кислотності

грунтового розчину і кислотних дощів (рН 4,8). Зміст важких металів у буферних витяжках з промислових відходів повинен бути нижче, ніж в кислотній витяжки (0,8 М HNO₃), що не спостерігається для досліджених шлаків. Дана обставина пояснюється розчиненням оксидів Mn і Ti не за рахунок кислого середовища буферного розчину (рН 4,8), а в результаті протікання окислювально-відновних реакцій.

Таблиця 1

Зміст Mn і Ti в доменних шлаках і витяжках з них [1,2]

№	Вид витяжки зі шлаку	Вміст важких металів в витяжках (C _в) і шлаках (C _ш)/ металургічний комбінат			
		Mn		Ti	
		C _в , мг/дм ³	C _ш , мг/кг	C _в , мг/дм ³	C _ш , мг/кг
1	ПАТ «Маріупольський металургічний комбінат імені Ілліча»				
1.1	0,8 М HNO ₃	40	400	0,083	0,83
1.2	Ацетатно-аммонійний буфер	169	1690	2,3	23
1.3	Дистильована вода	<0,1	<1,0	0,013	0,13
2	ВАТ «Дніпровський металургічний комбінат ім. Ф. Е. Дзержинського»				
2.1	0,8 М HNO ₃	2,1	21	0,073	0,73
2.2	Ацетатно-аммонійний буфер	141	1410	1,9	19
2.3	Дистильована вода	<0,1	<1,0	0,052	0,52
3	ПАТ «Алчевський металургічний комбінат»				
3.1	0,8 М HNO ₃	1,1	11	0,081	0,81
3.2	Ацетатно-аммонійний буфер	45	450	2,0	20
3.3	Дистильована вода	<0,1	<1,0	<0,01	<0,1

Таким чином, ацетатно-амонійна витяжка характеризує по суті загальний вміст Mn і Ti в шлаках, включаючи їх важкорозчинні форми. В умовах навколишнього середовища дані сполуки можуть частково переходити в рухомі форми тільки у виняткових випадках тривалого впливу кислих розчинів, або при наявності відновлювальних функцій у компонентів ґрунту. Тому для санітарно-хімічної оцінки доменних шлаків доцільно використання вмісту важких металів в кислотній витяжці.

Несприятливий вплив важких металів шлаків на навколишнє природне середовище охарактеризовано при зіставленні рівня фактичного змісту важких металів шлаків (C_B) у водному і буферному екстрактах з їх ГДК для води водоєм ($ГДК_B$) і змісту токсикантів в шлаках ($C_{ш}$) з їх ГДК в ґрунті ($ГДК_г$). Так як досліджені шлаки реагують з компонентами ацетатно-амонійного буфера, то проведено зіставлення $ГДК_B$ з C_B для 0,8 М HNO_3 . Критерієм забруднення промислових відходів є кратність перевищення нормативів $ГДК_B$ і $ГДК_г$.

Якщо врахувати вкрай несприятливі фактори зовнішнього середовища (часті кислотні дощі, наявність відновлювальних чинників), то необхідно проводити аналогічне зіставлення для C_B витяжки ацетатно-амонійний буфером. В даному випадку шлакові відвали металургійних комбінатів: ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча», ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф. Е. Дзержинського» визначають середню ступінь забруднення ґрунтів; ПАТ «Алчевський металургійний комбінат» - слабку ступінь.

У разі слабого і середнього ступеня забруднення ґрунтів (в останньому випадку, якщо вміст хімічної речовини перевищує його ГДК при лімітуючому загальносанітарному показнику, але нижче допустимого рівня по транслокаційному показнику) передбачено використання ґрунтів під будь-які культури: в разі слабого забруднення - без обмежень; при середньому забрудненні - за умови контролю якості сільськогосподарської продукції. Пропонованими заходами щодо зниження рівня впливу шлакових відвалів є вапнування, внесення органічних добрив, тобто зменшення доступності токсикантів для рослин.

Визначено, що до складу доменних шлаків ряду металургійних підприємств України входять важкі метали Ti і Mn . Доведено відсутність максимальної міграційної та біологічної активності компонентів шлаків. Показано, що при кислотних дощах можливе вимивання з шлаків Mn і його надходження в води. Рекомендується видалення шлакових відвалів від вододжерел. Шлакові відвали можуть призводити до слабого і середнього

ступеня забруднення ґрунтів марганцем. Відвальні доменні шлаки в цілому роблять менший негативний вплив на забруднення ґрунту, ніж гранульований доменний шлак. Ґрунти сільськогосподарського використання поблизу шлакових відвалів металургійних комбінатів можуть використовуватися під будь-які культури за умови контролю якості сільськогосподарської продукції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Защита окружающей природной среды при утилизации ОДШ в производстве строительных материалов: монография / Э. Б. Хоботова, Ю. С. Калмыкова. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 225 с.

2. Калмыкова Ю. С. Негативное воздействие тяжелых металлов доменных шлаков на окружающую природную среду / Ю. С. Калмыкова, Э. Б. Хоботова, А. А. Воробьева // Материалы международной научно-практической конференции "Проблемы комплексного обустройства техноприродных систем". Ч. IV. "Экология ОС". М.: ФГБОУ ВПО МГУП, 2013. – С. 114-120

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОДЕРЖАННЯ НИЗЬКОЩІЛЬНОГО
ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНОГО ВУГЛЕЦЕВОГО МАТЕРІАЛУ НА ОСНОВІ
КАРБОНІЗОВАНОЇ ПОВСТІ**

Карпенко Ганна Володимирівна,

к.т.н., доцент

Крастель Павло Ігорович,

Студент

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Розглянуто особливості устаткування деталей і вузлів вакуумних печей та вимоги до теплової ізоляції вакуумних електропечей опору. Проведено аналіз впливу різних параметрів на ефективну теплопровідність волокнистих матеріалів з хаотичною структурою. Реалізовано експериментальні дослідження одержання низькощільного теплоізоляційного вуглецевого матеріалу на основі карбонізованої повсті

Ключові слова: вакуумна піч, теплоізоляція, вуглецеві матеріали, карбонізована повсть, теплопровідність.

Типовими представниками пористих вуглецевих матеріалів на основі нетканих матеріалів є вуглецеві повсті отримані термічною обробкою текстильних матеріалів. Карбонізована повсть має більше високі теплоізоляційні властивості, чим сажа й здрібнений графіт завдяки своїй високій пористості й стабільності анізотропної волокнистої структури до 2000 °С. Такий матеріал легко піддається механічній обробці й дозволяє виготовляти теплоізоляційні елементи різних геометричних розмірів [1, с. 37].

Завдяки гарним теплоізоляційним властивостям вуглецеві повсті знаходять застосування у високотемпературних індукційних печах і печах опору, де вони заміняють ламповою саджу. Встановлено, що вуглецеві повсті

не піддаються індукційному нагріванню при частотах до 500 кГц, а теплоізоляційний циліндр із графітової повсті, застосований в індукційній печі із частотою 50 кГц, нагрівається лише до 400 °С [2, с. 126].

Графітові повсті утримуючі більше 96 % вуглецю із щільністю 0,04...0,08 г/см³ одержують термообробкою при 2000 °С. Міцність такої повсті при 1600...1800 °С у двоє вище, ніж при кімнатній температурі.

Гарна оброблюваність карбонізованих повстей у ряді випадків відіграє позитивну роль але в теж час стримує використання повстяних ізоляцій у вигляді самонесучих конструкційних деталей.

Для одержання карбонізованої повсті, із щільністю 0,7 г/см³, використовувалась повсть вітчизняного виробництва з вихідною щільністю 0,14...0,16 г/см³ і зольністю в 0,05 %. Повсть спочатку карбонізували в лабораторній печі при температурі 900 °С у графітовому засипанні. Для досліду були вирізані зразки повсті розміром 150x150x3 мм, і набрані пакети з 16 шарів до товщини 48 мм у кількості 5 штук.

Для визначення вихідної щільності набраного пакета користувалися стандартною методикою визначення. Зразок зважували на повітрі з точністю до 0,005 г і визначали його об'єм. Визначаємо щільність вихідного зразка:

$$\rho = \frac{m}{V}, \quad (3.1)$$

де m - маса зразка, г

V - обсяг зразка, см³.

Результати проведених розрахунків представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Значення щільності вихідних зразків

Зразок	Вихідна маса, м	Об'єм зразка, см ³	Щільність зразка, г/см ³
1	162	1081	0,149
2	160	1077	0,148
3	159	1080	0,147
4	161	1085	0,148
5	160	1079	0,148

Пакети зшивалися вуглецевою ниткою й просочувалися зв'язуючим на основі смоли СФ-010 методом занурення. Далі зразки сушилися при температурі 75 °С в продовж 2-2,5 годин.

Процес пресування просочених зразків проводили в три етапи. На першому етапі зразки повсті, просоченого сполучної, пресувалися по наступному режимі:

1. Підйом температури до 75 °С у плинні 1 години;
2. Витримка при 75 °С 4 години;
3. Охолодження зразків із пресом.

Щільність такого напівфабрикату до карбонізації склала 0,46...0,57 г/см³. Відпресовані зразки піддавалися карбонізації по представленому режимі:

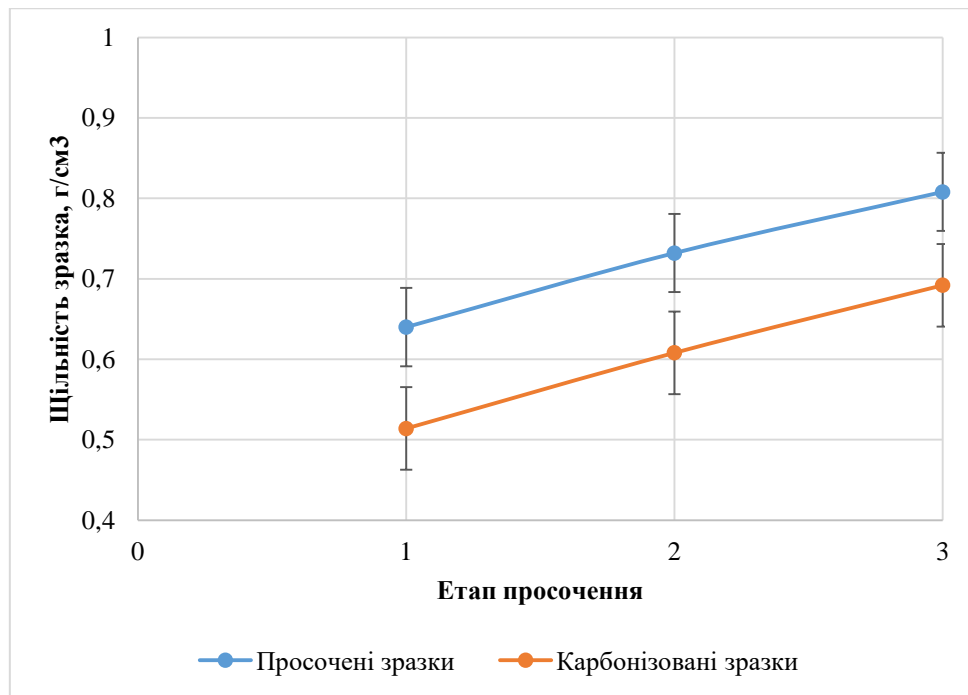
- нагрівання печі до 500 °С;
- витримка при цій температурі в плинні 1 години;
- наступне нагрівання до 850 °С;
- витримка в плинні 1 години;
- охолодження печі.

Після процесу карбонізації визначалася щільність зразків.

На другому етапі проводилося друге просочення зв'язуючим з допресуванням і карбонізацією. Щільність після другого циклу склала 0,56...0,65 г/см³. На завершальному етапі зразки просочувалися, допресувалися і карбонізувалися втретє, щільність кінцевого матеріалу склала 0,7...0,71 г/см³.

Для запобіганні розтріскування просочених підпресованих зразків необхідно проводити методом повного занурення зразка в зв'язуюче для рівномірного розподілу його по всьому об'єму зразка.

На рисунку 1 представлена зміна щільності експериментальних зразків у ході випробувань.

Рис. 1. Зміна щільності зразків у ході досліджень

Дані по електричному опору вуглецевих волокнистих матеріалів дозволяють визначити два основні напрямки можливого використання їх в електропечах: як електроізоляційного матеріалу так й електропровідний (струмонесучий) матеріал при температурі до 1200° С.

Під електроізоляційним матеріалом умовно розуміється матеріал, електричний опір якого на 1 - 2 порядки більше, ніж у матеріалі нагрівача й токопідводу. Карбонізована повсть може бути віднесена до матеріалів з універсальними властивостями. Залежно від ступеня ущільнення шарів, їхнього розташування щодо напрямку струму він може бути використаний як матеріал нагрівача або як ізоляційний матеріал.

Випробування в напівпромисловій печі конструкції нульового з'єднання трифазної системи стрижневих нагрівачів, виконаних із крупки графіту, показало їхню надійну роботу протягом тривалого часу (1000 годин).

Дослідження теплопровідності повсті проводилося у два етапи: на окремих зразках матеріалів й в умовах напівпромислової печі. Вимір теплопровідності в обох випадках проводили методом стаціонарного радіального теплового потоку, що виходить від внутрішнього нагрівача, що представляв собою при випробуванні зразків графітовий стрижень діаметром

20 мм і заввишки 600 мм, а при випробуваннях у напівпромисловій печі - графітовий трубчастий розрізний нагрівач. Зразок з повсті - прямокутник розмірами 340x200 і товщиною 4-5 мм.

Вуглецева повсть добре проводить електричний струм, тому зразок був ізольований від нагрівача у два тонких шари листового азбесту.

У процесі укладання повсті навколо нагрівача в центральній частині зразка по осі встановлюються хромель-алюмелеві термомпари, що укладені в порцелянову двухканальну соломку, крім ділянки довжиною 60 - 70 мм, розташованого біля спаю. Термомпари розташовані по обох сторонах середнього шару повсті. Всі термомпари встановлювалися на рівні середини одномірного теплового потоку.

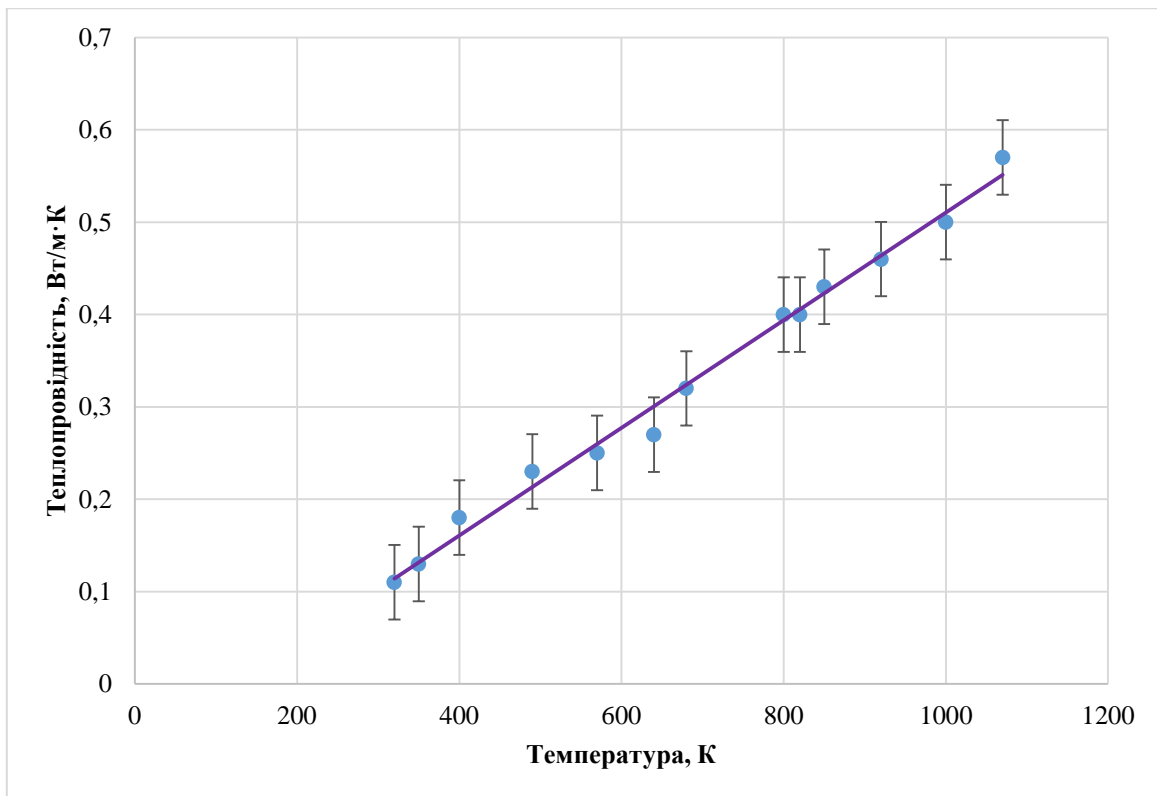
Вимір температури внутрішньої поверхні шахти й нагрівача робили мікропірометром ОМП-021. По кінцях зразок підтискався до нагрівача двома молібденовими обручами.

Досліджуваний теплоізоляційний матеріал містився між графітовими циліндрами. Результати температурної залежності теплопровідності карбонізованої вуглецевої повсті представлена на рисунку 2.

Як видно із представлених даних при низьких температурах ($T = 400$ К) вуглецева повсть по теплоізоляційних властивостях досить ефективна. Але використання як теплоізоляції карбонізованої повсті, стримується, тим, що хоча й у невеликому кількості, але вона містить летучі речовини. Тому можливість одержання високого вакууму при застосуванні карбонізованої повсті обмежена.

Температурна залежність теплопровідності вуглецевої повсті має майже лінійну залежність. Принаймні до $T=1100$ К важко виявити внесок випромінювання в перенос тепла.

Помітний внесок випромінювання в теплоперенесення варто очікувати при $T > 1000$ К.

Рис. 2. Температурна залежність теплопровідності карбонізованої вуглецевої повсті

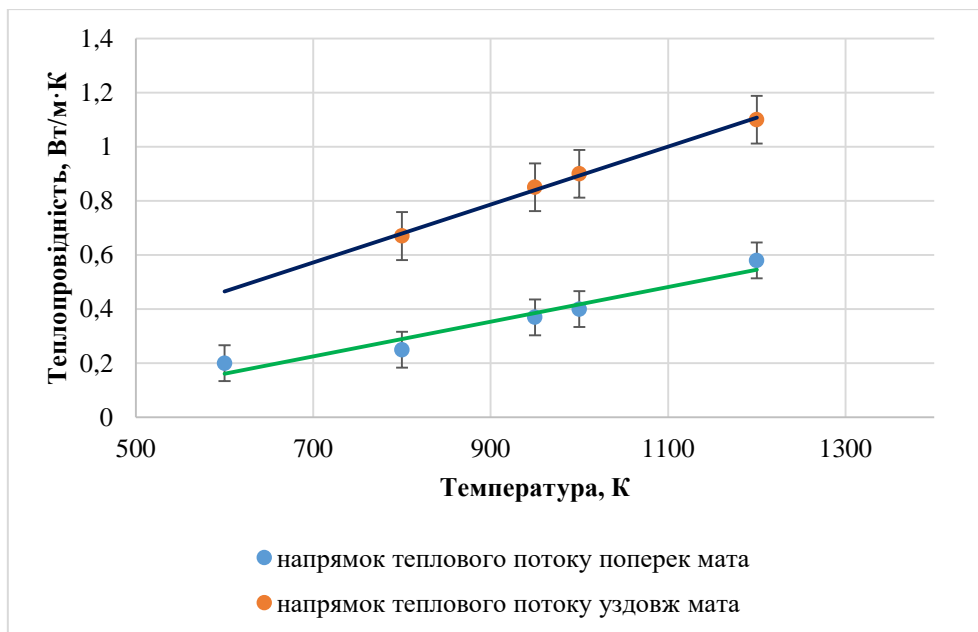
Подібна температурна залежність теплопровідності характерна для дисперсних матеріалів. Отже, вуглецеву повсть потрібно віднести до класу дисперсних матеріалів. З погляду структури вуглецева повсть являє собою аморфну речовину, а для аморфних твердих тіл теплопровідність у певному інтервалі температур змінюється пропорційно теплоємності.

При випробуваннях вуглецевої повсті в напівпромисловій печі теплопровідність визначалася у двох варіантах укладання повсті: з розташуванням повстяних матів поперек напрямку теплового потоку й уздовж напрямку теплового потоку (рис. 3). Пакети з теплоізоляцією з повсті випробовувалася протягом 2500 годин при температурі 1000 ~ 1200° С.

Дослідження теплопровідності, проведене на окремих зразках повсті, показало, що вони мають низьку теплопровідність, що у діапазоні температури від 500 до 1200° С не перевищує 0,258 - 0,516 Вт/м·К. Встановлено, також, що теплопровідність повсті з розташуванням матів поперек напрямку теплового потоку приблизно в 2 рази менше, ніж теплопровідність матів, розташованих

уздовж напрямку теплового потоку.

Рис. 3. Температурна залежність коефіцієнта теплопровідності графітової крупки й повсті у вакуумі

В роботі представлена технологічна послідовність отримання низькощільного теплоізоляційного вуглецевого матеріалу на основі карбонізованої повсті. Показано, що кількість зв'язуючого необхідного для просочення повстяних зразків перебуває в межах від 70...120 % ваги зразка. Прийнята кількість зв'язуючого для першого просочення в кількості 171,54 г. Також проведені дослідження по визначенню щільності отриманого матеріалу. Дослідження показали, що щільність повсті після третього просочення досягає значень в $0,8 \text{ г/см}^3$.

Експериментальне визначення теплопровідності отриманого за новою технологією теплоізоляційного матеріалу показало, що при низьких температурах ($T = 400 \text{ К}$) вуглецева повсть має теплопровідність на рівні $0,18 \text{ Вт/м}\cdot\text{К}$, що показує її досить високу ефективність в якості теплоізоляції. З підвищенням температури експлуатації до 800 К , теплопровідність збільшується до $0,4 \text{ Вт/м}\cdot\text{К}$, що негативно впливає на процес. Тому використання карбонізованої повсті як теплоізоляції більше 1000 К , не

доцільно, так як відбувається процес виділення летючих речовин.

При випробуваннях вуглецевої повсті в напівпромисловій печі теплопровідність визначалася у двох варіантах укладання повсті: з розташуванням повстяних матів поперек напрямку теплового потоку й уздовж напрямку теплового потоку. Пакети з теплоізоляцією з повсті випробовувалася протягом 2500 годин при температурі 1000 ~ 1200° С.

Дослідження теплопровідності показало, що повсть має низьку теплопровідність, що у діапазоні температури від 500 до 1200° С не перевищує 0,258 - 0,516 Вт/м·К. Встановлено, також, що теплопровідність повсті з розташуванням матів поперек напрямку теплового потоку приблизно в 2 рази менше, ніж теплопровідність матів, розташованих уздовж напрямку теплового потоку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Marmer E. N. High temperature vacuum technologies and electric furnaces for thermal treatment and fritting. International Scientific Journal for Alternative Energy and Ecology № 2 (70) 2009. P. 22-75.

2. Крастель П. І., Карпенко Г. В. Вогнетривкі матеріали для вузлів і деталей термічних печей. Актуальні питання сталого науково-технічного та соціально-економічного розвитку регіонів України : зб. тез доп. II всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 19-21 жовт. 2022р. Запоріжжя, 2022. С. 73-74.

ЛИТІ ПОРИСТІ МАТЕРІАЛИ ГАЗО-ЕВТЕКТИЧНОГО ТИПУ

Карпов Володимир Юрійович

проф., д.т.н.,

Носко Ольга Анатоліївна

декан, к.т.н.,

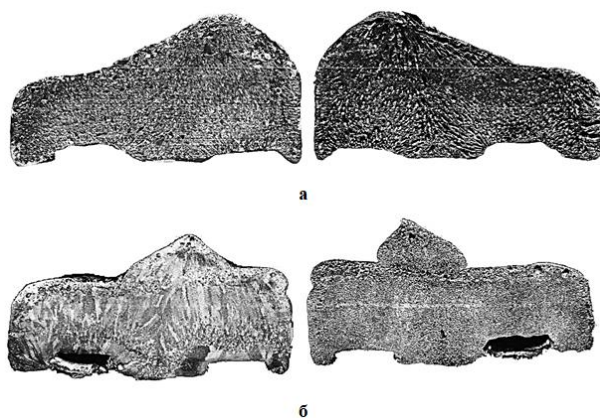
Український державний університет науки і технологій
м. Дніпро, Україна

Анотація. В серії експериментів розглядалася взаємодія двох рівнобіжних фронтів кристалізації. Умови експериментів: тиск насичення збільшений до $P_{\text{нас}} = 0 \div 8$ ати. Вивчення дендритної структури виливків газарів із двома різними фронтами кристалізації показало, що для початку кристалізації кожного фронту характерно радіальне розташування стовпчастих кристалів, потім кожен фронт кристалізації розвивається в одному напрямку і дендрити в них розташовані паралельно один одному.

Ключові слова: фронти кристалізації, виливкі, стовпчати кристали, пористість, дендритна структура.

Характер пористості виливків газарів різний, але загальний їхній розподіл відповідає дендритній структурі [1, 2]. Незалежно від характеру пористості, у початковий період кристалізації пори розвиваються радіально від центра кристалізації, а потім ростуть паралельно один одному. При цьому витягнуті або ланцюжки овальних пор перетинають весь виливок уздовж свого фронту кристалізації.

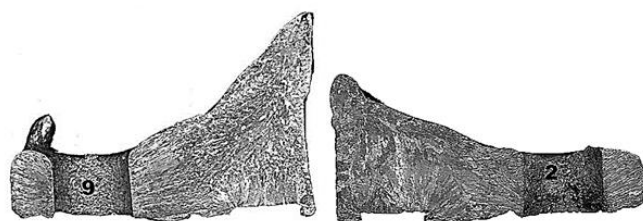
Розходження характеру пористості виливків обумовлено різними співвідношеннями $P_{\text{нас}}/P_{\text{кр}}$, чим менше це співвідношення, тим однорідна і дрібнодисперсна структура газара. Діаметр пор зменшується з 1 мм до 0,05 мм. (рис. 1).

Рис. 1. Макроструктура зразка з двома рівнобіжними аксіальними фронтами кристалізації

Слід зазначити, що при такій схемі кристалізації вилівка з газара зона зустрічі двох паралельно розвиваються фронтів кристалізації, як правило, не містить більш великих пор, чим спостерігаються в зоні кожного з них. Тому структура вилівка виходить досить однорідною (рис. 1 б).

Найбільш ефективним способом зменшення пор злиття є збільшення тиску газової фази в момент зустрічі двох фронтів. Цим способом можна цілком придушити виникнення пор. Однак для цього необхідно знати момент зустрічі фронтів кристалізації після заливання форми. Це досить складно зробити через вплив багатьох, не контрольованих факторів процесу. Тому в експериментах використовували підвищення тиску кристалізації $P_{кр}$ і фіксували зміни макроструктури зони зустрічі. На рисунку 2 видно, що зона радіальної кристалізації має висоту залитого рідкого металу. Кристалізація в цій зоні йде по всій його висоті. Це приводить до витиснення рідкого металу в зону аксіальної кристалізації.

Рис. 2. Макро- структури виливків газарів виготовлених при різних параметрах плавки (тиск газової атмосфери, температура розплаву, час витримки розплаву)

Збільшення обсягу металу, що кристалізується, відбувається саме в області аксіальної кристалізації. Експерименти з різними тисками кристалізації показали, що боротися з дефектністю в зоні зустрічі двох фронтів можна шляхом збільшення тиску кристалізації. Тому що зразок «росте» у напрямку руху фронту кристалізації, необхідно враховувати при розробці ливарних форм для виготовлення виливків з газарів.

Експерименти показують, що при малому перегріві металу вище температури плавлення швидкість кристалізації висока. Однак це сприяє не тільки прискоренню основного фронту кристалізації, але і появі кірки твердого металу по усьому виробі. Це приводить до блокування міхурів газу, що могли піти з рідкого металу і порушенню однорідності структури.

При більш високій температурі перегріву поверхні кірка звичайно не утвориться, або вона не суцільна. Запасу тепла в рідкому металі вистачає для прогріву форми і все це в цілому стабілізує однорідність структури.

З цього можна зробити висновок, що раніше виявлені закономірності впливу тиску насичення і кристалізації на діаметр пор і пористість газарів зберігаються в умовах декількох центрів кристалізації.

Отримані дані були оброблені, у результаті отримані залежності відношення діаметрів пор (D) до діаметра пор злиття ($D_{сл.}$) від співвідношення тиску насичення ($P_{нас.}$) до тиску кристалізації ($P_{кр.}$), тобто $D/D_{сл.}$ від $P_{нас.}/P_{кр.}$ (рис. 3), а так само $D_{сл.}$ від $P_{нас.}/P_{кр.}$ (рис. 4).

Ці експерименти дозволяють простежити характер зустрічі двох фронтів кристалізації при різних кутах між ними від 0° до 180° . Мікроструктура зразків показує, що при кутах зустрічі фронтів кристалізації більш $60 - 70^{\circ}$ спостерігається ріст пор у зоні зустрічі фронтів. Можливо, це відбувається через те, що при таких кутах утруднений відхід рідкого металу з зони зустрічі і це сприяє росту пор злиття.

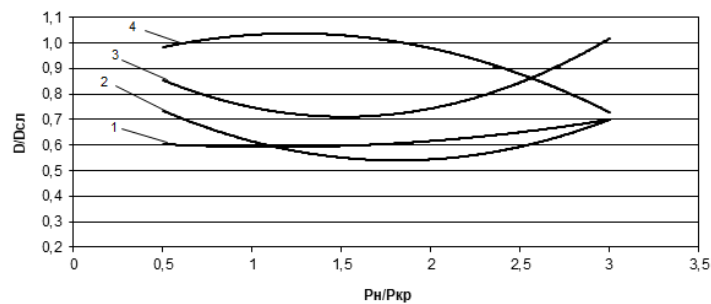
Якщо немає можливості змінювати тиск під час кристалізації, і допускається зниження пористості до 35 – 40 %, тиск кристалізації збільшують відразу до співвідношення $P_{кр.}/P_{нас.} = 3 - 4$, що забезпечує досить стабільну

структуру в зоні зустрічі фронтів кристалізації [3 - 5].

Наступна серія експериментів була присвячена вивченню руху фронту кристалізації в умовах зміни напрямку форми пор стосовно напрямку руху фронту кристалізації. Для цього зроблені наступні експерименти:

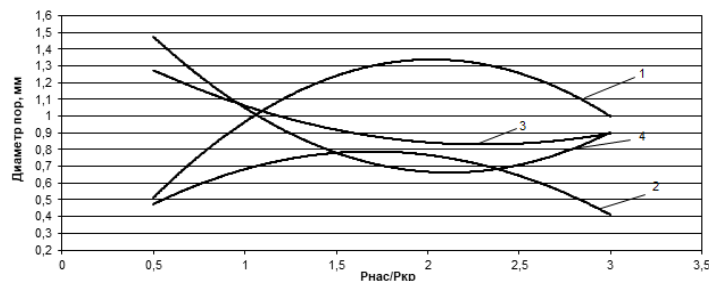
- одержання виливка хрестоподібної форми з кристалізацією в одній крапці;
- одержання виливка при двох зустрічних фронтах кристалізації.

У результаті одержання виливків хрестоподібної форми з кристалізацією в одній крапці (рис.5) установлено, що при $P_{кр} = P_{нас} = 0,1$ МПа структура виливка поряд з упорядкованою пористістю має багато дефектів у виді підкіркових міхурів, що утворюються в процесі «кипіння» при кристалізації розплаву. Під «кипінням» мається на увазі виділення надлишкового водню в ході кристалізації.

Рис. 3. Залежність відносини $D/D_{сл}$ від співвідношення тисків $P_{нас}/P_{кр}$:

- 1 – постійне $P_{кр} = 1,0$ ата; 2 – постійне $P_{кр} = 2,0$ ата;**
- 3 – постійне $P_{кр} = 3,0$ ата; 4 – постійне $P_{кр} = 0,5$ ата.**

Рис. 4. Залежність діаметра пор злиття $D_{сл}$ від співвідношення тисків $P_{нас}/P_{кр}$:

- 1 – постійне $P_{кр} = 1,0$ ата; 2 – постійне $P_{кр} = 2,0$ ата;**
- 3 – постійне $P_{кр} = 3,0$ ата; 4 – постійне $P_{кр} = 0,5$ ата.**

При збільшенні $R_{кр}$ у $1,5 \div 5$ разів однорідність структури вилівка зростає, при цьому спостерігається незначне зменшення пористості з 50% до 40%. Найбільш однорідна структура вилівка спостерігається при співвідношенні $R_{кр} / R_{нас} = 2,5 \div 3,5$. Фронт кристалізації хрестовини при одному кристалізаторі в центрі її має вієрообразну форму, що переривається формою вилівка (рис. 7).

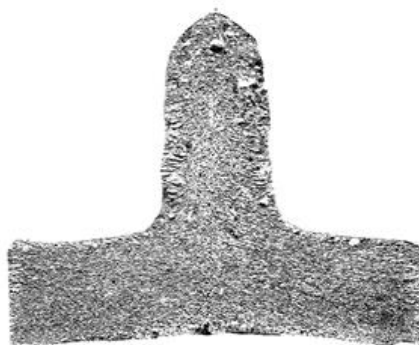
Рис. 5. Вієрообразна структура вилівка хрестоподібної форми зі стабільною структурою.

Добре видно, що стабільність структури газара порушується набагато швидше, ніж для звичайних циліндричних зразків з осі спрямованою пористістю і з тими ж параметрами. Імовірно всього це зв'язано зі зниженням швидкості кристалізації, на що вказує збільшення діаметра пір, що утворюються, і їхня хаотичність. Експерименти по вимірі швидкості кристалізації підтвердили це. Швидкість кристалізації варіювали за допомогою температури рідкого металу, що заливається у форму. При збільшенні швидкості кристалізації (з $0,5 - 1,0$ мм/з до $2 - 3$ мм/с) стабільність структури вилівка поліпшувалася, пори практично не змінювалися в діаметрі (рис. 6).

Головним фактором формування структури вилівоків з газара залишається напрямок тепло відводу. Таким чином, для зміни напрямку росту пір необхідно змінювати напрямок тепло відводу, що можна зробити за допомогою додаткових кристалізаторів, що включаються при наближенні до них фронту кристалізації. Але можливо, якщо форма має вигини й один кристалізатор, то фронт кристалізації повторить вигини форми і ми одержимо вигнуту пористу

структуру.

Оскільки в реальній практиці швидкість кристалізації регулювати складно, що впливає серія експериментів була спрямована на визначення впливу температури розливання на швидкість кристалізації. У ролі кристалізаторів виступали дві масивні мідні пластини. Низькі температури заливання (перегрівши вище $t_{пл}$ 30-60 °С) приводили до освіти підкіркових міхурів у результаті освіти кірки твердого металу в початковий період кристалізації по периметрі виливка. Це спостерігається навіть при співвідношенні $P_{кр} / P_{нас} = 2,5 \div 3,5$. Структура злитка характеризується зоною дрібнодисперсних пор, що переходять у пори більш великого розміру (рис. 8). У цілому структура виливка неоднорідна. Спрямованість структури пор залежить тільки від напрямку тепло відводу при кристалізації виливка.

Рис. 6. Вид виливка газара при кристалізації від двох холодильників розташованих один проти друга

Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- для одержання найбільш упорядкованої структури газара в зоні зустрічі двох і більш фронтів кристалізації необхідно забезпечити: а) кути зустрічі цих фронтів не більш 60° - 70°; б) вільний відвід рідкого металу з цієї зони;
- для стабілізації структури (діаметра пор і пористості) необхідно підвищувати тиск кристалізації по ходу кристалізації. Найчастіше це відповідає зміні тиску кристалізації зі швидкістю 0,01 – 0,05 МПа/с, що відповідає швидкостям руху фронту кристалізації 1 – 5 мм/с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпов В. В. Структурообразование в композиционных материалах - медных газарах при взаимодействии фронтов кристаллизации в изделиях сложной формы с улучшенными свойствами/Дисертація на здобування ступеню к.т.н. по спеціальності 05.16.01//Дніпр. 2016р..-165 с.
2. Карпов В. В. Формирование отливок газаров со сложной структурой / В. В. Карпов, С. И. Губенко, В. Ю. Карпов // Строительство, материаловедение, машиностроение. - ПДАБА. -2012. - выпуск 64. - С. 324-329.
3. Карпов В. Ю. Формирования структуры медных газаров сложной формы/ В. Ю. Карпов, С. И. Губенко, В. В. Карпов // Металл и литье Украины. 2016. - № 2. - С. 9 -16.
4. Карпов В.В. Possibility of application gazarov as thermal pipes // Тезиси конференції «Молода академія 2016» - ІЧМ. - 2016. –Дніпро. – С.16.
5. Карпов В. Ю. Формування структури газарів при зміні напрямку фронту кристалізації/ В. Ю. Карпов, С. И. Губенко, В. В. Карпов // Праці XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Спеціальна металургія: вчора, сьогодні, завтра» -НТУУ «КПІ». -2016. - Київ. - С. 76-82.

УДК 004

**ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНОГО АЛГОРИТМУ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ
ОБРАЗІВ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖЕЮ**

Майор Євген Віталійович,

студент

Скрипник Тетяня Казимирівна,

старший викладач

Мазурець Олександр Вікторович,

к.т.н., доцент

Молчанова Марина Олексіївна,

Собко Олена Віталіївна,

викладачі Кафедри комп'ютерних наук

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, Україна

Анотація: У даній роботі розглянуто поняття нейронної мережі, розглянуто різні типи нейронних мереж та загалом поняття генетичного алгоритму. Також представлено підходи до оцінки ефективності використання нейронних мереж, методи візуальної аналітики для людиноцентрованого оцінювання масивів даних. Представлено метод оцінки ансамблів нейронних мереж за допомогою генетичного алгоритму.

Ключові слова: штучний інтелект, нейронна мережа, генетичний алгоритм, ансамбль нейронних мереж, візуальна аналітика

Цифрове життя розширює людські здібності та має величезний вплив на людську діяльність. Системи, що керуються кодом, поширилися на більш ніж половину нашої планети та її жителів в області обробки інформації, пропонуючи раніше нечувані можливості.

Експерти інформаційних технологій роблять передбачення, що мережевий штучний інтелект підвищить ефективність людини, але також загрожуватиме її автономії, свободі волі та можливостям. Ми можемо говорити

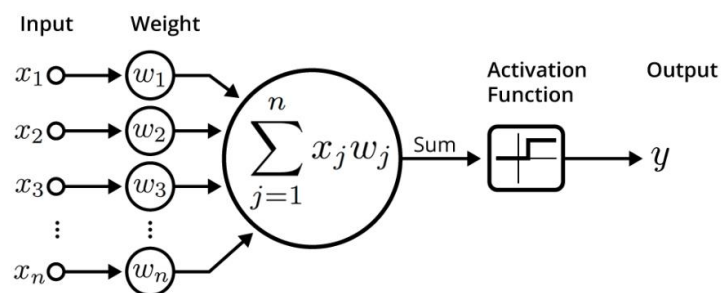
про те, що ШІ має широкі можливості та комп'ютери можуть відповідати рівню інтелекту людини або навіть перевищувати людський інтелект і можливості в таких завданнях, як прийняття складних рішень, міркування та навчання, аналітика та розпізнавання образів, розпізнавання мови та переклад мови.

Одним із ключових понять штучного інтелекту є поняття нейронної мережі.

Нейронна мережа – це набір алгоритмів, які мають ціль розпізнати базові зв'язки в наборі вхідних даних за допомогою певного процесу, який імітує роботу мозку людини. Завдяки цьому нейронні мережі можна віднести до систем нейронів, органічних або штучних за своєю природою [1].

Нейронні мережі складаються з вузлів, які мають вигляд нейрону (рисунок 1). Нейрони функціонують таким чином, що приймають та надсилають сигнали. Нейрон за допомогою дендритів приймає сигнали та передає ці сигнали через аксони.

Зв'язки дендритів одного нейрона з'єднані аксонами з іншим нейроном. Ці зв'язки називаються синапси, що є ідеєю, яка була узагальнена для сфери глибокого навчання.

Рис. 1. Штучний нейрон нейромережі [2]

Нейронна мережа складається із вузлів обробки, які щільно між собою зв'язані. Кожен вузол може бути з'єднаний з різними вузлами на різних рівнях. Ці вузли служать для переміщення даних через мережу в прямому режимі, це означає, що дані в нейронній мережі переміщуються лише в одному напрямку. Вузол виконує роль нейрону, під час того як він передає інформацію наступному вузлу в мережі.

Така проста мережа має вхідний рівень, один прихований шар та вихідний рівень. Якщо у мережі є більше, ніж три рівні (включно з входом і виходом), то вона називається мережею глибокого навчання. У мережі глибокого навчання тренування кожного з вузлів мережі відбувається на основі результатів, що отримані на попередньому рівні мережі. Велика кількість шарів дає можливість розпізнавати все складнішу і складнішу інформацію.

З розвитком штучного інтелекту та загалом штучних мереж створювались мережі різних типів, які можуть вирішувати конкретні завдання краще, ніж мережі іншого типу. Далі розглянуто наведено типи нейромереж:

- нейронні мережі прямого зв'язку;
- рекурентні нейронні мережі;
- довга короткострокова пам'ять;
- згорткові нейронні мережі;
- ансамблі нейронних мереж;

Окремо варто розглянути застосування ансамблю нейромереж, адже мотивація використання ансамблевих нейромереж полягає в зменшенні помилки в загальному результаті. Поки базові моделі різноманітні та незалежні, помилка в результаті роботи ансамблю нейромереж зменшується. Незважаючи на те, що модель ансамблю містить кілька базових моделей усередині моделі, вона діє та працює як єдина модель. Більшість практичних рішень для аналізу даних використовують методи ансамблевого моделювання [3].

Для того, щоб сказати на скільки результат роботи нейромережі є точним існує перелік показників, за допомогою яких можна оцінити ефективність нейромережі. Далі розглянуто деякі з них.

Матриця сплутаності – це техніка, що узагальнює продуктивність алгоритму класифікації, в ньому співставляються отриманий та очікуваний результат. Кількість правильних і неправильних прогнозів узагальнюється з підрахунками та розбивається для кожного окремого класу [4].

Сама по собі точність класифікації може ввести в оману, якщо у якості вхідних даних є неоднакова кількість спостережень у кожному класі або якщо у

наборі даних більше, ніж два класи.

Для побудови матриці сплутаності необхідний набір даних, на якому тестуватиметься нейромережа. Далі необхідним є зробити прогноз для кожного рядка в тестовому наборі даних. Від очікуваних результатів і прогнозів розраховують:

- кількість правильних прогнозів для кожного класу;
- кількість неправильних прогнозів для кожного класу, упорядкованих за прогнозованим класом.

Далі можна утворити матрицю сплутаності, що зображена на рисунку 2.

		Справжній клас	
		П	Н
Прогнозований клас	П	ІП	ХП
	Н	ХН	ІН

Рис. 2. Абстрактний вигляд матриці сплутаності

Результати в матриці набувають наступних значень:

- істино позитивний;
- істино негативний;
- хибно істинний;
- хибно негативний.

Матриця сплутаності допоможе визначити показники точності, влучності та повноти.

Точність є одним із найпростіших показників у визначенні ефективності нейронних мереж. Проте розраховуючи точність моделі, не можна цілком покладатися на результат, адже він залежить від збалансованості набору даних, на якому навчається, тестується модель нейромереж.

Збалансованим називається набір даних, який містить майже однакові

елементів для всіх класів. Наприклад, із 1000 елементів набору даних 600 є позитивними, а 400 – негативними.

Незбалансованим називається набір даних, який містить неточний розподіл елементів щодо певного класу. Наприклад, із 1000 записів 990 мають позитивний клас, 10 – негативний клас.

Точність є одним із найпростіших показників у визначенні ефективності нейронних мереж. Проте розраховуючи точність моделі, не можна цілком покладатися на результат, адже він залежить від збалансованості набору даних, на якому навчається, тестується модель нейромереж.

Показник влучності обчислюється шляхом ділення істинних позитивних результатів на все, що було передбачено як позитивні і є кількістю випадків, які модель правильно визначила як відповідні із загальної кількості відповідних випадків.

Повнота є часткою відповідних документів, яку вдається успішно знайти в наборі даних.

Оцінка F1 – це гармонійне середнє значення точності та влучності, що обчислюється на основі тієї ж матриці сплутаності та обчислених точності та повноти.

Розглянуті вище оцінки ефективності використання нейронних мереж використовуються для бінарної класифікації. Слід зауважити, що набір даних повинен бути збалансованим, адже незбалансовані дані можуть дати хибну оцінку ефективності

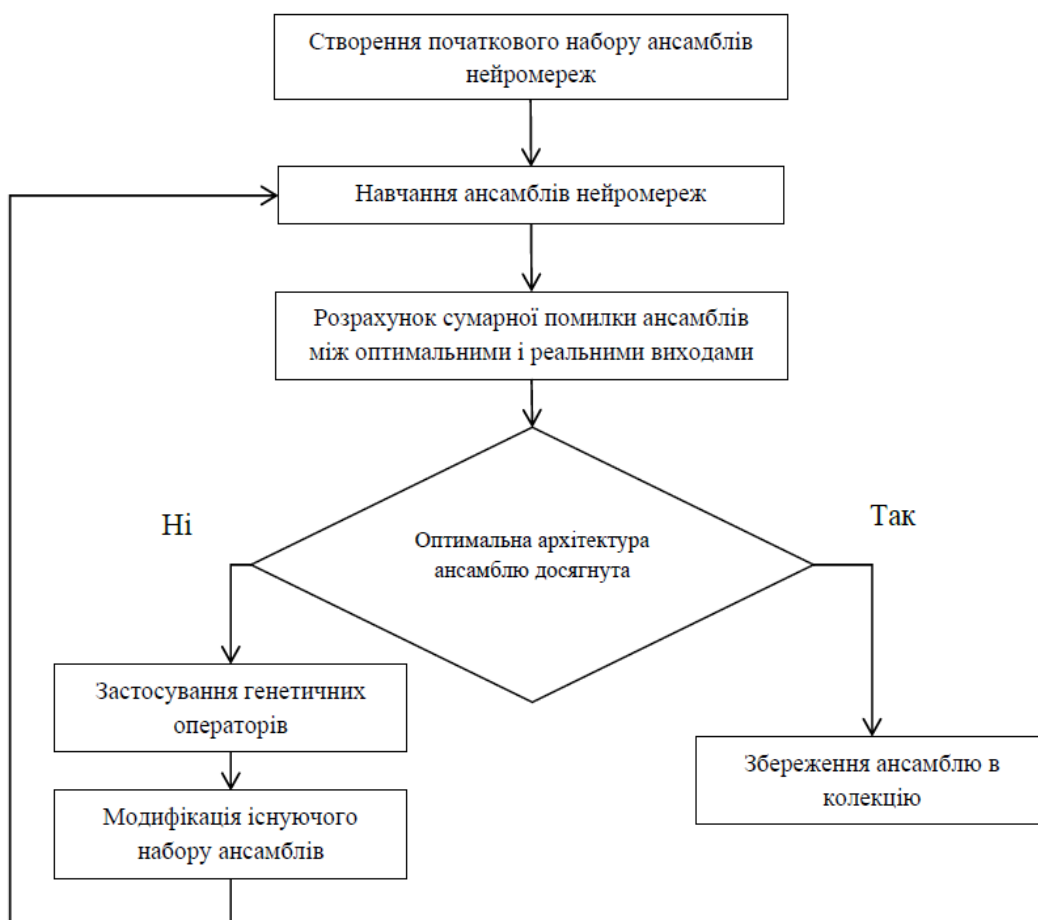
Для оцінки ефективності також використовується генетичний алгоритм. Одним із очевидних способів об'єднання генетичного алгоритму з нейронною мережею є спроба закодувати в генотипі топологію нейронної мережі із вказівкою кількості нейронів, а також зв'язків між ними при наступному визначенні ваг мережі за допомогою будь-яким відомим методом [5].

Проектування оптимальної топології нейронної можна представити у вигляді пошуку такої архітектури, яка забезпечує найкраще (за обраним критерієм) рішення конкретної задачі. Даний підхід припускає перебір

простору архітектур, складеного з усіляких можливих варіантів та вибір точки такого простору, найкращої щодо даного критерію оптимальності.

До рівноправного об'єднання генетичних алгоритмів з нейронними мережами варто віднести комбінацію адаптивних стратегій обох методів, що складають єдину адаптивну систему. До прикладу, це може бути нейронна мережа для оптимізаційної задачі з генетичним алгоритмом для визначення ваг мережі. Або ж реалізація генетичного алгоритму за допомогою нейронної мережі. У даному прикладі нейронні підсистеми застосовуються для виконання генетичних операцій репродукції та схрещування.

Загальний алгоритм підходу використання генетичних алгоритмів для дослідження ефективності використання ансамблів нейронних мереж проілюстровано на рисунку 3.

Рис. 3. Послідовність дій при використанні генетичного алгоритму для дослідження ефективності використання ансамблів нейронних мереж

Згодом відповідно до генетичного алгоритму відбувається розрахунок значення функції пристосованості особин вихідної популяції. При нейромережному підході після декодування хромосом виходить множина нейронних мереж, для яких визначається степінь пристосованості за результатами їхнього навчання.

Нещодавні досягнення в області штучного інтелекту і машинного навчання призвели до численних проривів у багатьох областях застосування. Часто складні системи розробляються шляхом поєднання останніх інновацій машинного навчання, інтерактивних систем, візуальної аналітики та багатьох інших галузей.

Нова дослідницька область людиноорієнтованого машинного навчання має цілісний погляд на процес машинного навчання, приділяючи особливу увагу людському внеску, взаємодії та співпраці, а також залученню різних зацікавлених сторін до процесу [6].

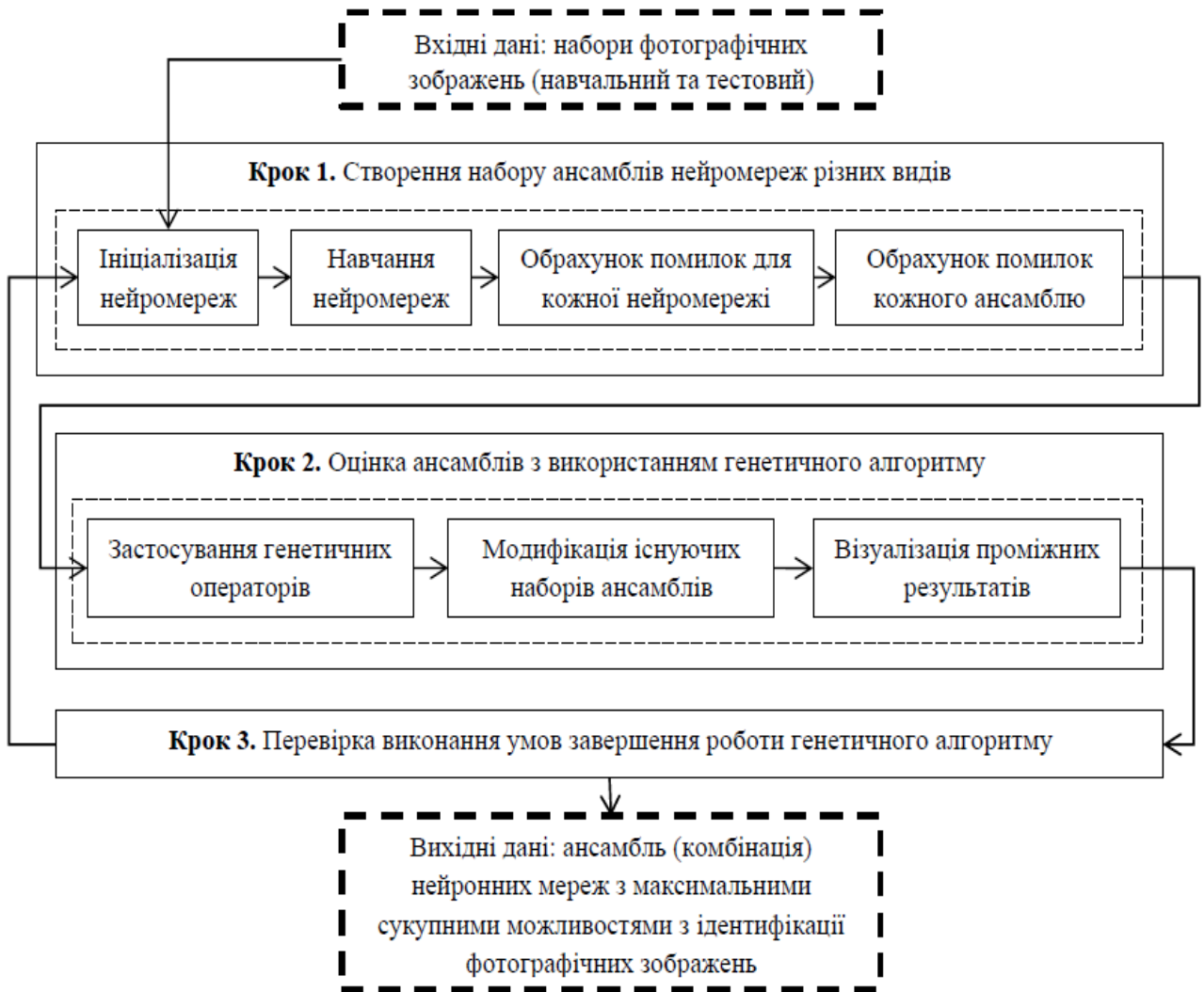
Далі перераховано найпопулярніші методи візуальної аналітики для людиноцентрованого оцінювання масивів даних:

- багатовимірне масштабування (Multidimensional scaling, MDS);
- лінійний дискримінантний аналіз (LDA);
- дерево рішень [7].

Перераховані вище методи візуальної аналітики для людиноцентрованого оцінювання масивів даних допомагають візуалізувати отримані результати. Кожен з них має особливості побудови та відображення, проте можна сказати що вони відіграють важливу роль в аналізі та обробці отриманих результатів.

За допомогою даних методів можливим буде оцінити ефективність нейронних мереж різних типів за допомогою генетичного алгоритму. Загальна схема методу оцінювання ефективності нейронних мереж різних типів за допомогою генетичного алгоритму з використанням візуальної аналітики зображена на рисунку 4.

Рис. 4. Метод оцінювання ефективності нейронних мереж різних типів за допомогою генетичного алгоритму з використанням візуальної аналітики

Вхідними даними методу є набір фотографічних розмічених за класами зображень, які поділяються на навчальну вибірку, та вибірку для тестування ефективності нейромережевих класифікаторів.

Першим кроком є створення набору з ансамблів нейромереж. Кожен ансамбль складається із зазначеного числа нейромереж різних видів. Перша генерація початкових параметрів задається випадковим чином із заданого діапазону. На цьому ж кроці здійснюється процес навчання та оцінки ефективності результатів класифікаторів. Оцінки обраховуються як атомарні, так і для кожного ансамблю.

На другому кроці використовується відбір найсильніших особин

генетичним алгоритмом, звідки формується нова популяція ансамблів нейромереж.

Третім етапом є візуалізація оцінок ефективності нейромережових класифікаторів, де засобами візуальної аналітики правки може внести експерт. Експертом приймається рішення чи погодитись із змінами внесеними генетичним алгоритмом, чи виконати вручну заміну вказаного екземпляру нейромережі ансамблю або ж заміну цілого ансамблю.

Вихідними даними є класифікація фотографічних зображень найкращим варіантом нейромережі.

Отже, можна зробити висновок про те, що в машинному навчанні найчастіше для вирішення різного роду задач використовується ансамбль нейромереж. Для оцінки ефективності ансамблів можна використати ряд методів, які вкажуть на скільки ефективно працює такий ансамбль. Для того, щоб людина могла ефективно оцінити результати варто використати один із методів візуалізації, що орієнтований на сприйняття людиною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Freecodecamp. Deep Learning Neural Networks Explained in Plain English <https://www.freecodecamp.org/news/deep-learning-neural-networks-explained-in-plain-english>
2. Wikipedia. Artificial neural network. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_neural_network
3. Towards datascience. Ensemble Methods in Machine Learning: What are They and Why Use Them? URL: <https://towardsdatascience.com/ensemble-methods-in-machine-learning-what-are-they-and-why-use-them-68ec3f9fef5f>
4. Kdnuggets. How to Evaluate the Performance of Your Machine Learning Model. URL: <https://www.kdnuggets.com/2020/09/performance-machine-learning-model.html>
5. Ecat. Нейроні мережі і генетичні алгоритми. URL: http://ecat.diit.edu.ua/ft/NN_GA.pdf

6. Iu. Krak, O. Barmak, E. Manziuk. Using visual analytics to develop human and machine-centric models: A review of approaches and proposed information technology. URL: https://www.researchgate.net/publication/339342463_Using_visual_analytics_to_develop_human_and_machine-centric_models_A_review_of_approaches_and_proposed_information_technology

7. Шамрелюк В. В., Собко О.В., Молчанова М. О., Мазурець О. В. Інформаційна модель генетичного алгоритму навчання нейронної мережі. Збірник наукових праць за матеріалами XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми комп'ютерних наук АПКН-2021». Хмельницький, 2021. с. 264-267.

**ФІЗИКА ПРОЦЕСУ САМОЗБУДЖЕННЯ
АСИНХРОННОГО ГЕНЕРАТОРА**

**Мартинюк Артем Сергійович
Чернобородюк Владислав Дмитрович
Ходзицький Денис Андрійович**
студенти

Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”

Анотація: в наукових працях по дослідженню асинхронних генераторів неабияка увага присвячується асинхронному самозбудженню. В міру розвитку теорії асинхронного генератора підхід аналізу процесу самозбудження й виясненню його фізичної природи суттєво змінювався.

Ключові слова: Електрорушійна сила, асинхронний генератор, самозбудження асинхронного генератору

В минулому, найбільш розповсюджена трактовка самозбудження асинхронного генератора базувалася на на явищі остаточного намагнічування [1]. Самозбудження асинхронного генератору ототожнювалося з самозбудженням генератора постійного току з паралельним збудженням. Першим імпульсом для початку самозбудження являється остаточний магнітний потік. При обертанні ротора приводним двигуном цей потік наводить в статорі електрорушійну силу (ЕРС). Якщо до затискачів статора під'єднані конденсатори, то струм, створений цією ЕРС буде ємнісний, відповідно потік статора буде направлений згідно з остаточний потоком, що призводить до збільшення результуючого потоку. У свою чергу цей потік створює ще більшу електрорушійну силу, тобто відбувається лавиноподібне збільшення напруги і току до точки перетину характеристики холостого ходу асинхронного генератору з вольтамперною характеристикою конденсатора. Однак, подальші

дослідження виявили, що таке тлумачення процесу самозбудження асинхронного генератора не зовсім відповідає вірності [2]. Це пов'язано з тим, що остаточний потік ротора наводить в фазах обмотки статора ЕРС синхронної частоти, відповідно при підключенні конденсаторів в обмотці статора, виникають точки, котрі створюють оберталине магнітне поле тієї ж частоти. Таким чином, ротор і магнітне поле в повітряному зазорі обертаються синхронно. Це протирічить теорії електромеханічного перетворення енергії в асинхронній машині, згідно з якою швидкість поля повинна бути відмінною від швидкості ротора.

Пояснення явища самозбудження з точки зору резонансу, виникаючого в лінійних ланцюгах з індуктивністю і ємністю, теж виявилось хибним. Резонанс можливий якщо в ланцюзі статора присутня змушуюча ЕРС певної величини, з частотою рівною частоті вільних коливань цього ланцюга. В асинхронних генераторах безкінечно мала змушуюча ЕРС необхідна тільки для запуску процесу самозбудження. У встановленому режимі, генератор може працювати і без цієї ЕРС. Окрім того, самозбудження асинхронного генератора припускає наявність нелінійності. Інакше, мало б місце безграничне наростання току й напруги. Але при звичайному резонансі в лінійних ланцюгах такого ефекту нема. Підлягає критиці й трактування самозбудження асинхронного генератора, як явище виникаючі з причини параметричного резонансу, так як аналіз на основі подібного представлення математично утруднений, особливо для випадку самозбудження асинхронної машини, котра має рівномірний повітряний зазор, порожній немагнітний або гладкий масивний ротор. Окрім того, при параметричному резонансі необхідно було очікувати кратності в співвідношенні між частотою власних коливань контуру генератора і частотою обертання ротора. Експериментально це не підтвердилося, виявилось, що частота електричних коливань в процесі самозбудження асинхронного генератора мало змінюється і не є кратною частоті обертання ротора [3 с. 288]. Вирують ще пояснення на пояснення фізики даного процесу, однак, фізика процесу самозбудження асинхронного генератора не до кінця точно розкрита і

є потреба в більш фундаментальних теоретичних та емпіричних дослідженнях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубков Ю. Д. “Асинхронні генератори з конденсаторним збудженням”
Видавництво “АН.Каз” 1989р
2. Бояр-Созонович С. П. “Альтернативність асинхронних генераторів з конденсаторним самозбудженням”. Видавництво “АН.Каз” 1993р.
3. Торопцев Н. Д. “Асинхронні генератори асинхронних систем”
Видавництво “Знак” 1997р.

ПРОЕКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Михайлишин Дмитро Ярославович,
Студент
Національного Університету “Львівська Політехніка”
м. Львів, Україна

Анотація: Проектний менеджмент в сфері ІТ - це дисципліна, що поєднує в собі різноманітні принципи, процедури та політику ведення бізнесу. Вона є головною в керуванні проектом, починаючи з процесу розробки концепції і закінчуючи реалізацією та завершенням проекту. Проектний менеджмент в ІТ має певні відмінності від загальноприйнятого, функціонального менеджменту. Проектний менеджмент більш гнучкий, оскільки існує поняття дедлайну, тобто результат потрібно забезпечити в будь-яку ціну до терміну. Саме це і слугує основною причиною переходу від функціонального менеджменту до проектного, оскільки компанії обирають гарантований результат замість абстрактної перспективи.

IPMA (Міжнародна Асоціація Управління Проектами) провела дослідження, згідно якого перехід на проектний менеджмент економить компаніям близько 20% часу та 15% ресурсів.

Об'єкт дослідження - процеси менеджменту програмного забезпечення.

Предметом дослідження є теоретичні, а також практичні аспекти процесу розроблення проекту інформаційної системи менеджменту програмного забезпечення.

Метою роботи є розробити проект інформаційної системи менеджменту програмного забезпечення.

Результатом дослідження є розроблена інформаційна система менеджменту програмного забезпечення розумного будинку, яка реалізує всі необхідні вимоги, що були поставлені до неї. Розроблена інформаційна система

вирішує проблеми планування, розробки плану та адміністрування, що було головним викликом до її створення, а також надає більше можливостей для управління процесом обробки даних з датчиків кухонної розумної системи.

Ключові слова: проектний менеджмент, IoT, менеджмент програмного забезпечення, UML-діаграми, розумний будинок, інформаційна система.

Зараз ми стежимо в новинах, як прибуткові корпорації ростуть і розпадаються на підрозділи, купуються і переживають структурні злиття. За кожним актом купівлі-продажу відділу криється складна мережа проектів (гаджети, додатки, розширення для браузерів), пов'язаних за різними критеріями. Коли змінюються критерії, змінюється розподіл проектів на групи. Саме зміну угруповання і повідомляють нам у ЗМІ. Усередині компанії продовжують працювати, а проекти ведуться безперервно.

В IT project management [1, с. 201] (PM) – це дисципліна, що поєднує процедури, принципи та політику ведення бізнесу. Вона керує проектом від розробки концепції до завершення проекту.

Серед усіх доступних визначень поняття «управління проектами», найбільш актуальним є його трактування стандарту PMBok:

Управління проектами [2, с. 153] — це дисципліна ініціювання, планування, виконання, контролю і закриття роботи команди для конкретних цілей і задоволення конкретних критеріїв успіху. Це застосування на практиці відомих вмінь та знань, технік та прийомів, що слугують підґрунтям для проектної діяльності та мають на меті задовольнити основні вимоги проекту.

Управління проектом буде ефективним тоді, коли необхідні знання, технології та навички будуть вміло та розумно застосовані. Відповідно, жодна діяльність не може існувати в хаотичному порядку, адже кожен процес повинен мати чітку структуру, послідовність, необхідно визначити відповідальних осіб та чіткі терміни. Для цього слугують міжнародні стандарти управління проектами, які встановлюють основні правила та вказівки щодо регулювання ходу розроблення ПЗ.

Проектний менеджмент вивчає принципи, механізми та технології управління проектами та програмами, що забезпечують їх виконання в умовах обмежених параметрів. Об'єктом проектного управління є проекти, програми, портфелі проектів (програм). Предмет проектного менеджменту – організаційні проектні структури, команда проекту, ризики проекту, проектне фінансування, якість проекту, маркетинг проекту, оптимізація комунікацій проекту, інтереси зацікавлених сторін проекту та ін.

Разом з тим, статистика свідчить, що лише третина всіх проектів, що виконуються, припустимо віднести до категорії успішних проектів. Серед факторів, що впливають на успішність проекту, можна виділити: виявлення інтересів зацікавлених осіб та ефективне керування ними; рівень компетентності керівника організації у галузі проектного менеджменту, його готовність до перетворень; дієва організаційна структура проекту; людські ресурси проекту та їх здатність до розвитку; правильна організація моніторингу та контролю проекту; комунікації проекту та ін.

Комплекс програмно-апаратних засобів, регламентів їхнього функціонування, а також персоналу, що реалізує всі бізнес-процеси та інформаційні потоки підприємства, спрямований на адекватне інформаційне забезпечення та підвищення ефективності процесу управління, називається інформаційною системою. Виділимо основні цілі створення інформаційної системи:

- забезпечити виживання та дієздатність підприємства;
- забезпечення працівникам нормального трудового процесу;
- усунення плутанини в отриманні інформації та її використанні;
- розширення функцій підприємства відповідно до вимог ринку.

Споживачів інформаційної системи можна класифікувати як:

- внутрішні - підрозділи маркетингу, відділ постачання та збуту, склад, розробники виробів та технологій, управлінська ланка підприємств;
- зовнішні споживачі та постачальники інформації: споживачі продукції, постачальники сировини та комплектуючих, посередники,

підприємства-конкуренти, інвестори, рекламодавці.

Основними вимогами до системи є:

- гнучкість;
- надійність;
- ефективність;
- безпека;
- використання новітніх та сучасних технологій під час розробки;
- простий та зрозумілий спосіб управління, якісний робочий інтерфейс;
- здатність виконувати всі функції без перебоїв та помилок.

Враховуючи усі вимоги, яких значно більше, ніж зазначено вище, виникає необхідність у ретельному відношенні як до реалізації проекту, так і до його проектування. Важливо на етапі проектування передбачити всі нюанси, такі як комфортність реалізації, моніторингу та покращення системи.

Обов'язковим етапом є повний аналіз проекту перед його реалізацією, необхідно змоделювати роботу системи та способи її роботи та роботи з нею, щоб не втрачати дорогоцінний час на тестування та правки у майбутньому, на фазі запуску системи. Використання новітніх технологій є обов'язковим, оскільки спрощує усі етапи реалізації та значно розширює можливості.

Для забезпечення продуктивного середовища, сучасні вимоги до приміщень ставлять вищий рівень технологічного оснащення та вимог до їх функціонування:

- Кліматичні (тепло, холод, чисте повітря);
- Загально Побутові (вода, газ, електрика, радіо, телебачення, інтернет);
- Вимоги до безпеки та контролю за нею (безпека середовища,);
- Вимоги до надійності складних систем (комп'ютерні системи);

В результаті інженерне оснащення житлових, офісних і промислових приміщень неухильно ускладнюється, і росте кількість пристроїв, які беруть участь у формуванні цього середовища. Покладатись на людський фактор в

управлінні всіма системами стає незручно, не вигідно і небезпечно. Комплексна система керування середовищем бере на себе всю рутинну роботу з вирішення цього запутаного завдання, залишаючи людині тільки прийняття головних рішень.

Велика різноманітність проектів складає складність їх класифікації. Проекти різняться на кшталт (сфер діяльності, у яких здійснюються). [3, с.92]

Залежно від складу, структури проекту та його предметної галузі розрізняють монопроекти, мультипроекти та метапроекти.

Залежно від ступеня жорсткості (або варіабельності) взаємозв'язку та взаємозалежності між окремими елементами проекту розрізняють технічні та нетехнічні проекти. Перші ґрунтуються на інженерних знаннях та законах природи, другі сильно залежать від інтересів учасників проекту (стейкхолдерів). Оскільки причинно-наслідкові зв'язки у цих проектах не завжди однозначно визначені, такі проекти демонструють властивість еквіфінальності: можливість досягнення бажаного результату проекту різними шляхами через різну послідовність дій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) – Fourth Edition, Project Management Institute. 2021. М. 459.
2. The Standard for Program Management - 2nd Edition, Project Management Institute. 2008. М. 324. Harold, K. Project Management: A system approach to planning, scheduling and controlling. New Jersey, NJ: Wiley. — 2009. 1296 с.

**ПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДИНАМИЧЕСКОЙ
ВЯЗКОСТИ СВЕРХКРИТИЧЕСКОЙ ВОДЫ ПРИ ТЕЧЕНИИ В
ВЕРТИКАЛЬНЫХ НАГРЕВАЕМЫХ КАНАЛАХ**

Фиалко Наталия Михайловна,

докт. техн. наук, профессор, чл.-корр. НАН Украины, зав. отделом,
Институт технической теплофизики НАН Украин, Киев, Украина

Зимин Леонид Борисович

докт. техн. наук, профессор, вед. науч. сотр.,
Институт проблем безопасности АЭС НАН Украины, Киев, Украина

Хмиль Дмитрий Петрович

млад. науч. сотр.,
Институт технической теплофизики НАН Украины, Киев, Украина

Чехаровская Марина Игоревна

ст. науч. сотр.,
Институт технической теплофизики НАН Украины, Киев, Украина

Аннотация. Выполнен CFD анализ пространственного распределения динамической вязкости сверхкритической воды в круглых каналах при разных значениях подведенного к стенке теплового потока q .

Ключевые слова: сверхкритическая вода, динамическая вязкость, CFD моделирование, поля температур, подведенный тепловой поток

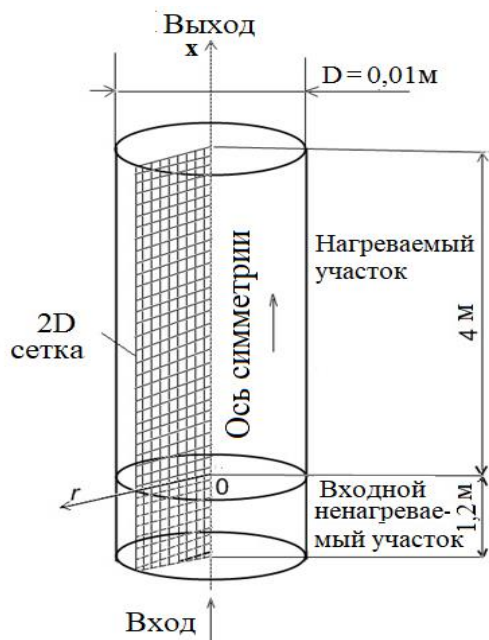
Одним из путей повышения эффективности атомной энергетики является ее переход на сверхкритические параметры, который требует решения ряда задач реакторной теплофизики, связанных с достижением эксплуатационной безопасности проектируемых АЭС. При этом большой интерес представляет анализ процессов тепломассопереноса при течении сверхкритической воды в тепловыделяющих сборках ядерных реакторов.

Как известно, теплофизические свойства сверхкритической воды могут резко и немонотонно изменяться с температурой. Причем наиболее существенное изменение этих свойств наблюдается в области

псевдокритического перехода «псевдожидкость-псевдогаз». В связи с этим актуальным является анализ закономерностей изменения теплофизических свойств сверхкритической воды в каналах активной зоны реакторов со сверхкритическими параметрами. Для осуществления такого анализа все более широко в реакторной теплофизике используется компьютерное прогнозирование [2-14].

Цель работы состоит в установлении на основе CFD моделирования закономерностей изменения динамической вязкости сверхкритической воды при ее течении в вертикальных каналах.

В настоящей работе пространственное распределение динамической вязкости сверхкритической воды определялись на основе решения нелинейной симметричной задачи смешанной конвекции. Гидродинамическая стабилизация течения перед входом в канал обеспечивалась путем увеличения расчетной области вверх по потоку за счет ненагреваемого начального участка длиной l_H (рис. 1).

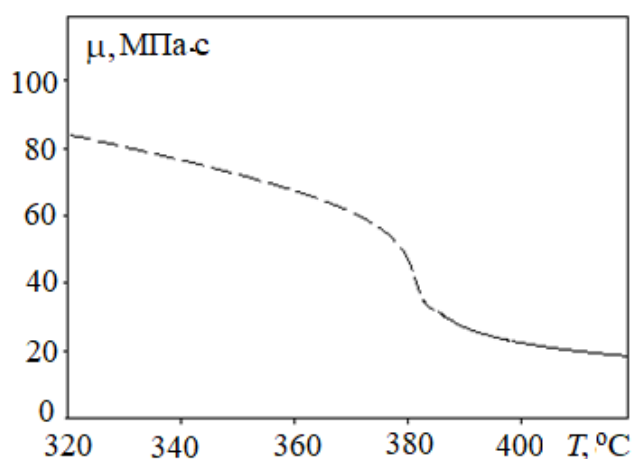

Рис.1. К постановке задачи

На входе в канал массовая скорость G , температура $T_{вх}$, давление $P_{вх}$ и интенсивность турбулентности Tu принимались неизменными. На выходе из канала задавались «мягкие» граничные условия. На стенке трубы принимались

постоянные по ее длине значения плотности теплового потока q . Численные эксперименты выполнялись при следующих исходных данных: $d = 0,01$ м; $l_n = 1,2$ м; $L_1 = 4,0$ м; $T_{вх} = 323$ °С; $P_{вх} = 24,0$ МПа; $Tu = 3\%$; $G = 500$ кг/(м²с); $q = 239$ кВт/м² и 310 кВт/м². Температурная зависимость плотности ρ , динамической μ и кинематической ν вязкости сверхкритической воды при $P_{вх} = 24,0$ МПа приведена на рис. 2.

Как видно, в исследуемом температурном интервале динамическая вязкость сверхкритической воды снижается с ростом температуры примерно в три раза. При этом наиболее значительное снижение величины μ наблюдается в области псевдокритического перехода псевдожидкость - псевдогаз (381,4 °С).

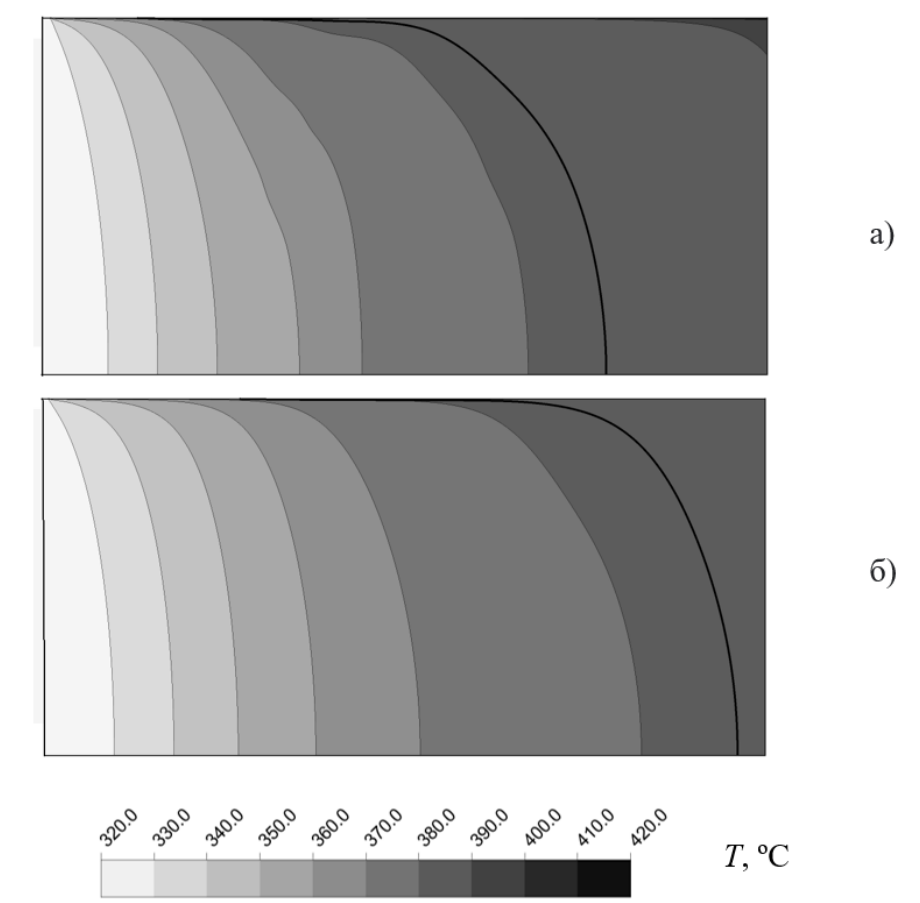

Рис. 2. Температурная зависимость динамической вязкости μ сверхкритической воды при $P_{вх} = 24,0$ МПа

Построение пространственного распределения динамической вязкости сверхкритической воды осуществлялось по температурным полям, которые были получены в результате решения соответствующей задачи смешанной конвекции.

Рисунок 3 иллюстрирует поля температур в канале для двух значений подведенного к стенке теплового потока q . (Здесь для удобства восприятия радиальная координата увеличена в 400 раз. Изотермы, соответствующие псевдокритической температуре $T_{рс}$, обозначены жирной линией). Как видно из рис. 3, температурные поля сверхкритической воды в канале для различных значений тепловых потоков качественно подобны. Хотя имеются

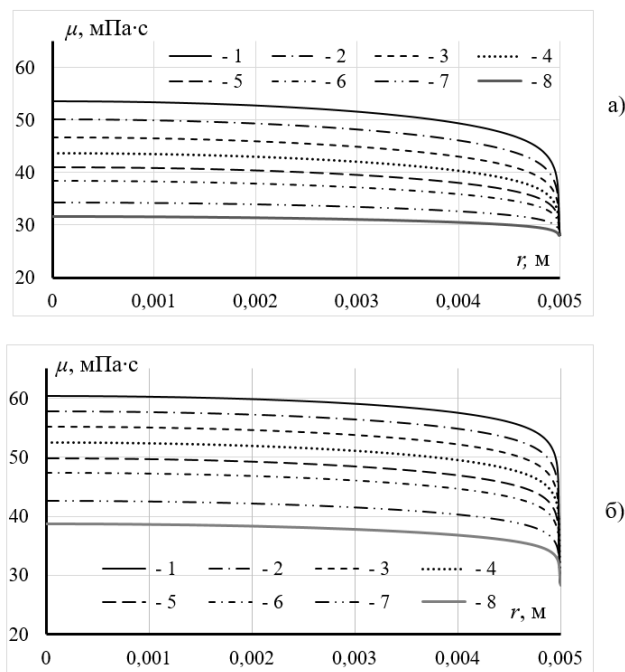
количественные различия. Так, изотерма T_{pc} псевдокритического перехода, которая разделяет области псевдожидкости и псевдогаза, расположена заметно ближе к выходному сечению канала при $q = 239 \text{ кВт/м}^2$. Значение координаты x_{pc} , соответствующее пересечению изотермы T_{pc} с осью трубы, составляет 3,08 м и 3,73 м соответственно при величинах теплового потока $q = 310 \text{ кВт/м}^2$ и 239 кВт/м^2 . Что касается значения температуры сверхкритической воды на выходе из канала, то она заметно меньше при $q = 239 \text{ кВт/м}^2$.

Рис. 3. Поля температур сверхкритической воды в канале для разных значений подведенного к стенке теплового потока q :
а) $q = 310 \text{ кВт/м}^2$; б) $q = 239 \text{ кВт/м}^2$

Обращает на себя внимание также тот факт, что при обоих значениях теплового потока q наблюдается довольно резкий рост температуры на начальном участке трубы. Далее вниз по потоку данный рост замедляется. Распределение динамической вязкости μ по радиальной координате r при различных значениях координаты x по длине трубы для двух величин

подведенного к стенке теплового потока q иллюстрирует рис. 4.

Рис. 4. Распределение динамической вязкости μ сверхкритической воды по радиальной координате r при различных значениях координаты x по длине трубы для двух величин подведенного к стенке теплового потока q : а) $q=310$ кВт/м²; б) $q=239$ кВт/м²; 1 – $x = 2,0$ м; 2 – $x = 2,2$ м; 3 – $x = 2,4$ м; 4 – $x = 2,6$ м; 5 – $x = 2,8$ м; 6 – $x = 3,0$ м; 7 – $x = 3,4$ м; 8 – $x = 3,8$ м.

Приведенные данные свидетельствуют о том, что в фиксированных поперечных сечениях трубы большие значения μ имеют место на оси трубы и уменьшаются с приближением к ее стенке. Указанная закономерность наиболее ярко проявляется в центральном по длине участке трубы. Описанная картина изменения по радиусу трубы μ характерна для различных значений подводимого теплового потока q . При этом большему значению q ($q = 310$ кВт/м²) соответствуют заметно большие отличия μ по радиусу трубы на ее начальном и центральном участке и несколько меньшие отличия – на выходном участке трубы.

Таким образом, в работе установлены особенности температурных полей сверхкритической воды на нагреваемом участке канала, определяющие закономерности распределения динамической вязкости воды для различных значений q . Показано, что большим значениям теплового потока q

соответствуют меньшие размеры начального участка канала, где сверхкритическая вода находится в псевдожидком состоянии. Выявлено, что динамическая вязкость μ сверхкритической воды существенно снижается вниз по потоку. Это снижение является тем значительнее, чем больше величина подводимого теплового потока q . Показано, что заметно большие отличия μ по радиусу трубы на ее начальном и центральном участке соответствуют более высокому значению q ($q = 310$ кВт/м²).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Sharayevskiy I.G., Fialko N.M., Zimin L.B., Nosovskiy A.V., Vlasenko T.S., Sharayevskiy G.I.* World Trends of Construction Development of water-cooled supercritical pressure reactor. Nuclear power and the environment. 2020. №2(17). P. 3-15.
2. *Fialko N.M., Pioro I.L., Maison N.V., Meranova N.O.* Simulation of Flow and Heat Transfer in Bare Tubes at Supercritical Pressures. Industrial Heat Engineering. 2016. 38. No. 3. P.10-17.
3. *Zvorykin A., Fialko N., Meranova N., Aleshko S., Maison N., Voitenko A., and Pioro I.* Computer Simulation of Flow and Heat Transfer in Bare Tubes at Supercritical Parameters. Proceedings of the 24th International Conference On Nuclear Engineering (ICONE-24), June 26-30, 2016, Charlotte, NC, USA, Paper #60390, 12 pages.
4. *Fialko N.M., Pioro I.L., Maison N.V., Meranova N.O., Sharaevskiy I.G.* Influence of the Mass Flux on the Characteristics of Flow and Heat Transfer in Bare Tubes at Supercritical Parameters. Industrial Heat Engineering. 2016. 38. No. 4. P.5-13.
5. *Fialko N.M., Sherenkovskiy Ju.V., Meranova N.O., Aleshko S.A., Strizheus S.N., Voitenko A.Yu., Khmil D.P., Brusinskaya Ya.V., Ostapchuk T.S.* Characteristics of Heat Transfer in Vertical Tubes at Supercritical Pressures. Problems of Ecology and Operation of Energy Facilities. Institute of Industrial Ecology. Kyiv: IPC ALKON NAS of Ukraine. 2017. P. 130-133.

6. *Zvorykin A., Fialko N., Sherenkovskiy J., Aleshko S., Meranova N., Hanzha M., Bashkir I., Stryzheus S., Voitenko A., and Pioro I.* CFD Study on Specifics of Flow and Heat Transfer in Vertical Bare Tubes Cooled with Water at Supercritical Pressures. Proceedings of the 25th International Conference On Nuclear Engineering (ICONE-25), July 2-6 2017, Shanghai, China, Paper #66528, 13 pages.
7. *Fialko N.M., Pioro I.L., Prokopov V.G., Sherenkovskiy Ju.V., Meranova N.O., Aleshko S.A.* CFD Modeling of Heat Transfer for Supercritical Water Flow in Vertical Bare Tubes. *Industrial Heat Engineering*. 2018. 40, No. 1. P.12-20.
8. *Fialko N.M., Prokopov V.G., Sherenkovskiy Ju. V., Meranova N.O., Aleshko S.A., Vlasenko T.S., Sharaevskiy I.G., Zimin L.B., Strizheus S.N., Khmil D.P.* Features of the Change in the Thermophysical Properties of Supercritical Water during Flow in Round Heated Tubes. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2018. 28, №3. P.117-121.
9. *Fialko N.M., Nosovskiy A.V., Sherenkovskiy Ju.V., Meranova N.O., Sharaevskiy I.G., Pioro I.L.* Features of the Flow of Supercritical Water under Conditions of Mixed Convection. *Industrial Heat Engineering*. 2018. 40. №3. P. 12-19.
10. *Fialko N., Sherenkovskiy Ju., Meranova N., Aleshko S., Vlasenko T.* Thermophysical properties of supercritical water at an upward flow in vertical bare channels. International multidisciplinary conference "Science and technology of the present: priority directions of development of Ukraine and Poland." M. Volomin, October 19-20, 2018. P. 116-120. ISBN 978-9934-571-55-8.
11. *Fialko N.M., Pioro I.L., Sherenkovskiy Ju.V., Maisov N.V., Meranova N.O., Sharaevskiy I.G.* Influence of Heat Flux on the Channel Wall and Water Pressure on the Characteristics of Flow and Heat Transfer in Bare Tubes at Supercritical Parameters. *Industrial Heat Engineering*. 2016. 38. No. 5. P.5-13.
12. *Fialko N.M., Nosovskiy A.V., Sherenkovskiy Ju.V., Meranova N.O., Sharaevskiy I.G., Pioro I.L.* CFD Analysis of Heat Transfer of Supercritical Water under Conditions of Mixed Convection. *Industrial Heat Engineering*. 2018. 40. №4. P. 5-12.

13. *Zvorykina A., Khmil D., Fialko N., Pioro I., Stryzheus S.* CFD Analysis of Supercritical-Water Flow and Heat Transfer in Vertical Bare Tube. 26th International Conference on Nuclear Engineering, (ICONE-26), October 24, 2018, V009T16A003; 14 pages.

14. *Fialko N.M., Nosovskiy A.V., Pioro I.L., Sherenkovskiy Ju.V., Meranova N.O., Aleshko S.A., Khmil D.P., Sharaevskiy I.G., Zimin L.B.* Investigation of the Features of Heat Transfer of Supercritical Water in Vertical Bare Tubes. Institute of Industrial Ecology. Kyiv: IPC ALKON NAS of Ukraine, 2019. P.144-147.

15. National Institute of Standards and Technology, NIST Reference Fluid Thermodynamic and Transport Properties – REFPROP, NIST Standard Reference Database 23, Ver.8.0, Boulder, CO, U.S., Department of Commerce, 2007.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ИЗМЕНЕНИЯ
КИНЕМАТИЧЕСКОЙ ВЯЗКОСТИ СВЕРХКРИТИЧЕСКОЙ ВОДЫ ПРИ
ТЕЧЕНИИ В ВЕРТИКАЛЬНЫХ ТРУБАХ**

Фиалко Наталия Михайловна,

докт. техн. наук, профессор, чл.-корр. НАН Украины, зав. отделом,
Институт технической теплофизики НАН Украины
Киев, Украина

Шараевский Игорь Георгиевич

докт. техн. наук, доцент, зав. сектором
Институт проблем безопасности АЭС НАН Украины
Киев, Украина

Хмиль Дмитрий Петрович

млад. науч. сотр.,
Институт технической теплофизики НАН Украины
Киев, Украина

Чехаровская Марина Игоревна

ст. науч. сотр.,
Институт технической теплофизики НАН Украины
Киев, Украина

Аннотация. В статье представлены результаты математического моделирования пространственных распределений кинематической вязкости при восходящем течении сверхкритической воды в гладких трубах.

Ключевые слова: кинематическая вязкость, сверхкритическая вода, CFD моделирование, плотность

Введение Дальнейшее развитие АЭС является весьма актуальным вопросом мировой энергетики. В частности, большое внимание уделяется применению на атомных электростанциях новых высокоэффективных ядерных реакторов четвертого поколения [1]. Особый интерес представляет водоохлаждающие реакторные установки со сверхкритическим давлением. Разработка промышленных прототипов этих реакторов осуществляется

согласно международной программе Generation-4 (SCWR).

Сверхкритическая вода как теплоноситель в таких реакторах имеет определенные важные особенности. Так, теплофизические свойства сверхкритической воды могут резко изменяться с изменением температуры. При этом наибольшие изменения имеют место в области, соответствующей псевдокритическому переходу "псевдожидкость-псевдогаз". Учитывая это, важен анализ особенностей изменения теплофизических свойств сверхкритической воды в рабочих каналах активной зоны реакторов со сверхкритическими параметрами. Такой анализ эффективно проводится методом компьютерного моделирования, все более применяемого для решения многих задач реакторной теплофизики [2-14]. Данная работа направлена на исследование закономерностей изменения кинематической вязкости сверхкритической воды при ее течении в вертикальных каналах на базе моделирования CFD.

Целью этой работы является сравнительный анализ пространственного распределения кинематической вязкости сверхкритической воды при разных значениях плотности теплового потока, подводимого к стенке канала в условиях восходящего течения.

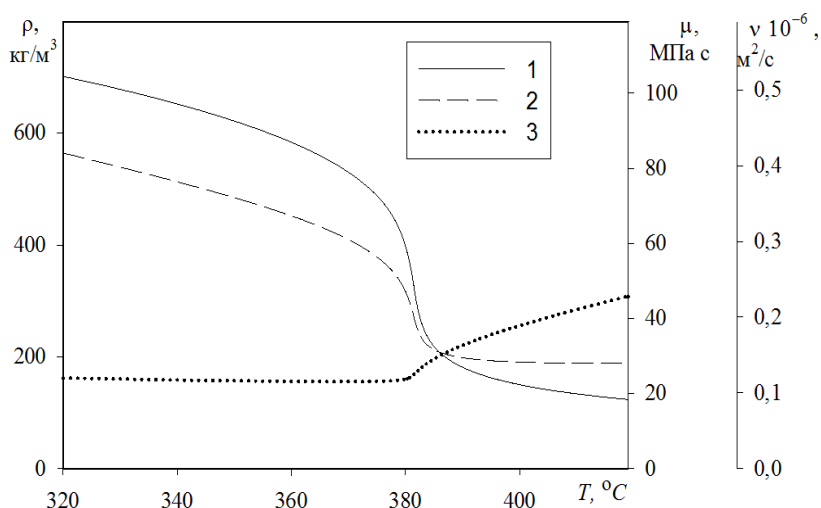
Для определения пространственного распределения кинематической вязкости сверхкритической воды в канале использовались результаты нелинейной симметричной задачи смешанной конвекции при течении жидкости в вертикальных гладких трубах. На входе в канал температура T_{ex} , давление P_{ex} , интенсивность турбулентности T_u и массовая скорость G принимались постоянными. С целью гидродинамической стабилизации течения перед входом в канал, расчетная область увеличивалась вверх по потоку за счет начального участка не нагреваемой длиной l_n . На выходе из канала были заданы мягкие граничные условия. Значения плотности теплового потока q на стене трубы принимались неизменными по ее длине.

Методика проведения исследований базировалась на компьютерном моделировании с использованием кода FLUENT. В математической модели

изучаемого процесса физические характеристики воды определялись по программе NISR RFROP [15]. Выполненные исследования по верификации моделей турбулентного переноса доказали целесообразность использования SST модели турбулентности. Расчетная область, которая использовалась при решении поставленной задачи, имела неравномерную дискретизацию и содержала 62400 ячеек. Самый маленький шаг у стены трубы составлял $1,5 \cdot 10^{-3}$ м. При этом величина y^+ не превышала значения 0,7.

Исходные данные, которые использовались при вычисляемых экспериментах, составляли: $T_{\text{вх}}=323^\circ\text{C}$; $P_{\text{вх}}=24,0$ МПа; $T_u=3\%$; $G=500$ кг/(м²с); $q=239$ кВт/м² и 310 кВт/м²; $d=0,01$ м; $l_H=1,2$ м; длина нагреваемого участка трубы $L_1=4,0$ м. Температурная зависимость плотности и кинематической и динамической вязкости сверхкритической воды при $P_{\text{вх}}=24,0$ МПа изображена на рис. 1.

В исследуемом интервале температур кинематическая вязкость сверхкритической воды почти не меняется при росте температуры до величины несколько ниже температуры псевдокритического перехода «псевдожидкость-псевдогаз» - $T_{\text{pc}}=381^\circ\text{C}$. С последующим ростом температуры в области, соответствующей псевдогазу, кинематическая вязкость возрастает.

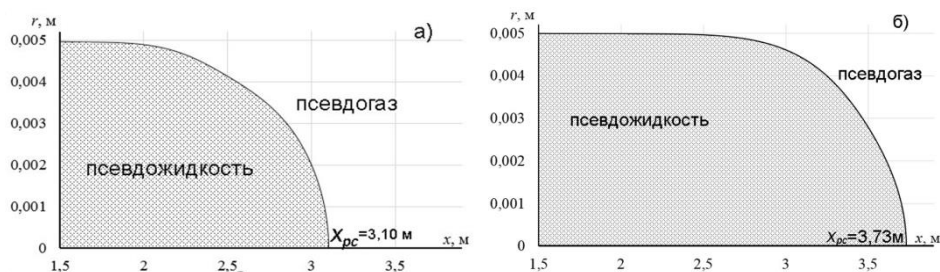

Рис. 1. Температурная зависимость плотности ρ (1) и динамической μ (2) и кинематической ν (3) вязкости сверхкритической воды при $P_{\text{вх}}=24,0$ МПа

На рис. 2 приведены данные компьютерного моделирования по конфигурации фронта псевдофазового перехода в трубе при различных

значениях подведенного к стенке теплового потока q . По всей видимости, положение данного фронта, соответствующее изотерме псевдофазового перехода, существенно зависит от величины q . При большем значении приподнятого теплового потока q фронт псевдофазового перехода располагается ближе к входу в канал. Соответственно зона, которая занята псевдожидкостью существенно меньше по размеру.

Рис.3 Иллюстрирует радиальное распределение кинематической вязкости сверхкритической воды в различных поперечных сечениях трубы $x=\text{const}$. Как свидетельствуют приведенные данные при обоих рассмотренных значениях q радиальные распределения вязкости ν качественно похожи. Величина ν существенно меняется по радиусу только вблизи стенки трубы. На некотором расстоянии от нее имеют место незначительные изменения кинематической вязкости по радиусу. Такой характер поведения величины соответствует радиальным температурным профилям сверхкритической воды. Последние характеризуются повышенными уровнями температур вблизи стенки трубы и постепенным снижением температуры с удалением от нее.

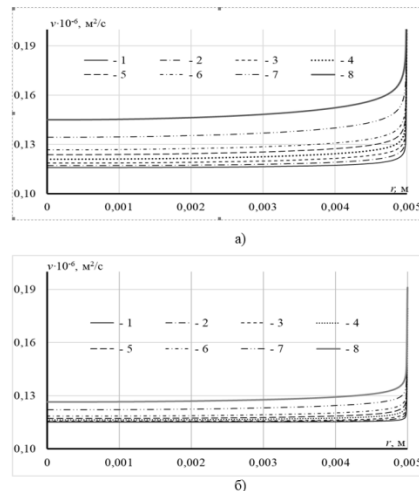

Рис.2. Конфигурация фронта псевдокритического фазового перехода сверхкритической воды в трубе для двух величин подведенного к стенке теплового потока q : а) $q=310$ кВт/м² б) $q=239$ кВт/м².

Что касается изменения радиальных распределений по длине трубы, то для обоих рассмотренных значений q вниз по потоку наблюдается рост величины при неизменности характера этих распределений.

Радиальные профили коэффициента кинематической вязкости ν , несмотря на качественное сходство при разных значениях q , имеют существенные количественные отличия. При этом указанные отличия возрастают с удалением

от входного сечения канала. Большому значению q ($q=310$ кВт/м²) соответствуют большие величины v в этих точках фиксированного поперечного сечения трубы. Наряду с этим имеет место уменьшение размеров зоны в ядре потока, в которой величина v является практически неизменной по радиусу.

Рис. 3. Распределение по радиальной координате трубы кинематической вязкости v в сверхкритической воде в фиксированных поперечных сечениях $x=\text{const}$: 1- $x=2,0$ м; 2- $x=2,2$ м; 3- $x=2,4$ м; 4- $x=2,6$ м; 5- $x=2,8$ м; 6- $x=3,0$ м; 7- $x=3,4$ м; 8- $x=3,8$ м для двух величин подведенного к стенке теплового потока q . а) $q=310$ кВт/м²; б) $q=239$ кВт/м²

Выводы

Выполнено исследование пространственного распределения кинематической вязкости сверхкритической воды в каналах при различных значениях подведенного к стенке теплового потока q ($q=310$ кВт/м² и $q=239$ -кВт/м²).

ЛИТЕРАТУРА

1. Шараєвський І. Г., Фіалко Н. М., Зімін Л. Б., Носовський А. В., Власенко Т. С., Шараєвський Г. І. Світові тенденції розвитку конструкцій водоохолоджуваних реакторів із надкритичним тиском. Ядерна енергетика та довкілля. 2020. №2(17). С. 3-15.
2. Фіалко Н. М., Пиоро І. Л., Прокопов В. Г., Шеренковський Ю. В., Меранова Н. О., Альошко С. О. CFD моделювання теплообміну при течії води

надкритичних параметрів у вертикальних гладких трубах. Промышленная теплотехника. 2018. 40. №1. С. 12-20.

3. Фиалко Н.М., Прокопов В.Г., Шеренковский Ю.В., Меранова Н.О., Алешко С.А., Власенко Т.С., Шараевский И.Г., Зимин Л.Б., Стрижеус С.Н., Хмиль Д.П. Особенности изменения теплофизических свойств сверхкритической воды при течении в круглых обогреваемых трубах. Науковий вісник НЛТУ. 2018. 28. №3. С.117-121.

4. Фіалко Н.М., Носовський А.В., Шеренковський Ю.В., Меранова Н.О., Шараєвський І.Г., Піоро І.Л. Особливості течії надкритичної води в умовах змішаної конвекції. Промислова теплотехніка. 2018. 40. №3. С. 12-19.

5. Fialko N., Sherenkovskii Ju., Meranova N., Aleshko S., Vlasenko T. Thermophysical properties of supercritical water at an upward flow in vertical bare channels. Міжнародна мультидисциплінарна конференція «Наука і техніка сьогодні: пріоритетні напрямки розвитку України та Польщі». м. Воломін 19-20 жовтня 2018 р. С. 116-120. ISBN 978-9934-571-55-8.

6. Фиалко Н.М., Пиоро И.Л., Шеренковский Ю.В., Майсон Н.В., Меранова Н.О., Шараевский И.Г. Влияние теплового потока на стенке канала и давления воды на характеристики течения и теплообмена в гладких трубах при сверхкритических параметрах. Промышленная теплотехника. 2016. 38. №5. С.5-13.

7. Фиалко Н.М., Пиоро И.Л., Майсон Н.В., Меранова Н.О. Моделирование течения и теплообмена в гладких трубах при сверхкритических давлениях. Промышленная теплотехника. 2016. 38. №3. С.10-17.

8. Zvorykin, A., Fialko, N., Meranova, N., Aleshko, S., Maison, N., Voitenko, A., and Pioro, I. Computer Simulation of Flow and Heat Transfer in Bare Tubes at Supercritical Parameters. Proceedings of the 24th International Conference On Nuclear Engineering (ICONE-24), June 26-30, Charlotte, NC, USA, Paper #60390, 2016. 12 pages.

9. Фиалко Н.М., Пиоро И.Л., Майсон Н.В., Меранова Н.О., Шараевский И.Г. Влияние массовой скорости потока на характеристики

течения и теплообмена в гладких трубах при сверхкритических параметрах. Промышленная теплотехника. 2016. 38. №4. С.5-13.

10. Фиалко Н.М., Шеренковский Ю.В., Меранова Н.О., Алешко С.А., Стрижеус С.Н., Войтенко А.Ю., Хмиль Д.П., Брусинская Я.В., Остапчук Т.С. Характеристики теплообмена в вертикальных трубах при сверхкритических давлениях. Сборник трудов «Проблемы экологии и эксплуатации объектов энергетики» / Институт промышленной экологии. К.: ИПЦ АЛКОН НАН Украины, 2017. С.130-133.

11. Zvorykin, A., Fialko, N., Sherenkovskiy, J., Aleshko, S., Meranova N., Hanzha M., Bashkir I., Stryzheus S., Voitenko A., and Pioro, I. (2017). CFD Study on Specifics of Flow and Heat Transfer in Vertical Bare Tubes Cooled with Water at Supercritical Pressures. Proceedings of the 25th International Conference On Nuclear Engineering (ICONE-25), July 2-6 2017, Shanghai, China, Paper #66528, 13 pages.

12. Фіалко Н.М., Носовський А.В., Шеренковський Ю.В., Меранова Н.О., Шараєвський І.Г., Піоро І.Л. CFD аналіз тепловіддачі надкритичної води в умовах змішаної конвекції. Промислова теплотехніка. 2018. 40. №4. С. 5-12.

13. Zvorykina A., Khmil D., Fialko N., Pioro I., Stryzheus S. CFD Analysis of Supercritical-Water Flow and Heat Transfer in Vertical Bare Tube 26th International Conference on Nuclear Engineering, ICONE26-81045, (October 24, 2018), V009T16A003, 14 pages.

14. Фіалко Н.М., Носовський А.В., Піоро І.Л., Шеренковський Ю.В., Меранова Н.О., Альошко С.О., Хмиль Д.П., Шараєвський І.Г., Зімін Л.Б. Дослідження особливостей теплообміну надкритичної води у вертикальних гладких трубах Сборник трудов «Проблемы экологии и эксплуатации объектов энергетики». Институт промышленной экологии. К.: ИПЦ АЛКОН НАН Украины, 2019. С. 144-147.

15. National Institute of Standards and Technology, NIST Reference Fluid Thermodynamic and Transport Properties – REFPROP, NIST Standard Reference Database 23, Ver.8.0, Boulder, CO, U.S., Department of Commerce, 2007.

**ОГЛЯД ОСНОВНИХ ФАКТОРИ ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА
ІНТЕНСИФІКАЦІЮ ГОРІННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ПАЛИВА У
ВОДОГРІЙНИХ КОТЛАХ**

Ялова Альона Миколаївна

к.т.н. доцент

Криворізький національний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Сусідко Алла Михайлівна

Викладач

ВСП «Криворізький технічний

фаховий коледж УДУНТ»

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: Ефективність горіння природного газу безпосередньо впливає на його витрату і на склад вихлопних газів. На сьогоднішній день відомі кілька способів інтенсифікації горіння, а факторам, які впливають на інтенсифікацію приділяється менше уваги ніж методам. Процес отримання і подачі окислювача в камеру топки залишається завданням, що вимагає рішення.

Ключові слова: паливо, котел, горіння, інтенсифікація, кисень, фактор, сумішоутворення.

Інтенсифікувати горіння можна за допомогою підігріву палива та окислювача, збільшенням вмісту кисню в повітрі, переходом з ламінарного режиму горіння на турбулентний, попереднім перемішуванням пального та окислювача [1]. Перспективним способом інтенсифікації горіння можна вважати метод впливу електричного поля на полум'я.

Причинами прискорення полум'я (інтенсифікації горіння) можуть бути різні газодинамічні та теплофізичні явища. При обстеженні нових схем інтенсифікації горіння слід визначити закони впливу попередньої іонізації повітря, іонізації зони реакції, підігріву палива, підігріву суміші, впливу

присутності каталітичних поверхонь. Підвищення швидкості закінчення газу сприяє інтенсифікації горіння у початковій ділянці факела, а підвищення температури кореневої ділянки факела призводить до інтенсифікації теплообміну між факелом та ванною. Так як теплообмін у робочому просторі переважно здійснюється шляхом випромінювання, то з підвищенням температури окремих ділянок факела зростає і середня різниця температур між факелом і ванною.

Поліпшення процесу змішування призводить до інтенсифікації горіння палива, підвищення ефективної температури факела, особливо в початковій його частині, при цьому факел має малу світимість. Погіршення сумішоутворення, уповільнює горіння і призводить до сажоутворення, у зв'язку з чим підвищується світимість факела, проте знижується його температура. Зазначену особливість спалювання газу використовують для регулювання теплообмінних характеристик факелу залежно від вимог тепло-технологічного процесу. Так наприклад застосовують газові пальники спеціальної конструкції, що дозволяють змінювати світимість факелу.

Використання гарячого дуючого повітря сприяє інтенсифікації горіння палива у шарі. Межа підігріву повітря лімітується умовами роботи решітки. Так, при спалюванні на решітці антрациту - палива з малим виходом летких, для якого тепловиділення відбувається переважно у шарі, підігрів повітря застосовують до 150...170°C. При спалюванні палив з великим виходом летючих, для яких тепловиділення значною мірою переноситься в топковий обсяг, застосовують повітря, підігріте до 200...250°C.

Підвищення економічності досягається за рахунок інтенсифікації горіння пилу, що надходить зі скидним повітрям, збільшення надлишку повітря в основних пальниках і, для кращого вигорання пилу,[2] що надходить через основні пальники. Крім того, можна використовувати повітря скидного сушильного агенту і тим самим упорядковувати повітряний режим топки.

Один із найбільш ефективних шляхів інтенсифікації процесу горіння пов'язаний із застосуванням попереднього змішування газу з повітрям [3].

У металургійному, коксогазовому та інших виробництвах для інтенсифікації процесів горіння подають стиснене повітря в металургійні печі, коксогазові батареї та інші агрегати. При виконанні будівельних робіт, геологорозвідці, бурінні нафтових і газових свердловин, у вугільних шахтах і рудниках використовуються пересувні компресорні установки, змонтовані на автомобілях або окремих візках [4]. Щодо спалювання великої кількості газу розроблено метод інтенсифікації процесів горіння газоповітряної суміші, заснований на поєднанні запальної дії тунелю з запальною дією осесиметричного завихрювача або тіла погано обтічної форми. Ефективність цього методу була встановлена дослідним шляхом. Газ з теплою згорання 840...940 ккал/моль поступав в інжекційний змішувач.

Кратер змішувача мав діаметр 205 мм. Спалювання газоповітряної суміші відбувалося у вогнетривкому тунелі. Контури полум'я, що утворюються при спалюванні газоповітряної суміші, визначалися шляхом зондування порожнини тунелю водо-охолоджувальними газо-забірними трубками й подальшого аналізу проб продуктів згорання [5]. На основі ефекту взаємодії двох зустрічних струменів, що ударяються, розроблені топкові пристрої, інтенсифікація процесу горіння в яких досягається шляхом встановлення пальників на відстані 5... 10 калібрів (діаметрів пальникової амбразури) і подачі 85...90% повітря, що проходить через пальники, прямо струмом зі швидкістю 50 - 60 м/с (при номінальному навантаженні парогенератора) [6]. Повітря-підігрівачі (зазвичай радіаційного типу) встановлюються в тих випадках, коли підігріте повітря необхідне для технологічних цілей, найчастіше це пов'язано з інтенсифікацією процесів горіння (вагранки, циклонні реактори вогневої переробки відходів та ін.).

Інтенсифікація процесу горіння газоповітряної суміші (холодної або попередньо підігрітої) досягається застосуванням методу двостороннього запалювання [4]. Центральна стабілізація полум'я забезпечується за допомогою конусоподібного шести гвинтового стабілізатора, що встановлюється в порожнині циліндра з кутом 45° . Периферійна стабілізація горіння

забезпечується раптовим розширенням потоку при закінченні суміші з кратера в укорочений вогнетривкий тунель [3].

Зі зменшенням надлишку повітря нагрівання газового середовища посилюється, що призводить до інтенсифікації горіння дрібного пилу. Навпаки, при великих надлишках повітря, що призводять до збільшення сумарної теплоємності газового середовища реагуючої суміші, нагрівання її за рахунок тепла, що виділяється при реагуванні частинок, зменшується.

Таким чином, підвищення температури процесу горіння прискорює молекулярну дифузію. У той самий час воно може бути ефективним методом інтенсифікації горіння в дифузійному режимі через технічних обмежень.

Основним окислювачем у процесах горіння палива є кисень. Зі збільшенням концентрації кисню в газі, що реагує, зростає швидкість реакції і збільшується температура процесу. Остання веде до зростання константи швидкості реакції. У сукупності обидві обставини зумовлюють значну інтенсифікацію процесу горіння.

У разі газифікації підвищення концентрації кисню який не тільки інтенсифікує процес, а й поліпшує якість газу. За літературними даними, при газифікації коксу використання дуття з 50% вмістом кисню збільшує теплотворну здатність газу з 4860,4 до 7961 кДж/м тобто, збагачення дуття на 29% підвищує якість газу на 63,8% [7].

Для інтенсифікації горіння іноді використовують повітря, збагачене киснем. Внаслідок цього утворюється деякий фронт горіння. Для інтенсифікації горіння газу внутрішня поверхня жарової труби футерується на всю довжину шамотною цеглою класу А, а наприкінці її викладаються решітки. Пальники для цих котлів мають забезпечити короткий факел. Цю вимогу задовольняють інжекційні пальники середнього тиску, або пальники середнього чи низького тиску з примусовою подачею повітря.

Проблема інтенсифікації горіння при малих гідравлічних втратах у камері згоряння пов'язана з пошуком нових схем, оскільки посилення турбулентності потоку призводить до пропорційного збільшення гідравлічних втрат.

У багатьох випадках інтенсифікація горіння при високих швидкостях газового потоку пов'язана з дією турбулентності. Механізм прискорення горіння під впливом турбулентності може бути різним. Штучна турбулізація потоку викличе помітну інтенсифікацію процесу горіння, зменшення часу горіння, отже, і обсягу топкового простору [5].

Спільний вплив полум'я, що розвиваються на горизонтальній та вертикальній поверхні, неминуче призведе до інтенсифікації горіння. Зменшенням далекобійності факела, високим темпом падіння швидкості в ньому та збільшенням підйомних сил, інтенсифікацією горіння можна досягти плавного омивання факелом настінних екранів. Це дозволяє послабити динамічний вплив потоків на екрани і зберегти газовий пристінковий шар зі зниженою температурою. Ці потоки посилюють турбулентність прикордонного шару, сприяють активнішому запаленню на початковій ділянці струменів палива і є основним джерелом займання та інтенсифікації горіння палива.

В основу методу штучної турбулізації покладено принцип попереднього перемішування в межах змішувального пристрою зі струменевою подачею в закручений потік запиленого газу, збільшення периметра запалення газоповітряного потоку для інтенсифікації горіння та підвищення стійкості процесу і збільшення турбулентної швидкості поширення полум'я шляхом рекуперативного підігріву компонентів горіння.

Спрямований паралельно стінкам конуса струмінь газу, що витікає, утворює елементарний факел уздовж затіненого сектора між рядами повітряних отворів. Інтенсифікація горіння забезпечується дробленням загального факела на систему радіальних факелів, а також гарним сумішоутворенням, зумовленим високою турбулентністю у вихрових затінених зонах. Горюча суміш, що утворилася, незважаючи на формально дифузійний метод сумішоутворення, горить в режимі, близькому до горіння гомогенної суміші.

І навпаки, при подачі повітря центральною трубкою, а газу по периферійній виходить жорстке, гостре, прозоре полум'я з температурою близько 1100°C , необхідне для плавлення скла та для інших потреб.

Інтенсифікація горіння у разі досягається за допомогою двостороннього підведення повітря: примусово зсередини і за допомогою дифузії зовні. Завдяки цьому всі фази горіння прискорюються, що дозволяє збільшити питоме теплове навантаження топкового об'єму, а при шаровому спалюванні також навантаження дзеркала горіння решітки.

Інтенсифікація горіння при підігрітому повітрі створює можливість збільшення потужності топкового пристрою, а разом з нею і котла або тієї ж потужності топки – і дає змогу зменшити її розміри. Така топка відноситься до розряду факельно-шарових, оскільки частина палива згоряє у факелі.

Для інтенсифікації горіння обсягом через сопла, розташовані в задній стінці, додатково подають повітря (5 ...10 % від загальної кількості) як струмені гострого дугтя зі швидкістю 50 - 70 м/с. Ці струмені інтенсивно перемішують потоки в обсязі топки. Зазвичай разом з гострим дмухом в топку повертають уловлений в золотомиснику винесення з високим вмістом горючих, що дозволяє допалити винесені з топки недогорілі частинки. З метою підвищення стійкості горіння палива зона горіння має цегляну футеровку. Для інтенсифікації горіння газоподібного палива використовуються пальники попереднього змішування, а при опаленні рідким паливом - спільне введення палива та повітря в камеру топки. Стічна вода розприскується найбільш економічними механічними відцентровими форсунками, встановленими радіально на колі циклонної топки.

Ще 1910 р. Томсон висловив припущення у тому, що іони і електрони, що утворюються в полум'ї, повинні впливати на процес поширення полум'я. Першим, хто оцінив практичну значимість ефектів, що спостерігалися в полум'ї при накладенні електричного поля, був Бранд [7]. Надалі були проведені численні дослідження впливу електричного поля на процес горіння. Вивчалися умови займання, стабілізації горіння, зміни форми полум'я в електричному полі та ін.

На основі теорії поширення полум'я вивчено вплив поздовжнього електричного поля на інтенсифікацію процесу горіння. З підвищенням фактору напруженості електричного поля, незалежно від його напрямку, швидкість

поширення полум'я збільшується. Таким чином, на сьогоднішній день з більшим або меншим успіхом використовується цілий ряд способів інтенсифікації горіння палива в топках водогрійних котлів. Разом з тим загальним недоліком цих способів є не всебічний огляд факторів, що впливають на інтенсифікацію, недостатня універсальність і слабка керованість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев С. А. Совершенствование конструкций электронезависимых водогрейных котлов с озоновым наддувом / С. А. Андреев, Е. А. Петрова // Международный научный журнал. -2013. - №5. - С.71-76.

2. Андреев С. А. Экспериментальное исследование горения в озono-воздушной среде / С. А. Андреев, Е.А. Петрова // Международный научный журнал. - 2014. №3.-М.- С.84-90.

3. Арсеев А. В. Влияние на характеристики работы горелок степени сселения и охлаждения факела и размеров газосжигающих устройств. Теория и практика сжигания газа/ А. В. Арсеев [и др]. — Л.: Недра, 1972. - С. 211-223.

4. Беликов С. Е. Водозабор. Теоретические основы. Бытовые отопительные котлы / под ред. С. Е. Беликов. — Аква-Терм, 2008. — 352 с.

5. Винтовкин А. А. Горелочные устройства промышленных печей л топок: справочник/ А. А. Винтовкин [и др]. — Интермет Инжиниринг, 1999. 552 с.

6. Драгин В.А. Электроозонатор для повышения эффективности сжигания печного топлива в малых котельных АПК: дис. ...канд. техн. наук/В. А. Драгин. КГАУ. - 2001.-178 с.

7. Казаков О. Г. Теория горения и взрыва: учебник и практикум/О. Г. Казаков [и др]; под общ. ред. А. В. Татая, О. Г. Казакова. - 2-е изд., перераб. и доп. - Издательство Юрайт, 2014. - 245 с.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 629.7.076.6

СИНГУЛЯРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ДВИЖЕНИЕМ РАКЕТ В АТМОСФЕРЕ

Кифоренко Борис Никитич

д.ф.-м.н., профессор

Ткаченко Ярослав Владимирович

к.ф.-м.н.

Институт механики им. С. П. Тимошенко НАН Украины

г. Киев, Украина

Аннотация: исследованы проблемы, возникающие при использовании методов математической теории оптимальных процессов для решения задач оптимизации движения ракет и космических аппаратов в атмосфере планеты. Акцент на движении именно в атмосфере сделан в связи с тем, что начальная часть полета ракеты-носителя на любую орбиту находится в атмосфере планеты, как при наземном, так и воздушном старте с самолета или воздушного шара

Ключевые слова: ракета-носитель, масса полезной нагрузки, сингулярное оптимальное управление, дросселируемый ракетный двигатель

Одной из перманентно актуальных проблем механики полета ракет является увеличение массы полезной нагрузки, выводимой ракетами-носителями на околопланетные и отлетные орбиты, или доставляемой в заданную точку на поверхности Земли.

Необходимость достижения космических скоростей, многократно превосходящих привычные для наземных и воздушных транспортных средств

значения в условиях ограниченности внутренних ресурсов разгоняемого объекта из-за невозможности энергетической подпитки с Земли, делает проблему рациональности управления беспрецедентно острой.

В этой связи проблемы механики полета ракет почти с самых первых работ научного этапа исследования рассматриваются как вариационные. По-видимому, первой работой, содержащей анализ вариационной задачи о движении ракеты, была статья [1, с. 451], опубликованная в 1927 г.

Важную роль в окончательном закреплении оптимизационного подхода к задачам механики полета сыграли послевоенные публикации [2, с. 609], [3, с. 17], [4, с. 271]. Очень скоро выяснилась неэффективность классического вариационного исчисления для решения задач, возникающих в практике управления движением ракет, что стимулировало создание современной математической теории оптимальных процессов.

Одним из наиболее сложных разделов считается теория особых (сингулярных) оптимальных управлений. Возможность включения участков переменной тяги в состав оптимальной траектории усложняет задачу вычисления оптимальных траекторий с сингулярными дугами, поскольку вырожденные задачи, в которых такие траектории могут быть оптимальными, являются некорректными, на что в свое время обратил внимание А. Н. Тихонов [5, с. 763].

Эффективный метод преодоления указанных трудностей предложен в работе [6, с. 45] и развит в статье [7, с. 56]. Оценка эффективности предложенного метода при решении практически интересных задач оптимизации движения ракет и выбора оптимальных параметров их двигательных систем приведена в монографии [8, с. 45].

В классической задаче Годдарда о подъеме ракеты до максимальной высоты при вертикальном движении уравнения движения центра масс ракеты с граничными условиями имеют вид:

$$\begin{aligned}
\dot{m} &= -\frac{a_0 T}{V_0}, & m(0) &= 1, & m(t_f) &= m_\pi + \gamma a_0 \\
\dot{h} &= v, & h(0) &= 0, & -h(t_f) &\Rightarrow \min \\
\dot{v} &= \frac{a_0 T - F(h, v)}{m} - g(h), & v(0) &= 0, & v(t_f) &opt
\end{aligned} \tag{1}$$

Высота h в системе (1) отнесена к $V_0^2 g_0^{-1}$, скорость движения v – к V_0 , время к $V_0 g_0^{-1}$, а тяга T и сила сопротивления F отнесены к максимальной тяге T_0 , причем $a_0 = T_0 / g_0 M_0$, g – к g_0 . Прокомментируем выбор формы представления условия на величину скорости полета на правом конце траектории подъема: $v(t_f)opt$. Понятно, что естественное условие прекращения подъема есть $v(t_f) = 0$, однако замена его на представление, выбранное при записи (1), позволит воспользоваться при анализе состава оптимальной траектории условием трансверсальности: $\Psi_v(t_f) = 0$. Поскольку при формулировке задачи время выполнения подъема t_f не задано, как и максимизируемая величина высоты подъема $h(t_f)$, соответствующие условия трансверсальности приобретают форму: $H(t_f) = 0, \Psi_h(t_f) = 1$.

Функция H задачи линейна по управлению:

$$H = H_0 + TH_1 a_0, \quad H_0 = \Psi_h v - \Psi_v \left(\frac{F}{m} + g \right), \quad H_1 = \frac{\Psi_v}{m} - \frac{\Psi_m}{V_0}. \tag{2}$$

На особом участке должны выполняться три соотношения [8, с. 42]

$$H_0 = 0, \quad H_1 = 0, \quad \dot{H}_1 = 0, \quad \left(\dot{H}_1 = \frac{\Psi_h}{m} - \Psi_v \left(F'_v + \frac{F}{v} \right) \right) \tag{3}$$

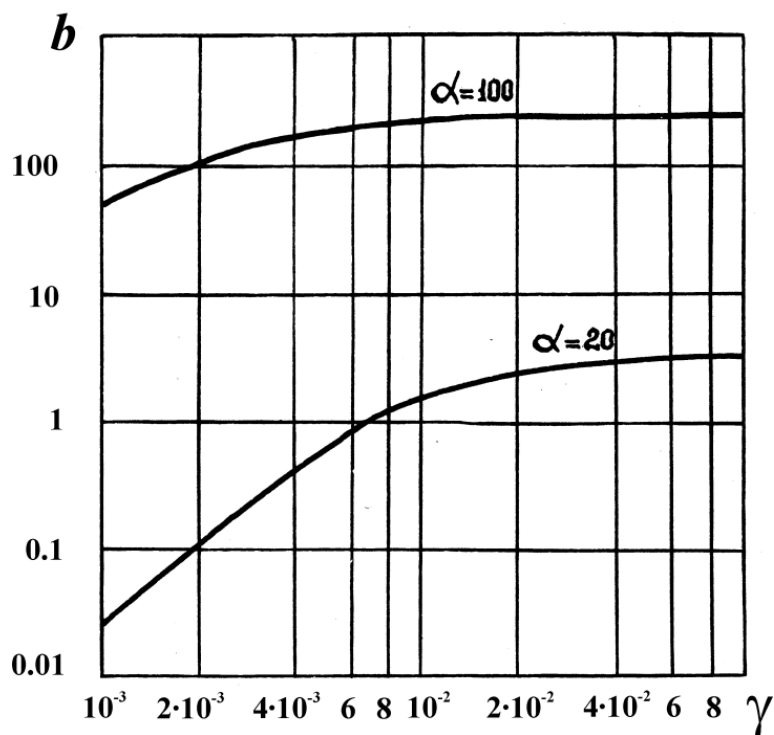
при нетривиальном наборе Ψ_h, Ψ_v, Ψ_m . Поскольку система (3) линейна и однородна относительно компонент вектора Ψ , ее определитель $S(m, h, v)$ должен быть равен нулю. Так получаем уравнение поверхности особого управления:

$$S(m, h, v) = F(h, v)(v - 1) + vF'_v(h, v) - mg(h) = 0. \tag{4}$$

Из условия $\ddot{H}_1 = 0$ определяется величина особого управления:

$$T_s a_0 = F + \frac{m^2 g'_h + m[g(F'_v + F''_{vv}) + F'_h(1 - v) - vF''_{vh}]}{F + 2F'_v + F''_{vv}} \quad (5)$$

На рис. 1 представлены полученные для задачи Годдарда границы областей оптимальности использования дросселирования тяги на плоскости конструктивных параметров (γ, b) , характеризующих степень конструктивного совершенства ракетного двигателя и аэродинамики корпуса ракеты. Участок особого управления входит в состав оптимальной траектории подъема для тех значений γ и b , при которых соответствующая точка лежит выше граничной кривой.

Рис. 1. Границы оптимальности использования дросселируемого двигателя

Анализ этих граничных кривых дает основание выдвинуть для обсуждения следующий принцип соответствия при конструктивном совершенствовании ракет:

- весовое совершенствование двигательной системы должно сопровождаться – при достижении некоторого порогового значения удельной

массы γ – переходом от нерегулируемого двигателя к двигателю, допускающему дросселирование величины тяги в достаточно широких пределах;

- величина γ уменьшается при совершенствовании аэродинамических характеристик ракеты.

Таким образом, проведенный анализ оптимального управления движением ракеты в среде с сопротивлением показал, что подтверждается справедливость на первый взгляд парадоксальной мудрости: "Тише едешь - дальше будешь!". Оказывается, при этом можно и подняться выше, и даже достичь заданной высоты быстрее. Если удельная (относительно величины тяги) масса двигателя становится меньше, то можно взять двигатель побольше. Но принцип: сила есть – ума не надо, – не рационален! Большой двигатель должен быть "умнее"!

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Hamel G. Uber eine mit dem Problem der Rakete zusammenhangende Aufgabe der Variationsrechnung/Hamel G. // Zeitschrift fur angewandte Mathematik und Mechanik. – 1927. – Band 7. – Heft 6. – P. 451–452.

2. Ишлинский А. Ю. Два замечания к теории движения ракет/Ишлинский А.Ю.// Доклады академии наук СССР. – 1946. – **53**, №7. С. 599 - 610.

3. Космодемьянский А.А. Экстремальные задачи механики точки переменной массы/Космодемьянский А.А.// ДАН СССР. – 1946. – **53**, № 1. – С. 17–19.

4. Охоцимский Д.Е. К теории движения ракет/Охоцимский Д. Е. // Прикладная математика и механика – 1946. – **10**, № 2. – С. 251 – 272.

5. Тихонов А. Н. О методах регуляризации задач оптимального управления /Тихонов А.Н.// Доклады АН СССР. – 1955. – 162, № 4. – С. 763.

6. Кифоренко Б. Н. Оптимальные траектории с участками особого управления/Кифоренко Б. Н.// Сложные системы управления. – К.: Институт

Кибернетики АН УССР. – 1974. – С. 45–55.

7. *Злацкий В. Т.* О вычислении оптимальных траекторий с участками особого управления/*Злацкий В.Т., Кифоренко Б.Н.* // Вычислительная и прикладная математика – 1983. – вып. 49. – С. 55–62.

8. *Кифоренко Б. Н.* Сингулярные оптимальные управления в механике космического полета. – К.:Наукова думка, 2017. – 193 с.

ДРІБНОДИСПЕРСНА СУМІШ ПОБЛИЗУ ТВЕРДОЇ ПОВЕРХНІ

Ткаченко Неоніла Єрмолаївна

к.ф.-м.н., с.н.с.

Інститут механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України,
м. Київ, Україна

Анотація: на основі узагальнення методів гамільтонової механіки на непотенціальні системи і молекулярно-кінетичної теорії газів Струмінського побудована модель руху дисперсної суміші поблизу твердої поверхні. Задача зводиться до розв'язку двох кінетичних рівнянь для густини розподілу частинок, що падають на тверду стінку і тих що відбилися від стінки. Початкові і граничні умови задають взаємозв'язок між ними.

Ключові слова: дисперсна суміш, узагальнена кінетична теорія, непотенціальні системи, взаємодія між фазами.

Розглянемо рух дисперсної суміші: рідина з твердими частинками, яка рухається поблизу твердої поверхні (шар Кнудсена) і знайдемо розподіл їх середніх значень. Математичну модель для такої суміші будемо узагальнивши методи гамільтонової механіки на непотенціальні системи [1. с. 156] і використовуючи підходи узагальненої кінетичної теорії газів, яку називають молекулярно-кінетичною теорією газів, запропонованою В.В. Струмінським [2. с. 217]. Тут динамічний стан системи визначається не однією, а сукупністю функцій розподілу (вірніше називати їх густиною ймовірності розподілу станів системи в фазовому просторі). Кожна із них характеризує динамічний стан відповідної групи частинок. А динамічний стан всієї системи частинок отримаємо просумувавши функції розподілу окремих груп частинок. Як відмічає В. В. Струмінський, рух звичайних газів, а тим більше дисперсної суміші з частинками, поблизу твердої поверхні потрібно розглядати на основі узагальненої кінетичної теорії.

Зупинимось коротко на побудові моделі дисперсної суміші: рідина і тверді частинки. Розміри частинок значно менші відстаней, на яких осереднені параметри фаз суттєво змінюються. Сили в'язкості газу враховуються лише при його взаємодії з частинками. На окрему частинку діють сила тяжіння, сила тертя, сила Архімеда, сила, обумовлена прискоренням рухом частинок відносно рідини, сила Жуковського і випадкова сила типу Ланжевєнівського джерела $\bar{Q}_i^*$, яка є дельта-корельованою за часом.

$$\begin{aligned} \bar{Q}_i &= -\frac{m_i}{\rho_r} \left[\frac{\rho_g}{2} \ddot{\bar{q}} + \frac{\rho_g}{2} \left(\frac{\partial \bar{V}}{\partial t} + \bar{V} \frac{\partial \bar{V}}{\partial \bar{x}} \right) - \frac{\partial P}{\partial \bar{x}} + \bar{Q}_i^* \right], \\ m_i &= m_i \left(1 + \frac{\rho_g}{2\rho_r} \right), \\ \bar{q} &= \{q_j\} \quad \bar{p} = \{p_j\} \quad ..j = 1, 2, \dots, N. \end{aligned} \quad (1)$$

Тут $\bar{V}$ - середня швидкість середовища, P – гідродинамічний тиск, m_i , ρ_g , ρ_r – маса частинок, дійсна густина частинок і середовища, $\bar{x} = \{x^k\}$ – декартові координати середовища, m_i - приведена маса частинок, $\{q_j\}$, $\{p_j\}$ – координати і імпульси окремих частинок, які утворюють фазовий простір руху частинок.

Канонічні рівняння непотенціального руху частинок не можна записати в гамільтоновій формі, що необхідно для обґрунтованої побудови рівняння Ліувілля, яке є основою для кінетичної теорії. Знаходимо оператор еволюції нашої системи згідно роботи [1. с. 164] і будемо узагальнену функцію Гамільона, яка дає можливість записати рівняння руху окремих частинок в гамільтоновій формі в узагальненому фазовому просторі, в якому для таких систем будуть справедливі основні теореми і методи гамільтонової механіки потенціальних систем. Далі переходимо до ймовірнісного трактування процесу на основі статистичного підходу, описаного в роботі [1. с. 170]. Вважаємо, що початкові умови для кожної частинки являються випадковими величинами, так як при великій кількості частинок неможливо задати початкові та граничні умови для кожної них, а їх зручніше задавати для всієї сукупності частинок на кінетичному рівні. В узагальненому фазовому просторі справедлива теорема Ліувілля для непотенціальних систем в звичній формі: фазовий об'єм

залишається постійним при еволюції системи.

Методами статистичної механіки будемо кінетичне рівняння Ліувілля для опису непотенціального руху частинок в узагальненому фазовому просторі [3. с. 363]. Запишемо рівняння для N -частинної густини розподілу стану системи F

$$\frac{\partial F}{\partial t} + \sum_i^N \{FH\}_i + \sum_i^N \frac{\partial}{\partial \bar{p}^*_i} (\bar{Q}_i F) = D \sum_i^N \frac{\partial^2 F}{\partial \bar{p}^{*2}}, \quad (2)$$

$$\bar{q} = \{\bar{q}_i\}, \quad \bar{p}^* = \{\bar{p}^*_i\}. \quad i = 1, 2, \dots, N$$

$\{FH\}_i$ - дужки Пуасона, $\bar{p}^*$ - узагальнені імпульси для i -частинки, H - функція Гамільтона для непотенціальної системи, яка в випадку лінійних дисипативних сил буде

$$H = \sum_{i=1}^N \sum_{k=1}^N \left\{ \frac{e^{-\gamma_i t}}{2\bar{m}_i} \left[p_i^* + \int_0^t e^{\gamma_i \tau} \bar{m} V_i^k d\tau \right]^2 + \int_{q_{i0}}^{q_i} e^{\gamma_i} \frac{\partial \Pi_i}{\partial z} dz \right\} \quad (3)$$

$$\bar{q} = \{\bar{q}_i\}, \quad \bar{p}^* = \{\bar{p}^*_i\}. \quad i = 1, 2, \dots, N$$

Π_i - потенціальна енергія частинки. Завдяки формулам переходу між узагальненим і звичайним фазовими просторами знаходимо рівняння Ліувілля в звичайному фазовому просторі.

Методом, розробленим в роботі [2. с. 216], шляхом осереднення в N -вимірному фазовому просторі (інтегруючи по фазових координатах $N-1$ частинок) і розкладом по малому параметру знаходимо ланцюг одночастинних функцій розподілу в фазовому просторі однієї частинки. Тобто, динамічний стан частинок в газовому середовищі описується системою кінетичних рівнянь для одночастинних функцій густини розподілу ймовірностей.

$$\frac{\partial f_s}{\partial t} + \frac{\bar{p}}{m} \frac{\partial f_s}{\partial \bar{q}} + \left[\bar{Q} - \frac{\partial \Pi_0}{\partial \bar{q}} \right] \frac{\partial f_s}{\partial \bar{p}} - \frac{\partial}{\partial \bar{p}} \left(\frac{k}{m} \bar{p} f_s \right) = I_{sk}, \quad (4)$$

$$\bar{q} = \{q_1, q_2, q_3\}, \quad \bar{p} = \{p_1, p_2, p_3\}.$$

де f_s - одночастинкова функція густини ймовірності розподілу s -ої групи частинок, $\bar{p}$ - імпульс, $\bar{q}$ - координата в осередненому одночастинковому фазовому просторі, $\bar{Q}$ - непотенціальні сили міжфазової взаємодії, Π_0 - осереднена потенціальна енергія системи частинок, I_{sk} - функціонал, який

залежить від двох одночастинкових функцій і визначається для кожної задачі окремо.

Модель для опису руху системи частинок і рідини будемо на різних рівнях: систему частинок описуємо на кінетичному рівні в фазовому просторі однієї частинки, газ описується на гідродинамічному рівні в фізичному просторі. Взаємодію між частинками враховуємо усереднено, тобто через зміну гідродинамічного поля. Середні величини, що відносяться до фізичного простору, визначаються шляхом осереднення по фазовому простору. Інтегруючи кінетичне рівняння для перших трьох моментів знаходимо систему рівнянь типу системи рівнянь Ейлера для фіктивної рідини, яка описує осереднений рух системи частинок. Це потрібно щоб знайти зв'язок з дійсною рідиною суміші. Звідси визначаємо сили, якими доповнюємо рівняння Ейлера для рідини в суміші, тобто в правих частинах рівнянь для рідини будуть осереднені сили взаємодії, які залежать від розв'язків кінетичних рівнянь. В кінетичних рівняннях змінні $\vec{p}, \vec{q}$ відносяться до фазового простору, а змінні фізичного простору x, y, z входять як параметри. Тут зупинимось тільки на розгляді руху системи частинок. В нашому випадку частинки займають менший об'єм ніж рідина, і середня густина ρ фіктивного суцільного середовища, яким замінюємо систему частинок, значно менша густини рідини без частинок ρ_r . Цей підхід дає можливість описати перехідні процеси в дисперсній суміші. Відмітимо, що для частинок маємо два параметри релаксації: густинний – $n_0 r_0^3$ і дисипативний – γ . Тут $n_0 = \frac{N}{V}$, де n_0 – середня густина числа частинок при відсутності зовнішніх полів, N загальне число частинок, V – весь об'єм, r_0 - приведений радіус частинок. Параметр γ визначає час релаксації по швидкості в дисипативній системі – час за який встановлюється локальна рівновага системи по швидкостях. (Для лінійних сил тертя $\gamma = \frac{k}{m}$, де k - коефіцієнт опору, $\bar{m}$ – приведена маса частинки). Можемо сказати, що параметр γ визначає ширину спектру флуктуації швидкостей частинок. Цей

параметр визначає режими руху системи частинок: кінетичний та дифузійний. На кінетичному режимі встановлюється локальна рівновага системи частинок по швидкостях, а характеристики рідини не змінюються. Рух системи частинок описується рівнянням в якому коефіцієнт при похідних по імпульсах від функції густини розподілу ймовірностей залежить від взаємодії між фазами. Дифузійний режим визначає еволюцію системи в просторі і часі. Тут для системи частинок маємо кінетичне рівняння типу рівняння (4).

Для дрібнодисперсної суміші поблизу твердої поверхні маємо дві функції розподілу частинок $s=1,2$: одна для частинок, що падають на поверхню, друга для потоку частинок відбитих від поверхні. Систему рівнянь (4) розв'язуємо розкладаючи в ряд по густинному параметру. Інтегруючи по узагальнених імпульсах в першому наближенні знайдемо вирази для густини розподілу частинок $\rho_1(\bar{x}, t)$, $\rho_2(\bar{x}, t)$

$$\frac{\partial \rho_s}{\partial t} + \sum_{i=1}^3 u_i \frac{\partial \rho_s}{\partial x_i} + \rho_s \operatorname{div} \bar{u} = D_g \sum_{i=1}^3 \frac{\partial^2 \rho_s}{\partial x_i^2} + I_s \quad (5)$$

Тут D_g, I_s – функції, які залежать від руху газу.

Метод дослідження руху дисперсної суміші в шершавій циліндричній трубці залежить від радіуса трубки. Якщо радіус трубки більше 4 шарів Кнудсена, то поблизу стінки (в так званому кнудсівському погранслої) використовуємо кінетичну модель з двома функціями розподілу (5) . Одна з них характеризує розподіл системи частинок, які падають на стінку з заданою швидкістю під деяким кутом θ_1 , а друга розподіл відбитих частинок. Вона суттєво залежить від властивостей поверхні, характеристики якої визначаються експериментально [4. с. 44]. Загальна функція розподілу системи падаючих і відбитих частинок буде сумою цих двох функцій. Для визначення розподілу системи частинок маємо взаємопов'язану систему двох рівнянь типу рівняння (5). Початкові умови для першого рівняння задаємо в вигляді добутку δ -функцій по швидкостях і координатах. Задаємо умову нормування для загальної функції розподілу. Граничні умови задаємо через локальні коефіцієнти обміну масою, імпульсом і енергією або коефіцієнтами акомодатії,

які пов'язані з середніми величинами, що вираховуються з допомогою загальної функції розподілу. Рідину описуємо відповідними узагальненими рівняннями ідеальної рідини. Початкові і граничні умови задаємо для осереднених величин з умовою прилипання на стінці. Розв'язки знаходимо використовуючи розклад по малому параметру. Обмежуємось двома наближеннями. Отримані розв'язки будуть граничними умовами для дослідження руху суміші в центральній частині трубки. Тут рух частинок описується новим рівнянням типу рівняння Енштейна-Смолуховського, а рідина - рівняннями Ейлера з доданими в правих частинах осередненими силами взаємодії між фазами. Якщо радіус трубки буде порядку 4-х шарів Кнудсена, то обмежуємось розв'язками на кінетичному рівні.

При розгляді руху азбестового пилу з воді в трубці малого радіуса при $\theta_1 = 30$ градусів індикатриса розсіювання характеризується різким піком. Зі збільшенням θ_1 ширина піку збільшується. При збільшенні швидкості вприску частинок збільшується маса частинок, які осідають на стінці. Густина розподілу частинок має експоненціальний характер з пульсаціями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ

1. Кильчевский Н.А., Кильчинская Г.А., Ткаченко Н.Е. Аналитическая механика континуальных систем. – К.: "Наукова думка", 1979. – 188 с.
2. Струминский В.В. Аэродинамика и молекулярная газовая динамика. – М.: "Наука", 1985, – 240 с.
3. Ткаченко Н.Е., Ткаченко С. Е. Двухфазная смесь в зазоре. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2001. – № 5. С. 360 - 364.
4. Алексеев С. Н., Баранцев Р. Г. Определение параметров функции рассеяния из экспериментальных данных. // Аэродинамика разреженных газов. Сборник. Л. ЛГУ. – 1974. – № 7. – С. 83 – 102.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

U.D.C. 911

CLASSIFICATION OF LANDSCAPES OF ARABAT SPIT AND THEIR TRANSFORMATION DUE TO THE ACTION OF FACTORS OF DIFFERENT ORIGIN

Prasul Yuliia Ivanivna,

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Tkachenko Alina Ihorivna,

graduate student

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, Ukraine

Summary: The paper presents the classification of natural and anthropogenic landscapes of the Arabat Spit and the processes of their transformation under the influence of various factors. An attempt has been made to isolate certain types of accumulative landscapes using the classification tool in the GIS environment of the ArcGIS program.

Keywords: Arabat Spit, landscape, classification, GIS, conversion

Arabat Spit as the largest accumulative formation of the Sea of Azov is characterized by the presence in its composition of landscapes, the similarity of which in the world is minimal. The study of the landscape component of the territory is a prerequisite for ensuring the rational use of natural resources. Taking into account the geological structure of the Arabat Spit, its conditions of formation, types of landscapes, development of tourism and recreation on this accumulative form should first of all be carried out with considerable attention to the preservation of unique foci of the natural environment from excessive anthropogenic load.

Landscape is according to the definition provided in the Encyclopedic

Dictionary (1968) [1], a specific territory, homogeneous in its origin and history of development, indivisible in zonal and azonal features, which is formed on a single geological foundation, is characterized by the same type of relief, common climate, the same combination of hydrothermal conditions, soils, biocenoses and, therefore, a characteristic set of simple geocomplexes (facies, tracts) [2].

Sea spits («spits-arrows») are accumulative forms that extend over long distances to the waters of a certain reservoir. In general, the «arrow» is a narrow strip of land, which is composed of detritus, sand, gravel, shell rock and extends towards the sea area [3]. Geological studies indicate that the age of the accumulative form under study by the standards of this science is «childish». It first appeared on cartographic works around 1650. On the maps of the medieval period, Arabat Spit was depicted not as a continuous strip, but consisted of a number of separate islands in the sea. Landscapes of this natural-territorial complex were formed in the arid steppe zone of the southern part of Ukraine. The basis of the formation consists of marine sediments, most of which are accumulative sand and shell. Landscapes of sandy spits, marine landscapes, salt marshes and salt marshes form the basis of the natural-territorial complexes of the studied region. The territory of Arabat Spit is dissected by negative landforms with the above-mentioned salt marshes and salt marshes, salt lakes are also distinguished, hilly relief with elevations is expressed mainly by various aeolian forms [4]. The basis of the vegetation of the territory, which is occupied by salt marshes and salt marshes, is made up of halophyte plants, that is, those that are salt-resistant, the roots of which have constant contact with salt water, but in the course of evolution they have received adaptation to similar conditions and get rid of excess salt through the intended outgrowths of the epidermis [5].

The landscape complexes of Arabat Spit are complemented by the coastal zone of the Sivash Bay with a variety of abrasion-accumulative landforms, as well as the coastal zone of the Sea of Azov itself. Landscapes that have still retained their original appearance or are not fully transformed as a result of human activity, are overwhelmingly arid steppe East European plains [6]. Their condition can be noted as

satisfactory. A few decades ago, these landscapes were heavily influenced, but not as a result of the rapid development of tourist activities, but mainly due to the long economic use, which can be noted even in remote areas of the spit (behind the village of Strilkove, the extreme settlement of Arabat Spit, which in recent years began to rapidly develop its tourist potential), there are soils plowed in the past for growing mostly cereals. Currently, these landscapes are either not used for agricultural activities, or are already experiencing transformation as a result of tourism development to geopolitical events in the region. Small areas of landscapes have retained their original appearance, but every year one or another section of the spit is subjected to anthropogenic load, sometimes in combination with the irrational use of natural resources. Actually anthropogenic landscapes can be classified into the following types:

1. road landscapes, which are represented by highways connecting Genichesk with the settlements of Henicheska Girka and Shchaslyvtsevo. To the village of Strilkove, the asphalt pavement is changed to a regular dirt road, but there are plans to continue asphaltting;

2. forest landscapes. Presented in the form of tree plantings along settlements of spits and roads. Nowadays, the condition of these landscapes is not satisfactory, primarily due to the lack of proper care for artificially planted trees; logging and development of accommodation facilities also negatively affect this type of landscape;

3. agricultural landscapes, which are quite widespread on the territory of Arabat Spit. Currently, the agriculture of this territory is poorly developed, given the natural conditions and resources of the spit;

4. industrial landscapes, mainly related to the extraction of minerals - shells and sand. This can also include the Strilkivske gas field, discovered in the 60s of the last century – its drilling rigs complicate the surrounding landscape;

5. recreational landscapes that actively began to form in the 60s of the last century. Due to a combination of physical and geographical factors, Arabat Spit has very favorable conditions for the implementation of tourist activities. On the territory

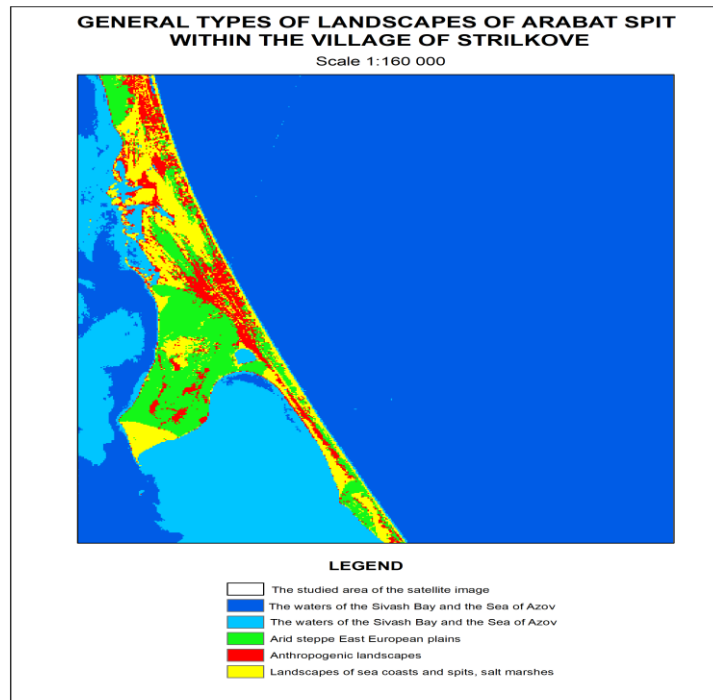
of the spit there are several types of recreational institutions, including: recreational and medical, recreational-sports and recreational and recreational, which have a mostly longitude position along the settlements of the studied territory: Henicheska Girka, Shchaslyvtsevo and Strilkovoye.

It should be noted that the anthropogenic landscapes of Arabat Spit developed in parallel with the settlement of this territory. They are distributed mainly at the level of facies and tracts and are included in the natural complexes of higher ranks. Modern anthropogenic landscapes on spit are mostly represented by recreational development of the territory. Geopolitical events of 2014 and 2022 radically changed the further development of tourist and recreational activities – in the future, the associated changes in the anthropogenic transformation of the accumulative form should be considered separately.

For visual display of various objects in the GIS environment, image classification is often used – the process of extracting classes of information from a multichannel raster image. The raster obtained as a result of the classification can be used to build thematic maps or for space-time analysis, if the classifications are made for different periods of time [7]. Classification is a convenient method for displaying various natural groups, it also has an advantage in the form of the speed of the final result – less time is spent on its implementation than, for example, on visual decryption and subsequent digitization of the territory.

To carry out the classification, a satellite image is required, which, after uploading to the ArcGIS program, goes through the procedure of combining channels so that the image turns from monochrome to color, after which the classification is performed. In the future, you can crop the satellite image according to the original classification and polygon, outlined within the studied area, and then proceed to the layout of the cartographic image.

In fig. 1. an attempt was made using the classification of satellite images to identify the main types of landscapes of Arabat Spit within the village of Strilkove on the territory of the Kherson region.

Figure 1. Types of landscapes of Arabat Spit within the village of Strilkove

The map shows the waters of the Syvash Bay and the Sea of Azov, arid steppe East European flat landscapes, landscapes of sea coasts, diversified by salt marshes and anthropogenic landscapes themselves, which include road landscapes, forest plantations, recreational landscapes and agricultural ones.

Visually, from the map we can see that anthropogenic landscapes occupy a rather large area and are located mainly in the center of the spit. Currently, a large proportion of them are represented, as mentioned above, by recreational landscapes, which now tend to form around villages with developed infrastructure – Henicheska Girka and Shchaslyvtsevo. However, in recent years before the events of 2022, the village of Strilkove has also rapidly increased its tourist and recreational potential and a larger share of unconverted natural-territorial complexes located in the vicinity of the village and to the south is one of the reasons for this process.

Both natural and anthropogenic landscapes of Arabat Spit will be constantly influenced by various factors, which will lead to their gradual transformation.

Natural landscapes, in addition to anthropogenic changes, in the future will continue to be affected by the internal energy of the Earth - these are primarily tectonic movements, as well as fluctuations in the level of the waters of the Syvash

and the Sea of Azov.

As a result of rising water levels in the Sea of Azov, the area of the Syvash water mirror may decrease; The opposite situation is also possible – an increase in the area of the water mirror of the Gulf due to a decrease in sea water levels for a long time. It should be noted that the Gulf of Sivash in recent years has also undergone significant anthropogenic impact; This is mainly due to the presence here of recreational resources of balneological origin.

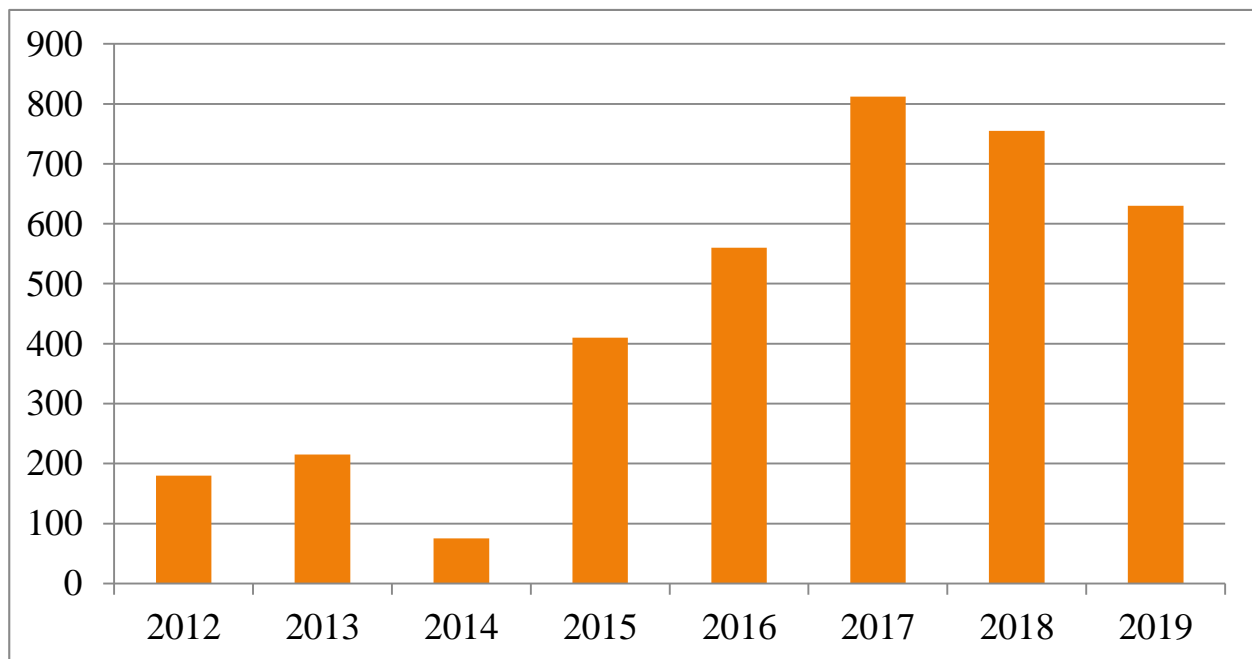
The dry-steppe landscapes of Arabat Spit have been less agricultural impact in recent years, as a result of which in some areas there has been a restoration of vegetation cover inherent in this natural zone. But at the same time, this trend is leveled in the opposite direction by the development of tourism activities. Even if there may not be active development in the territory south of Strilkove village, such places are often chosen as hikes or rests with tents, building tent camps even in some cases.

In general, it is anthropogenic activity that is the driving force behind the transformation of inviolable steppe landscapes, as a result of which they acquire the features of both natural and artificial natural-territorial complexes.

The issue of using the tourist and recreational potential of the territory first became acute after 2014. As a result of the illegal annexation of Crimea, along with other negative factors, the share of Ukrainian territories open for free access for recreation by the sea has significantly decreased. In this situation, the Arabat Spit, which is located in close proximity to the region of development, found itself in new conditions for the development of tourism. Of course, these events could not but affect those people who have always visited this resort before or potential tourists who chose the arrow as a place to relax. However, if in 2014 the general concern about the geopolitical situation affected the decrease in the tourist flow to Arabatka, over time there has been an increase in interest in recreation in the resorts of the spit. This is due to the general decrease in the severity of the conflict, the growing shortage of places for domestic tourism of Ukrainians, recreation by the seas, and in the last year - a pandemic and a significant decrease in the possibilities of outbound

tourism. So, in recent years, the resorts of Arabat Spit are in conditions of unplanned and difficult to control changes in tourist flows, with an increase in tourist and recreational load – the infrastructure and services are not fully prepared for this, with a decrease – the population and the region suffer significant losses.

The general trend is that after 2014, tourist flows to the region began to increase (aslight decrease was primarily due to weather conditions, as well as an increase in the number of jellyfish in recent years – that is, there are environmental problems (Fig. 2). 2020-2021 turned out to be not very successful for the region in terms of tourism, among the main reasons are power outages, the presence of a large number of mosquitoes and the aforementioned jellyfish, a significant increase in prices for accommodation facilities due to the excess of demand over supply.

Fig. 2. Statistics on visits to Arabat Spit by tourists during 2012-2019 (tourists, thousands of people). [8]

But these seemingly significant problems for the tourist image of Arabat Spit are almost nothing compared to the situation in which the resort found itself on February 24, 2022.

The 2022 season at Arabatka ended without starting. The beaches have acquired an unacceptable look over the summer; jellyfish, which were previously periodically removed from the beaches, this year remain to cover the coast of the

resorts of spit. Cafes and retail outlets on the waterfront stood mothballed all months of the holiday season. I would like to believe that very soon, in the 2023 season, local residents will be able to compensate for the losses suffered this season, vacationers from all over Ukraine will enjoy spending time at the resort.

Based on the information presented above, it can be predicted that the landscapes of Arabat Spit will be influenced by the following factors:

- recreational activity – the attractiveness of the accumulative form in terms of meeting the needs of tourists through the use of natural resources; Unfortunately, sometimes, with the priority of obtaining a monetary component, and not with attention to the rational use of natural resources. It is necessary to take into account the difficult present – after the geopolitical events that occurred on the territory of the region, the impact of recreational activities has decreased significantly, but over time it will gradually grow. This applies not only to tourism, but also to all the industries listed below. It is clear that in today's conditions, the priority is the life of people who find themselves in difficult conditions, and only then, after the liberation of territories, the further development of various factors that, as before the events of 2022, will continue to have an impact on the accumulative form.

- mining, taking into account the physical and geographical position of Arabat Spit – on the territory of the oil and gas-bearing region of the shelf of the Azov Sea. This also includes building materials – unregulated extraction of the shell leads to the threat of breaking through the extremely salty waters of the Sivash to the Sea of Azov, because Arabat Spit geographically separates these reservoirs from each other;

- development of the road network, which is also done with attention to meeting the needs of tourists, because many refuse to travel south due to poorly developed infrastructure;

- further development of rural landscapes. Rural landscapes are anthropogenic landscapes of certain regions with their various constructions, streets. Together with road landscapes, they form the main framework of the landscape,

which has been influenced by human activity [9]. It should be borne in mind that in addition to the development of tourism on the territory of Arabat Spit, there is industry, agricultural enterprises, service facilities and not only those related to tourist activities – local residents work in all these areas. Therefore, the development of rural landscapes is a prerequisite for the further transformation of neighboring territorial complexes as well. In addition, mining, the development of road and rural landscapes lead to and will lead to environmental consequences;

- agricultural activity – but compared to other factors in recent years, it does not cause much anthropogenic impact. In the future, there is a tendency to leave only certain centers of rural activities to meet the needs of local residents. But some products in this area meet the needs of recreationists – mainly the development of melon growing, viticulture, horticulture.

In conclusion, it can be noted that the landscapes of Arabat Spit are constantly affected by human activity. Given the uniqueness of the formation of the accumulative form, its geological structure, components of natural-territorial complexes, any anthropogenic activity should be carried out with a previously conducted landscape and ecological examination to prevent consequences that may cause fundamental changes between the components of the landscape. Of course, this is an ideal schedule, because very often any actions are taken primarily with attention to meeting their own needs, meeting the needs of recreationists and not always properly paid to the natural component. But it should still be emphasized that the strategic planning of the territory, if we take into account, for example, the sphere of tourism, should be carried out with attention not only to the priority of tourist and recreational use, but also to preserve the unique centers of the natural environment from excessive anthropogenic load.

Unfortunately, this unique center of the natural environment was one of the first to be affected by events after February 24, 2022. Currently, the holiday season-2022 has not taken place, all efforts are aimed at returning to normal life and liberating territories. In the future, it is likely that the Arabat Spit will undergo transformations to a lesser extent if we are talking about tourist and recreational

activities and the development of infrastructure to meet the needs of recreationists.

The paper demonstrates an attempt to classify the most common landscapes of Arabat Spit, where it becomes clear that human intervention is irreversible, due to a number of factors. After the geopolitical events that were considered in the work, it can be concluded that the process of transformation of various landscape forms has slowed down somewhat. But it continues to occur, even at a very slow pace and will continue to occur in the future. Natural-territorial complexes of the studied accumulative form have almost no analogues in the world; moreover, some of them have retained their original appearance. Therefore, it is in the interests of mankind to do everything possible to preserve the integrity of these landscapes and prevent their destruction or complete transformation only into landscapes of anthropogenic origin.

REFERENCES

1. Український радянський енциклопедичний словник. У 3 т. Т. 3: «Плюс — Ъ» / Гол. редкол.: М. П. Бажан (гол. ред.) та ін. Київ: Головна редакція УРЕ, АН УРСР, 1968. 856 с.;
2. Ландшафтознавство: прикладні аспекти : навчально-методичний посібник / А. В. П'яткова, Н. О. Роскос. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. – 122 с.;
3. Карпенко Н.І. Рельєф морських берегів: навч. посіб.: [для вищих навч. закл.] / Н.І. Карпенко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 308 с.;
4. Conference: Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. пр. Херсон: Вишемирський П. П., 2005. С.56-60;
5. Екофлора України. Т. 1, 3 / Дідух Я. П., Плюта П. Г., Протопопова В. В. та ін. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. -284 с.;
6. Географія. Повторне видання - 8 клас - Пестушко В. Ю. - НУШ - Нова українська школа - Підручник – 2021;
7. What is image classification? *ArcGIS for Desktop* [Електронний ресурс].

Режим доступу: <https://desktop.arcgis.com/>;

8. Офіційний сайт Генічеської міської військової адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genich-rada.gov.ua/>;

9. Денисик Г. І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства: навчальний посібник / Г. І. Денисик, В. М. Воловик. – Вінниця : ГПАНІС, 2001. – 170 с.

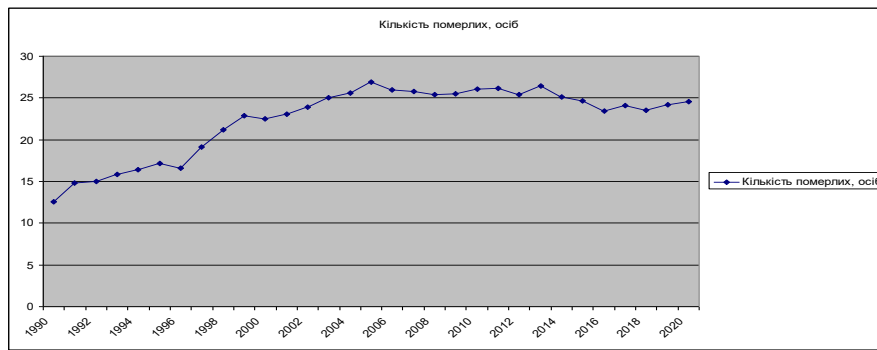
ВПЛИВ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рибалова Ольга Володимирівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент,
Бригада Олена Володимирівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент
Бондаренко Олександр Олексійович,
викладач,
Романчук Дар'я Ігорівна
студентка
Національний університет цивільного захисту України,
м. Харків, Україна

Анотація: Забруднення атмосферного повітря є однією з основних світових проблем сьогодення. Харківська область є одним з найбільших промислових центрів України, що обумовлює з абруднення навколишнього природного середовища. Збільшення захворюваності і смертності населення викликає занепокоєння і обумовлює актуальність проведення дослідження з визначання впливу забруднення атмосферного повітря на здоров'я жителів Харківської області. В роботі дана оцінка ризику для здоров'я населення Харківської області, що є дуже актуальною задачею при прийнятті науково-обґрунтованих управлінських рішень в галузі техногенно-екологічної безпеки і забезпечення комфортних умов життєдіяльності людини.

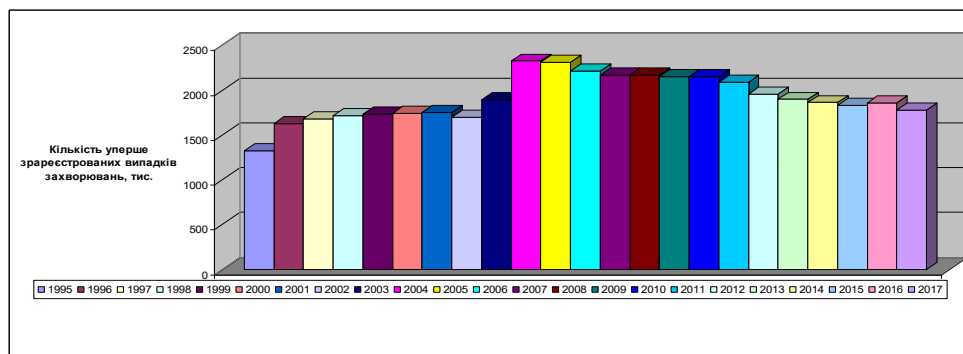
Ключові слова: атмосферне повітря, ризик, здоров'я населення, місто Харків, Україна

В Харківській області склалась дуже складна демографічна ситуація. За період з 1990 по 2021 чисельність населення зменшилась на 563 тис. осіб, а смертність збільшилась майже вдвічі з 12,6 тис. осіб до 24,6 тис. осіб (рис.1).

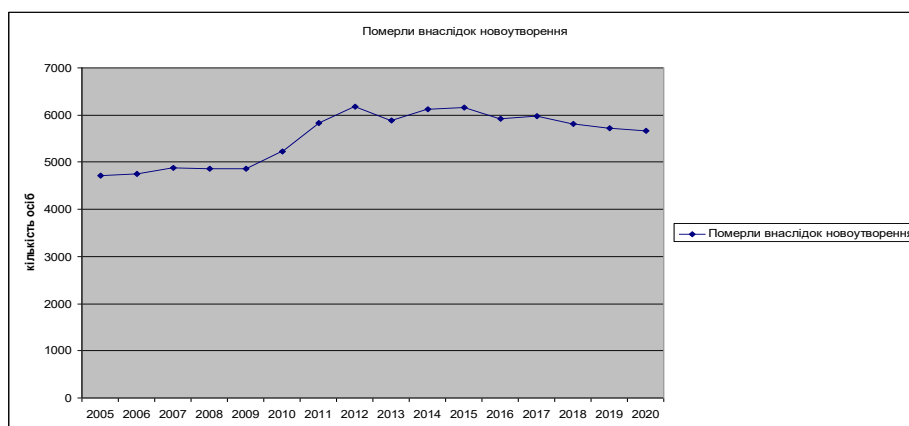
Рис. 1. Динаміка смертності в Харківській області за період з 1990 року по 2020 рік

В Харківській області за період з 1995 року по 2017 рік кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань постійно зростає (рис. 2).

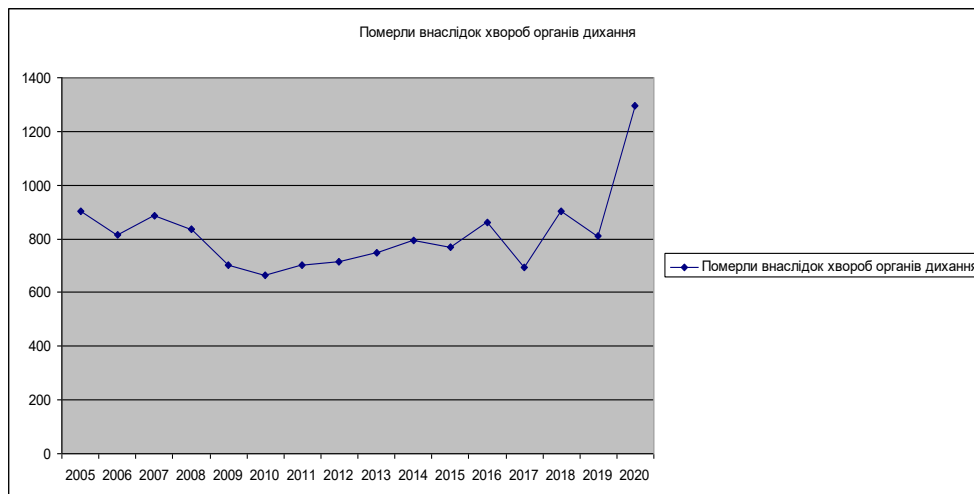
Рис. 2. Динаміка захворюваності в Харківській області за період з 1995 року по 2017 рік

Аналіз статичних даних за період з 2005 по 2020 рік показує, що кількість померлих осіб з причин онкологічних захворювань (рис. 3) і органів дихання (рис. 4) постійно зростає [1,2].

Рис. 3. Динаміка смертності внаслідок новоутворення в Харківській області за період з 2005 по 2020 роки

За останні 15 років кількість померлих мешканців Харківської області внаслідок новоутворення зростає майже на 1000 осіб [1,2].

Рис. 4. Динаміка смертності внаслідок хвороб органів дихання в Харківській області за період з 2005 по 2020 роки

Аналіз даних державного управління статистики щодо причин смертності в Харківській області показує, що у 2020 році найбільшу кількість складають хвороби системи кровообігу (30072), новоутворення (5659), зовнішні причини смерті (2131), хвороби органів травлення (1682), хвороби органів дихання (1295) (рис. 5) [1,2].

Рис. 5. Причини смертності населення Харківської області у 2020 році

Забруднення навколишнього природного середовища є важливим чинником збільшення смертності і захворюваності населення Харківської області. Тому дуже важливим є визначення основних екологічних чинників, що негативно впливають на здоров'я населення.

В роботі [3] дана оцінка ризику для здоров'я населення внаслідок

забруднення атмосферного повітря Харківської області у 2018 році.

Значення канцерогенного ризику при забрудненні атмосферного повітря в місті Харків відповідають допустимому рівню: для дорослих – $3,66 \cdot 10^{-5}$; для дітей – $3,41 \cdot 10^{-5}$.

Значення сумарного індексу небезпеки (НІ) відповідає 4 класу – високий рівень небезпеки [3].

В роботі [4] дана оцінка потенційного ризику для здоров'я населення, що представляє собою ймовірність збільшення захворюваності населення при рекреаційному водокористуванні.

Забруднення атмосферного повітря є дуже важливою проблемою в усіх країнах світу, особливо в контексті прогнозу збільшення температури повітря. Викиди забруднюючих речовин негативно впливають на зміни клімату і збільшення захворюваності населення.

Визначення впливу викидів діоксиду сірки за період з 1995 року по 2019 рік на збільшення хвороб новоутворення в Харківській області показало високий коефіцієнт кореляції – 0,61 (рис.6).

Regression Summary for Dependent Variable: Var2 (Spreadsheet)						
R= ,61241593 R ² = ,37505327 Adjusted R ² = ,34380593						
F(1,20)=12,003 p<,00245 Std.Error of estimate: 5,5263						
N=22	Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(20)	p-level
Intercept			20,07610	3,305894	6,072819	0,000006
Var1	0,612416	0,176769	0,17237	0,049754	3,464495	0,002448

Рис. 6. Вплив викидів діоксиду сірки за період з 1995 року по 2019 рік на збільшення хвороб новоутворення в Харківській області

З урахуванням того, що за останні роки в Харківській області значно зросла захворюваність і смертність внаслідок новоутворення і хвороб органів дихання (рис.3, рис. 4), ситуація потребує негайного впровадження заходів щодо покращення якісного стану атмосферного повітря.

В роботі [5] були визначені чотири групи типів стратегій, а саме загальні положення про контроль якості повітря, заходи щодо контролю викидів, пов'язані з дорожнім рухом, заходи щодо контролю викидів енергії та заходи

щодо контролю викидів парникових газів для пом'якшення зміни клімату. Внаслідок впровадження цих стратегій спостерігалось поліпшення якості повітря і здоров'я населення.

З метою визначення впливу забруднення атмосферного повітря на здоров'я населення в багатьох країнах світу застосовують методи оцінки ризику для здоров'я населення. В Україні діють методичні рекомендації щодо оцінки ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря [6].

Для оцінки канцерогенного ризику для кожної забруднюючої речовини розраховуються показники ризику [6]:

$$CR = SF \times LADI, \quad (1)$$

де CR – ймовірність занедужати раком, безрозмірна величина (звичайно виражається в одиницях 1:1000000); SF – імовірність одержання ракового захворювання у випадку прийому одиничної дози LADI, 1/мг/кг × доба; LADI - середня довічна щоденна доза, мг/(кг * добу), яка розраховується за формулою [6]:

$$LADDI = \frac{Ca \times Tout \times Vout \times EF \times ED}{BW \times AT \times 365}, \quad (2)$$

де Ca – концентрація речовини в атмосферному повітрі, мг/м³; Tout – час, що проводиться поза приміщенням, год/доба; Vout – швидкість дихання поза приміщенням, м³/год; EF – частота впливу, днів/рік; ED – тривалість впливу, років; BW – маса тіла, кг; AT – період осереднення експозиції, років; 365 - число днів у році.

Індивідуальний і популяційний канцерогенні ризики характеризують верхню границю можливого канцерогенного ризику протягом періоду, що відповідає середньої тривалості життя людини (70 років). Значення канцерогенних ризиків відбивають, головним чином, довгострокову тенденцію до зміни онкологічного фону, що сформувався на відповідній території. Значення канцерогенного ризику >10⁻³ відповідає високому рівню, не прийнятному для виробничих умов і населення. Необхідне здійснення заходів з усунення або зниження ризику. Значення канцерогенного ризику 10⁻³ – 10⁻⁴

відповідає середньому рівню небезпеки, припустимий для виробничих умов; за впливу на все населення необхідний динамічний контроль і поглиблене вивчення джерел і можливих наслідків шкідливих впливів для вирішення питання про заходи з управління ризиком. Значення канцерогенного ризику $10^{-4} - 10^{-6}$ відповідає низькому рівню небезпеки. На цьому рівні, як правило, встановлюються гігієнічні нормативи для населення. Значення канцерогенного ризику $<10^{-6}$ вважають мінімальним ризиком.

Ризик розвитку неканцерогенних ефектів для окремих речовин проводиться на основі розрахунку коефіцієнта небезпеки по формулі [6]:

$$HQ = \frac{AD}{RfD} \text{ або } HQ = \frac{AC}{RfC}, \quad (3)$$

де HQ - коефіцієнт небезпеки, безрозмірна величина; AD - середня доза, мг/кг; AC - середня концентрація, мг/м³; Rf D- референтна (безпечна) доза, мг/кг; RfC - референтна (безпечна) концентрація, мг/м³. Характеристика ризику розвитку неканцерогенних ефектів при комбінованому й комплексному впливі хімічних сполук проводиться на основі розрахунку індексу небезпеки (HI). Індекс небезпеки для умов одночасного надходження декількох речовин тим самим шляхом (наприклад, інгаляційним або пероральним) розраховується по формулі [6]:

$$HI = \sum HQ_i, \quad (4)$$

де HQ_i - коефіцієнти небезпеки для окремих i -их забруднюючих речовин.

Характеристика рівня ризику за величиною коефіцієнта небезпеки представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація рівнів небезпеки за значенням індексу небезпеки

Рівень небезпеки	Коефіцієнт/індекс небезпеки, (HQ/HI)	Характеристика рівня ризику
Мінімальний	$\leq 0,1$	ризик виникнення шкідливих ефектів відсутній
Низький	0,1 – 1	ризик виникнення шкідливих ефектів є зневажливо малим

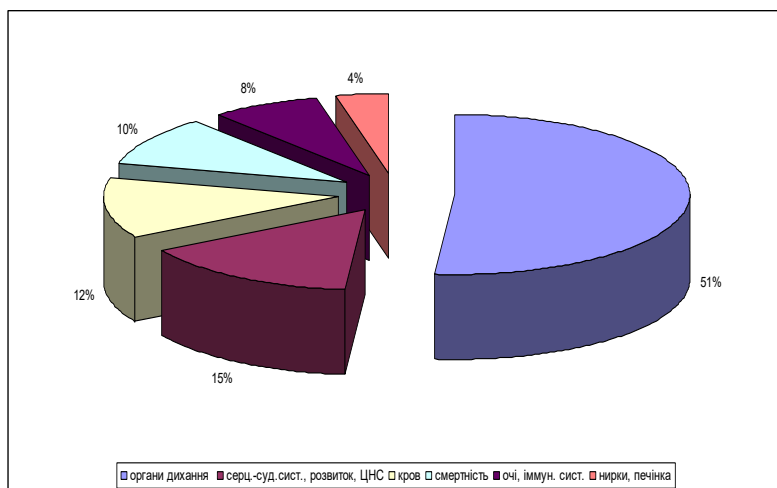
Середній	1 – 5	існує ризик розвитку шкідливих ефектів в особливо чутливих підгруп населення (неприпустимий для населення, припустимий для виробничих умов)
Високий	5 – 10	існує ризик розвитку несприятливих ефектів у більшій частини населення
Надзвичайно високий	≥ 10	масові скарги, виникнення хронічних захворювань

На основі моніторингових даних спостереження за станом атмосферного повітря в місті Харків розраховано канцерогенний ризик для дорослого населення і дітей та індекс небезпеки одержати неракове захворювання.

Значення канцерогенного ризику при забрудненні атмосферного повітря в місті Харків відповідають допустимому рівню: для дорослих – $3,66 \cdot 10^{-5}$; для дітей – $3,41 \cdot 10^{-5}$.

Значення сумарного індексу небезпеки в місті Харків у 2020 році (НІ = 8,42) відповідає 4 класу – високий рівень небезпеки (табл. 1).

Необхідно відзначити, що у 2019 році індекс небезпеки внаслідок забруднення атмосферного повітря склав 5,59. Рисунок 7 показує ймовірність виникнення захворювання у населення м. Харків внаслідок забруднення атмосферного повітря [1].

Рис. 7. Збільшення захворюваності населення міста Харків внаслідок забруднення атмосферного повітря

Забруднення атмосферного повітря найбільше впливає на збільшення захворюваності органів дихання. Одним з основних важелів вирішення завдань захисту атмосферного повітря в плані наближення до міжнародних стандартів

якості повітря і усунення суперечностей між економічним зростанням і підвищенням техногенного навантаження є впровадження нової системи регулювання промислових викидів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рибалова О. В., Бригада О. В., Ільїнський О. В., Бондаренко О. О. Золотарьова С. О. Аналіз впливу забруднення довкілля на захворюваність населення в Харківській області /The scientific heritage VOL 2, No 78 (78) (2021), p.20-25
2. Рибалова О. В., Золотарьова С.О., Тімаков І.Р. Вплив забруднення довкілля на захворюваність населення в Харківській області /The 5 th International scientific and practical conference “International scientific innovations in human life” Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2021. p.255-259
3. Рибалова О.В., Цимбал Б.М., Шевченко К.О. Вплив забруднення атмосферного повітря на здоров'я населення Харківської області /The VIII th International scientific and practical conference “Modern problems in science”, Prague, Czech Republic. p.201 – 205
4. Рибалова О. В., Ільїнський О. В., Бондаренко О.О. Оцінка потенційного ризику здоров'я населення при рекреаційному водокористуванні транскордонних річок Харківської області /The 9 th International scientific and practical conference —Eurasian scientific congress|| Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2020. p.52 -58
5. Wang, L., Zhong, B., Vardoulakis, S., Zhang, F., Pilot, E., Li, Y., Yang, L., Wang, W., Krafft, T. (2016). Air Quality Strategies on Public Health and Health Equity in Europe—A Systematic Review. *International journal of environmental research and public health*, 13, p. 1196. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph13121196>
6. Методичні рекомендації МР 2.2.12-142-2007. Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря. Затв. Наказом МОЗ України від 13.04.07 № 184. Київ,2007. - 40 с

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

УДК 631.6.03:550.8.05

ОЦІНКА ПРИДАТНОСТІ ЯКОСТІ ВОДИ ОЗЕРА КИТАЙ ДЛЯ ЗРОШЕННЯ

Мєдведєв О. Ю.,

к.геол.-мін.н.,

ВП «Причорноморський центр водних ресурсів та ґрунтів»

м. Одеса, Україна

Мєдведєва О. О.,

м.н.с.,

ДУ «НІЦ РПД НАН України»

м. Київ, Україна

Вступ. Озеро Китай є самою східною водоймою з групи придунайських водойм Одеської області і адміністративно розташоване в межах Ізмаїльського району. За своїм походженням озеро лимано-заливного типу. До 1947 р. водойма мала безпосередній зв'язок з р. Дунай, який визначав її рівневий (коливання відміток від -0,4 до +1,9 м) і гідрохімічний (мінералізація не вище 1,0 г/дм³) режими. Після 1947р. в рибогосподарських цілях (для підтримки високих рівнів в продовж всього року) воно було відділено дамбою від річки шляхом віддамбування південної частини з будівництвом каналу Кофа зі шлюзом і насосною станцією «Кофа». Режим озера після цього визначався, переважно, інтересами рибного господарства і водопостачання і зводився в наповненні в період весняного паводку і підтримки в продовж року рівнів, тобто підтримувався режим випаровування [11]. Коливання рівнів було обмежено відмітками від +0,6 до +1,5 м, а мінералізація почала збільшуватися.

Після віддамбування рівневий режим озера визначався режимом його

наповнення з р. Дунай, притоком річок Киргиж-Китай і Аліяга, водозабором на потреби зрошення і с/г водопостачання, випаровуванням з водної поверхні і обмеженнями відмітками.

В наслідок відсутності розроблених правил по режиму експлуатації, водообмін в озері до 1975р. відбувався нерегулярно і в недостатньому об'ємі. Щорічна амплітуда коливання рівня зменшилася до 0,2-0,6 м. З 1977 р. коливання рівнів було встановлено в межах 0,6-1,5 м.

На міжвідомчій нараді при Одеському облводгоспі в 1980р. був розглянутий і прийнятий режим експлуатації водойми. Проектна амплітуда коливання рівнів повинна складати 0,9 м. Наповнення озера здійснюється навесні до кінця квітня, влітку підтримується рівень 1,5 м, шляхом заповнення самопливом або за допомогою насосних станцій (НС). Починаючи з серпня необхідно починати поступову сработку і до кінця листопада досягати рівня 0,6 м. В грудні місяці провадити донаповнення до відміток 0,8-0,9 м. Але розраховані показники службою експлуатації виконувалися не в повному обсязі в наслідок чого амплітуда коливання замість 0,9 м становила 0,6-0,78 м.

Спостереження за хімічним складом води проводилося спорадично з 1948 – по 1956рр. В вересні 1948р показник мінералізації становив 1,20 г/дм³. Після віддамбування озера від Дунаю в 1956р. почалося погіршення якості води: в серпні цього ж року мінералізація становила 1,30 г/дм³, далі від 1,90 г/дм³. До 1973 р. мінералізація збільшилася до 3,59 г/дм³, а в окремі місяці досягала 4,00 г/дм³(1976р.). З 1882 по 1985 роки показник мінералізації коливався в межах 1,1-3,38 г/дм³[11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить про відсутність ретельних наукових публікацій фахівців щодо якості води в озері Китай з 1991 року. Окремі публікації висвітлюють лише окремі періоди і загальні тенденції водойм Придунав'я [1;4-7].

Мета роботи. Основне зростання потреб у воді найближчим часом може бути пов'язане, насамперед, з відновленням та розвитком зрошення не тільки в Одеській, а й в інших південних областях, що, зокрема, передбачено

відповідною концепцією та концептуальними підходами, які закладені в основу стратегії відновлення роботи та розвитку зрошувальних систем в Україні [9]. Концепцією передбачено збільшити площі поливу в Одеській області на 100 тис. га. Окрім цього за задумкою авторів звіту про науково-дослідну роботу [2] за рахунок води з р. Дунай можна покращити водо забезпечення інших південних регіонів України. Але виконання засад зазначених в [2:9] неможливе без аналізу динаміки гідрохімічного стану, придатності та перспективи використання на окремих значних водних об'єктах в південно-західній частині Одещини. Тому *предметом дослідження* слугувало озеро Китай, як один з основних водних об'єктів регіону.

Матеріали і методи дослідження Озеро Китай наповнюється самопливом у паводковий період по каналу «Кофа» з р. Дунай, в меженний період - насосними станціями (НС) «Кофа», НС-III Кислицької і НС Кілійсько-Маякської рисових зрошувальних систем. Відбір води з водойми на масиви зрошення здійснювався переважно чотирма насосними станціями: з східного берега на Васильївську ЗС – НС, на Червоноярську ЗС – ГНС і на Холмську ЗС – НС; з західного берега на Приозернянську ЗС НС. До 1995-2000 року полив здійснювався ДМ «Волжанка», ДДА-100МА, частково ДМ «Фрегат». Після 2000р. подача води на системи практично не ведеться, а землі Холмської ЗС система взагалі виведені з зрошення. В окремі роки незначна площа земель (до 100 га) зрошується тільки на Васильївській ЗС.

Для аналізу якості води у водоймі були зібрані і опрацьовані результати хімічних аналізів які відбиралися безпосередньо на НС і ГНС в продовж 1991-2022 років і були виконані лабораторією Одеської гідрогеолого-меліоративної експедиції (1991-2017рр.) і лабораторією моніторингу вод Південного регіону ВП «Причорноморський ЦВРГ» (2018-2022рр.). Для зручності сприйняття отримані дані опосередковувалися за кожні п'ять років, а саме 1991-1995; 1996-2000; 2001-2005; 2006-2010; 2011-2015; 2016-2020рр. Окремо наведені дані за 2021-2022 роки.

За період з 1991 по 2022 роки для оцінки якості зрошуваної води по

агрономічним критеріям використовували три різні методики [3;8;12], тому в роботі якість води була обрахована за останньою методикою, а саме ДСТУ-2730-2015 “ Якість природної води для зрошення. Агрономічні критерії ” [12]. Узагальненні результати дослідження наведені в таблицях 1 і 2.

Результати досліджень. На озері Китай вода хлоридно-сульфатна, магнієво-натрієва, відноситься до класу сульфатних вод натрієвої групи II-го типу (води помірної мінералізації). Показник мінералізації в середньому змінюється в межах від 1,76 до 4,18 г/дм³, при мінливості мінімальних і

Таблиця 1

Хімічний склад води озера Китай

Роки	рН	Мінералізація, г/дм ³	Аніони				Катіони		
			CO ₃ ²⁻	HCO ₃ ⁻	SO ₄ ²⁻	Cl	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺ +K ⁺
			мг-екв/ дм ³						
1991-1995	8,73 7,60-9,36	1,76 0,49-4,49	0,64 0,00-2,40	3,43 1,00-5,20	15,35 4,00-84,5	8,54 2,00-32,5	4,34 1,50-15,10	9,13 2,00-44,40	14,55 4,52-48,70
1996-2000	8,03 7,04-8,35	2,44 1,09-6,40	0,12 0,00-0,80	3,94 1,30-7,00	22,37 1,30-40,20	10,95 3,00-26,00	5,44 0,50-17,50	11,80 3,50-41,00	20,35 8,17-43,00
2001-2005	8,19 7,64-8,51	2,83 1,67-4,01	0,34 0,00-0,80	4,13 3,30-4,80	25,62 17,00-31,80	13,09 10,00-15,50	5,76 3,00-7,25	14,93 10,50-22,40	22,76 15,20-28,20
2006-2010	8,07 7,10-9,36	3,45 1,27-6,34	0,19 0,00-0,80	3,89 3,10-4,80	29,88 10,80-65,70	15,14 4,50-28,50	6,76 3,25-9,50	14,98 3,00-30,50	27,68 8,58-59,10
2011-2015	8,16 7,48-8,67	2,85 1,62-5,08	0,53 0,00-1,20	3,87 2,60-4,80	28,77 14,20-47,90	15,28 9,00-26,50	6,83 5,00-12,50	15,00 10,00-23,00	26,99 12,40-48,00
2016-2020	8,12 7,24-9,15	3,59 1,03-5,92	0,34 0,00-1,00	4,30 2,50-5,40	33,48 9,65-60,00	18,41 4,70-30,25	5,90 3,00-7,50	18,75 5,00-31,50	32,24 9,00-57,68
2021-2022	8,77 7,90-9,67	4,18 2,71-6,52	0,98 0,40-1,60	3,31 2,10-4,90	31,98 20,36-49,70	23,78 15,00-38,50	5,28 4,25-6,00	23,61 15,50-34,50	30,65 20,10-46,51

Таблиця 2

Оцінка якості води озера Китай за агрономічними показниками

Роки	Оцінка якості поливної води за безпекою:			
	Вторинного засолення ґрунтів	Залуження ґрунтів	Токсичного впливу на рослини	Осолонцювання ґрунтів
	Клас води	Клас води	Клас води	Клас води
1991-1995	I	II	II	III
1996-2000	I	II	II	III
2001-2005	II	II	II	III
2006-2010	II	II	III	III
2011-2015	II	II	III	III
2016-2020	III	II	III	III
2021-2022	III	III	III	III

Максимальних показників 0,49-2,71 г/дм³ і 4,01-6,52 г/дм³ відповідно. При цьому спостерігається поступове підвищення середніх і максимальних

показників в динаміці. Води в переважній більшості за показником мінералізації відносяться до слабо і сильно солонуватих [10]. За водневим показником води, переважно, лужні - 7,04-8,67; в окремих пробах фіксувалися високо лужні властивості – 9,15-9,67. Характеризується значним середнім і максимальним вмістом хлоридів (8,54-23,78 і 15,50-38,50 мг-екв/дм³) і іонів магнію (9,13-23,61 і 22,4-44,4 мг-екв/дм³). В меншій ступені вмістом сульфатів (15,35-33,48 і 31,80-84,50 мг-екв/дм³) і іонів натрію (14,55-32,24 і 28,2-59,10 мг-екв/дм³), Спостерігається відчутне збільшення середніх показників концентрації іонів хлору і магнію, частково сульфат-іонів і іонів натрію.

Якість води в продовж 1991-2000 років за більшістю агрономічних показників, які досліджувалися, відносилася до II класу, тобто до «*обмежено придатної*». В цей же період за показником вторинного засолення відносилася до «*придатної*» (клас I), а за небезпекою осолонцювання до III-го класу, тобто до «*непридатної*». В період 2001-2005рр. більшість показників відносить воду до «*обмежено придатної*». За наступні два періоди (2006-2015рр.) вода «*обмежено придатна*» по показнику вторинного засолення і залуження ґрунтів, а по показникам осолонцювання ґрунтів і токсичному впливу на рослини до «*непридатної*». З 2016 по 2022 роки якість води по чотирьом агрономічним показникам відносить якість води до «*непридатної*». Непридатність води спричинена підвищеною концентрацією токсичних іонів, вмістом хлор-іону і підвищеного співвідношення суми лужних катіонів натрію і калію, з урахуванням вмісту магнію, до суми катіонів. В цілому якість води за агрономічними показниками з роками погіршується.

Висновки. Кліматичні особливості регіону полягають в тому, що лімітованим фактором, який обмежує величину врожайності є недостатність вологи, тому підвищити врожайність можна тільки подачею води на поля з визначеною технологією агрокультури. Багаторічні спостереження за динамікою якості води в озері Китай свідчать про суттєву зміну якості води на яку впливали і впливають декілька основних факторів, а саме: *розпаювання*

земель, введення платного водокористування, різноманітні «оптимізації» водної галузі тощо. Важливу роль відіграють і *погодно-кліматичні умови* разом з *гідрологічним режимом р. Дунай* основним постачальником води для водойм які використовуються для зрошення.

Виконання «Стратегії зрошення...» [9] і плани збільшення зрошуваних площ[2] неможливе без державної підтримки і регулювання. При цьому підтримка повинна бути не декларативною, а номінальною, фінансовою. Але й при цьому, як показує аналіз хімічного стану водойми, після його віддамбування і до сучасного часу, використання водойми для зрошення земель навіть наявних держсистем (Васильївської, Червоноярської і Приозернянської ЗС) на площі 10528 га досить проблематичне.

ЛІТЕРАТУРА

1. Справка о гидрологическом и гидрохимическом режиме озера Китай. Укрюжгипроводхоз, Одесса, 1985. 23с.
2. Блажко А. П., Анісімов К. І., Осадчий В. С. Гідрохімічний моніторинг водних ресурсів Північно-Західного Причорномор'я: навч.посіб. Одеса: ОДАБА, 2020. 382с.
3. Медведєв О. Ю. Гідрохімічні спостереження на водних об'єктах Одещини в 2013 році. *Водне господарство України*.2014 . №5. С.32-35.
4. Медведєв О.Ю., Хімічний стан та забрудненість основних джерел зрошення південного заходу Одеської області. *Водне господарство України*.2003 . №1-2. С.23-27.
5. Медведєв О. Ю. Якість води за агрономічними показниками в основних джерелах зрошення Одеської області в 2017 році. Київ, Кліматичні зміни та сільське господарство. Виклик для аграрної науки та освіти. 2018. С.49-52.
6. Медведєв О. Ю., Медведєва О. О. Подход к оценке качества природных вод при проведении водно-экологического мониторинга. Київ, *Водні ресурси України та меліорація земель*. 2013. С. 59-60.

7. Розпорядження КМУ від 14.08.2019р. № 688-р «Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text>

8. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідити рівень водозабезпеченості південних регіонів України та визначити шляхи його підвищення на основі залучення водних ресурсів річки Дунай». Київ., ІВПіМ НААНУ .2016. с.59.

9. Качество природной воды для орошения (Агрономические критерии). ДСТУ 2730-94. Киев, «Госстандарт Украины», с.14.

10. Методические указания по организации и проведению контроля за качеством поливной воды в системе Минводхоза УССР. Одесса, ОГГМЭ. 1985. с.18.

11. Якість природної води для зрошення (Агрономічні критерії). ДСТУ 2730-2015. Київ, ДП «УкрНДНЦ», 2016. с.16

12. Гордеев П. В., Шемелина В. А., Шулякова О. К. Руководство к практическим занятиям по гидрогеологии: учеб.пособ. Москва: Высшая школа, 1981. 152с.

ARCHITECTURE

УДК 703

ОСОБЛИВОСТІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

Киричук-Хассан Саїд Хассан Уляна Ігорівна

асистент кафедри тюркології

Ятченко Анна Михайлівна

студентка

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: У статті представлено розгляд особливостей візантійської архітектури. У процесі дослідження виявлено та розкрито суність архітектури Візантійської імперії та представлено її унікальні риси. Наведено сновні приклади архітектури раннього, середнього та пізнього періоду. Виокремлено та проаналізовано три сторони візантійської архітектури.

Ключові слова: візантійська архітектура, купол, колони, церква, мозаїчні прикраси, собор Святої Софії.

Візантійська архітектура виникла як окремий стиль будівництва, який розвивався навколо Візантії та досягнув вершини розквіту під час правління римського імператора Юстиніана між 527 і 565 роками нашої ери. Візантійська архітектура домінувала саме на сході Римської імперії, але вплив тривав століттями з 330 року та аж до падіння Константинополя в 1453 році [2].

Ми можемо виділити три сторони візантійської архітектури: релігійну, цивільну та військову. *Релігійна сторона* архітектури: вона проявляється як центральний план, базилікальний план і план купола. Його можна спостерігати в релігійних спорудах, таких як мавзолеї, церкви та баптистерії. *Цивільна*

сторона: відображення архітектури з боку громадянської сторони спостерігаються в соціальних просторах, які збереглися до наших днів. Унікальні архітектурні особливості можна спостерігати на агорах, фонтанах, палацах, площах. *Військові характеристики* : Візантійська імперія, яка будувала стіни та захищала замки, виявляється своїми воротами на стінах. Мевлана, Белград, Сіліврі, Едірне та Топкапи можна навести як приклади цього використання [3].

Багато з того, що ми сьогодні називаємо візантійською архітектурою, пов'язане, як вже раніше було зазначено, з релігією, тобто з церквою. Християнство почало процвітати після Міланського едикту в 313 році нашої ери, коли римський імператор Костянтин (285-337) проголосив християнство, узаконивши нову релігію. Завдяки свободі віросповідання християни могли відкрито і без загрози проводити релігійні обряди, і нова релігія швидко поширювалася. В результаті потреба в місцях поклоніння зростає, як і потреба в нових підходах до проектування будівель. Храм Святої Ірини в Стамбулі є місцем першої християнської церкви в Туреччині, побудованої Костянтином у 4 столітті. Багато з цих ранніх церков було зруйновано, але імператор Юстиніан відновив на руїнах [2].

Варто зазначити, що характерні риси візантійської архітектури розглядаються в три різні періоди. *Ранній період* візантійської архітектури можна спостерігати у важливих будівлях у Равенні та Стамбулі. У ранній період, який почався з прийняттям християнства як вільної релігії, були побудовані такі роботи: церква Сан-Вітале, Цистерна Базилика, Міст Сангаріус. *Середній період* у візантійській архітектурі починається з 9 ст. Цей період характеризується відновленням споруд, які, на жаль, не збереглися до сьогодні. До характерних архітектурних пам'яток цього періоду можна віднести такі як Охридська церква Святої Софії та Каттоліка ді Стіло. *Останній (нізній) період* візантійської архітектури охоплює 13-15 ст. до завоювання Стамбула. Приблизно за 200 років був здійснений перехід від однокупольної споруди до 5-купольної будови. У той час як зовнішні поверхні будівель збагачувались,

використання цегли збільшувалося. Зразки архітектури цього періоду можна навести наступним чином: Скельні церкви Каппадокії, Церква Ельмалі, Церква Богородиці Кіріотисса. [3].

Незважаючи на подібність візантійської та християнської архітектури, вона також мала ряд унікальних рис. Однією з особливостей, яка відрізняє візантійську архітектуру від інших, є *куполи*, що символізують небо. Створення таких конструкцій вимагало надзвичайної деталізації та досконалості. Візантійська архітектура має виснажливий і високий інтер'єр з багатим і розкішним оздобленням. Колони виготовлені з мармуру, а також демонструється красива інкрустація. Склепіння будівлі не залишилися порожніми, а здебільшого були заповнені різноманітною мозаїкою. У візантійських будівлях церкви часто мали кам'яне покриття, аде іноді також золоте [4]. Зауважимо, що візантійська архітектура змішала західні та близькосхідні архітектурні деталі. Будівельники відмовилися від класичного ордера, захоплюючись колонами. *Візантійські колони* були ще одним елементом, який не тільки характеризував цей архітектурний стиль, але й відрізняв його від традиційного римського ордеру. Візантійські колони мали новий стиль оздоблення, який досі не використовувався римлянами. Поширеними були *мозаїчні прикраси та сюжети*. Наприклад, мозаїчне зображення Юстиніана в базиліці Сан-Вітале в Равенні, Італія, вшановує римського християнського імператора [2]. У ранній період будувалися церкви за зразком римських храмів, а цегла використовувалася для декоративних цілей. Оригінальні візантійські церкви мають *форму квадрата* з центральним планом. Ранньовізантійські церкви можуть мати домінуючий *центральный купол* великої висоти, що піднімається на квадратному цоколі на напівкупольних колонах або підвісках. Починаючи з Костянтина I (правління 306-337 рр. н. е.) у 4 столітті н. е. церкви будувалися скрізь, щоб пропагувати нову християнську релігію та нав'язувати імперську владу в усіх місцях, від столиці до Єрусалиму. Іншою мотивацією для будівництва церков та святинь було позначення місць, важливих для християнської історії та її святих,

гробниць святих і мучеників або їхніх реліквій. Таким чином, церкви від Солуня до Антіохії стали окремими центрами паломництва. Багато скромних каплиць було побудовано для обслуговування менших громад. Інші будівлі, тісно пов'язані з церквою, особливо базиліки, були баптистерієм, зазвичай восьмикутним, а іноді мавзолеєм для засновника церкви та його нащадків, резиденцією єпископа, адміністративними установами, святинією, що містила гробницю святих, і бані. Більшість ранніх церков наслідували дизайн *римської базиліки*, будівлі, яка використовувалася для публічних зібрань, особливо судів і ринків [1]. Найбільшою, найважливішою та все ще найвідомішою візантійською церквою чи будь-якою будівлею є собор Святої Софії в Константинополі (Стамбул), присвячений святій мудрості Бога. Він був побудований в 532-537 роках нашої ери під час правління Юстиніана I (р. 527-565 н. е.). Будівля є унікальною і ніколи не зрівнялася ні за розміром, ні за дизайном з жодною візантійською будівлею. Айя-Софія була найбільшою церквою у світі до 16-го століття нашої ери та однією з найбільш прикрашених із багатьма своїми блискучими мозаїками та настінними розписами, які й сьогодні вражають відвідувачів. Хоча більшість візантійських архітектурних творів були втрачені з плином часу, церква Святої Софії пропонує ряд дуже особливих рис, які відображають стиль архітекторів того періоду. Однією з таких особливостей є використання *підвісок*. У багатьох візантійських будівлях вони підтримували куполи і дозволяли підняти їх на набагато більшу висоту, ніж інші римські споруди.

Мости, як і в раніші римські часи, були важливими сполучними ланками візантійської системи доріг і акведуків. Чудовий екземпляр 6 століття н. е. зберігся над річкою Сангаріус (Сакар'я) у Туреччині [1]. Церкви, побудовані на сході, вплинули на будівництво та дизайн сакральної архітектури, побудованої в багатьох місцях. Наприклад, візантійська церква Святого Сергія і Вакха, стамбульський експеримент 530 року, вплинула на остаточний дизайн великого собору Святої Софії, найвідомішої візантійської церкви, яка надихнула на створення Блакитної мечеті [2].

Вплив візантійської архітектури поширювався через завоювання і наслідування. Константинополь протягом століть був столицею християнства, і християнські правителі всюди прагнули захопити престиж його славетних будівель у своїх містах. Так, наприклад, базиліка Святого Марка у Венеції 11 століття н. е. копіювала візантійську модель, якій на той час було вже 500 років. Руські князі були вражені таким же чином і будували православні храми візантійського стилю. Навіть ті місця з сильною власною архітектурною традицією, як Вірменія та Грузія, увібрали елементи візантійської архітектури. Крім того, було саме духовенство, яке копіювало усталені візантійські плани церков і монастирів і забезпечувало їх виживання навіть тоді, коли Візантійська імперія давно розвалилася. Сотні церков були зруйновані під час завоювання імперії, багато з них також були перетворені на мечеті, але збереглося достатньо, щоб показати амбіції візантійських архітекторів. У Європі відомо, що Візантія мала вплив на появу романської та готичної архітектури, наслідки якої тривали багато років [1].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Byzantine Architecture. World History Encyclopedia. URL: https://www.worldhistory.org/Byzantine_Architecture/ (дата звернення: 23.11.2022).
2. Bizans Mimarisi. URL: <https://kultursel.com/bizans-mimarisi-ve-hristiyanligin-dogusu/> (дата звернення: 23.11.2022).
3. Bizans Mimarisi Özellikleri ve Örnekleri. Bursa Mimarlık Ofisi - Bursa İnşaat Firması - Mimarlık Ofisleri | CaBe. URL: <https://www.cabemimarlik.com/bizans-mimarisi-ozellikleri-ve-ornekleri/> (дата звернення: 23.11.2022).
4. Brown C. Bizans Mimarisi: Tarih, Özellikler ve Eserler - Bilim - 2022. warbletoncouncil. URL: <https://tr.warbletoncouncil.org/arquitectura-bizantina-13975> (дата звернення: 23.11.2022).

АРХІТЕКТУРНЕ ОСВІТЛЕННЯ МІСТА ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ

Кушнір Маргарита Вячеславівна

Студент

Кононенко Ганна Юрївна

старший викладач

Харківський національний університет

будівництва та архітектури

м. Харків, Україна

Анотація: У сучасному місті світло стало невід’ємною частиною архітектури, сьогодні це один з способів вирішення комплексу завдань міського розвитку. Світло формує образ міста в очах туристів та його мешканців. З появою все більшої кількості світлових технологій виникає необхідність дослідження можливостей їх використання задля підвищення якості міського простору. За умов професійного підходу підсвічування фасадів будівель і споруд сприяє його впізнаваності та має не тільки функціональне, а ще й естетичне призначення. Питання оптимізації архітектурних методів і засобів проектування світлового середовища виокремлюється на рівні з іншими актуальними проблемами міста. Традиційна тема освітлення міст доповнилася проблематикою енергозбереження, що стимулює пошук нових світлових рішень.

Ключові слова: світлотехніка; світлова архітектура; міське середовище; штучне освітлення; мистецтво.

Сталий розвиток міст включає створення комфортного міського середовища, яке б відповідало функціонально-психологічним вимогам людей та естетичним категоріям сучасного архітектурного проектування. Нічне місто вимагає особливої уваги.

Проблематика дослідження обумовлена такими питаннями: необхідністю уточнення поняття “архітектурного освітлення” та його впливу на сприйняття людиною міського середовища; проведення комплексного

дослідження напрямів застосування світових інсталяцій під час композиційної організації міських просторів та формування ідентичності міста.

Штучне освітлення є потужним інструментом формування іміджу міста та його елементів. Про це яскраво свідчать роботи таких світлодизайнерів, як Р. Ван дер Гейде, Л. Швендингер, Й. Тарель, К. Менде.

Аналізуючи роботи попередників, можна зробити висновок, що першочергова потреба забезпечити видимість, орієнтацію та можливість більш безпечного використання міського простору, що зумовлена мінімальним освітленням у містах до XVI століття та викликала прагнення до утилітарного освітлення середовища міст.

Встановлення святкової ілюмінації в містах у 17-18 століттях підкреслювало привабливість міського життя і сприяло розвитку напрямку помпезності та феєричності. Пошук нових технологій міського освітлення та демонстрація їх потенціалу в 19 столітті показали прогресивність міст, які впроваджували нові освітлювальні проекти. Посилення конкуренції в комерційній сфері життя міст XX століття спонукало до акцентування уваги на ідентичності, нічній естетиці, врахуванні енергоефективності, а також брендингу, комерційності та урочистості світлового середовища. У містах 21 століття все більше підкреслюється соціальна спрямованість дизайну світлового середовища, а трендами дизайну стають комфорт, привабливість, інтерактивність та комплексність.

Метою дослідження є виявлення історичного контексту, особливостей використання світлових інсталяцій, засобів і прийомів у композиційному формуванні образу міського простору та розробка рекомендацій щодо моделювання міських просторів у нічний час. Штучне світло є важливим інструментом в проектуванні композиції міської архітектури в цілому, пропонуючи широкий спектр можливостей для реалізації виразних і образних рішень.

Історія штучного освітлення міст бере початок з примітивних вогнищ, смолоскипів, свічок та лампад на олійній основі. Відтоді проведення святкових

подій не обходилося без світових ілюмінацій, фєсрверків, театру тіней, тощо. Втім, справжній розквіт у формуванні світового середовища міста був помічений лише в ХХ ст. – час коли почали розвиватися світові технології. Тема впровадження світла в міський контекст висвітлена в працях Д. І. Найя, Д. Філіпса, К. Отера, В. Осліна.

На початку ХХ ст. з'являються такі поняття як: мова світла (Р. Петерс), культура світла (П. Торжетті); розвивається так звана «світлова архітектура» та «нічна архітектура», що значило початок формування специфічного організованого світлового образу міста (зокрема, його споруд) відмінного від денного.

Розвиток сучасних тенденцій освітлення міст поділяється на 5 етапів: перший етап: епізодичний характер освітлення міст (до XV ст.); другий етап: мистецтво ілюмінацій та зародження організованої системи освітлення міст (XVI- XVIII ст.); третій етап: виділення центральної частини нічного міста світловими засобами (XIX ст.); четвертий етап: розширення освітлюваних просторів, нічна архітектура та світлове мистецтво (XX ст.); п'ятий етап: планування світлового середовища міст (злам ХХ-ХХІ ст.). Сьогодні якість міського освітлення залежить від комплексних програм планування освітлення та об'єктивних показників технологій, що використовуються. Високий пріоритет надається художньому підсвічуванню міської архітектури та впровадженню образних світлових інсталяцій.

Підтримка впізнаваного образу нічного міста включає в себе економічні, культурні та соціальні аспекти. Майстерно виставлене освітлення здатне вирівняти нерівності на фасаді, або підкреслити окремі його деталі. Світло стає не лише суто технічним інструментом, воно стає особливою мовою взаємодії. Залежно від призначення нині використовуються такі типи освітлення будівель і споруд: загальна ілюмінація (повноцінне освітлення, цілісне сприйняття споруди); фонове освітлення (підкреслення абрисів будівлі, виділення споруди на загальному фоні); приховане художнє підсвічування (праця з окремими об'єктами, створення художнього витвору з “плаского” фасаду споруди);

зональне або акцентне підсвічування (виділення основних архітектурних елементів, акцент на особливостях фасаду); контурне вуличне освітлення (виділення геометричних форм та елементів); динамічна кольорова ілюмінація (складне декоративне підсвічування фасадів, світломузика).

Для різних типів освітлення потрібні різні типи світильників та прожекторів. Наприклад, для загального та фонового освітлення підійдуть потужні прожектори встановлені на землі; для акцентного та художнього підсвічування – світильники спрямованого світла; для контурного вуличного освітлення – лінійні світильники; та для динамічної кольорової ілюмінації - світильники та прожектори різної світової інтенсивності та кольору.

Зараз освітлення споруд використовується усюди, воно здатне перетворити будівлю або споруду на витвір мистецтва. Беручи до уваги функцію будівлі можна виділити особливості в підсвічуванні таких будівель і споруд: ділові будинки освітлюють загально, виділяють вхід; торговельно-розважальні комплекси та новобудови на стадії продажу освітлюють потужними прожекторами направленими в небо; пам'ятки архітектури освітлюють відповідно до особливостей проектного рішення; в концептуальних спорудах використовують художнє освітлення; споруди культурного призначення зазвичай можуть урізноманітнитись динамічними кольоровими ілюмінаціями.

Як і у всього на світі, у таких рішень є переваги та недоліки. До недоліків можна віднести не завжди економічне використання енергії (але це можна вирішити, наприклад, за рахунок використання світлодіодних ламп), спірний екологічний вплив. До переваг можна віднести естетичне задоволення від споруд та будівель, функціональна відповідність поставленій задачі(освітлення) та створення іміджу міста в цілому.

«Освітлення — це одночасно мистецтво й наука», — зауважував Річард Келлі. Сьогодні прийоми освітлення міського ландшафту, які новаторськи використовував Келлі, настільки міцно увійшли в наше повсякдення, що

сприймаються як сама собою зрозуміла річ. Тим часом галузь настільки стрімко еволюціонує, що кваліфікація інженерів з освітлення, світлотехніків і світлових художників потребує постійного вдосконалення.[4;1]

Станом на зараз художники світла стали частиною команди під час створення генеральних планів міських територій та об'єктів, яким призначено стати візитною карткою чи символом міста. Нові стратегії розвитку містять пункти про розвиток та дотримання загальних дизайн кодів відносно освітлення, перетворення вулиць та цілих районів на своєрідну вітрину, яка демонструє розвиток та процвітання міста. Вона повинна бути такою ж привабливою (якщо і не більш) і вночі. Наразі, для девелоперів стало важливим спрямувати зусилля та кошти на створення іміджу прогресивного з розумним підходом до використання енергії міста, яке є привабливим, як для туристів, так і комфортним для мешканців.

Визначено місце світлової інсталяції в міській архітектурі, де світлова інсталяція — це творче застосування світлових технологій, що використовується для створення композиції архітектурного образу міста. Вид застосування світла впливає на ідентифікацію об'ємно-просторової форми та сприйняття її образу.

У результаті дослідження розвитку тенденцій формування штучного світлового середовища міст визначено, що вони залежать від пріоритетів у програмах розвитку міст, де «безпечному» місту притаманна утилітарність світлового середовища; «привабливому» властива феєричність, «прогресивному» — технологічність, комунікативність; «комерційному» - естетичність, брендовість, атрактивність, енергоефективність та святковість; а «соціальному», в свою чергу, — ідентичність, комфортність, комплексність, інтерактивність. Проте в будь якому випадку світлове середовище формується із симбіозу двох напрямків: функціонального освітлення міст та світлового мистецтва, характер якого впливає на образ архітектури міста.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутиревська, І. Н. Принципи формування світлопросторів урбанізованих комплексів: колективна монографія / І. Н. Бутиревська, С. В. Норенков, Л. Н. Орлова. - Н.Новгород: ННГАСУ, 2013. - 119 с.
2. Дубинський В.П. Конспект лекцій з дисципліни “Світло-кольоровий дизайн міського середовища сучасного міста” (для студентів 6 курсу (спеціалістів та магістрів) професійного напрямку 1201 - “Архітектура”). - Харків: ХНАМГ, 2009 - 112 с.
3. Ісаченко І. А. Світлий бік міста. Архітектурне освітлення та його перспективи [Електронний ресурс] / Ірина Андріївна Ісаченко // Pragmatika. 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://pragmatika.media/svitlij-bik-mista-arhitekturne-osvitlennja-ta-jogo-perspektivi/>
4. Кліщ О. А. Світлова інсталяція як засіб композиційного формування образу міського простору : дис. канд. арх. наук : 191 / Кліщ Оксана Андріївна Львів, 2015. – 226 с

ВПЛИВ СВІТЛА НА СПРИЙНЯТТЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Підкуйко Валерія Андріївна

Студент

Кононенко Ганна Юріївна

старший викладач

Харківський національний університет

будівництва та архітектури

м. Харків, Україна

Анотація: Швидкий розвиток сучасних міст має на увазі збільшення кількості будівель і споруд. Внаслідок цього з'являється велика потреба у примноженні зелених зон та збереженні існуючих у межах міста. А це в свою чергу спричиняє необхідність у розмаїтті їх архітектурно-ландшафтного вигляду. У роботі розглянуті рекреаційні об'єкти міського середовища, класифікація їх основних типів. Виявлено прийоми та способи висвітлення відкритих міських просторів. Наводиться порівняння, і виявляються основні характерні риси сприйняття тих самих рекреаційних просторів у денний і нічний час доби. Розглянуто приклади існуючих парків та набережних. Наводиться типологія висвітлення різних об'єктів рекреаційних зон та способів висвітлення кожного з них. На основі проводиться аналіз сприйняття висвітлення.

Ключові слова: об'єкти рекреаційного простору, освітлення, штучне та природне світло, парк, сквер, набережна.

В даний час міста розширюються з неймовірною швидкістю. І це зростання відбувається як у довжину, так і у висоту. Будується все більше висотних будинків, як житлового призначення, так і громадського, адміністративного. Тим самим займається все більша площа землі, знищуються існуючі природні ділянки. Будь-яке місто світу - це бетонна клітка, в якій його жителі проводять більшу частину свого життя. Також у містах стає все більше автомобілів, які вносять свій внесок у знищення та отруєння живої природи.

При такому розкладі не дивно, що архітектори, ландшафтні дизайнери стали більше уваги приділяти створенню нових зелених територій і збереженню і відновленню існуючих парків, скверів, набережних і т.п.

Будь-який рекреаційний простір нероздільно пов'язаний з ландшафтом. Ландшафт - важлива складова простору будь-якого масштабу, від міста до присадибної ділянки.

Відкриті простори різноманітні. Вони відрізняються розмірами, конфігурацією, співвідношенням природних і штучних компонентів, видом рекреаційної функції, мікрокліматичної та санітарно-гігієнічної роллю, роллю у формуванні архітектурно-художнього вигляду міста.

Як і всі об'єкти, щоб будь-яка рекреаційна зона була функціональною, вона повинна бути помітна, а значить і добре освітлена. У денний час немає потреби у додатковому світлі.

Але в темний час доби парки та сквери, бульвари та алеї, набережні та водні простори мають продовжувати функціонувати та привертати увагу відвідувачів [3; 36]. Тому всі ці об'єкти потребують додаткового освітлення як у функціональному, так і декоративному.

При цьому створюючи простір, необхідно враховувати сприйняття його як при денному, так і при штучному висвітленні. І тут у архітекторів і ландшафтних дизайнерів є можливість по-різному розкрити один і той же простір. Так як удень ми сприймаємо рекреацію більш цільно завдяки розсіяним сонячним променям, а вночі можемо детальніше розглянути окремі зони, виділені ліхтарями та декоративним світлом.

Природа – найкращий художник. При проектуванні ми можемо і маємо користуватися її красою, в тому числі і сонячним світлом. А у відкритих рекреаційних просторах його достатньо вдень.

Тому вигадуючи незвичайний вигляд малих архітектурних форм, альтанок, пергол, використовуючи ритм конструкцій, а також природні перешкоди сонячним променям, які можуть виражатися, наприклад, у вигляді крони дерев, можна досягти дивовижних результатів гри світла і тіні (рис 1).

Рис. 1. Приклади впливу конструкцій на проходження крізь них сонячного світла

Сонячне світло завжди добре підкреслює текстурні елементи, різні поверхні. Тому при створенні різних об'єктів у рекреаційних просторах потрібно спочатку проаналізувати, на чому необхідно зробити акцент. Після чого розмістити ці об'єкти або на незатемненому ділянці простору для гарного природного освітлення і тим самим, наприклад, різноплановість архітектурних форм, або навпаки в глибині парків, скверів, для підкреслення затишності і створення затишку зони, додаючи акцентних точок або просто доповнюючи простір.

При світлі дня приємно прогулюватися рекреаційними зонами, милуючись красою ландшафту, особливостями навколишньої архітектури і малими архітектурними формами. Але після заходу сонця життя парків, скверів не закінчується. І тут величезну роль відіграє штучне висвітлення.

За допомогою різних видів та способів освітлення доцільно по-різному виділити всі функціональні зони того чи іншого парку, скверу, набережної тощо. Завдяки продуманому проектуванню штучного освітлення можна грамотно підкреслити основні доміанти та акценти рекреаційних зон, виділити пішохідні напрямки, внести різноманітність, а також при необхідності надати більшої рельєфності різним середовищем (рис. 2).

Рис. 2. Приклади рекреаційних просторів із використанням декоративного штучного освітлення

У загальній структурі міста відкриті архітектурні простори повинні представляти собою систему просторів, що мають багатофункціональне призначення. Вони повинні відігравати роль об'єктів для підвищення комфортності життєвого середовища міста, а також збагачення та естетичного розмаїття його зовнішнього вигляду. Система просторів організується залежно від комплексу сформованих містобудівних та природних умов. На принципи формування системи впливають форма міської структури (лінійна, компактна - радіальна, радіально-кільцева, центрично-кільцева, мережева) та всі її елементи: архітектурно-планувальна структура міста, система громадських центрів міста, транспортна система, система зелених насаджень [4; 5]. Кожному парку або скверу підбирається своє особливе освітлення, яке залежить від багатьох факторів. По-перше, це загальна площа та прохідність об'єкта. По-друге, необхідно враховувати щільність лісового масиву велику кількість елементів, включаючи розташування лав (бо поруч з кожною лавкою обов'язково повинен знаходитися ліхтар).

Насамперед у всіх рекреаційних зонах має бути освітлення алей, доріжок, велосипедних напрямів для зручності пересування, а також основних об'єктів. Але крім функціонального освітлення цих територій, необхідно передбачати ландшафтно-декоративне, метою якого є покращення естетичних властивостей пейзажу [2; 69].

Висвітлення об'єктів ландшафту має два аспекти: по-перше, дозволяє надати їм яскравості, необхідної для формування світлової сцени («макро»), а, по-друге, виявити форму, колір та деталі самого об'єкта («мікро»). Нижче наведено основні прийоми освітлення для різних елементів рекреаційних зон.

- Освітлення алей, доріжок та стежок. Найголовніший метод - освітлення за допомогою високих вінчальних світильників ретро-або сучасного дизайну. Але в той же час великий акцент на доріжках можна створити, освітлюючи їх невисокими консольними світильниками заввишки 0,2-1,2 м. Можна також створити додатковий інтерес, використовуючи декоративну форму освітлення самих ліхтарів. Один з важливих

приймів - освітлення доріг зверху з будівель, дерев і т.д. Дуже популярне також освітлення з підірних стінок.

- Крім традиційного освітлення, застосовується «маркувальне» освітлення доріжок за допомогою вбудованих світильників різних типів, а також такі «екзотичні» види підсвічування, як оптоволоконне «перекинуте зоряне небо», «оконтурювання» оптоволоконними світловодами бічного світіння та ін.

- Висвітлення рослинності. Для доповнення ефекту від освітлення рослинності, необхідно чітко розуміти деякі значущі властивості рослин. Насамперед, це текстурні властивості стовбура, розгалуження, форма листя, сезонний колір, густина/прозорість крони, форма і колір цвітіння, швидкість росту рослин. Залежно від цих властивостей необхідно вибирати прийом освітлення.

- Висвітлення води у ландшафті. Завдяки дивовижним оптичним властивостям води, її освітлення в ландшафті може створювати ефекти, що зачаровують. Для різноманітності водних об'єктів, таких як водоспади, фонтани, струмка, басейни, ставки і т.д. можна використовувати різні способи підсвічування. При організації світлової сцени чудовою знахідкою може бути просте використання відображення картини, що спостерігається у водній гладі водойми. А для рухомої та аерованої води може бути використане підсвічування зсередини.

- Висвітлення малих архітектурних форм. Скульптури зазвичай є головними акцентними і домінантними точками і тому повинні мати більшу яскравість, ніж навколишні об'єкти. При освітленні скульптур потрібно ретельно враховувати їх форму, геометричні розміри і здатність матеріалу, що відображає [1; 158]. Також необхідно враховувати той факт, що при освітленні скульптури з усіх боків вона може бути плоскою. У той самий час підкресливши ті чи інші деталі, можна з допомогою висвітлення дати можливість спостерігачеві розмірковувати над інтерпретацією авторського задуму скульптор. Наприклад, виділення деяких ліній може створити чи

посилити ефект руху, світло та тінь може змінити форму, підкреслити деталі тощо.

Враховуючи при проектуванні світла в рекреаційних зонах усі вищевикладені приклади, можна створити цікавий простір. Воно по-різному розкриватиме кожну зону, підкреслюючи дрібні деталі та окремі елементи, які при природному сонячному світлі не такі помітні.

Розглянемо приклад сприйняття в цілому рекреаційних зон при природному та штучному висвітленні.

Набережна у Барселоні (рис. 3). Чудова набережна Барселони простяглася майже на 5 км вздовж усього узбережжя Середземного моря. Починається набережна на вулиці Рамблас. Тут розташований пам'ятник Колумбу, встановлений в 1888 р. Далі набережна з'єднується розвідним мостом і пішохідною дамбою з яхт-клубом.

Водна гладь завжди заворожує людину. Його погляд може довгий час бути прикутим до течії води. Тому набережні завжди приваблюють відвідувачів. На набережній Барселони вдень можна звернути увагу на масштаб конструкцій, їх форми, стилізовані під хвилі. Вночі ці архітектурні форми підкреслюються штучним освітленням. Але більше враження справляє їхнє продовження у відображенні водної гладі. Додається динаміка рахунок постійного течії.

Рис. 3. Набережна Барселони в денний та нічний час

Концепція висвітлення міського простору може бути заснована на трьох основних принципах. Перший принцип означає довговічність, відновлюваність і самодостатність. У європейському та американському світлодизайні

останнього десятиліття можна відзначити посилену увагу до цього параметра. Світлове рішення, що має цю властивість, не допускає можливості будь-якої надмірності. Воно має бути стриманим, делікатним по відношенню до міського середовища та його унікальних особливостей.

Другим основним принципом є структурний характер плану. Усі елементи міського простору поділяються кілька груп, й у кожній їх створюється своє рішення. Індивідуальний підхід може бути застосований і до окремих об'єктів всередині кожної групи залежно від їх місця розташування та функціонального призначення.

Структурний підхід також передбачає, що це елементи міського простору вимагають різного освітлення у часі. Для кожної центральної вулиці чи площі, кожної значущої будівлі чи пам'ятника, кожного середового об'єкта має бути створено як мінімум два варіанти індивідуального світлового сценарію: буденний та святковий.

Третій принцип концепції - інтегральний підхід. Він служить для врівноваження різноманіття окремих світлових рішень, покликаний зібрати їх воедино, щоб отримати цілісний, гармонійний світловий вигляд міста в темний час доби, збалансувати поєднання загального освітлення і детального світлового опрацювання окремих об'єктів і зон. Останнім часом у містах все більше стали звертати увагу на рекреаційні зони, оскільки зі зростанням міст стоїть велика потреба у збереженні та примноженні відкритих рекреаційних просторів, таких як парки, сквери. Реставрують і облагороджують території набережних. Необхідно також, щоб відвідувачі приходили в ці зони не лише вдень, коли при сонячному світлі можна помилуватися красотами, а й уночі. І тут для повноцінного сприйняття простору необхідне додаткове висвітлення. Тому крім основних ліхтарів, що несуть у собі функціональне призначення, необхідно застосовувати і декоративне освітлення, яке доповнюватиме загальну картину. І під час проектування рекреаційних зон необхідно проаналізувати територію, виявити основні домінанти, на яких потрібно буде зробити акценти, і згодом врахувати всі вищесказані принципи та концепції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. СТО НОСТРОЇ 40. Влаштування «стіни в ґрунті». Правила, контролю виконання та вимоги до результатів робіт. М.: Центр проектної продукції у будівництві, 2011. С. 158.
2. Посібник з проектування підпірних стін споруд та протифільтраційних завіс, що влаштовуються способом «стіна в ґрунті». М.: НДІОСП ім. Н. М. Герсеванова, 1977.
3. Маслов Н. В., Горпинченко В. М. та ін. Моніторинг несучих конструкцій як складова частина забезпечення надійності та безпеки відповідальних будівель та споруд II Сейсмостійке будівництво. Безпека споруд. 2002. № 5. С. 34-37.
4. Верстов В. В., Белов Г. А., Латута В. В. Вібраційна технологія влаштування гідроізолюваної стіни в ґрунті для малоповерхових будівель II Житлове будівництво. 2008. № 6. С. 2-6.

PEDAGOGICAL SCIENCES

ORGANIZATION OF THE LEARNING PROCESS IN KAHOOT

Afandiyeva Aytakin Telman

associate professor

Rashidova Zeynab Nahid

master

Baku State University

Abstract: This paper explains an initial investigation on the application of competitively. We analyze the brief student performance for teams of students from colleges and universities using Kahoot. Depending on the degree of the participants' engagement with the game-based educational tool, we evaluate the results obtained by the students. In this study, we created tests to go along with the Kahoot and then conducted student questionnaires after each test. Key studies demonstrate that Kahoot knowledge and know and demonstrated positive prospects for raising marks.

Key words: Kahoot, virtual education, game-based educational tool, interactivity teacher.

Virtual education has becoming more essential as a result of international epidemic, COVID-19. Teachers apply video games as a technique for project - based learning to help students retain information. Anybody can sign up for a Kahoot profile and begin to make "Kahoots" in this online game [1]. The user can input a question at the start of the free variant and then select if they wish to frame it as a True or False question or as one with four options from which to select. The clock will stop ticking after each question after everyone has responded or until period is given. The results of each member will then be displayed in a bar diagram. Every time a player selects the perfect answer, they are given points predicated on both their speed and accuracy. Therefore, gamers could both have the perfect result, but the

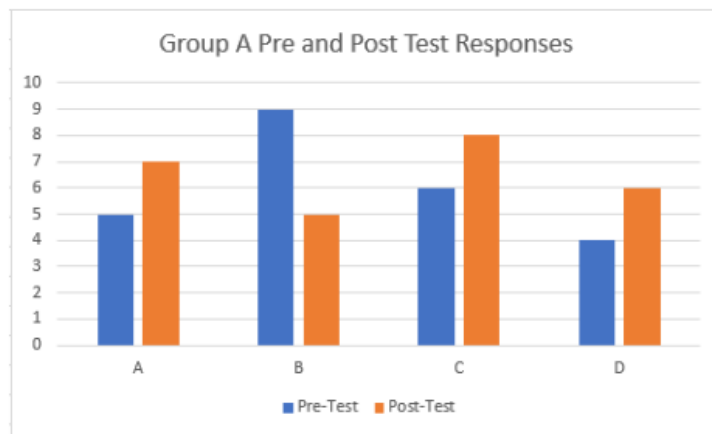
player who responded faster rapidly would get a greater score marks. At the conclusion, the top three finishers are shown along with their rankings on a "podium" or scoreboard. Every question has an educational advantage. I made about forty questions to avoid an environment where players could just use process of reduction or quickly recall 10 questions. The mathematics, English, business intelligence, and data science core courses are based on a typical school curriculum in the questions [2].

We need the Kahoot to be able to "educate" as we are utilizing it as a teaching tool. We created a pre- and after-test to measure information in order to evaluate its efficacy. Each learner had eight minutes to finish each question before and after the Kahoot in order to ensure an evaluation.

Because we intended to assess the students' conceptual knowledge before introducing them to the material that would be on the Kahoot, the pre-test was entirely simple answer. This could be instructive because their educational background could lay the groundwork for future growth after the Kahoot. The pre-test included a caution asking the learners to avoid from just "looking up" the answers. The post-test was administered once the Kahoot was completed. Simple answer and multiple - choice items post-test questions were included. Only a few of the questions on the post-test will have extra questions that had not been on the pre - test.

The primary goal of the pre- and post-tests was to determine whether participants had gained a deeper comprehension of the topic matter from using Kahoot. Various "vocabulary terms" occurred on the pre-test, post-test, and Kahoot. By introducing participants to terminology they may not have been connected with before, a glossary word is another approach to determine what the player learnt through the Kahoot game [3].

Group A was the test bunch. After the pre-test, I clarified the rules for our Kahoot amusement, which were not examining the answers, no examining legislative issues, and over all else, having fun. The students logged into the Kahoot site from their cell phone and chose one of a kind usernames.

Upon checking on the pre and post-test comes about, the results were favorable towards the hypothesis. As appeared within the figure over this gather did altogether superior on the post-test compared to the pre-test. This table appears the normal score for that bunc on how well they answered the questions on each test.

GROUP A	
Pre-test	57%
Post-test	87%

REFERENCES

1. Bee, S., & Hayes, D. C. (2005). Using The Jeopardy Game To Enhance Student Understanding Of Accounting Information Systems (AIS) Exam Material. *Review of Business Information Systems (RBIS)*, 9(1), 69-78.
2. Annetta, L. A., Minogue, J., Holmes, S. Y., & Cheng, M. (2009). Investigating the impact of video games on high school students' engagement and learning about genetics. *Computers & Education*, 53(1), 74-85. doi:10.1016/j.compedu.2008.
3. Alexander Stahl (2021), Learning is a KAHOOT! a look at engagement and its effect on assessment during the COVID-19 pandemic.

378.011.3-051

**FORMATION OF COMPETENCE OF FUTURE HIGH SCHOOL
TECHNOLOGY TEACHERS REGARDING INNOVATIVE
TECHNOLOGIES OF TRANSFORMATIVE ACTIVITY**

Chubar Vasyl Vasylovych

Candidate of Pedagogical Sciences

Associate Professor

Aprod Artem Oleksandrovyh

Hubriy Ivanna Volodymyrivna

Zachepa Oleksandr Mykolayovych

Studenty

Volodymyr Vynnychenko Central

Ukrainian State Pedagogical University

The city of Kropyvnytskyi, Ukraine

Abstract. The article examines certain aspects of the formation of competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity. The author proposes to carry out the process of improving the formation of the system of knowledge about modern technologies among future technology teachers in institutions of higher pedagogical education by: bringing the content of the curriculum and educational disciplines into line with scientific and technical progress; the introduction of an additional educational discipline "Systems of modern technologies", which will contribute to the improvement of their preparation for specialized training of technology high school students as technologically competent and competitive individuals; approaches are proposed regarding the optimal combination of methods, forms and means of implementing succession, as a means of training technologically competent and competitive individuals.

Key words: competence, future technology teacher, high school, innovative technologies, specialized training, subject-transformative activity.

Statement and justification of the relevance of the problem. Discoveries made recently in the field of science and technology have caused a rapid development of the latest technologies, which confirms the beginning of the formation of a new technological order in the world. At the same time, agriculture, which will be based on the application of molecular biology and genetic engineering, is also included in the fields in which there will be significant improvements in the technologies of transformative activity based on scientific and technical progress, along with the electrotechnical industry and aerospace, nuclear energy and health care, etc. [1, p. 14].

All this poses new, more difficult tasks for institutions of higher pedagogical education regarding the preparation of future technology teachers for work in general secondary education institutions [2]. After all, they will be mediators between school and industry and will be at the center of the problems of preparing high school students for life, and will also concentrate the efforts of schools on preparing them for future work in changing industrial conditions. Therefore, the problem of improving the professional training of future technology teachers for specialized training of high school students requires a solution.

Analysis of recent research and publications. Accordingly, the state bodies of Ukraine have issued a number of normative documents, in particular the laws "On education", "On higher education", "On full general secondary education", "State standard of basic and full general secondary education", as well as concepts on implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029 and "Development of science and mathematics education (STEM education)", "Development of the quality assurance system of higher education in Ukraine", etc. Scientific, scientific-pedagogical workers and practicing teachers are searching for ways to improve the professional training of future technology teachers in institutions of higher pedagogical education, in particular, the use of a competency-based approach in the professional training of future technology teachers is proposed (A. M. Gedzik, O. M. Kobernyk, S. I. Tkachuk, S. M. Yashchuk, etc.); methods of active learning in higher education

through the use of a contextual approach (A. A. Verbytskyi); interactive learning technologies in the process of professional training of specialists (I. H. Mayorova); theories and methods of specialized technological training of students in high school (O. M. Kobernyk, A. I. Tereshchuk); the basics of higher school didactics (M. M. Fitzula), the multifaceted concept of "technology" and the role and place of the technological component in the system of general secondary education were investigated [3; 4] analyzes the application of innovative technologies as the basis for the formation of technological competence and competitive abilities of an individual in the conditions of the labor market [5] and others.

But the problem of forming the competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity has not yet received a proper solution [6]. We will dwell on a separate aspect of the mentioned problem - the formation of competence of future teachers of technology in relation to modern innovative technologies of subject-transformative activity.

The purpose of the article. Identifying and outlining ways to improve the formation of competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity.

Research methods. Interrelated methods were used in the research: study, analysis and systematization of the content of regulatory documents, scientific, scientific-methodical, psychological-pedagogical and educational literature on the topic of the research; systematic and problem-searching methods to find out ways to improve the formation of competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity, formulation of conclusions and prospects for further scientific research.

Presentation of the main research material. In the proposed article, we operate with the definition that the activity approach is "...the orientation of the educational process on the development of personal abilities and skills, the practical application of knowledge gained from various educational subjects, the successful adaptation of a person in society, professional self-realization, the formation of abilities for collective activity and self-education" [7, p. 2]. According to the

definition of the "International Department of Standards" for training, achievement and education, we will operate the concept of competence - as "... the ability to carry out activities, perform tasks or work in a qualified manner. At the same time, the concept of competence includes a set of knowledge, skills and attitudes that enable an individual to act effectively or perform certain functions aimed at achieving certain standards in a professional field or a certain activity" [8, p. 1]. We also take into account that the cognitive activity of future technology teachers is an activity that is aimed at mastering the professional competencies provided by the educational and professional program for the specialized training of high school students in general secondary education institutions. In the process of finding ways to improve the formation of the competence of future high school technology teachers with regard to modern innovative technologies of subject-transformative activity, we will proceed from the following provisions:

- educational and professional programs, curricula and programs of educational disciplines of future technology teachers, as well as their specialization should to be brought into line with the requirements of scientific and technological progress, prospective directions of development of Ukraine and the corresponding region;

- the training of students should include the acquisition of theoretical information about the systems of modern innovative technologies of important industries that operate in the state, in particular: machine-building, agro-industrial, transport, construction, service, creative technologies, etc., so that in the future they can properly meet the educational needs of high school students of institutions general secondary education;

- the system of competences about modern technologies, which students master, must meet the tasks facing institutions of general secondary education, in particular, the formation of students' knowledge about modern technologies, readiness for creative, transformative activities that will ensure their harmonious interaction with the natural and technological environment and improve the quality their lives [9; 10].

Current educational and professional programs, curricula and programs of educational disciplines for the training of future technology teachers are not sufficiently focused on the study of the system of knowledge about modern innovative technologies. Based on this, we believe that the basis of the approach to their improvement should be the provision that the ultimate goal of professional training of future technology teachers is their preparation for creative work in general secondary education institutions. In this regard, we suggest that the professional and methodical training of students at the master's level for work in high school should be focused on familiarizing students with the modern scientific, technical and economic potential of Ukraine. In particular, it should be taken into account that now the technological resources of Ukraine are almost exhausted and there are no opportunities to resume production, since during the period of independence the development of the latest technological base, which would meet the challenges of the time, was not properly carried out. As a result, Ukraine has almost lost its potential for the development of the latest macro-technologies and does not have the necessary technological initiatives that would make it one of the leading countries in the technology market. However, as international experience shows, the state's control over even a small amount of the latest macro-technologies contributes to the structural restructuring of its economy based on knowledge-intensive macro-technologies, which give it the opportunity to quickly increase the growth rate of the gross manufactured product and its share in world trade. For our country, these can be technologies of the military-industrial complex, aerospace technologies, nuclear energy, power engineering, special metallurgy, space technology, etc. Therefore, despite the mentioned problems, Ukraine has not yet lost the opportunity to successfully enter the ranks of the leading countries of the world [1, p. 17].

Our approach to improving the formation of the competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity consists in the fact that we analyzed the content of the educational and professional program and natural, scientific and professional disciplines in order to bring them into line with the achievements of scientific and

technological progress. In particular, new elements of technological training are required to work in areas equipped with automated machine control systems, which are necessary for mastering the relevant professions. Accordingly, future technology teachers need to master the skills of working with electronic equipment, as elements of production equipment, in order to increase readiness for specialized training of high school students. In this regard, appropriate additions to the professional knowledge and skills that future teachers of technology acquire when studying the courses «Electrical Engineering», «Fundamentals of Radio Electronics» and «Informatics» are necessary. Such a field of activity of a technologist in production, as the search for the necessary information about assortments of rolling stock, technological equipment, devices for optimizing the execution of technological operations, tools, which requires a significant part of the total budget of time can be automated on the basis of the use of information systems. Computers can be effectively used for standard calculations of allowances, dimensional chains, cutting modes, consumption of materials, elements of devices. These questions should find their place in training programs for future technology teachers.

New knowledge is also needed by technology teachers who carry out specialized training of students in rural areas. Of course, the specialized training of rural high school students is primarily the study of agricultural technology, agronomy, animal husbandry, etc., which should be provided for in the training plan of labor training teachers. It is necessary to take into account that agricultural workers solve such tasks as: optimizing the use of agricultural machines; optimization of the structure of sown areas; composition of fodder rations; planning of cargo transportation; management of irrigation and thermoregulation processes in greenhouses, greenhouses and air conditioning systems in premises for preserving products, etc. The use of the latest technologies makes it possible to solve many problems in the cultivation of agricultural plants, animal husbandry and the economics of agricultural production at a new level. Their use requires serious training of rural personnel to have computer and Internet skills. All this places additional demands on future technology teachers regarding the preparation of rural

high school students for future work. Informatics in this specialty should form students' competence in using a computer and its software, as well as ensure that they master special programs that will in the future help to improve the educational process of specialized training of high school students in technology. In particular, it is desirable for future technology teachers to master computer graphics, which will give them the opportunity to create and edit graphic documentation. It is also desirable for them to master the AutoCAD program, which has a two- and three-dimensional system of automated design and development of design documentation. Specialized applications to it have found wide application in mechanical engineering, construction, architecture and other fields. It is also included in the line of CAD programs.

An important role in forming the competence of future high school technology teachers regarding modern innovative technologies of subject-transformative activity was also played by training courses that received appropriate emphasis, in particular «Modern PR technologies», «Technical creativity», «Fundamentals of technical design», «Modern construction materials and nanotechnologies», «CAD in technological education», «Modern PR-technologies», which will contribute to the preparation of students for specialized training of high school students in technologies of subject-transformative activity [11, p. 1-6; 12].

In particular, the main factors affecting the quality of products, metrology, standardization, certification, as well as the technologies of the main industrial and economic complexes of the state will be considered: machine-building, fuel-energy, chemical, transport, mining, agrarian-industrial, woodworking. Supplementing the curriculum with the specified discipline will contribute to improving the training of technology teachers for specialized training of high school students, in particular:

- to form the future technology teacher as a creative person with the appropriate level of professional competence to prepare high school students for work in the conditions of the information society;
- elimination of the gap between the objective nature of the knowledge and skills acquired by students and the integrative nature of modern technological

systems;

- students' acquisition of additional knowledge related to their future functional responsibilities in the conditions of scientific and technological progress;

- optimally choose the content and methods of specialized training for high school students.

Research conclusions and prospects for further development. Our proposed approach to the formation of future technology teachers' competence regarding modern technology will contribute to the increase of their professional level, creative implementation of specialized technology education of high school students. Using the mastered competence, they will be able to effectively work on optimizing the educational process to form high school students' knowledge of modern technologies and readiness for future work. We considered only a separate aspect of the problem of improving the professional training of technology teachers for specialized training of high school students in modern technologies of transformative activity in institutions of general secondary education.

We suggest that further scientific research on the formation of competence about modern technologies of subject-transformative activity among future teachers of technology should be directed to:

- deepening the connection of natural sciences and professional disciplines with modern and new technologies;

- bring the content of the course «Fundamentals of production» into line with the current state of technology development and the requirements of scientific and technological progress;

- to prepare a study guide and educational and methodological support for the organization of the educational process regarding the study of students of the «Systems of modern technologies» course;

- to improve the methodology of teaching high school students' modern technological systems.

LIST OF REFERENCES

1. Fedulova L. (2018) Tekhnolohichna hotovnist' ekonomiky Ukrayiny do novykh vyklykiv v umovakh vidsutnosti tekhnolohichnoyi polityky [Technological readiness of the economy of Ukraine for new challenges in the absence of technological policy]. *Ekonomika Ukrayiny - Ukraine economy*, 9, 12-26 [in Ukrainian].
2. Pro vyshchu osvitu [About higher education]. Pro vyshchu osvitu - About higher education. Zakon Ukrayiny vid 16.01.2020 roku № 463-IX. Law of Ukraine dated January 16, 2020 No. 463-IX. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
3. Kompetentnisnyy pidkhid u suchasniy osviti: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki perspektyvy: Biblioteka z osvitr'oyi polityky [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy]. (2004) O.V. Ovcharuk (Ed), Kyiv: «KIS» [in Ukrainian].
4. Gedzik A., Kobernyk O., S. Tkachuk S. et al. (2017). *Kompetentnisnyy pidkhid u profesiyniy pidhotovtsi maybutnikh uchyteliv tekhnolohiy: kolektyvna monohrafiya [Competency approach in professional training of future technology teachers: collective monograph]*. Uman: Sochinsky M.M. [in Ukrainian].
5. Mayorova I. H. (2012). *Vprovadzhennya interaktyvnoho navchannya u profesiynu pidhotovku fakhivtsiv. [Implementation of interactive training in the professional training of specialists]*. Donetsk: IPO IPP UMO [in Ukrainian].
6. Verbitskiy A. (1991). *Aktivnoye obucheneye v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod: metodicheskoye posobiye. [Active learning in higher education: a contextual approach: a methodological guide]*. Moscow: Higher School [in Russian].
7. Yevropeys'ka kredytna transferno-nakopychuval'na systema. Dovidnyk korystuvacha [European credit transfer and accumulation system. User Guide] (2015) Retrieved from <http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka3-pidtrymka-reform/natsionalna-komandaekspertiv-here/materiali-here.html>
8. Spector, J. Michaelde la Teja, Ileana. (2001). ERIC Clearinghouse on Information and Technology. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest.

Competence, Competencies and Certification. [in Syracuse, NY] Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED456841> [in United States]

9. Kontseptsiya rozvytku pryrodnycho-matematychnoyi osvity (STEM-osvity). Rozporyadzhennya Kabinet Ministriv Ukrayiny vid 05 august 2020 r. № 960-p. [Concept of development of science and mathematics education (STEM education). Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated (2020, 5 August No. 960) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity «Nova ukrayins'ka shkola» na period do 2029 roku. Rozporyadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14 12 2016 r. № 988 [The concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029. By Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016 No. 988] Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> [in Ukrainian].

11. «Derzhavnyy standart bazovoy i povnoy zahalnoy serednoy osvity». [State standard of basic and full general secondary education]. Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine from November, 23 of 2011h № 1392]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p> [in Ukrainian].

12. Kobernyk O.M., & Tereshchuk A.I. (2013). Teoriya i metodyka profil'noho navchannya uchniv v starshiy shkoli: navchal'nyy posibnyk., [Theory and method of specialized training of students in high school: study guide]. Uman: FOP Zhovtyy [in Ukrainian].

CONTRIBUTION OF UNIVERSITIES TO OVERCOMING STUDENT ANXIETY DURING THE WAR

Sobol Nataliia

candidate of pedagogical sciences, associate professor
Khmelnyskyi National University
Khmelnyskyi, Ukraine

Introduction. The war knocked on the door of every Ukrainian, brought death and destruction to almost every region of our Motherland. People are dying; housing, businesses and infrastructure are being destroyed; the welfare of the state and our citizens is decreasing. We feel and realize these effects of war, because they are evident and impressive.

Aim. However, scientific studies that have been conducted in countries where armed conflicts have taken place indicate that among the consequences of war, the impact on the mental health of the civilian population is one of the most significant. Studies of the general population show an increase in the incidence and prevalence of mental disorders. Prevalence rates are related to the degree of injury and availability of physical and emotional support [1].

It is almost impossible to avoid the feeling of fear and uncertainty during war. It provokes a chronic state of stress, which prevents the body from returning to its normal state, and causes a significant increase in anxiety. Students who, even in peacetime, have an increased level of anxiety, in wartime need significant support from management and teachers. So, the purpose of our study is to suggest activities of higher education institutions aimed at overcoming stress and reducing students' anxiety during the war.

Materials and methods. The theoretical methods, which included analysis, comparison and generalization of information from scientific sources, were applied in our study.

Results and discussion. Uliana Suprun notes that people with anxiety exaggerate the importance of factors that affect them, often believe that nervousness

and scrolling through anxious thoughts will help prevent misfortune, so they do not want to "just stop it." Intolerance of uncertainty is also an important feature of an anxiety disorder. A person with moderate anxiety can successfully work and function. But this continues until the anxiety increases to the point where it interferes with functioning [2].

Experts indicate such signs and symptoms of anxiety disorders as feelings of nervousness, irritability, being on edge, a sense of danger, panic or doom, rapid heartbeat, sweating, shivering, feeling weak or tired, difficulty concentrating, sleep problems. A high level of anxiety is a maladaptive factor and provokes communication problems, conflicts in relationships, excessive demands on oneself and others. Moreover, persons with a high level of personal anxiety can consider any situation as dangerous, and the environment as threatening, even if there are no objective reasons for this.

It is also interesting that in a telephone survey conducted in Israel in 2002, where the population constantly experiences terrorist attacks, the majority expressed a low sense of security in relation to themselves (307/509 [60.4%]) and their relatives (345 /507 [67.9%]). But only a small number of respondents reported the need for professional help (27/506 [5.3%]). The most common mechanisms for overcoming anxiety were active search for information about loved ones and social support [3]. The results of this study indicate that people can be unaware of the high level of anxiety and the need for help from a psychologist. Most rely on themselves and their social environment.

Manifestations of anxiety, which considerably increase in wartime, cause significant problems in communication and education of students. Therefore, the social support of students is an extremely important task of higher education institutions during the war. Creating an atmosphere of emotional comfort, support, and attention to each participant in the educational process should become an integral part of the activities of management, teachers, and students themselves. An indicator of the successful performance of this task is the awareness of each participant in the educational process that he is part of a community of people who respect, value and

care for him or her.

Psychologists note that people find different ways to overcome anxiety and stress: some draw strength from faith, beliefs and values; others prefer open expression of feelings; those, in whom the social channel prevails, seek to be part of a social group that has mutual support; some rely on imagination, immerse themselves in dreams or memories of pleasant moments in life, which helps a person to reduce the intensity of the negative impact of the terrible realities of war; someone prefers cognitive strategies; many are helped by physical activity and crafts [4].

Conclusions. Patriotic education with the emphasis on understanding by each student of their mission in society, formation of active life position, volunteer activity are worth mentioning as the efficient measures of institutions of higher education to overcome the anxiety of students in war time. The activities organized in this direction will contribute to the formation of confidence of the student in his/her abilities, the belief that the efforts of everyone can change the negative course of events, if not completely, then at least partially.

Another productive area of work is creative arts, which allow students either to realize their negative emotions and fears and get rid of them by expressing them in drawings, short literary works, choreography, music, photography, or to feel moments of happiness, creatively reflecting their dreams or pleasant memories about the past.

Students with a strong need for affiliation and mutual support, as well as those, who try to get distracted from anxious thoughts through cognitive strategies and practical problem solving, will greatly benefit from group or team work on common tasks or projects. In these activities students can purposefully and systematically improve their interpersonal communication skills, learn active listening, overcome barriers in communication; balance the level of their claims and abilities, etc.

Physical activity and sports, breathing exercises will help those who tend to use body resources to overcome anxiety and stress. Sports competitions, active work of sports sections and clubs, short hikes or local natural history excursions, civil safety events organized by institutions of higher education can strengthen students'

confidence in their own abilities.

REFERENCES:

1. Kastrup MC. Mental health consequences of war: gender specific issues. *World Psychiatry*. 2006 Feb;5(1):33-4. PMID: 16757990; PMCID: PMC1472268.
2. Suprun U. What is Anxiety and How to Overcome It? : URL: <https://suprun.doctor/zdorovya/shho-take-trivozhnist-i-yak-podolati.html?=&page772>
<https://suprun.doctor/zdorovya/shho-take-trivozhnist-i-yak-podolati.html?>
3. Bleich A, Gelkopf M, Solomon Z. Exposure to Terrorism, Stress-Related Mental Health Symptoms, and Coping Behaviors Among a Nationally Representative Sample in Israel. *JAMA*. 2003;290(5):612–620. doi:10.1001/jama.290.5.612
4. GG Prostir Posibnyk 1 str.pdf. (n.d.). Google Docs: URL: <https://drive.google.com/file/d/1r0qbJVj-lXfSjLtvzvJDeicK5YFI6wZL/view>

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ ДО ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ СПОРТИВНОГО ІНТЕРЕСУ НА РІВНІ СІЛ ТА СЕЛИЩ

Баркова Юлія

Запорізький національний університет,
факультет фізичного виховання, здоров'я та туризму,
кафедра фізичної культури і спорту

Стаття присвячена питанням поліпшення стану спортивного розвитку на рівні сіл та селищ. Розкрито причини суттєвого занепаду інтересу до фізичної культури, обґрунтовано доцільність опрацювання практичних аспектів вирішення даної проблематики. Запропоновано розглядати залучення молодих фахівців (випускників вищих навчальних закладів) на постійній основі та в якості бази для проходження практики у напрямку поліпшення стану фізичної підготовки дітей у невеликих населених пунктах.

Окреслено нормативно-правову базу, що регулює питання розвитку фізкультури на національному та локальному рівнях. Проаналізовано конкретні програми, співставлено їх із практиками країн ЄС (зокрема, Естонії), виокремлено змістовні особливості програм на муніципальному рівні. Запропоновано включити до переліку основних чинників, які здійснюють безпосередній вплив на ефективність розвитку спорту на рівні сіл та селищ.

Висловлено позицію щодо ймовірних способів заохочення і стимулювання молоді викладати фізичну культуру та проводити позаурочні заняття (секції) у сільських або селищних школах і навчальних закладах у невеликих містах. Розкрито потенційні формати такої роботи, що включають як проведення звичайних уроків із зміною видів спортивних занять, або ж індивідуальну роботу із учнями з обмеженими можливостями. Наголошено на потребі профілактики захворювань опорно-рухового апарату, починаючи із дошкільного віку. Наведено перелік форматів роботи, що доречно застосувати при організації сімейних спортивних конкурсів і спартекіад.

Ключові слова: інфраструктура, секції, черлідінг, скандинавська ходьба, змагання, опорно-руховий апарат, спортивний майданчик.

Актуальність теми. Фізична культура та відношення українців до свого здоров'я в останні роки викликають особливе занепокоєння. Поняття «здорового способу» життя поетапно виходить із площини «модного тренду» і трансформується в об'єктивну потребу, при чому, її відчуває як молодь, так і люди похилого віку.

Рухаючись в напрямку пропаганди фізичної активності прийнято вважати школу та додаткові секції. У свою чергу, органи місцевого самоврядування беруть на себе зобов'язання щодо оновлення спортивного інвентаря, організації проведення змагань, установки майданчиків. Популярності набирають платформи для заняття спортом, призначені для проведення спеціальних тренувань (workout place, crossFit).

Відповідно, постає завдання: забезпечити новою та урізноманітнити наявну спортивну інфраструктуру на міському (сільському, селищному) рівні, а також долучити молоді і компетентні кадри до викладання фізичної культури у сільських школах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначене питання поставало як опосередкована тематика наукових пошуків у роботах Русакова К. О. та Хотієнко С. В, які досліджують інноваційні підходи до розвитку спорту [7]. Роботи Сіренко Р. Р. спрямовані на опрацювання методів і способів правового регулювання та напрямків активізації занять спортом [8], а от в дослідженнях Фадін М. І. опрацьовуються конкретні кейси і завдання, які доречно застосовувати при виявлених у дітей порушень опорно-рухового апарату [10]. Разом з цим, **метою** нашої **статті** є розкриття практичних аспектів та напрямків залучення студентів вищих навчальних закладів до викладацької роботи в школі і пропаганди здорового способу життя.

Виклад основного матеріалу. Формування профільних компетентностей у фахівців з фізичного виховання і спорту до формування здорового способу

життя молоді, як правило відбувається із урахуванням сучасних суспільно-наукових тенденцій. Основне завдання в умовах глобалізації та девальвації фізичної культури, переважання пасивного способу життя і відпочинку над активним, - зводиться не лише до отримання належного рівня знань і тренування навиків, але й трансляції ідеї ведення здорового способу життя серед молоді (школярів, студентів), залучення до рухової активності інших категорій населення.

Із юридичної точки зору, на розвиток фізичної культури спрямований Закон України «Про освіту» [5], «Про фізичну культуру і спорт» [6], «Про вищу освіту» [1], а також впроваджуються комплексні програми, в яких деталізуються способи та напрями фізичного виховання, очікувані результати, джерела фінансування тощо. Наразі, актуальною є Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 04.11.2020 № 1089 [9]. До переліку ключових напрямків, що характерно, включено саме цифрову трансформацію культури та спорту, а також належне кадрове забезпечення. Акцент роблять і на доступності розгалуженої мережі спортивної інфраструктури, особливо для осіб з інвалідністю.

Розробка такого роду довготривалих програм – це практика, інтегрована в Україну із країн ЄС. Якщо взяти до прикладу діючу програму в Естонії, яка має назву «Естонська спортивна політика до 2030 року», то ми чітко прослідковуємо відмінності між обраними підходами. Цілі програми у естонців більш глобальні: саме через пропаганду спорту створити позитивний імідж у державі, покращити ментальне та фізичне здоров'я жителів, спонукаючи їх до довголіття. У вітчизняного аналогу цілі сформовані більшою мірою матеріалістично: Україна визначається спортивною державою, показником чого є кількість перемог на олімпіадах, заняття спортом – свідомий вибір українців, спорт доступний для кожної людини і дана сфера забезпечена кваліфікованими кадрами. Разом з тим, українська стратегія не окреслює конкретні цінності, тоді як в Естонії – це саморозвиток, згуртованість, широка залученість оточення,

відкритість. Реальна оцінка можливостей зумовила необхідність виокремлення трьох етапів сфери фізичної культури і спорту України, відповідно, програма розрахована до 2028 року.

При визначенні пріоритетних напрямків ключовим орієнтиром для Естонії стали показники Скандинавських країн за різними критеріями, в основу національної стратегії покладено комплексний аналіз недоліків, що потребують державного регулювання. У цьому випадку наявні згадки про розвиток системи рекреаційних активностей, мапування заходів для оцінки економічного впливу спортивних послуг, екологічній сталості (поширення і пропаганда спорту через волонтерів), проведення міжнародних змагань на території країни.

Аналізуючи іноземний досвід хочемо наголосити на низки цікавих форм підтримки розвитку спорту. А саме, забезпечення тренерів та інструкторів дитячого та юнацького спорту. Як окремий механізм, такий вид підтримки в Україні передбачений. Не менш важливою є підтримка хобі-освіти із цільовою аудиторією юнаків і дівчат віком від 7 до 19 років. Саме в рамках даної програми має проявляти активність муніципальної влади, яка в змозі змінити дійсний стан проблем з розвитку конкретних напрямків. Аналогічне стосується і «шкільних олімпійських ігор», підтримки регіонально-оздоровчих центрів, підтримці конкретного спортивного напрямку, що може стати візитною карткою регіону.

В рамках проведення дослідження, ми піддали аналізу декілька програм розвитку фізичної культури на локальному рівні. Тенденція вказує на те, що кожна територіальна громада самостійно обирає період (як правило, від 2 до 4 років), який охоплюватиме реалізація проекту, а також формат її подання. До прикладу, якщо програма Царичанської селищної ради на 2021-2024 роки [4] робить акцент на створенні умов для розвитку фізичної культури, де ключовим суб'єктом є молодь (в т.ч. школярі, діти у дитячих садках), то у випадку із Червоненською селищною об'єднаною територіальною громадою – увага зводиться на профілактиці захворювань і фізичній реабілітації постраждалих а також осіб із інвалідністю [3]. Комплексний підхід до розв'язання існуючих

проблем на основі використання програмно-цільового методу передбачає підвищення ролі засобів масової інформації (особливо регіональних) у формуванні здорового способу життя; поліпшення кадрового, науково-методичного, інформаційного, фінансового, медичного забезпечення сфери фізичної культури та спорту; забезпечення розвитку як олімпійських, так і інших видів спорту тощо. Як показує практика, основний масив роботи у вказаному напрямку припадає на освітні відділи органу місцевого самоврядування, а також військові комісаріати, безпосередньо навчальні заклади та установи-спортивні секції (за згодою). Розробка проекту Великомихайлівською селищною радою Роздільнянського району Одеської області на 2021 – 2025 роки обумовлювалась іншою глобальною метою - подолання демографічної кризи. Відповідно саме спорт є тією рушійною силою, яка здатна укріпити здоров'я мешканців села, а разом з цим - створити умови для організації змістовного дозвілля і максимальної реалізації здібностей людини.

Отже, хочемо виділити чотири основні фактори, які прямо впливають на ефективність розвитку спорту, зокрема, на рівні територіальних громад:

1) соціально-політичні процеси (а саме, децентралізація), що впливають на кон'юнктуру і пропорційність забезпечення спортивним інвентарем, відкриття нових секцій, проведення спартакіад для різних вікових груп із диференціацією за напрямками тощо;

2) загальнонаціональну стратегію, що фіксує пріоритетні напрямки розвитку та способи збільшення кількості спортсменів, стратегічну ціль і способи її реалізації; здійснення моніторингу та оцінювання досягнутих результатів;

3) готовність територіальних громад, що включає наявність спеціалістів, які здатні забезпечити належне облаштування місця для заняття спортом проведення змагань; кількість передбачених видатків на вказаний сегмент; креативність та ініціативність працівників відповідних напрямків у органах місцевого самоврядування, державної влади та шкільних закладах;

4) освітні стандарти – це, з одного боку ініціативність і професійні знання викладачів, а з іншого – місцеві проекти та особливості їх реалізації, із урахуванням стандартів, визнаних в країнах ЄС.

Якщо перші три аспекти відносяться до переліку таких, на які здійснюють вплив переважно з позиції державно-управлінської діяльності, то у випадку із підвищенням якості підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту для подальшої викладацької практики – важливою є ініціатива.

Ми в повній мірі підтримуємо позицію Русакова К. О. та Хотієнко С. В., які наголошують на оздоровчій функції фізичної культури, яка реалізується через фізичне виховання [7, с. 146]. На нашу думку, це здатні реалізувати фахівці з фізичного виховання і спорту, які мають «свіжі» знання та володіють теоретичними навиками. В силу невеликого фінансування сільських шкіл, питання належної фізичної підготовки школярів постає доволі гостро. За таких умов, органи місцевого самоврядування мають самостійно залучитися до пошуку та стимулювання проходження практики молодими спеціалістами у сфері фізичної культури, а потім реалізації на постійній основі трудового потенціалу у сільських школах. Найбільш оптимальний спосіб – залучення молодих викладачів через систему раціональних бонусів (gifts), до прикладу, безоплатна оренда житла, скорочений робочий графік, збільшене преміювання, систематичний обмін досвідом тощо.

Зі сторони молодих фахівців фідбек буде очевидним за рахунок генерації нових ідей. До прикладу, більшою мірою до спорту схильні представники чоловічої статі, в той час як дівчата надають перевагу більш помірним видам спорту. Молоді фахівців в змозі організувати так звані «черлідінгові команди», які користуються особливою популярністю за кордоном. Для сільської місцевості із невеликою кількістю школярів – це оптимальний варіант по-перше через те, що в одній команді можуть поєднуватися представники різних вікових груп, по-друге, такий вид спорту (у поєднанні із танцювальними елементами) має здатність тримати тіло дівчат в тонусі та хорошій спортивній формі. Викладач, залежно від основного виду змагань, пропонує дівчатам програму

виступу команди та окреслює її складові частини (вибір спортивно-технічних та естетичних елементів). Такі групи елементів, як акробатика, піраміди та викиди, мають явні зовнішні відмінності у характері рухів спортсменів та кількісному складі учасників, що виконуються окремо в різні моменти виступу. Кожен елемент черлідінгу можна віднести до одного із шести змагальних рівнів залежно від його відповідності обмеженням того чи іншого рівня складності виходячи із правил безпеки виду спорту. Також обмеження складності елементів застосовуються для вікових груп: категорії «хлопчики, дівчатка» (діти 8 – 11 років) елементи не повинні перевищувати 3 рівень складності, для категорії «юніори, юніорки» (юніори 12 – 16 років) – 5-й, а «чоловіки, жінки» (дорослі > 15 років) – 6-й. Кінематична програма акумулює цілий набір ознак, які дозволяють відрізнити один елемент від іншого залежно від зміни та утримання пози, орієнтації та переміщення тіла у просторі (в т.ч. відносно партнерів), обертання по анатомічних осях тіла та інших кінематичних параметрів руху тіл спортсменів. Деякі елементи можуть мати схожу структуру руху у різних блоках програми.

В якості експерименту можна відкрити секцію гандболу, що особливо цікавим буде для підлітків. Наразі, цей вид спорту досить розвинений у Скандинавських країнах, а також Франції, Німеччині; він не вибагливий у виборі інвентарю, не складний з позиції правил, саме тому, процес «ребрендингу» занять із фізичного виховання (додаткових уроків в якості секцій) із великою долею ймовірності пройде успішно.

Корисно проводити сімейні змагання чи спортивні вечори, що спонукатимуть батьків займатися спортом спільно із дітьми.

Слушну думку висловив Сіренко Р. Р., зазначивши, що активна робота має проводитися у навчальних закладах з розвитку фізичної культури молоді з обмеженими можливостями здоров'я та інших груп осіб, які потребують підвищеного соціального захисту [8, с. 3].

За доцільне - створення басейнів (їх передача на баланс школи), де могли б займатися як учні, так і жителі сіл / міст виключно при наявності дозволу

лікаря. Плавання здатне як знімати втому після трудового дня, зменшуючи навантаження на спину, так і тримати в тонусі все тіло за рахунок залучення до активності всієї групи м'язів. Оптимальним є створення 50 м басейну із окремим відділенням для дітей дошкільного віку. Із аудиторією цього віку вже необхідно розпочинати роботу із профілактики захворювань шиї і хребта. Деформація хребта у дітей та підлітків становить найбільшу частку (48%) всіх медичних візитів, пов'язаних із негативними змінами опорно-рухового апарату понад 857 280 щороку [10, с. 28]. Для дітей стане корисним проведення «ритмічної гімнастики» – комплексу активних вправ, що виконуються у швидкому темпі, без довготривалих пауз і під сучасну музику. Тут присутній і комплекс вправ з акцентом на розтяжку (stretching), вправи на розвиток сили (power stretch, super flex), які в тому числі допомагають зняти м'язову напругу та елементи йоги.

Висновки. Великий соціальний потенціал фізичної культури та спорту необхідно повною мірою використати на благо України. У спортивній сфері через різноманітність організаційних форм максимально сприяє довголіттю людини, згуртуванню сім'ї, формуванню здорового, морально-психологічного клімату в різних соціально-демографічних групах, зниженню травматизму й захворюваності. В цьому плані потенціал фахівців з фізичного виховання і спорту до формування здорового способу життя молоді – необмежений. Викладач може реалізовувати на заняттях та позаурочний час найбільш сміливі експерименти, які йтимуть на благо фізичного і психологічного здоров'я вихованців. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у розробці конкретних методик для профілактики захворювань у дітей молодших класів на уроках фізичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 243-VIII. 2300-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-19> (дата звернення: 24.11.2022)

2. Програма розвитку фізичної культури та спорту Великомихайлівської селищної ради на 2021-2025 роки: рішенням сесії селищної ради від 24.12.2020 № VIII URL: <https://cutt.ly/5YUP09d> (дата звернення: 25.11.2022)
3. Програма розвитку фізичної культури і спорту Червоненської селищної об'єднаної територіальної громади на 2020-2022 роки: затверджена рішенням Голови селищної ради від 23.12.2019 № 51 URL: <https://cutt.ly/9YUPE3I> (дата звернення: 28.11.2022)
4. Програма розвитку фізичної культури і спорту на 2021 – 2024 роки Царичанської селищної ради: затверджена рішенням Голови селищної ради від 23.12.2020 № 151-3/VIII URL: <https://tsarichanka-gromada.gov.ua/14-programa-rozvitku-fizichnoi-kulturi-i-sportu-na-2021-2024-roki-1611218714/> (дата звернення: 06.12.2021)
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145- VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22
6. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994, № 14, ст.80
7. Русакова К.О., Хотієнко С.В. Інноваційні напрямки розвитку масового спорту серед молоді. Матеріали Регіональної наукової інтернет-конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання та спорту в сучасних умовах»: збірник наукових праць. ДНУ ім. О. Гончара. Дніпро, 2020. 199 с.
8. Сіренко Р. Р. Уніфікація механізмів державного регулювання фізкультурно-виховної діяльності у закладах вищої освіти України. Дис... доктора наук з державного управління. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2019. 457 с.
9. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року: постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.2020 № 1089 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-п#Text> (дата звернення: 28.11.2022)

10. Фадін М. І. Особливості кінезотерпії при легких і середніх викривленнях хребта: дипломна робота на зд. ступ. бакалавра за спец. «фізична реабілітація». Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут Імені Ігоря Сікорського». 2019. 98 с.

**ІКТ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ АУДИТИВНИХ УМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Башманівська Ірина Валеріївна,

викладач

Державний університет «Житомирська політехніка»

м. Житомир, Україна

Анотація: У статті розглянуто питання використання інформаційно-комунікативних технологій як засобу розвитку аудитивних умінь студентів ВНЗ. Виокремлено критерії добору ІКТ під час навчання іноземної мови та запропоновано комплекс вправ для розвитку аудитивних навичок здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології, аудитивні вміння, комунікативні здібності, інформатизація, соціум.

Актуальність дослідження. Стаття присвячена проблемі розвитку аудитивних умінь студентів за допомогою засобів інформаційно-комунікативних технологій. Багато науковців виокремлювали важливість формування в молоді здатності сприймати й розуміти інформацію на слух. Зокрема цим питанням займалися такі дослідники, як Л. Апатова, С. Гапонова, Л. Куліш, Г. Рогова, Т. Полонська, В. Мазниченко, З. Кочкіна та інші.

Відомо, що світ постійно змінюється, розвивається й удосконалюється. Освіта також не стоїть на місці. Постійно з'являються нові технології, які створюються з метою покращення навчального процесу. Одними із таких технологій є інформаційно-комунікативні.

Використання новітніх технологій навчання дає змогу розвивати ті вміння й навички, які потребує суспільство від нового покоління. Під такими вміннями розуміємо здатність розуміти сказане іноземною мовою, будувати й

висловлювати власні думки, почуття й бажання за допомогою навичок слухання, говоріння, читання й письма, уміння спілкуватися в міжкультурному просторі. Важливим для досягнення міжмовної компетентності в студентів є формування аудитивних здібностей, тому актуальність дослідження викликана:

- підвищеним інтересом суспільства до питань освіти;
- важливістю дослідження новітніх методик навчання аудитивним умінням;
- актуальністю виокремлення значимості застосування ІКТ у формуванні здатності слухати й розуміти;
- необхідністю дослідити й описати специфіку використання інформаційно-комунікативних засобів при викладанні іноземної мови в студентів ВНЗ.

Метою статті є з'ясування особливостей застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій у навчанні студентів аудитивним умінням, а також дослідження критеріїв відбору ІКТ для розвитку аудитивних навичок здобувачів освіти.

Студенти ВНЗ повинні навчитися використовувати іноземну мову як засіб спілкування. У період інформатизації суспільства важливо не відставати від можливостей, які пропонує соціум. Наразі існує велика кількість інформації, яку студенти можуть використовувати з метою розвитку аудитивних умінь і навичок. Різноманітні аудіофайли, відеоматеріали, розвивальні ігри – це все, до чого викладач може звертатися на заняттях. Проте, використовуючи багато технологій, наочності, не можна забувати про якість навчального процесу. Іноді доцільніше використати одне відео й вивчити декілька основних лексичних одиниць з нього, ніж дібрати велику кількість інформації й умістити все в одне заняття.

Використання ІКТ під час навчального процесу допомагає підвищити мотивацію студентів до вивчення іноземної мови, розвивати творчі здібності й створювати приємне та спокійне для усіх учасників процесу емоційне середовище.

Згідно з останніми дослідженнями, людина може краще запам'ятати 20% почутої інформації, 30% побаченої, та 50% побаченої та почутої одночасно [1, с. 6]. Відтак без інформаційно-комунікаційних технологій заняття з іноземної мови, спрямовані на розвиток аудитивних умінь, не можуть бути результативними.

Метою аудіювання є також розвиток комунікативних здібностей. Вправи мають бути спрямовані не на те, щоб студент міг письмово відповісти на запитання чи обрати правильну відповідь, а й на участь у подальшій дискусії, бесіді тощо [2].

Важливою ланкою формування аудитивних умінь здобувачів освіти є сприйняття фрагментів художніх та документальних кінострічок, новин тощо. Зрозуміло, що це вимагатиме попередньої роботи з лексичними одиницями, ідіоматичним складом мови, для того, щоб здобувачі вищої освіти мали змогу зрозуміти згодом почутий текст.

Серед великої кількості інформаційних технологій важливо обрати декілька найефективніших. Беручи до уваги вікові та психологічні особливості, можемо виділити такі критерії добору ІКТ для розвитку аудитивних умінь:

- 1) ці технології повинні містити цікавий матеріал, за допомогою якого можна вмотивувати здобувачів освіти слухати;
- 2) вони мають бути важливими й актуальними на теперішній час, відповідати інтересам і вподобанням сучасної молоді;
- 3) технології мають розвивати критичне мислення, готувати до самостійного життя, де студенти повинні будуть вільно доводити свою позицію співрозмовникові;
- 4) ці технології повинні мати розвивальний характер;
- 5) технології мають сприяти співпраці з іншими, вчити працювати групами, спілкуватися з одногрупниками;
- 6) повинні використовуватися автентичні аудіотексти, відеоматеріали лекцій, виступів, програм тощо.

Як доводить практика, здобувачі освіти охоче використовують різноманітні комп'ютерні, мультимедійні та Інтернет-технології. Викладач іноземної мови повинен уміти підібрати такі матеріали, застосувати такі технології, які були б актуальними, сприяли не лише розвитку аудитивних навичок студентів, а й мотивували до подальшого розвитку.

Пропонуємо комплекс вправ з використанням ІКТ для розвитку аудитивних умінь.

Перша вправа має на меті не лише сформувати аудитивні навички, а й розвинути комунікативні здібності, критичне мислення й уяву. Завдання для студентів – переглянути запропоноване відео на YouTube, наприклад, 'West England' на каналі: Rick Steves' Europe [4]. Використовуючи додаток Google Earth, самостійно переглянути визначні місця, які відвідав автор, й написати есе. У цьому есе студент має описати про свої враження від побаченого.

Пропонуємо використовувати цю вправу на післятекстовому (post listening) етапі або як домашнє завдання.

Відтак, викладач не лише використовує автентичний відеоматеріал, за допомогою якого студент може вивчити нову лексику, дізнатися щось нове, а й зацікавлює новою Інтернет-можливістю, яка допомагає користувачу побачити зі супутника будь-який куточок Землі.

Наступна вправа має на меті вивчення нового лексичного матеріалу й розвиток уміння спілкуватися з іншими. Студентам пропонується переглянути відео: 'What makes you special?' (Mariana Atencio) на YouTube каналі: TEDx Talks [3]. Під час прослуховування виступу здобувачі освіти виписують невідомі слова в додатку Jamboard. Після того, як всі прослухали матеріал, надається 10 хвилин для того, щоб самостійно за допомогою електронних словників знайти значення цих слів. По завершенню роботи студенти висловлюють свої думки щодо почутого.

Як домашнє завдання можна запропонувати здобувачам вищої освіти проєктну групову роботу й створити PowerPoint презентацію на тему: «What makes us special?».

Використання Jamboard активізує цікавість, а PowerPoint презентація навчить працювати в групах й розвине креативність. Цікава й актуальна наразі соціальна тема навчить толерантності й поваги до інших народностей і культур, а використання електронних словників навчить студентів шукати необхідну інформацію швидко й якісно.

Наступну вправу рекомендуємо використовувати як цікаву групову роботу вдома. Завдання – обрати трейлер до будь-якого мультфільму, прослухати його іноземною мовою, перекласти самостійно й озвучити.

Ця вправа допоможе поєднати декілька аспектів:

- 1) студенти будуть покращувати навички слухання;
- 2) робитимуть спроби застосовувати в спілкуванні дві мови, а саме вчитимуться перекладати;
- 3) дізнаються, як користуватися різноманітними відеоредакторами.

Крім того, для занять з іноземної мови можна створювати тести для аудіювання в Google-формах, що буде зручним й певною мірою полегшить робочий процес. Можна використовувати Хмарні технології, де можна розміщувати аудіо- та відеофайли, завдання до них.

Дистанційне навчання – є також інформаційно-комунікаційною технологією, тому будь-які застосунки, які використовує сучасний викладач під час своїх занять онлайн, лише сприятимуть розвитку аудитивних умінь здобувачів освіти. Саме креативні завдання – запорука успішного навчання аудіюванню.

Отже, XXI століття – це період інформатизації соціуму. Тому забезпечення інформаційної грамотності, культури суспільства є запорукою успішного життя в ньому.

Наразі аудіювання залишається одним із найважливіших і найскладніших аспектів вивчення іноземної мови. Разом із навичками говоріння аудитивні вміння посідають чільне місце при вивченні іноземної мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Впровадження та поширення інформаційно-комунікаційних технологій у роботі дошкільного навчального закладу з дітьми, педагогами, батьками та громадськістю. Тематичний збірник праць обласного семінару-практикуму за участю методистів районних, міських методичних кабінетів (центрів), які координують питання дошкільної освіти. URL: <https://roippo.org.ua/upload/iblock/fe1/posibnyk-zakhodu.pdf>
2. Навчання аудіювання з опорою на відеоматеріали в старших класах середньої школи. URL: https://ua-referat.com/Навчання_аудіювання_з_опорою_на_відеоматеріали_в_старших_класах_середньої_школи
3. Mariana Atencio. What makes you special? TEDx Talks. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MY5SatbZMAo>
4. Rick Steves' Europe. West England. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IEgPVrSZa6w>

УДК 378

**ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ**

Жарук Юлія Олександрівна

студентка магістратури другого року навчання
факультету іноземних мов

Науковий керівник:

Мельниченко Галина Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса, Україна

Введення. Останнім часом проблема формування іншомовної комунікативної компетенції студентів спеціального факультету стає все більш актуальною. В умовах сучасних реалій освіти, коли освітній процес побудовано з використанням ресурсів саме дистанційної освіти, форми та методи такої роботи потребують подальшого вивчення з боку науковців та їхньої методичної розробки.

Питання формування іншомовної комунікативної компетенції студентів у своїх роботах розглядали такі вчені, як Н. Я. Гешко, Ю. В. Задунайська, В. В. Кирикилиця, Л. Ф. Лозинська, О. О. Пантелєєва, та інші. Вивченням застосування дистанційних засобів навчання для формування іншомовної комунікативної компетенції займалися К. В. Колот, Р. Б. Костюба, О. О. Осадча, В. О. Пантелєєва, Л. А. Сажко, та інші.

Мета роботи. Мета даної роботи полягає у виявленні особливостей формування іншомовної комунікативної компетенції студентів спеціального факультету та забезпечення такого навчального процесу в умовах дистанційної освіти.

Матеріали й методи. Основними методами дослідження у роботі є критичний аналіз наукових джерел, узагальнення досвіду вчених з означеної проблеми та власних спостережень.

Результати та обговорення. Аналіз способів формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів в умовах дистанційної освіти корисно розпочати з аналізу сутності поняття «іншомовна комунікативна компетенція» (ІКК). Так, у своїй роботі І.Л. Бім пропонує вважати, що іншомовна комунікативна компетенція - це здатність і реальна готовність здійснювати іншомовне спілкування з носіями мови, а також залучення студентів до культури країни/країн мови, що вивчається, краще усвідомлення культури своєї власної країни, вміння представляти її в процесі спілкування [1, с. 8]. Н. Д. Гальскова під іншомовною комунікативною компетенцією вважає здатність і готовність здійснювати міжособистісну та міжкультурну взаємодію нерідною мовою, що вивчається, в різноманітних соціально-детермінованих ситуаціях міжособистісного та міжкультурного спілкування. Р. П. Мільруд та А.В. Матієнко під іншомовною комунікативною компетенцією розуміють демонстроване та практичне знання мови, що забезпечує досягнення комунікативних цілей в усній та письмовій, продуктивній та рецептивній, монологічній та діалогічній формах.

Більшість вчених дотримуються двох основних напрямів трактування поняття «ІКК»: (1) трактування ІКК як здатності та готовності здійснювати іншомовне спілкування (І. Л. Бім, Н. Д. Гальскова, Є. В. Солова); (2) розуміння ІКК як рівня володіння так званою технікою спілкування (Н.Л. Гончарова) або ж мовними та соціокультурними знаннями, навичками та вміннями (В. В. Сафонова, Є.В. Соловова).

Організація процесу формування ІКК у студентів з урахуванням ресурсів дистанційної освіти має у своїй суті ряд невирішених проблем, які часто постають у наукових публікаціях. Проаналізувавши деякі з них, можна структурувати усі наявні проблеми дослідників та сформулювати їх у єдиний блок. Так, організація формування ІКК у студентів засобами дистанційної

освіти має наступні проблеми:

- проблему матеріально-технічного забезпечення дистанційного навчання;
- недостатню підготовку професорсько-викладацького складу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій;
- проблеми методичного та методологічного характеру при розробці освітнього контенту;
- проблеми психолого-педагогічного характеру, пов'язані найчастіше з адаптацією і самоорганізацією під час переходу до дистанційного формату навчання;
- проблему зниження кількості контактної роботи з викладачем;
- проблеми реалізації навчальних програм для студентів з різним рівнем знань;
- проблему організації навчального процесу та мотивації до навчальної діяльності;
- проблему організації самостійної роботи студентів;
- проблему контролю знань студентів.

Зрозуміло, що розв'язання цих проблем виходить далеко за межі однієї публікації. Разом з тим, запропонуємо власні підходи щодо організації дистанційного процесу формування ІКК у студентів спеціального факультету.

На початковому етапі роботи з текстом у формі синхронного контакту викладача та учнів (Zoom-meeting) доцільно організувати зняття мовних труднощів, ознайомлювальне читання; дати інструкції до виконання тренувальних тестів у системі Moodle, орієнтованих на формування дискурсивної/прагматичної компетенції. У процесі систематизації граматики у режимі синхронної взаємодії слід розглянути особливості функціонування граматичних явищ у мові та мовленні. При цьому тренувальні тести виконуються в індивідуальному режимі у рамках електронного курсу (LMS Moodle). Тестова програма об'єктивно оцінює результати тестування, звільняючи викладача від рутинної роботи, пов'язаної з перевіркою.

Дігитальні технології оцінювання, зокрема, система електронних тестів, здатні забезпечити контроль та оцінку формування мовної та дискурсивної складових ІКК студентів у режимі дистанційної взаємодії. Елемент «тест» включає різні типи питань, що дозволяє зробити вибір і застосувати найбільш прийнятні з них для створення ефективних вправ у різних видах мовної діяльності. Різноманітні види електронних тренувальних та контрольних тестів для самоконтролю та контролю засвоєння лексичних одиниць за умов використання певного контексту, поряд з тренуванням лексики, тобто з формуванням лінгвістичної складової іншомовної компетенції, спрямовані на формування її дискурсивної складової (застосування певних стратегій при побудові висловлювання та інтерпретації тесту). Завдання на вибір дефініцій, наприклад, пов'язане зі сприйняттям та аналізом семантичного значення слова або терміна англійською мовою [5, с. 33]. Отже, поряд з лінгвістичною складовою ІКК формується і компенсаторна компетенція як здатність заповнювати недостатність знання іноземної мови та мовного досвіду спілкування, оволодіння компенсаторними вміннями.

Тестові завдання для самоконтролю та контролю засвоєння граматичної сторони мови (лінгвістична складова ІКК), наприклад, тести «на впорядкування», «вибір пропущених слів», «коротку відповідь», «вибір пропущених слів» та «суміщення» виступають запорукою ефективного розвитку лінгвістичної складової іншомовної комунікативної компетенції студентів.

Рецептивні види мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання) пов'язані зі сприйняттям та аналізом інформації. Тренувальні тести в контексті пошукового читання орієнтовані на перевірку розуміння основних смислів та понять, логіки висловлювання та виконуються з опорою на текст. Можливості електронного курсу LMS Moodle дозволяють створити різні види тестових завдань на перевірку розуміння тексту з теми, що вивчається. При цьому в рамках комп'ютерного контролю найбільш доцільні тести з вибором правильної відповіді або короткої форми вільної відповіді. Типи питання

«правильно-неправильно», «множинний вибір», «на відповідність», «упорядкування» дозволяють застосувати такі види тестових завдань на перевірку розуміння іншомовної інформації.

На заключному етапі читання у режимі синхронної взаємодії (Zoom-meeting) доцільно оцінювати уміння опосередкованого професійно-орієнтованого спілкування (читання за ролями, участь у розмові). Підсумковий бал за результатами фронтального опитування, проведеного в рамках конференції, виставляється за виконання відповідного завдання з читання на курсі (Moodle). Для контролю сформованості продуктивних видів мовної діяльності (письмо, монолог, розмова) слід використовувати елемент «завдання» чи тип тесту «есе».

Виконання творчих завдань перевіряє викладач. Письмовий виклад та попередня перевірка усного висловлювання у письмовій формі – один із етапів реалізації творчих інтерактивних технологій, орієнтованих на розвиток іншомовної мовної діяльності.

Слід зазначити, що навчально-тренувальні тести не передбачають обмеження у часі та кількості спроб їх проходження. Відповідно, учні мають можливість виконувати їх при необхідності неодноразово до отримання бажаного результату, у той час як контрольні тести, що проводяться в рамках підсумкового та проміжного контролю, обмежені однією спробою та часом виконання. Оцінювання умінь інтерактивної взаємодії (запитання, інтерв'ю, гра-інсценування) в умовах дистанційної взаємодії можливе лише у форматі відеоконференції.

Висновки. Отже, теоретичні стратегії дослідження та емпіричний досвід розробки та застосування електронних курсів LMS Moodle у навчальному процесі дозволяють авторам назвати такі переваги системи електронних тестів, що забезпечують ефективне формування, контроль та оцінку іншомовної компетенції у студентів:

1. Техніко-дидактичні можливості системи «тест» дозволяють розробити та застосувати у навчанні іноземної мови цілісну систему тренувальних та

контрольних тестів у всіх видах іншомовної мовної діяльності.

2. Тестова програма здатна ідентифікувати та об'єктивно оцінити виконання завдань у балах згідно з даними рейтинг-плану, звільняючи викладача від великого обсягу рутинної роботи, пов'язаної з перевіркою.

3. У процесі навчальної взаємодії з програмою учні отримують відкликання у вигляді відстроченого зворотного зв'язку, що дозволяє їм здійснювати самоконтроль та самооцінку власної іншомовної діяльності.

4. Зворотний зв'язок у вигляді об'єктивного нейтрального відкликання не викликає негативних емоцій, знімає «помилкобоязнь», стимулює до активних навчальних дій, зумовлює розкриття потенційних можливостей учнів.

5. Комфортне освітнє середовище, можливість роботи у зручному індивідуальному темпі, використання повторної спроби проходження тесту значно підвищують навчально-пізнавальну мотивацію, активізують самостійну роботу, спрямовану на оволодіння іншомовною комунікативною компетенцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О. І. Формування англомовної граматичної компетенції у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. К.: 2018. С. 8.

2. Гапонова С. В. Сучасні методи викладання іноземних мов за рубежом. *Іноземні мови*. 2018. № 1. С. 24–31.

3. Морська Л. І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів: Монографія. Тернопіль: ТНТУ імені Володимира Гнатюка, 2017. 243 с.

4. Garrison D. R., Vaughan N. D. Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines. San Francisco: JosseyBass, 2018. 272 p.

5. Latham-Koenig Ch., Oxenden C., Seligson P. English File: Student's book, pre-Intermediate, third edition. Oxford: University Press, 2012. 167 p.

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ
НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Зайцева Катерина Іванівна

кандидат педагогічних наук

Кушнір Наталія Віталіївна

студентка магістратури другого року навчання

факультету іноземних мов

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса, Україна

Анотація. Діалог різних культур спонукає до формування завдання виховання особистості, яка буде здатна і бажатиме брати участь у міжкультурній комунікації англійською мовою. Як навчальна дисципліна, вона передбачає використання ефективних засобів виховання толерантності. Перед вчителем англійської мови в загальноосвітніх закладах стоять серйозні виклики: випускників потрібно адаптувати до мінливих умов, навчити здійснювати множинний вибір, сприяти їх самоосвіті й саморозвитку. Вибір учителем ефективної методики полегшує вирішення поставлених перед ним завдань. Продуктивним вважається заняття, яке забезпечує активну участь на уроці кожного учня, підвищує авторитет знань та забезпечує особисту відповідальність учня за результати навчальної діяльності. Ефективною й популярною серед учителів англійської мови є технологія ігрових форм навчання, що забезпечують успішне вирішення вищевказаних завдань української системи освіти.

Ключові слова: ігровий процес, ігрова технологія, актуалізація навчального матеріалу, ігрові методи, мовний досвід.

Мета роботи — теоретично обґрунтувати ефективність використання ігрових технологій у навчанні англійської мови учнів старшої школи.

Гіпотеза дослідження: якщо при навчанні англійської мови учнів старших класів систематично використовувати ігрові методи, то процес формування мовного досвіду буде більш ефективним.

Методи дослідження: описовий метод; метод систематизації, класифікації, обробки та узагальнення фактичного матеріалу дослідження; метод спостереження, порівняння, узагальнення.

Результати й обговорення. Під час педагогічної практики в Одеській школі № 38 за допомогою наукового експерименту було доведено, що додавання елемента гри до плану уроків англійської мови дозволяє підвищити ефективність викладу нового та закріплення/повторення попереднього матеріалу.

На підставі зафіксованих результатів сформульовано методичні рекомендації для подальшого використання ігрових технологій вчителями англійської мови у старших класах, а саме:

1. Перед початком гри вчителю рекомендовано провести декілька ігор «icebreakers», направлених на знайомство з класом та формуванням сприятливої атмосфери взаємодії вчителя й учнів. Для 10А класу було модифіковано завдання на знайомство так, що сусіди по парті представляли один одного. Учням було цікаво почути думку однолітків про себе та як їх опишуть, а вчитель мав змогу познайомитися з класом, встановивши контакт з кожним учнем.

2. Перед реалізацією плану уроку з елементами гри варто сформувати команди таким чином, щоб зберігався баланс між кількістю учнів із високим та середнім рівнем володіння англійською мовою. У нашому випадку після знайомства із класом було проведено комплексне тестування для визначення рівня знань з англійської мови кожного учня та коректного планування подальшої навчальної діяльності. Перевага такого підходу полягає в тому, що сильні учні допомагають слабкішим.

3. Найефективнішою технікою заохочення учнів до участі в грі є додавання показника рейтингу команд. Безумовно, сам ігровий процес є

цікавим для десятикласників, але формування культури здорової конкуренції допомагає підвищити командний дух класу.

4. Ігрові елементи ефективно працюють для закріплення матеріалу попередніх занять. На початку уроку можна використовувати лексичні/граматичні ігри-п'ятихвилинки для актуалізації знань з теми. Учні повинні чітко розуміти ціль гри та доцільність матеріалу. Наприклад, у процесі повторення фразових дієслів, учні 10А класу спробували показати їх пантомімою. Цей модифікований «крокодил» дозволив нам невимушено повторити пройдений матеріал в легкій атмосфері. Також це посприяло закріпленню контакту мене, як вчителя, із класом.

5. Додавання елемента призу є доволі результативним для підтримання мотивації всього класу. Особливо яскраво це проявляється в командних іграх. Призом можуть бути додаткові бали. Ці бали можна відразу включити в регламент, наприклад 10% підсумкової оцінки за тему може відводитися під результати ігор (при їх систематичному використанні). Ці бали можуть бути додатковими, своєрідним шансом отримати кращу оцінку, тому учні будуть ще більш змотивованими.

6. Вчителю не варто виступати у ролі ведучого, оскільки тоді процес викладу нового матеріалу стає схожим на традиційний урок англійської мови без впровадження ігрових технологій. Найбільш ефективним варіантом є той, коли викладач може ненав'язливо направляти процес, не будучи активним учасником. Роль ведучого може бути знадобитись лише тоді, коли вчитель пояснює механіку гри. Надалі необхідність демонстрації зникає.

7. Також для вдалої інтеграції ігрових елементів в процес навчання корисно не виправляти помилки одразу в процесі. Вчителю варто занотувати їх та розібрати після завершення гри або на наступному занятті (найбільш типові).

8. Під час перевірки і обговорення результатів, необхідно неабияку увагу приділити розбору умов гри, щоб всі групи правильно засвоїли інформацію. Наприклад, якщо ви вперше розігруєте сцену з офісу для закріплення лексики про майбутню професію, не варто сильно критикувати те,

як проявили себе 25 учнів класу, адже це був їх початковий досвід і зрозумівши алгоритм дій, вони проявлять себе краще на наступних заняттях. Негативна оцінка призведе до зниження активності учасників. Бажано почати обговорення підсумків заняття з позитивних елементів та похвали й тільки потім перейти до допущених помилок.

9. Рівень складності інтерактивного елемента має відповідати рівню знань класу. Занадто проста гра не завжди зможе викликати в учнів бажання змагатися та активно брати участь для закріплення нових знань. Занадто складна – демотивує, адже учням складно виконувати завдання. Під час нашого дослідження були використані спеціальні інструменти для підбору наочного матеріалу для різних рівнів володіння англійською мовою (на кшталт en.islcollective.com, duolinguo.com тощо та інших), а також, звичайно, завдання на складність особисто перевірялися вчителем перед додаванням у план уроку.

В організації навчального ігрового спілкування важливим є створення умов для виконання ігрового завдання, при якому досягалася не тільки практика та тренування деяких навичок, а й покращення комунікативної компетенції, досягнення злагодженої командної роботи та ефективної взаємодії в колективі.

Окрім методичних рекомендацій для проведення ігор на уроках англійської мови в старших класах необхідно усвідомлювати ризики їх впровадження в план уроків англійської мови. Тобто, не зважаючи на те, що додавання ігрових елементів в структуру уроку має багато переваг, є деякі ключові недоліки у використанні ігрових елементів у старшій школі. Під час педагогічної практики в 10А класі було підтверджено, що використання ігор в навчальному процесі може призвести до певних труднощів. Основна із них – це ризик надлишкового ентузіазму. Ігри іноді можуть дуже розпалювати клас і, наприклад, під час змагання командами, учні галасували та сперечалися. Гра може зайняти значно довше запланованого проміжку часу, якщо не контролювати таймінг. Щоб уникнути цього, вчителю потрібно залишати ігри лише в якості одного з інструментів загального плану заняття. На уроці

тривалістю 45 хвилин, на основі висновків проведеного експерименту, рекомендовано приділяти грі не більше п'ятнадцяти хвилин. Ігри повинні відповідати певній цілі, якщо використовувати їх на кожній парі - вони втратять ефект новизни.

Отже, завершивши педагогічну практику в Одеській школі № 38, можемо виділити такі елементи, на які потрібно звернути увагу під час використання ігор:

1. Треба обирати ігри, що підходять колективу та зможуть покращити розуміння мови, зможуть зацікавити всіх учасників та дозволять працювати в команді.

2. Краще звернути особливу увагу на розмір та місцезоташування класу перед тим, як прийняти рішення про розподіл на команди чи на пари. Ігри для великих команд більш ймовірно будуть шумними та займуть більше місця.

3. Відразу краще визначити конкретну кількість часу на гру. Пам'ятайте, що гра в більшості випадків не може займати весь урок.

5. Також необхідно проаналізувати реакції студентів та різні формати ігор, які планується використати під час навчального процесу. Можна вдатись до декількахвилинної рефлексії по завершенню уроку, звернути увагу скільки учнів віднеслись гарно до гри, кому вона здалась важкою, а кому занадто легкою, хто з них хотів би повторити схожу ігрову активність у подальшому.

6. Додатково треба визначитись, чи можуть мовні ігри замінити якість рутинні звичні завдання. Наприклад, можна додати інтерактивний елемент у фонетичну зарядку.

Зрештою, мовні ігри завжди мають бути пов'язаними з темою, яка розглядається у період часу їх проведення. Використання гри лише заради розваги та емоційної розрядки може мати негативний вплив на дисципліну в аудиторії та на готовність учнів до навчального процесу, однак, при розробці плану уроку англійської мови із урахуванням вищевказаних методичних рекомендацій, ігрові технології допоможуть вчителям англійської мови залучити максимальну кількість учнів до навчального процесу та мотивувати їх

засвоїти новий матеріал нетиповим шляхом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Близнюк О. І. Ігри у навчанні іноземних мов. Посібник для вчителів / О. І. Близнюк, Л. С. Панова. – К.: Освіта, 1997. – 64 с.
2. Вишневський О.І. Довідник учителя іноземної мови. Київ: Радянська 2. школа, 1982, С. 4-12.
3. Вишневський О.І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови, Київ: Радянська школа, 1989, С. 5-18.
4. Венгер Л. А. Гра як вид діяльності // Зап. псих . - № 3 - 2008
5. Гис В. Й. Методика проведення гри як засобу активної пізнавальної діяльності / В. Й. Гис // Англійська мова та література. – №6 . – 2010. – С. 7-9.
6. Голуб Л. І. Використання рольових ігор на уроках англійської мови / Л. І. Голуб // Педагогічний досвід у професійно-технічній освіті. – №2. – 2009. С. 19 – 24.
7. Демішева А. К. Рольові ігри на уроках англійської мови / А. К. Демішева // Англійська мова та література. – №13. – 2010. – С. 2 – 9.

ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРИЮВАННЯ НА COVID-19 СЕРЕД МОЛОДІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Мегем Олеся Миколаївна

канд.пед.н., доцент

Москаленко Віта Ігорівна

Студентка

Глухівський НПУ ім. О. Довженка

Проблема пандемії COVID-19 у 2022 р. є найбільш актуальною у сучасному світі. На сьогоднішній день усі заклади загальної середньої освіти світу замислюються над проблемою освіти під час та після карантину, а також над тим як повернути учнів за парти. Україна в цій ситуації не є винятком [4].

В умовах глобальної пандемії коронавірусу 2019-nCoV та поширення інфекції по всій Україні надзвичайно важливо забезпечити якісний навчальний процес [10]. Тому всі навчальні заклади України розуміють, наскільки важливо мінімізувати поширення нового вірусу, що сьогодні досягається насамперед обмеженням соціальних контактів, скороченням часу перебування у місцях скупчення людей, у тому числі в громадському транспорті. Для цього ЗЗСО вживають усіх необхідних заходів.

Хоча вже третій навчальний рік підходить до завершення в умовах пандемії, в українській освіті все ще дається взнаки неготовність до різкого переходу на дистанційне навчання: брак матеріально-технічної бази, практичний брак навичок роботи в такому форматі на момент переходу у педагогічного складу, а також брак відповідного навчання та методичних рекомендацій про організацію освітнього процесу. Поза тим, бракує і даних, аби критично оцінити стан (не)готовності освітньої системи до дистанційного формату та якість дистанційної освіти на третій рік пандемії. Міжнародні експертні організації розробили за цей час достатньо рекомендацій для організації дистанційного навчання, збереження якості освіти та здоров'я

учнівства, зокрема значне місце відведено підтримці психологічного здоров'я.

Незаперечним є факт, того, що у сучасній літературі психолого-педагогічного та валеологічного характеру (статті, анотації і т.д.) існують мізерні дані того, що COVID-19 є менш важким у дітей, ніж у дорослих, і що діти частіше переносять цю хворобу безсимптомно або мають легку форму захворювання [2]. Однак, ці спостереження не дають з'ясування потенційної ролі дітей у передачі хвороби.

Науково добре задокументовано важливу роль дітей у поширенні інфекції, яку історично відігравали респіраторні інфекції - в основному через їх близьку взаємодію в школах і дитячих садках. Крім того, відомо, що вважається, що діти та підлітки 5–17 років відображають високу роль у масових епідеміях грипу А [2]. Поки відсутність тяжкості перебігу COVID-19 у дітей відрізняється від інших респіраторних вірусів, таких як грип, схожість у шляху передачі ще існують. Останні дослідження продемонстрували важкість перебігу гострого респіраторного синдрому коронавірусу 2 (SARS-CoV-2) [8].

Отже, вони можуть мати важливе значення та роль у передачі - хоча й на нижчому рівні, ніж у дорослих - і можуть бути «тихими» передавачами (тобто інфекційними без прояву клінічних ознак захворювання). Тривожно, у багатьох країнах діти часто контактують/живуть з людьми похилого віку або перебувають в тісному контакті з ними наприклад, бабусі й дідусі - саме та вікова група найбільшого ризику отримання серйозних респіраторних ускладнень, що призводять до смерть.

За відсутності вакцини або ефективних терапевтичних препаратів, профілактичні заходи, такі як: належна гігієна - миття рук, етикет кашлю, дезінфекція поверхонь та соціальне дистанціювання є основною зброєю проти COVID-19.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) заявляє, «Найкращий спосіб запобігти та уповільнити передачу – це бути добре поінформованим про

SARS-CoV-2, захворювання, яке він викликає і як він поширюється» [3]. Ми бачили, що здоров'я і гігієнічні кампанії, які зміцнюють послідовне переконання людей змінити свої звички, ефективні в зниження рівня інфікування.

Однак на сьогоднішній день такі заходи та повідомлення більше всього націлені на дітей. Діти вміють копіювати батьків, щодо поведінки, але не мають справжнього розуміння потенційно чому їх просять внести зміни призводить до плутанини, страху та недоліків у гігієні чи спілкуванні.

Відповідно, у своїй роботі ми опираємось на рекомендації та розробки ВООЗ, для їх опрацювання та подальшого впровадження у своїй роботі у вигляді тренінгів, чи частини уроків з курсу «Основи здоро'я».

Всесвітня організація охорони здоров'я - є головним міжнародним органом, який надає інформацію громадськості, сектору охорони здоров'я та урядам повідомлення про COVID-19. Інформація носить різноплановий характер. Цю інформацію можуть використовувати не тільки особи, які безпосередньо мають відношення до галузі охорони здоров'я, але й педагоги, вихователі ДНЗ та інші [6].

Серед такої інформації можна побачити наступне: інформація про передачу; ознаки та симптоми інфекції; профілактика і методи контролю (тобто належна гігієна та фізичне дистанціювання); і конкретна інформація для вагітних жінок і мандрівників, тих, хто нещодавно відвідав або повернувся з гарячого точкові ділянки.

Одним із варіантів розповсюдження, а також використання інформації, щодо поширення та профілактики захворювання є ЗМІ. Це можуть бути різноманітні навчальні та розвиваючі формати такі як – інформаційні листи, відео, інфографіка. Все це є доступним на веб-сайті ВООЗ і в соціальних мережах платформи [7].

Надано поради батькам щодо спілкування з дітьми щодо COVID-19. Деякі матеріали доступні для шкіл щодо медико-санітарної освіти щодо вірусу та пов'язаних із ним захворювань, але не вистачає повідомлень, спеціально орієнтованих на дітей спричинили плутанину та тривогу для тих, хто занадто молодий для участі в поточних кампаніях [9].

Позитивні, привабливі, розважальні повідомлення про здоров'я, весело та з гумором, а також забезпечуючи точне розуміння відповідно до віку є важливими функціями, коли орієнтований на школярів. Значення рухомого зображення в медична освіта була виділена ще в 1988 році в а посібник, опублікований ВООЗ [4], в якому зазначено, що жодне інше ЗМІ не викликає такого жвавого інтересу, як телебачення.

Мультфільми також мають довгу історію популярності з дітьми - підкреслюють Disney і Warner Brothers - і використовуються для покращення навчання і взаємодії. Як таке, це розвага-навчання підхід забезпечив дуже ефективний форум для здоров'я створюючі освітні заходи, спрямовані на школярів. Відео/ мультфільми виявилися дуже цінними [4]. У порівнянні з текстові навчальні відео/мультфільми можуть посилити прочитане, або побачене просто по телебаченню у новинах, оскільки діти навчаються через пряме спостереження, що є критичним елементом у поведінці [5].

З огляду на все вищезазначене нагальною потребою є розробка конкретного повідомлення про профілактику COVID-19 для школярів. Це логічно, що потрібно розробити підхід до розважальної профілактичної освіти на основі мультфільмів, з дискретною, захоплюючою та високоінформативною сюжетною лінією, наголошуючи на правильності процедур миття рук і концепція соціального дистанціювання.

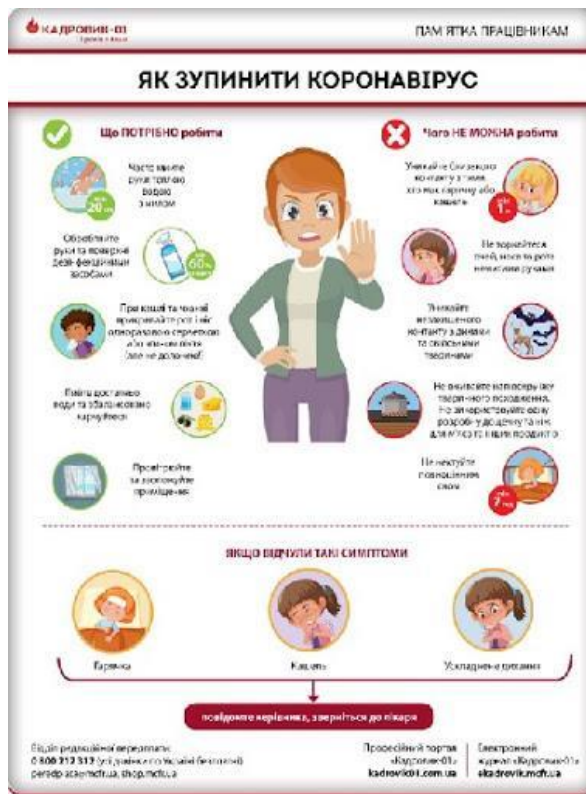
Один дуже успішний і перевірений втручання «Чарівні окуляри», недорогий і захоплюючий 12-хвилинний пакет гігієнічної освіти на основі мультфільму, який поєднується з обговореннями в класі, конкурсами малюнків

і есе, а також брошурою (з мультфільму), щоб посилити повідомлення про здоров'я.

Мультфільм доступний за адресою <https://www.nejm.org/doi/повний/10.1056/nejmoa1204885>. Фокус цього повчального фільму полягає в наочному інформуванні дітей про передачу та профілактику зараження гельмінтами через ґрунт; це було ретельно перевірено з успіхом у бідних ресурсах по всій Азії, включаючи Китай [6], Наскільки нам відомо, наразі немає такого профілактичного відео, заснованого на мультфільмах, як профілактичного підходу проти COVID-19.

Концепція мультфільму дозволяє дітям ідентифікувати себе символи для візуалізації кишкових паразитичних червів і їх яйця в людей і навколишнє середовище для посилення важливості належної гігієни та пов'язаної з нею поведінки [5, 6]. Це безпосередньо стосується трансмісії динаміка SARS-CoV-2 за допомогою якої вірус візуалізувався б у людей і навколишнього середовища - і пов'язаний повідомлення для профілактики. Формуючий дослідницький процес використовувалися для розробки оригінальних «Чарівних окулярів» [7]. використовується тут для визначення факторів ризику та стимулів поведінки змінити, щоб перевести їх у профілактичні повідомлення. Ключові повідомлення такого втручання можуть включати миття рук, обережність при кашлі та чханні, використання серветок та утилізація, фізичне дистанціювання (що особливо сприяє себе на візуальне відображення) і що робити при поганому самопочутті.

Це також підтверджує те, як вірус поводить, допомагаючи дітям розуміння й усунення страху. Легко доступний для систематичного викладання в школах - впроваджено як частину навчальної програми протягом навчального року - і для батьків, мультфільм буде доступний через мейнстрім ЗМІ та платформи соціальних мереж (наприклад, YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=EmMD0qkUFPs>).

Рис. 1. Пам’ятка для працівників шкіл

Також мультфільм можна було б транслювати на телебаченні. Крім того, і що дуже важливо, використання наукового підтвержені втручання з питань медико-санітарної освіти для поширення повідомлення про COVID-19 дітям гарантують надійність і фактична інформація подається офіційними каналами (наприклад, школи) для аудиторії, яка вважається такою дуже вразливі до того, щоб стати жертвою дезінформації або «інфодемія» [5].

Рис. 2. Фрагмент книги для дітей про Коронавірус

Спалах коронавірусу (COVID-19) був оголошений надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я, що має міжнародне значення, адже вірус

поширився у багатьох країнах та на різних територіях. Хоча про вірус відомо порівняно небагато, ми вже знаємо, що він передається через прямий контакт із краплями слизу зараженої людини (при кашлі та чханні). Люди також можуть заразитися, торкаючись забруднених вірусом поверхонь, а потім свого обличчя (наприклад, очей, носа, рота). Оскільки COVID-19 продовжує поширюватися, важливо вживати заходів для запобігання подальшій передачі і зменшення наслідків спалаху захворювання. Особливо важливим є захист дітей в навчальних закладах від інфікування. Потрібно вжити заходів для запобігання потенційному поширенню COVID-19 у школі. Разом із тим потрібно подбати про те, щоб уникнути стигматизації учнів та персоналу, які, можливо, заразилися вірусом. Важливо пам'ятати, що COVID-19 не дотримується географічних кордонів, він не обирає людей за національністю, групою інвалідності, віком чи статтю. Система освіти повинна залишатися доброзичливою, шанобливою, інклюзивною та дружньою до всіх. Якщо школи запровадять відповідні заходи, це може запобігти проникненню COVID-19 у шкільне середовище, попередити його поширення учнями та працівниками, які, можливо, захворіли на вірус, а також мінімізувати порушення навчального процесу та захистити учнів та працівників від дискримінації. Сьогодні діти та молодь є громадянами світу, потужними агентами змін, майбутніми поколіннями батьків, вихователів, вчених та лікарів. Будь-яка криза дає їм можливість їм навчатися, виховувати співчуття та підвищувати стійкість, будуючи при цьому більш безпечне й турботливе суспільство. Наявність інформації та фактів про COVID-19 зменшить страхи та тривоги молоді, пов'язані з захворюванням, та посилить здатність відповідати на будь-які виклики у їхньому житті. Ця інструкція містить ключові поради та висвітлює різні аспекти участі директорів, вчителів та працівників шкіл, батьків, вихователів та інших представників громади, а також самих дітей у створенні безпечного та здорового шкільного середовища. Поінформованість про вірус може заохотити учнів активно попереджувати захворювання удома, у школі та у своїй громаді. Піклування про захист від інфекцій в школах або відновлення

роботи шкіл після закриття на карантин потребують врахування багатьох факторів, але якщо все буде зроблено правильно, це може сприяти захисту від інфекцій якомога більше людей

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія здоров'я і здоров'язбереження (2017) /Колективна монографія за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків, 488
2. Facts about the COVID-19 virus and recommendations on how to prevent the disease in schools. (2020) UNICEF New York, 14 P.
3. Snape MD, Viner RM. COVID-19 in children and young people. *Science* 2020; 370(6514): 286–8. pmid:32958582
4. Liguoro I, Pilotto C, Bonanni M, et al. SARS-COV-2 infection in children and newborns: a systematic review. *European journal of pediatrics* 2020; 179(7): 1029–46. pmid:32424745
5. Ludvigsson JF. Systematic review of COVID-19 in children shows milder cases and a better prognosis than adults. *Acta paediatrica (Oslo, Norway: 1992)* 2020. pmid:32202343
6. Viner RM et al. Susceptibility to SARS-CoV-2 infection among children and adolescents compared with adults: a systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatr* 2020. doi: 10.1001/jamapediatrics.2020.4573
7. Ladhani SN, Amin-Chowdhury Z, Davies HG et al. COVID19 in children: analysis of the first pandemic peak in England. *Arch Dis Child* 2020; 105: 1180–5. doi: 10.1136/archdischild-2020-320042
8. Ismail SA, Saliba V, Lopez Bernal J et al. SARS-CoV-2 infection and transmission in educational settings: a prospective, cross-sectional analysis of infection clusters and outbreaks in England. *The Lancet Infectious Diseases* 2021; 21: 344–53. doi:10.1016/S1473-3099(20)30882-3
9. UNESCO. Global Monitoring of School Closures Caused by COVID-19, 2020. Available at: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>. Accessed: 27 December 2020.

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

**Молотай Лілія Антонівна,
Пасечник Світлана Володимирівна**
ст. викладачі
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна

Анотація: В статті досліджено методи та форми навчання, що сприяють реалізації міжпредметних зв'язків на основі інтегрованого підходу. Розглянуто методологію CLIL, яка засновується одночасно на двох фокусах: навчальній дисципліні та іноземній мові, що створює можливості для їхнього одночасного викладання і вивчення.

Ключові слова: інтегроване навчання, міжпредметні зв'язки, методологія CLIL.

Вступ. Умовою успішної професійної діяльності фахівця в сучасному світі є активне володіння іноземною мовою, зокрема англійською, на рівні професійної комунікації. Сьогодні вивчення іноземних мов сприяє реалізації таких напрямків професійної діяльності, як ознайомлення з новими технологіями, науковими гіпотезами і тенденціями, видатними інноваціями в галузі техніки; встановлення контактів з іноземними фірмами, підприємствами, навчальними закладами; підвищення рівня професійної компетенції фахівців. Володіння іноземною мовою є потребою сучасного інженера, технолога чи дизайнера.

У зв'язку із цим, особливого значення набуває викладання іноземної мови на немовних спеціальностях. На сьогодні вимоги до підготовки фахівців постійно підвищуються, але проблема полягає у обмеженій кількості годин, що виділяються в рамках робочих навчальних програм на практичні заняття з

іноземної мови для відповідності цим вимогам. Відповідно до навчальної програми мовна підготовка майбутніх фахівців відбувається на першому курсі, коли вивчаються, в основному, дисципліни загальної підготовки, і, лише частково, на четвертому. В той час як дисципліни професійної підготовки студенти починають вивчати на другому курсі. В період навчання в магістратурі кількість практичних занять зменшується, хоча саме на цьому етапі майбутні фахівці активно долучаються до засвоєння норм та цінностей професійної діяльності.

Тому виникає потреба у пошуку нових підходів до вивчення іноземної мови. Один із них це інтегроване навчання.

До ідеї міжпредметної інтеграції зверталися різні науковці. Суттєвий вплив на запровадження в освітньому процесі міжпредметних зв'язків був здійснений завдяки працям І.П. Павлова. Дослідження Л.В. Виготського, А.Р. Лурія, А.В. Запорожця, П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, О.М. Леонтьєва безпосередньо стосувалися питань ролі інтеграції у засвоєнні знань, формуванні умінь та навичок. Питанням взаємозв'язку гуманітаризації та інтеграції загальної освіти займалися В. Розумовський та Л. Тарасов. Сьогодні питання інтеграції в освіті переосмислюються у зв'язку із впровадженням компетентнісного підходу до організації і проведення занять та глобальною інформатизацією освітнього середовища. Наукові дослідження з цієї проблеми були висвітлені у роботах І. Д. Бега, І. М. Богданової, І. М. Дичківської, М. Г. Іванчука, В. О. Кірсанової, І. В. Фурси та інш. Інтегроване навчання дає змогу для вільного вибору змісту, теми, прийомів, які застосовуються в освітньому процесі. Інтеграція знань передбачає перетворення традиційного змісту освіти.

Проте механізми реалізації інтегрованого навчання ще недостатньо розроблені і потребують детального опрацювання.

Мета роботи. Метою даної статті є дослідити методи та форми навчання, що сприяють реалізації міжпредметних зв'язків на основі інтегрованого підходу.

Результати і обговорення. Міжпредметні зв'язки – поняття складне і багатоаспектне. Його розглядають як взаємну погодженість навчальних програм, наступність у розвитку наукових знань, взаємозв'язок між компонентами предметної структури освіти, дидактичну категорію, дидактичний принцип, дидактична умова, форму інтеграції тощо.

Сучасний світ змінюється миттєво, як ніколи раніше. Глобалізація та перехід на цифровий формат життя змушують педагогів та викладачів відшукувати нові засоби та прийоми для якісного сприйняття учнями інформації. Як донести інформацію до сучасної дитини і бути почутим? Як мотивувати сучасну дитину на плідну розумову діяльність? Як навчити її збалансованому існуванню у світі сучасних технологій?

Думка про об'єднання декількох різних підходів та поглядів на одну й ту саму тему в рамках одного предмету, не є принципово новою. К. Д. Ушинський зазначав, що “це закон різноманітності в єдності – таким чином єдність здійснюється в різнобарвності, а різнобарвність живе єдністю – це є законом розуму”.

За його думкою одним із прискорених шляхів отримання високої якості знань є об'єднання дисциплін, що вивчаються. Це поєднання потребує порядку і єдності, узгодженості між взаємодіючими елементами знань. Він наголошував на тому, що до тих пір, поки різні предмети навчального курсу будуть викладатися, ніби зовсім не знаючи про існування один одного, а освітній процес не буде суттєво впливати на духовний розвиток дітей; до тих пір навчання не буде захоплюючим, органічним процесом психічного розвитку, а натомість перетвориться на нестерпно нудну працю і для наставника, і для учня.

Я. А. Коменський в своїх працях приділяв значну увагу можливості взаємопов'язати предмети, що викладаються. Але при цьому освітній процес не має перетворитися на беззмістовне вивчення незрозумілих понять. “Іноді учням знання подаються в предметах, яких вони не розуміють...звідси труд викладання і вивчення стає тяжким та приносить незначні плоди”. Великий

дидакт наголошував на створенні освітнього процесу, який буде зрозумілим для учнів таким чином, щоб вони були здатні опувати нові знання.

Необхідність об'єднаного підходу до організації освітнього процесу він пояснював таким чином, що всі знання виростають з одного коріння - навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках.

Як зазначалося, сьогодні педагогічна інтеграція вважається одним із важливих дидактичних засобів підвищення ефективності освітнього процесу.

За останні роки в науковій літературі з'явилося досить багато досліджень, які описують досвід використання предметно-мовного інтегрованого навчання, а також обговорюються питання ефективності застосування CLIL-методів (Content and Language Integrated Learning) в навчальних процесах вищої школи. Безпосередньо термін був введений Д. Маршем для визначення методології інтегрованого викладання предмету та іноземної мови. Підхід засновується одночасно на двох фокусах: навчальній дисципліні та іноземній мові, що створює можливості для їхнього одночасного викладання і вивчення. Як результат, студенти покращують знання з певної дисципліни та свої мовні й комунікативні навички.

Д.Койл формулює основні принципи методології інтегрованого викладання предмету та іноземної мови:

- Content – зміст (отримання та розуміння нових знань та вмінь). Відповідно до даного принципу головним в навчальному процесі є вивчення змісту певної дисципліни та отримання знань і вмінь з дисципліни, через іншу мову, а не іншою мовою.

- Communication – комунікація (взаємодія, процес навчання як користуватися мовою та використання мови для набуття знань). Другий принцип визначає мову як джерело для комунікації та навчання.

- Cognition – пізнання (участь в процесі мислення та розуміння, вирішення проблемних ситуацій). Третій принцип полягає у тому, що CLIL має активізувати пізнавальні здібності студентів через розвиток базових навичок

міжособистісної комунікації та навчально-пізнавальних мовних компетенцій.

- Culture/ Citizenship – спрямування до міжкультурного взаєморозуміння та зростання громадянської самосвідомості. Оскільки мова, мислення та культура взаємопов'язані, даний принцип припускає можливість використання у інших культурах через навчання мовою цих культур.

Використання методики CLIL у різних країнах дозволило визначити її плюси, а також певні проблеми її впровадження в навчальний процес. Серед проаналізованих позитивних сторін вищезазначеної методики слід відзначити підвищення мотивації до вивчення іноземної мови, цілеспрямованість до оволодіння іноземною мовою для вирішення конкретних комунікативних задач, пріоритетність надбання умінь для спілкування іноземною мовою у професіональному контексті, занурення у штучно створене мовне середовище, засвоєння специфічних термінів, певних мовних конструкцій і розширення словникового запасу.

Методологія CLIL має багато технологій, серед яких: мовний табір, обмін студентами, виконання місцевих проєктів, виконання міжнародних проєктів, навчання і робота закордоном, вивчення одного або кількох предметів іноземною мовою, часткове занурення, повне занурення.

CLIL – це методологія, що навчає іноземній мові не заради самого навчання іноземній мові та можливого використанню мови колись в майбутньому, вона дозволяє використовувати мову вже сьогодні, зараз, при вивченні предмету, його усвідомленні, розумінні міждисциплінарних зв'язків.

Використання технології CLIL в процесі навчання студентів буде проходити набагато ефективніше, так як студенти вищого навчального закладу, особливо старших курсів, мають глибші знання з фахових предметів і мають більшу мотивацію щодо активного оволодіння англійською мовою саме фахового спрямування та розвитку комунікативних навичок. В даному випадку інтеграція предметного змісту фахової дисципліни з цілями навчання іноземній мові буде прийнятною, так як в такому випадку переваги навчання через зміст (CLIL) зможуть проявитися найбільшим чином. Можливо і постане колись

питання вибору між застосування CLIL технологій та традиційною професійно-орієнтовану методику навчання (ESP) в немовних вищих навчальних закладах. Завданням при вивченні іноземної мови в рамках професійної сфери спілкування є формування готовності студентів до її використання як засобу загальнокультурного розвитку, самоосвіти і професійного самовдосконалення. Застосування технології CLIL дозволить домогтися наступних результатів навчання, які варто розглянути з позицій основних елементів технології CLIL.

1. Зміст. Предметно-тематичний зміст курсу вибудовується з опорою зміст дисциплін економічного профілю. Навчальний матеріал, підібраний з акцентом на предметний зміст допоможе, з одного боку – активізувати вже наявні знання з предмету, а з другого - сформувані у студентів поглиблені знання в рамках предметних областей спеціальностей, які вони здобувають. Обсяг мовленнєвого матеріалу для вивчення є досить великим, що сприятиме поповненню лексичного запасу предметної термінології.
2. Комунікація. Основними комунікативними завданнями є вдосконалення іншомовної компетенції студентів в професійній (економічній) сфері, а також застосування іноземної мови як засобу отримання та розширення професійних знань та їх використання в практичній роботі на міжнародному рівні. При організації навчання з використанням технології CLIL, під час роботи з професійними текстами, студенти роблять судження, порівнюють, протиставляють, описують процеси і явища, висловлюють свою точку зору по темі.
3. Мислення. Технологія CLIL допомагає вдосконалювати когнітивні вміння студентів у взаємозв'язку з комунікативними, організаційними і творчими вміннями. Це відбувається за рахунок активного застосування завдань пошукового, проблемного і творчого характеру, для виконання яких студентам необхідно виконувати дії актуалізації, перенесення, синтезу, оцінки. У цьому процесі студенти застосовують раніше засвоєні знання і вміння в нових ситуаціях. Для досягнення цих цілей викладачами застосовуються завдання з пошуку і критичної оцінки інформації, аналітичне читання і письмо, завдання по виділенню головного, порівняння, знаходження

зв'язків. Завдання можуть бути і творчого характеру – подання обробленої інформації у вигляді есе, доповіді, презентації, розробки бізнес проектів.

4. Культура. Автентичні матеріали, які використовуються на заняттях, є основою створення штучного мовного середовища. Можна розглядати різноманітні економічні теми з позицій різних культур з урахуванням відмінностей в сприйнятті соціально-економічної дійсності і реалій у представників різних країн. Розуміння особливостей, схожості та відмінностей окремих культур в майбутньому зможе допомогти студентам ефективніше соціалізуватися в сучасному полікультурному просторі, краще зрозуміти власну культуру і стимулювати її збереження і розвиток. Окрему увагу варто приділити розробці та створенню навчальних посібників на основі CLIL, враховуючи окремі аспекти, а саме: теми що розглядаються, повинні відповідати рівню підготовки студентів; активізувати раніше отримані ними знання; рівень складності економічних текстів не має перевищувати рівень мовної підготовки студентів; посібник має стимулювати проектно-дослідницьку діяльність.

Використання мови і засвоєння предмета відбувається природним шляхом в реальних життєвих ситуаціях інтегровано з усім процесом навчання. Таким чином, всі предмети і мови підтримуються обопільно. Незважаючи на те, що в методиці CLIL вчитель-предметник повинен навчати учнів певного предмету іноземною мовою, систематичного навчання мови від учителя-предметника не потрібно: у фокусі навчання – предмет (знання предмета і навички), а також мова і методика навчання, що визначають форму навчання. Навчання, застосування мови, мислення нерозривно пов'язані між собою. Оскільки знання і навички закріплюються, коли вони використовуються, то вчитель створює можливості для розвитку мови за допомогою завдань, заснованих на предметі, безпосередньо не акцентуючи увагу на навчанні мови. Використовуючи методику спільного навчання, студенти вчать працювати разом, розвивають соціальні навички (наприклад, як запитати або запропонувати свою допомогу і т.д.), підвищується самооцінка,

оскільки спільна робота виконується швидше і краще, виникають цікаві ідеї. В результаті спільного обговорення розширюється і закріплюється словниковий запас, розвивається креативне і критичне мислення, з'являється очевидна мета застосування нових знань мови. У CLIL рекомендується застосовувати по можливості багато методів навчання, що ґрунтуються на завданнях. Завдання на предметних уроках також використовуються, однак у CLIL необхідно стежити, щоб у них обов'язково була присутня діяльність, що розвиває знання іноземної мови, активну розумову діяльність і взаємодію. Педагоги визнають, що доти поки учні звикають активно брати участь на уроці, складно поєднувати цілі мовних і предметних навичок: висловлюватися, обговорювати, використовувати отриману інформацію і за допомогою цього практично оцінювати свої знання і навички. При використанні CLIL повинні бути дотримані такі умови: • достатня кількість часу; • педагоги свідомо стежать за двома процесами (розвиток предметних знань і комунікативної компетентності) і, за необхідності, уповільнюють темп і додатково пояснюють матеріал; свідомо і гнучка спільна робота між вчителями мови і вчителями-предметниками.

Проведений аналіз запровадження технології CLIL дозволив нам розробити схему типового уроку інтегрованого навчання предмету і мови, яка виглядає так: 1) вступне обговорення, пов'язане з темою уроку: учнів готують до сприйняття матеріалу з предмету, визначають, які мовні навички вони будуть розвивати; 2) з'ясовуються попередні знання учнів, упорядковується наявна інформація під керівництвом вчителя; 3) учням пропонується перелік слів з перекладом, які будуть використані під час вивчення теми; 4) учні самостійно читають короткий текст, знаходять в тексті певну інформацію з теми, виділяють ключові слова та порівнюють їх дефініції із словником; 5) в груповій роботі порівнюється інформація, отримана учнями під час читання, прочитане використовується з метою аналізу, складання схем та діаграм на основі прочитаного; 6) учням задають питання, які потребують критичного/конструктивного мислення, щоб поліпшити загальну і мовну роботу групи ; 7) учні знайомляться з малюнками, анімацією або відео з теми предмета та

дають усні коментарі, відповідають на запитання, виконують вправи; 8) переглядається мета уроку або очікувані результати, аналізують їх ступінь досягнення, а також визначаються подальші кроки. Дуже ефективним в CLIL є використання інтерактивної дошки. Інтерактивна дошка дозволяє використовувати на уроці одночасно зображення, текст, звук, відео, ресурси Інтернет та інші необхідні матеріали.

Висновки. Сьогодні існує нагальна потреба у розробці інтегрованих проблемно орієнтованих навчальних курсів нового покоління, а це вимагає міждисциплінарного синтезу та об'ємного поліпредметного системного бачення. У зв'язку з цим виникає необхідність переструктурування змісту навчальних предметів з позицій інтегрованого підходу

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
2. Інтегративний та компетентнісний підхід до викладання предметів. Методичний альманах / За ред. Плясецької С.О. Таврійськ : ЗОШ №5, 2017. 109 с.
3. Кулішов В.С. Теоретичні і методичні аспекти проведення інтегрованих занять у закладі професійної освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2021. 68 с.
4. Сажко Л. А. Інтегративна основа навчання іноземних мов / Л. А. Сажко // Вісник кийвського лінгвістичного університету. Сер. «Педагогіка і психологія». Вип. 19. – Київ: КНЛУ, 2011. – С. 18–25.
5. Тарнопольський О.Б. Навчання через зміст, змістовно-мовна інтеграція та іншомовне занурення у викладанні іноземних мов для професійних цілей у немовних вишах / О. Б. Тарнопольський // ISSN 1817-8510 Іноземні мови №3/2011, с.23-27

6. Ушинський К. Д. Посібник для викладання за «Родним словом» / К. Д. Ушинський // Вибрані пед. твори. – К.: Рад. школа, 1949. – 418 с.

7. Формування змісту професійного навчання кваліфікованих робітників з інтегрованих професій: методичний посібник / П. Г.Лузан, Ю. І. Кравець, Т. В. Пятничук. К.: Інститут ПТО НАПН України, 2012. 136с.

РОЛЬ ТРЕНЕРСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У СПОРТІ

Наумець Євген Олександрович,

Войтенко Оксана Анатоліївна,

Клименко Тарас Андрійович,

старші викладачі кафедри фізичного виховання і спорту,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
м. Київ, Україна

Анотація: у роботі описані принципи і методи, які використовуються в управлінській діяльності тренера. Показані шляхи застосування елементів системного підходу, кібернетики, цільового планування, прогнозування. Висвітлені організаційні та соціально-психологічні аспекти тренерської діяльності.

Ключові слова: управлінська та організаційна діяльність, тренер, спорт, соціально-психологічні аспекти, системний підхід, кібернетика, цільове планування, прогнозування, принципи, методи.

Тренер – це ключова фігура у сучасному спорті. Від його діяльності (праксеологічний аспект, філософія) багато в чому залежить успішність вирішення задач зростання масовості й підвищення рівня досягнень у спорті. Тому фахівці з питань педагогіки й спортивного тренування зараз стали приділяти значну увагу вивченню роботи тренера. І це правильно (!), оскільки у процесі підготовки спортсменів тренер вирішує цілу низку важливих педагогічних задач, пов'язаних не тільки з підготовкою спортсмена до змагань, але й з розвитком його як особистості.

З іншої сторони, діяльність тренера є управлінською, оскільки процес тренування та виховання спортсмена – це динамічний імовірнісний процес, котрий об'єктивно вимагає управління. У зв'язку з цим тренер у своїй роботі реалізує такі типові управлінські функції, як планування, прийняття рішень,

організація, регулювання, координація, облік і контроль. І ефективність роботи тренера залежить не тільки від педагогічної майстерності, але також у значній мірі від його роботи як фахівця з соціального управління, котрий у своїх вихованцях реалізує власну життєву позицію, власну філософію життя.

Для того, щоб відповідати науковим критеріям, управлінська діяльність тренера повинна бути: цілеспрямованою, усвідомленою, систематичною, заснованою на достовірному знанні об'єктивних закономірностей розвитку керованого об'єкту (спортсмена) й оточуючого його середовища. Науковість управлінської діяльності тренера забезпечується завдяки використанню досягнень цілого ряду наук, таких як діалектика, системний підхід, кібернетика, соціальна психологія [1-7].

У діяльності тренера можна виділити наступні рівні управління: 1) управління соціальним розвитком спортивного колективу, команди, спортсмена; 2) управління функціональною підготовкою, розвитком фізичних якостей та формуванням рухових навичок спортсменів; 3) управління діями спортивного знаряддя та пристроїв.

Управлінська діяльність тренера повинна, без сумніву, бути віднесена у цілому до сфери соціального управління, оскільки заняття спортом закликає вирішувати задачі гармонійного формування особистості людини шляхом її фізичного вдосконалення.

Зміст тренерської діяльності не зводиться лише до технології тренувального процесу, він значно ширший, оскільки тренерська діяльність включає у себе соціологічні, психологічні, організаційні та інші аспекти.

Умовно можна виділити п'ять відносно контрастних рівнів діяльності тренера: 1) рівень вищих досягнень; 2) рівень вищої спортивної майстерності; 3) рівень базової майстерності; 4) рівень поглибленої спеціалізації; 5) рівень початкової підготовки.

Тренер також у значній мірі виступає як організатор-селекціонер, відбираючи в учбові групи бажаючих займатись конкретним видом спорту, намагається привити їм любов до занять спортом, дотримуючись на заняттях

загальноприйнятих методичних рекомендацій й творчо втілюючи їх.

Ефективність роботи тренера залежить, з однієї сторони, від вміння «побачити» обдаровану дитину, а з іншої – привити їй любов до спорту.

Великого значення для ефективності тренерської діяльності набувають також рівень організації роботи й відповідність між організаційними формами роботи та рівнем контингенту спортсменів. Застосування застарілих організаційних форм роботи тренера незалежно від його бажання знижує ефективність його діяльності.

Ефективність діяльності тренера у значній мірі (а у ряді випадків й переважно) залежить від суб'єктивних факторів, які визначаються, зокрема, особистісними якостями тренера і спортсмена.

Найважливішими особистісними якостями тренера, які, до речі, розкривають його власну життєву позицію (точніше, його філософію життя) є наступні: 1) ідейно-політичні якості, котрі визначаються рівнем політичної зрілості тренера, його ідейною впевненістю, політичним кругозором, глибоким розумінням цілей та задач українського спорту, здатністю підкорити свої власні інтереси інтересам суспільства; 2) рівень освіти та професійної компетентності; 3) соціально-психологічна спрямованість особистості – відносини з людьми, здатність до спілкування, стиль керівництва, структура поведінки; 4) власні фізичні дані – вік, стать, зовнішній вигляд, стан здоров'я, рівень розвитку фізичних якостей та рухових навичок, степінь володіння видами спорту та ін.; 5) досвід та інтуїція.

Складність роботи тренера, зокрема, визначається тим, що йому у процесі своєї діяльності прийдеться вирішувати значну кількість задач, реалізовувати управлінські функції та виконувати цілий ряд різноманітних робіт.

Серед задач, котрі вирішує тренер, за масштабом можна виділити загальні задачі та окремі задачі. Загальні задачі: виховні, освітні, оздоровчі.

Вирішення виховних задач передбачає формування у спортсмена передового світогляду, виховання моралі, прийнятної у сучасному українському суспільстві, можливість привити любов до праці, виховання

патріотизму. Вирішення освітніх задач у широкому плані передбачає озброєння спортсмена знаннями, вміннями та навичками у області теорії й методики тренування, фізіології, біомеханіки і т.д., необхідними йому для свідомого підходу до занять фізичною культурою та спортом протягом усього життя. Вирішення оздоровчих задач передбачає зміцнення здоров'я спортсмена, підвищення рівня функціональних можливостей, розвиток фізичних якостей.

Окремі задачі: задачі технічної, фізичної, тактичної, морально-вольової, теоретичної підготовки. Вирішення цих окремих задач повинне забезпечити повноцінну підготовку спортсмена до змагань з обраного виду спорту протягом усього його багаторічного циклу тренувань із урахуванням вимог цього виду спорту, періоду й етапу підготовки.

Задля вирішення загальних і окремих педагогічних задач тренер у своїй діяльності виконує специфічні операції, котрі називаються функціями управління. Функції управління – це сукупність періодично повторюваних дій щодо керування, уособлених від виконавської діяльності, метою котрих є підвищення ефективності дії об'єкту управління (тобто спортсмена, команди і т.д.).

Серед функцій управління, які реалізує тренер, можна виділити дві групи:

- 1) загальні – притаманні управлінській діяльності взагалі;
- 2) специфічні - притаманні управлінській діяльності тренера.

Загальні управлінські функції, котрі здійснює тренер: цілепокладання, прогнозування, планування, вироблення та прийняття управлінського рішення, організація дій. регулювання та координація дій, облік, контроль і оцінка діяльності, робота з інформацією [1,2].

Більшість з перерахованих вище функцій періодично й закономірно у тренерській діяльності повторюються, утворюючи замкнений управлінський цикл, у котрому можна виділити три відносно самостійних стадії: 1) попереднього управління; 2) оперативного управління; 3) контролю. Кожна зі стадій включає у себе ряд функцій.

Стадія попереднього управління характеризується тим, що тренер

з'ясовує ситуацію (визначає проблему), встановлює цілі й задачі, імовірність їх досягнення, стратегію дій, приймає рішення, організовує спортсменів на виконання цього рішення, створює у них відповідне емоційне та функціональне налаштування (установку на дію). Ці дії тренера необхідні у зв'язку з тим, що його діяльність протікає у організаційних імовірнісних системах, якими є команди і спортивні колективи. Організаційні системи, як правило, вимагають попередньої організації та налаштування на виконання рішень.

Стадія оперативного управління включає у себе у основному дві функції – регулювання і координацію. Регулювання як функція управління переслідує мету підтримки необхідних для тренера параметрів на потрібному рівні за рахунок зміни другорядних. Координація як функція управління переслідує мету налагодження узгодженості дій, що сприяє підвищенню їх ефективності за рахунок появи синергетичного ефекту. Необхідність регулювання і координації диктується тим, що на спортсмена, крім керуючих впливів тренера, діють також й інші збурюючі фактори, що знижують ефективність роботи. Регулювання і координація дозволяють долати їх вплив. Крім того, координація як функція управління необхідна для налагодження взаємодії між спортсменами у команді, між спортсменами і науковими працівниками (т.з. комплексна наукова група), особами, котрі забезпечують проведення тренувань.

Сутність заключної стадії полягає у тому, що тренер на основі реалізації функцій обліку, контролю й оцінки реалізує принцип зворотних зв'язків - обов'язковий/необхідний (для виконання) принцип ефективного управління.

Важливою управлінською функцією є робота з інформацією, оскільки процеси управління засновані на збиранні, зберіганні, аналізі, переробці й пересиланні інформації.

До специфічних функцій слід віднести набір та відбір спортсменів, виховну роботу, суддівство, представництво, фінансово-господарську діяльність, громадсько-політичну роботу, агітацію та пропаганду спорту,

підвищення ділової кваліфікації.

Висновки

1. Найбільш повно особистість тренера, як і будь-якого керівника, визначається стилем його керівництва, у зв'язку з чим зараз виділені, у тому числі і у діяльності тренера, відносно контрастні стилі керівництва. Їх чотири: 1) авторитарний; 2) демократичний; 3) ліберальний; 4) маніпулювання. У практиці тренерської діяльності у «чистому» виді вказані стилі керівництва зустрічаються доволі рідко, зазвичай спостерігається переважання рис того чи іншого стилю. Формування раціонального стилю керівництва (спортсменом, групою спортсменів, спортивною командою) – важка справа, яка вимагає від тренера постійної роботи по вихованню спортсменів, самоосвіти та самовиховання.

2. На думку авторів даного дослідження, саме демократичний стиль (або близький до нього ліберально-демократичний) керівництва (наприклад, спортивною командою) є найбільш перспективним. Цей стиль управління характеризується тим, що тренер розглядає спортсменів як активних учасників й реалізаторів своїх концепцій, ідей, задумок (які базуються, до речі, на його власній філософії життя). У зв'язку з цим він не займається дрібною опікою, а чітко формулює основні цілі, визначає задачі, показує варіанти їх вирішення, надаючи спортсмену (або спортивній команді) реальну можливість прояву власної ініціативи. При цьому враховуються як формальна, так і неформальна структури команди, бажання та намагання досягти конкретного спортивного результату спортсменом/командою, особливості його характеру й спортивної діяльності. Базою для, скажімо, демократичного стилю керівництва є, з однієї сторони, високий рівень особистісних і професійних якостей тренера, використання ним наукових принципів соціального управління. З іншої сторони, цей стиль керівництва вимагає від команди певного рівня соціальної зрілості.

Спортивна команда, вихована на основі принципів демократичного керівництва, відрізняється згуртованістю, свідомістю, самодисципліною,

творчою активністю, здатністю самостійно вирішувати найскладніші задачі в умовах тренування та змагань.

3. Для того, щоб ефективно керувати спортсменом, групою спортсменів, спортивною командою, на них слід справляти постійний вплив не тільки за допомогою тренувальних навантажень, але й шляхом застосування певних соціально-психологічних методів управління, доступних тренеріві. При цьому вирішується, зокрема, ціла низка задач: а) формування передового світогляду; б) підвищення рівня мотивації; в) формування ціннісного відношення до занять спортом; г) сприяння формуванню раціональної структури поведінки спортсменів.

Великого значення у формуванні ціннісних орієнтацій спортсменів набуває співпадіння декларативного і дієвого у особистості тренера. Якщо поведінка тренера співпадає з тими принципами, котрі він проголошує (у відповідності, зрозуміло, до філософії власного життя, до власної життєвої позиції), тоді, за влучним виразом відомого українського кардіолога М. М. Амосова, відбувається «екстраполяція правди через авторитет, бездоказове сприйняття інформації як істини», працює «програма довіри», спортсмен вірить тренеріві на слово. Якщо декларативні установки тренера розбіжні з його поведінкою, у спортсмена вмикається «програма сумнівів», котра вимагає підкріплення слова ділом, довіра до тренера спадає, а відповідно, й знижується ефект соціально-психологічного впливу на спортсмена.

4. Соціально-психологічний вплив тренера на команду чи окремого спортсмена здійснюється завдяки його авторитету і престижу. Авторитет визначається посадовим статусом тренера та його адміністративною владою, престиж - особистісними якостями тренера: його ідейністю, цілеспрямованістю, компетентністю, здатністю поступатися власними інтересами заради спільної справи.

5. Загальний ефект виховної роботи тренера невіддільний від його особистості, його поведінки, способу та філософії життя, системи поглядів та цінностей. Тому однією з найважливіших передумов успішної тренерської

виховної роботи зі спортсменами є наявність у тренера позитивної соціальної орієнтації, досить широкого й міцного (потужного) рівня освіти й політичного кругозору, глибокого розуміння задач українського спорту, раціональної структури поведінки, а також постійного дотримання ним норм сучасного українського способу життя (особливо, у період триваючої війни України з РФ).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жмарёв Н. В. Системный подход и целевое управление в спорте. Киев: Здоров'я, 1984. 142с.
2. Жмарёв Н. В. Управленческая и организаторская деятельность тренера. Киев: Здоров'я, 1986. 128с.
3. Петровский В. В. Кибернетика и спорт. Киев: Здоров'я, 1973. 92с.
4. Платонов В. Н. Современная спортивная тренировка. Киев: Здоров'я, 1980. 334с.
- 5,6. Платонов В. Н. Система подготовки в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения: учебник (для тренеров): в 2-х кн./В. Н. Платонов. Киев: Олимпийская литература, 2015. Кн. 1. 680с.; Кн. 2. 681- 1432с.
7. Платонов В. Н. Сучасна система спортивної підготовки. Київ: Перша друкарня, 2020. 704с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Отравенко Ольга Вікторівна,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності Соціальна робота, соціальна педагогіка,
практична психологія
Державного закладу Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Полтава, Україна

Анотація. У статті розглянуто основні проблеми, які торкаються дітей із неповних сімей у тій чи іншій мірі. Визначено джерела формування неповних сімей та структурні підрозділи педагогічної освіти щодо педагогічної освіти одиноких матерів (батьків). Особливу увагу приділено деяким аспектам соціально-педагогічної підтримки дітей із неповних сімей та здійснено соціальний супровід неблагополучних сімей у закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, діти, неповні сім'ї, заклади освіти.

Сім'я є найважливішим соціальним інститутом, який відіграє вирішальну роль у розвитку і вихованні дитини. Здорова, міцна сім'я є запорукою стабільності будь-якої держави. Серед проблем, що постають перед українським суспільством сьогодні, є гостра криза сім'ї, причинами якої є: зміна традиційних (сімейних) ролей чоловіка та жінки, втрата сім'єю своєї виробничої функції, підвищені вимоги у відношенні до шлюбного партнера, скрутне становище сімей, які мають статус ВПО в період воєнного стану та інші.

Отже, особливе місце займає неповна сім'я, яка є одним із основних соціально-демографічних типів сучасної сім'ї. Її визначають як малу групу з

частково неповними зв'язками, де немає традиційної системи відношень «мати-батько-дитина». Неповні сім'ї – це вже реальність сьогодення, їх чисельність не знижується, а має тенденцію до зростання. Крім збільшення кількості розлучень також причинами появи неповних сімей є рання небажана вагітність, смерть одного з батьків та свідомий вибір «народити дитину для себе» [1]. Але якими б вони не були, зрозуміло одне – неповні сім'ї потребують постійної допомоги та підтримки з боку держави.

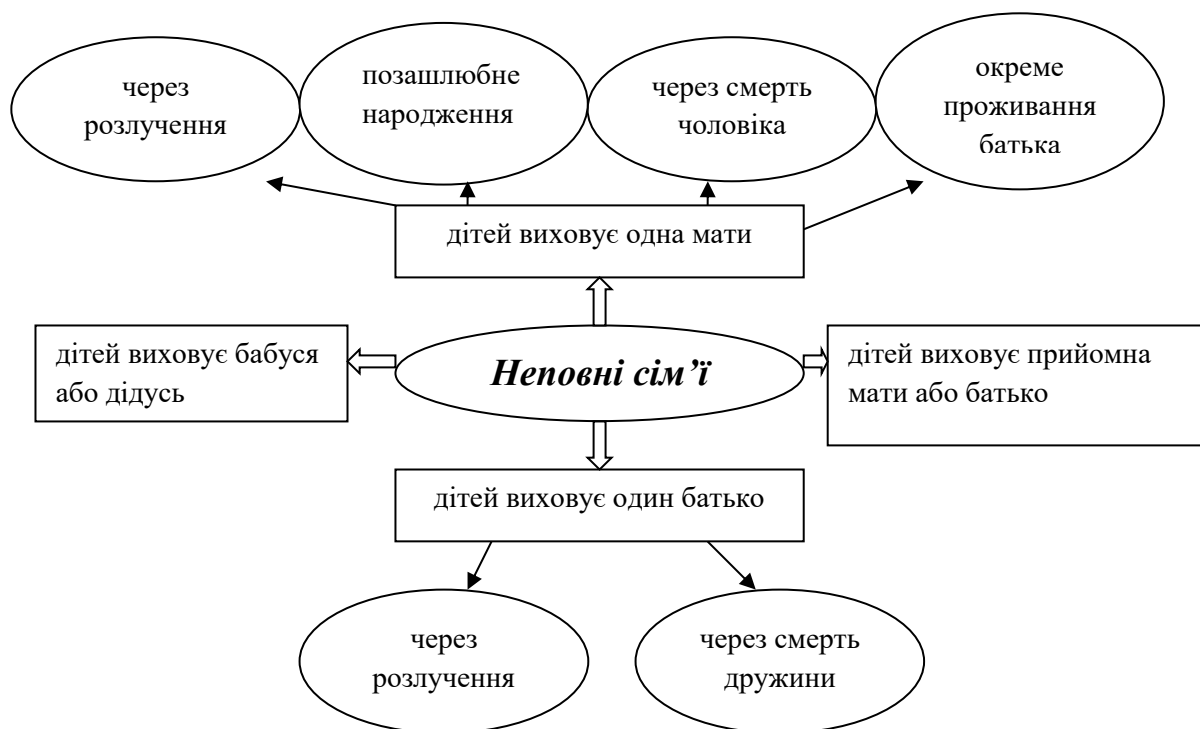
Дослідники соціальної роботи (Я. Белєвцова, 2011; Ю. Горемикіна, 2016; С. Горбунова, 2020; К. Дубич К., 2015 та ін.) визначили основні тенденції розвитку з огляду на соціально-педагогічні проблеми; якість соціальних послуг та механізмів управління з позиції системного підходу розглянув Т. Бавол, 2016; соціально-педагогічне консультування здійснили С. Харченко, Н. Краснова, Я. Юрків, 2012. Науковці Л. Богущ, 2016; Л. Ковальчук, 2016; О. Кравченко, 2018, С. Попов, Н. Романова, 2017, Л. Савчук, 2018 приділили увагу методам та формам роботи, труднощам у формуванні системи соціальної роботи; надання соціальних послуг здійснили С. Горбунова, 2020; В. Ротар, 2014, Г. Слосанська, 2018), надання соціальних послуг вразливим категоріям населення (Я. Юрків, 2022) [2]. Утім, ми вважаємо, що надання соціально-педагогічної підтримки дітям із неповних сімей, особливо в умовах воєнного стану, приділено уваги ще недостатньо.

Мета статті – визначити основні проблеми, які торкаються дітей із неповних сімей у тій чи іншій мірі та визначити деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дітей із неповних сімей; здійснити соціальний супровід неблагополучних сімей у закладі загальної середньої освіти.

У Законодавстві України про сім'ю зазначено, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку дитини. Батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для її природних здібностей [3]. Таким

чином, сім'я суттєво впливає на формування всіх сторін розвитку особистості дитини.

За В. Лозовою, Г. Троцько: сім'я для дитини є середовищем, у якому формується її особистість. Залежно від атмосфери сім'ї, характеру сімейних стосунків, освітнього рівня і життєвого досвіду батьків розвиваються ті чи інші якості дитини. Саме у сім'ї формується сприймання дітьми людей, навколишньої дійсності, самих себе, ставлення до життя як найвищої духовної цінності, здійснюється моральне, естетичне, трудове навчання, закладаються основи політичної культури, здоров'я дитини [4]. Отже, сім'я завжди була і залишається структурною одиницею суспільства на кожному етапі свого розвитку, відображаючи його матеріальну і духовну культуру. Тому далі розглянемо джерела формування неповних сімей, які зображені на рис.1.

Рис. 1. Джерела формування неповних сімей

Звернемо увагу на те, що найбільш поширене з них пов'язане із розпадом сім'ї внаслідок розлучення подружжя. Відсоток розлучень до числа шлюбів сягає більш ніж 60%. Діти у таких сім'ях залишаються з одним із батьків (частіше з матір'ю), або виховуються дідусем та/або бабусею. При розлученні взаємини між батьками і дітьми сильно змінюються. Більшість дітей після

розлучення залишається з матір'ю, яка не тільки виховує, а й дисциплінує. Разом з тим, діти бачать свого тата рідше, ніж раніше. Це призводить до труднощів у вихованні дитини.

Спираючись на досвід виховання, ми визначили основні проблеми, які торкаються дітей із неповних сімей у тій чи іншій мірі:

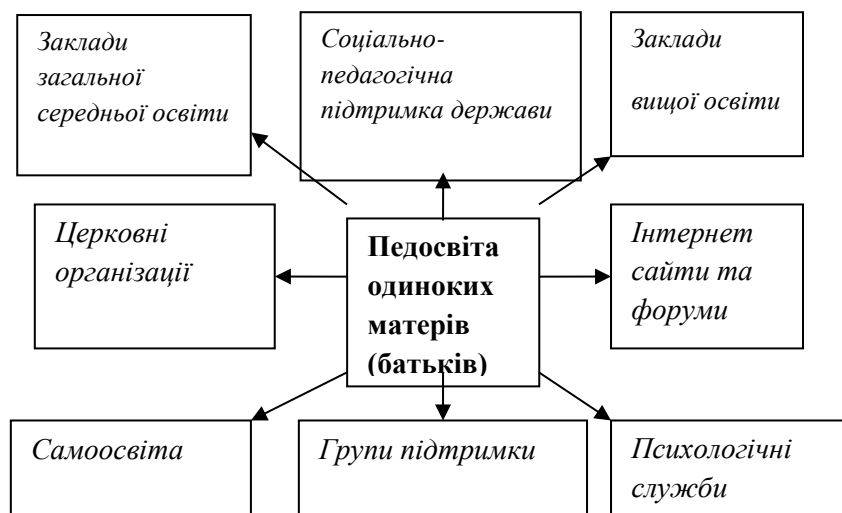
• економічні проблеми (неповні сім'ї частіше бувають за межею бідності, відчують економічну нестабільність, зменшення прибутків та погіршення рівня життя);

- емоційні проблеми;
- депресія;
- погіршення успішності у закладі освіти;
- проблеми з поведінкою;
- погіршення відносин з батьками (з обома);
- недостатність часу спілкування із батьками, самотність;
- небажання продовжувати навчання, прогулювання школи;
- рання небажана вагітність;
- вживання наркотиків;
- проблеми із законом;
- підвищена імовірність фізичного та сексуального насильства.

Слід відзначити, що проблеми, пов'язані із розлученням батьків ще у дитинстві, переходять у доросле життя. Також багато дітей із зруйнованих сімей мають труднощі при зближенні з протилежною статтю, з формуванням міцної сім'ї, їм складніше знайти стабільну роботу.

Натомість, С. Дениелс вважає, що склад сім'ї не має особливого значення. Якщо дитину люблять, тоді ця дитина буде мати успіх у житті [5, с. 19]. Тому необхідно постійно здійснювати педагогічну освіту матерів (батьків).

Зазначимо, що педагогічна освіта одиноких матерів (батьків) проводиться різними структурними підрозділами, починаючи з самоосвіти та закінчуючи підтримкою держави (див. схему 1) [6, с. 98].

Схема 1. Структурні підрозділи педагогічної освіти одиноких матерів (батьків)

Різні інші організації, такі як заклад загальної середньої освіти, церковні організації, заклади вищої освіти, Інтернет сайти, групи підтримки мають значну роль у вихованні дітей та педагогічній освіті одиноких батьків. Самоосвіта завжди була основою загальної освіти. Бібліотеки, Інтернет ресурси, книжкові ринки пропонують великий вибір публікацій для підвищення педагогічної освіти батьків.

Соціально-педагогічну підтримку науковці розглядають з позицій комплексного тлумачення поняття як: різновиду соціально-педагогічної діяльності (системи) І. Макаренка); виду (Л. Романовська), допомоги і захисту (Т. Лях, Ж. Петрович, Т.Чечко, діяльності щодо створення сприятливих умов соціалізації (О. Безпалько, С. Кубіцький та ін., що спрямована на допомогу матері й дитині у подоланні комплексу труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру. У свою чергу В. Стинська узагальнила поняття соціальної підтримки – як системи заходів із надання допомоги (інформаційна, фінансова, правова та ін.) окремим категоріям, які тимчасово опинилися у скрутному становищі [7].

У Законі України «Про охорону дитинства» поняття «дитинство» визначено як період розвитку людини до досягнення повноліття. Охорона дитинства в Україні – загально-національний пріоритет, мета якого забезпечити

реалізацію прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток особистості [8].

Необхідно планувати роботу з неповною сім'єю відповідно до чинного законодавства України, рекомендацій МОН України. Соціальний робітник та практичний психолог повинні працювати тісно з сім'єю та закладом освіти. Серед ефективних форм роботи з батьками є батьківські збори, вебінари та батьківські лекторії, на яких обговорюються теми: «Про шкідливість поганих звичок», «Батьківська сила – то мудрість сина» та ін. У закладах освіти існує певна система профілактичної роботи:

- класними керівниками у спеціальному журналі ведеться контроль за відвідуванням учнями закладу освіти;
- проводиться цикл бесід та тренінгів на правову та моральну тематики;
- створено дисциплінарні комісії (дисципліни та порядку), що слідкують за дотриманням правил поведінки і правопорядку учнями в урочний час;
- ведеться облік учнів, які охоплені заняттями в гуртках та спортивних секціях;
- облік учнів, охоплених постійними та тимчасовими дорученнями;
- ведеться постійна індивідуальна робота з хлопцями та дівчатами;
- проводиться анкетування на теми: «Моє відношення до сім'ї» та ін.

Соціальний супровід неблагополучних сімей здійснюється шляхом надання сім'ї різних видів матеріальної та психологічної допомоги, консультування, захисту інтересів дітей. Тривалість соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблем, які існують у сім'ї, ступеня функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів [9].

До кожної неблагополучної сім'ї потрібно здійснювати індивідуальний підхід, вивчати поведінку дітей, умов їх проживання та взаємовідносин в сім'ї.

Необхідно також підтримувати дитину та намагатися знайти теплі слова,

показати їх позитивні сторони особистості, відмічати успіхи в навчанні.

В закладі освіти діє психологічна служба, яка розробляє заходи на рік по створенню сприятливого соціального та психологічного середовища для розвитку кожної дитини. Завдяки розробленим заходам соціальний педагог та практичний психолог має можливість кожного місяця проводити необхідну роботу з дітьми та батьками. Психологічною службою організовується тиждень «Ми за здоровий спосіб життя», у ході якого проводиться тестування та анкетування з метою виявлення дітей, схильних до шкідливих звичок, та бесіди, що пропагують здоровий спосіб життя.

Особливу увагу психологічна служба приділяє проблемі насилля в школі та сім'ї. Проводиться тестування та анкетування дітей на виявлення насилля. Де є прояви насилля, відвідуються такі сім'ї вдома, ведеться індивідуальна робота.

Висновки. Родина є соціальним осередком суспільства. Виконуючи різні свої функції, вона підтримує всю систему суспільства до певної стабільності. Соціальна підтримка дітей з неповних сімей дуже потрібна, особливо в період воєнного стану. Адже соціальні педагоги докладають всіх зусиль, щоб дитина гармонійно і правильно розвивалася в педагогічному, психологічному, соціальному та матеріальному благополуччі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Отравенко О. В. Розлучення батьків та його вплив на успішність навчання дитини у школі *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*: за матеріалами V Міжн. наук.-практ. конф. «Ціннісні пріоритети освіти: виклики ХХІ століття». № 20 (231). Луганськ: “Альма-матер”. 2011. Част. II, С. 319-324.
2. Юрків Я. І. Надання соціальних послуг вразливим категоріям населення як вид професійної діяльності соціального працівника *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* (349) Ч. 2. 2022. С.178–191.
3. Законодавство України про сім'ю: зб. нормат. актів. К.: Юрінком

Інтер, 2002. 384 с.

4. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харк. державн. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. [2-е вид., випр. і доп.]. Х.: ОВС, 2002. 400 с.

5. Daniels C. Lost Fathers: The Politics of Fatherlessness in America NY: Palgrave Macmillan, 2000. 208 p.

6. Отравенко О. В. Педагогічна освіта одиноких матерів (батьків) у США *Освіта та наука в умовах глобальних викликів*. Матеріали III міжн. науково-практ. конф. 11-13 червня 2010 р. Сімферополь-Судак: ВіТроПринт, 2010. С. 97-99.

7. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.): монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2018. 320 с.

8. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

9. Особливості соціально-педагогічного супроводу сімей різного типу в закладах освіти (з досвіду роботи). Режим доступу: http://shramkivkaschool.ck.sch.in.ua/tests/informaciya_socialjnogo_pedagoga/robota_iz_simyami/osoblivosti_socialjnopedagogichnogo_suprovodu_simej_riznogo_tipu_v_zakladah_osviti/?pvi=pvi&prnt=prnt.

УДК 796.525:796.015.576

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА
ДЗЮДОИСТОВ-ВETERАНОВ С УЧЕТОМ ВОЗРАСТНЫХ
ОСОБЕННОСТЕЙ И ОПТИМАЛЬНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ НАГРУЗОК**

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент Международной академии наук педагогического образования, Заслуженный деятель науки и техники, шестой ДАН дзюдо, Спортивная школа Aad van Polanen, г. Лейден, Нидерланды

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук, академик УАННП, шестой ДАН дзюдо,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант,

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами обосновано, что тренировочный процесс дзюдоистов-ветеранов должен быть организован с учетом возрастных особенностей и оптимальных физических нагрузок.

Ключевые слова: тренировочный процесс, дзюдоист-ветеран, индивидуализация, спортивная подготовленность, физическая нагрузка.

Основные исследования в дзюдо направлены на построение тренировочного процесса, который может повысить эффективность соревновательной деятельности дзюдоистов. Основная цель спортивной тренировки – обеспечить высокий уровень здоровья спортсменов, овладение спортивной техникой, воспитание нравственных и волевых черт характера,

развитие физических качеств (силы, скорости, выносливости, ловкости) и на этой основе – достижение высоких показателей в выбранном виде спорта. Все это обязательно должно предусматривать обучение и тренировку спортсменов любой подготовленности – от новичка до мастера спорта.

Система тренировки предусматривает соответствующую организацию и планировку. Для дзюдоистов-ветеранов тренировочные занятия следует планировать с учетом возрастных особенностей и оптимальных физических нагрузок.

Спорт высших достижений требует выполнения достаточно больших по объему интенсивных физических нагрузок в период тренировочного процесса и соревновательной деятельности. После завершения спортивной карьеры дзюдоисты-ветераны не всегда равномерно выходят из состояния повышенной двигательной активности, что приводит к заболеваниям, прежде всего сердечно-сосудистой системы, и других систем организма. Причиной резкого ухудшения функционального состояния и трудоспособности может служить серьезная травма. Проведенные нами исследования выявили, что у дзюдоистов-ветеранов наиболее распространены респираторные и сердечно-сосудистые заболевания. Однако у тех борцов, которые продолжают занятия после завершения спортивной карьеры, заболевания наблюдаются значительно реже.

Нашими исследованиями выявлено, что для дзюдоистов типично такое соотношение силовых и скоростных характеристик движений, при котором значительная сила проявляется в возможно меньшее время. Поэтому в качестве основных средств развития скоростно-силовых дзюдоистских способностей на этапе выхода из спорта высших достижений нами применялись упражнения, характеризующиеся высокой мощностью мышечных сокращений. Эти упражнения отличаются от силовых повышенной скоростью и, следовательно, использованием менее значительных отягощений. Есть немало упражнений, выполняемых и без внешних отягощений.

При планировании скоростно-силовых упражнений дзюдоистов на этапе

выхода из спорта высших достижений нами использовались разного рода прыжки (легкоатлетического характера, акробатические, опорные гимнастические и др.), метания, толкания, броски и быстрые подъемы спортивных снарядов и других предметов, ряд действий в дзюдо, выполняемых в короткое время с высокой интенсивностью и т.п. Из большого комплекса упражнений для строго регламентированного воздействия на скоростно-силовые способности дзюдоистов-ветеранов целесообразно использовать преимущественно те, в которых удобнее регулируются скорость и степень отягощения. Поэтому для развития специальных скоростно-силовых качеств дзюдоистов-ветеранов нами рекомендуется использовать различные упражнения с опорами, влияющими на мышцы, несущие необходимую нагрузку в основном упражнении при сохранении его динамической структуры. К группе упражнений «взрывного» характера относятся упражнения не только с ациклической структурой движения (прыжки, метания и т.п.), но и с циклической структурой (бег и плавание на короткие отрезки и др.).

В ходе исследования условно все упражнения, используемые для развития скоростно-силовых качеств ветеранов-дзюдоистов, нами делились на следующие основные группы:

– упражнения с преодолением сопротивления, уровень которого меньше соревновательной величины, скорость движений велика. Внешним сопротивлением выступает вес разных предметов (мячи, гантели, гири, штанга и др.), противодействие партнера (упражнения в парах), противодействие другим предметам внешней среды. К упражнениям, выполняемым с дополнительным отягощением (пояс, жилет, манжетка, обвешенный снаряд), можно отнести гимнастические упражнения с отягощением (как отягощение используется вес тела или отдельных его частей): сгибание и выпрямление рук в упорах, подтягивание на перекладине, наклоны и выпрямление туловища, приседания и т.п. Также использовались разного рода бег, всевозможные прыжковые упражнения, метания и специальные упражнения, близкие по форме к соревновательным движениям;

– упражнения с преодолением сопротивлений, уровень которых выше соревновательной величины, в силу чего скорость движений уменьшается, а уровень проявления силы у дзюдоистов-ветеранов повышается;

– упражнения с преодолением собственного веса тела: быстрый бег по прямой, быстрые передвижения боком, спиной, перемещение со сменой направления, разного рода прыжки на двух ногах, с ноги на ногу, на одной ноге, в глубину, вверх, на дальность, а также упражнения, связанные с наклонами, поворотами туловища, выполняемыми с максимальной скоростью, и т.п.;

– упражнения с преодолением сопротивления, уровень которого равен состязательной величине, а скорость движений близка к максимальной и выше;

– упражнения, связанные с преодолением сопротивления внешней среды (вода, снег, песок, ветер, бег в гору и т.п.).

Система использования упражнений скоростно-силовой подготовки дзюдоистов-ветеранов направлена на решение основной задачи – поддержание скорости движений и силовых качеств определенной группы мышц. Эта задача решалась по трем направлениям: скоростному, скоростно-силовому и силовому [1, с. 227]. Скоростно-силовое направление ставит целью развитие скорости движения одновременно с развитием силы определенной группы мышц и предполагает использование упражнений, где применяются отягощение и сопротивление внешним условиям среды. Более значимы взрывная и быстрая сила, обуславливающие уровень развития скоростно-силовой подготовки дзюдоистов-ветеранов на этапе выхода из спорта высших достижений.

К средствам специальной силовой подготовки относятся упражнения, акцентирующие работу мышечных групп, несущих основную нагрузку в специальном упражнении при сохранении специфической структуры движения и интенсивности выполнения.

Методы развития скоростно-силовых качеств общие для разных групп дзюдоистов-ветеранов, поэтому их выбор не зависит от специализации, квалификации и индивидуальных особенностей спортсмена [2, с. 296].

Необходимо отметить, что резкое увеличение объема специальных упражнений таит определенную опасность. Излишний упор на выполнение упражнений с облегченными или отягощенными сопротивлениями как в одном тренировочном занятии, так и на отдельном этапе годовой тренировки может привести к несбалансированному совершенствованию использования отдельных параметров специальных скоростно-силовых качеств при выполнении основного упражнения (уровень использования одного из них будет повышаться, другого – снижаться). Будет тормозиться и совершенствование технического мастерства дзюдоистов-ветеранов. Избежать этих недостатков помогает применение метода вариативного воздействия. Суть его заключается в оптимальном количественном чередовании облегченных, соревновательных и отягощенных сопротивлений как в ходе одного тренировочного занятия, так и на отдельных этапах годового цикла тренировок дзюдоистов-ветеранов. Наши исследования выявили, что метод вариативного воздействия эффективен и при решении задачи повышения уровня использования силового и скоростного компонентов скоростно-силового потенциала дзюдоиста-ветерана. Было установлено, что в процессе совершенствования скоростно-силовых качеств с помощью метода вариативного воздействия необходимо часто изменять величину облегченного и отягощенного сопротивления, чтобы не образовался устойчивый стереотип на каждое сопротивление отдельно.

Величина преодоленного сопротивления, которая использовалась для развития специальных скоростно-силовых качеств, равна соревновательному уровню при выполнении основного упражнения и меньше или больше его при выполнении специальных упражнений. Уменьшение или увеличение сопротивления по отношению к соревновательной величине должно быть в каждом индивидуальном случае предельно возможным, что позволяет сохранять внешнюю структуру движения. При выполнении специально-вспомогательных локальных упражнений, когда происходит развитие отдельных мышц или мышечных групп, вес отягощения может быть

значительно больше, чем при выполнении специальных упражнений, и достичь до 100% максимума, что позволяет сохранять «взрывной» характер усилия.

Опыт спортивной практики и наши исследования свидетельствуют о том, что наиболее эффективными сопротивлениями для повышения скоростно-силового потенциала являются те, которые дзюдоист на этапе выхода из спорта высших достижений может преодолеть в одном подходе один-три раза.

При развитии скоростно-силовых качеств дзюдоиста на этапе выхода из спорта высших достижений интенсивность выполнения основного упражнения должна быть «близкопредельной» (80-90%), «сопредельной» (90-95%) и «предельной» (100%) на данный период времени. В динамических упражнениях она может задаваться скоростью выполнения упражнения. При выполнении статических упражнений интенсивность напряжения может быть «предельной» (100%) и «сопредельной» (90-95%). Чем ближе величина сопротивления к максимальной, тем меньшее количество повторений в одном подходе, и наоборот, по мере уменьшения величины сопротивления и интенсивности количество повторений может несколько возрасти. При выполнении упражнения с ациклической структурой движений с «предельной» интенсивностью в одном подходе количество повторений одноразовое, при выполнении с «сопредельной» интенсивностью – 2-3 раза, с «близкограничной» -5 раз. Данное методическое положение является общим для дзюдоистов на этапе ухода из спорта высших достижений любой квалификации. Если сопротивлением служит вес собственного тела, то количество повторений упражнения с циклической структурой движений может быть многократным и длиться до нескольких секунд.

При этом происходит аэробный энергетический обмен в митохондриях, что приводит к наибольшему выходу энергии. Производительность практически любой клетки организма во многом зависит от митохондрий. На длинных, изогнутых многочисленными складками мембранах этих органелл происходит синтез молекул АТФ, ключевого носителя энергии для самых

разных процессов, происходящих в клетке. Митохондрии имеются у всех эукариотических организмов, от растений до людей, и именно поэтому необходим постоянный приток кислорода: без него производство АТФ практически остановится, а без АТФ встанут и все другие процессы жизнедеятельности. Митохондрии обладают небольшим, но собственным геномом. Состояние митохондрий, их «самочувствие» и количество в клетке, их способность усваивать кислород и вести синтез АТФ — все это самым заметным образом влияет на функциональность клеток и тканей организма дзюдоиста-ветерана. Это касается, конечно, и мускулов: чтобы мышечные клетки сокращались, им необходим достаточный запас АТФ, а значит, нужны «здоровые», многочисленные митохондрии. И их число, и работоспособность — показатели динамичные, они меняются в зависимости от действия разных физиологических стимулов и патологических процессов. Исследования показывают, что с возрастом число и функциональность митохондрий в мышечной ткани падает параллельно ослаблению ее производительности. И наоборот, аэробные физические тренировки ведут к росту количества и эффективности работы митохондрий. Научно обоснованный цикл тренировок ведет к положительным изменениям в митохондриальном «населении» мышечных клеток. Увеличивается и их численность, и функциональность, хотя поведение многих митохондриальных белков практически не изменяется. Повышение производительности митохондрий, видимо, стоит отнести к росту активности одного из белковых комплексов, необходимых для переноса электронов и протонов через мембраны и проведения синтеза АТФ. Митохондрии спортсменов вырабатывают на 25% больше высокоэнергетического АТФ. Таким образом, из-за более качественной работы митохондрий люди, занимающиеся спортом, демонстрируют более высокую выносливость.

Поэтому количество подходов, длительность пауз отдыха на одном тренировочном занятии необходимы быть сугубо индивидуальными. Общим для всех упражнений показателем, ограничивающим количество подходов или

серий, является падение интенсивности, с которой выполнялись в начале тренировочного занятия первые попытки.

Следует учитывать, что интенсивность выполнения упражнений и объем развития специальных скоростно-силовых качеств дзюдоиста на этапе выхода из спорта высших достижений взаимосвязаны. В начале процесса отработки скоростно-силовых качеств упражнения выполняются преимущественно с «близкограничной» интенсивностью (80-90% от максимума) и выполняется наибольший объем за счет широкого использования специально-вспомогательных упражнений. В дальнейшем, по мере повышения уровня скоростно-силовой подготовленности, целесообразно в оптимальных объемах использовать сопредельную (90-95%) и предельную (100%) интенсивность. При систематическом выполнении упражнений с «сопредельной» интенсивностью объем их несколько уменьшается. Наименьшим он становится при систематическом использовании «предельной» интенсивности. Важно, что выполнение упражнений в объеме, равном 90–95% от возможного объема, способствует наиболее плавной динамике развития скоростно-силовых качеств дзюдоистов на этапе выхода из спорта высших достижений. Применение средств в объеме, равном 100%, с использованием «сопредельной» и «предельной» интенсивности обеспечивает более «форсированное» достижение высоких показателей проявления скоростно-силовых качеств дзюдоиста-ветерана.

Поэтому в наших исследованиях использовалось несколько вариантов упражнений развития скоростной силы дзюдоистов на этапе выхода из спорта высших достижений:

– вес отягощения 30-70% от максимума. Движения выполняются 6-8 раз в спокойном темпе, что позволяет сконцентрироваться на высокоскоростном начале каждого повторения с предельной скоростью. В серии выполняются 2-4 подхода с отдыхом 5-7 мин. В одном занятии – 2-3 серии повторений с активным отдыхом между сериями в 7-10 мин.;

– в качестве «основы» применяется упражнение статодинамического

характера, в котором после 2-3 изометрических напряжений в пределах 60-80% от максимального, следует быстрое движение с преодолением отягощения, равного 30% от максимального. Для выполнения изометрического напряжения используется груз, удерживаемый блочным устройством со специальным упором. В одном подходе – 3–5 движений с произвольным отдыхом. В серии выполняются 2-3 подхода с отдыхом 5-7 мин. В одном занятии – 2-3 серии с паузами для отдыха 7-10 мин.;

– упражнение, направленное на развитие преимущественно взрывной скорости, в частности, стартовой силы мышц дзюдоиста с отягощением 60-65% от максимального. Выполняется короткое сконцентрированное взрывное усилие, дающее только начальное движение отягощению и только на начальном отрезке его пути. В одном подходе – 3–5 движений с произвольным отдыхом. В серии выполняются 2-3 подхода с отдыхом 5-7 мин. В одном занятии – 2-3 серии с паузами для отдыха 7-10 мин.

При развитии скоростной силы важным условием успеха является максимально возможное расслабление мышц перед каждым повторением упражнения. В более длительных паузах между сериями для дзюдоиста на этапе выхода из спорта высших достижений рекомендуется выполнять расслабляющие и растягивающие мышцы упражнения махового характера.

Также нами в процессе подготовки дзюдоистов на этапе выхода из спорта высших достижений применялись упражнения с амортизационным жгутом в интервальном режиме, когда продолжительность работы и интервал отдыха регламентированы. Кроме этого в течение недели в тренировочный процесс дзюдоистов-ветеранов один или два раза включались упражнения с амортизационным жгутом. Выполнялись 3 или 4 подхода, время одного подхода – 3 мин., отдых между подходами – 7 мин. Время одного подхода равно времени одного поединка дзюдоистов на этапе ухода из спорта высших достижений, без учета дополнительного времени.

Один подход (3 мин.) делится на серии: 20 с. – подвороты с амортизационным жгутом; 10 с. – отдых. Ускорения, спурт используются в

последнюю минуту подхода и выполняются в максимальном темпе.

Время работы и отдыха приближено ко времени активности дзюдоиста во время соревновательной схватки.

Также нами использовалась круговая стационарная тренировка, направленная на совершенствование скоростно-силовой подготовленности дзюдоистов. Упражнения выполнялись в максимальном темпе. Использовались 10 станций круговой тренировки: 1) сгибание и разгибание рук на брусьях; 2) подвороты с амортизированным жгутом; 3) прыжки через скамейку; 4) жим штанги лежа под углом, узким хватом (40% максимального веса); 5) приседания (40% максимального веса); 6) жим штанги лежа (40% максимального веса); 7) подъем туловища из положения сидя на скамейке; 8) подтягивание на перекладине; 9) гиперэкстензия (чрезмерное переразгибание), упражнение для мышц спины; 10) запрыгивание на тумбочку 0,5 м.

Задание выполнялось в 4 подхода, в подходе – 2 круга. Оно состоит из 20 с. работы и 10 с. отдыха и перехода на другую станцию. Во время отдыха между подходами (12 мин.) осуществляется совершенствование техники бросков (например, броски через спину с колен, с разными захватами). Количество бросков – 30 раз.

Указанная методика была нами использована в тренировочном процессе экспериментальных групп. Она показала высокую эффективность и привела к улучшению результативности соревновательной деятельности дзюдоистов-ветеранов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Perebeynos V.B., Pakulin S.L. (2021) Vliyanie funkcional`ny`x sistem organizma na fizicheskuyu rabotosposobnost` dzyudoista [The influence of the functional systems of the body on the physical performance of a judoka]. Proceedings of the *Innovations and prospects of world science. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Vancouver, Canada, September 8-10, 2021)*.

Vancouver: Perfect Publishing Publishing, pp. 222–232.

2. Pakulin S. L., Perebeynos V. B., Makhankov, H. I., Feklistova I. S., Pakulina H.S. (2022) Differencirovannyj podxod k razvitiyu skorostno-silovoj podgotovki s uchyotom raznogo urovnya podgotovlennosti dzyudoistov [A differentiated approach to the development of speed and strength training, taking into account the different levels of preparedness of judokas]. Proceedings of the *International scientific innovations in human life. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference (United Kingdom, Manchester, February 16-18, 2022)*. Manchester: Cognum Publishing House, pp. 292–302.

УДК 796.015.28

**ПРОГРАМУВАННЯ ТРЕНУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В РОЗРІЗІ
УДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СПОРТСМЕНІВ
У БОЙОВОМУ САМБО**

Собко Наталія Григорівна

к.н.ф.в.с., доцент

Пищиков Дмитро Ігорович

студент-магістрант

Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, Україна

Анотація. Окреслена актуальність проблеми удосконалення рівня розвитку специфічних рухових здібностей самбістів. Розроблена та впроваджена програма удосконалення фізичної підготовленості спортсменів групи спортивного удосконалення у бойовому самбо, перевірена її ефективність шляхом вивчення динаміки показників протягом досліджуваного періоду.

Ключові слова: програмування, фізична підготовленість, удосконалення, бойове самбо.

Актуальність. Бойове самбо – це універсальний вид одноборств. В ньому зібрані найефективніші прийоми з багатьох їх видів: вільна боротьба, дзюдо і спортивне самбо, бразильське джиу-джитсу, бокс, кікбоксинг і тайський бокс [1, с.2; 2, с. 1].

До теперішнього часу наукові розробки та практичні рекомендації в бойовому самбо носять одиничний характер. Ця проблема пов'язана з вибором оптимальних шляхів формування необхідного обсягу рухових дій, що визначають технічну підготовленість спортсмена; удосконаленням рівня розвитку специфічних рухових здібностей, що визначає фізичну підготовленість, і, в даний час, вона набуває особливої актуальності

[3, с. 17-18; 4, с. 3].

Мета дослідження – розробити програму удосконалення фізичної підготовленості (загальної і спеціальної) спортсменів групи спортивного удосконалення у бойовому самбо.

Виклад основного матеріалу. Питання підготовки спортсменів різного віку і кваліфікації в одноборствах, і, зокрема, в самбо, останнім часом розглядали в своїх працях низка дослідників: Ішков А. В. (2004); Ткаченко А. В. (2006); Ушаков О. Ф. (2006); Боль А. А. (2008); Волосних В. В., Ішков А. В. (2009); Кондаков О. М. (2010); Багіров І. А. (2014); Горбунов А. В. (2015); Алексеєнко А. О., Кисленко Д. П., Юхно Ю. С. (2016); Алексеєнко А. О., Журавель О. В., Юхно Ю. О. (2016); Арменакян Н. А. (2016); Жидков І. В. (2017); Добришев С. (2018); Васнін М. В. (2019) та інші, проте їх науковий пошук був здійснений у напрямку технічної та тактичної підготовки спортсменів.

Водночас, досліджень, безпосередньо направлених на удосконалення фізичної підготовленості спортсменів групи спортивного удосконалення у бойовому самбо в доступних інформаційних джерелах нами не знайдено.

Аналіз спеціальної навчально-методичної літератури, одержані нами результати фонового тестування спортсменів-самбістів вказують на необхідність застосування нових ефективних підходів щодо удосконалення фізичної підготовленості вказаного контингенту.

Шляхом теоретичного аналізу та узагальнення доступної літератури конкретизувалися мета і методичні підходи до її вирішення, виявлялися основні структурні компоненти оцінки загальної і спеціальної фізичної підготовленості спортсменів-самбістів групи спортивного удосконалення з метою покращення рівня розвитку рухових здібностей.

Нами проведено спостереження за змагальною діяльністю спортсменів-самбістів, вивчався досвід тренерів-викладачів щодо удосконалення підготовленості спортсменів та процесу їх підготовки в цілому.

Опираючись на власний багаторічний спортивний досвід тренувальної і

змагальної діяльності у бойовому самбо, зазначаємо, що достатньо високий рівень прояву рухових здібностей є дуже ефективним на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей, а також має сильний взаємозв'язок із технікою виду спорту (бойове самбо).

З метою покращення рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості досліджуваного контингенту нами розроблена та впроваджена у процес спортивної підготовки навчально-тренувальна програма, розрахована на місячний цикл тренувань (базовий мезоцикл) та одночасно спрямована на загальну і спеціальну фізичну підготовленість спортсменів-самбістів з урахуванням специфіки виду спорту.

Запропоновані два комплекси розминки, що по чергово використовувались на початку тренувальних занять. Кожен містив засоби загальної і спеціальної спрямованості.

Всього в дослідженні взяло участь десять спортсменів-самбістів групи спортивного удосконалення (хлопці).

Тренування проводились чотири рази на тиждень в понеділок, середу, четвер та суботу. Два тренувальних заняття були спрямовані на технічне вдосконалення, одне – на удосконалення фізичної підготовленості спортсменів та день спарингів. Значна увага приділялася правильному виконанню вправ спеціальної фізичної підготовки з метою значного покращення її у досліджуваного контингенту.

По завершенні експерименту, з метою перевірки ефективності запровадженої програми удосконалення фізичної підготовленості спортсменів-самбістів групи спортивного удосконалення нами повторно проведено тестування.

Динаміка змін результатів у тестах загальної і спеціальної фізичної підготовки у бойовому самбо свідчить про позитивні зрушення протягом досліджуваного періоду, достовірність яких визначалася за t-критерієм Стьюдента при $P < 0,05$.

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють

стверджувати, що розроблена нами і впроваджена у навчально-тренувальні заняття програма удосконалення загальної і спеціальної фізичної підготовленості спортсменів-самбістів групи спортивного удосконалення з використанням засобів бойового самбо є ефективною і може бути використана тренерами-викладачами у професійній діяльності під час підготовки спортсменів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багиров И. А. Особенности подготовки единоборцев в самбо с использованием технических средств. URL: http://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/20876/1/RSVPU_2017_458.pdf (дата звернення 20.12.2021).
2. Боевое самбо – уникальное единоборство. URL: <http://ru.sport-wiki.org/vidy-sporta/sambo/> (дата звернення 23.10.2021).
3. Васнин М. В. Методика воспитания волевых качеств у самбистов 12-13 лет. ВКР. Екатеринбург: РГППУ, 2016. 59 с.
4. Ткаченко А. В. Программирование специально-подготовительных упражнений у структуре тренировки с учетом двигательного-координационной специфики ведущих групп мышц у борцов-самбистов: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Смоленск, 2006. 24 с.

ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

Стрижаков Артем Олегович
кандидат педагогічних наук
Директор ТОВ «Цифромаркет»

Анотація. Будь-яка особистість володіє достатньо великим потенціалом, який реалізується в окремій діяльності лише частково. Тому його об'єктивна і більш чи менш повна оцінка можлива за умови розгляду всієї сукупності діяльностей, які виконуються особистістю. Важливо, що реалізація й розвиток її потенціалу суттєво залежить від того, в які зв'язки з іншими людьми і яким чином ця особистість включається.

Ключові слова. Особистість, потенціал, діяльність, сукупність, розвиток, людина.

Людина може вибудовувати свою поведінку і виконувати дії на рівні свого «буденного «Я», але вона не може здійснювати свої вчинки і дії на рівні свого «вищого «Я». У більшості людей їх буденна поведінка визначається буденним «життєвим «Я», і воно, за А. Маслоу [1], ініціюється дефіцитарними потребами. Проте в критичних або екстремальних ситуаціях у деяких з них регулювання поведінки й діяльності починає виконувати «вище «Я», і при цьому у них актуалізуються побутові потреби. Разом з тим в цих же дослідженнях описані люди (по відношенню до загальної маси їх зовсім небагато), для яких основні цінності життя і культури стали їхніми суб'єктивно значущими цінностями, і їхня життєдіяльність переважно регулюється їх «вищим «Я». Категорія активності є однією із центральних у психолого-педагогічній науці. У наукових дослідженнях цієї категорії важливими є поняття, які розкривають сутність активності – процес, дія, вчинок, поведінка, діяльність, життєдіяльність тощо. Активність зазвичай зіставляється із близькою до неї категорією діяльності. При цьому одні автори розглядають активність як характеристику діяльності

людини, що протиставляється пасивній діяльності. Поняття активності в цьому разі співвідноситься із самодіяльністю як діяльністю, що не нав'язується зовні, а є внутрішньо необхідною людині. Інші автори обґрунтовано вважають, що активність – ширша категорія, що розповсюджується на процеси та явища органічного світу. Є також дослідники, які вважають, що доцільно говорити про активність стосовно не тільки біологічного й соціального рівнів матерії, але й неорганічного. Так, М. Дьомін вважає, що активність є основою матерії, виражаючи її здатність до кількісних та якісних змін через розгортання систем вищої організації [2].

Всебічне вивчення проблеми співвіднесеності понять активності та діяльності здійснене К. Абульхановою-Славською [3]. Принципову відмінність між активністю та діяльністю вона вбачає у тому, що діяльність зумовлена потребою у предметі, а активність – потребою у діяльності. Для діяльності залежність від предмета потреби має безпосередній характер, а для активності ця залежність опосередкована діяльністю. Активність визначає діяльність, тобто мотиви, цілі, спрямованість, бажання для здійснення діяльності. Активність «передую» діяльності й «супроводжує» її протягом усього процесу здійснення. Спрямована на діяльність, що має справу з предметом, активність визначається суб'єктом. Основною властивістю активності є її належність суб'єкту, внаслідок чого суб'єкту активності притаманні всі характеристики суб'єкта діяльності (психічні, моральні, соціальні, професійні та інші), однак які мають особистісне забарвлення та особистісно спрямовані. Активність виникає як життєве утворення особистості і є вищим стосовно діяльності рівнем. Характер активності визначається й опосередковується вищими життєвими потребами. Координуюча роль активності полягає у посередництві між елементами системи (діяльністю, спілкуванням тощо), у тій необхідній мірі соціальних і особистих взаємодій, за допомогою якої вони реалізуються оптимально. Якщо діяльність ще не сформувалася, якщо не склалася сама особистість, її вищі життєві потреби, активність може виступати не як координатор, а як дезінтегратор життя людини. Розрізняючи внутрішню та

зовнішню активність організму людини, слід зазначити, що соціалізація, яка відбувається в онтогенезі, переважно відноситься до зовнішньої активності. Але найбільш узагальнені параметри внутрішньої активності також зазнають закономірних змін. Це дозволяє у психологічних аспектах індивідуальності бачити співвіднесеність показників фізіологічної та психічної активності. Загальні положення цих відносин були сформульовані Б. Ананьєвим у його поглядах стосовно структури індивіда, з одного боку, і властивостей темпераменту й задатків – з іншого [4].

Активність – це реальна організація життєвого часу, тобто, структурування об'єктивних суспільного й природного часу, перетворення їх впливу, зняття обмежень, розширення можливостей, зміна напрямків. За характером регуляції часу життя виділяють чотири індивідуально-типологічних варіанти активності: 1). Стихійно-побутовий тип регуляції часу: людина перебуває в залежності від подій та обставин життя. Вона не встигає за часом, не може організувати послідовність подій, передбачити їх перебіг чи запобігти їм. Цей спосіб організації життя характеризується ситуативністю поведінки, відсутністю особистої ініціативи. 2). Функціонально-дієвий тип регуляції часу: людина активно організовує перебіг подій, спрямовує їх хід, своєчасно включається в них, досягаючи ефективності. Але ініціатива охоплює тільки окремі періоди подій, відсутня пролонгована регуляція часу життя. 3). Споглядальний тип: виявляється у пасивності, відсутності здатності до організації часу. 4). Перетворюючий тип: характеризується пролонгованою організацією часу, співвіднесеною зі смыслом життя, із логікою суспільних тенденцій. Інший аспект активності, що характеризує побудову життєвої стратегії, насамперед пов'язаний з ініціативою та відповідальністю. Значна кількість наукових досліджень присвячена вивченню індивідуальних особливостей певних видів соціальної активності, таких, як професійна, навчальна діяльності, пізнання та спілкування. Підсумком цих досліджень є опис різних індивідуально-типологічних стилів особливостей діяльності, пізнання, спілкування. У зарубіжній психології дослідження індивідуальних

аспектів соціальної активності передусім пов'язане з ім'ям А. Адлера, який запропонував поняття стилю життя й «креативного «Я», що підкреслюють активний характер життя людини [5].

Г. Саллівен розглядає особистість як енергетичну систему, активність якої редукує напругу [6]. Одним із компонентів особистості є динамізми – стійкі паттерни перетвореної енергії. Важливим динамізмом, пов'язаним із міжособистісними стосунками, є динамізм «Я», або ж система «Я».

К. Левін подає особистість як складну енергетичну систему. Рід енергії, який здійснює психологічну роботу, позначається ним як психічна енергія. У результаті зовнішніх чи внутрішніх змін відбувається зростання напруги в певних частинах психічної системи (особистості), що зумовлює порушення рівноваги. Психічна енергія звільняється, якщо психічна система намагається відновити рівновагу. Для переходу від енергії і напруги до поведінки, К. Левін пропонує застосовувати поняття валентності і сили [7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.
2. Демин М.В. Природа деятельности. Москва: МГУ, 1984. 168 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М: Мысль, 1991. 299 с.
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968. 340 с.
5. Адлер А. Индивидуальная психология. *История зарубежной психологии* / ред. П.Я.Гальперин, А.Н.Ждан. Москва. 1986.
6. Салливэн Г.С. Межличностная теория психиатрии. *История зарубежной психологии* / ред. П.Я.Гальперин, А.Н. Ждан. Москва, 1986. С. 172- 185.
7. Левин К. Теория поля в социальных науках. [пер. с англ.] Санкт-Петербург., 2000. 368 с.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Філімонова Тетяна Володимирівна,

к.пед.н., ст.викладач кафедри початкової та дошкільної освіти

Горбильова Альона Андріївна

Студентка

Миколаївський національний університет

імені В. О. Сухомлинського

м. Миколаїв, Україна

Анотація: Сучасне суспільство характеризується глобальним процесом інформатизації, стрімким переходом на новий етап розвитку – інформаційне суспільство. У зв'язку з цим, серед основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні визначено забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні всебічно розвиненої особистості. Реалізація сучасної освітньої парадигми значною мірою залежить від учителя початкової школи. Сьогодні учитель перестав бути основним джерелом знань для учнів, які отримують значний обсяг інформації в інформаційно-комунікаційному середовищі, створеному телебаченням, відеофільмами, комп'ютерними програмами й іграми, Інтернет, різноманітною навчальною й науково-популярною літературою тощо. Основною метою всіх інновацій в освітній галузі є сприяння переходу від механічного засвоєння учнями знань до формування вмінь і навичок самостійно здобувати знання. Успішність розв'язання цього завдання значною мірою залежить від мети використання комп'ютера в навчальному процесі, якості й можливостей програмного забезпечення та від того, яке місце посяде комп'ютер в системі дидактичних засобів. Ще і сьогодні провідне місце у викладанні предметів займають традиційні засоби – дошка, крейда та друковані джерела (підручники, зошити з

друкованою основою). Завдяки ж використанню ІКТ навчальне середовище можна доповнити відео, звуком, анімацією. Усе це здійснює значний вплив на емоційну сферу молодшого школяра, сприяючи підвищенню пізнавальної активності, підвищенню інтересу до предмета та навчання взагалі, активізації навчальної діяльності учнів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інформатизація, гігієна, комп'ютер, учень, початкова школа.

Комп'ютерні технології або ІКТ — засоби, пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою і управлінням інформації. Цей широко вживаний термін включає в себе всі технології, що використовуються для спілкування та роботи з інформацією.

За Дж. Велінгтоном, комп'ютерних технології – це системи, створені для виробництва, передачі, відбору, трансформації (обробки) і використання інформації у вигляді звуку, тексту, графічного зображення і цифрової інформації". Якщо в якості ознаки інформаційних технологій вибрати інструменти, за допомогою яких проводиться обробка інформації (інструментарій технології), то можна виділити наступні етапи її розвитку.

Основним видом використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання є їх органічна інтеграція в певні уроки. У цікавій, динамічній, ігровій формі учні молодших класів опановують комп'ютерні засоби, набувають первинних навичок користування пристроями введення виведення, початковими вміннями й навичками управління комп'ютером та одночасно удосконалюють свої знання з певних навчальних предметів, розвивають пам'ять, просторову уяву, логічне мислення, творчі здібності.

Таким чином, з точки зору дидактики ІКТ дозволяють:

- забезпечити зворотній зв'язок в процесі навчання;
  - зробити навчання більш інтенсивним, головне, ефективним за рахунок
- реалізації можливостей мультимедіа навчальних систем до дієвого і наочного подання навчального матеріалу;

- підвищити у наочності навчального процесу;
- забезпечити пошук інформації із різноманітних джерел;
- індивідуалізувати навчання для максимальної кількості дітей з різними стилями навчання і різними можливостями сприйняття.

- моделювати досліджувані процеси або явища;
- організувати колективну й групову роботи;
- здійснювати контроль навчальних досягнень;
- створювати сприятливу атмосферу для спілкування [2, с. 236].

Використання ІКТ на уроці дозволили повною мірою реалізувати основні принципи активізації пізнавальної діяльності:

- принцип рівності позицій;
- принцип довірливості;
- принцип зворотного зв'язку;
- принцип заняття дослідницької позиції.

Реалізація цих принципів проглядається на всіх уроках, де застосовується ІКТ. Використання ІКТ дозволяє проводити уроки:

- на високому естетичному і емоційному рівні (анімація, музика);
- забезпечує наочність;
- залучає велику кількість дидактичного матеріалу;
- підвищує обсяг виконуваної роботи на уроці в 1,5 - 2 рази;
- забезпечує високий ступінь диференціації навчання (індивідуально - підійти до учня, застосовуючи різнорівневі завдання).
- скорочує час для контролю та перевірки знань учнів;
- учні вчаться навичкам контролю та самоконтролю.

Особливістю навчального процесу із застосуванням інформаційних технологій є те, що центром діяльності стає учень, який виходячи зі своїх індивідуальних здібностей та інтересів, вибудовує процес пізнання.

Учитель часто виступає в ролі помічника, консультанта, що заохочує оригінальні знахідки, стимулюючого активність, ініціативу, самостійність [3, с. 12].

Інформатизація освіти – один з основних напрямів процесу інформатизації, продиктований потребами сучасного суспільства, у якому головним рушієм прогресу є індивідуальний розвиток особистості. Вона має забезпечити впровадження в практику програмно-педагогічних розробок, спрямованих на інтенсифікацію навчального процесу, вдосконалення форм і методів організації навчання.

Введення у навчальний процес такого технічного засобу, як персональний комп'ютер, потребує комплексної гігієнічної і психо-педагогічної оцінки в аспекті можливого негативного впливу на здоров'я учнів під час їхньої роботи в кабінетах комп'ютерної техніки. розвитку розумових здібностей, пам'яті, просторової уяви, уваги, моторики; підвищує інтерес до навчання; створює гарний настрій. Результати досліджень свідчать, що в кабінетах комп'ютерної техніки за наявності десяти працюючих комп'ютерів протягом дня значно підвищується температура повітря, знижується вологість. Ступінь стомлювання учнів на уроках з використанням персонального комп'ютера вища, порівняно із звичайними. Робота на персональному комп'ютері відрізняється від інших видів діяльності значними функціональними змінами нервово-емоційного статусу, потребує напруженої роботи здорового аналізатора, супроводжується вимушеною робочою позою. Це пов'язано з тим, що користувачу комп'ютера доводиться читати інформацію на екрані монітора (роздивлятися букви, малюнки) і одночасно на клавіатурі, тобто дуже часто відбувається переведення погляду з екрана на клавіатуру, в результаті чого виникає часта переадаптація зору [1, с. 37].

Основні гігієнічні принципи безпечного для здоров'я застосування комп'ютерної техніки під час навчання школярів:

- гігієнічна доцільність розміщення та створення відповідних оптимальних умов у приміщеннях кабінетів комп'ютерної техніки;
- обладнання кабінету спеціальними меблями, призначеними для комп'ютерної техніки відповідно вікових особливостей користувачів;
- гігієнічне нормування всіх чинників, що виникають при роботі

комп'ютерної техніки і можуть змінювати внутрішнє навчальне середовище;

- нормування тривалості безперервної роботи учнів на персональних комп'ютерах залежно від віку і вихідного стану здоров'я дітей;
- психо-гігієнічна експертиза навчальних комп'ютерних програм;
- виховання дітей у напрямку засвоєння гігієнічної культури користування комп'ютерною технікою.

Для профілактики зорового стомлення на уроках необхідно дотримуватись певних рекомендацій: оптимальна тривалість безперервного заняття на комп'ютері для дітей 6-річного віку – 8-10 хв, 7-10-річних – 10-15 хв, не більше чотирьох разів на тиждень [1, с. 134].

Основним видом діяльності учня початкової школи є гра. Комп'ютерні навчальні програми ставлять перед дитиною реальні цілі, які можливо досягнути: розв'яжеш приклади – допоможеш казковим героям. Таким чином, в учня формується позитивна мотивація засвоєння знань та асоціативне мислення, розвиває математичні, конструкторські та комбінаторні здібності.

Досвід роботи багатьох вчителів з молодшими школярами дозволяє зробити такі висновки:

1. Застосування сучасних інформаційних технологій у початковій школі сприяє більш активному і свідомому засвоєнню учнями навчального матеріалу з математики, природознавства, української мови, предметів художньо-естетичного циклу.

2. Оволодіння елементами комп'ютерної грамотності не викликає суттєвих труднощів у молодших школярів. При цьому, комп'ютерні ігрові програми сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, створюють позитивне емоційне ставлення учнів до діяльності, опосередкованої комп'ютером.

3. В процесі сумісної комп'ютерно-ігрової діяльності виникає «кооперуючий ефект». Учні у грі проти комп'ютера допомагають, як правило, несвідомо один одному. Шукають раціональні способи організації сумісних дій, навіть в тому випадку, коли така задача їм не ставиться в явному вигляді.

4. Навчаючі і контролюючі програми, програми-тести, програми-редактори стимулюють інтерес молодших школярів до навчальної діяльності, сприяють формуванню логічного, творчого мислення, розвитку здібностей учнів.

5. Використання інформаційних технологій на уроках в початковій школі є одним з найсучасніших засобів розвитку особистості молодшого школяра, формування інформаційної культури [4, с. 7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойченко Т. та інші. Як виростити дитину здоровою: Посібник для батьків учнів молодшого шкільного віку. Київ: Прем'єр-Медіа, 2001. 204 с.
2. Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнича група ВНУ, 2008. 352 с.
3. Петлюшенко Н. Упровадження комп'ютерних технологій у початковій школі. *Початкове навчання і виховання*. 2012. №1. С. 12.
4. Кітаєва М. Використання мультимедійних технологій. *Початкова освіта*. 2011. №38. С. 7.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РАННЬОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Форостян Ольга Іванівна,
д.п.н., професор, завідувач кафедру
дефектології та фізичної реабілітації,
Орлова Віолетта Андріївна,
здобувач ОС «магістр»,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

Сучасні трансформаційні процеси у вітчизняній освітній галузі зумовлені кардинальними суспільно-політичними, соціально-економічними, соціально-педагогічними та культурологічними змінами впродовж останніх десятиліть. Видозмінилися зміст, мета і стратегічні напрями усіх ланок освіти, аби демократизувати й гуманізувати її відповідно до світових стандартів. Модернізація освіти визнана пріоритетом у суспільстві (Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)), Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти тощо). Наразі визначено й пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку національної освіти: особистісна орієнтація; створення для всіх громадян рівних можливостей у здобутті якісної освіти; постійне підвищення її якості, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; розвиток безперервної освіти та навчання упродовж життя; забезпечення освітніх потреб осіб з особливостями психофізичного розвитку тощо. Створено нову законодавчо-нормативну базу, яка визначає стратегічні завдання та регулятивні механізми освіти у всіх її ланках – від дошкілля до вищої школи.

Демократичні перетворення в Україні поступово, але неухильно зумовлюють поступальний розвиток національної освіти. Економічні та політичні труднощі попередніх десятиліть і сучасного державотворення позначились і на сфері освіти. Водночас, як зауважують провідні науковці

(В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, В. Зязюн, В. Кремень, В. Таланчук та ін.), нового ідейного стимулу набули педагогічна наука й освітянська практика, орієнтуючись на національні пріоритети й надбання попередніх поколінь, враховуючи світовий досвід, вони є вагомим підґрунтям для розвитку сучасної освіти в Україні.

Завдяки інноваційним ініціативам та дослідженням кількох груп науковців розгорнулася концептуальна наукова робота, яка може стати системною, базовою щодо нових підходів в окремих напрямках спеціальної освіти (В. Засенко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, С. Литовченко, О. Фодоренко, А. Замша, та ін.). Такі завдання потребують проведення фундаментальних порівняльних, пролонгованих досліджень у різних напрямках, менеджменту освіти, в суміжних галузях тощо. Водночас напрацювання вітчизняних науковців і практиків, а також досвід зарубіжних країн, поданий через призму розуміння сучасних запитів педагогічної науки та практичної освіти в Україні, вдосконалення техніки і нових технологій може стати вагомим підґрунтям для здійснення інноваційних кроків у подальшій розбудові національної системи освіти.

Наразі кардинальні демократичні та гуманістичні тенденції, що спостерігаються у розвитку світової спільноти, спонукають до запровадження нових досвідів у реалізації освітньої та соціальної інтеграції осіб з психофізичними порушеннями.

Згадані країни пройшли ще один етап, що характеризувався створенням служб/центрів супроводу (медико-психолого-педагогічного, реабілітаційного та соціального) різних форм власності й відомчого підпорядкування, державних і громадських. Це спостерігається нині в Україні. У багатьох країнах вони існують і досі, однак практично у всіх було створено державну структуру забезпечення супроводу, яка узгоджує діяльність різних галузей і відомств; сукупно охоплює всі функції, необхідні для налагодження цієї справи в межах національної системи освіти для всіх дітей і молоді, в тому числі з порушеннями розвитку.

Науково виважене проектування розвитку національної системи освіти осіб з психофізичними порушеннями на основі аналізу їх генезису, прикладних досліджень у галузі спеціальної педагогіки, менеджменту освіти, суміжних галузях, документів щодо розробки науково обґрунтованої стратегії і тактики модернізації освітньої галузі, досвіду науки і освітньої практики зарубіжних країн дають змогу окреслити нові можливості вдосконалення, переформатування, розширення їх структури та функцій [1].

В якості ключової структури в цій системі нам вбачається за необхідне створення мережі державної служби супроводу. Така служба має організовуватися в кожному освітньому окрузі на основі вже функціонуючих психолого-медико-педагогічних консультацій, мережа яких доволі розгалужена в Україні [3]. Доцільність територіального поділу не за обласним принципом, а саме на освітні округи, віднедавна обговорюють як практики, так і освітянські відомства. Окружна служба супроводу матиме змогу охопити всіх дітей певної місцевості та раціонально розподілити кадрові ресурси для задоволення потреб населення.

Пріоритетними мають стати й програми раннього розвитку/програми раннього втручання («early intervention»), що поширилися в США та країнах Європи ще у 70-ті роки ХХ ст.. Загалом ці програми мають на меті діяльність за такими напрямками: оцінювання рівня розвитку дитини; організація розвивального середовища, розвиток і корекція всіх сфер (зорового, слухового сприйняття, предметних дій, розвиток передумов розуміння мовлення й активного мовлення, емоційного та розумового розвитку, соціальних навичок, виявлення спеціальних освітніх потреб з огляду на певні порушення розвитку), а також соціальний та психологічний супровід дитини та її родини, консультування батьків, їх спеціальне навчання; координування певних видів допомоги, необхідної дитині та родині тощо.

Загалом раннє втручання/корекція може: запобігти подальшим ускладненням у разі запровадження відповідної терапії, слухопротезування, допомоги сурдопедагога та логопеда; посилити результати корекційних заходів;

подолати/послабити порушення або певним чином полегшити стан дитини; створити можливість для хорошого старту для розвитку слухового сприймання, розвитку мовлення, мислення, інших необхідних навичок; сприяти позитивному ставленню дитини до оточення та, відповідно, оточення до неї; створити почуття турботи та емпатії [2].

В Україні окремі організації практикують ранню допомогу дітям різних категорій. Водночас її не можна охарактеризувати як поширену та системну. Загалом такі програми раннього втручання вивірені практикою багатьох країн з точки зору економічної та гуманістичної доцільності. Тож, запровадження в якості обов'язкової системи раннього розвитку (на державному рівні) із забезпеченням її методиками комплексної допомоги, можна вважати першочерговим завданням для розбудови національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні. Проте варто застерегти, що розбудова нової системи в жодному разі не має стати причиною відмови від уже існуючих закладів, які надають ранню допомогу. Вони можуть стати її прообразом, своєрідним підмурівком, і поступово мають влитися в загальнодержавну службу ранньої допомоги, відповідним чином реорганізуючись.

Визнаючи перспективність закладів нового типу [1], недопустимо руйнувати систему спеціальної освіти, яка вже сформувалася і діяла упродовж десятиліть. Паралельно зі створенням нових закладів важливо удосконалювати вже існуючі, надаючи їм нових функцій, розбудовуючи якісно нову взаємодію спеціальних та загальноосвітніх закладів. Межі між масовими і спеціальними закладами мають стати прозорими, щоб кожна дитина з порушеннями слуху мала змогу реалізувати своє право на освіту в будь-якому типі освітнього закладу й отримати якісну освіту та необхідну спеціальну підтримку для досягнення максимальних результатів.

Висновки. Так, нові завдання перед спеціальними школами зумовлені не лише оновленням змісту освіти, новими державними стандартами тощо, а й інклюзивними тенденціями. Спеціальні школи мають трансформуватися таким чином, аби стати багатофункціональними та виступати ресурсними центрами

для загальноосвітніх шкіл і їх педагогів, учнів та батьків. Маючи у своєму арсеналі практичний досвід, матеріальні (спеціальну техніку, апаратуру, комп'ютерні програми тощо) та кадрові ресурси, вони можуть також забезпечувати загальноосвітні заклади специфічними матеріалами і методами викладання; проводити спеціальні індивідуальні заняття з розвитку слухового сприймання та мовлення; штатні психологи спеціальних шкіл можуть надавати допомогу як дитині з порушеннями слуху, котра навчається в масовому закладі, так і педагогам, класу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Інноваційна стратегія розвитку освіти як підґрунтя "українського прориву" / В. П. Андрущенко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 6–14.
2. Державний стандарт спеціальної освіти дітей з особливими потребами / Інститут дефектології АПН України, НВП "ВАБОС".– Київ, 2003. 150 с.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / А. А. Колупаєва, О.М. Таранченко // Особлива дитина : навчання і виховання. № 3(79). – 2016. – С. 7 – 18.

УДК 37.016

**ОБГРУНТУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ
ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБОМ ГРИ «ТЕТРИС»**

Шевцова Тетяна Сергіївна,

студентка, 2 курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта,
Херсонський державний університет

Цюпак Ірина Миколаївна,

к.пед.н., доцентка кафедри
педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти
Херсонський державний університет
м. Херсон, Україна

Анотація: у статті науково висвітлено теоретичні та методичні аспекти формування навички просторового орієнтування у дітей дошкільного віку засобом гри «Тетріс». Схарактеризовано різновиди гри «Тетріс» та сформульовано рекомендації з формування навички просторового орієнтування у дітей дошкільного віку засобом гри «Тетріс».

Ключеві слова: просторове орієнтування, діти дошкільного віку, засіб, гра «Тетріс»

Вступ. У швидкоплинних умовах трансформації інформаційного та оточуючого простору, людині для успішної адаптації та діяльності в довкіллі, потрібні умови для опанування навичками орієнтуватися в довкіллі, що постійно розвивається і вдосконалюється.

Саме тому роботу з опанування навичками орієнтування у просторі потрібно починати з дошкільного віку, адже опанування цим вмінням є одним із завдань підготовки дитини до самостійності.

Мета роботи: представити результати дослідження з теми кваліфікаційної роботи «Формування навички просторового орієнтування у дітей дошкільного віку засобом гри «Тетріс»».

Матеріали та методи. Період дитинства сенситивний для формування образу світу та його цілісної картини. Пізнавальні процеси, що стимулюють взаємодію дитини з навколишнім світом, його багатовимірністю та різноманіттям, вибудовують картину взаємозв'язків та залежностей між предметами та явищами навколишнього довкілля, характеристик та властивостей сприйнятих об'єктів і образів у просторі.

Результати та обговорення. Аналіз наукових праць та досліджень надав підстави стверджувати, що проблема вивчення особливості просторового орієнтування знайшла своє відображення у роботах у різних аспектах: як передумова успішного процесу соціалізації та підготовки дитини до життя, до навчання у школі (Сторожева В., Ковалевська Н., Голота Н.); орієнтування на мікроплощині, на місцевості, за планом, організації розвивального середовища (Кондратенко С., Грицишина Т.); визначають ефективний спосіб формування на заняттях математики, з використанням методу моделювання, освітніх ситуацій, гри й ігрових вправ, дидактичних ігри та вправ, рухливі ігор (Міськова Н., Баланович Т., Кривошея Т., Власюк А., Жучкова А., Коваленко О., Березна Ю., Тітаренко С.); зміст і педагогічні прийоми формування просторових уявлень (Сахно А., Степанова Н.); дослідження мовленнєвої системи у взаємозв'язку з розвитком просторових уявлень (Зіборов О., Кордонець В.). Проте, особливості використання настільно-друкованих ігор, а саме «Тетріс» як засобу формування просторового орієнтування не знайшло свого відображення у наукових дослідженнях, що й зумовило вибір теми кваліфікаційного дослідження.

Аналіз проблеми формування навички просторового орієнтування у дітей дошкільного віку в педагогічній та методичній літературі надав змогу визначити та уточнити, що для більш ефективного формування просторового сприймання та уявлень у дітей, потрібно використовувати всі можливі та

існуючі види діяльності (ігрова, розумова, художня, трудова та інші) та методи організації роботи (ігровий, моделювання, освітні ситуації, організація середовища) задля реалізації кінцевої мети навчання дітей, а саме вміння використовувати свої навички і уміння в повсякденному житті.

Трансформація освіти потребує розкриття виняткової ролі освоєння предметного і соціального простору в сприйнятті дитиною цілісної картини світу, усвідомленні свого місця в ньому. Вихователь, пронизуючи всі сфери взаємодії дитини з довкіллям, має враховувати складові орієнтування в просторі, адже це впливає на розвиток самосвідомості дитини, й є складовою процесу соціалізації. Всебічний та гармонійний розвиток дитини дошкільного віку неможливий без формування навички просторового орієнтування. Розглянемо зміст поняття «просторове орієнтування» для уточнення змістової складової проблеми дослідження.

За результатами аналізу науково-педагогічної та методичної літератури, Чопик Л. було визначено, що просторове орієнтування дошкільників трактується, як основа їх життєвої компетентності, що забезпечує пізнання навколишнього світу і взаємодію з ним» [1, с. 12]. «Просторове орієнтування - це складний системний механізм, в основі якого лежать процеси сприймання та уявлення, беруть участь зоровий, слуховий, кінестетичний аналізатори» [2].

Просторове орієнтування має універсальне значення для всіх сторін діяльності людини, торкаються різних напрямів її взаємодії з дійсністю та навколишнім довкіллям, а відтак, являє собою найважливішу властивість людської психіки. Вміння дитини дошкільного віку уявляти, прогнозувати, що станеться в найближчому майбутньому в просторі, формує у неї основи аналізу, синтезу, логіки і мислення, як складових орієнтування у просторі.

Аналіз наукової та методичної літератури дав змогу визначити залежність змістової складової етапів формування просторових уявлень дітей дошкільного віку від таких напрямів роботи: - орієнтування об'єктне: на собі, відносно себе, від предмету; - орієнтування у довкіллі та просторі: малий (аркуш, ігрове поле,

стіл тощо), великий (кімната, будинок, ігровий майданчик, вулиця тощо); - орієнтування в русі: словесна інструкція, карт-схема; - мовленнєве орієнтування: вербалізації, лінгвістичні [1; 2; 3; 4; 5].

Задля більш ефективного формування просторового сприймання та уявлень у дітей, потрібно використовувати всі можливі та існуючі види діяльності (ігрова, розумова, художня, трудова та інші) та методи організації роботи (ігровий, моделювання, освітні ситуації, організація середовища) задля реалізації кінцевої мети навчання дітей, а саме вміння використовувати свої навички і уміння в повсякденному житті. Таким чином, враховуючи збіг ігрової діяльності та ігрового методу, які рекомендують використовувати педагоги у освітній роботі з формування навички просторового орієнтування, було обрано засіб гра «Тетріс».

Схарактеризуємо обраний засіб та визначмо напрямки використання гри з освітньою метою. Проаналізувавши інтернет середовище на наявність інформації про гру «Тетріс» (Tetris) було з'ясовано, що існує декілька типів гри:

1. Класична електронна гра.
2. Настільно-друкована гра: - дерев'яна; -пластикована; - картонна.
3. Мобільний додаток: - Tetris; - Wood Block.
4. Комп'ютерні онлайн ігри «Тетріс».

Завдання у іграх «Тетріс» різних видів спрямовані на розвиток зорової пам'яті, просторового орієнтування й логічного мислення, пошук стратегії заповнення пуста простору. Виконання дитиною завдань сприятиме розвитку дрібної моторики, уваги, вмінню охоплювати ігрове поле зором та прораховувати гру на кілька кроків уперед, планувати свої дії, бачити картинку ігрового поля повністю й добирати на око потрібні фігури.

Розглянемо специфіку формування навички просторового орієнтування у дітей дошкільного віку на ігровому полі, що відповідає реалізації завдання з орієнтування у довкіллі, а саме у малому просторі, (аркуш, ігрове поле, стіл тощо) на прикладі дерев'яної іграшки сортера «Тетріс Розумний лис», запропонованої маркетплейсом України Prom.ua [6].

Пропонуємо методичні рекомендації з формування навички просторового орієнтування у дітей старшого дошкільного віку на ігровому полі.

Робота складається з таких етапів:

1. Попередня робота (знайомство з грою).
2. Самостійні ігри дітей (звикання до гри та задоволення ігрової потреби).
3. Освітня робота з ігровим засобом (реалізація освітнього завдання): - інструкції надає вихователь; - інструкції надає дитини вихователю; - інструкції надає дитини дитині.
4. Участь батьків (використання гри удома): - самостійні ігри дітей; - спільні ігри з дорослим: дорослий-дитина, дитина-дорослий.

Розглянемо детально особливості роботи на кожному з визначених напрямків роботи з формування навички просторового орієнтування у дітей старшого дошкільного віку на ігровому полі засобом дерев'яної іграшки сортера «Тетріс Розумний лис».

Попередня робота (знайомство з грою). Робота розпочинається з ознайомлення дітей з площиною ігрового поля, пояснення мети та правил гри, показу блоків, їх називання (назви фігурам даються за асоціацією, тобто на що схоже). Обговорення варіантів викладання фігурок на полі. Повторення просторових напрямків поля та активізація їх у словнику дитини.

Самостійні ігри дітей передбачають звикання до гри та задоволення ігрової потреби. Ця робота є важливою у роботі, адже дозволить дитині награтися, щоб не відволікатися при реалізації наступних напрямів. Діти можуть грати за правилами, викладати візерунки запропоновані альбомами, будувати з блоків тощо. Гра має відтворювальний характер, так як на полі наявна розмітка місцезнаходження фігур, на яку діти можуть накладати та заповнювати поле. Коли ігровий потенціал гри реалізовано, можна переходити до використання ігрового засобу з освітньою метою.

Освітня робота з ігровим засобом передбачає реалізацію освітнього завдання, а саме організацію роботи з формування навички просторового орієнтування у дітей старшого дошкільного віку на ігровому полі. Робота

проводиться поступово та реалізується під керівництвом вихователя у різних формах. Для освітньої роботи, щоб прибрати репродуктивну складову ігрове поле не повинно містити розмітки, що надає грі продуктивний характер та спонукає до самостійної роботи.

Інструкції надає вихователь: така робота передбачає спільну гру вихователя з дитиною, під час якої надається інструкція, яку дитина має відтворити. Інструкції можуть мати різні рівні складності: прості завдання (передбачають викладання по одній фігурі); ускладнені завдання (інструкції передбачають заповнення кутів декількома фігурами; заповнення сторін декількома фігурами, щоб утворилася вдовж сторони суцільна лінія; заповнення центру (середини) поля декількома фігурами, щоб утворилася заповнена фігура); складне завдання (передбачає заповнення всієї поверхні поля).

Інструкції надає дитини вихователю: пропонується дитині задати подібні завдання вихователю, таким чином робота спрямована на активізацію словника та виведення просторових понять у зовнішнє мовлення. Важливим у цій роботі, окрім надання інструкції дорослому, є перевірка виконаної роботи. Тобто реалізація контрольної-оцінних дій.

Інструкції надає дитини дитині: коли діти засвоїли роботу на виконання інструкцій; загадування завдань та перевірку правильності їх виконання, можна запропонувати дітям роботу в парах. Під час такої роботи діти виконують завдання по черзі.

Участь батьків є не менш важливою у організації роботи з формування навички просторового орієнтування у дітей старшого дошкільного віку. Така робота передбачає використання гри «Тетріс» вдома. Форми роботи такі ж, як і при роботі вихователя у закладі дошкільної освіти: самостійні ігри дітей; спільні ігри з дорослим: дорослий-дитина, дитина-дорослий.

Отже, основною умовою орієнтування в просторі є розуміння дитиною просторових понять, вміння використовувати їх та швидко реагувати при пересуванні в ньому. Нами досліджено засоби й методи формування навички

просторового орієнтування у дітей старшого дошкільного віку, розроблено напрямки та схарактеризовано методичні рекомендації їх реалізації у закладі дошкільної освіти та вдома за участі батьків вихованців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Чопик Л. І. Формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Л. І. Чопик ; наук. кер. Ю. О. Войтюк ; М-во освітфи і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 17 с.

2. Система роботи по формуванню просторового орієнтування у дітей. Департамент освіти та науки Івано-Франківської міської ради. URL: <http://osvita-mvk.if.ua/>

3. Зіборов О.С., Кордонець В.В. Проблема дослідження мовленнєвої системи у взаємозв'язку з розвитком просторових уявлень дітей в онтогенезі. Перспективні питання психології. Словянськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 1. С. 62-66.

4. Міськова Н.М., Баланович Т.В. Формування просторових уявлень дітей дошкільного віку на заняттях математики в сучасних умовах. The XI International Science Conference «Modern aspects of science and practice», November 30 – December 03, 2021, Melbourne, Australia. P. 384-387.

5. Сахно А.М., Степанова Н.М. Формування просторових уявлень у дітей дошкільного віку. Черкаси, 2019. 87 с. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/4096/1/sahno.pdf>.

6. Дерев'яна іграшка сортер «Тетріс Розумний лис». Маркетплейс України Prom.ua. <https://prom.ua/ua/p1149439232-derevyannaya-igrushka-sorter.html>.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Dvornik Svitlana Ivanivna

відмінник освіти України, вчитель-методист,
викладач вищої категорії

Oposhnyan Svitlana Ivanivna,

викладач вищої категорії
Комунального закладу освіти
Полтавського базового
медичного фахового коледжу
Полтавської обласної ради
м. Полтава, Україна

Анотація: у доповіді розкрито наслідки повномасштабного вторгнення росії в Україну, роботу освітян в умовах воєнного стану, організація навчально-виховної роботи, використання різних методик і технік щодо стабілізації психологічного стану при наданні психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

Ключові слова: повномасштабне вторгнення росії та його наслідки, взаємодія учасників освітнього процесу, інформаційно-комунікативні технології, методики і техніки надання психологічної допомоги.

24 лютого 2022 року – день, що назавжди закарбувався в пам'яті кожного українця. Початок повномасштабного вторгнення росії розпочався ракетними обстрілами мирних міст і сіл України, знищенням їхньої інфраструктури, масовими вбивствами українців. Мільйони українців втратили дах над головою. Одні стали біженцями, втікаючи від війни в інші країни, інші переселялися у

більш безпечні райони України. У непростий воєнний час головним завданням кожного українця стало вистояти, вижити, перемогти.

Як воїни на фронтах війни, мужньо стали чинити свій опір завойовникам і освітяни: 14 березня 2022 року продовжили навчальний процес. За допомогою різних інформаційно-комунікативних технологій (Viber, Telegram Facebook, Instagram, освітніх платформ: SOOM, NOODL, «На урок», «Всеосвіта») було налагоджено взаємодію всіх учасників освітнього процесу. З метою підтримки викладачів та здобувачів освіти психологічні служби та волонтери провели велику інформаційно-просвітницьку роботу щодо надання першої домедичної допомоги, ознайомили їх з алгоритмами дій під час небезпечних ситуацій. З метою надання якісної психологічної підтримки здобувачам освіти викладачі, яким довелося стати і психологами, підвищували свої знання на різних освітніх платформах: «PROMETHEUS», «EdeRa», активно брали участь у науково-практичних конференціях відповідної тематики. Це допомогло їм отримати інформацію та практичні поради про психологічну саморегуляцію, розробити правильні алгоритми дій психологічної допомоги здобувачам освіти, у яких виявлені симптоми посттравматичного стресового розладу, паніки, тривоги, перевтоми, апатії, почуття провини, сформулювати корисні поради, як опанувати себе в критичних умовах, допомогти близьким та підтримувати здоровий психічний стан в незвичайних ситуаціях, формувати резилієнтність в умовах війни.

Наразі здобувачі освіти повертаються до очного навчання. Взаємодія з колективом сприяє, перш за все, відволіктися від постійного стресу, стабілізувати психологічний стан після тривоги і жахів, які довелося пережити і які відбуваються і далі. Навчально-виховний процес не переривається навіть під час тривоги. Викладачі продовжують надавати знання та психологічну допомогу здобувачам освіти в укриттях навчальних закладів, обладнаних відповідно до методичних рекомендацій МОН України та ДСНС України.

Встановлені домовленості зі здобувачами освіти, визначені критерії безпечного простору, сформовані правила, що його гарантують, – все це

допомагає стабілізувати психологічний стан і нормалізувати реакцію на ненормальні події. Враховуючи вік, індивідуальні особливості та стан здобувачів освіти, викладачі використовують різні методики та техніки психологічної допомоги: перегляд відеороликів, розроблених психологом навчального закладу, а також з рубрики «Відеоролики психологічних п'ятихвилинок» («Психологічна допомога під час війни»); техніки емоційної стабілізації: «Безпечна постать», дихальні вправи «Дихання квадратом»; «позитивну дисципліну», що сприяє підтримці здобувачів освіти, формуванню в них внутрішньої мотивації, навичок ухвалення рішень, самостійності та відповідальності; тренінги із самопомоги під час війни; гумор, який «декатастрофізує» події, є вентиляцією агресії.

У своїй діяльності, надаючи психологічну допомогу здобувачам освіти викладачі переслідують головну мету сфокусувати людину на поточній реальності та вивести до життя разом з цінностями й спогадами, закрити базові потреби і навчити жити «всередині ситуації».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник у 3-х томах. Загальна редакція: Н. Пророк (т.1), Л. Царенко (т.2), Л. Гридковець (т.3) - К.,2018;
2. Якщо ви пережили психотравматичну подію Мартіна Мюллер;
3. Як надати собі психологічну допомогу під час війни <https://globalcompact.org.ua/news> > .

УДК 159.9

ЕТИКА ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ДИСТАНТНОГО СПІЛКУВАННЯ, ЯК СКЛАДОВА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Браніцька Тетяна Ромуальдівна

д.пед.н., професор, завідувач кафедри
психолого-педагогічної освіти та соціальних наук

Гудзовська Тетяна Павлівна

Студентка спеціальності 053 “Психологія”
КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”
м. Вінниця, Україна

Анотація. Ця публікація присвячена теоретичному дослідженню форм та видів дистантного спілкування. На основі аналізу сучасної наукової, педагогічної, методологічної й психологічної літератури розглядаються сучасні проблеми такої форми взаємодії людей. Особлива увага присвячена аналізу існуючих етичних норм і правил такої форми комунікації.

Ключові слова. Дистанційне спілкування. Етика спілкування. Нетікет. Дистантне спілкування. Етикет. Мовний етикет. Етичні аспекти. Комунікативний етикет.

Актуальність дослідження. Форм спілкування, коли комуніканти розділені простором і часом стає дедалі більше. З одного боку це розширює можливості, а з другого, змінює вимоги до поведінки тих хто контактує, формує нові норми і правила.

Сформовані особистості, зі своїм життєвим досвідом та вихованням змушені підлаштовуватись. Більш складна ситуація з дітьми та підлітками, тому що морально-етичні норми спілкування формуються саме зараз - в епоху інтернету. І важливо допомогти підростаючому поколінню зберегти зміст і цінність спілкування з урахуванням етики комунікативної поведінки.

Короткий аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Незважаючи на гостроту теми статті, ще не так багато наукових досліджень і публікацій є в

широкому доступі. Тому в процесі роботи я ознайомила з точкою зору не тільки психологів, а й науковців і представників інших галузей.

В розробленому курсі “Мовленнєвий етикет ділового спілкування” автор Мілева І. В. та Попова Л. О. дуже ретельно подано рекомендації стосовно особливостей користування електронною поштою та правила телефонної розмови.

Актуальні проблеми етики міжкультурного спілкування висвітлені в статті Браніцької Т.Р «Міжкультурна компетентність як важливий чинник професійної діяльності фахівців соціальної сфери».

Поняття «міжкультурна комунікація» вперше визначив антрополог Едвард Холл та розпочав аналіз невербальної комунікації і написав відому книгу «Тиха мова» (1959). В теорії міжкультурної комунікації О. Садохін підкреслює існуючі соціокультурні, мовні традиційні відмінності різних культур, і наголошує, що здатність особистості освоїти культурні цінності інших народів означає взаємну зацікавленість партнерів один в одному, можливість задоволення ними своїх потреб та запитів, ступінь їх готовності брати участь в діалозі культур. Сприйняття і ставлення до цих культурних відмінностей, розбіжностей впливають на вид, форму і результат взаємодії, спілкування (Садохін та Грушевицька, 2004). Отже, для досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур необхідна певна сукупність знань, навичок та вмінь, спільних для всіх комунікантів, що є ознакою «міжкультурної компетентності».

Проблему культури висловлення і грамотність цікаво пропрацьовано в роботі Ю. І. Матвєєва, Етичні та психологічні аспекти взаємодії учасників дистанційного освітнього процесу.

Культура віртуального спілкування: методико-бібліографічний матеріал який уклали Є. Кулик, О. Бартош. В цій роботі розкрито таке поняття як “нетикет” та “заповіді” мережевої моралі.

Мета полягає в чіткому виокремленні понять, що розкривають суть процесу етичної поведінки дистантного спілкування. Дослідити зв'язок між

етичною поведінкою спілкування з морально-етичною поведінкою особистості в цілому.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

- зробити теоретичний аналіз нових термінів і понять, які стосуються дистантної комунікації
- з'ясувати етично-психологічні особливості спілкування на відстані
- чітко визначити існуючі форми безконтактного спілкування
- проаналізувати оприлюднену інформацію стосовно етичної поведінки в мережі
- спрогнозувати форми створення етичних норм і принципів під час спілкування.

Методи та методики дослідження.

- спостереження
- анкетування
- аналіз
- узагальнення

Результатами спостереження та анкетування студентів-психологів є наступне:

1. Відсутнє розуміння різниці між термінами дистантне та дистанційне спілкування.

2. Висока оцінка таких показників в формуванні морально-етичної поведінки особистості:

- етика дистантного спілкування
- мовленнєвий етикет
- етика слухача
- етика оратора
- етика міжкультурного спілкування

Виклад основного матеріалу дослідження. Спілкування - це процес взаємодії, спрямований на взаємне пізнання, встановлення та розвиток

стосунків, взаємовплив на стани, погляди і поведінку, а також на регуляцію спільної діяльності. Ми вже почали звикати, що ця, така важлива для більшості людей потреба дедалі більше реалізується не контактено, а дистантно. Так що ж таки називається дистантним спілкуванням? І чи є це синонімом дистанційному спілкуванню? Дистантною комунікацією є вид опосередкованої взаємодії коли комуніканти розділені простором та часом. Ми всі давно, ще до часів інтернету, мали досвід такого спілкування, це: листування, читання, телебачення. А завдяки розвитку інтернету туди додалось ще багато чого. Наприклад, листування електронною поштою, повідомлення в різних месенджерах та соціальних мережах, голосові повідомлення та інше. Така форма комунікації має багато переваг. Комуніканти мають можливість обмінюватись великою кількістю інформації, відповідь є можливість надати у зручний час і т.п.

Дистанційне спілкування - це вид усного спілкування. Тобто, це ситуація коли комунікантів розділяє лише простір. В ситуації коли ті хто спілкуються знаходяться поряд, процес має особливе емоційне забарвлення. Окрім вербального способу спілкування комуніканти мають можливість бачити ситуацію цілісною картиною. Контакт складається не тільки зі слів, а й зовнішнього вигляду, зорового контакту, атмосфери де вони знаходяться, мова доповнюється жестами, мімікою. На жаль, поява мобільних телефонів, месенджера, соціальних мереж для багатьох почали витісняти потребу в “живому” спілкуванні. Це вибір кожного.

Спілкування в залежності від кола, рівня освіченості, статусу, виховання особистостей завжди мало правила та кордони. І це формувало комунікативний етикет певної групи чи спільноти.

А проблема, на мою думку, повстала в тому, що поряд з відходом людей в інтернет-спілкування почався різкий процес зниження морально-етичної культури комунікації. І як що процес дистанційної освіти багато науковців-культурологів, педагогів і психологів намагаються регулювати, створюючи правила і обмеження, то спілкування поза навчанням, для багатьох, взагалі втратило “обличчя”.

Слово «нетикет» насправді з'явилося у 80-х роках ХХ ст., але досі не було таким відомим в українському обігу. Як і будь-який різновид етикету, нетикет має свої особливості: диференціюють адміністративні, технічні (зокрема, оформлення) та психоемоційні моральні правила поведінки. Вони детально описані на багатьох сторінках Мережі і мало чим відрізняються від усталених норм не віртуального спілкування: чемність, ввічливість, тактовність, доброзичливість, витриманість, дотримання правил, сформованих у певній мережевій групі. Звісно, тут, як і в реальному світі, ці правила признаються далеко не всіма. Деякі люди забувають про його існування, деякі ігнорують їх, а ще є ті, хто вважають мережевий етикет спробою обмежити свободу особистості в інтернеті. Але, на жаль, більшість людей взагалі просто не знають про існування таких рекомендацій(мережевого етикету).

Аналіз, спостереження та узагальнення допомогли виокремити питання дистантного та дистанційного спілкування, які потребують поглибленого вивчення.

1. Культура мовлення - це поняття включає в себе чітко окреслені вимоги. Йдеться про спілкувальну грамотність, як при усному мовленні так і при листуванні, контролі “модного” скорочення та перекручування слів, доречність використання смайликів, сленгу... Звісно ж не можна не підкреслити необхідність обрання доброзичливої тональності спілкування, та дотримання принципу паритетності. Ввічливість, чемність, уважність, стриманість є запорукою успішного та приємного спілкування. Особливе місце в мовленнєвому етикеті займає етика оратора та етика слухача.

2. Етика міжкультурного спілкування. Завдяки онлайн-спілкуванню кордони між країнами зникли, і міжнародне спілкування стає дедалі активніше. Крім того, під час дистантного або дистанційного спілкування ми доволі часто стикаємось з людьми інших культур. А культура кожного народу, етнічної групи чи спільноти має свої особливості, визначає свої моральні норми щодо поведінки чи спілкування з іншими. Для однієї культури певне висловлювання може бути прийнятним, а для іншої ні. Тому існують певні етичні аспекти

міжкультурної комунікації. Якими можуть бути шляхи вирішення проблем міжкультурного спілкування? На мій погляд, головний шлях - це виховання розуміння, поваги до представників інших культур, а також ознайомлення людей з традиціями і підвалинами різних товариств.

3. В сучасному світі необхідно знати правила ведення безконфліктного діалогу з людьми в різних ситуаціях, а також володіти певними навичками поведінки при виникненні суперечок. Кожна поважаюча себе людина повинна засвоїти культуру ефективного спілкування.

4. В етиці дистантного спілкування ще варто звернути увагу на елементарну грамотність користування як "гаджетами" так і видами дистантної комунікації. Що саме я маю на увазі? В сьогоденні володіння навичками користування телефоном, смартфоном, ноутбуком чи комп'ютером - це норма. А також важливо навчати людей відповідно від очікувань та вимог правильно обирати саме той тип комунікації, який в певній ситуації найбільше підходить. Наприклад, розуміти, що SMS повідомлення з обсягом слів більше ніж 50, краще надіслати на електронну пошту, чи навпаки, надіслати на робочу електронну пошту особисті фото - це не етично. Тепер стоїть завдання якомога раніше знайомити дітей і підлітків з нормами Нетикету. Допомогати оволодівати цими знаннями і людям старшого покоління. Доводити, що етика спілкування в інтернеті є важлива для створення атмосфери спілкування, налагодження дружніх відносин. Пояснювати, що безграмотність та агресивність, безтактність та нав'язливість так само як при фізичному контакті формують у співрозмовника негативне ставлення до Вас, небажання подальшого контакту, можуть спровокувати прояв гніву, а також відчуття неповаги до себе.

Висновки. На основі зробленого теоретичного аналізу, дослідження та узагальнення підтвердилась теорія про необхідність дотримання етики спілкування в інтернеті. Морально-етичні норми мають загальне соціальне значення і поширюються на всіх людей. Вони підтримують і санкціонують в узагальненій формі суспільні підвалини життя, соціальний устрій, спілкування.

Вони претендують на абсолютність, не допускають винятків. Будучи узагальненими, моральні принципи відбивають соціально-історичні умови буття людини, її сутнісні потреби. Поряд з іншими сферами життєдіяльності людини моральні принципи та норми регулюють процес спілкування людей, бо саме під час цього виду взаємодії погоджуються власні та суспільні інтереси. Більше того, спілкування людей має відбуватися за цими моральними принципами та нормами. Проте вони є лише передумовою формування гуманістичних установок спілкування.

Перспективи подальших досліджень. Вважаю, що тема цієї статті розкрита частково. Вона потребує більше уваги. Не ділове віртуальне спілкування охопило весь світ, і допомога в вивченні та створенні норм та обмежень такої форми комунікації надасть можливість формувати морально-етичну культуру високого рівня. Перспективною подальшою роботою вважаю розробку методичних рекомендацій дистантного спілкування, та пошук шляхів її розповсюдження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРА:

1. Браніцька Т.Р.(2019). Міжкультурна компетентність як важливий чинник професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», (1), 44. [українською мовою].
2. Кулик Є. & Бартош О. (2010). Культура віртуального спілкування: методико-бібліографічні матеріали [українською мовою].
3. Матвеева Ю. І. (2021). Етичні та психологічні аспекти взаємодії учасників дистанційного освітнього процесу. Правова позиція, (4), 33. [українською мовою].
4. Мілева І. В. & Попова Л. О.(2016). Мовленнєвий етикет ділового спілкування [українською мовою].

УДК159.9

РЕКОНСТРУИРОВАНИЕ ЗНАНИЙ КАК ПУТЬ ИНТЕНСИФИКАЦИИ КАЧЕСТВЕННОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Гасымова Гюльтекин

Бакинский славянский университет

Баку, Азербайджан

Аннотация: Статья посвящена одной из актуальных для обучения проблем повышения качества образовательного процесса путем реконструкций и интенсификации учебного процесса вуза в подготовке специалистов-психологов. На основе анализа программ, учебных пособий, методических рекомендаций определены оптимальные пути решения проблемы.

Ключевые слова: анализ и системный подход, реконструкция знаний, оптимизация, интенсификация, уровень знаний и умений, учебные планы, программы, учебные пособия.

Одной из центральных проблем, находящихся в поле зрения современной системы высшего образования, является совершенствование качеств подготовки специалистов. Исследование и принятие определённых мер по данной проблеме сравнимо с исследованиями сложнейших явлений, которые переполняют сферу современной системы образования, в которой анализ и системный подход способны в определённой степени дать ответ на решение проблемы.

Необходимость в анализе и системном подходе объясняется наличием системы интегративных взглядов преподавателя вуза на психолого-педагогические явления преобладающие в учебно-воспитательном процессе с её разнообразными компонентами. Вместе с тем в последние годы обязательными звеньями в системе совершенствования, качеством образования, а следовательно, и подготовки специалистов выдвигается вопрос сертификации

или стандартизации образовательных услуг и требований к результатам учебной деятельности.

Получение объективных оценок результатов учебного труда способно обеспечить надёжную обратную связь, указывающая на соответствие функционирования системы образования в достижении научных результатов.

Профессиональную подготовку студента педагогического вуза можно представить как триаду, т.е. систему с двумя подсистемами: «Школа», «Колледж» и «ВУЗ», причём школа и колледж по отношению к вузу представляют и систему более высокого порядка, куда направляются выпускники вуза.

Динамическую систему фундаментальных знаний будущего специалиста можно рассматривать с точки зрения возможностей их реконструирования с целью оптимизации усвоения ими и возможностью их применения на практике.

Процесс же формирования у студентов необходимых им знаний можно выделить как процесс интенсификации обучения. Учебная информация вуза должна содержать сумму необходимых сведений о всех компонентах информационных систем. Именно здесь наиболее чётко выступают противоречия как между уровнем знаний и умением студентов и требованиями школы или колледжа, где они должны начать свою самостоятельную деятельность.

Подобная противоречивость приводит к постановке проблемных вопросов трёх групп. Первая группа вопросов относится непосредственно к прямым связям это:

- Какую систему знаний должна содержать учебная информация по профилирующим дисциплинам, чтобы иметь профессиональную направленность?
- Соотносятся ли цели изучения учебной информации по профилирующим дисциплинам в вузе с целями функционирования подсистемы, которой является школа.
- Как учебная информация в вузе соотносится с содержанием

информации, которая входит в школьный учебный предмет или в программу колледжа?

- В какой мере учебные дисциплины в вузе содержат информацию о способах оперирования знаниями педагогов и учащихся в условиях оптимального организованного учебно-воспитательного процесса в школе и колледже?

Вторая группа вопросов относится к внешним связям подсистемы вуза.

а) Как подготовлены студенты к решению важнейших педагогических задач, стоящих перед школой или колледжем на современном этапе?

б) На каком уровне студенты, овладеют профессиональными знаниями и умениями, обучаясь в вузе?

в) Как выпускники (бакалавры или магистранты) осуществляют выбор средств психологической коммуникации?

Третья группа вопросов связана с внутренними связями подсистемы вуза:

1) Как оптимизировать управление самостоятельной работой студентов по профилирующим дисциплинам с целью:

а) достижения необходимых уровней обобщения их профессиональных знаний;

б) формирования профессионально необходимых качеств знаний ;

в) формирования профессионально значимых умений реконструировать знания в связи с решением учебных и профессиональных задач.

2) Какие средства психологической коммуникации вуза должны обеспечить достижение главных целей в профессиональной подготовке студентов.

Перечисленные проблемы имеют решающее значение для совершенствований подготовки будущих специалистов, а следовательно, и качества обучения в вузе.

Анализ учебных планов, программ и учебных пособий позволяет дать обоснованный ответ на первую группу вопросов и вскрыть резервы интенсификации в подготовке специалистов, а также в области

реконструирования знаний.

Анализируя учебные планы педагогического и филологического факультетов Бакинского Славянского Университета, можно отметить, что формирование системы знаний студентов осуществляется в основном при усвоении специального научного цикла дисциплин, на которые отводится до 65% всего учебного времени.

В учебных планах различных специальностей (международные отношения, журналистика и др.), читаемый курс «Психология», необходимый для подготовки будущих учителей, распределено неравномерно. Разумеется, это связано с программой подготовки специалистов, и она не может быть идентичной для всех специальностей. От мастерства преподавателя зависит и роль этого курса в становлении будущего учителя.

Вместе с тем, дидактический анализ программ по курсу «Психология», показывает, что в ней не дифференцированы целевые установки изучения курса и арсенал средств, психологической коммуникации для различных групп специальностей.

Краткие характеристики методических рекомендаций по курсу «Психология» хотя и направляют деятельность преподавателей на подготовку студентов к решению важнейших психологических задач, но при этом ориентируют студентов лишь на репродуктивный и адаптивный уровни. В тексте объяснительной записки программы не указаны ведущие научные идеи курса. Принцип же конструирования учебного материала в блоки приняты традиционно без указания психологических целей их изучения и планируемых уровней усвоения и обобщения материала. В программе не указаны основные требования к знаниям и умениям студентов, а содержание курса представлено в таких формулировках, какие приняты в программах вузов не гуманитарного цикла. Вместе с тем в объяснительной записке нет характеристик средств, форм и методов организации проблемного развивающего обучения студентов и подготовки их к будущей деятельности. Не выделяются также принципы связи вузовского и школьного курса или программного курса колледжа. На

основании проведенного анализа можно заключить, что цели и задачи преподавания курса «Психология» не являются значимым в учебном плане вуза. Такое положение является несовместимым с целями и задачами качественной подготовки специалистов в вузе.

Практика преподавания показывает, что поставленные в программе задачи обучения студентов решаются недостаточно успешно. Так, нашими исследованиями, а также длительными наблюдениями было установлено, что выпускники педагогического факультета имеют недостаточный уровень психологической подготовки необходимый специалисту-предметнику.

Однако, выпускники, не только педагогического, но и других факультетов не готовы психологически к профессии. К сожалению, таково положение и в воспитании студентов.

В учебных программах среднего и специального высшего образования должна быть отражена его четырёхкомпонентная структура: знания, умения, опыт творческой деятельности, опыт эмоционально-ценностного отношения к действительности.

Особенностью изучения специальных дисциплин в гуманитарных университетах таковы, что все четыре элемента содержания образования должны быть основными. В программах отражены лишь научные понятия, теории, но нет тех проблем, которые студенты должны научиться решать творчески, изучая конкретную дисциплину; отсутствует перечень профессиональных задач, которые доступны студентам при изучении специальных дисциплин; не выделены формы и средства контроля усвоения ведущих компонентов содержания учебного предмета, достижения основных целей обучения. Эти компоненты программы должны разрабатываться преподавателями вузов.

Таким образом, содержательный анализ программы профилирующего курса будущих специалистов, показывает, что главное внимание в ней, в основном уделено тезаурусу специальных знаний без какой-либо дифференциации и процессуальной детализации использования в практической

деятельности.

До настоящего времени пока, не создан сколь-нибудь целостный вузовский учебник дидактической теории, способный объяснить и предсказать возможный дидактический эффект при различных подходах к построению учебной книги.

Дискуссионные материалы о требованиях к учебным пособиям для студентов публикуются лишь в материалах научно-методических конференций и различных научных форумов.

Рассматривая процесс чтения как деятельность, необходимо учитывать все его психологические компоненты: цели, мотивы, действия и операции, реализующие эти действия. К сожалению, в современных учебниках чётко не определена цель чтения, в основном она сводится к такой формулировке как понять и запомнить.

В последние годы появились учебные пособия по психологии для педагогических вузов. Они имеют ряд достоинств, как современный научный уровень, чёткая логика изложения при объяснении смысла изучаемых явлений, наличие исторических обзоров, примеры практического характера изучаемых явлений. Но сказать, что они полностью отвечают современным требованиям, предъявляемым вузовским учебникам, нельзя.

Во-первых, в учебных пособиях не ставится задача систематизации и обобщения знаний, не показана структура системы используемых понятий, законов, принципов, теорий.

Во-вторых, учебные пособия не дифференцированы по конкретным специальностям. В-третьих, в них не раскрываются ведущие методы изложения материала, его конструирования, не преследуются цели формирования предметно-обобщённых умений будущих специалистов. В-четвёртых, не являются руководством (для реконструирования знаний) в самостоятельной работе студентов. В них отсутствуют контрольные работы и задания.

В прошлом выпускалась серия пособий под рубрикой «Для студентов вузов», для студентов «гуманитарных факультетов вузов», для студентов

естественных факультетов вузов и т.д. В них были отражены современные для той эпохи состояние науки, в том числе и психологии, указывались методы исследования и результаты, полученные в различных отраслях науки. Они были адаптированы к уровню восприятия студентов, были представлены удачные методические находки и решения в изложении отдельных вопросов, выбран такой стиль изложения, который стимулировал студентов к пониманию психологии как необходимой в жизни, практически значимой для каждого человека.

Подводя итог анализа программ, учебных и методических пособий по курсу учебной дисциплины «Психология» можно отметить следующее:

1. Цели и задачи информации по курсу «Психология» для вузов слабо соотносятся с целями функционирования подсистемы «Школа, колледж».

2. Учебная информация в вузовском курсе представляет собой основы науки, в которой нет возможности использования его понятийного аппарата на разных уровнях.

3. При преподавании общего курса психологии содержание информации о способах оперирования знаниями всецело зависит от мастерства преподавателя.

Таким образом, системный подход к анализу профессиональной подготовки специалиста-психолога, позволил вскрыть резервы её интенсификации. Усиление профессиональной направленности может быть осуществлено путём такого конструирования профилирующих дисциплин (на уровне методических рекомендаций), которые предусматривают:

- соотношение целей усвоения дисциплин по специальности;
- нахождение путей трансформаций при переходе от одной педагогической системы (вуз) к другой (школа, колледж);
- систематизацию учебного материала по темам, разделам и курсу в целом на основе принципа генерализации знаний путём включения методологических, методических и межпредметных знаний;
- включение в содержание обучения будущих специалистов информации

о способах формирования профессионально-значимых знаний, умений;

- включение материалов для самостоятельной научно-методической работы студентов с целью формирования у них опыта творческой деятельности и эмоционально-ценностного отношения к профессии.

Первоочередной задачей вуза в интенсификации и подготовке специалистов является организация самостоятельной работы студентов с учётом их индивидуальных познавательных возможностей. Стремится к созданию продуктивной системы знаний студенты смогут лишь тогда, когда осознают себя субъектом деятельности. В такую позицию их можно поставить через дифференцированную систему заданий. Составленную с учётом различного уровня обобщения знаний и способов реконструирования знаний. Попытки построить такую дидактическую систему были сделаны на кафедре педагогики и психологии Бакинского Славянского Университета. Её создание осуществлялось исходя из анализа психологической диагностики на входе и выходе подсистемы – «ВУЗ». При этом была дана оценка профессиональных знаний и умений выпускников, то есть получены ответы на проблемные вопросы по внешним (обратным) связям психологической системы «профессиональная подготовка учителя-предметника».

Реализация экспериментальной системы обучения студентов нацелено на решение третьей группы вопросов, отражающих внутренние связи подсистемы «ВУЗ». Её апробация в учебном процессе способствовала интенсификации профессиональной подготовки будущих специалистов – психологов по следующим показателям: повышение целенаправленности учения; усиления интереса к изучению профилирующих дисциплин; достижения таких качеств знаний, как систематичность, системность, действенность; сформированность профессиональных умений реконструировать знания.

Реконструирование учебных знаний в содержательном аспекте определяется как процесс изменения их структуры, вызванный необходимостью включения в систему новых научных и методических фактов, идей, теорий, приёмов и методов. В процессе чего отмечается изменение

начальной структуры знания, образования новой инвариативной структуры на различных уровнях теоретического обобщения. Реконструирование учебных знаний в процессуальном аспекте определяется сменой типов познавательной деятельности: от репродуктивной к творческой.

Умения реконструировать знания рассматриваются как проявление интегральной способности к открытию новых способов изменения структуры имеющихся знаний или к переносу ранее известных способов новые области их применения на основе принципа генерализации психологических знаний. Эти умения могут быть представлены в виде системы действий, операций и эвристических приёмов, через которые реализуется деятельность, направленная на изменение этой структуры.

Таким образом, каждый способ реконструирования знаний приводит к разной степени интенсификации учебного материала и реализуется на различных уровнях проблемности для обучаемых и определяет соответствующий этап формирования профессиональных умений у студентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Митькин А. А. На пути к современной психологии развития // Психологический журнал. № 3, 1998.
2. Проблемы вузовского учебника: Всесоюзная научно-методическая конференция. Тезисы докладов. М., 1979.
3. Теоретические основы содержания. / Под ред. В. В. Краевского, И. Л. Лернера. М., 1983.

TINDER: НОВІ ПРАВИЛА ОНЛАЙН ЗНАЙОМСТВ

Калашников Ернест Андрійович

студент, магістр

Национальный университет

«Одесская юридическая академия»

м. Київ, Україна

Анотація: стаття розглядає як сервіс онлайн знайомств Tinder повпливав на статеві відносини та пошук партнера. Онлайн “дейтинг” був гейміфікований та симпліфікований, що дозволило йому вивести онлайн знайомства на новий рівень. Tinder став тихою культурною революцією, яку вітчизняне наукове середовище майже не помічає та не досліджує.

Ключові слова: знайомства, Tinder, привабливість, дейтинг, культура, гендер, стать

Вперше комп’ютер “трав” у сватів наприкінці 1950-х років. Дані були введені в систему, і після деякої обробки машина виявляла збіг на основі спільних інтересів. Сучасні сайти знайомств нагадують найперші дні онлайн-знайомств – вони покладаються на алгоритми для об’єднання потенційних збігів на основі спільних інтересів. З появою мобільних додатків для знайомств, таких як Tinder, можливість доступу до онлайн геолокації, дозволяє користувачам «бачити» інших користувачів, які неподалік від їх розташування. Користувачам більше не потрібно покладатися на заздалегідь визначені комп’ютерні алгоритми пошуку потенційних залицяльників. Тепер, якщо вони знайдуть іншого користувача у своєму радіусі, все, що їм потрібно зробити, це провести пальцем праворуч. Якщо користувач, який їх цікавить, теж проводить пальцем праворуч, профілі збігаються та можуть користувачі можуть миттєво почати обмінюватися повідомленнями один з одним.

Tinder став культурним явищем для сучасної молоді. У сучасному

суспільстві, що стає все більш взаємопов'язаним, Tinder обслуговує молодих людей, виконуючи їх бажання знайти людей за межами своїх соціальних кіл для побачень. За даними Pew Research Center, неодружених у віці до 25 років більше, ніж будь-коли [1]. Програми для онлайн-знайомств змінили те, як молоді люди віком до 25 років шукають стосунків одне з одним, як за приблизними підрахунками, кожна п'ята особа у віці від 18 до 24 років (22%) повідомила, що користується додатками для знайомств в Інтернеті проти лише 5% у 2013 році [2]. Tinder дуже зручна у використанні платформа з блискучим привабливим оформленням, вона ефективно задовольняє потребу в знайомствах завдяки здатності просіювати десятки та сотні потенційних перспективних знайомств.

У магазині додатків Apple Tinder називає себе у власному описі додатка «[змінюється] те, як люди зустрічаються по всьому світу. Встановлювати нові зв'язки в Tinder легко і весело – просто проведіть праворуч, щоб комусь сподобатися, або проведіть ліворуч, щоб пройти».

У соціальних мережах обліковий запис Instagram «tindernightmares» не пов'язаний з Tinder, набрав 1,8 мільйона підписників завдяки контенту з кумедними та кошмарними зустрічами на Tinder [3]. Очевидно, що масштаби Tinder в сучасній культурі не можна недооцінювати.

Популярність Tinder свідчить про зміну культури побачень, яка зосереджена на негайному отриманні задоволення, миттєвому привабливості та зручності, але в деяких аспектах культура побачень залишається незмінною через її залежність від контрасту під час вибору партнера. Контрастні ефекти властиві природі онлайн-платформ для знайомств, які тримають Tinder на основі традиційної культури знайомств. Однак наголос Tinder на ефектах контрасту, які ґрунтуються на фізичній привабливості, відрізняє його від традиційних сайтів знайомств, про що свідчать особисті анекдоти та дослідження, що революціонізує наш підхід до знайомств.

На відміну від традиційних сайтів знайомств, Tinder — це «контрастний ефект». Контрастні ефекти відносяться до явища, при якому «на оцінку

цільового стимулу впливає попередній або одночасний вплив інших стимулів. Ці інші стимули служать якорями, або контрольними точками, з яких можна порівняти цільовий стимул» [4, с. 99-105]. Практичним прикладом може бути те, що люди рекомендували більш м'які покарання ув'язненим після того, як дізналися про більш кричущі злочини, ніж вони скоїли. У контексті привабливості було достовірно продемонстровано ефект контрасту для рейтингів фізичної привабливості, так що обличчя помірно привабливої людини оцінюється як менш привабливе після контакту з дуже привабливими колегами. ніж, якби оцінювачі спочатку познайомилися з помірно привабливими або непривабливими людьми [5, с. 179–187].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Rising Share of U.S. Adults Are Living Without a Spouse or Partner. URL: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2021/10/05/rising-share-of-u-s-adults-are-living-without-a-spouse-or-partner/> (дата звернення: 30.11.2022).
2. 10 facts about Americans and online dating. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/02/06/10-facts-about-americans-and-online-dating/> (дата звернення: 30.11.2022).
3. “Tindernightmares”. URL: <https://www.instagram.com/tindernightmares/> (дата звернення: 30.11.2022).
4. Stephanie S. Spielmann, Geoff MacDonaldb. Nice guys finish first when presented second: Responsive daters are evaluated more positively following exposure to unresponsive daters. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2016. Вип. 64. С. 99-105.
5. Burleson Mary H., Hall Deborah L., Gutierres Sara E. Age moderates contrast effects in women’s judgments of facial attractiveness. *Evolutionary Behavioral Sciences*. 2016. Вип. 10(3). С. 179–187.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТІОЛОГО-КЛІНІЧНИХ ФАКТОРІВ ПРИ ІСТЕРІЇ

Ловга Злата Михайлівна,
здобувачка вищої освіти медичного факультету
Ужгородського національного університету
Науковий керівник:
Продан Мирослава Юріївна,
асистент кафедри медичної психології
Ужгородського національного університету
Україна

Анотація: Істерія- це вид неврозу, проявом якого є патологічний стан психіки людини, пов'язаний із надмірною схильністю до навіювання і самонавіювання та слабкістю свідомого контролю поведінки. В даний час люди частіше стикаються з психотравмуючими факторами відповідно і ризики виникнення психічних порушення значно зростають, тому в нашій статті розглянуте питання основних етіологічних та клінічних факторів істерії, як часто вони виникають та які чинники мають найбільший вплив на розвиток і виникнення захворювання

Ключові слова : істерія, етіологія, клінічні фактори, невроз, психіка.

Вступ. Актуальність дослідження в тому, що останнім часом різко збільшується кількість хворих з істеричним розладом. Проблеми сучасного світу здійснюють неабиякий тиск на психологічний стан людей. Не всі можуть адекватно реагувати на зміни котрі відбуваються з нами кожного дня і підсвідомо травмують наше сприйняття. Так в суспільстві стає дедалі більше закритих у собі людей , вони мовчазні, занурені у власні думки, зокрема, саме нездатність людей «проживати» найсильніші емоції , може призвести до захворювання під назвою дисоціативний конверсійний розлад (істерія).

Ціль роботи. Дослідити фактори котрі роблять найбільший вплив на розвиток захворювання, перебіг самого розладу і дати характеристика

клінічних симптомів , котрі яскраво відділяють дисоціативний конверсійний розлад від решти психічних захворювань.

Основна частина. Історія питання, сутність та етіологія істерії Істерія привертала до себе увагу лікарів ще з часів Гіппократа та вже 2000 років тому робилися різноманітні спроби зрозуміти сутність цієї дивної хвороби [1].

Сам термін «істерія» (від грецького *hystera* - матка) належить давньогрецькому мислителю Платону (427—347 до н. е.), який бачив причину істерії в «сказі» матки, блуканні її тілом, замиканні дихальних шляхів і т.д.

Ще в 1618 р. французький лікар Лепуа (Lepois) висказав думку, що істерія-хвороба не маткова, а нервова, тому що вона буває і у чоловіків.[2].

Вивчено, що істеричні симптоми виникають унаслідок перенапруги нервових процесів. Однак для розвитку істеричних симптомів характерні деякі особливості нервового зриву. Саме тут, частіше, ніж, наприклад, при розвитку симптомів неврастенічного ряду, як «надсильного» роздратування фігурують не якісь серйозні прикросі або великі побоювання, а дрібні, особисті образи з боку близьких людей. Ті, хто страждає на істерію, нерідко дуже самолюбні і часто болісно переживають ставлення до них оточуючих, яке здається їм недостатньо уважним. Саме такі дрібні конфлікти і викликають нерідко неадекватні реакції у цих хворих.

Істеричні симптоми можуть розвиватися у будь-якому віці та в обох статей. Сприяють поширенню істерії різноманітні соціальні фактори, що становлять нервову систему в несприятливій умови: невігластво, забитість, пригнічення, бідність, релігійний гніт, відсутність широких інтересів тощо [1].

Іноді напад може бути спровокований розпитуванням хворого про його колишні напади. Структура і послідовність рухових проявів нападу дуже поліморфні і є значною мірою індивідуальними у кожному даному випадку. Лише іноді при першому враженні істеричний напад може нагадувати картину судомного епілептичного нападу але більш уважний аналіз показує відсутність послідовної зміни тонічних і конічних судом, коматозного стану свідомості, що спостерігаються при епілепсії. Більше того, рухи хворого з істеричним нападом

нерідко відображають психотравматизуючу ситуацію, що передувала при нападі

Наприклад, хворий, у якого перший напад виник після нападу на нього, під час нападу виробляв дуже виразні оборонні рухи, закриваючи голову і обличчя руками, тремтів, на обличчі була міміка страху і т. п. Рідше рухи під час нападу носять хаотичний характер: хворий стукає ногами, розкидає руки, надує щоки, плаче, сміється, виробляє форсовані дихальні рухи, стискає зуби, стогне і т. п.. У хворих під час нападу зберігається реакція на болючі подразнення, зіниці реагують на світло, викликаються сухожильні та захисні рефлекси. Більше того, хворі під час нападу нерідко реагують на зауваження оточуючих. Іноді їм можна «підказати» ті чи інші зміни в рухових чи емоційних проявів нападу.

Істеричний напад іноді вдається повністю або тимчасово припинити впливом більш-менш сильних подразників (уколи шпилькою, оббризування холодною водою, наказовий тон лікаря і т. п.). Тривалість істеричного припадку порівняно з епілептичним набагато більшим. Зазвичай він триває 15-20 хвилин, інколи ж кілька годин. Тривалість його зазвичай збільшується при скупченні навколо хворого людей, особливо якщо вони виявляють. Після припадку хворі не засинають, як при епілепсії [3].

Абсолютно особливе місце серед етіологічних факторів істерії займає фізична травма. Давно вже було звернено увагу на те, що після різних видів травми, особливо часто після травми вибуховою хвилею (так звана повітряна контузія), можуть порівняно легко розвиватися різні істеричні розлади. Це дало свого часу привід для побудови великої кількості різноманітних гіпотез. Було зроблено також багато помилок. Так, виявивши істеричний характер наступних симптомів, безпідставно укладали, що сама травма, ймовірно, є не серйозним органічним ушкодженням, а лише психотравмою, тобто зводиться до одного переляку. Таким чином, недооцінювався органічний і досить тяжкий характер самої травми вибуховою хвилею. З іншого боку, виявивши органічний характер самої травми, намагалися заперечувати істеричний характер деяких її наслідків,

а розглядали й ці останні, як такі самі органічні симптоми. Це призводило до того, що їх своєчасно не знімали психотерапією і тим сприяли їх фіксації на тривалий час [1].

Захворювання може виникнути у людини з будь-яким типом нервової системи. Найлегше воно настає в осіб зі слабким типом нервової системи, переважанням підкіркової діяльності над кірковою та першою сигнальною системою над другою. Звідси зрозуміло, що найлегше істерія виникає в осіб художнього типу, нервова система яких виявилася ослабленою будь-яким шкідливим впливом, і в істероїдних психопатів (істериків) [4].

Клінічні прояви істерії дуже різноманітні і можуть зовні нагадувати багато, добре відомих захворювань. Поліморфізм клінічних симптомів при істерії пов'язана також і з тим, що хворим цього роду дуже властиві наслідування і підвищена навіюваність. Основні порушення при істерії можуть бути зведені до групи неврологічних та психопатологічних. Один із яскравих проявів істерії - істеричний напад, але спостерігається і низка інших порушень.

Велике місце в клінічній картині мають неврологічні порушення. У хворих спостерігаються розлади больової чутливості, координації рухів, гіперкінези, розлади мови за типом заїкуватості, афонії, мутизми або сурдомутизми. Паралічі та парези можуть захоплювати одну кінцівку або протікати за типом параплегій та рідше тетраплегій. Паралічі можуть супроводжуватися спастичним станом м'язів або, навпаки, нагадувати млявий параліч. Ні в тому, ні в іншому випадку не виявляються зміни сухожильних рефлексів, відсутні патологічні симптоми, немає трофічних розладів, порушень функцій тазових органів, тобто при неврологічному обстеженні не вдається виявити ознак органічного ураження центральної або периферичної нервової системи. Крім паралічів та парезів, при істерії можуть бути місцеві контратури. Крім контрактур кінцівок, що розвиваються в результаті тривалого паралічу, нерідко спостерігаються такі місцеві м'язові контратури, як кривошия, блефароспазм, спазм конвергенції, рідше камптокормія (спазм мускулатури, що згинає тулуб), і ряд мовних розладів: мутизм, сурдомутизм,

афонія, заїкуватість.

У хворих виникають близькі за проявами до амбулаторного автоматизму так звані істеричні фуги - складні цілеспрямовані дії хворих у стані глибокого порушення свідомості з наступною амнезією події. Іноді можна спостерігати напади істеричного сну, зовнішні ознаки якого нагадують картину звичайного сну. Виникає цей стан під впливом неприємних емоційних переживань. Крім того, до істеричних порушень найчастіше спостерігаються в умовах судової ситуації пуерилізм [3].

Результати та обговорення. Ми виявили, що поява істерично-реактивних психозів була тісно пов'язана з впливом різноманітних за силою, тривалістю та часом виникнення психогенних факторів. Їхнє співвідношення з виділеними нами варіантами початку та течії психозів (гострий, підгострий, затяжний) відображено в табл.1.

Переважним варіантом початку і перебігу психозів був підгострий, що зустрічався частіше за гострий і затяжний. Найбільш частим видом патогенного дії, що призводив до формування істеричного психотичного стану, було поєднання кількох психогеній.

Серед психогеній, представлених у «чистому» вигляді, достовірно частіше зустрічалися негативні стресові фактори сімейного середовища, далі йшли сексуальні та побутові конфлікти, останнє місце посіло виробниче середовище.

Серед патогенних факторів сімейного середовища найбільш травматогенним виявлявся факт смерті дитини, матері, чоловіка. Після важкої втрати спостерігалось гостре розгортання психотичної істеричної симптоматики із включенням специфічного істеричного механізму дисоціації свідомості: витіснення тяжких переживань.

Підгострий та затяжний варіант виникнення та течії психозу зустрічався як реакція на різку зміну внутрішньосімейного оточення (тяжка хвороба близького родича, постійні конфлікти в сім'ї, майбутнє розлучення, відмова у матеріальній допомозі з боку батьків).

Співвідношення виду психогенії з варіантом початку психозів.

Вид психогенії	Кількість обстежених			Всього
	Варіант початку			
	Гострий	Підгострий	Затяжний	
Сімейного середовища	14	7	4	25
Побутові	5	5	1	11
Виробничого середовища	4	1	1	5
Сексуальні	7	9	0	16
Змішані	10	20	10	40
Всього	40	42	16	97

Клініко-динамічне вивчення дозволило встановити певну послідовність, етапність формування істеричної невротичної картини, у зв'язку з чим ми виокремлюємо такі стадії: преневротичну, вираженого невроту, невротичного розвитку. У табл.2.відображено розподіл окремих ознак, що зустрічалися у клініці невроту. Перша, початкова, преневротична, стадія відображає поступовий перехід стану психічного здоров'я до хвороби. При малій диференційованості клінічних проявів з цією стадією корелювали наступні клінічні ознаки: чіткий зв'язок погіршення стану з патогенною ситуацією, менший ступінь обмеження соціальних контактів, мала вираженість патохарактерологічних рис істеричного спектру. Афективні реакції набували надзвичайної динамічності, викликалися найчастіше дрібними ситуаційними невдачами. Істеричні симптоми виступали то ізольовано, у вигляді моносимптомів, то (переважно) у переплетенні з масивними вегетосудинними, сенсомоторними та руховими порушеннями. Перехід у другу стадію - вираженого невроту - здійснювався в умовах збереження психогенного впливу. У цій стадії наставала відносна стабілізація невротичної симптоматики, кристалізація провідного клінічного синдрому, пов'язана з вибором найбільш відповідної ситуації та особливостям особистості лінії поведінки, яка поширювалася на багато життєвих подій. Серед виділених нами клінічних ознак частіше, ніж у першій і третій стадіях, зустрічалися істеричні напади, гіперкінези, істеричне тремтіння, розлади чутливості, порушення функції органів чуття, мови, виражені коливання настрою.

Перехід у стадію невротичного розвитку мав місце за великої

інтенсивності та тривалості психічного травмування. Ще на його ранніх етапах виявлялися тривалі, приховані душевні конфлікти, обумовлені значною мірою акцентуаційними особистісними якостями у вигляді надвимогливості, примхливості, нетерпимості до чужої думки. Відбувалася оцінка психотравмуючої ситуації під кутом суб'єктивного ставлення до життєвих труднощів, певної «вигоди» від хворобливого стану, зосередження уваги на найдрібніших соматичних відхиленнях (своєрідний «іпохондричний егоцентризм»). Серед хронічних факторів важливе місце посідало посилення (під впливом тривалої емоційної перенапруги). На стадії невротичного розвитку зазначалося достовірне переважання (порівняно з першими двома стадіями) преморбідної акцентуації істеричних рис характеру, які на цьому етапі ставали більш рельєфними: пошук жалості та співчуття, підкреслення своїх «мук», "безпросвітнього існування". Поступово відбувалася стійка фіксація невротичної симптоматики, клінічне вираження, вазомоторні та вегетативні реакції ставали стійкими, зустрічаючись частіше, ніж у першій стадії.

Таблиця 2

Розподіл клінічних ознак за стадіями неврозу (у відсотках)

Ознака	Стадія		
	Преневротична	Вираженого неврозу	Невротичного розвитку
Напади, гіперкінези,судоми	46,5	64,4	27,2
Паралічі,парези	17,2	20,3	21,8
Порушення функції органів чуття	26,3	34,5	34,7
Вазомоторні і вегетативні реакції	68,5	89,4	91,4
Астенічний стан	51,3	64,3	83,5
Псевдосоматичний, іпохондричний стан	27,4	50	78,5
Галюцинації	45,4	53,3	52,4
Схильність до фантазування	67,6	83,5	86
Обсесивно-фобічний стан	25,4	52,3	78,5
Надцінні ідеї	2	7,4	60,5
Емоційна лабільність	73,8	100	86,9
Депресивний стан, суїцидальні нахили	34,3	53,8	69,5
Сексуальні дисфункції,порушення потягу	26,4	65,4	83,5

Висновки. У ході проведених досліджень ми виокремили головні чинники котрі викликають істеричний психоз , до них ми відносимо фактори,

котрі роблять негативний вплив на нервову систему : невігластво, забитість, пригнічення, бідність, релігійний гніт, відсутність широких інтересів, фізична травма, психологічна травма, шоківий стан, хронічний стрес. Вивчивши основні клінічні симптоми даної хвороби , сформувався її симптоматична ідентичність, тим самим захворювання стало легко відрізнити від суміжної від неї епілепсії. У практичній частині ми встановили взаємозв'язок між видом психогеній з варіантом початку психозів, було досліджено , що найбільший вплив на виникнення психопатій мають стресові фактори сімейного середовища, сексуальні та побутові конфлікти, останнє місце посіло виробниче середовище. Було виділено 3 стадії неврозу : преневротичну, вираженого неврозу, невротичного розвитку. У преневротичній стадії найбільше проявлялися такі ознаки: астеничний стан(51,3%), схильність до фантазування (67,6%), вазомоторні і вегетативні реакції(68,5%), емоційна лабільність(73,8%). У стадії вираженого неврозу частіше зустрічалися : сексуальні дисфункції, порушення потягу (65,4%), схильність до фантазування (83,5%), вазомоторні і вегетативні реакції(89,4%), емоційна лабільність (100%). Стадія невротичного розвитку здебільшого характеризувалася такими ознаками, як: вазомоторні і вегетативні реакції(91,4%), емоційна лабільність(86,9%), схильність до фантазування(86%), астеничний стан(83,5%), сексуальні дисфункції, порушення потягу(83,5%).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Давиденков С. Н. Неврози / С. Н. Давиденков – Ленінград: Державне видавництво медичної літератури, 1963. – С. 143,161,163.
2. Доценко С. Н. Неврози (Клініка і лікування) / С. Н. Доценко, Б. Я. Первомайський – Ленінград: "Медицина", 1964. – С. 82.
3. Довідник невропатолога і психіатра / [Н. І. Гращенков, Е. М. Боева, А. М. Вейн та ін.] – Москва: "Медицина", 1968. – (друге). – С. 342–345.
4. Свядоц А. М. Неврози і їх лікування / А. М. Свядоц – Москва: "Медицина", 1971. – (друге). – С. 104–105.

**ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕЖИТОГО ДОМАШНЬОГО
НАСИЛЬСТВА ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ**

Міхальова Оксана Миколаївна,
студентка

Вертель Антон Вікторович,
к. філос. н., доцент
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
м. Суми, Україна

Анотація: Домашнє насильство за своїми наслідками відноситься до найважчих психологічних травм. Порушення, що виникають у жінки внаслідок насильства, впливають на всі рівні функціонування особистості: пізнавальну сферу, апетит, сон, призводять до стійких особистісних змін. Пережите жінкою домашнє насильство впливає на все її подальше життя.

Ключові слова: домашнє насильство, психологічна допомога, психологія жертви.

Насамперед жінка, яка стала жертвою домашнього насильства, переживає феномен зниження значення страху фізичної смерті. З одного боку, джерелом такого страху, є почуття провини, на психофізіологічному рівні закріплене у людей, які переживають фізичну чи психічну травму. З іншого боку, глибинне джерело цього страху криється в існуючих соціокультурних міфах, які виправдовують агресію в сім'ї, наприклад, у таких як: «Домашнє насильство - не злочин, а просто скандал – сімейна справа, в яку не прийнято втручатися»; «Жертва сама провокує агресивні дії гвалтівника» тощо. Страх засудження є сигналом про небезпеку соціальному існуванню [2].

Так, жінки, які пережили насильство, звертаючись за психологічною допомогою, повідомляють про те, що страшніше смерті їм піддаватися публічному скандалу, образі. Страх малює в уяві картини того, як

відвертаються знайомі колеги по роботі, як відбувається засудження їхнього особистого життя за їх відсутності, як вони стають центром «патологічної, сенсаційної» уваги. Страх публічного засудження викликає почуття крайньої безпорадності і самотності. Здається що весь світ протистоїть одній особистості. Нерідко психологу, який працює з такими ситуаціями, доводиться чути слова: «Краще померти, ніж розповісти комусь із знайомих про мою проблему».

Серед факторів, які впливають на зміну особистості в умовах домашнього насильства, можна виділити такі:

- 1) сам характер здійснюваного насильства (вид та форма насильства, його тривалість, інтенсивність);
- 2) особистісні особливості, сформовані раніше під впливом відносин у батьківській сім'ї;
- 3) соціокультурні стереотипи ставлення до домашнього насильства;
- 4) внутрішня позиція та ступінь особистісної активності [1].

Переживання ситуації насильства має низку специфічних особливостей, до яких можна віднести почуття провини та втрати, страх громадського засудження, безпорадність, втрата знань про свої бажання, «відмова від життя». Виходячи з аналізу відмінностей у виразності перерахованих вище факторів, і на основі аналізу випадків звернення постраждалих, ми можемо виділити три типи переживання насильства в сім'ї.

Відмінності цих типів виявляються у специфіці переживань, обумовлених різним ступенем складності проблем, що виникли, а також різним ступенем внутрішньої активності в їх подоланні та передбачають різні стратегії надання психологічної допомоги.

1. «Активне прагнення до подолання».

Перший тип переживання ситуації домашнього насильства умовно можна назвати «активним прагненням до подолання». Він характеризується тим, що зовнішні обмежуючі фактори (стосунки в суспільстві до проблеми насильства та до постраждалої жінки; сам характер насильства) призводять до незначних,

психологічних змін у житті жінки. Особистість має внутрішні ресурси, які, хоча б частково, нею усвідомлюються, і вона може приймати самостійні рішення. Особистісні особливості, сформовані під впливом відносин у батьківській сім'ї, не є перешкодою для пошуку виходу з ситуації. У досвіді особистості є зразки сильної конструктивної поведінки у подібній ситуації. Жінка втрачає контроль над своїми почуттями та над ситуацією лише на короткий час. Ключові фрази, у зверненні до психотерапевта: «Я вважаю, що краще...; Я хотіла б...».

Частіше всього рішення вже прийнято, але жінка потребує додаткових, наприклад, інформаційних ресурсів для його реалізації. Внутрішніми ресурсами особистості в цій кризовій ситуації виявляються розвинене позитивне реалістичне мислення, психологічна гнучкість, адекватна самооцінка, загальне самоприйняття, інтернальність в області подолання причин невдач. Жінка займає загалом активну життєву позицію, яка спрямована на подолання існуючої ситуації [3].

2. «Прагнення уникати засудження».

Для другого типу характерне переживання внутрішнього конфлікту між бажанням звільнитися від тиску ситуації та соціальним страхом засудження своїх дій та своєї «стигматизації» своєї особистості. Жінки даного типу надмірно схильні до впливу соціокультурних стереотипів та залежні від думки оточуючих. Формування власної позиції та прояв активності у пошуку виходу із ситуації може ускладнюватися засвоєними установками «терплячості» або нагнітається почуттям відповідальності за збереження сімейних відносин ціною власного життя. Переживання ситуації знаходить глибоко особистісний і травматичний характер. Поведінка жінок більшою мірою мотивується прагненням уникнення громадського засудження.

Найвні внутрішні ресурси, зазвичай, слабо усвідомлюються. Жінка не зовсім готова до ухвалення самостійних рішень. Але зберігає можливість різних варіантів вирішення ситуації, головну функцію, у реалізації яких може зіграти внутрішній фактор – оптимізація активності та посилення життєвої позиції жінки. Запити, звернені до психолога-консультанта, формулюються менш

чітко, але часто містять фіксацію на дієсловах (наприклад: «що ж робитимемо?») та перерахування своїх безуспішних спроб, що робляться для вирішення ситуації. Незважаючи на весь тягар переживань, жінка зберігає бажання впоратися і готова на певні особистісні зусилля. Але для рішучих дій їй не вистачає внутрішньої впевненості, досвіду та усвідомлення власних ресурсів.

Крім того, часто спостерігається схильність «жертви» перебільшувати владу та могутність кривдника і часом повне заперечення власних прав та можливостей. Тяжкість і безпорадність стають ще більш непереборними, оскільки відчувати на собі агресивні дії доводиться від близьких, від рідних, і навіть часом від коханих палко людей. Незалежно від того, чи розлучаються ці люди, чи продовжують зберігати відносини, єдина альтернатива усвідомленому чи несвідомому залученню до ситуації насильства – саморозвиток. Почуття страху знайоме всім. Протилежністю боязкості є рішучість. Повернення втраченого контролю над своїм станом, усвідомлення схильності до соціокультурних міфів і вироблення рішучості у постраждалих – основні завдання соціально-психологічної допомоги, яка надається жінкам із цим типом переживання агресії у сім'ї [5].

3. «Переживання втрати своїх ресурсів».

Третій тип переживання ситуації домашнього насильства характеризується високим ступенем тяжкості зовнішніх обмежень та насильницьких дій і супроводжується значними психоемоційними, психофізичними змінами. Стосунки жінки з кривдником мають вже, як правило, дуже тривалу історію і набувають характеру співзалежності. Пережиті труднощі починають набувати великої емоційної значимості і особистісний сенс, ніж будь-які особистісні досягнення. Починають переважати мотиви, які впливають на «відхід» від вирішення ситуації загалом. Емоційна напруга та ступінь страждань при цьому не зменшується, а збільшується, оскільки вихід із ситуації здається фантастичним.

Глобальний станом особистості з цим типом переживання стає відчуття

власної безпорадності, яка, як правило, викликана вже цілим рядом травматичних подій. Пережитий раніше страх розголосу переходить тепер в почуття провини, яке актуалізувалося, і до власної безпорадності. Почуття провини стосується вже минулого досвіду, до пережитої образи. Людину мучить думка про те, що те, що трапилося, могло б і не статися, якби вона вчинила по іншому.

Такий тип переживання можна порівняти зі станом «навченої безпорадності» або станом відмови від пошуку. Він виникає тоді, коли людина не знаходить можливостей подолати зовнішні перешкоди та протидії інших людей або не знаходить способів вирішення внутрішнього конфлікту. Ключові фрази та питання, характерні для жінок даного типу при зверненні до консультанта: «Я не знаю, як жити далі», «у мене більше нема сил». Головною особливістю цього типу переживання є відчуття гострого дефіциту внутрішніх ресурсів та несформованість своєї позиції. Тому в цьому випадку для подолання кризової ситуації насильства необхідна особлива внутрішня організація та посилення почуття свого «Я» [4].

Ситуації супроводжуються посттравматичним стресовим розладом, який характеризується зменшенням загальної реактивності організму, порушенням сну, дратівливістю, складністю концентрації уваги, порушенням значущої чи професійної діяльності, періодично почуттям провини, яке виникає, за все, що відбувається.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства: монографія / Перцева Т. О., Огоренко В. В., Кожина Г. М., Зеленська К. О., Носов С. Г. та інші; за заг. ред. проф. Т. О.Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро: Вид-во Дніпровського державного медичного університету, 2021. 188 с.

2. Волосевич І., Коноплицька Т., Костюченко Т., Міханчук Д., Марценюк Т. Дослідження поширеності насильства щодо дівчат та жінок. К., 2014. 57 с.

3. Гончарова Н. І. Проблема насильства в сім'ї в сучасній Україні: соціально-філософський аспект. *Громадська програма співробітництва по запобіганню насильства в сім'ї*. Одеса: ОІВС, 1999. С. 36–41.

4. Животовська Л. В., Скрипнікова А. М., Сокіл А. А., Бойко Д. І. Афективні порушення при віддалених наслідках посттравматичного стресу. *Вісник проблем біології і медицини*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 32–35.

5. Куевас Х. Т., Христова Г. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок і домашнім насильством: кращі міжнародні практики та стандарти. К.: Рада Європи, 2015. 61 с.

ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ МАТЕРИНСЬКОЇ СФЕРИ У ВАГІТНИХ

Туриніна Олена Леонтіївна,
канд. психол. наук, професор
Дзюбенко Анна Михайлівна,
студент

Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Анотація: в роботі розглядаються теоретичні аспекти дослідження материнства та вагітності в психології; представлено характеристику материнської сфери, її етапи її розвитку в онтогенезі та структура; емпіричним шляхом визначено особливості впливу сімейного оточення на психічний стан під час періоду виношування дитини.

Розроблено теоретичну модель роботи з жінками, націленої на розвиток материнської сфери, яка містить розвивальну програму для дівчат старших класів “Психологія материнства” та профілактичну роботу психолога з внутрішніми конфліктами жінок, які планують завагітніти. Окремо впроваджена психокорекційна програма для жінок із загрозою невиношування вагітності.

Ключові слова: вагітні жінки, материнська сфера, діагностика; корекція.

В останні часи зростає зацікавленість науковців до проблем у період виношування дитини. Накопичується емпіричний матеріал стосовно. Одним з ускладнень вагітності, яке підвищує ризик невиношування, є токсикоз, або гестоз майбутніх мам. На сучасному етапі в рамках медицини ще немає пояснення механізмів його виникнення. Джерел та експериментів, присвячених ускладненням вагітності, які з’являються при відсутності фізіологічних причин, ще недостатньо. Сучасні вчені причиною ускладнень під час виношування дитини вважають неправильним розвитком материнської сфери.

Підготовка до материнства вивчається як компонент особистісної сфери жінки. Материнство досліджується з позиції радості жінки від народження дитини, як фаза внутрішнього та гендерного ототожнення. наукові здобутки в галузі пренатальної психології та психології материнства є значними, але генеза, механізми, сутність та динаміка процесів поняття материнства описані недостатньо систематично. Також бракує єдиного наукового термінологічного апарату, визначення понять та феноменів.

Об'єктом дослідження є материнська сфера у вагітних.

Предметом дослідження є діагностика та корекція материнської сфери у вагітних.

Мета дослідження полягає у виявленні характеру впливу факторів, що впливають на особливості розвитку материнської сфери під час виношування дитини та визначення та впровадження психопрофілактичних та психокорекційних заходів.

Для реалізації мети нами були використані такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз літератури;
- метод семантичного диференціалу (Петренко В.Ф.),
- методика Hand-Test (Вагнер Е., Піотровський З., Брайклін Б., 1962; адаптація Курбатової Т.Н.).

- анкета для вагітних
- методика PARi Е.Шеффер і Р.Белла (адаптація Нещерет Т. В.)

Статистичний аналіз даних містив наступні методи: тест Колмогорова-Смірнова для перевірки форми розподілу, тест Ст'юдента для незалежних вибірок, кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона та Спірмана).

В результаті аналізу наукових джерел, мидійшли висновку, що на даному науковому етапі в психології материнства деформація дітородної сфери пов'язуються з неадекватним формуванням материнської сфери. Прагнення стати мамою є домінантним бажанням більшості жінок, котре розвивається тривалий час, та на яке впливають багато чинників.

Більшість авторів засвідчують[1; 2;], що період вагітності є дуже важливим, оскільки в цей час материнська сфера не припиняє розвиватися. Пристосування до періоду виношування дитини включає мету особистісного зростання:

- побудувати адекватні відносини зі значущими іншими, особливо з чоловіком;
- сформувати образ себе як матері;
- інтегрувати новий образ тіла. [3; 4]

Факторами ризику розвитку патології репродуктивної сфери є психологічні особливості жінки, які формуються протягом онтогенезу та характеризують її як особистісно незрілу, дезадаптивну, таку, що має неконструктивні способи вирішення внутрішнього конфлікту та не готова до материнства. Ці особливості можуть викривити розвиток материнської сфери у період виношування дитини.

Передумовою специфіки внутрішнього світу у жінок зі складностями у період виношування дитини є родинні чинники.

Підсумовуючи стан розробки проблеми невиношування вагітності, можна сказати, що він характеризується дефіцитом даних. В психології материнства ще не остаточно прояснений характер впливу сімейних факторів на формування материнської сфери жінки у період виношування дитини. До того ж, бракує єдиної системної моделі, яка пояснює виникнення сімейних факторів, які сприяють невиношуванню вагітності.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження показали, що В обох групах відносини з чоловіком мають вплив на емоційний стан вагітної та супроводжуються певним сприйняттям партнера і себе самої. Крім того, вони мають вплив на бачення образу дитини, що ми розкриємо далі. Передумовами побудови відносин з чоловіком є відносини між батьками вагітної, вплив яких здійснюється прямо або опосередковано.

Результати нашого дослідження показують, що у жінок із загрозою переривання вагітності відносини з чоловіком гірші, ніж у жінок зі здоровою

вагітністю. Крім того, з прогресуванням вагітності у жінок зі здоровою вагітністю спостерігається психологічне зближення з чоловіком та покращення відносин, тоді як жінки із загрозою переривання вагітності віддаляються від чоловіка.

Чим більш близькими є відносини між чоловіком та вагітною, тим більш безпечною сприймає себе вагітна, а відчуття себе безпечною, в свою чергу, пов'язане з відчуттям себе світлою та легкою. Під час виношування дитини стосунки жінок із загрозою переривання вагітності погіршуються. Отже, чим більшою є дистанція між вагітною та чоловіком, тим більш небезпечною, темною та тяжкою відчуває себе вагітна.

У здорових майбутніх мам зближення з чоловіком посилює емоційний комфорт жінки, при цьому вона сприймає свого чоловіка як впорядкованого, сильного та красивого. Зближення з чоловіком сприяє тому, що вагітна схильна бачити плід та майбутню дитину схожою на чоловіка. Таким чином, у здорових майбутніх мам подружні відносини впливають на емоційний стан вагітної, супроводжуються певним сприйняттям свого партнера та баченням образу дитини.

У жінок із загрозою переривання вагітності віддалення від чоловіка під час виношування дитини супроводжується зниженням самооцінки вагітної, збільшенням схильності до відкритої агресивної поведінки та ухилю від реальності у власні емоційні переживання.

Збільшення дистанції з чоловіком пов'язано зі сприйняттям його як пасивного, слабкого та грубого, а почуття кохання має для вагітної негативний зміст та є амбівалентним. Ще одним результатом є те, що вагітна менш схильна бачити дитину схожою на чоловіка та себе.

Таким чином, подружні відносини впливають не тільки на емоційний стан вагітної, супроводжуються певним сприйняттям свого партнера та баченням образу дитини – вони впливають також на ставлення вагітної до себе, її поведінкові прояви та уявлення про почуття кохання взагалі. Тобто, жінки із загрозою переривання вагітності є більш залежними від відносин з чоловіком.

Вони емоційно залежні від чоловіка, їм важко самотійно контролювати та управляти власним емоційним станом. Здійснюючи емпіричне дослідження особливостей впливу значущих інших на перебіг періоду виношування дитини у майбутніх мам зі нормальною вагітністю та загрозою невиношування, ми дійшли висноку, що в обох групах стоснків із батьком дитини мають вплив на емоційний стан вагітної та супроводжуються певним сприйняттям партнера і себе самої. Результати нашого дослідження засвідчили, що у майбутніх мам із паталогію періоду виношування дитини стосунки з батьком малюка більш негативні, ніж у майбутніх мам без паталогій. Як було показано раніше, чим більш близькими є вагітна та її чоловік, тим більш розслабленою відчуває себе вагітна, тобто відносини з чоловіком забезпечують її емоційний комфорт. Роздивимось те, як вагітна в цей час бачить свого чоловіка. Знаходячись в стані близькості з чоловіком, вагітна сприймає його як впорядкованого, сильного та красивого. Іншими словами, він є для неї передбачуваним, сильним та привабливим. Також близькість вагітної з чоловіком пов'язана зі схожістю чоловіка на такі фігури, як мати вагітної, батько вагітної, а також плід та майбутню дитину (табл.1).

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки відносин з чоловіком у жінок зі здоровою вагітністю

Показник	Емоційна дистанція між об'єктами Я-Чоловік	
	Кореляція за Пірсоном	Значущість (2-стороння)
Оцінка успішності виконання батьком власної батьківської ролі	-,561	,001
Самооцінка вагітної по шкалі "Розслаблена-Збуджена"	,431	,017
Оцінка батька по шкалі "Неприємний-Приємний"	-,619	,000
Оцінка батька по шкалі "Розслаблений-Збуджений"	,406	,026
Оцінка батька по шкалі "Слабкий-Сильний"	-,498	,005
Оцінка батька по шкалі "Грубий-Ніжний"	-,506	,004
Оцінка чоловіка по шкалі "Хаотичний-Впорядкований"	-,411	,024

Оцінка чоловіка по шкалі "Слабкий-Сильний"	-,367	,046
Оцінка чоловіка по шкалі "Бридкий-Красивий"	-,400	,028
Емоційна дистанція між об'єктами Батько-Страх	-,464	,010
Емоційна дистанція між об'єктами Чоловік-Мати	,562	,001
Емоційна дистанція між об'єктами Чоловік-Батько	,506	,004
Емоційна дистанція між об'єктами Чоловік-Плід	,438	,015
Емоційна дистанція між об'єктами Чоловік-Майбутня дитина	,449	,013
Емоційна дистанція між об'єктами Чоловік-Кохання	,438	,015
Емоційна дистанція між об'єктами Плід-Гнів	-,367	,046
Емоційна дистанція між об'єктами Майбутня дитина-Гнів	-,482	,007
Емоційна дистанція між об'єктами Майбутня дитина-Страх	-,379	,039

Чим більш близькими є відносини між чоловіком та вагітною, тим більш безпечною сприймає себе вагітна, а відчуття себе безпечною, в свою чергу, пов'язане з відчуттям себе світлою та легкою.

Під час виношування дитини взаємини майбутніх мам з батьком малюка із загрозою викидню погіршуються. Отже, чим більшою є дистанція між вагітною та чоловіком, тим більш небезпечною, темною та тяжкою відчуває себе вагітна.

Таким чином, подружні відносини впливають не тільки на емоційний стан вагітної, супроводжуються певним сприйняттям свого партнера та баченням образу дитини – вони впливають також на ставлення вагітної до себе, її поведінкові прояви та уявлення про почуття кохання взагалі. Тобто, майбутні мами з паталогією періоду виношування малюка є більш залежними від стосунків з батьком дитини. Вони емоційно залежні від чоловіка, їм важко самостійно контролювати та управляти власним емоційним станом.

Отримані результати емпіричного дослідження привели до необхідності створенні цілеспрямованої психологічної допомоги з подолання стресогенних факторів, що впливають на невиношування вагітності. Вона містить такі блоки:

- теоретична система профілактичної та психотерапевтичної діяльності психолога з майбутніми мамами, спрямованої на розвиток у них

материнської сфери;

- система психокорекціїама для майбутніх мам із паталогією періоду виношування малюка.

Розроблено торетичну модель роботи з жінками, націленої на розвиток материнської сфери, яка містить розвивальну програму для дівчат старших класів “Психологія материнства” та профілактичну роботу психолога з внутрішніми конфліктами жінок, які планують завагітніти. Окремо впроваджена психокорекційна програма для жінок із загрозою невиношування вагітності.

Розвивальна програма для дівчат старших класів “Психологія материнства” може бути реалізована в рамках шкільного курсу “Сімейне виховання” або “Психологія”. Ціль – розвинути у дівчат старших класів усвідомлене та відповідальне ставлення до материнства, вбудувати материнство в систему цінностей, викласти основні принципи ефективної материнсько-дитячої взаємодії. У порівнянні з двома іншими ця програма має найменшу глибину впливу, по більшій мірі інформативна та покликана до стимуляції самостійного мислення по темі материнства. Для кращого засвоєння матеріалу та послаблення психологічних бар’єрів у дівчат рекомендовано проводити заняття виключно у жіночому колективі. Програма складається з дванадцяти занять по півтори години.

Наступна програма “Клуб успішних мам” присвячена жінкам, які планують завагітніти та готуються до зачаття. Вона може бути реалізована в рамках курсу “Школа материнства” при районних жіночих консультаціях. Ціль – профілактична психотерапевтична робота з внутрішніми конфліктами жінки, максимально повне формування всіх елементів її материнської сфери для запобігання психогенних труднощів під час виношування та надання максимальних психологічних ресурсів для ефективного материнства. В рамках цієї програми є можливість проводити інтенсивну психотерапевтичну роботу. Ця програма має найбільший вплив на психологію жінки і покликана стимулювати інтенсивний особистісний розвиток. Рекомендовано

використовувати такі методи, як психодрама, гештальттерапія, когнітивна терапія та сімейна терапія. Програма складається з шістнадцяти зустрічей, дев'ять з яких – групові, по три години кожна, рекомендовано проводити один раз на тиждень. Сім зустрічей – це психотерапевтична робота з сімейною парою, по півтори години кожна один раз на тиждень.

Кожна зустріч має ціль, яка заснована на знаннях щодо особистісних особливостей жінок із загрозою переривання вагітності. Отже, дана програма дозволяє цільовим чином проробити внутрішні проблеми, які могли б вплинути на перебіг вагітності. Нижче описані особливості жінок із загрозою переривання вагітності, основні напрямки роботи в залежності від них та цілі, яким підпорядковуються зустрічі.

Третя програма «Він буде жити» присвячена жінкам, які переживають загрозу переривання вагітності або загрозу передчасних пологів. Ця програма може бути реалізована в умовах стаціонару або в умовах санаторно-лікувальних установ, де жінки перебувають під наглядом лікарів з метою збереження вагітності. Ціль – емоційна підтримка майбутніх мам та набуття ними психологічних ресурсів для успішного виношування вагітності.

Обмеженням цієї програми є те, що особливості учасників не дозволяють використання методів та форм роботи, направлених на катартичні переживання та глибинну емоційну перебудову вагітної.

Програма покликана максимально задіяти ресурси, які формують материнську сферу під час виношування дитини – підтримку значущих інших та ворущіння плода, і допомогти вагітній у вирішенні найгостріших особистісних завдань вагітності – прийняття тілесних змін та нового образу себе, прийняття чоловіка у новій ролі, формування власної материнської ролі, включення дитини у власну сімейну систему як рівноправного учасника.

Програма має різні акценти в залежності від строку вагітності, на якому трапляється загроза невиношування, та складається з трьох блоків відповідно до триместрів. Найбільш ефективним є участь жінки у всіх трьох блоках програми, навіть якщо на наступних триместрах загрози не виникає. Цей підхід

забезпечить різнопланову підтримку вагітної та більш якісне формування її материнської сфери та прихильності до дитини.

Результати проведеного дослідження можуть застосовуватись при розроблені рекомендацій для спеціалістів соціальних та медичних закладів, що взаємодіють та обслуговують майбутніх мам.

В світі подальшої розробки проблеми психологічних передумов невиношування вагітності було б важливо прослідкувати характер впливу родинних чинників на виникнення різних типів патології, що призводять до невиношування вагітності.

Одним із пріоритетних напрямків ми вважаємо висвітлення механізмів компенсації сімейного впливу на материнську сферу жінки. Наприклад, важливо з'ясувати, як мотивація до материнства впливає на динаміку загрози невиношування вагітності. І, звичайно, актуальним залишається дослідження материнсько-дитячої взаємодії у жінок із загрозою зриву вагітності після народження дитини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопросы психологии. - 2001. - №2. – С.22-36.

2. Рудина Л. М. Проблема психотерапии осложненной беременности в связи с феноменом увеличения “темпа жизни” // Личность и общество: актуальные проблемы современной психологии: Матеріали міжнародної конференції. - К.:Голока, 2010. – С. 111-116.

3. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ.вищ.навч. закл. / О. Л. Туриніна. – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2019. 160 с.

4. Мальована Ю. М. Сімейні фактори формування Я-концепції та батьківських установок у жінок зі здоровою та ускладненою вагітністю // Вісник Харківського університету. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету, 2014. - № 617. – С. 140-146.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ СЕКСУАЛЬНИХ
ПОРУШЕНЬ У ЖІНОК**

Федосова Людмила Олексіївна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

Винокурова Інна Вікторівна

магістрант

Навчально-наукового інституту психології
та соціальних наук МАУП, м. Київ

Анотація Дослідження присвячене висвітленню проблеми психокорекції сексуальних порушень у жінок. Здійснено аналіз поглядів науковців щодо поняття “статеві дисфункції у жінок”, теоретико-емпіричних досліджень психологічних особливостей формування статевої дисфункції у жінок, можливостей та методів психологічної корекції емоційних розладів у жінок із сексуальними дисфункціями. Це є важливим аспектом, адже незадоволені сексуальні потреби є джерелом найсильніших фрустрацій для більшості людей. Статеві розлади, в силу великої особистісної значущості сексуальної сфери, можуть призвести до різних проявів психічної дезадаптації, розвитку психічних порушень невротичного рівню, сприяють формуванню песимістичної оцінки особистісної перспективи.

Визначено загальні контекстуальні або соціокультурні фактори, які спричиняють або підтримують сексуальну дисфункцію, це: дисфункція стосунків, сексуальна дисфункція партнера (наприклад, еректильну дисфункцію), життєві стресори (наприклад, діти) та культурні чи релігійні догми, які перешкоджають сексуальності.

Існують дані, що психотерапія або сексотерапія допомагає впоратися з психологічними, стосунковими та соціокультурними факторами, які впливають на сексуальну функцію жінки.

Ключові слова: статева дисфункція, жінки, психотерапія, сексотерапія.

Вступ Актуальність та соціальна значимість обраної теми - це розповсюдженість розладів сексуальної сфери у даний час, що має значну поширеність у загальній популяції: близько 43% жінок вказують на існування сексуальних порушень різного ступеня вираженості.

Сексуальним розладам у жінок присвячено численні праці і в нашій країні, і за її межами, запропоновано й різноманітні методи лікування сексологічних хворих (Г. С. Кочарян, А. С. Кочарян, 1994; В. В. Кришталь, С. Р. Григорян, 2002; У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни, 1998; А. Gregoire, J. Pryor, 2000). Однак, практично усі вищевказані праці розглядають проблему надання спеціалізованої медичної допомоги жінкам з сексуальними розладами в рамках виключно медичної моделі терапії (Г. С. Васильченко, 2005; С. Т. Агарков, 2006; М. В. Єкимов, 2006; М. В. Маркова, 2007). Між тим, за думкою К. Імелінського (1972, 1986), психологічна корекція грає важливу роль в лікуванні сексологічних хворих, а в ряді випадків вона є єдиною формою терапії сексуальних розладів, або одним з компонентів комплексного лікування.

Зараз в нашому суспільстві спостерігається стійкий інтерес до пошуку нових форм надання кваліфікованої допомоги поза рамками суто медичних впливів (О. С. Кочарян, 2002; Л. Ф. Бурлачук, О. С. Кочарян, М. Є. Жидко, 2003, 2009; Б. В. Михайлов, В. В. Чугунов, 2005; Г. С. Кочарян, 2006; О. Г. Луценко, 2006; Н. Ф. Шевченко, 2006; В. В. Кришталь, 2007; С. Д. Максименко, 2007; С. Д. Максименко, Н. Ф. Шевченко, 2007; Л. Ф. Шестопалова, 2007; О. О. Хаустова, 2006, 2010; О. С. Чабан, О. О. Хаустова, 2009). Тому розробка питань психологічної корекції сексуальних розладів різного генезу у жінок в рамках немедичної моделі психотерапії, адаптованої до застосування в умовах психологічного консультування, є актуальним напрямом розвитку сучасної медичної психології.

Об'єктом нашого дослідження є прояви сексуальних розладів у жінок.

Предметом нашого дослідження є ефективність використання психотерапії в корекції сексуальних розладів у жінок.

Мета роботи полягає у вивченні емоційної сфери жінок з сексуальними розладами та визначенні ефективності застосування психотерапії сексуальних розладів у жінок.

Теоретична частина. Психологічне вивчення жіночої сексуальності є предметом конкретних наукових досліджень у 1960-х рр. До цього обговорення цієї теми зазвичай відбувалося лише в контексті репродуктивної функції та порівняння жіночої сексуальності з чоловічою.

Сексологи Вірджинія Джонсон і Вільям Мастерс були одними з перших, хто почав вивчати жіночу сексуальність - їхні дослідження в 1960-1990-х роках зробили значний внесок у вивчення цієї теми. Вчені досліджували близько 700 чоловіків і жінок, щоб зрозуміти їх реакцію на різні типи сексуальної стимуляції (під час статевого акту або мастурбації). Результатом дослідження стало відкриття чотирифазної моделі реакції на сексуальну стимуляцію, яка описана в їх книзі «Сексуальна реакція людини» і включає наступні фази: збудження, плато, оргазм, завершення [1, с. 47].

Згідно з DSM-5 (Діагностичний і статистичний посібник із психічних розладів, 5-е видання, США), сексуальні дисфункції слід класифікувати відповідно до фаз циклу сексуальної реакції, в якому виникають проблеми. Таким чином, в даний час існує три критерії для діагностики статевих розладів: симптоми повинні зберігатися щонайменше 6 місяців, бути присутніми протягом усього або майже всього (75% до 100%) статевого акту або бути постійними/рецидивуючими та викликати клінічно значущий дистрес (емоційний). порушення) [2, с. 114–119].

А. М. Свядоц відповідно до поділу на чотири фази циклу всі дисфункції розділяє на чотири основні категорії: гіполібідемія, розлади статевого збудження та розлади, пов'язані з болісним статевим актом у жінок (диспареунія, вагінізм) [3, с. 198-200]. Проте останні дослідження вимагають

серйозного перегляду існуючої моделі з метою підвищення ефективності лікування цих дисфункцій (одні дисфункції у жінок можуть бути асоційованими з іншими).

Масштабні опитування за останні 10 років показали, що приблизно 10% жінок повідомляють про тривалу сексуальну дисфункцію, яка викликає у них емоційний стрес, тоді як додаткові 20% повідомляють про менш тривожні сексуальні проблеми.

Розлад статевого потягу або збудження є найчастішою скаргою жінок із сексуальними проблемами [4, с. 195].

Щоб працювати над сексуальними дисфункціями, важливо розуміти, що жінка відчуває сексуальне бажання не лише спонтанно, як вважалося раніше, але й у трьох ситуаціях: спонтанно (що відображає природний сексуальний інстинкт), коли отримує сексуальну стимуляцію свого партнера та коли вона віддається сексуальним фантазіям [5, с. 123].

Найбільш поширеними скаргами С. Кратохвіл називає низьке бажання, низьке суб'єктивне збудження та рідкісний оргазм або його відсутність [6, 62].

Непатологічними М. Фуко вважає статеvu і поведінкову дезадаптацію, викликану неузгодженістю типів сексуальної мотивації партнерів, неправильним веденням попереднього і кінцевого періодів і самого статевого акту; дезінформаційно-оцінний тип дезадаптації, зумовлений низьким рівнем усвідомлення психогігієни статевого життя та неправильною оцінкою його статевиx проявів; соціальний тип - результат неузгодженості етичних і моральних установок, світогляду партнерів щодо соціальних і особистих норм; почуття партнерів один до одного; соціально-психологічний тип, зумовлений розбіжністю рольових позицій, ціннісних орієнтацій, домінантної мотивації тощо; психологічний тип, який є наслідком невідповідності рис характеру партнерів. Слід зазначити, що низький рівень соціальної, соціально-психологічної, психологічної, анатомо-фізіологічної адаптації є фактором підвищеного ризику розладів сексуального здоров'я і навіть може бути безпосередньою причиною [7, с. 33].

До патологічних типів статевої дезадаптації М. Фуко відносить біологічний тип, обумовлений анатомічною несумісністю партнерів і розладами нейрогуморальної, психічної, нервової регуляції статевої функції, а також патологічного процесу в статевих органах. Останній має два варіанти: соматичний, обумовлений наявністю соматичного захворювання в одного або обох партнерів, що призводить до зниження статевої функції, і психоневротичний, що є наслідком психічних захворювань (психози, невротичні розлади, особливості особистості, розлад тощо), внаслідок чого виникає розлад статевого здоров'я [7, с. 34].

За Л. М. Щегловим, первинні розлади статевого здоров'я повинні включати первинні форми статевих дисфункцій, включаючи паторефлексні, дисрегуляційні, абстинентні, конституційно-генетичні, судинні, рецепторні, спинальні, соціально-культурні, дезінформаційні (неосвічені), коїтофобію, невроз очікування сексуальної невдачі, сексуальну відразу, вагінізм геніталій, а також різні форми девіації статевої поведінки та психосексуальної орієнтації [8, с. 34].

До вторинних розладів статевого здоров'я Л.М. Щеглов відносить статеві розлади, що виникають внаслідок соматичних і психічних захворювань, що призводять до порушення нервової, ендокринної, психічної регуляції статевої функції або стану статевих органів. Таким чином, статеві дисфункції та девіації є вторинними, які є синдромами або симптомами соматичних або психічних захворювань, і ці дисфункції можуть проявлятися у вигляді гіпосексуальності або гіперсексуальності [8, с. 34].

Статева дисфункція у жінок є поширеною багатofакторною проблемою, яка потребує мультидисциплінарного підходу до оцінки та лікування, що враховує не лише біологічні, а й психологічні фактори. Найпоширенішими психологічними факторами, що впливають на жіночу сексуальність, є депресія, тривога, негативний образ тіла, сексуальне насильство та емоційне нехтування.

Загальні контекстуальні або соціально-культурні фактори, які викликають або сприяють дисфункції, включаючи дисфункцію стосунків, сексуальну

дисфункцію партнера (наприклад, еректильна дисфункція), життєві стресові фактори (наприклад, діти) і культурні чи релігійні догми, які обмежують сексуальність.

Сексуальна психотерапія - це короткочасна корекція (до 3-х місяців), яка проводиться для окремої людини або пари. Рішення щодо відповідної модальності ґрунтується на деталях проблеми, представленої пацієнтом. Корекція складається з навчання (інформування), вправ, у тому числі чуттєвої уваги та індивідуальних консультацій. Такий комплексний індивідуальний підхід є ефективним для підвищення статевого потягу, особливо якщо жінка дотримується рекомендованих вправ [9, с. 15].

Однією зі складових сексотерапії є сенсаційна концентраційна терапія, яка включає серію чуттєвих вправ. Цей підхід спрямований на поліпшення сексуального спілкування між жінкою та її партнером і поліпшення інтимних стосунків шляхом поступового відновлення сексуальної активності. Вправи можуть починатися з несексуальних дотиків і, припускаючи успішне завершення кожного наступного набору вправ, переходити до дотиків геніталій і, зрештою, до статевого акту. Мета-аналіз показав високий рівень ефективності цього підходу.

В даний час існує достатньо методів роботи з жіночими сексуальними дисфункціями. Загалом, найбільш багатообіцяючі психологічні підходи до вирішення жіночого сексуального бажання та збудження включають елементи сексуальної терапії, КПТ, навчання та вправи на основі уважності або модель TOR.

Методологія. Для експериментального дослідження були підібрані методики, які спрямовані на вивчення особливостей емоційно-вольової сфери у жінок з сексуальними розладами. Нами були встановлені чинники, що значним чином впливають на якість сексуального життя жінки: наявність чи відсутність сексуальних фобій, рівень депресії, психологічні особливості міжособистісних стосунків в парі, вираженість невротичних станів.

На ці параметри ми орієнтувались при підборі методів дослідження та

оцінці емоційно-вольових показників у жінок з сексуальними розладами. З метою виявлення особливостей сексуальності досліджуваних жінок за допомогою опитувальника «Індекс жіночої сексуальної функції» - Female sexual function index (FSFI), виявляли наявність страхів у любовних і сексуальних стосунках за допомогою Тесту на вираженість філо- та еротофобії (ФЕТ) О.В. Крупенка та А.К. Жигалова, ми виявляли рівень депресії за допомогою шкали депресії Бека, ми виявляли, наскільки гармонійні стосунки в парі за допомогою тесту «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» С. В. Духновського, ми виявляли наявність чи відсутність невротичних станів за допомогою Клінічного тесту для виявлення невротичних станів.

Результати та висновки. Ми виявляли особливості сексуальності досліджуваних жінок за допомогою опитувальника «Індекс жіночої сексуальної функції» - Female sexual function index (FSFI), виявляли наявність страхів у любовних і сексуальних стосунках за допомогою Тесту на вираженість філо- та еротофобії (ФЕТ) О.В. Крупенка та А. К. Жигалова, ми виявляли рівень депресії за допомогою шкали депресії Бека, ми виявляли, наскільки гармонійні стосунки в парі за допомогою тесту «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» С. В. Духновського, ми виявляли наявність чи відсутність невротичних станів за допомогою Клінічного тесту для виявлення невротичних станів.

За результатом опитувальника «Індекс жіночої сексуальної функції» виявлено, що жінки з сексуальними розладами мають недостатнє прагнення до статевої близькості, у них досить повільно і важко виникає сексуальне збудження під впливом сексуальних подразників, найчастіше вони не відчують оргазму під час статевого акту, негативно оцінюють якість статевого акту та/або відносини з партнером, крім того, жінки з сексуальними розладами часто мають неприємні відчуття у вигляді болю, печіння, свербіжжю під час статевого акту та недостатнє зволоження статевих шляхів під впливом еротичної стимуляції.

За результатами тесту на вираженість філо- та еротофобії (ФЕТ)

О. В. Крупенка та А.К. Жигалова, жінки з сексуальними розладами схильні до почуття провини, сорому, страху соціального несхвалення думок і поведінки, пов'язаних з сексуальними контактами.

За результатами тесту «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» С. В. Духновського, у жінок з сексуальними розладами виявлено такі особливості міжособистісних стосунків з партнером: зайва зосередженість, захопленість думками про відносини, підвищена заклопотаність відносинами, які доставляють занепокоєння і дискомфорт, почуття сум'яття, емоційна нестійкість, підвищена стомлюваність. Для жінок з сексуальними розладами також характерно виражене прагнення дистанціюватися від партнера, вони не відчують довіри, розуміння, близькості, відносини не викликають у них почуття комфорту. Поміж тим, жінки з сексуальними розладами найчастіше поводяться компромісно, нестримані у вияві дружелюбності, нерішучості, уникають конфронтації з партнером через страх бути відкинутими. Вони схильні до демонстрації м'якосердя, альтруїзму, гіперсоціалізації, проте їхні агресивні наміри ретельно приховуються або контролюються.

За результатами Шкали депресії Бека, у експериментальній групі виявлено виражену депресію, тобто жінки, які мають сексуальні розлади, схильні до зниженого настрою, відсутності прагнення до отримання задоволення, загальмованості, зниженого апетиту та статевого потягу, порушення сну.

За результатами Клінічного тесту для виявлення невротичних станів, жінки з сексуальними розладами схильні до пригніченості, втомлюваності, байдужості до оточуючих подій, або, навпаки, неспокою, переживань з приводу подій, що очікуються, мають занижену самооцінку. Жінки, які не мають сексуальних розладів, також періодично схильні до зниженого настрою та песимістичних очікувань.

Таким чином, використання матстатистичного аналізу, зокрема визначення t-критерія Стьюдента, доводить, що між результатами експериментальної та контрольної груп виявлено статистично значущі

відмінності не лише за показниками сексуальності, але й за всіма показниками емоційно-вольової сфери.

В цілому, результати експериментальної групи показали необхідність психокорекційної роботи щодо зниження вираженості сексуальних розладів, зниження рівня депресії, подолання проблем у міжособистісних стосунках з партнером, дезактуалізації невротичних станів, зниження філо- та еротофобії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мастере У., Джонсон В. Основы сексологии. - М., 1998. - 154 с.
2. Сексология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: "Академия", 2004. – 222 с.
3. Свядош А.М. Женская сексопатология. - М, Медицина, 1974. 224 с.
4. Сексопатология: Справочник / Под ред. Г. С. Васильченко. - М., 1990.
5. Шорт Р. Секс любви или влюбленность. - М.; 1996. - 174 с.
6. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / Пер. с чешск. - М.: Медицина, 1991. - 336 с.
7. Фуко М. Забота о себе. История сексуальности - III., Изд-во «Грунт», 1998, - 283 с.
8. Щеглов Л.М. Сексология и сексопатология: Врачу и пациенту. СПб.: РИЦ “Культ.-информ.-пресс”, 1998.
9. Гери Ф. Келли. Основы современной сексологии. - СПб., 2000.

УДК 159.922.6;316.6

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ
ВІДХИЛЕНЬ У ПСИХІЧНО ТРАВМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В
СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ**

**Філоненко Людмила Анатоліївна,
Рябовол Тетяна Анатоліївна,**

с.н.с.,

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАНП України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті висвітлено психологічне підґрунтя профілактики та корекції відхилень у психічно травмованої особистості в складних життєвих обставинах, яка є актуальною проблемою сьогодення. Розкрито типові труднощі молоді з відхиленнями у поведінці. Встановлено, що однією з причин відхилень в поведінці та особистості є комплексний ПТСР, а психічна травма є продуктом поєднання психотравмуючої ситуації та особистості. Показано, що особливості психотравми залежать від особливостей психотравмуючої ситуації та особливостей особистості. Показано шляхи її вирішення через створення цілісної системи профілактики девіантної соціалізації підлітків.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, психічна травма, психотравмуюча ситуація, особистість.

Історію розвитку нашого суспільства протягом останніх поколінь навряд чи можна назвати благополучною, позбавленою стресогенних факторів, що впливають на психічний стан людей. Зміни, які відбуваються у суспільстві, висунули цілу низку проблем, однією з яких є проблема профілактики девіантної поведінки. Актуальність її є очевидною, тому що з кожним роком відмічається зростання випадків дитячої злочинності, наркоманії, алкоголізму, прослідковується тенденція до збільшення кількості дітей із девіантною поведінкою.

Причини відхилень у поведінці виникають як результат політичної, соціально-економічної і екологічної нестабільності суспільства, посилення впливу псевдокультури, змін у змісті ціннісних орієнтацій молоді, несприятливих сімейно-побутових стосунків, відсутності контролю за поведінкою внаслідок надмірної зайнятості батьків, епідемії розлучень тощо. Свій відбиток наклали впровадження тривалих карантинних обмежень та розпочата країною-агресоркою повномасштабна війна проти нашої держави. В умовах війни рівень стресу та психічного травмування зростає в рази, провідною людською потребою стає потреба вижити. За останні півроку в інформаційному просторі з'явилося багато прикладів такої поведінки, яка допомогла врятувати життя не тільки порушнику норм, а й іншим людям та тваринам. Так, людина, порушуючи певні правила та стереотипи чи навіть, здійснюючи протиправну поведінку, ставила собі за пріоритет цінність життя іншого, ризикуючи власним. Ймовірно, що відхилення від прийнятих у мирному житті норм поведінки можуть допомогти в цьому.

Складні життєві обставини, як наприклад, стихійні лиха, техногенні катастрофи чи сучасна війна, яка поєднує в собі усе це, є певним каталізатором трансформацій особистості, змін її звичного способу життя. В критичних короткочасних ситуаціях, в умовах гострого стресу, людину виручають інстинктивні реакції на загрозу: «бий, біжи або замри». В подальшому, коли ситуація загрози життю продовжується в часі, для виживання тому, хто вижив, довелося так або інакше пристосовуватися до неї, використовуючи більш різноманітні стратегії, здобуваючи нові знання чи натреноувати нові уміння та навички, згадувати призабуті, змінювати звичну поведінку. Подальші перетворення особистості стосуються глибших рівнів психіки: переконань, цінностей, потреб, саморегуляції, самоконтролю, сприймання та осмислення ситуації, гнучкості коректування своїх дій та планів.

Досі не до кінця вивченим залишається питання, як подібна трансформація допомагатиме чи заважатиме індивіду в подальшому житті. Часто дорослій людині нелегко пристосуватися до мирного життя, що ж до

дітей та підлітків, зрозуміло, що їм необхідна спеціальна допомога: реабілітація чи, як мінімум, психологічна корекція та профілактика асоціальної чи протиправної поведінки.

Профілактика та корекція відхилень у поведінці – це майже завжди про усунення причин їх виникнення. Нині до вже вивчених психологічною наукою додаються і ті, які потребують ґрунтовного дослідження. Зокрема, мова йде про психічну травму та її вплив на відхилення в розвитку особистості, які відображаються в поведінці, характері та життєдіяльності в цілому.

Метою цієї статті є висвітлення психологічного підґрунтя профілактики та корекції відхилень у психічно травмованої особистості в складних життєвих обставинах.

Девіантною поведінкою традиційно вважають такі дії особистості, які не відповідають суспільним нормам: моральним, правовим, побутовим та іншим. Норма – це явище групової свідомості у вигляді розділених групою уявлень із вимогами членів групи до загальної поведінки із врахуванням їх соціальних ролей, які створюють оптимальні умови побуту, з якими ці норми взаємодіють, і відтворюючи формують його.

Провідним показником нормальності поведінки є рівень соціальної адаптації особистості [Максимова Н. Ю., Христук О. Л. та ін.]. Нормальна, успішна адаптація характеризується оптимальною рівновагою між цінностями, особливостями індивіда і правилами та вимогами до нього з боку соціального середовища.

Категорія підлітків групи ризику дуже різномірна й велика, і немає можливості охопити всі варіанти труднощів у рамках цієї статті. Тому ми зупинилися на розгляді тільки тих труднощів, що викликають найбільше занепокоєння, яких не побороти без допомоги психолога. Від того, наскільки вчасно вони виявлені й наскільки адекватна допомога, пропонована підліткові, залежить його психологічне благополуччя в майбутньому.

Один із критеріїв норми-аномалії розвитку більшою мірою можна застосувати не до інтелектуальної, а до особистісної сфери підлітка. Він

ґрунтується на уявленнях про особистісне здоров'я, розроблених Б. С. Братусем. На його думку, ставлення індивіда до іншої людини характеризує ступінь його особистісного здоров'я. Воно може варіювати в різних людей від ставлення до іншого як до мети, самостійної цінності, до ставлення до іншого як до засобу, інструменту для досягнення своїх цілей. Чим більше воно наближається до ставлення до іншої людини як до мети, самостійної цінності, тим вищий ступінь особистісного здоров'я індивіда, і навпаки, чим ближче воно до ставлення до іншої людини як до засобу, інструменту для досягнення своїх цілей, тим глибший ступінь особистісної аномалії. Ставлення до іншого виявляється в доброзичливості, позитивних настановах стосовно інших людей, відсутності невмотивованої, не обумовленої життєвою ситуацією підлітка агресивності, підозрливості тощо. Про всі ці характеристики підлітка можна судити з бесід, спостережень за його стосунками з однолітками і старшими, а також за результатами психодіагностичних досліджень.

Критеріями норми-аномалії психічного й особистісного розвитку можуть виступати і ознаки, що свідчать про дебют психічних захворювань у підлітковому віці. У тих випадках, коли вся система відносин підлітка виявляється серйозно порушеною, причому без явного зв'язку з життєвою ситуацією, необхідне проведення поглибленої психологічної діагностики. У тих випадках, коли у підлітка є труднощі, але вони не охоплюють усіх його відносин з іншими людьми і зумовлені соціальною ситуацією розвитку, основною формою психологічної допомоги має бути психопрофілактична робота, але так само, як і для підлітків з явними проблемами, вона повинна впливати передусім на систему відносин з іншими людьми й ставлення до себе.

Особлива увага до психологічного здоров'я підлітків, а також до своєчасного виявлення й профілактики різних відхилень необхідна з трьох причин:

– по-перше, морфологічні й фізіологічні зміни, що відбуваються у пубертатний період, роблять організм підлітка більш уразливим і підвищують

ризик соматичних захворювань, а також викликають часті в цьому віці підвищену стомлюваність і погане самопочуття без видимих причин;

– по-друге, саме в підлітковому віці уперше виявляється багато нервових і психічних захворювань;

– по-третє, природне для цього віку розширення сфери соціальних відносин дає підліткові новий соціальний досвід (причому не завжди позитивний), опанувати який йому дуже складно[5].

Так, Гусак І. М., зазначає, що на сьогодні доцільно звернути увагу на профілактику та корекцію особливо небезпечних проявів девіацій, таких як злочинність, наркоманію, алкоголізм, проституцію, суїцид [2].

Афанасьєва В.В вказує необхідність ставити значний акцент на кожний напрямок профілактики, зокрема на посилення інформаційно-просвітницької роботи з молоддю за методом "рівний-рівному" та здійснення соціально-психологічного супроводу у вигляді консультацій 1-2 рази на місяць, що спрямовані на відновлення виховних можливостей сім'ї [1].

Проведені нами попередні дослідження соціально-психологічних причин девіантної поведінки (1996-2021), аналіз літератури, досвід нашої роботи дозволяють виокремити типові труднощі молоді з відхиленнями у поведінці:

- взаємини з батьками, іншими дорослими;
- взаємини з друзями, іншими ровесниками;
- самоствалення, саморозуміння;
- формування життєвих орієнтирів, цінностей, ідеалів;
- відчуття самотності, нерозуміння іншими;
- пошук свободи через втечу від вимог, тиску, норм, правил, перевірка себе й інших, пошук межі можливого;
- пошук комфортного існування, емоційного затишку;
- відсутність позитивних життєвих прагнень і цілей;
- образа на долю, конкретних людей за власні труднощі;
- відсутність вольового контролю і здатності до самовладання і керування ситуацією;

- залежність від інших;
- відсутність адекватних засобів та способів поведінки у важких ситуаціях.

Негативні прояви поведінки, які досить часто зустрічаються в підлітків, важко піддаються однобічному поясненню, оскільки соціально-психологічні та педагогічні фактори тут тісно переплетені з патологічними, які стосуються психіатрії та наркології. За цією логікою, девіантну поведінку можна вважати способом пристосування до «ненормальних» умов життя. Власне життя та розвиток дитини в дисфункційній сім'ї є дуже непростим, і доволі часто нагадує свій спосіб виживання в складних життєвих обставинах в умовах війни. Життя цих дітей супроводжується значними психічними травмами.

Травма – це пошкодження тканин організму з порушенням їх цілісності та функцій, що викликане зовнішньою дією [Оверченко, 3]. За аналогією можна визначити психологічну травму як порушення цілісності та функцій психіки людини, яке викликане впливом на неї несприятливих факторів середовища.

Сучасні дослідження нейропсихології [Р. Сапольські, 8] стверджують, що посттравматичний стресовий розлад не лікується. Тому, що під впливом стресових гормонів відбуваються незворотні зміни в архітектурі та біохімії мозку. Зменшується обсяг гіпокампу, що знижує його функції, а це, зокрема, зв'язок між короткочасною та довготривалою пам'яттю, процесами просторової орієнтації, що суттєво ускладнює навчання; збільшується амигдала, а це – зона тривоги, тому з'являються страхи, яких раніше не було, виникають тривожні розлади. ПТСР призводить до того, що зменшується обсяг передньої сингулярної кори, що знижує емпатію – здатність відчувати чужий біль і навіть спроможність бачити їх, здатність піклуватися про інших бути частиною соціальної групи, аналогічні негативні зміни виникають також в орбітофронтальній ділянці кори (там знаходяться контроль імпульсів та емоцій, здатність до саморегуляції та повернення гомеостазу до балансу), знижується чутливість рецепторів до дофаміну, а це призводить до того, що пропадає бажання чогось, руйнується здатність відчувати задоволення, зникає мотивація

досягнень.

Як правило, життя з батьками-травматиками супроводжується множинними та постійними психічними травмами різної тяжкості, які з часом призводять до різного роду порушень, зокрема й, асоціальності, адикцій, делікветності. За спостереженнями П. Уокера [4] у дітей із дисфункційних сімей причиною відхилень в поведінці та особистості цих дітей, стає комплексний ПТСР.

Про наявність психотравми свідчать:

- короткочасне або тривале перебування у психотравматичній ситуації;
- переживання; фантазії про ситуацію; сни та нічні кошмари, пов'язані з ситуацією, які час від часу повторюються;
- спалахи негативних емоцій, спровокованих якими-небудь подіями, що асоціюються з обставинами ситуації;
- демонстрація – часте нав'язливе повернення до переживань, пов'язаних із психотравматичними подіями: спогади, що викликають неприємні емоції від поведінки, яка мала місце у ситуації, у відповідь на невеликий стимул, який нагадує про неї. У дітей такі повернення до ПТС можуть проявлятися у грі. Так дитина несвідомо намагається програвати травмівну ситуацію або її елементи.
- стійке прагнення уникати всього, що хоча б опосередковано нагадує про травму. Це може проявлятися у вигляді: прагнення уникати будь-яких думок або ситуацій, які пробуджують спогади про травму; нездатність відтворити в пам'яті основні, важливі елементи травмівної ситуації;
- помітна втрата колишніх інтересів і захоплень; відчуття відчуженості від оточуючих із формуванням своєрідного відсторонення від навколишнього реального світу;
- «заціпеніння» почуттів і уникнення стимулів, які могли б викликати спогади про травму;
- Прояви підвищеної збудливості, які не спостерігалися до травми:

труднощі із сном; підвищена дратівливість або спалахи гніву, страху, паніки чи агресії, що провокуються стимулами, які викликають спогад про ПТС;

- складність при необхідності сконцентрувати увагу; гіпертрофована пильність і різкі реакції на раптові подразники;

- причини, які не вдається діагностувати (головний чи серцевий біль, розлади в роботі шлунково-кишкового тракту тощо);

- негативні зміни в ставленні до людей: відсутність співчуття, цинізм у висловлюваннях і вчинках. Втрачається почуття довіри до людей і світу в цілому;

- в емоційній сфері переважає печаль і/або гнів, роздратованість, часто з незрозумілих причин псується настрій. Відмічається плаксивість, апатія, емоційна відчуженість. Людина стає мовчазна, задумлива. Їй хочеться частіше бути на одинці чи навпаки з'являється потреба постійно знаходитися серед людей, спостерігати за ними, слухати їх розмови, щоб відволіктися від своїх думок, переживань;

- спостерігається погіршення у роботі психічних процесів (мислення, пам'яті, уваги), неуважність;

- спостерігається погане самопочуття: відчувається втома, сонливість, апатія, відсутність бажання щось робити;

- складніше ставити перед собою нові життєві цілі та планувати їх реалізацію, з'являється невіра у своє світле майбутнє, відчуття безпорадності;

- виникають думки про самогубство та спроби його здійснення.

Усі ці ознаки легко побачити, коли травма «свіжа». Якщо ж людина не отримує кваліфіковану психологічну допомогу, з роками вони змазуються, проявляються рідше й менше дошкуляють. Завдяки механізму адаптації і механізмам психологічного захисту людина вчиться жити далі зі своєю травмою, але вона нікуди не зникає. Зрозуміло, що для вдалого пристосування до складної ситуації, а саме таким є посттравматичний стан, особистості необхідні ресурси. Серед психічних ресурсів це: різноманітні здатності та здібності, як от: сила та витривалість нервової системи, швидкість перемикання

реакцій, достатній рівень усіх видів інтелекту, гнучкість та пластичність поведінкових проявів та достатній розвиток особистісних структур. Тоді як, інертність, ригідність, слабкість нервової системи, низький рівень розумових здібностей, недостатній рівень автономності особистості, слабкість вольових процесів, а надто, поєднання цих вад заважатимуть виживанню в скрутних обставинах, адже вони різко знижують ефективність функціонування індивіда. Базові властивості психічних процесів у комплексі з особистісними рисами можуть утворювати, як такі, що заважають, так і ресурсні для адаптації індивіда психологічні механізми. Р. Сапольські зазначає, що за результатами дослідів нейробіологів, у тих щурів, які відразу після травми починали бігати в колесі, не розвивалася фізіологічна відповідь на травму (підвищення кров'яного тиску, зміни патернів дихання, продукція стресових гормонів та нейромедіаторів). У тих щурів, які йшли до щурячого соціуму і починали грумити один одного, ознаки стресової відповіді досить швидко зникали та не призводили до незворотніх змін, не спостерігалися прояви ПТСР. Але ті, щури, яких примушували бігати почувалися дедалі гірше, аналогічними є реакції людської психіки [8]. Варто зазначити, що в умовах хронічного стресу, коли психотравматична ситуація продовжується, для людини, яка нещодавно пережила травму, і не отримала необхідної допомоги, щоденна фізична та соціальна активність є досить виснажливою. Наприклад, сни про психотравмуючу ситуацію сняться рідше, та все одно сняться; спогади про ситуацію виникають рідше, та все одно виникають і будь-який стимул, що нагадує про ситуацію, здатен з легкістю відкинути людину в спогади про неї з виникненням негативних емоцій.

Психічна травма є продуктом поєднання психотравмуючої ситуації та особистості. Особливості психотравми залежать від особливостей психотравмуючої ситуації та особливостей особистості. Тому потрібно мати на увазі наступні положення.

1. Чим швидше з'являться симптоми психотравми (ті критерії, які вказують на її наявність), чим кращий фізичний і психічний стан був у людини

перед тим, як вона отримала психотравму, чим стабільнішим (краще високим) був її соціальний статус, тим вона буде легше і краще піддаватися усуненню.

2. Краще переносять психотравмуючі ситуації люди у віці 18-50 років. У дітей компенсаторні та адаптивні механізми психіки розвинені ще слабо, а у літніх людей уже слабо.

3. Чим більшої сили є психотравмуюча ситуація, чим більшою є загроза життю, непередбачуваність і неконтрольованість травматичного чинника, тим більший ризик розвитку психотравми.

4. Психотравму може завдати і така ситуація, яка безпосередньо людині не стосується (наприклад, повідомлення про авіакатастрофу, в якій загинули діти). Але сильніше вплине психотравмуюча ситуація, яка стосується безпосередньо людини, тобто становить для неї особисту значимість. Підвищує ризик розвитку психотравми також безпосередня провина людини у нещасному випадку, загибелі близьких людей, а також присутність фактора зради.

5. Хронічна психотравмуюча ситуація впливає на людину сильніше, ніж разова, навіть якщо та була надто великої сили. І, звісно, множинні травматичні події (особливо в дитинстві) становлять найвищий ступінь психотравмуючого впливу.

6. Наявність внутрішніх ресурсів збільшує опірність до травмуючого впливу. У дітей, із огляду на брак «зрілих» ресурсів для подолання травматичної події, ризик розвитку психологічної травми вищий і великою мірою залежатиме від того, як переживають подію батьки, і наскільки вони можуть допомогти дитині в переживанні даного досвіду.

7. Брак соціальної підтримки, самотність, нездорові реакції з боку рідних (відторгнення, звинувачення, замовчування факту травми тощо), відсутність можливості відпочити, прийти в себе посилюватимуть психотравму.

8. Наявність супутніх життєвих стресів і проблем, як спричинених травмою, так і тих, що існували до травматичної події, ускладнюють усунення психотравми.

Отже, своєчасна психопрофілактика і розвивальна робота можуть

допомогти підліткам, що відчувають труднощі, перебороти їх і компенсувати дезадаптацію.

До основних принципів профілактичної роботи ми відносимо:

– принцип соціальної активності: активна участь членів суспільства у вирішенні гострих протиріч його розвитку; використання активної позиції особистості, суспільної думки для оздоровлення індивідуальної і масової свідомості;

– принцип інформованості: повна і об'єктивна картина розповсюдження соціальних хвороб.

Ми вважаємо, що для організації ефективної профілактичної роботи необхідне створення певної цілісної системи. Система профілактики повинна включати в себе кілька складових:

– створення комплексних груп спеціалістів, які забезпечують соціальний захист дітей (психологи, медики, соціальні педагоги тощо);

– створення виховного середовища, яке дозволяє гармонізувати відносини молодого покоління зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, за місцем навчання тощо;

– створення груп підтримки зі спеціалістів різного профілю, які будуть навчати батьків виходу із проблемних ситуацій, пов'язаних із дітьми;

– організацію підготовки спеціалістів, здатних здійснювати професійну психологічну, соціальну, медичну допомогу і займатися профілактико-виховною роботою з дітьми групи ризику та їх сім'ями;

– створення суспільних освітніх програм для підсилення усвідомлення і привернення уваги до проблем молоді з ненормативною поведінкою (телевізійні програми, освітні програми тощо);

– організацію вільного часу молодого покоління;

– інформаційно-просвітницьку діяльність [6].

Існує велика кількість методів, методик, вправ, які психолог використовує у своїй роботі, та про існування яких людина без психологічної освіти навіть не здогадується. Тому потрібно звертатися по допомогу до психолога, щоб значно

полегшити та покращити своє життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєва В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика / за ред. С. Я. Харченко. – №1. – Луганськ: ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – С. 47-52.
2. Гусак І. М. Причини виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці. Соціально-психологічна робота з проблемними підлітками // Тези доповідей та статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції» 29-30 березня 2022 р.,Вінниця. С. 163-165.
3. Оверченко А.І. Психологія травмуючих ситуацій: навчальний посібник. - К.: НАВС, 2014 р., - 155 с.
4. Уокер П. Комплексное ПТСР: руководство по восстановлению от детской травмы. – Київ. Компютерне видавництво «Діалектика», 2020. – 273 с.
5. Філоненко Л. А. Проблема забезпечення психічного здоров'я в ході становлення особистості підлітків із девіаціями поведінки. // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. / За ред. С. Д. Максименка. К.:Міленіум, 2003. – Т. V, Ч. 7., С.306–311.
6. Філоненко Л. А. Організація цілісної системи профілактики як умова запобігання поширенню пияцтва у молодіжному середовищі. // Практична психологія і соціальна робота. – К. 2005. – № 12., 73-75.
7. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.
8. Sapolsky, R. M. Why Zebras Don't Get Ulcers: The Acclaimed Guide to Stress, Stress-Related Diseases, and Coping.— 3 ed. Now Revised and Updated. Henry Holt and Company, 2004, 560 с.

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА ПРОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Шопша Олена Леонідівна

к.психол.н., доцент

Ковальова Олена Олександрівна

магістрант

Міжрегіональна академія управління персоналом

м. Київ, Україна

Анотація: У статті окреслено низку понять, що складають змістове підґрунтя для розуміння впливу акцентуацій характеру на прояви девіантної поведінки підлітків. Проаналізовано психологічні й соціальні детермінанти поведінкових відхилень підлітків, їх причинно-наслідкова природа та механізми ускладнень у межах окреслених етапів. Обґрунтована необхідність здійснення профілактичної роботи та внесення психологічної корекції у поведінку особистості, яка формується, на всіх рівнях освіти.

Ключові слова: девіантна поведінка, деліквентна поведінка, акцентуації характеру, підлітковий вік.

Підлітковий вік звичайно характеризується як переломний, перехідний, критичний, важкий, вік статевого дозрівання. Підлітковий період у розвитку дитини вважають звичайно особливо важким як для батьків і педагогів, так і для самих дітей. Підлітковий період розвитку охоплює вік від 12 до 15 років (± 2 роки), характеризується початком перебудови організму дитини: прискореним фізичним розвитком і статевим дозріванням [1, с. 65].

У цьому віці відбувається тимчасове психологічне віддалення підлітка від родини й школи, їхнє значення в становленні особистості підлітка знижується, тоді як вплив однолітків підсилюється. Найчастіше він стоїть перед вибором між офіційним колективом і неформальною групою спілкування.

Таким чином, можна виділити характерні риси підліткового віку: емоційна незрілість, недостатньо розвинене вміння контролювати власну поведінку, співставляти бажання й можливості в задоволенні своїх потреб, підвищена сугестивність, бажання самоствердитися й стати дорослим. Саме ці риси і можна вважати передумовою проявів у підлітків девіантної поведінки.

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи.

В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки.

Можна також виділити певні фактори ризику девіантної поведінки дітей та молоді:

Соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку; безробіття; доступність алкоголю та тютюну.

Соціально-педагогічні: криза інституту сім'ї; зростання кількості сімей з конфліктним та асоціальним стилем виховання; проблеми, пов'язані з навчанням; конфлікти з вчителями; низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді.

Соціально-культурні: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнація духовних цінностей; наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили; пропаганда ЗМІ західних стереотипів поведінки.

Психологічні: акцентуації характеру; реакція емансипації; реакція групування; потяг до самоствердження; задоволення почуття цікавості; бажання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; інфантилізм; підвищений рівень тривожності.

Біологічні: порушення роботи ферментативної та гормональної систем

організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку; наслідки спадковості; вплив природного середовища [2, с. 137].

У руслі досліджуваної нами проблеми нас цікавить наявність асоціальних особистісних диспозицій, які приводять до вибору асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб або позбавлення від них, безпосередньо акцентуації характеру та вплив особливостей характеру на схильності підлітків до проявів девіантної поведінки.

В кожному типі акцентуації є властиві йому, відмінні від інших типів, "слабкі місця". Оскільки підлітковий вік є кризовим, особливості характеру підлітка часто загострюються, а при тривалій дії психогенних факторів, що спрямовуються до "місця найменшого опору", можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці. При цьому для кожного типу акцентуації існують свої більш-менш характерні форми девіантної поведінки.

Для дослідження схильності підлітків до проявів девіантної поведінки використовується методика МПДО (Модифікований патодіагностичний опитувальник), розробленої А.Є. Лічко.

Автор методики, взявши за основу ставший класичним підхід до визначення типів акцентуації (клінічна типологія психопатій), запропонував методику, що враховує не лише поведінкові відхилення, притаманні тому чи іншому типу акцентуації, але й вікові особливості підлітків. Важливим фактом є те, що аналіз типів акцентуацій дозволяє виявити і окремі форми поведінкових девіацій, до яких схильні підлітки.

Надамо стисло характеристику акцентуацій характеру:

Гіпертимний тип. Для представників цього типу характерна висока контактність, балакучість, пожвавлена жестикуляція, постійне перебування в гарному настрої, що лише зрідка затьмарюється спалахами агресії у відповідь на протидію оточуючих.

Часто виявляють ініціативність й оптимістичність, жагу діяльності, спілкування, вражень і розваг, тенденцію до лідерства, що звичайно

підкріплюється наявністю організаторських здібностей.

Циклоїдний тип. Цей тип акцентуацій характеру найчастіше спостерігається у старшому підлітковому та юнацькому віці. Для нього притаманне періодичне (із тривалістю від декількох тижнів до декількох місяців) коливання настрою і життєвого тону.

Циклоїди дуже вразливі до корінної зміни життєвих стереотипів, постійного місця проживання і навчання, втрати друзів і близьких. Невдачі і дорікання оточуючих можуть поглибити депресивний стан, викликати гостру афективну реакцію та, навіть, спроби самогубства.

Лабільний тип. Провідна риса представників цього типу - мінливість настрою, коли він змінюється занадто вже круто, а приводи для цього незначні. Часті зміни настрою поєднуються зі значною глибиною переживань, від чого залежать і самопочуття, й апетит, і працездатність, і бажання побути на самоті або, навпаки, кинутися в гучну компанію.

Астено-невротичний тип. Представникам астено-невротичного типу властива підвищена психічна і фізична стомлюваність, дратівливість, схильність до іпохондричності. Так, стомлюваність переважно виявляється при розумових заняттях, в обстановці спортивних змагань тощо, тоді як помірні фізичні навантаження переносяться краще.

Позиція педагога і психолога щодо астено-невротика має ґрунтуватися на терпінні і щирому співчутті. Він має не акцентувати увагу на більшості промахів і невдач підлітка, якщо вони виникають на фоні виснаження, а, навпаки, зосередитися на його успіхах.

Сензитивний тип. Цей тип акцентуацій складається досить пізно, у 16-19 років. Його головні риси - надзвичайно висока вразливість, до якої приєднується різко виражене почуття власної неповноцінності.

Для сензитивів властива низька контактність, вони віддають перевагу вузькому колу друзів, рідко конфліктують, у стосунках з іншими зазвичай займають пасивну позицію: образи тримають у собі, вони альтруїстичні, співчутливі, вміють радіти чужим удачам, проте крайня чутливість межує в них

із слізливістю, що може спровокувати нападки в їхню адресу з боку невихованих або дратівливих людей. До опіки з боку старших вони ставляться терпимо, підпорядковуються їй, часто вважаються "домашніми дітьми".

Тривожно-педантичний тип. Для підлітків з даним типом акцентуацій найбільш властиві нерішучість і схильність до зарозумілості, тривожна помисливість і любов до самоаналізу та, нарешті, легкість виникнення нав'язливих страхів, побоювань, несприйнятних з їх точки зору дій, думок, уявлень.

Тривожно-педантичним підліткам не властива схильність до порушень правил, законів, норм поведінки, паління, вживання алкоголю, сексуальних ексцесів, суїцидів тощо. Ці тенденції цілком витісняються нав'язливістю, розмірковуванням, самоаналізом.

Інтравертований тип. Істотними рисами представників цього типу є замкнутість, відгородженість від навколишнього світу, нездатність або небажання встановлювати контакти, знижена потреба у спілкуванні.

Такі діти часто здаються незрозумілими не тільки ровесникам, але і педагогам та власним батькам. В них дуже важно виявити суїцидальні наміри, тому з ними слід бути обережними в цьому відношенні.

Такий підліток у ситуаціях, що суперечать його внутрішнім принципам, може послідовно і стійко відстоювати свою позицію. Відгородженість інтровертів від світу утруднює їх соціалізацію, корекцію його моральних та інтелектуальних установок, які можуть бути дуже своєрідними і далеко не відповідати узвичаєним нормам.

Збудливий тип. Представникам цього типу акцентуацій властиві схильність до зниженого настрою з дратівливістю, озлобленістю, похмурістю, схильністю до агресії, що тісно пов'язане з афективною вибуховістю, а також - напруженість сфери інстинктів, що сягає в окремих випадках аномалії потягів. Інтелектуальна сфера характеризується ваговитістю, інертністю, що відбивається на усій психіці.

Збудливим підліткам притаманні важкі афективні розрядки, негативні

емоційні стани. В цих станах вони начебто самі шукають привід для скандалу. Афект може бути викликаний і тими конфліктами, що легко виникають у збудливих підлітків унаслідок їхнього владолюбства, а через це - прагнення до домінування над ровесниками, жорстокості і себелюбності.

Як засіб корекції поведінки збудливих підлітків може бути застосована апеляція до їх свідомості, аналіз і оцінка їх поведінки в процесі індивідуальної бесіди, але без банальностей, яка має завершуватися усним, а іноді і письмовим компромісним договором.

Демонстративний тип. Представники цього типу, як правило, виявляють безмежний егоцентризм, ненаситну жагу уваги до своєї особи, замилювання, подиву, шанування, співчуття. Вони готові навіть до обурення або ненависті з боку оточуючих на свою адресу, але тільки не до байдужості, до того, щоб залишитися непоміченими.

Демонстративні підлітки часто заважають вчителям на уроках своєю балакучістю, постійними відволіканнями, жартами тощо.

Нестійкий тип. Домінуючою рисою представників цього типу є патологічно слабка воля, яка виявляється у навчанні, праці, виконанні обов'язків, досягненні цілей, що ставлять перед ними рідні, старші, товариші. Нестійкі підлітки зазвичай не виявляють особливої наполегливості, вони швидше пливуть за течією, приєднуючись до більш активних, ініціативних однолітків. На тлі безвольності, нестійким підліткам властива підвищена сугестивність і, за певних умов, навіть цілеспрямована кримінальність. Соціальна поведінка нестійких більше залежить від впливу оточуючого середовища, ніж від них самих, тому їм не притаманні "власні" суїцидальні тенденції, якщо вони і з'являються, то мають характер навіюваних іншими людьми.

Отже, наявність акцентуацій у більшості старшокласників, що ускладнює організацію їх поведінки і навчання, потребує значної психолого-педагогічної роботи з метою гармонізації юної особистості, яка є необхідною передумовою її правильного особистісного і професійного самовизначення. Останнє виступає

не як "лінійний", безпосередній процес, а як цілеспрямована діяльність самих дітей та їх помічників - батьків, вчителів, психологів - з подолання дисгармоній і зменшення ризику суїциду.

В контексті схильності до девіантної поведінки вказані типи акцентуації можна охарактеризувати таким чином.

Гіпертимний тип. Найбільш уразливе місце гіпертимних підлітків - їхнє прагнення до незалежності, самостійності. У них постійно виникає конфлікт із батьками й педагогами. Вони протестують проти правил і розпорядків, що обмежують їхню волю. Спроби дорослих контролювати їх, бути з ними суворіше викликають тільки відповідне загострення протесту.

Гіпертимні підлітки легко почувують себе практично в будь-якій компанії, їх цікавить все нове й незвичайне, а отже вони легко можуть потрапити в асоціальну або кримінальну групу. Із приятелями вони легко віддаються розвагам, випивкам, навіть сумнівним пригодам.

Уживання алкоголю й наркотиків може бути зв'язано не тільки із впливом компанії, але й з бажанням "спробувати щось новеньке". А переоцінка власних можливостей робить імовірним формування залежності.

Циклоїдний тип. У циклоїдних підлітків є свої "місця найменшого опору". У період підйому вони майже ті ж, що й при гіпертимному типі характеру: неприйняття нудного розміреного життя, прагнення до спілкування з однолітками, нерозбірливість у знайомствах. Причина виникнення субдепресивних фаз - нестійкість до ламання життєвих стереотипів. У ці періоди підлітки стають особливо чутливими до докорів, осуду у свою адресу. Виражені відхилення в поведінці циклоїдним підліткам не властиві, тому що реакції угруповання й емансипації, що підсилюються в період підйому, у субдепресивний період практично загасають. Виключення становить суїцидальна поведінка.

Лабільний тип. "Слабкою ланкою" лабільного підлітка є емоційне відкидання з боку близьких осіб, втрата їх або повна розлука з ними. Тривалі несприятливі умови в сполученні з недобррозичливою увагою з боку оточення,

емоційним відкиданням і третируванням з боку близьких, а також гіперпротекцією може штовхнути такого підлітка на пошуки емоційних контактів в асоціальних компаніях.

Астено-невротичний тип. Головними рисами цієї акцентуації є підвищена стомлюваність, дратівливість і схильність до іпохондрії. При цьому типі акцентуації не зустрічається ні делінквентності, ні втеч із дому, ні алкоголізації.

Накопичуючись, ці прагнення можуть підігрівати маломотивовані спалахи роздратування відносно батьків, вихователів, спонукати до обвинувачення близьких у тім, що вони не приділяють належну увагу їхньому здоров'ю, або навіть породжувати глуху ворожість до однолітків, у яких підліткові поведінкові реакції виражаються прямо й відкрито.

Сенситивний тип. Основна риса таких підлітків - "почуття власної неповноцінності". Вони боязкі, соромливі, уникають нових людей, глибоко прив'язані до батьків. У них формуються високі моральні й етичні вимоги й до себе, і до інших, і тому девіантної поведінки вони практично не демонструють, за винятком суїцидальної.

Психастенічний тип. Психастеніки не схильні ні до яких проявів девіантної поведінки.

Шизоїдний тип. Найбільш істотними рисами даного типу вважаються замкненість, відгороженість від навколишнього, нездатність або небажання встановлювати контакти, зниження потреби в спілкуванні. Алкоголь наркотичні речовини практично не викликають інтересу у шизоїдних підлітків.

Епілептоїдний тип. Як уже було сказано, головною рисою епілептоїдних підлітків є схильність до періодів злобливо-тужливого настрою з роздратуванням, що накипає, і пошукам об'єкта, на якому можна зірвати зло. У той же час вони намагаються піклуватися про своє здоров'я, бережуть себе. Серед захоплень повинна бути відзначена схильність до азартних ігор. Пристрасть до збагачення дуже легко пробуджується.

Епілептоїдна акцентуація є ґрунтом для ситуативно обумовлених порушень поведінки делінквентного й навіть кримінального типу, ранньої

алкоголізації, а також психопатичного розвитку.

Алкоголізація епілептоїдів відрізняється від алкоголізації підлітків з іншими типами акцентуацій. На відміну від більшості підлітків представники епілептоїдного типу люблять пити не вино, а горілку й інші міцні спиртні напої, а над сигаретами переважають цигарки з міцним тютюном. Можуть спостерігатися амнестичні форми сп'яніння, під час яких відбуваються вчинки, про які не зберігається ніяких спогадів. Однак, такі підлітки набагато менш схильні до вживання неалкогольних токсичних речовин. Може бути, їх втримує страх стати наркоманом, турбота про своє здоров'я.

Епілептоїдний тип можна визнати одним із самих важких для соціальної адаптації. Важкі й виражені ступені психопатій відносно часті, при явних акцентуаціях характеру підлітковий період ознаменований важкими конфліктами, і навіть при схованій акцентуації можливі несподівані важкі ексцеси. Істероїдний тип. Головна риса істероїдних підлітків - безмежний егоцентризм, ненаситне бажання постійної уваги до своєї особи. Делінквентність істероїдів проявляється як особлива схильність до дрібного злочинства, шахрайства, манера поводитися в громадських місцях. Погроза покарання за зроблені провини штовхає інколи на демонстративну суїцидальну поведінку.

Конформний тип. Особливість цього типу - постійна й надмірна конформність до свого безпосереднього й звичного оточення. Девіантного поведіння підлітки конформного типу практично не демонструють [4, с. 228].

Нестійкий тип. Головна риса нестійких підлітків - крайнє безвілля і тяга до легких задоволень. Цим прагненням детермінована вся їхня поведінка. У них немає бажання вчитися. У виборі розваг вони теж не проявляють характеру, плывуть за течією. У результаті вони виявляються в компаніях, що обіцяють негайні задоволення, як правило, асоціальних. Висока частота алкоголізації підлітків нестійкого типу теж цілком зрозуміла. Вино розглядається ними як необхідний атрибут культу розваг. Як мотив алкоголізації звичайно приводиться бажання випробувати веселий настрій. Те ж можна сказати й про

наркотики. Нестійкі підлітки легко йдуть на крадіжки, розглядаючи їх не як протиправний учинок, а як розвагу й видобуток коштів на нові розваги. Досить характерні для таких підлітків втечі з будинку. Спочатку вони біжать від труднощів (навчання, покарань і т.п.), але потім - на пошуки розваг.

Отже, зовні схожі форми поведінки, можуть бути обумовлені зовсім різними суб'єктивними мотивами, що залежать від типу акцентуації характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьєв Б. Г. Проблеми підліткового віку / Б. Г. Ананьєв. – К., 1994. 265 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: пер. с англ. – М.: Прогрес. - 1986. – 421с.
3. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2004 – 245 с.
4. Джеймс У. Психология / Под ред. Л. А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. - 368 с.
5. Зуева Е.Ю. Психологические аспекты Я-концепции личности. М: Вопросы науки и образования. Психологические науки. – 2018. – 5 с
6. Рашковська І.В. Використання психологічного тренінгу в процесі становлення ідеального «Я» підлітка. Science and Education a new Dimension. Pedagogical and Psychology, II (14), Issue: 27, 2014. – P. 103-106.

ART

REFLECTION OF LEXICAL SEMANTICS OF BAROQUE MODELS IN UKRAINIAN MUSICAL CULTURE

Piatnytska Iryna

Doctor of Art Studies, Associate Professor
of Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv
Mykolaiv, Ukraine

Abstract. *The purpose of the article* is to identify the features of the lexical semantics of baroque models in Ukrainian musical culture with their complex, multidirectional, sometimes polar symbolism, as a kind of representation of the personal mental experience of the artist. *The methodology* of this scientific exploration is based on analytical discourse, which operates a fairly wide range of tools used to understand the worldview of the artist, revealing complex semantic processes in his conceptosphere in general. *The scientific novelty* lies in the disclosure of the lexical semantics of complex structures of musical and literary texts at different levels of their meaning. *Results.* The study analyses and reveals a complex dimension of semantic space of the Concerto for Choir, Soloists and Symphony Orchestra of Ivan Karabyts based on the poems of the most famous work of Hryhoriy Skovoroda "Garden of Divine Songs". *Practical significance.* The results of the research can be used for further development of methodical materials in the course of lectures on the theory and history of Ukrainian culture.

Key words: semantic levels of analysis of musical text and literary source; structural elements of the composer's musical speech.

Introductions. One of the striking phenomena within the development of neo-style trends in the music culture of the second half of the XX century is the

interpretation of baroque models that inspired the emergence of bright musical works as a manifestation of a certain metadialogue with distant epochs. Bridging the gap between the epochs, raising a rather complex issue of the paradigm "Baroque – the XX century", artists thus sought to solve new problems of stylistic dialogue manifested in finding common features between different eras as unstable, dynamic, full of sharp historical resonances, but which, despite significant differences, seek a deep understanding of the world through the prism of their own, individual perspective. The comparison of distant turbulent epochs with their antinomies, contrasts, the problem of traditions and innovations has not only acquired a purely theoretical understanding, but also raised practical issues of musical stylistics in compositional practice, which are still relevant today. Such reflections on the past are embodied in works that focus on a holistic baroque model with a reflection of its lexical semantics, a system of multidirectional symbols, the dynamics of development seeking to combine polarities. In this case, the musical text becomes a representative of personal mental experience to some extent and as a discrete unit is stored in the national memory of the bearers of artistic culture.

Baroque influences are especially vividly represented by the musical art of the late twentieth century, which is a peculiar consequence of postmodern aesthetics with its tendency to construct metatexts from components of different cultures. Postmodern aesthetics, in which all elements of the cultural space of both the past and the present are equal, devoid of rigid hierarchy, is characterized by an organic combination of different fragments of cultural texts in a "stylistic polyphony". This approach receives a new reading in modern compositional practice, which to some extent corresponds to the art of Baroque with its openness and dynamism, the desire to update the musical syntax and so on. Understanding such approaches was the *focus of this article*.

Materials and methods. The assertion of the neo-baroque trend is caused not by a certain "restoration approach", but by the impulse of a lively feeling of baroque music. Despite the significant time difference, perfect compositional skill is able to fill the established forms with new content, giving it rationality and harmony. One of

the brightest examples of appeal to neo-baroque tendencies, which allowed to raise rather complex issues, veiled in the metaphorical subtext of the spiritual essence of personality, is the Concerto for Choir, Soloists and Symphony Orchestra "Garden of Divine Songs" of I. Karabyts. This work bridged the epochs and led to further creative search for stylistic dialogues in the second half of the twentieth century with their characteristic desire for a deep comprehension of the world through the prism of the artist's unified understanding.

I. Karabyts's appeal to the works of H. Skovoroda, the founder of philosophical cordocentrism, the bearer of "cosmic consciousness", who embodied in his work the spiritual features of Ukrainian culture, was not accidental since it was his work which, as "the last luxurious flower of the old life, worldview of the Ukrainian people" [1], significantly influenced the formation of the conscious perspective of the composer captivated by "the peculiar melody of the old Ukrainian vocabulary and the wisdom and immortality of the centuries-old thought" [2].

The composer emphasized his extrem fascination by the "sublime composition of his thoughts and feelings" and "the very personality of the philosopher", who organically combined Old Slavonic, living Ukrainian language and Church Slavonic vocabulary, which gave his poetry a special color and sound. Perhaps this feature of the juicy, expressive language of the poet-philosopher inspired I. Karabyts to turn to the texts of the collection, where reflections on the meaning of human existence were expressed by means of miniatures of various genres (poems, songs, panegyrics, psalms, hymns).

Individual aspects of the choral concert have been covered in the scientific research of many researchers, in particular: the semantic paradigm of the genre model of the baroque concert [3]; neo-baroque tendencies of the concert genre [4]; symbols of the baroque concert [5]; genre and style tendencies of the Ukrainian choral concert in general [6], etc. Despite such a thorough analytical layer within the scope of this article, focusing on the lexical semantics of the baroque concerto, which surprisingly deeply and meaningfully embodies various musical spheres from archetypal to symbolic, which is fully in tune with the literary source with its polyphony of ideas and leitmotif overtones of the image of the "wandering philosopher" appears to be reasonable.

Before turning to the actual analysis of I. Karabyts's choral concert, it is logical to mention a lyrical-epic poem-symphony "Skovoroda" by P. Tychyna published on the eve of the celebration of the 250th anniversary of H. Skovoroda's birth in 1971. The innovation of the complex, synthetic genre of the poem-symphony was manifested not only at the level of form built on the model of monumental music (four parts: Allegro giocoso, Grave, Risoluto, Finale), but also at the level of internal drama with its inherent multi-vector plot line, polymetry and complex tempo-rhythm of parts of the work, the polyphony of the leitthematism of the images, etc. Conversancy with this surprisingly bright literary work had a great influence on the composer since it organically combines the polyphony of thought and leitmotif overtones of the image of the "wandering philosopher", implemented a rather complex plot outline containing both dynamic vertical and horizontal levels, which unfold due to the concept images: "death", "betrayal", "fear", "swamp", "blackness", etc. This allows to comprehend the inner world of Hryhoriy Skovoroda in the "trinity of Being", where the "perishable, temporary and infinite" exist.

Results and discussion. These deep dimensions allowed the composer to convey the worldview of the wandering philosopher through the prism of his own musical thinking, where the macro- (universe), micro- (personality) and sign-symbolic (biblical) worlds interact. The sacred space of Hryhoriy Skovoroda's collection "Garden of Divine Songs sprouted from the Grains of the Holy Scripture", the text of which is the basis of I. Karabyts's choral concert, also unfolds in different vectors and has both a vertical (from earthly to heavenly, from lower to upper) and a horizontal (the path of spiritual perfection, the "spiritual path"). However, they are not polarized, but are interdependent, revealing the search for a "path" to a future devoid of the "vanity of the world" and sinfulness. The desire to comprehend these deep dimensions through the prism of his own musical thinking, to feel the living impulse of that time through the prism of the worldview of the wandering philosopher allowed the composer to convincingly recreate the spiritual world hidden in H. Skovoroda's texts. This is evidenced by the dramatic basis of the concert built by the analogy with a poetic text, which traces the same vector in picturing of

different conceptual images: from the "heart" as a process of self-knowledge, through the "storms of life" and "sea of peace" to the search for "virtues".

The composer thought of Skovoroda's symbolism as a "specific sign of the Ukrainian spirit", with its vivid images, virtues and "flaws of human differences" in the trinity of Genesis, where nature, human heart and the Bible "are the very three "books" by reading which man can know the nature of things" [7], and hence oneself. In such an organic fusion of Christian dogmas with Ukrainian archetypal images, the symbol of the heart (cordocentrism) emerged as the center of the divine essence of man, as the basis of Christian morality, as joy and the source of immortality.

The artistic space of H. Skovoroda's "Garden of Divine Songs" is a semiotically rich cultural text, which reflects both the realities of earthly life at that time and the spiritual aspirations embodied in the Word. The key image of the whole collection was the image of the Garden as a symbolic field in which the "grains" of Life will germinate. From the "grain-epigraph" that appeals to biblical wisdom, "sprouts" the truth of morality and virtue, which nurtures and shapes the inner world of man, his spiritual microcosm. The concept of "grain" has symbolic roots, and in the understanding of Hryhoriy Skovoroda it means "thought" that arises in his work when it comes to mental things.

Conclusions. The researcher of the poet's work L. Ushkalov draws attention to this, emphasizing that H. Skovoroda called a "peaceful human soul" the "God's garden" and compared the Bible to a wonderful garden "surrounded by impenetrable bushes". Nonetheless, life acquired a conceptual meaning for him and determined the core of the entire collection both compositionally and symbolically, which found its expression in the artistic images of the "flowering garden" (song 3), "green oak grove" (song 12), "flower field" (song 13) and the symbols of the "colorful rainbow" (song 16), "willow over the water" (song 18), and others.

REFERENCES.

1. Chyzhevskiy, D. *Filosofia H. S. Skovorody* [Philosophy of H. Skovoroda], (Kharkiv: Akta, 2003)

2. Ivano, I. *Filosofiiia i styl myslennia H. Skovorody* [H. Skovoroda's philosophy and style], (Kyiv: Nauk. opinion, 1983. P. 18)
3. Ryazantzeva, L. «Sad bozhestvennykh pisen» Ivana Karabica vozrozhdenie starinnogo zhanra [Garden of the Devine Songs by Ivan Karabyts – the Revival of the ancient genre], *Scientific herald of Tchaikovsky NMAU* 31 (2003): 100–112.
4. Tereshchenko, A., «Kyivski fresky» I. Karabytsia: zadum – vtilennia vykonannia [Kyiv frescoes by I. Karabyts: idea - embodiment – execution], *Music* 4 (1986): 1–3; Melnyk, L. «Sad bozhestvennykh pisen» Ivana Karabytsia v konteksti neobaroko yevropeiskoho ta ukrainskoho [Garden of Divine Songs by Ivan Karabyts within the European and Ukrainian neo-baroque], *Scientific herald of Tchaikovsky NMAU* 31 (2003): 88–96; Tarkova, I., “Pro sklad i ladovu orhanizatsiiu finalu Kontsertu dlia khoru, solistiv i symfonichnoho orkestru na slova Hryhoriiia Skovorody («Sad bozhestvennykh pisen») Ivana Karabytsia [On the composition and arrangement of the finale of the Concerto for Choir, Soloists and Symphony Orchestra in the words of Hryhoriiy Skovoroda ("Garden of Divine Songs") by Ivan Karabyts], *Scientific herald of Tchaikovsky NMAU* 31 (2003): 101–107.
5. Kiyanoska, L., *Sad pisen Ivana Karabytsia* [Garden of Songs by Ivan Karabyts] (Kyiv: DUKh I LITERA, 2017),
6. Hurkova O. “Tvorchist I. Karabytsia v konteksti zhanrovo-stylovykh tendentsii v ukrainskii muzytsi ostannoi tretyny XX stolittia [Works of I. Karabyts within the genre and style tendencies in Ukrainian music of the last third of the XX century]” (PhD diss., Kyiv: UNTAM Tchaikovsky, 2016)
7. Cherednichenko, T., “K probleme hudozhestvennoj cennosti v muzyke [To the problem of artistic value in music],” *Problemy muzykalnoi nauki: sb. statei* 5 (1983): 255–295.

ЗАРОЖДЕНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА И АРХИТЕКТУРЫ

Гветадзе Анзор Гиргиевич

Докторант

Паилодзе Нато Омаревна,

Академический доктор

Государственный университет Ак. Церетели

г. Кутаиси, Грузия

Анотація: Работа носит обзорный характер, в ней рассказывается о том, как, когда и почему возникло искусство, несмотря на то, что в то время не было письменности и не создавались исторические письменные памятники. Мы обсудили, насколько свободна и смелая доисторическая живопись, с обилием удивительных фигур, выразительной точностью, манерой исполнения и динамикой, что говорит о том, что искусство сопровождало человека с первых шагов его существования. В центре внимания произведения художников эпохи палеолита, в которых прекрасно переданы масса, формы, пропорции, движения и характер животного мира. Где хорошо видно, что давно открыты художественные приемы, которыми нас разделяет тысячелетия, их исследование актуально и сегодня.

Ключові слова: искусство, живопись, картина.

Убедительно никто не может сказать, когда и почему появилось искусство. В то время не существовало письменности, не создавались исторические письменные памятники, поэтому ученые называют этот период доисторическим. Ученые да, ставят во временные рамки десятилетия развития (палеолит - 2,6 млн лет назад. мезолит - 6000 лет до н.э. неолит - VII - IV тысячелетия до н.э.), но эти даты условны. Палеолит – самый ранний и продолжительный период, именно в это время создавалось каменное оружие. Около 1,8 млн лет назад люди поселились на территории Кавказа в

районе сегодняшнего Дманиси, появились религиозно-обрядовые представления. Человек создал технологию изготовления сложных каменных орудий, началась охота, появляются первые произведения искусства, животные или орнаментальные изображения, вырезанные на рогах или костях животных. [1, с.18].

Человек делает примитивные флейты из кости, появляющейся практика „чтения“ на камне, бивнях и костей, вырезанные схематический контурный очерченный. Хотя такие художественные украшения не делали вещи более удобными, Тогда какова была цел человека в то время, чтобы оформить этих предметов, Может быть, этим он хотел придать вещам какую-то магическую силу. Конечно, точных ответов на это нет. Ученые по этому поводу только делают предположения. На стенах пещер также можно найти процарапанные, контурные, силуэтные монохромные и полихромные рисунки.

Доисторическая живопись свободна и смела. Удивительно обилие фигур, изобразительная точность, манера исполнения, динамика поражают. Что говорит о том, что искусство было с человеком с первых шагов его существования. Удивительно, какими острыми были глаза и точно рука у человека того времени, столкнувшегося со многими опасностями. Он наблюдал за миром, и не случайно его основное внимание было сосредоточено на животных. Ведь животные были для него и угрозой, и пищей. Что еще он мог рисовать, когда его главной заботой было это. В засаду часами наблюдал за

зверем, изучая его внешний вид и характер. После охоты, снимая шкуру у животного он тем временем и изучал его анатомию. Именно поэтому так убедительно изображены картины каменного века, эти картины так точны в пропорциях и характерны движениями.

Исследователи установили, что там, где изображены рисунки, не жил человек. Люди, занимавшиеся охотой на животных, считали, что изображение животного для них имеет силу магического действия и способствовало успешной охоте, где устраивались дополнительные магические, шаманские обряды. Вероятно, во время этих ритуальных танцев играли и ”саламури“ (дудочка на Груз.)

Также предполагается, что сцены охоты изображались танцами, поэтому были замечены следы копий, брошенных на стену. [1, с.35]. Сегодня ведь охотники тоже отрабатывают свое мастерство с охотничьим оружием. Постепенно такие рисунки совершенствовались и со временем он был сформирован как письменность.

Таким образом, человек сначала научился рисовать, а потом создал письменность, хотя в этих вопросах до сих пор больше вопросов, чем ответов. Человек использовал доступные ему природные краски, то есть уголь, глину, известь, другие и другие полезные ископаемые. Корни растений и др. В минеральную краску человек добавлял животный жир и сок растений. Росписи выполнены кистью из меха животных и птичьих перьев.

Контур рисунка и другие детали фигуры внутри контура животного завершаются краской. Открытие таких картин действительно потрясло мир. Веками человечество ничего не знало о своих первых шагах, кроме как в шумерской или египетской культуре. Во второй половине девятнадцатого века было сделано несколько сенсационных открытий. В 1879 году девятилетняя испанка, прогуливаясь с отцом, наткнулась на пещеру. Сначала ученые даже не могли поверить, что такие искусно сделанные картины принадлежат первобытным людям. Однако его древность была подтверждена позже. Художники эпохи палеолита прекрасно передавали массу, формы, пропорции, движения и характер животного. Бизоны Альтамыры написаны вроде бы простыми художественными приемами, но сильной, умелой рукой. Четкий контурный рисунок оживляют крупные цветные пятна. Передается не только силуэт животного, но и его объем, мускулистость и большие массы. Как в общем характере, так и в своеобразии движения, как и в каждой детали, видна наблюдательность художника, доскональное знание природы и характер животных. Бизон приготовился к ожесточенной битве, яростно склонил голову, готов к прыжку не на жизнь, а на смерть. Взгляните на сверкающий яростным глазом, заостренные рога, выгнутую спину, как будто момент и потенциальная энергия превращаются в кинетическую. Бизон остановится и совершит мощный прыжок. Зритель замирает от напряженности момента, предвкушая, что последует за этим моментом. Это результат многочасовых наблюдений за животными. Посмотрите, как легко и артистично художник изображает копытца с небольшим расстоянием от стопы. [2, с.798]. Как точно он уловил

противопоставление тяжелого туловища стройным ногам, как смело и умело он описывает ареал животного и как оранжевыми пятнами описывает мощные мускулистые формы. Пещера Альтамира, глубина которой достигает трехсот метров, стены покрыты полихромными изображениями. Картины выполнены в трех цветах: охра, уголь и оксид железа. Фигурки бизонов изображены в естественных движениях, словно все изображения сделаны с натуры, настолько искусно и точно выполнена картина. Как говорят исследователи, единственное, что не изображено на этих картинах, — это связное повествование истории, эпизода и содержания картин. Фигуры хаотично разбросаны по потолку пещеры Альтамира, некоторые даже стоят вверх ногами. [3, с.121]. Художник рисует их везде, где находит место. Иногда новый красят поверх старого. Поскольку потолок пещеры Альтамира полностью расписан изображениями животных, исследователи назвали ее «палеолитической Сикстинской капеллой». В эпоху Возрождения благодаря росписи Микеланджело Сикстинской капеллы в Ватикане.

Посмотрите на изображение этого кабана. Художник показывает его движения. Удивительно, как художник каменного века нашел технику анимации для создания иллюзии движения. Итальянский художник-футуролог двадцатого века Джакомо Балла использует аналогичный метод, когда хочет показать динамику движения.

Очарование доисторической живописи заключается в

непосредственности, к которой стремились художники XX века. Это то, что очаровало Пабло Пикассо. Кратко и емко передавая суть предмета или события. Вот почему он сказал: «Альтамира, все созданное тобой — закат», потому что для художников эпохи Пикассо, «Все, что создано после Альтамирой, — это упадок», потому что для художников эпохи Пикассо Реалистические приемы уже прошли, освоили и прошли этап, они искали новые, художественные способы видения, и было замечено, что приемы эти давно найдены. Просто спрятаны глубоко во времени и пространстве, разделяло тысячелетия и большое укрытие земли.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Наскальная живопись эпохи палеолита. (2018, november 11). Retrieved from Мир наскальной живописи: <https://worldrockart.ru/risunki/naskalnaya-zhivopis-epohi-paleolita>
2. Pailodze,N,; Liluashvili, L. (2021). GEORGIAN TRADITIONAL CRAFT ART IVancouver, Canada, 798-803. INNOVATIONS AND PROSPECTS OF WORLD SCIENCE, Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference. Vancouver: Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua”
3. Ugrekheldze I., Chubinidze E. (2017). Embroidery Ornaments at the Monumental Paintings of West Georgia. Materials of the 2nd International Scientific Conference "Culture and Art: Research and Management"; (pp. 121-126). Batumi: The Batumi Art State Teaching University Publishing House. [In Georgian].

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО У КОНТЕКСТІ ЕСКАЛАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Паньок Тетяна Володимирівна

канд. мистецтвознавства,
доктор педагогічних наук, професор

Молчанова Марія Анатоліївна

магістр

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Анотація: в даній статті розглядається вплив війни на сучасне образотворче мистецтво України. Обговорюється місце українського мистецтва в контексті історичного розвитку суспільства. Висвітлюються сучасні мотиви, сюжети, актуальні тенденції в мистецькому процесі воєнного часу.

Ключові слова: образотворче мистецтво, рефлексія, війна, художник, культура.

Актуальність теми дослідження. Образотворче мистецтво займає важливе місце в культурному поступі суспільств, бо відображає та документує історичні події, сучасником якого є художник. Мистецтво під час війни пронизане потрясіннями, задокументованими гострими враженнями. Це площина для вираження болю, втрати, виплеску негативу і його естетичного оформлення. Впливу мистецтва на різні сфери життя під час воєнних дій є широким полем для наукових праць різних фахівців. Зокрема цю тему досліджувати С. Кот, А. Мазурицький, В. Солошенко, Т. Прокопович, Т. Себта, П. Кеннеді Грімстед та інші.

За час незалежності України виникла достатня кількість нових публікацій що розкривають сучасний творчий доробок України. Це теоретичні праці А. Аветова, А. Алтухової, Л. Бондар, Л. Бурковської, О. Геращенко, О. Гладун, Т. Паньок, Я. Шумської, Д. Чауса, О. Чепелик тощо. Серед багатьох публікацій

щодо розвитку мистецтва на тлі кризи війни України з Росією вирізняються своєю актуальністю публікації Т. Прокопович і Т. Галькун [4].

Метою даної статті є аналіз впливу мистецьких процесів в Україні на суспільство під час російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу. Війна – це завжди руйнування, насильство, знищення пам'яток, музеїв, спотворення духовних і культурних цінностей. Воєнні події впливають на всі сфери сучасного життя, невідворотно запускаючи процес трансформацій у глобальному культурному, політичному та економічному полі.

Протягом століть культура України виборювала місце на тлі тоталітаризму, знищення, поневолення та переслідувань. Як зазначає Т. Паньок, попри важкі лихоліття у ХХ століття були створені й здійснені принципово нові умови для розвитку української національної художньої думки та нового сприйняття мистецтва. ХХ століття відзначалося сміливими експериментами, авангардними пошуками, які ґрунтувалися на національній ідеї, але, разом із тим, усі процеси розвивалися в річищі загальноєвропейського культурно-мистецького контексту. Український художньо-мистецький простір убирав різні тенденції, традиції, новації, виробляючи свій власний шлях виховання художника [3, с. 113; 440].

Радянська влада не могла допустити неконтрольованої творчості, захоплення українізацією, що так активно просувалася на теренах радянської України. Для того щоб українське мистецтво не мало під собою міцного ґрунту, із середини 30-х років сталінське керівництво почало репресії проти інтелігенції, мистецьких діячів, які спрямовували свою діяльність на творення національно-культурних цінностей. Упродовж ХХ століття в різні роки українськи митці зазнавали репресій – М. Бойчук та його послідовники В. Седляр, І. Падалка, К. Гвоздик ін., О. Максимович, А. Горська, С. Шабатура та низка інших. Росія забороняла упродовж століть писати і друкувати українською мовою, викрадала наш культурний спадок – усе це було направлене на знищення культурного коду українців [6].

Сьогодні коли ескалація російської агресії проти України добігла свого жахливого апогею, ми можемо казати про звільнення від культурних штампів «старшого брата», ми виборюємо право на свободу, на звільнення від російської колонізації. Як правильно зазначають Т. Прокопович та Т. Галькун через живопис сучасні художники виплескують на полотна свій тригер, визначаючи при цьому власні живописні полотна як поле бою, на якому вони чинять свій супротив реаліям війни. Адже через мистецтво, а особливо живопис, можна досягти катарсису, візуально достукатися до найглибших емоцій людини [4, с. 100].

Образотворче мистецтво стає способом швидкого реагування на події воєнного часу, стає простором для рефлексії та своєрідної терапії для глядачів, для віддзеркалення переживань, кризових явищ життя тощо. За словами Влади Ралко, української сучасної художниці: «Якщо в мирному житті твердження про те, що кожен наш крок є питанням життя і смерті і це могло здаватися перебільшенням, то наразі це очевидна реальність» [6].

По всьому світу велика кількість приватних галерей, арт-просторів, резиденцій, фондів готові підтримати українських творчих діячів, виносячи на міжнародний рівень важливість голосу українського мистецтва, даючи змогу донести роботами творців ті гострі теми, відчуття, які складно описати словами.

Багато відомих художників звертається у своїй творчості до українських мотивів, зокрема використовує кольори українського прапора – жовтий і блакитний, що стали певним символом стійкості та підтримки, активним відголосом на війну в міжнаціональному середовищі.

Сполучення чорного і червоного кольору в картинах українських художників це не тільки данина воїнам УПА, які боролися за незалежність України. Перш за все, це символ української землі і пролитої за неї крові захисників. Тож художники все частіше використовують ці кольори для підкреслення емоційного навантаження робіт, роблячи їх драматичними, зокрема в живописі, графіці, інсталяціях.

Нерідко, сюжети, до яких звертаються сучасні художники відтворюють руйнування українських міст та сіл, портрети постраждалих у війні людей, наших захисників, волонтерів тощо. Як приклад можна навести портрет пораненої мешканки Чугуєва Олени Курило, що був проданий на американському аукціоні [9]. Кошти з аукціону пішли на фінансування потреб армії. Ця акція якнайкраще ілюструє тісний зв'язок мистецтва та волонтерської діяльності, тим як мистецтво може допомагати цілям обороноздатності, поставленим країною у воєнний час.

Часто можна помітити в картинах українських художників рефлексію на тему жертви, незахищеності перед невідомістю, що виражається в образах жінок, дітей, тварин. Митці часто фіксують власний пережитий досвід, що може бути травматичним, відображаючи ставлення до різних подій. Втрата дому, пошук нового сенсу життя, тема вимушеної подорожі з метою отримати захист є актуальними для живопису, графіки, скульптури. Інколи для кращого розкриття даних тем художники роблять графічні чи живописні серії, працюють з щоденниками – ілюстраціями,.

Митці одними з перших відгукуються на трагічні події. Так, коли у ніч проти 7 травня окупанти ракетою знищили Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди, що розташований у садибі Ковалинських (сел. Сковородинівка в Харківській області) студенти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди одразу відгукнулися у своїх творчих роботах на цю подію. У наслідок відбулася виставка-акція на підтримку Музею Г. Сковороди, культового місця українських та закордонних науковців, літераторів, філософів та усіх небайдужих творчості Г. Сковороди.

Сьогодні в мистецтві існує як агресія, невизначеність і тривожність, так і життєствердуючі мотиви, бо мистецтво має терапевтичний ефект, допомагаючи пережити біль, яку приносить війна. За допомогою образотворчого мистецтва відбувається своєрідний терапевтичний акт перетворення факту руйнування, небезпеки в плідне русло. Яскравий приклад

мистецька акція «Петриківські капсули часу» – розпис з українськими мотивами на знешкоджених снарядах, виконані студентами ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Подібні снаряди можна побачити не тільки в Харкові чи області, а й по багатьом містам і областям України.

Світова мистецька спільнота активно звертається до теми війни, привертаючи увагу до образів спустошення та руйнації. Зокрема, такі митці, як Марина Абрамович, Олафур Еліассон, JR, Дем'єн Герст, Борис Михайлов, Такасі Муракамі нагадують мовою мистецтва про ескалацію російської агресії проти України [1]. Яскравий приклад – український павільйон на Венеціанському бієнале 2022 року.

У такі важкі для країни часи важливо транслювати свою культуру. Адже Росія намагається знищити українську культуру та історію, стерти нашу ідентичність. Тому присутність України на Венеціанському бієнале – це можливість показати нашу унікальність і вчергове заявити про себе світові. Історично Венеціанське бієнале залишається місцем зустрічі між народами через мистецтво та культуру і засуджує тих, хто насильно перешкоджає діалогу в знак миру [8].

В умовах війни існує тенденція до швидкого реагування, яке зумовлює й виникнення нових актуальних творчих тенденцій: швидкий живопис, постери та плакати з актуальними висловлюваннями, діджитал-арт, мурали на військову тематику тощо. Швидке і виразне малювання з мінімумом кольорів є одним з найважливіших з усіх напрямків живопису у воєнний час [5]. Графіка здебільшого є спрощеною, умовною, з використанням яскравих контрастів, що побудована на швидких образах.

Фотографічність та реалізм в образотворчому мистецтві відходить на другий бік, висуваючи вперед внутрішнє ставлення до реальності. Натомість у творах митців багато спрощення, абстракції, експресивності та лаконічності, навіть критичної відвертості. Широкого поширення набувають переосмислення старих творів та адаптація їх до сучасних умов, таких як зображення Богоматері, плакати часів Другої світової війни, зображення на історичну

українську тематику тощо.

Висновки. Отже образотворчого мистецтва стає способом швидкого реагування на події воєнного часу, простором для рефлексії та терапії, місцем де можна поділитися емоціями, почуттями, досвідом.

Українські художники мають підтримку по усьому світу, а всесвітньо відомі митці активно працюють з темою війни в Україні, поширюючи їх на світовому рівні. Художник у кризові часи – це та особистість, яка здатна зібрати до купи зруйновані зв'язки чи перетворити їх на новий наратив. А образотворче мистецтво перетворює травматичний досвід в плідне русло для його майбутнього осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геращенко О. (Не) Свідоме мистецтво. Художні рефлексії. Україна після 2013. Основи. 2022 р. 256 с.
2. Паньок Т. Історія вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у роки Другої світової війни. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць / за заг. ред. Академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. Х. : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. Вип. 47. С. 278–289.
3. Паньок Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті. Х. : Оперативна поліграфія ФОБ Здоровий Я. А., 2016. 626 с.
4. Портрет пораненої у Чугуєві українки Олени Курило. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/dvcwx>
5. Прокопович Т. А., Галькун Т. Д. Живопис в умовах воєнного часу. Як змінилося мистецтво під час війни – колористика, тенденції, сюжет. *Актуальні проблеми розвитку українського мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 99-102. Режим доступу до ресурсу : <http://surl.li/dvbzt>.
6. Солошенко В. В. Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 2(6) С. 187-204.

7. Щербенко Арт Центр Іviv diary. чи зручно знати? Розмова між мисткинею Владою Ралко та дослідницею Міленою Хомченко. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу : <http://surl.li/dvbzy>.

8. Бенксі і графіті в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/dvbzz>

9. Голос українських митців на Венеційській бієнале 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/dvbwi>

МИКОЛА ПЕВНИЙ: ГЕНЕЗА ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ВОЛИНИ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Шиманський Петро Йосипович

к. мистецтвознавства, доцент

Панасюк Світлана Леонідівна

к. п. н, доцент

Коцюрба Наталія Євгенівна

Концертмейстер

Волинський національний
університет імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

Анотація: Завдяки ентузіазму М. Певного, при товаристві “Просвіта” в Луцьку був відкритий аматорський драматичний гурток, який згодом, 15 липня 1930 року, згідно з державною театральною концесією, отримав дозвіл іменуватися “Український театр”. Поява власного театру відкрила нові мистецькі обрії в культурному житті регіону.

Ключові слова: Театр, Микола Певний, опера, оперета, балет.

З другої половини 20-х років всі мистецькі зусилля передової інтелігенції Волині спрямовуються на створення професійного українського театру, сам факт існування якого б означав “легалізацію” національного культурного руху. Тим паче, що оточуючі соціальні умови на той час були надзвичайно сприятливими для цього. Хоча до народження ВУТ (“Волинського українського театру”) були причетні люди різних художніх професій, та все ж головна “роль” випала на долю М. Певного, актора, режисера, театрала “широкого профілю”. Подібно до інших діячів волинського ренесансу, М. Певний, перш ніж потрапити сюди, пройшов цікаву і складну професійну школу, набув досвід у найвизначніших театральних столицях – Петрограді, Москві та Києві.

Завдяки ентузіазму М. Певного, при товаристві “Просвіта” в Луцьку був відкритий аматорський драматичний гурток, який згодом, 15 липня 1930 року,

згідно з державною театральною концесією, отримав дозвіл іменуватися “Український театр”.

Поява власного театру відкрила нові мистецькі обрії в культурному житті регіону. Перекоаний продовжувач кращих традицій українського театального мистецтва, ВУТ став школою національного виховання і смакової “зрілості” місцевої аудиторії. З перших днів свого існування колектив взяв курс на високохудожню вітчизняну літературу.

Український нахил у творчості театру був, безумовно, визначальним, але далеко не єдиним. Нерідко ставилися п’єси європейських авторів, зокрема, “Мірандола” К.Гольдоні, “Дурень” Фільда, “Добре пошитий фрак” Дрегелі, “Рур” К.Чапека.

Починаючи з року заснування - 1930 - М.Певний започатковує щорічні тривалі гастрольні поїздки свого колективу по Волині і Поліссю, під час яких давалося до 100 вистав. Особливо успішно проходили гастролі 1932-1934 років. За цей період ВУТ дав 317 вистав, їх відвідало близько 50 тисяч чоловік.

Неухильне фахове зростання колективу, яке ґрунтувалося на величезному, хоча й стиснутому у часі досвіді, дозволило йому звернутись до вершинного жанру музично-театального мистецтва – опери. В ознаменування 3-літнього ювілею українського клубу “Рідна Хата” труппа М. Певного зіграла третю дію опери М. Лисенка “Чорноморці”. Великий успіх цієї постановки сприяв тому, що театр продовжив свої оперні пошуки і в 1932 році розпочав роботу над “Запорожцем за Дунаєм”.

Гучний резонанс у волинських громадсько-культурних колах отримала постановка М. Певним “Катерини” М. Аркаса. У тому 1933 році в репертуарі ВУТ з’явилася досі не відома волинським меломанам опера М. Лисенка “Ноктюрн”.

Водночас з опануванням цього нового жанру постала проблема формування повноцінного театального оркестру. Всі обов’язки з організації оркестру взяв на себе О. Колісниченко. Спершу оркестр складався із скрипкової групи та фортепіано, лише згодом, у березні 1936 року він був повністю

укомплектований. Оркестр супроводжував виступи хорів із сіл “Рідної хати” і ВУТ (всього понад 100 чоловік).

Завдяки власному хору, оркестру і групі солістів – оперних співаків, драматичний “за походженням” театр здійснив ряд музичних постановок, таких, наприклад, як оперета Ж.Офенбаха “Весілля при ліхтарях “ (1937 рік).

Не залишився поза увагою Волинського українського театру і третій музично-сценічний жанр – балет. Найчастіше це були танцювальні номери, які вносили відповідний стилістичний колорит у такі вистави, як “Наталка Полтавка” або “Сорочинський ярмарок”. Практикувалися і самостійні балетні вистави, танцювальні дивертисменти або ж розгорнуті танцювальні композиції, не обтяжені конкретним сюжетом. Наприклад, трилогія “Різдво на Україні” на музику колядок М.Лисенка і К.Стеценка.

Досвідчений і мобільний колектив ВУТ був “передовим загonom” культурної ініціативи як у самому Луцьку, так і в регіоні – Ковелі, Рівному, Горохові, інших містечках і селах.

Та все ж заданий цим неординарним театром міцний мистецький імпульс зберігався ще довгі роки в культурній пам’яті Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугаєва О. В. Персоніфікований вимір музичного життя Волині 20-30-х років ХХ сторіччя [Текст] / О. В. Бугаєва // Наукові праці НБУВ. Вип. 16. — К. : НБУВ, 2006. — С. 542–552.
2. Відгуки на декларацію Музичного товариства та на реорганізацію «Музики» [Текст] // Музика. — 1924. — № 10–12. — С. 227–229.
3. Ролле Міхал. Афіни Волинські: Нарис з історії освіти у Польщі / Міхал Ролле // Перед. слово В. Короткого. – К.: Либідь, 2007. – 307 с.
4. Шиманський П. Музична культура Волині I половини ХХ ст.: Монографія / Петро Шиманський. – Луцьк: Вежа, 2005. – 170 с.
5. Шиманський П. Про що розповіли архіви... // Музика. – 1997. – № 1. С. 22,23;28.

HISTORICAL SCIENCES

УДК 433

БОРОТЬБА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА З ПРОНІМЕЦЬКИМИ НАСТРОЯМИ У СЕРЕДОВИЩІ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ВІРУЮЧИХ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Хитровська Юлія Валентинівна,
д.і.н., професор
КПІ імені Ігоря Сікорського
м. Київ, Україна

Анотація: Використовуючи архівні документи і матеріали, а також спеціальну наукову літературу, авторка проаналізувала причини звинувачення протестантських віруючих (баптистів, євангельських християн, адвентистів, штундистів) Правобережної України з боку російського самодержавства у пронімецьких настроях та висвітлила методи їх переслідування у період Першої Світової війни.

Ключові слова: Перша Світова війна, Російська імперія, протестантські віруючі, пронімецькі настрої, антидержавна діяльність, самодержавство

У подіях Першої Світової війни на боці Російської імперії активну участь взяло православне духовенство, ставши активним захисником її національних інтересів. Що ж до протестантських віруючих (баптистів, євангельських християн, адвентистів, штундистів) та керівників їхніх громад, то з боку влади лунали постійні звинувачення у пронімецьких настроях.

Варто зауважити, що самодержавство розглядало як особливо небезпечне явище проникнення протестантських ідей у російську армію. Це пояснюється

низкою причин. По-перше, приналежність до неправославних віросповідань, на думку високопосадовців, впливала на зниження рівня патріотизму в солдатському середовищі через тісний зв'язок російських протестантів зі своїми зарубіжними релігійними центрами. Так, у циркулярі начальника жандармських управлінь від 7 березня 1915 р., адресованому Департаменту поліції, зверталась особлива увага на те, що у "...лжевченнях адвентистів і штундобаптистів настільки сильно відчувається вплив Німеччини, що означені секти, особливо баптистська, є по суті розсадником германізму в самій Росії..." [1, арк. 4зв.]. По-друге, дотримання військовослужбовцями-сектантами Божих заповідей могло стати на заваді виконання ними військового обов'язку. Зокрема, 23 липня 1915 р. начальник Київського ГЖУ писав із цього приводу наступне: "...Серед самих адвентистів умови військового часу різко виділили негативну рису їхнього вчення у питанні виконання заповіді "не убий" і це шкідливо позначилося на частині заборонених до армії адвентистів..." [2, арк. 110]. Один із повітових справників у своїх розмірковуваннях пішов ще далі. Він вважав, що ухиляння протестантів від виконання військових обов'язків варто розглядати як вплив не лише певних релігійних переконань, а й політичних мотивів. Адже євангельські християни-баптисти допускають можливість збройного протистояння Росії та Австрії і тому не хочуть брати у ньому участі, бо «є братами по вірі» [3, арк. 53-53зв.]. Певне підтвердження його слів можна побачити у рапорті від 5 лютого 1917 р. начальника Волинського губернського жандармського управління до Волинського губернатора. Так, він зауважив, що селянин с. Холостно Житомирського повіту Волинської губернії Харитон Стецюк начебто говорив на проповіді під час різдвяних свят, що німці – це брати, що їм не потрібно чинити супротив, а, навпаки, варто віддати все майно, залишивши собі лише Біблію. Також він зазначив, що подібні погляди серед селян-сектантів підтримують як місцеві німці, так і ті з них, котрі перебувають у засланні [4, арк. 38зв.]. Проте, самі віруючі спростовували подібні звинувачення. Зокрема, 1915 р. з'явився "Заклик до штундистів Канівського повіту Київської губернії проти участі у військових діях", авторами якого

виявилися три селянки-сектантки м. Шендерівки Канівського повіту. Хоча вони й виступали проти участі у військових діях, пояснюючи це своїм віровченням, проте категорично заперечили співпрацю віруючих-штундистів із німцями [5, арк. 93-94]. Спростуванням звинувачення баптистів у відмові від військової служби є брошура “Віровчення російських євангельських християн-баптистів”, опублікована ще 1906 р. У ній, зокрема, зазначалося : “...ми вважаємо себе зобов’язаними, коли закличе нас до того начальство, нести повинності військової служби. Ми не бачимо для себе перепон з боку нашої віри приймати урядові розпорядження...” [6, с. 15].

Проте, все ж частина протестантських віруючих, мобілізованих у російську армію, відмовлялася приймати військову присягу, брати до рук зброю, посилаючись на свої релігійні переконання. Так, відмовилися брати до рук зброю за релігійними переконаннями євангельські християни А. Я. Логвиненко із с. Суники Черкаського повіту Київської губернії та П. І. Дмитренко із с. Сорокитяги Васильківського повіту тієї ж губернії [7, арк. 68]. Зрозуміло, що у військовий час прихильники подібного пацифізму розглядалися владою як ворожі для неї елементи і піддавалися різноманітним репресіям. Так, за офіційними даними, всього за період з літа 1914 р. до Лютневої революції 1917р. військовими судами по всій Російській імперії було засуджено 343 баптисти через відмову воювати, спираючись на свої релігійні переконання [8, с. 274]. Щодо загальної кількості засуджених протестантських віруючих у Правобережжі, то її встановити не вдалося.

Російська влада ставилася із підозрою і переслідувала не лише протестантів, які знаходилися у лавах армії, але й тих із них, що залишилися в тилу. Зарубіжне походження протестантських релігійних течій давало самодержавству привід звинувачувати їх у антидержавній діяльності. Однак, довести вину віруючих за подібними звинуваченнями було не так вже і просто. Так, начальник Київського охоронного відділення не зміг довести, що діяльність адвентистів міста Умані була спрямована на шкоду російським інтересам і тому змушений був константувати наступне: “... У діяльності членів

цієї секти немає нічого, що загрожувало б державному порядку і громадському спокою чи порушувало б вимоги закону і властей та шкодило б інтересам армії...” [8, с. 318].

Проте, відсутність у діяч членів протестантських громад антидержавного спрямування не допомогла їм уникнути нової хвилі утисків, котра була пов’язана із загальним посиленням реакції у Російській імперії в умовах воєнного часу. Зокрема, у цей період набули поширення такі форми боротьби із сектантством як арешт пресвітерів та мобілізація їх у діючу армію. Так, за свідченням одного із діячів баптистського руху на Волині Є. Руденка, з початком війни у м. Житомирі релігійні зібрання протестантських віруючих закрили, а багатьох керівників їхніх громад заарештували [9, с. 56]. Подібні факти мали місце й у інших районах Правобережної України [10, с. 131].

У листуванні поліцейських чинів періоду Першої Світової війни зустрічається інформація про випадки висилання керівників протестантських громад із місць їхнього постійного проживання. Так, 1915 р. подібного покарання зазнав пресвітер Суємецько-Хмелівської громади Новоград-Волинського повіту Волинської губернії І. Ковальчук. Проте, віруючі не розгубилися і обрали нового пресвітера В. Власюка [11, арк. 17].

У період війни арештовували не лише керівників протестантських громад, але і рядових місіонерів, що пропагували свої ідеї в районах бойових дій. Військовому командуванню наказувалося будь-якими засобами перешкоджати їхній діяльності. Зокрема, баптистські проповідники підлягали негайному арешту, але робити це наказувалося без розголосу, адже прилюдний характер затримання міг викликати небажані для влади наслідки [9, с. 159]. Як бачимо, російський уряд прагнув зберегти переважно таємний характер переслідувань протестантських віруючих, що, скоріше за все, може свідчити про певне сприйняття їхньої ідеології в солдатському середовищі.

Варто констатувати, що, попри звинувачення з боку російських високопосадовців і представників православної церкви, переважна більшість членів протестантських громад воювали зі зброєю в руках у російській армії, а

також самовіддано працювали у медичних чи тилових частинах [12, с. 263; 13].

Отож, незважаючи на лояльність до російської влади і піднесення патріотичних почуттів у протестантському середовищі під час подій Першої Світової війни, попри окремі випадки протидії урядовим розпорядженням, члени протестантських громад та їх керівники не змогли уникнути різноманітних репресій з боку самодержавства. Дискримінаційні заходи проти них припинилися лише з приходом у Росії до влади Тимчасового уряду в 1917р.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ЦДІАК України. Ф.1335. Оп.1. Спр.1899.
2. ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.3590.
3. ДАКО. Ф.2. Оп.228. Спр.83.
4. ЦДІАК України. Ф.1599. Оп.1. Спр.258.
5. ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.3700 (ч.1).
6. Вероучение русских евангельских христиан-баптистов. Ростов-на-Дону: Тип. Ф. П. Павлова. 1906. 16 с.
7. РГИА. Ф.821. Оп.133. Спр.198.
8. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е гг. XIXв. – 1917 г.). Москва: Наука. 1965. 348 с.
9. История евангельско-баптистского движения в Украине: материалы и документы. Одесса: Богомыслие. 277 с.
10. Решетников Ю., Санников С. Огляд історії евангельсько-баптистського братства в Україні. Одеса: Богомисліє. 2000. 230 с.
11. ЦДІАК України. Ф.1262. Оп.1. Спр.313.
12. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Львів: Видавнича спілка «Просвіта». 1995. 350 с.
13. ЦДІАК України. Ф.1599. Оп.1. Спр.258; Ф.442. Оп.861. Спр.312; Ф.274. Оп.4. Спр.381; Ф.274. Оп.1. Спр.3700; Ф.356. Оп.1. Спр.446.

LITERATURE

УДК 820

ТИПОЛОГІЯ АВТОБІОГРАФІЇ «МАНДРИ ПО СВЯТИХ МІСЦЯХ СХОДУ З 1723 ПО 1747 РІК» ВАСИЛЯ ГРИГОРОВИЧА-БАРСЬКОГО ТА ПОЕМИ «БУСТАН» СААДІ ШИРАЗІ

Науковий керівник:

Бандура Георгій Олександрович,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості

Музика Ольга Володимирівна,

студентка II курсу

Навчально-науковий інститут філології

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: У статті обґрунтовано актуальну тему спорідненості східних та українських творів на прикладі автобіографії «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» Василя Григоровича-Барського та поеми «Бустан» Сааді Ширазі. У ході аналізу було встановлено, що твори містять типологічні риси, зокрема: теми, пов'язані з релігійними цінностями; аналіз людської психології; акцент на мандрах та шляху до духовної зрілості особистості; подібні тропи (прислів'я, порівняння); незмінна актуальність та інші. Незважаючи на різні епохи написання (XIII ст. і XVIII ст.), стиль (ренесанс і бароко) та віддаленість (Близький Схід та Україна), доведено подібність тла написання обох творів. Також на основі роботи можна припустити, що східна культура слугувала основою для європейської, тому вони мають багато спільного.

Ключові слова: автобіографія «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік», подорожня література, Василь Григорович-Барський, поема «Бустан», Сааді Ширазі, Схід та Україна, типологія.

Поема «Бустан» («Плодовий сад», початкова назва «Сааді-наме»; 1257) видатний твір перського поета Сааді Ширазі. Твір написаний у формі віршованої поеми-маснаві та визнаний найпоетичнішим твором серед усієї суфійської літератури. Поема поділена на вступ і десять глав етичного змісту. Саме її ми порівнюємо з «Мандрами по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» В. Григоровича-Барського, жанру автобіографія. Повна назва книги: «Пішоходця Василя Григоровича-Барського, Плаки-Албова, уродженця київського, ченця антіохійського Мандри по святих місцях у Європі, Азії, Африці, які там є, початі в 1723 році і закінчені в 1747 році, ним самим писані». Твір поділяється на дві частини: перша охоплює мандри з 1723 по 1735 р. (останнє тут – перебування на острові Кіпр), а друга – мандри з 1735 по 1747 р. (додаються мандрівні свідоцтва та перелік малюнків).

Почнемо з того, що обидва зразки літератури порушують теми справедливості, мудрості, розважливості, благодійності, любові до Бога, смирення, скромності, достатку, благодіяння, подяки та покаяння. Це має величезне виховне, естетичне, суспільне та політичне значення й у наші дні. Тому їх можна вважати написаними в повчально-дидактичному стилі з висвітленням через особисту призму. Наприклад, Сааді звертає увагу на реальну дійсність життя в цьому світі та неупереджено вказує шлях. Звертаючись до повчальної теми, він наводить гумористичну розповідь, і навпаки, таким чином відволікаючи читача, дає йому полегшення. «Бустан» є поезією, в якій відтворені закони життя в різних його іпостасях: «Коли розумний – добродійним будь: / Мінлива форма, але вічна суть. / Чиї думки і почуття зіпсуті, / Залишиться той формою без суті. / Хто людям ніс добро і супокій, / Спокійно спатиме в землі сирій». Зазначимо, що Сааді не виходить за межі суто життєвих проблем, тобто його не цікавлять складні метафізичні

проблеми існування, він зациклюється на життєвому плинні, так як і Барський вводить саме життійний елемент. У Сааді назви розділів говорять самі за себе: наприклад, глава I «Про справедливість та правила світовладдя», глава VII «Про виховання», глава IX «Про покаєння» і тд. Барський, як і Сааді, залучає теми пов'язані з Богом та моральними принципами (про покірність, чистоту духу, віру та зневіру в Бога, вихваляння скромності та смиренності, про славу та ін).

Спостерігаємо також подібність життєвих принципів авторів обох творів. Барський усіляко одухотворює свої мандрування, рефлексує над усім побаченим і доходить висновку, що людина не може бездумно й відособлено насолоджуватися побаченим, пізнаним чи здобутим – вона має ділитися своєю радістю з іншими; а також, що людина не повинна просто мислити, говорити й діяти без думки про те, на що буде все те спрямованим – на добро чи на зло іншим. Схожу думку висловлює і Сааді, що людині неминуче потрібні два життя, одне в якому навчатись, а в другому оте пережите викласти у творах.

Варто особливо підкреслити, що твори Сааді частково містять суфійські ідеї. Також Сааді пропагує «духовну любов», що може бути лише до Бога. Аналізуючи суфізм, можна прийти до таких висновків, що суфісти проповідують некорисливу любов до Аллаха, бажаючи злитися з ним у стані екстазу за допомогою знищення своїх якостей як особистості. Тут засади суфізму перегукуються з засадами моральними, про які пише Барський. Не дарма він цілеспрямовано тяжіє до християнських святинь і зосереджується на їхніх описах, щоб, як і в суфізмі, возз'єднатися з Богом.

Обоє мали ціль – якомога більше донести читачам, і знань, і моральних настанов, і Божого слова. Тому, говорячи про релігійний аспект, варто зазначити, що у «Бустані» вміщено запозичення з Корану та з хадісів (висловлювань) пророка. Поряд із вираженою художністю твір містить багато цінних відомостей з релігії ісламу, що підсилюють деякі міркування автора.

Близьким у цьому є Барський, але він як представник християнства послуговувався Біблією. Цікаво, що В. Григорович-Барський, мандруючи і

занотовуючи побачене, переконаний, що не зі свого бажання це чинить, а з волі Божої, адже «незбагнений його про смертних промисел та нагляд». І далі: «Ніколи не гадав я, що ходитиму по стількох далеких країнах, понесу й підйму такі великі праці, звільнюся від безлічі бід та відвідаю численні святістю прославлені місця... одначе сподобив таке премудрий Творець всесвіту! Через це і все те, що бачив, не для власного марнолюбства, але у славу і подяку Богу і на користь тим, що читають чи послухають це, покладаю тут». [1] Тобто у творі прославляється Бог, детально описуються релігійні пам'ятки, обряди не тільки християнські, а й іудеїв та мусульман. Автор щедро ділиться своїми знаннями біблійних текстів, притч та оповідей з життям святих. Наприклад, потрапивши в грот Пресвятої Богородиці, він поетично описує як вона переховувалася тут з Немовлям та з Йосипом, коли втікала від Іродових слуг. Барський повертається в місця, описані в Святому Письмі, відвідує монастирі, зокрема, детально описує ті, що на острові Кіпр та Атоні, цікавиться життям тамтешніх ченців. Пілігрим виявляє відкритість до іншої традиції, але не відмовляється від своєї, православної. Проте інколи задля власної безпеки він мусить поставити в інших іпостасях (католика, мусульманина). Варто підкреслити, що він досягає внутрішньої гармонії прибувши до святих місць.

До того ж говорячи про християнство та іслам слід зауважити, що між ними є багато спільного, адже якщо порівняти ці твори, можна переконатися, що мусульманство та християнство дуже подібні у своїй основі (добротворення і благочестя), моральними й етичними принципами та у впливі на людей.

Наступним моментом, на який слід звернути увагу, є бачення ідеальної людини і духовний шлях самовдосконалення у творах. В. Григорович-Барський демонструє загальну тенденцію мирян до богопосвячених людей – вони є ідеалом духовної досконалості. Наскрізний мотив подорожі уособлює духовний шлях людини до морального вдосконалення, оскільки протягом складної подорожі мандрівник не озлоблюється, а навпаки тягнеться до людей та добродійності. Це – героїчний ентузіазм, що полягає в самовідданості заради високої мети, коли людина повинна подолати інстинкт самозбереження, адже

досягнення цієї гуманної мети немислиме без звитяжних діянь і жертв. Таким чином людина проходить особистий духовний шлях і ніби ближче піднімається до Бога. Тож у образі самого Григоровича-Барського у творі можна спостерігати таку еволюцію постаті: «зелений» юнак на початку і збагачена досвідом мудра людина в кінці. У цьому й полягає людська довершеність за переконаннями Григоровича-Барського.

Подібно і в «Бустані» Сааді сяє образ і розкрито риси характеру посланця Бога. Перський поет вказує на високе покликання людини, яка «все перевершує своїми величчю та мудрістю». Сааді вважає розум єдиним керуванням людини у її вчинках, а розум разом зі знаннями як можливість правильно оцінювати свої дії та управляти іншими людьми (у душі відродження). Він доводить, що лише духовна дорога у пошуці самого себе є істинним покликанням людини на землі, тобто сенс людського життя у корисній діяльності, що є ключем для особистого щастя і всезагального благополуччя, а все інше марне (тут можна помітити ще й схожість з філософією Сковороди). У цьому полягає східна мудрість його твору.

З вищесказаного також випливає, що спільним між творами є тяжіння до гуманізму. Сааді проповідував гуманізм, викриваючи феодалський гніт під час правління монгольських ханів. Тож у «Бустані» він підкреслював, що правитель повинен бути гуманним до своїх підданих і слідкувати, щоб такі якості проявляли і люди з його оточення. А в Григоровича-Барського це вже згаданий героїчний ентузіазм, що також є ренесансною ідеєю.

Прикметно, що обоє цікавилися ще й галузями науки, культури, суспільного життя, тільки Барський обдумував ці питання у багатьох країнах, а Сааді, послуговуючись знаннями із подорожей, більше обдумував про свою країну, що тоді перебувала під правлінням монголів. Сааді на основі набутого багатого життєвого досвіду під час своїх далеких та багаторічних подорожей навколо світу та свого божественного обдарування як творча особистість і написав твір «Бустан», метою якого був виклад моральних і виховних поглядів, що стосуються всіх людей всіх часів, тобто цей твір, було розраховано не лише

на епоху поета, а й на майбутнє. Як відомо, Сааді багато років подорожував, побував у різних країнах, у тому числі в Хіджазі, Єгипті, Магрибі; у деяких із цих країн він ненадовго залишався жити. Ймовірно, він побував і в Індії та Кашгарі. У кожній з цих країн він цікавився художніми творами у поезії та прозі, вивчав наукові праці вчених країни, зустрічався та розмовляв з багатьма представниками літератури та мистецтва, релігійними діячами.

Григорович-Барський подібно до Сааді провів багато років у подорожах, так само поглиблювався в різні аспекти країн і присвятив цьому свій твір. Він побував в Угорщині, Австрії, Італії, Каталонії, на островах Корфу, Хіо, та Кіпрі, у Греції, в Атонських горах, Єрусалимі, Палестині, Єгипті, Аравії, Пастмосі, Епірі та Лівадії, на Синайській горі, обійшов усю Сирію. І при цьому Василь Григорович-Барський зробив свій твір досить докладним, з виразною картиною різних місць і Сходу, і Заходу, з описом звичаїв та побуту різних народів, архітектурних пам'яток в деталях і фіксацією даних про минулий та сучасний стан відвіданих країн, міст, поселень. Але щоб твір не здавався монотонним, автор подає пластично виписані картини, сповнені руху та життя. Це все певною мірою надає опису художнього характеру, при цьому зберігаючи документально-описувальний характер зі значенням хроніки-документа.

Слід також зауважити, що вклад обох письменників у літературу своєї країни того часу неоціненний. Наприклад, саме завдяки зусиллям Григоровича-Барського чужі краї, їх історія і сучасність влилися у художній світ української літератури. Перші сторінки рясніють повідомленнями мандрівника про його сильні емоції та стани здивування й захоплення від побаченого на чужині. Додаються «сумніви» й «роздуми» про долі тих людей, з якими доводилося зустрічатися і жити. Григорович-Барський описав святі місця набагато докладніше, ніж попередники. І ще слід зазначити, що автор постає в «Мандрах» як один із перших українських мистецтвознавців, подаючи дослідження й описи різних культурних пам'яток й малюючи свої ілюстрації з мистецтвознавчою метою.

Так само і твір Сааді «Бустан» збагатив традиції тогочасної літератури:

вперше у практиці дидактичного жанру твір доповнюється фактами з власного життя автора й таким чином змінюється співвідношення між оповідями, ілюстраціями і дидактичним матеріалом; уникається сухе моралізування (деякі місця в «Бустані» схожі на витончені мініатюри з висвітленням усієї палітри людський пристрастей та почуттів); з'являються нові персонажі у літературі (купці, учені, дервіші, караванники, шкільний вчитель - усі, хто траплявся автору на шляху його мандрів); головний герой опиняється у різноманітних ситуаціях, й у повсякденні, й у виняткових обставинах (то втомлений мандрівник, який через пекучі піски досягає святих місць, то учасник ученого диспуту з сирійськими богословами, то полонений хрестоносців, змушений копати рови у Тріполі, то мулла-проповідник та ін.); головний герой відчув справжню мозаїку становищ та станів (і страждав від злиднів, і ні в чому не відмовляв собі, і розчарувався в людях, і радів новим друзям, і зазнав зневаги, і відчув смак шани, і помилявся, відступаючи від своїх ідеалів, і знову знаходив людську гідність). Такий тип героя є проявом ренесансної літератури - змалювання людини з усіма її слабкостями та сильними сторонами.

Наступною подібною рисою є художні засоби, якими послуговувались дані автори. У своєму творі Григорович-Барський збагачує подорожі за допомогою прислів'їв, приказок, афоризмів, порівнянь, метафор, гіпербол, різних словесних прикрас (у дусі бароко), літот, враховуючи фольклорні традиції. Наприклад, порівняння – «люблять як вовк ягня, а терплять як сіль в оці», «несіть добро як бджоли мед»), також біблійного походження – образ ковчега, «тікають як дикі сарни з тенет». Це можна простежити і в «Бустані» Сааді, наприклад, прислів'я «Не копай колодязь на шляху інших, можеш сам у нього впасти», «Не роби зла іншим, якщо не хочеш собі», «Порожня трата часу – виховати безрідного» тощо. Порівняння: «слово – прудконогий кінь». Також в оповідях Сааді часто самі оповіді постають у формі дотепного діалогу з розмовними зворотами, книжними «виступами» вчених, шейхів і суддів, правителів і знаті. У Мандрах також помічаємо моменти полеміки (наприклад, коли головний герой полемізує з греками). Григорович-Барський також насичує

свій твір дисонансами, які перетворювалися в антитези, наприклад: «радість в печаль, отрада во воздыханіє, теплота в лютій мраз; словом рещи, благая весна жестокою мнися бити зимою». Автор підсилює текст картинами власних вражень: замальовками природи, міркуваннями про садівництво, правовий устрій, кулінарію, містобудування та архітектуру відвіданих країн (опис Патріаршого монастиря в Єрусалимі, церкви Воскресіння Господнього). Таке фактографічне насичення значно поглиблювало сприйняття Сходу. Для відтворення напружених ситуацій через небезпечні умови подорожі Григорович-Барський розширив свої художні прийоми, ускладнив опис за допомогою динаміки. Отже, зазначені тропи разом з власними рефлексіями автора надають «Мандрам...» певного художнього характеру. Хоч твір не є віршованим, але з «Бустаном» його поєднує своєрідна поетичність, уміння образно мислити та передавати побачене і відчуте.

Твори також поєднує те, що вони справді є шедеврами свого часу. Можна припустити, що «Мандри...» як твір паломницької прози не мав аналогів в попередній українській літературі. У творі вже немає сухого викладу, а навпаки присутнє глибоке осмислення і вираження психологічного стану автора. Поема Сааді також є винятковою у перській літературі, адже її вирізняє ще й інше світобачення автора без схильності до містицизму, скептицизму й гедонізму як у інших перських митців, оскільки Сааді пропагує міру у всьому, без відмови від земних благ, якими якраз таки варто насолоджуватися, адже вони швидкоплинні. Отже, творчість Сааді оконтурено здоровим глуздом. До того ж він зробив величезний вплив на тюркську та індійську літератури. Аналогічно і Григорович-Барський з його «Мандрами...» позначився на творах своїх наступників (є припущення, що зокрема на творчість Луки Яценка).

Обидва твори є актуальними і цікавими для різних категорій людей: у «Бустані» перш за все приваблює музичність віршів та витончені образи, висвітлення гострих проблем, а в «Мандрах...» – синкретизм, поєднання різних жанрів, тобто твір цікавий для будь-якого читача (присутні риси автобіографії, роману-подорожі, паломницької прози, психологічного роману); також

додається пригодницький аспект, що вирізняв твір серед поширеної на той час церковної літератури. Популярність та подальше наслідування твору «Бустан» також забезпечили його загальнолюдський зміст, широта тематики та високі художні цінності. І те, що на відміну від попередників, мораль у Сааді вузька, «він не йде понад приписи житейської мудрості; хоч він і розум, та розум широкий, а не глибокий». Варто зауважити, що ці твори дають можливість зануритись в їхню історичну добу, і вони водночас трансчасові, адже йдеться тут про людське, що не змінюється з часом.

У наш час популярність твору Сааді Бустан поступово відновлюється, Сааді неквапно виходить з-під тіні інших перських митців. Також і творчість Григоровича-Барського як ніколи стає актуальною в наш час. Оскільки зацікавленість Сходом та його особливостями лише зростає, сьогодні знову звертається до прочитання цих авторів.

Отже, між «Бустаном» Сааді та «Мандрами...» Григоровича-Барського є чимало типологічних збігів. Можна коротко підсумувати: 1. Обидва твори відображають життєвий досвід своїх авторів. 2. Висвітлюють їхні погляди та філософію (гуманістичні та суфістичні ідеї). 3. Аналізують людську психологію та цінності. 4. Вказують на правильність чи неправильність людських вчинків крізь призму власних спостережень під час мандрів. 5. Піднімають важливі морально-етичні теми, зокрема пов'язані з релігією. 6. Використовують подібні художні засоби (прислів'я, порівняння та ін.) та уникають сухого викладу й моралізування. 7. Твори символізують шлях до духовної зрілості та мудрості. 8. Зберігають актуальність і в наш час.

Варто також додати, що порівнювати східне і українське та знаходити спільне важливо, адже у часи, коли українцям нав'язувалась спорідненість із московською культурою, стиралось те, що культура України як країни на межі двох світів увібрала в себе також і риси східного світу. І незважаючи на те, що є багато екзотичного, варто не забувати, що культура індоєвропейська є основою всієї європейської цивілізації. І звернення до Сходу є передусім зверненням до своїх витоків, до джерел, це пізнання самих себе. Григорович-Барський

проводив історичні паралелі і досліджував елементи схожості з життям українців народів Сходу. За період своїх мандрів і Сааді, і Григорович-Барський пройшли тяжкі випробування, і зустріли багато людей, за чийми радостями і стражданнями спостерігали, і це дало їм можливість робити художні узагальнення, зіставляти особливості етносів та якомога більше знати і донести на Батьківщину.

Підсумовуючи, підкреслимо, що творчість Сааді Ширазі та Василя Григоровича-Барського є взірцем життя мудреців, які намагалися пізнати цей світ, пройти не одну сотню кілометрів, щоб відшукати істину, та відобразити свій досвід у творах. І це їм безперечно вдалося.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Григорович-Барський В. Мандри по Святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. Київ : Основи, 2000. 766 с. 2. Сааді Ширазі Бустан. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2016. 528 с.

3. Сааді – Біографія, життя і творчість письменника. Зарубіжна література Віртуальна бібліотека. URL: <https://zarlit.com/biography/saadi.html> (дата звернення: 30.11.2022).

4. Шевчук В. Муза Роксоланська : українська література XVI-XVIII століть: у 2 кн. Київ. С. 488–491.

**ПОВЕРНЕННЯ СЕМЮЕЛА РІЧАРДСОНА. РОЛЬ ПИСЬМЕННИКА В
ЄВРОПЕЙСЬКІЙ РОМАННІЙ ТРАДИЦІЇ**

Каліберда Наталія Володимирівна,
викладач кафедри англійської мови для
нефілологічних спеціальностей
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Анотація: У цій статті зроблено спробу розкрити основні причини недавнього відновлення інтересу до особистості Семюела Річардсона та мотиви звернення до його творчості. Особливу увагу приділено фундаментальності художніх світів, які створив романіст, і проникливості його психологічного дару. Позначені теми, які хвилюють письменника: проблема влади, авторитету, забобонів у стосунках чоловіка і жінки, що зжили себе, уявлення про сім'ю, межі свободи, самореалізацію особистості через допустимі в суспільстві можливості. Обґрунтовується думка про те, що в сюжетній основі великих книг Річардсона романтичні мотиви любовного флірту-поєдинку, що повторюються, між парою юних героїв з'єднуються з напластуванням сучасних побутових деталей, повсякденних фарб опису.

Ключові слова: психологізм, самовдосконалення героїв, тема кохання, ролі чоловіка та жінки, феміністська критика, гендерні теорії, повсякденність.

Літературні критики напередодні нового століття спробували пояснити і ще раз повернулися до загадки Річардсона-художника, нерівностей його читацького успіху, невідповідності його можливостей, спробували пояснити розрив між його ранніми текстами та книгами, які стали класикою літератури, як із автора кишенькових книг «*Vade Mecum*», повчання для юнаків, які прагнули самовдосконалення, пронизаних духом англіканства, постав у статусі

автора складного, глибокого «Джеймса 18 ст.», творця шедеврів, якими не просто захоплювалися, які нетлінні, залишили слід у світовій культурі, багато що передбачивши – потік свідомості, несвідоме, створивши річардсонівський роман, річардсонівських героїнь. Вони спробували відповісти на це питання, побачили дивне поєднання мораліста-пуританіна, який намагався змінити звичаї, та глибокого психолога, який показував, що в житті добро не відокремлено від зла.

Світ жінки, її характер, те, що важливо для Річардсона, були описані дослідниками класичної стадії [1-3], а пізніше доповнені феміністськими та гендерними дослідниками творчості Річардсона, які становлять зараз один із впливових масивів, присвячених творам письменника, і цей масив, потік робіт лише наростає, не вичерпується [4-6]. Роботам феміністської спрямованості, присвячених Річардсону, не поступається і інша помітна дослідницька практика, що спирається на міждисциплінарну методологію, основою якої стає феномен повсякденності («*domesticity*»), в якому, як у багатогранній призмі, переломлюються, стикаючись, філософська, соціокультурна, філологічна складові, що універсально осмислюють сучасні характеристики буття людини [7-15].

Не відкинувши відкриття академічної традиції щодо Річардсона, дослідники другої половини ХХ ст. виводять його з тіні Філдінга і, повертаючись до нього, перечитуючи його, бачать у ньому справжнього генія, письменника, що стоїть біля джерел модерності, розуміння ролі жінки в суспільстві, складності людської натури, її прагнення до вдосконалення. Критики відзначають, як Річардсон-романіст майстерно поєднає мотиви традиційного роману-поєдинку закоханих, де перебіг дії ускладнюється втечею або викраденням героїні, з побутовими деталями і прозаїзмом опису звичаїв, що нагадують про соціальне роз'єднання, владу грошей, боротьбу за володіння ними. Він також введе в англійську літературу образи персонажів-праведників- Памелу, Кларису, Чарльза Грандісона, та імморалістів - провінційного сквайра Б., Лавлейса, Полксфена, пересічних,

складних, рівнопривабливих для читача, які у вільному виборі приймають бік тих, хто виправдовує їхнє моральне очікування. Залучення персонажів письменника в життєвий потік, досвід входження в соціум, потрясіння, відкриття в собі особистості та її вдосконалення, пошук шляху подолання труднощів і фабульна парадигма, якій автор віддає перевагу, не тільки свідчать про ціннісний потенціал літературних характерів Річардсона, але часом дають підставу дослідникам виділяти домінанту романної форми, де світла патетика пасторалі («*Памела*») змінюється похмурими фарбами трагедії («*Клариса*»), а потім гармонізується у піднесеному світі «*romance*» («*Чарльз Грандісон*»). Тексти Річардсона наприкінці ХХ століття переосмислюються, переоцінюються і розглядаються вже у міждисциплінарному контексті «*cultural studies*», і тоді виявляється, що він, як і Філдінг, як і Стерн, має своє розуміння авторства. У тексті він, використовуючи епістолярну форму, постає в масці героя, не проявляючи себе прямо, і створює «медійну» подію. Роман «*Памела*» – це книга-сенсація, полемічна, складна, яка не залишає нікого байдужим. Після її виходу створюються переробки тексту і Річардсон змушений написати продовження, щоб викласти свій погляд на «*Памелу-І*». Потім письменник створює коло не лише своїх читачів, а й прибічників, шанувальників, коли веде з ними листування, тим самим створює прецедент нових взаємин із читачами, прецедент гіпертексту. Кожен із романів Семюела Річардсона завдяки літературним дослідникам, критикам, читачам переживає ренесанс, відродження, сприяє новій хвилі інтересу до його творчості та захопленню його особистістю, яка зараз набуває нової інтенсивності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Watt, I. (1960). *The Rise of the Novel*. Berkeley: University of California Press, 229.
2. Doody, M. (1974). *A Natural Passion. A Study of Novels of S. Richardson*. Oxford: Oxford UP, 12.
3. Kinkead-Weeks M. (1973). *Samuel Richardson. Dramatic Novelist*. N.Y.: Cornell University Press, 1-120.

4. Armstrong, N. (1987). *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. Oxford: Oxford UP, 1-133.
5. Bowers, T. (2007). Gender Studies and Eighteenth-Century British Literature. *Literature Compass*, May, 935–966.
6. Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. N.Y., London: Routledge, 175 p.
7. Berndt, K. Johns, A. (Ed.) (2022). *Handbook of the British Novel in the Long Eighteenth Century*. GmbH: de Gruyter, 1-21.
8. Harvey, K. (2012). *The Little Republic: Masculinity and Domestic Authority in Eighteenth-Century Britain*. Oxford: Oxford University Press.
9. Höhn, S.E. (2021). *One Great Family: Domestic Relationships in Samuel Richardson's Novels*. GmbH: Narr Francke Attempto.
10. McDougal, A. (2017). The Work of Women: Middle Class Domesticity in Eighteenth Century British Literature. *Eighteenth Century British Fiction (ENGL 333)*, Spring, 4-14.
11. Sussman, Ch. (2012). Female Sexuality and Domesticity. *Eighteenth-Century English Literature, 1660 – 1789*. Cambridge: Polity Press.
12. Wall, C. (2012). Domesticities and novel narratives. In Caserio Robert L. (Ed.), *The Cambridge History of the English Novel*. Cambridge University Press, 113-131.
13. McKeon, M. (2005). *The Secret History of Domesticity: Public, Private, and the Division of Knowledge*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 639–660.
14. Francus, M. (2012). *Monstrous motherhood: eighteenth-century culture and the ideology of domesticity*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1-24.
15. Sabor, P., Schellenberg, Betty A. (Ed.) (2017). *Samuel Richardson in Context*. Cambridge: Cambridge University Press.

POLITICAL SCIENCES

УДК 327:94

ПОЛЯРНІСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Болотіна Євгенія Валеріївна

PhD, к. ф. н., доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук

Грицина Анатолій Анатолійович

магістрант кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної Академії,

м. Краматорськ, Донецька обл.

Багатополярна система міжнародних відносин виявилася недостатньо ефективною для підтримки міжнародного миру і стабільності і не змогла запобігти вибуху двох світових воєн у ХХ столітті. Полярність у міжнародних відносинах описує природу міжнародної системи в будь-який момент часу. Полярність поділяється на три типи систем: монополярність, біполярність і багатополярність з чотирма або більше центрами сили. Тип системи повністю залежить від розподілу влади та впливу держав або на глобальному рівні.

Ключові слова: глобалізація, глобальна політична реструктуризація, геополітична реструктуризація, багатополярність, біполярність, геополітична структура світового гегемона, багатополярний, монополярний світ.

Глобальна політика - це засіб підтримання стабільності, справедливості та безпеки в суспільстві планети, забезпечення вирішення проблем у межах Землі. Спільною рисою глобальних політик - є їх процесуальний характер - тривалість у часі або протяжність, яка зумовлює їх співвідношення між собою як ширшого (розвиток) і вузького (політика) явищ.

Розвиток є різновидом процесу, оскільки він відзначається такими характеристиками останнього, як послідовна, закономірна зміна характеристик

певного явища в часі та просторі. Утім, глобальна політика як боротьба за владу є різновидом розвитку тією мірою, в якій вона відображає прийняття й реалізацію рішень глобального рівня, формування глобальної політичної спільноти та її політичних механізмів, але не тотожна йому. Адже глобальний розвиток містить й інші кількісні і якісні аспекти змін людства - культурні, психологічні, економічні тощо.

Наприкінці 80-х - на початку 90-х р. відбулися фундаментальні зміни у системі міжнародних відносин. З історичної арени зійшла одна з домінуючих наддержав - Радянський Союз. Було зруйновано двополюсну структуру повоєнних міжнародних відносин.

У той же час поліцентричний баланс сил, що діє у багатополярній системі міжнародних відносин замість балансу сил двох наддержав являє більш складну й менш стійку систему. Через нестійкість поліцентричної системи можливе формування моноцентричної системи МВ, з США у ролі центру сили. США нині є єдиною супердержавою і до того ж активно претендує на світове лідерство.

Для міжнародних відносин 90-х р. ХХ ст. характерними є такі тенденції:

- на зміну біполярній структурі міжнародних відносин прийшла більш складна структура, посилилася взаємозалежність країн;
- перенесення центру протистояння з лінії Схід-Захід на лінію Південь-Північ. Поглибилася міжнародно-політична диференціація у «третьому світі»;
- подальше зміцнення міжнародних позицій високорозвинених демократичних держав, трьох центрів - американського, європейського та японського, «великої сімки», або більш широкого кола провідних держав;
- зміни існуючих регіональних комплексів, створення нових регіональних та субрегіональних комплексів на основі інтеграційних процесів (ЄС, Північна Америка), у той же час можливим є посилення відцентрових тенденцій, розпад ряду країн, як це відбулося з СРСР, Югославією та Чехословаччиною, ця тенденція може поширитися на Росію.

Багатополярність перешкоджає встановленню домінування однієї держави, сприяє укладенню міждержавних військово-політичних союзів та розподілу сфер впливу між провідними державами. Вона тяжіє до формування балансу сил. Так Священний союз, створений на Віденському конгресі 1814-1815 рр. у складі Російської імперії, Австрії та Пруссії, не лише об'єднував його учасників навколо ідеї боротьби проти антимонархічних революцій в Європі, але й допомагав підтримувати між ними баланс сил на основі розподілу сфер інтересів.

Багатополярність також сприяє розвитку суперництва провідних держав за вплив на регіональному рівні. Прикладом цього може бути боротьба РФ і провідних держав Заходу за вплив на території колишнього СРСР наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. Багатополярна система міжнародних відносин виявилася недостатньо ефективною для підтримання міжнародного миру і стабільності, не змогла запобігти початку двох світових воєн у ХХ ст.

Полярність у міжнародних відносинах описує природу міжнародної системи в будь-який даний період часу. Полярність розподіляється на три типи систем: монополярність, біполярність, та мультиполярність із чотирма або більше центрами сили. Тип системи повністю залежить від розподілу сили і впливу держав або на глобальному рівні.

Серед теоретиків у сфері міжнародних відносин широко поширена думка, що міжнародна система після Холодної війни є монополярною: витрати США на оборону «близькі до половини глобальних військових витрат; військово-морський флот перевершує всіх інших разом узяті; шанс на потужний перший ядерний удар по колишньому ворогові, Росії; наукові дослідження і розробки оборонного бюджету становлять 80 відсотків від загального обсягу видатків на оборону найочевиднішого майбутнього конкурента, Китаю; і незафіксовані глобальні захисні можливості».

Монополярність в міжнародній політиці це розподіл сил, в якому одна держава здійснює більшість впливу на культурну, економічну та військову сфери.

Монополярність є міждержавною системою, а не імперією. Цитуємо Р. Джервіса з Колумбійського університету, який стверджує, що монополярність передбачає існування багатьох юридично рівних держав, того, що заперечує імперія [1]. Монополярність є анархічною. Анархія є результатом неповної переваги сили уніполюсу. Велика держава не може «здійснювати позитивний контроль у всьому світі».

Таким чином, відносно слабкі країни мають свободу робити свій політичний вибір, що не залежить від гегемона. Обмеження влади цього уніполюсу є відмінною рисою між однополярною системою і гегемонією.

У монополярній системі існує тільки одна велика держава, яка не має конкурентів. Якщо з'являється конкурент, то міжнародна система перестає бути однополярною. Сполучені Штати є єдиним «полюсом», що мають глобальні інтереси [2].

В. Уолфорт вважає монополярність мирною системою. Він вважає, що вона «виступає за відсутність війни між великими державами, а також за порівняно низький рівень конкуренції за престиж або безпеку з двох причин: перевага влади провідної держави знімає проблему гегемоністського суперництва із світової політики, і це зменшує проблеми балансу сил серед великих держав». «Тому один полюс є кращим варіантом, і конкуренція у сфері безпеки серед великих держав має бути мінімальною» [3].

Ідея монополярності заснована на теорії гегемоністської стабільності і відмови від теорії балансу сил. Теорія гегемоністської стабільності передбачає, що «потужні держави розвивають міжнародні порядки, які є стабільними доки диференціальне зростання потужності виробляє незадовільний стан з можливістю оскаржити домінуюче становище на лідерство. Чим ясніша і більша концентрація влади у провідній державі, тим більше мирний міжнародний порядок буде з ним пов'язаний». Теорія балансу сил, навпаки, передбачає, що до тих пір, поки міжнародна система залишається в рівновазі, підтримується мир.

Пророком монополярності був І. Г. Фіхте, хоча він не використовував

даний термін, використовуючи замість нього «всесвітня монархія») Як це непарадоксально, батько німецького націоналізму і переконаний прихильник балансу сил був першовідкривачем монополярності. Ще в 1806 році, І. Г. Фіхте написав «Характеристику теперішнього часу». Це був рік битви при Єні, коли Наполеон розгромив Пруссію. Завдання Наполеона відкрило йому сумнівну природу балансу сил і набагато більш глибоку і домінуючу історичну тенденцію:

Перший мислитель, який передбачив як монополярний світ так і панування Америки, британський політик В. Гладстон (А. де Токвіль в середині дев'ятнадцятого століття, очікував біполярний світ із центром в Америці та Росії, але не просунувся далі біполярності).

Кітайський філософ К. Ювей демонстрував кульмінацію триваючого світового об'єднання остаточною конфронтацією між Сполученими Штатами і Німеччиною: «В один прекрасний день Америка буде займати цілий Американський континент і Німеччина буде займати цілу Європу. Це прискорить світ на шляху до «Всесвітнього єднання». К. Ювей належав до цивілізації, яка зазнала тисячолітній монополярний порядок. Він знав, як в своїй цивілізації вона виникла і кілька разів відродилася [4].

Природно, що його теорія дуже реалістична, глибока, і розвивалася відносно західних сучасників переконаних в універсальності балансу сил або, в кращому випадку, маючи абстрактні ідеї про Парламент чоловіків і Федерацію світу.

Сполучені Штати є єдиною країною на початку ХХІ ст., яка має здатність проектувати військову міць в глобальному масштабі, забезпечуючи його повний контроль над глобальними надбанями. При відсутності життєздатного претендента на горизонті в короткостроковій перспективі, нинішній розподіл влади в переважній більшості випадків віддає перевагу Сполученим Штатам, що робить світовий порядок, який її автори мали намір побудувати в 1945 році, більш надійним.

Питання, яке залишається для теоретиків міжнародних відносин, як довго

цей «монополярний момент» триватиме. Одна з теорій світового порядку стверджує, що постійні біполярні і багатополосні порядки пройшли свій горизонт подій, і далі монополярність буде перервана тільки дуже рідкісними «мультиполярними моментами», хоча і не обов'язково під американським пануванням.

К. Уолц, засновник неореалізму, в роботах «Структурний реалізм після холодної війни» та «Становлення нової структури міжнародної політики» підкреслює, що монополярність є «найменш стійкою міжнародною конфігурацією». Дослідник стверджує, що війна укорінена в анархічній структурі, або у середовищі самопомоги, міжнародної системи.

Відтак, на думку дослідника, проста зміна внутрішньої політичної структури держав не призведе до зникнення війни. Демократії рідко воюють з демократіями, хоча наголошує на тому, що демократії схильні розв'язувати війни проти недемократичних держав задля їх демократизації і, таким чином, подальшого зміцнення демократичного миру. На думку К. Уолца, поширення демократії може призвести до зниження кількості війн у світі [5].

Другий виклик теорії політичного реалізму стверджує, що економічна взаємозалежність сприяє встановленню миру. Причинно-наслідкова логіка зворотня: мир може сприяти економічній взаємозалежності держав. Мир є стійким тоді, коли політична монополія на силу, або сприятливий баланс сил, здатні запобігти зміні статусу кво ревізійними силами. Сильна економічна взаємозалежність не змогла запобігти війни у 1914 р.

Третім викликом політичному реалізму є зростання міжнародних інституцій як основних акторів міжнародної політики. Структура сили у міжнародній системі визначає роль інституцій. НАТО, наприклад, часто вказується як інституція яка пережила своє первинне призначення - запобігання нападу СРСР на країни Західної Європи.

Продовження існування НАТО є яскравим свідченням того, як міжнародні інституції створюються та підтримуються сильнішими державами (такими як США) задля реалізації їх реальних або надуманих національних

інтересів. Монополярність є тимчасовою та поступово зникає.

По-перше, оскільки не існує такої великої потуги, яка б змогла стримувати авантюризм Сполучених Штатів, останні послаблять себе через неправильне використання своєї сили на глобальному рівні. «Свобода дій» щодо прийняття політичних рішень дозволить США діяти на власний розсуд відповідно до «внутрішнього політичного тиску та національних амбіцій».

По-друге, навіть якщо США проводитимуть доброзичливу зовнішню політику, інші держави все одно робитимуть спроби об'єднатися проти Сполучених Штатів з метою встановлення балансу сил, оскільки асиметрія сили цього вимагає: у міжнародному середовищі, в якому усі покладаються на власні сили, держави турбуються не стільки про наміри інших держав, скільки про їхні силові потенціали.

Незбалансованість сили призводить до того, що слабкіші держави починають відчувати неспокій, в них з'являються причини посилити власні позиції». Китай вже починає врівноважувати силу США. Наостанок, наявність єдиного світового полюсу в США зникає, а багатополлярність вже матеріалізується.

Біполярний світ - глобальний порядок, що виникає під час домінування в міжнародних відносинах двох наддержав чи суспільно-політичних систем, що різняться між собою. Багато лідерів говорили про новий світовий порядок із двома полюсами - Америкою і СРСР (Росією).

Втеча України в Європу стала ударом по мрії про Євразію під керівництвом Росії. Але важливіше інше - небажання США зберігати «біполярність» з Росією в якості основи світової безпеки. Америка перестала вдавати, що Росія залишається світовою державою, на яку потрібно витратити час. Експертний мейнстрім радить Росії зайняти позу «відстороненості» стосовно Заходу і, звичайно, перш за все, до Америки. Ну, і як це зробити, якщо Америка почала ігнорувати РФ?

Китай спокушає світ іншою моделлю лідерства, ніж та, яку десятиліття пропонував СРСР, а потім і Росія. Москва завжди намагалася впливати силою.

Саме цю традицію продовжує Кремль, лякаючи світ ракетними брязкальцями. Китайці просувають свою версію глобалізації та відкритих для товарів і послуг кордонів. Вони формують лідерство, засноване на економічному і технологічному прориві, який повинен змусити світ добровільно прийняти китайські правила гри.

Зараз стосунки Вашингтону і Пекіну - притирання двох гігантів, які будуть формувати нову архітектуру світу. У танго, яке вони будуть танцювати, немає місця для третього - для Росії. Як сказав Ерік Шмідт, недавній шеф Google, «до 2020 року китайці наздоженуть Захід; до 2025 вони будуть кращими, ніж ми; до 2030 вони будуть домінувати у світі» [6].

Біполярність це розподіл влади, при якому дві держави мають більшу частину впливу на економічну, військову і культурну сфери на міжнародному або регіональному рівні. Часто сфери впливу розвиваються. Наприклад, в Холодній війні, більшість західних і капіталістичних держав підпадали під вплив США, в той час як більшість комуністичних держав підпадали під вплив СРСР. Після цього дві сили, як правило, маневрують для підтримки незатребуваних областей. Що в разі холодної війни означає Африку, Австралію і т. д. (див карту нижче).

Багатополярність це розподіл влади, при якій більше чотирьох національних держав мають майже однакову кількість військового, культурного та економічного впливу. Це явище в політиці передбачає наявність в світі декількох полюсів сили (військовий полюс, цивілізаційний полюс, політичний полюс і економічний полюс), що не перевищують і не розповсюджують свій вплив один на одного.

Однак поняття «багатополярності» часто плутають з «багатоцентричністю» - наявністю в світі декількох центрів сили. У 1989 році з закінченням Холодної війни, біполярний світ (США і СРСР) поступово змінюється багатоцентричним, де не повинно бути двох протиборчих центрів і периферії у вигляді третього світу, але теоретично, кожною самостійною країною буде проводитися своя внутрішня і зовнішня політика.

Неполярність - це міжнародна система введена Р. Хаасом. Вона включає в себе численні центри влади, але жоден з цих центрів не домінує над іншими. Центрами влади можуть бути національні держави, корпорації, неурядові організації, терористичні групи тощо. Сила зосереджена у багатьох руках та в багатьох місцях.

Слабкими місцями неполярності є ліберальні уявлення про владу в рамках реалістичної парадигми, послаблення значення «полярності», і не поширеність в звичайних дискусіях про полярність.

Зазвичай цей термін визначається як децентралізація влади в межах держави. Термін «децентралізація», застосовується до міжнародних відносин, описує процес, за допомогою якого держави отримують більшу автономію у регіональних справах, але не досягають статусу глобальної влади.

В теорії про те, що світ рухається від монополярного порядку до багатополярного світу з різними центрами влади найбільшим противником виступає США. В найближчому майбутньому глобальний перерозподіл влади йде за іншою схемою: ця зміна спрямована на більшу регіональну автономію або збільшення децентралізації та більшу різноманітність відносин між США та регіональними державами.

Ця альтернативна теорія має наслідки для політики, оскільки «бажання більшого контролю серед держав, що розвиваються може бути більш зручним, між прагнення заперечувати Сполучені Штати як глобальну наддержаву».

У тому світі, який ми залишаємо, скаржачись на нерівноправність і приниження, правила Америка. У новому світі англосаксонської ввічливості і податливості буде жорсткість і удари по російській гордині. Кремлю ще належить побачити, як Китай буде нав'язувати своє лідерство.

Можна, звичайно, шантажувати світ загрозою зіграти в «російську рулетку», але для Росії вже немає місця в поїзді світового прогресу. Залишається гадати: як Росія буде жити зі зламаним хребтом державності, і коли знайде нову опору державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jervis, Robert. Unipolarity: A Structural Perspective. *World Politics*. 2010. №61(1). P. 253-271.
2. Субботін А. Монополярність. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. - Київ : Парламентське видавництво, 2011. - 464 с. - ISBN 978-966-611-818-2.
3. Wohlforth, William C. International Security. *American Political Science Review*. 2014. № 24(1). P. 5-41.
4. K'ang Yu-wei *The One World Philosophy*. London: tr. Thompson, Lawrence, 1985. P. 79-80, 85.
5. Розумюк В. Модель багатопольної системи міжнародних відносин: стабільність і конфліктогенність. *Європейські історичні студії*. 2016. № 4. С. 234-248. - URL: <http://eustudies.history.knu.ua/volodymyr-rozumyuk-model-bagatopolyarnoyi-systemy-mizhnarodnyh-vidnosyn-stabilnist-i-konfliktogennist/>
6. Шевцова Л. Китай ламає хребет Росії. - URL: <https://gazeta.ua/blog/51196/kitaj-lamaye-hrebet-rosiyi>

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Мельник Тетяна Олександрівна

Студентка

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Анотація: наслідки сьогоденної індустріальної епохи та проблеми пов'язані з цим процесом, спричиняють цілий ряд глобальних екологічних проблем які міцно закріпились на міжнародному порядку денному. У зв'язку з цим на поверхню виходить багато питань, які створюють ніші для нової сфери міжнародного та регіонального співробітництва. У цій статті міститься широкий огляд поточного розгляду екологічних проблем у міжнародних відносинах, ефективність виконання екологічних угод на цьому рівні, а також обговорюється можливість протидії екологічній небезпеці.

Ключові слова: екологічні проблеми, міжнародні відносини, глобальне потепління, сталий розвиток, навколишнє середовище, міжнародний рівень, економічний розвиток, екологізація суспільства.

Важливість питань екологічного спрямування у міжнародних відносинах має не аби яку вагомість на порядку денному. Ще у першій половині минулого століття головними проблемами міжнародних відносин були війни, ендемічна незахищеність, питання миру і безпеки через міжнародне співробітництво, а вся увага глобальних інституцій зосереджувалася на головних акторах у міжнародній системі. У 1980х роках, спалах інтересу до міжнародної екологічної політики відзначився зростанням актуальності проблем щодо глобальних змін навколишнього середовища, яке у сучасній термінології позначається як Global Environmental Change(GEC). Тоді ж, у міжнародну політику вперше було введено такий термін як «Ozone Diplomacy» - озонова

дипломатія, яка запропонувала погляд зсередини на політику, економіку, науку та дипломатію, щодо питань про захист Землі [1]. В результаті, був підписаний Монреальський протокол 1987 року про речовини, що руйнують озоновий шар, а зміни клімату та біорізноманіття стали питаннями «високої політики». Кульмінацією цих подій, стала конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 року, яка отримала назву «Саміт Землі». Ця подія вважалась найбільшим дипломатичним зібранням, яке коли-небудь проводилося, оскільки у ній брали участь 178 країн світу і понад 1600 неурядових організацій [2].

Справедливо було б сказати, що даний сплеск інтересу призвів до включення проблем навколишнього середовища в існуючу парадигму міжнародних відносин. У сучасній глобальній системі характер і масштаби екологічної кризи стали неминучим питанням для урядів, бізнес-корпорацій і громадських груп [3]. Але наразі постає питання: чи може сучасна політична система, що складається з понад 195 суверенних держав та багатьох інших суб'єктів, досягти високого рівня співпраці та координації політики, необхідних для вирішення екологічних проблем у глобальному масштабі?

Насправді ж, питання екологічного характеру не аби як пов'язані з економічною парадигмою у сучасних міжнародних відносинах. У економічному вимірі існує такий термін як «політика сталого розвитку», що породжує дебати з різних питань сьогодення [3]. За дуже короткий проміжок часу сталий розвиток став терміном, який підтримують усі, але якому всі надають різне значення. Всесвітня комісія з навколишнього середовища та розвитку позначила цей термін як «розвиток, який задовольняє потреби сьогодення без шкоди здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [4]. У дискусії про це виникає ряд спільних тем. По-перше, існує загальна згода щодо принципу рівності між поколіннями. Іншими словами, політика сталого розвитку має гарантувати, що добробут майбутніх поколінь буде не нижчим за наш власний. По-друге, прихильники сталого розвитку акцентують увагу на ефективності використання ресурсів. Після ближчого

розгляду використання природних ресурсів і забруднення, створюваного в результаті економічного виробництва, ефективність визначається таким чином, що повна суспільна вартість товарів і послуг відображається в ціні виробничих ресурсів і споживчих товарів. По-третє, концепція про сталий розвиток була стурбована впливом змін в економічній політиці між країнами та всередині них. Розвинуті індустріальні держави досягли свого нинішнього рівня життя завдяки процесу індустріалізації, що призвело до невимовної деградації навколишнього середовища. Цей варіант індустріалізації зараз закритий для країн, що розвиваються. Однак прийняття цим країнам сталої політики буде коштувати дорого, і якщо розвинені промислові держави не захочуть здійснити значне переміщення ресурсів, необхідна політика щодо поліпшення ситуації навряд чи буде реалізована [5].

Якщо подивитись на це з ліберальної точки зору, то тут природа розглядається як товар, на який можуть поширюватися права власності, і вважається, що ринкові механізми створюють найефективніше використання ресурсів, а економічний розвиток, - як життєво важливий компонент здорової екологічної стратегії. У цьому контексті стверджується, що між розвитком і охороною навколишнього середовища існує симбіотичний зв'язок. З цієї точки зору розвиток і охорона навколишнього середовища не є протилежними, а сумісними. Вирішальний зв'язок між екологічною стійкістю та економічним розвитком виникає через взаємодію між бідністю та управлінням навколишнім середовищем [5]. Економічне зростання необхідне для зменшення бідності, але таке зростання також може спричинити серйозну деградацію навколишнього середовища. З іншого боку, цей процес також є суттєвим фактором шкоди. За словами Світового Банку: «зростання доходів у поєднанні з розумною екологічною політикою та інституціями може стати основою для вирішення як екологічних проблем, так і проблем розвитку. Ключ до сталого зростання полягає не в тому, щоб виробляти менше, а в тому, щоб виробляти інакше» [6]. Таким чином, сталий розвиток є і бажаною метою, і здійсненням негативним результатом. Лише завдяки можливостям альтернативної політики, можна

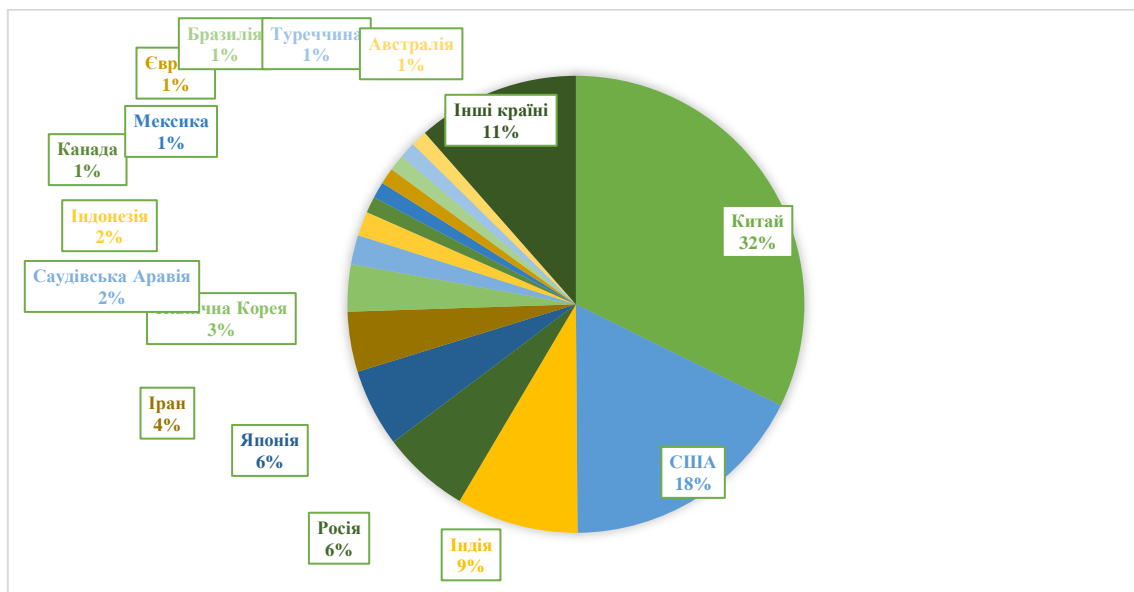
запровадити розумний екологічний вектор - більш ефективне використання ресурсів і технологічних інновацій, що будуть гарантувати надійний захист навколишнього середовища.

Особливої уваги у наш час також заслуговує питання глобального потепління. У світовому вимірі насправді ж дану проблему намагаються розв'язати через низку міжнародних співпраць, таких як, Міжурядова група експертів зі зміни клімату (IPCC), Міжурядовий комітет для переговорів щодо Рамкової конвенції про зміну клімату (INC) і самої Рамкової конвенції. Але дане питання залишається вкрай критичним і недостатньо теоретизований. Гальмування зміни клімату потребує глобального співробітництва та значних фінансових ресурсів і те що стосується всіх може бути вирішено тільки всіма. У 2015 році була підписана Паризька угода - перша глобальна угода щодо запобігання кліматичній кризі. 196 країн підписали єдиний комплексний план дій, які мають знизити розмір глобального потепління менш ніж 2°C —або навіть менш ніж 1.5°C до 2030, тобто зменшення викиду CO₂ на 45% [7]. Також було запроваджено нові технології, інновації, зміна споживчої поведінки, масивні інвестиції в низько-емісійну інфраструктуру, транспорт та виробництво. Але на ділі виконання Паризьких угод є незадовільним:

- Поточний розвиток 5 років після угоди показує суттєве відхилення від траєкторії у бік прискорення потепління.
- Світовий ринок ніяк не регулює на проблему потепління.
- Ринкові ціни не віддзеркалюють соціальних втрат від викиду вуглецю
- Зменшення викиду не трактується як суспільне благо всіма учасниками угоди
- Існує невизначеність вигід від довгострокових інвестицій в кліматичні проекти для бізнесу.

За даними програми ООН з навколишнього середовища, глобальні викиди CO₂ досягли свого максимуму в 36 млрд. метр. тон в 2018 р., в 2019 р. вони зменшились лише на 1% переважно через теплу зиму, а у 2020 році

зменшилися ще на 4% із за пандемії COVID (рис.1)

Рис.1. Викиди вуглекислого газу (CO2) від спалювання ресурсів у 2018 році

Питання глобального потепління потребує негайного вирішення на міжнародному рівні. Для цього потрібно: 1) перейти до низьковуглецевої економіки; 2) створити дієву та ефективну міжнародну угоду щодо скоординованої відповіді на зміни клімату; 3) тісна скорегована співпраця усіх ланок суспільства; 4) необхідне поглиблення наукових досліджень та відповідне розширення фінансування в цій сфер [7].

Сучасна міжнародна система безсумнівно зіткнулась з проблемами пов'язані з екологічним чинником руйнації навколишнього середовища. Потепління клімату, нищення біорізноманіття, зростання всепланетарних екологічних катастроф – це лише перші руйнівні наслідки цієї глобальної екологічної загрози.

Нажаль, економічна парадигма міжнародних відносин виявилися неспроможною протидіяти цим викликам і навпаки погіршує ситуацію сьогодення, а концепція сталого розвитку радше декларується світовою спільнотою, ніж впроваджується у практику повсякденного життя. Руйнівні дії антропогенної діяльності призвели до того що наразі гостро стоїть питання створення рішучих важелів впливу та вирішення проблеми як найшвидшим

шляхом. Дотепер на міжнародному, національному і регіональному рівнях не запроваджено ефективну систему екологічного захисту природи.

Спроби світових альянсів створювати глобальні угоди не діють, і не будуть діяти поки усі не усвідомлять що дана проблема набагато серйозніша ніж здається. Це можливо лише завдяки концепції екологізації суспільного розвитку, що включає в себе цілий комплекс дій спрямованих абсолютно на всі сфери життя.

Сюди може увійти екологічна політика та формування її інструментів, інтеграція з економічною, соціальною і політикою духовного оздоровлення населення, трансформація інструментів з економічної в інструменти екологічної політики, екологізації податкової системи і пріоритети духовного розвитку над виробництвом матеріальних благ. Тобто лише проникнення у всі сфери людського існування може зупинити екологічну руйнацію.

І чим швидше це буде запроваджено на міжнародному рівні, тим легше у майбутньому буде наступним поколінням боротись із цією проблемою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Benedick R. E., Benedick R. E. Ozone diplomacy: new directions in safeguarding the planet. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1991. 300 с.
2. Конференция ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, Бразилия, 3–14 июня 1992 года.
URL: <https://www.un.org/ru/conferences/environment/rio1992>.
3. Vogler J., Imber M. F. The environment and international relations. 2-ге вид. Routledge, 2017.
4. КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З ДОВКІЛЛЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ / Колотуха О. В. // Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). — Електронний ресурс. Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/1528>
5. Ключко В. Сталий розвиток як концепція суспільного прогресу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.*

2012.

6. Тодорюк С. І. “Сталий розвиток” як економічна категорія. *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*. 2018. УДК 330.34: 502.131.1.

7. Петрик О. Глобальна зміна клімату та заходи з макроекономічної політики. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Petryk_2021-27-05.pdf?v=4.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 811.111

GRAMMATICAL FEATURES OF ATTRIBUTES IN THE TWO-COMPONENT ATTRIBUTIVE CONSTRUCTIONS (ON THE MATERIAL OF LEGAL DISCOURSE)

Borisenko Tatiana Ilinichna,
Candidate of Philological Sciences, PhD
Odessa National Polytechnical University
“Odessa Polytech”
Odessa, Ukraine

Abstract. The article considers the peculiarities of one type of attributive constructions functioning in the text legal discourse corpus. The sources were the texts taken from “Judgements of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization”.

Keywords: acronym, legal document, token, frequency, abbreviation.

The high frequency of the use of small syntax units in legal documents, and in particular – attributive constructions, is a characteristic speech feature of texts of this type of discourse. It is believed that it is their prevalence that contributes to the formation of the main stylistic properties of the genre of legal documentation: conciseness and standardization of means of expression.

The research material was taken from the judicial documents of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization (ILO) in the collection “Judgements of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization”. The text corpus was limited to 50 thousand tokens. Here one can refer to the opinion of some well-known scientists, who argue that there is not always a need for corpora in millions, and small samples play an essential role in quantitative

descriptions, since fast and reliable frequency calculations are possible.

Two-component attributive constructions (TCACs) with attributes expressed by nouns in the common case are predominant in this text corpus (534 constructions are registered for 50 thousand tokens which is 65% of the total number of two-component constructions. For example: *duty station, record station, complaint compensation*.

The saturation of texts with nouns is explained by their informativeness [1; 2], and the fact that they are able to create a conceptual and object saturation of a sentence [3], and this, in turn, is caused by the need to convince the legitimacy of a particular action taken by the court, the plaintiff or the defendant.

The second most frequent group is made up of TCACs with left-sided components expressed by nouns in the possessive case, which is due to the peculiarity of the investigated legal discourse, which is an oral version of communication (151 units, i.e. 20.% of the total number of two-component TCACs functioning in the texts). For example: *tribunal's view, Board's statute*.

The third group includes TCAC attributes expressed in compound words (61 units, i.e. 8%), which are presented in descending order of frequencies:

– noun + noun in the possessive case – 15 units. For example: *Director-General's remarks*;

– noun + noun in the common case – 12 units. For example: *labor-management relations, lump-sum withdrawals*;

– numeral + noun – 9 units. For example: *ninety-day limit, two-year appointment*;

– adjective + noun – 7 units. For example: *long-term policy, short-time appointment*;

– noun + participle 1-3 units. For example: *profit-making basis*.

The constructions of the type presented below were met twice:

– adjective + participle + noun. For example: *English-speaking countries*;

– noun + verbal noun. For example: *appeal proceedings*;

– noun + (noun-noun). For example: *Deputy Director-General, Assistant*

Director-General.

The fourth group are the TCACs with attributes expressed by acronyms in the possessive and general case, and having an initial abbreviation type: *ILO's reply*, *ILO's letter*. The maximum number of characters that make up the abbreviations is 6 (*UNESCO*), the minimum is 3 (*WHO*). The correlant is found by the presupposition, in the context. 40 constructs of this type were registered, which is 7% of the total number of two-component ACs that function in the studied text corpora.

The results of the study showed that in the texts of legal discourse, the relationship between abbreviations is not always the same and is characterized by high mobility and instability. Signs of dynamic abbreviations include their acquisition of the possessive case. In some cases, acronyms in the general and possessive cases could even be interchangeable (*EPO's reply = EPO reply*; *PAHO's practice, PAHO practice*), which also indicates the variability and dynamism in the development of this type of the TCACs.

Theoretically the linguists believe that most abbreviations exist only insofar as their full version exists. Indeed, the acronyms in question do not occur in the context without the full version, which is given in the text at each mention. And here the full version is considered as primary, and the abbreviated version is considered as secondary. These abbreviations are at the stage of their development when the main variant is the full variant, and the abbreviation is the subordinate one. Nevertheless, in our text corpus we can also note several abbreviations that have entered a stage of their development, when it is the abbreviated version that becomes the main one, and the terminological phrase gradually fades into the background: *ILO*, *UNESCO*, etc.

The TCAC analysis with acronyms, i.e. abbreviations of the initial type, in the role of attributes showed that acronyms define nouns denoting administrative composition (*APPL officials*); relations of contracting parties (*EPO replies, FAO answer*); intellectual activity and its results (*APPL work, EPO's observations, EPO's view*); economic categories (*PAHO income, WHO earnings*).

As a result of the study, the author determined that the discourse of legal documents is characterized by four types of two-component attributive constructions:

qualifying TCACs, possessive ones, the TCACs with compound words as attributes, and TCACs with abbreviations of the initial type as attributes – acronyms. Statistical analysis counting the frequency of use of attributes and kernels, made it possible to isolate the typical and most frequent representatives in the texts. Comparison of the results of quantitative and morphological analyzes made it possible to conclude that the only type of TCACs in which one can observe a direct connection between the lexical-semantic groups of attributes and key words and their morphemic-derivational characteristics are TCACs with nouns in the common case. In them, the largest lexical-semantic groups (documents, statutes, procedures; a period of time; the name of organizations, departments, etc.) include words that have the most commonly used morphological form – without affixes or with the most frequent suffixes.

Further studies of the legal discourse are also supposed to be devoted to its syntax: units of small syntax – multicomponent attributive constructions, the structure of elementary sentences and whole sentences.

BIBLIOGRAPHY

1. Фролова Н. А. Синсемантия и коллокация ядра в структуре сложных атрибутивных синтагм. *Грамматические и лексико семантические исследования в синхронии и диахронии*. 1975. Вып 3. С.109-115.
2. Reisel E., Schendels E. *Deutsche Stilistik*. М.: Hochschule, 1975. – 316 .
3. Береснев С. Д., Скоморохов Ю. И. О семантике сложносокращенных слов в современной немецкой прогрессивной прессе. *Семантико-системные отношения в лексике германских и романских языков*. Volgograd, 1981. P.133-142.

UDC 81-139

**LINGUISTIC CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF HIGHER
EDUCATION REFUGEE STUDENTS FROM UKRAINE IN POLAND**

Byndas Olena

Ph.D., Associate Professor,
Head of the Department of
Romance and Germanic Philology
SI Luhansk Taras Shevchenko
National University
Poltava, Ukraine

Abstract: The article highlights the challenges with the English language proficiency the Ukrainian refugee students have faced at the University of Warsaw (there are 26 refugee students in total). The author specifies the linguistic challenges of this students' group, analyzes the level of their language skills in order to present a real situation for their future perspectives and to propose some solutions for overcoming (mastering) the problem for both – Higher Education Refugee Students from Ukraine and Polish universities.

Key words: refugee students, higher institutions, language proficiency, support, Ukraine, Poland.

During the time of Russia's invasion to Ukraine, since 24 February 2022, institutions of higher education in Poland have become aid centers leading multiple initiatives to support Ukrainian students and families [1]. For example, at the University of Warsaw, the Faculty of Modern Languages allowed Ukrainian refugees to attend any class of their choice for free, and offered other services and support as they settled in Poland to alleviate some of the stress associated with the violent transition and abrupt interrupted education.

The most famous education institution **The University of Warsaw** has organized two fundraising funds: one for immediate assistance to migrants, and the other for Ukrainian students' scholarships who plan to study at the university.

Scholarships for students who can prove their high scientific achievements and have confirmed refugee status or the right to temporary protection will also be awarded.

The university will accept people who had the status of a student in Ukraine for free study in the Polish language during the summer semester of 2022. To do this, they need to fill out an application indicating the subjects they have studied before. The commission will help them choose the appropriate disciplines. Those Ukrainians who are already the students are exempted (or allowed to postpone) from tuition fees this semester [2].

Thus, **in this research paper** we are interested in exploring language proficiency and linguistic challenges of Ukrainian refugee students in Polish higher education institutions and highlighting the perspectives for both the Ukrainian refugee students, and Polish higher education institutions.

Participants are Ukrainian higher education refugee students at the University of Warsaw who were enrolled in higher education prior to the Russian invasion on 24 February 2022. Data was collected using qualitative approaches, analyzed through different theoretical frameworks, primarily through inductive coding [3, p. 112], and generated via visuals, questionnaire and some other documents.

The current study proposed 16 Questions for the survey for 26 Ukrainian refugee students. But only 14 students felt like collaborating and responded the questions.

The latest data (from May 16, 2022) shows us the following results.

Mostly female refugee students (80%) came to Poland. Their age is between 18-22 years and they are from different higher educational institutions and regions of Ukraine (Luhansk, Sumy, Kharkiv, Zhytomyr, Ternopil, Odesa, Kyiv etc.). Their mother tongue is only Ukrainian.

The Ukrainian refugee students in Poland communicate in English as almost all of them are the students of specialty 'Secondary education. Language and literature (major English, second German, either Spanish, or French). 60% of young people points out that their level of English is advanced and for 40% is intermediate. While considering their age and year of studying, it may be true (2d-year

students - 7 persons, 3d - 4 persons and 4th (graduator) - 3 persons). But, the refugee students (100%) say that the level of Polish is only beginner.

Analysis of questionnaire data revealed that the language proficiency of the Ukrainian refugee students in English is rather high: more than half of the students have an advanced level in English due to their specialties in Ukrainian institutions. But, at the same time, they faced such a linguistic challenge as communication and speaking Polish in the society.

In conclusion, we ought to highlight some perspectives for both the Ukrainian refugee students, and Polish higher education institutions:

1) collaborations with state refugee agencies can help Ukrainian refugee students and Polish higher education institutions gain important information about the refugee support in general and specific refugee students' needs;

2) providing speedy access to Polish higher education is key for Ukrainian refugee students;

3) providing opportunities to engage with other Ukrainian refugee students is really important;

4) providing opportunities to engage with Polish students is significant for mastering language skills in Polish and English;

5) Polish higher education institutions that have sufficient resources could consider loaning digital devices to Ukrainian refugee students so that they can continue subject matter learning in their own language through online services and also work on learning Polish.

By the way, Poland was planning to provide computer equipment for Ukrainian refugee students who prefer to study remotely [4].

Findings of this research paper may have possible implications for best practices on supporting arriving refugees in Poland and beyond in the educational setting, and will inform policy-making at different levels (e.g., micro, meso, and macro levels). In addition, findings will shed light on the unique effects interrupted studying has, refugees' language proficiency and linguistic challenges they face in Polish society.

REFERENCES

1. State Statistics Service of Ukraine [Державна служба статистики України]. (2022). Statistics about students in higher education. Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Legal Aid in Poland (May, 2022). Mode of access: <https://lexinform.com.ua/salvation/mon-polshhi-ukrayinski-bizhentsi-mozhut-navchatysya-ta-pratsyuvaty-v-polshhi/>.
3. Merriam S. B., & Tisdell E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass. 368 p.
4. Lucie Cerna & Jody McBrien (April, 2022). Supporting Ukrainian refugee students. OECD Education and Skills Today. Mode of access: <https://oecdedutoday.com/supporting-refugee-students-ukraine/>.

USE OF ARTWORKS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Ushakova S.,

Senior Lecturer of Foreign Languages Department,

Rachkovskiy O.

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor.

Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

Kharkov, Ukraine

Introduction. Works of art enjoy great potential for portraying various facets of experience within the target language country. The use of artworks in teaching a foreign language makes it possible to familiarize students with the traditions, customs, and other peculiarities of the target language country [1].

Keywords: language, painting, established, created, description

Aim of the study. The study aims to increase oral speech skills by analyzing information when using artworks in arranging foreign language lessons. It is proposed to use paintings as a material and historical source of the medial origin.

The painting as a kind of visual aspect plays an essential role in teaching a foreign language. In foreign language lessons, painting artworks can be considered not only as a realm that helps to solve moral and universal human problems but also as a means of forming students' communicative competence and the development of the speech-thinking activity.

It has been practically established that paintings have the tremendous potential for forming and developing creative thinking in students simultaneously with the formation and development of active, creative foreign speech skills [2].

The use of fine artworks during the classes allows students to form interest. It develops thinking and fantasy instead of a simple attempt to explain what is depicted. A painting by Adolf Menzel, "A Room with a Balcony" (1845), is proposed to assess the technique's efficiency.

There are various types of role-playing games to deal with the piece of art are offered. So, students are given the task in which they need to imagine being an artist themselves. One is supposed to tell one's partners about choosing a plot for painting the picture and describing one's feelings and thoughts while working on the piece of art. In this activity, students are given complete freedom of imagination. They should describe the emotions and conditions under which the painting was created and why specific colors were used to make it. Before completing the task, a pre-developed handout with stable phrases and expressions is distributed among the students.

Then the traditional task is offered: the description of the image in the picture. Thus, the vocabulary on the topic "Zimmerausstattung," "Möbel," is getting refreshment and repetition. Research results confirm the high efficiency of using visual aids in learning a foreign language using the more meaningful approach and increased interest in the problem. Besides, visibility in the form of paintings mobilizes mental activity, arouses interest in foreign language classes, expands the volume of assimilated material, trains creative imagination, mobilizes psychic action, and facilitates the entire process of learning a foreign language. Along with the painting's description, students are encouraged to study the artist's biography using the website's materials.

Results and discussion. Along with the attraction of artistic images, the use of extensive media networks and textual images plays an essential role in the didactics of foreign languages. It is based on multimedia approaches to learning foreign languages. The paper studies the effectiveness of using the artworks during foreign language classes as a material for methodological support. As a tool for solving this problem, a lesson in the form of a project on the "100 years of the Bauhaus" topic is proposed.

One hundred years after its creation, the Bauhaus remains one of the most important examples of a distinctive style for many architects, artists, and designers [3]. No other artistic school of our time has such an extensive media presentation as the Bauhaus. Since the 1920s, the Bauhaus history has been documented in films and

photographs, at international exhibitions, in the press, radio, television, and in popular art history books.

To study the effectiveness of the method, various types of tasks are offered. For example, it is proposed to draw up a timeline of the most critical dates in the history of the Bauhaus development using a link on the Internet. Students, employing about 100 lexical units and phrases, must cover the most critical events in a certain period of time, from 1920 to 1933.

As another example, the aim of a new task is formulated. Using Internet resources, it is required to find information about prominent personalities associated with the Bauhaus movement. For example, such persons as Walter Gropius (the school's founder), Wassily Kandinsky, Paul Klee, Gerhard Marks, Ludwig Mies van der Rohe.

A comparative analysis of the artwork in pairs and groups is carried out. Such aspects of activities as speaking and writing, argumentation, working with text, presentation are used. Within the framework of their learning tasks, students develop the skills of researching specific information according to the selected sources, analyzing and interpreting the textual and illustrative material of medial origin.

The outcomes' analysis of mastering the material, acquiring and developing skills in using artworks confirms the high efficiency of the method, which ensures the absorption of language material in a more meaningful and more exciting way., Visibility also bases itself upon the form of paintings, mobilizes the mental activity in students, arouses interest in learning a foreign language, expands the volume of the internalized material, exercises creative imagination, and facilitates learning a foreign language.

LITERATURE

1) Camilla Badstübner-Kizik, Tristan Lay. (2019). Bildende Künste im Fremdsprachenunterricht. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, 24: 2, 1-11

2) E. I. Passov (1985). A communicative method of teaching foreign language speaking skills. M., 208 p. (Пассов Е. И. (1985). *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. М., 208 с.)

3) Oomen-Welke, Ingelore & Staiger, Michael (2012): Über Bilder. Zur Einleitung. In: Oomen-Welke, Ingelore & Staiger, Michael (Hrsg.): Bilder in Medien, Kunst, Literatur, Sprache, Didaktik. Festschrift für Adalbert Wichert. Freiburg: Fillibach, 7-16.

УДК

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОРІВНЯНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Атаманчук Катерина Миколаївна

Викладач суспільно-гуманітарних дисциплін,
Фаховий коледжу бізнесу та аналітики
при Національній академії статистики, обліку та аудиту,
м. Київ, Україна

Семен Ольга Ярославівна

Старший викладач філологічних дисциплін,
ТОВ «Голосіївський Економіко - Правовий Фаховий Коледж»
при Міжрегіональній академії управління персоналом,
м. Київ, Україна

Анотація: Питання використання художніх засобів, включно з порівнянням, з метою впливу на сприйняття інформації людьми набуло актуальності нині, коли, окрім газет, значного впливу набули електронні ЗМІ, які містять у собі як і текстові, так і аудіо- та відеоматеріали. З появою Інтернету у людей з'явилася можливість отримати будь-яку інформацію майже у будь-якій частині світу. Ці події дали поштовх на використання таких комунікативних стратегій, які б мали більше впливу на сприйняття людиною інформації. На відміну від метафори, порівняння як художній засіб є менш дослідженим. Порівняння функціонувало ще з Античних часів та використовувалось такими науковцями та мислителями як Аристотель, Платон, Демокрит, Сократ та ін. Порівняння – результат того, що певні предмети були розподілені на певні категорії. Це свідчить про те, що воно виникло після метафори. Термін «комунікативна стратегія» є досить новим, оскільки вперше був запропонований Л. Селінкером у 1972 році. Тому доцільним є дослідження комунікативних стратегій порівняння. У цій роботі основною комунікативною стратегією порівняння визначаються стратегії заміщення. Вони поділяються на три групи: початкові, загальноприйняті і буквальні порівняння. Поняття комунікативної цілі є основним при визначенні комунікативної стратегії, бо

комунікативна ціль визначає стратегію спілкування, відбір фактів та їх подачу в певному порядку, що знаходить у відображенні форми і змісту повідомлення, умов комунікації і т.д. Тобто, це план дій щодо донесення певної думки автора до читача. Щодо комунікативної цілі, то порівняння використовують для впливу, більш детального, але стислого пояснення. Використання порівнянь орієнтується на те, що читач вже знає певну інформацію про об'єкт порівняння. Також більшість авторів вказують на такі стилістичні функції порівняння: пояснення, конкретизація, уточнення якогось поняття, підкреслювання певної думки; створення переконливих образів тощо.

Актуальність статті зумовлена потребою висвітлення особливостей порівнянь як складника образно-асоціативної вторинної номінації. Воно підкреслює й посилює уявлення про предмет чи явище за рахунок іншого об'єкта, викликає певні естетичні асоціації та почуттєво-оцінні реакції, а головне – активізує увагу й образне мислення людини. Порівняння було предметом вивчення у наукових працях О. Потебні, В. Телії, І. Чередниченка, В. Русанівського, В. Чабаненка, І. Кучеренка та інших.

Мета наукової роботи – на матеріалі газетно-журнальної публіцистики довести, що порівняння як образна вторинна номінація допомагає розкрити характер зображуваної дії, подати картинний образ дійсності, підсилити його предметність.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: на матеріалі публіцистичних текстів встановити структурний склад англійських порівнянь; виявити тенденції функціонування клішованих та оказіональних порівнянь.

Методи дослідження – для вивчення функціонування порівнянь ми використали описовий та статистичний методи. Виходячи з цього нами було проаналізовано 25 контекстів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що недостатньо висвітлені питання функціонування порівнянь в англійському публіцистичному дискурсі були детально вивчені та проаналізовані.

Порівняння передбачають образну трансформацію первинної назви об'єкта, що набуває вишукано-ускладненої форми. Вони є засобом створення експресії, надання вислову, текстові газетно-журнальної публіцистики необхідного емоційно-впливового ефекту. Підґрунтям виникнення вторинної номінації слів є їхнє образне перенесення.

Порівняння можуть базуватись на метафорі, коли співставлявані поняття повністю тотожні, і на метонімії, коли при співставленні понять порівнюються тільки їх окремі риси.

Порівняння у мові є засобом пізнання, вираження у вигляді формально-граматичних елементів світу. Спостережливий і вдумливий митець, зображаючи певні явища, факти дійсності, асоціативно співвідносить їх у свідомості, створюючи власну мовну реальність.

Основним завданням даної роботи є аналіз порівняння, його функціонально-семантичного поля, комунікативної стратегії, цілей і функцій на основі публіцистичних текстів і праць науковців, які вивчали цю проблему в галузі лінгвістики і журналістики.

Ключові слова: порівняння, комунікативна стратегія, комунікативна мета, лінгвістика, публіцистика.

Основною комунікативною стратегією порівняння є стратегія заміщення. Їх можна поділити на такі групи: 1. Початкове аналогічне або метафоричне порівняння: порівнюється основний суб'єкт з іншим об'єктом шляхом аналогії: Чоловік/дружина це як друга половина твого життя. 2. Загальноприйняте (класичне) аналогічне або метафоричне порівняння: порівнюється основний суб'єкт з іншим об'єктом метафоричним шляхом: Кристал це предмет, який схожий на сяюче каміння. *Onun Gibisi Gelmedi! rekoru Kırılmayan Efsane At: Bold Pilot – Таких як він більше немає! Легендарний кінь, рекорд якого ніхто не може побити: Болд Пілот.* 3. Буквальне (дослівне) порівняння: порівнюється основний суб'єкт з іншим об'єктом без використання метафор: Лінукс це комп'ютерна операційна система, як і Віндовс 10 [2, с. 122-123]. Щодо

комунікативної цілі, то порівняння використовують для впливу, більш детального, але стислого пояснення. Використання порівнянь орієнтується на те, що читач вже знає певну інформацію про об'єкт порівняння. Також більшість авторів вказують на такі стилістичні функції порівняння: пояснення, конкретизація, уточнення якогось поняття, підкреслювання певної думки; створення переконливих образів тощо [3, с 56]. На сучасному етапі є декілька підходів у визначенні поняття порівняння: у науковій літературі порівняння потрактовують у різних аспектах: філософському, логічному, психологічному, літературознавчому і, звичайно, лінгвістичному, у межах якого компаративність є об'єктом дослідження в лексикології, фразеології, граматиці та стилістиці [4, с. 98]. Загалом, літературознавчі словники визначають порівняння як троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, ніби та ін. [5, с. 546]. Порівняння – це розгляд та оцінка подібностей або відмінностей між двома речами, людьми. Українська енциклопедія визначає, що в основі порівняння лежать операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення ним і опис [7, с. 469]. В основі функціонально-семантичного поля порівняння лежить семантична категорія подібності або відмінності. Подібність є як і обов'язковою передумовою порівняння, так і його результатом. А відмінність не заперечує подібність, вона лише передбачає її. Подібність і відмінність можуть проявляти як кількість, так і якість. Обидва аспекти семантичної категорії мають градації. Тобто їх можна розділити на повну та неповну подібність або відмінність. Неповна подібність має за мету встановити спільне у відмінному, а відмінність встановлює відмінне в спільному. Іншими випадками порівняння та відмінності є ідентичність та протиставлення. Ідентичність – це збіг якісних і кількісних характеристик об'єктів, які порівнюються, тоді як протиставлення є антиподом ідентичності. Функціонально-семантичне поле порівняння моноцентричне та має чотири ступені порівняння прикметників: позитивна, порівняльна

(компаративна), найвища ступінь (суперлатив) і ступінь рівності.

Використання порівнянь у текстах, на відмінно від простої характеристики предмета або особи, дає ширшу картину описуваної дії, а асоціативний ряд, що викликає порівняння, змушує читача до роздумів. Саме завдяки цьому більш детально формується уявлення про явище, дію або предмет. Через це порівняння є впливовішим, аніж інші художні засоби, які використовуються у публіцистиці. З цього випливає комунікативна мета використання порівнянь у публіцистичних текстах – вплив. Порівнюючи головний суб'єкт з іншими, автор створює цим певний образ, тим самим формуючи уявлення читача щодо суб'єкта. Тобто автор насаджує свою думку. Зображення найсильніше впливає на людей, бо зір є основним органом чуття.

А порівняння спонукає до глибшого процесу уяви, на відміно від метафори та інших художніх засобів. У публіцистичних текстах автору набагато легше описати людину чи певне явище, використовуючи порівняння. Замість використання ряду прикметників, які б охарактеризували особу, більш доцільним є порівняння її з іншою особою, яка має такі ж риси, як і зазначений у тексті індивід. Також використання буквального порівняння є доцільним, якщо автор хоче підкреслити певні риси характеру, при цьому створюючи певний образ, та вплинути на сприйняття інформації читачем. Наприклад, при порівнянні двох політичних діячів, один із яких є більш відомим для читачів. Вибір об'єкта, з яким порівнюється головний суб'єкт також залежить і від того, у якій країні публікується інформація. У таких випадках ефективним є використання образу історичної особи, бо образ порівняння має бути виразнішим, ніж предмет порівняння. Також це зумовлено тим, що людям роками насаджували образ певної історичної особи, тим самим сильно закріпившись у їхній уяві, та згодом використовували порівняння з цим образом. Тобто порівняння є наслідком використання простіших методів опису явища або особи.

Висновки. Таким чином, унаслідок зіставлення переважно різнопланових феноменів в англійських публіцистичних текстах народжується нове

індивідуально-авторське бачення пізнавальних сутностей. Порівняння позначене надзвичайно експресивною силою. В основі порівняння лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис. Перспективою наших подальших досліджень ми вважаємо виявлення ступеня експресивності порівнянь в англomовних публіцистичних джерелах.

Отже, розглянувши та дослідивши порівняння як один із видів комунікативної стратегії, було зроблено висновки, що в основі цієї стратегії є заміщення. Проаналізувавши приклади використання порівнянь у публіцистичних текстах, було з'ясовано, що порівняння використовуються для нав'язування авторської думки читачу, оскільки комунікативною метою порівнянь є вплив. У результаті дослідження, ми дійшли висновків, що у публіцистиці порівняння досить часто функціонує у заголовках, оскільки з одного боку воно є інформативним, з іншого – є компактним тропом. Реалізація семантики порівняння у текстах публіцистики актуалізується семантичним значенням образу порівняння, яке має бути виразнішим, ніж предмет порівняння.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kárpáti L. The Use of Communication Strategies in English Language Education. *International Journal of Humanities and Social Development Research*. 2017. Vol. 1. P. 5-14. URL: https://www.researchgate.net/publication/320407570_The_Use_of_Communication_Strategies_in_English_Language_Education (дата звернення: 17.12.2018).
2. Kendall S., Jarvie D.S., Doll J., Chin Lin G.H., Purcell J.A. An Overview of Communication Strategy. *Indian Journal of Applied Linguistics*. 2005. Vol. 31, (2). P. 113–128.
3. М'яснянкiна Л.І. Порівняння в системі образних засобів мови. URL: http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Miasnankina.htm (дата

звернення: 10.12.2018).

4. Грипас О. Ю. Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2010. Вип. 6. С. 97–100. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15904> (дата звернення: 17.01.2019).

5. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / за ред. О. З. Лебедєва-Гулей. Біла Церква : Академія, 2007. 753 с.

6. English Oxford living dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/comparison> (дата звернення: 19.12.2018).

7. Українська мова : енциклопедія. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА

Бурковська Оксана Йосипівна

к.філол.н, доцент

Бабошкін Артем Ігорович,

Книш Євген Андрійович

Студенти

Донецький національний медичний університет

м. Кропивницький, Україна

Анотація: Сучасний світ переповнений новими тенденціями у суспільній, науковій, публіцистичній та політичній сферах життя. Вони призводять до змін не лише у зазначених сферах життя, а й у мовному середовищі. Нові течії завжди супроводжуються виникненням специфічних термінів, які потребують тлумачення та певних визначень. Стаття присвячена різноманітним теоретичним підходам до визначення самого поняття терміна.

Ключові слова: термін, визначення, підхід, лексична одиниця, поняття, запозичення.

«Немає одиниці більш багатолікої та невизначеної, ніж термін» [1, с. 13].

Варто зазначити, що термін є об'єктом багатьох наук, і кожна наука намагається дати своє визначення, спираючись на ознаки, які існують з її точки зору. Варто вказати на неможливість об'єднання всіх ознак різних наук в одному визначенні. Таким чином виділяють декілька підходів до визначення терміна:

1. Філософсько-гносеологічне визначення. У цьому визначенні вирізняють дві ознаки терміна: закріплення результатів пізнання та відкриття нового знання. «Термін – вербалізований знак (лексична одиниця тієї чи іншої мови спеціальної лексики в рамках тієї чи іншої природної мови), що може мати ряд варіантів, що залежить від обраної теорії та ступеня глибини знання» [2, с. 22].

2. Логічне визначення. У логічному визначенні особливе місце займає взаємозв'язок терміну з поняттям та його логічна системність. «Термін – це чітка назва точно визначеного поняття» [3, с. 594].

3. Лінгвістичне визначення. У цій сфері виникає проблема статусу терміна в лексичній системі мови. Центром цієї проблеми є питання: термін - це слово або функція слова? І якщо термін являє собою слово, то можна зробити висновок, що абсолютно будь-яке слово може стати терміном. Тоді не варто говорити про ознаки терміна, вимоги до нього, про створення словників; і це зовсім не відповідає дійсності. Головною різницею між словом та терміном є той факт, що термін відображає наукове поняття, а слово – побутове уявлення. Саме через це трапляються випадки, коли лексична одиниця існує і як слово, і як термін.

4. Визначення з точки зору термінознавства. У термінознавстві вид поняття – основна ознака. Таким чином даючи визначення терміну слід уточнити характер поняття, бо окрім самого терміна існує безліч одиниць мови спеціальної лексики таких як номени, терміноїди та ін. «Термін – лексична одиниця певної мови, яка має спеціальне призначення, вона окреслює загальне – конкретне або абстрактне – поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності» [4, с. 31].

3. І. Комарова, описуючи підходи до визначення терміну, зазначає, що кожному досліднику варто дати своє «робоче» визначення. «Термін – це інваріант (слово або словосполучення), який позначає спеціальний предмет або наукове поняття обмежене дефініцією та місцем у певній терміносистемі» [1, с. 17].

У цьому визначенні автор зазначає перевагу – за його допомогою можна виділити дві основні типологічні одиниці термінів: предметні терміни та власне-терміни.

Зв'язок терміну з поняттям висувається на перший план у логічних визначених термінах. Описуючи цей зв'язок, В. М. Лейчик вказує на «три уточнення: до такого зв'язку з поняттям відносяться й категорії; терміни

відображають рівень знання в певний період і пов'язані з поняттями певної теорії; необхідне уточнення про характер поняття» [2, с. 22].

Виходячи з третього уточнення можна зазначити, що від характеру поняття можна відрізнити термін від номена, прототерміна, терміноїду. Наприклад, термінами позначаються загальне поняття, а номенами – одиничні. А прототерміни характерні для донаучного періоду, тим самим вони називають не поняття, а спеціальне уявлення. Терміноїд позначає натуральні поняття, які можуть бути неоднозначно зрозумілі.

Також виділяють такі одиниці спеціальної лексики, як предтерміни та псевдотерміни. Особливістю предтермінів є те, що вони позначають нове сформоване поняття, але не відповідають вимогам терміну. А псевдотерміни позначають хибні поняття. Що стосується місця псевдотермінів у мові спеціальної лексики, то існує дві точки зору. Деякі дослідники відносять псевдотерміни до окремого класу, так як самих понять не існує. Інші відносять псевдотерміни до термінів з причини відповідності всім ознакам терміну.

Повертаючись до визначення відношення терміна до поняття, неможливо говорити про конкретний зв'язок терміна з поняттям. Це можливо лише загалом із деякими уточненням.

Варто зазначити що будь-який термін називає поняття. «Термін є «уречевлення» абстракції предмету спеціальної сфери у вигляді лексичної одиниці природної мови» [2, с. 22]. Термін тільки називає поняття, при відсутності мотивування. Але якщо термін є мотивованим, то він ще й відображає поняття, так як має відмінні ознаки. Із усього цього можна зробити висновок, що термін співвідноситься з поняттям: він називає та відображає поняття.

Процес утворення терміну полягає в утворенні спеціального нового слова та закріплення за ним дефініції.

Термінологічне запозичення не тільки збагачує лексику національної мови, а й розвиває мову, включаючи нові запозичені словотвірні засоби.

Виділяють шість ознак запозичення:

1. **фонетичні**. Це особливості звукового вигляду слів, не властиві мові, що приймає;

2. **графічні**. Сутність даної ознаки запозичення полягає у вживанні нехарактерних для мови літер і буквосполучень;

3. **морфологічні**. При морфологічному запозиченні використовуються не властиві граматичні моделі мови;

4. **словотвірні**. Сутність словотвірної ознаки полягає у включенні іншомовних афіксів, словотвірних елементів;

5. **синтаксичні**. Синтаксичні ознаки – це моделі словосполучень, що не характерні для національної мови.

Також необхідно виділити класифікацію, засновану на характері матеріалу, що запозичується:

1) матеріальне запозичення. Запозичується матеріальна форма іншомовного терміна;

a. лексичне запозичення. Запозичується матеріальна форма слова з його змістом;

b. формальне запозичення. Запозичується матеріальна форма слова з іншим змістом;

c. морфологічні запозичення. Запозичення словотвірні морфеми;

2) калькування. Запозичується структура чи значення лексичної одиниці, але з матеріальною формою;

a. словотвірне калькування. Запозичується структура;

b. фразеологічне калькування. Дослівний переклад іншомовного словосполучення;

c. семантичне калькування. У споконвічного слова з'являється додаткове значення, яке має аналогічне іншомовне слово;

3) змішане запозичення. Одна частина лексеми запозичується, інша або перекладається, або вже існує у мові;

a. гібридне запозичення. Одна частина матеріально запозичена, а інша калькується;

b. напівзапозичення. Одна частина запозичується, а інша існує у мові.

Термінологічне запозичення цікаве з погляду запозичення латинських терміноелементів. Отже, найбільший інтерес представляє словотвірна ознака запозичення та морфологічне запозичення.

В. М. Лейчик відзначає зручність словотвору (терміноутворення) з використанням латинських та давньогрецьких морфем (терміноелементів). По-перше, такі слова (терміни) вважалися загальнозрозумілими у зв'язку з вивченням латинської та давньогрецької мов у різних країнах. По-друге, структура моделей складних слів цих мов була чіткою, а самі моделі були компактними. З цієї причини схема латинського та грецького словотвору активно використовувалася як основа у словотворі інших мов [2, с. 23].

Варто зазначити, що структури складних слів цих двох мов подібні між собою, внаслідок чого словотворення може відбуватися не лише з використанням латинських або давньогрецьких елементів, але й за допомогою з'єднань та тих та інших.

В. М. Лейчик підкреслює тенденцію, пов'язану з функціонуванням латинських та грецьких морфем у сучасних мовах – поява гібридних слів. Гібридними словами є складні слова, змішані за походженням, тобто назва нового предмета споконвічним словом сучасної мови, а ознака – латинським чи грецьким компонентом, чи навпаки [2, с. 23].

Т. А. Ємельянова відзначає утворення термінів у медичній термінології за допомогою греко-латинських терміноелементів як унікальне явище. «Припинивши своє існування у формі живих мов, латинська та грецька мови продовжують вже інше, штучне життя у новій сфері» [5, с. 70].

Виділяють такі різновиди терміноелементів латинського та грецького походження як смислові та службові:

Смислові терміноелементи, беручи участь у терміноутворенні, зберігають своє початкове значення. Варто зазначити, що такі терміноелементи утворюються від різних частин мови, але згодом втрачають цей статус, стаючи елементом.

Службові терміноелементи під час терміноутворення втрачають вихідні значення та набувають нових, «отримують іншу організацію, поєднуючись з елементами інших мов» [5, с. 71].

Більшість термінів, що виникли або утворені за допомогою морфем латинською мовою, є повністю членами. Членні слова – «слова, хоча одна частина яких повторюється у якихось інших словах, співвідносних з даними за значенням» [6, с. 39]. Отже, такі терміни є мотивованими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск: Изд-во Уральского ГУ, 1991. 156 с.
2. Лейчик В. М. Люди и слова: как рождаются и живут слова в русском языке / Отв. ред. Г. В. Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь справочник. М.: Наука, 1976. 720 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. М.: Либроком, 2009. – 256 с.
5. Емельянова Т. А. К вопросу об особенностях формирования французской медицинской терминологии на базе греко-латинских терминоэлементов / Емельянова Т. А. // Культура народов Причерноморья. 2006. – №76. – С. 70-73.
6. Лесников С. В. Основные латинские терминоэлементы и термины метаязыка лингвистики / Лесников С. В. // Научные ведомости БелГУ. – 2011. №12. – С. 37-45.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПРИ РОБОТІ З ТЕХНІЧНИМ ТЕКСТОМ

**Кормільцина Світлана Юріївна,
Гречок Лідія Михайлівна**

Старші викладачі
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна

Анотація. У статті проаналізовано особливості перекладу комп'ютерної термінології, виокремлено лексичні труднощі та граматичні відмінності. Визначено основні шляхи перекладу комп'ютерних термінів. Надано приклади перекладу термінів за допомогою транслітерації/транскрипції, калькування, експлікації та на основі аналогії.

Ключові слова: комп'ютерна термінологія, науково-технічний переклад, транслітерація/транскрипція, калькування, експлікація, аналогія.

Комп'ютерна термінологія англійської мови має своєрідні особливості. В цілому при роботі з науково-технічними текстами, які характеризуються відсутністю емоційності та образності, деякі комп'ютерні терміни мають яскраво виражений відтінок конкретної образності англійської мови.

Характеризуючи комп'ютерну терміносистему, не можна не сказати про динаміку її розвитку, інтенсивність її збагачення новими лексичними одиницями. Бурний розвиток комп'ютерної техніки спричинив активізацію номінативних процесів, у результаті яких утворилася і продовжує утворюватися велика кількість лексичних одиниць термінологічного характеру.

Особливістю комп'ютерних термінів є те, що вони, на відміну від інших технічних термінів, у результаті глибокого проникнення комп'ютерної техніки у всі сфери життя суспільства, поступово втрачають вузькоспеціальний характер функціонування та стають здобутком загальнолітературної мови.

Таким чином, у другій половині ХХ століття інформаційна революція спричинила формування та бурний розвиток комп'ютерної терміносистеми. У 80-90-ті роки вона збагатилася великою кількістю лексичних інновацій, які, на думку лінгвістів, складають 10% від кількості усіх неологізмів, створених за цей час [1, с. 371]. Основними вимогами до перекладу термінів є повне збереження семантичного наповнення одиниці перекладу. Переклад характеризується як процес вторинної номінації і терміни, що були перекладені, займають чинне місце в термінологічній структурі української мови і навіть отримують статус загальноновживаної лексики.

Науково-технічні тексти характеризуються особливим стилем, який відрізняє їх від інших типів текстів. При перекладі таких текстів ця особливість створює додаткові труднощі та проблеми. Серед лексичних труднощів науково-технічного перекладу В.І. Карабан виокремлює "багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанту перекладу слова (терміна), особливості вживання загальнонародних слів в науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики. Визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, аббревіатур, такі "фальшиві друзі" перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та терміни-омоніми, етноспецифічна лексика і етнонаціональна варіантність термінів, іншомовні слова і терміни в англійських науково-технічних текстах, різного роду власні імена і назви (фірм, установ і організацій) тощо" [2, с. 12]. До граматичних відмінностей автор відносить особливості граматичної будови мови, форми і традиції письмового наукового мовлення. "Так, в англійських фахових текстах значно частіше, ніж в українських, вживаються форми пасивного стану та неособові форми дієслова, дієприкметникові звороти й специфічні синтаксичні конструкції, особові займенники першої особи однини та одночленні інфінітивні й номінативні речення тощо" [2, с. 14].

Основна складність перекладу науково-технічних текстів, а саме переклад

термінів, полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Було би невірним говорити про переклад термінів як таких. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, - повне розуміння його перекладачем. Механічне заучування термінів, без проникнення у їх сутність, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у перекладі. Перекладач повинен детально вивчити ту область науки і техніки, в якій він працює. Тільки тоді він зможе сміливо користуватися відповідними термінологічними словниками. Однак, у спеціальному тексті нерідко буває елемент новизни, який є особливо цікавим для читача, але пов'язаний із вживанням нових термінів, ще не зафіксованих у словниках. Зрозуміло, що такі випадки можуть створювати серйозні проблеми для перекладача. Основна умова подолання цих труднощів полягає у детальному аналізі описуваного явища і передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи і відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і перш за все - у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач. Велику допомогу може надати тут консультація фахівця в даній галузі. Спочатку необхідно точно встановити, у чому полягає описувана в іноземномовному перекладі проблема і в чому полягають проблеми її викладу в перекладі. Як уже вказувалося, проблема може полягати в описі нових процесів або найновішої апаратури. Перекладач повинен уважно співставити усі випадки вживання нових термінів або місць, які важко передаються засобами української мови, щоб із загального змісту тексту скласти собі чітке уявлення про описувану проблему.

Будь-який науковий текст характеризується певною повторюваністю термінів. Тому для правильної передачі значення незнайомого і відсутнього у словниках терміна або термінологічного сполучення дуже важливо врахувати і співставити всі випадки його вживання в даному тексті і лише після цього спробувати в'яснити значення терміну шляхом ознайомлення із спеціальною літературою з даного питання. Велику допомогу перекладачеві може надати

уже існуюча перекладна література з даного питання, особливо якщо є можливість порівняти оригінал і переклад.

Таким чином, було визначено, що основними шляхами перекладу термінів є транслітерація/транскрипція, калькування, експлікація та переклад на основі аналогії [3, с. 55].

Транслітерація і транскрипція при перекладі комп'ютерних термінів рідко бувають у чистому вигляді, частіше використовується транскрипція із збереженням елементів транслітерації (напр., hacker (хакер), interface (інтерфейс), computer (комп'ютер)). Серед прикладів чистої транскрипції можна навести терміни cache (кеш), slash (слеш), BASIC (Бейсік). Приклади транслітерації більш чисельні: port (порт), adapter (адаптер), assembler (асемблер), cursor (курсор), supervisor (супервізор). Транслітерація і транскрипція є надзвичайно продуктивними засобами перекладу і збагачують прошарок не тільки стандартної лексики, а й жаргонної, напр., upgrade (апгрейд), user (юзер), shareware (шаровари - ресурс, доступний для сумісного використання). Якщо транслітерація/транскрипція використовується в основному при перекладі окремих слів-термінів, то переклад термінологічних словосполучень здійснюється більше засобами калькування та експлікації.

Калькування - це засіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфем або слів) їх лексичними відповідностями у мові перекладу [4, с. 173]. Калькування використовувалось при перекладі таких термінологічних словосполучень, наприклад, як: process-handling procedure (процедура управління процесом); peer view instances (рівноправні екземпляри видимого елемента); disk storage (дисківа пам'ять); current drive (поточний дисковод); image recognition (розпізнання зображення). Калькування є виправданим при перекладі термінологічних словосполучень тоді, коли складові елементи цих словосполучень вже посіли певне місце у термінологічній системі мови перекладу і є доступними для розуміння спеціалістів. У випадку, коли словосполучення складається з термінів, які ще не ввійшли у вживання в певній галузі науки чи техніки на мові перекладу і

потребують свого тлумачення, використовується експлікація.

Експлікація (описовий переклад) - це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення даної одиниці [4, с. 185]. Експлікація є надзвичайно продуктивним засобом перекладу комп'ютерних термінів, оскільки бурхливий розвиток сфери інформаційних технологій не дозволяє багатьом термінам своєчасно знайти свої еквіваленти й закріпитися у мові перекладу. За допомогою експлікації перекладаються багатокомпонентні термінологічні словосполучення, як, наприклад: *native mode* - режим роботи у власній системі команд; *processor-specific code* - програма, прив'язана до певного процесора; *non-mouse program* - програма, яка не підтримує роботу з мишкою; *business application* - програма комерційних розрахунків; *nucleus* - ядро операційної системи.

Продуктивність експлікації при перекладі українською мовою також пояснюється розбіжностями у засобах творення слів та словосполучень. В англійській мові, аналітичній за своєю структурою, переважають багатокомпонентні безприйменникові словосполучення, що не є притаманним українській мові і створює певні труднощі в процесі перекладу. Труднощі при перекладі багатокомпонентних словосполучень часто усуваються за допомогою калькування зі зміною послідовності компонентів словосполучення. Пор.: *CSMA/CA* (*Carrier Sense Multiple Access/collision Avoidance*)- колективний доступ з контролем несущої і вилученням конфліктів; *BIOS* (*Basic Input/Output System*) - базова система вводу-виводу; *DMA* (*Direct Memory Access*) - прямий доступ до пам'яті.

Перевагою калькування перед експлікацією є те, що експлікація багатослівна, а у випадку калькування кожному елементу словосполучення на мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення мовою перекладу, отже, реалізується принцип економії мовних засобів. Іноді експлікація діє сумісно з калькуванням, як, наприклад: *MS-DOS* (*MicroSoft Disk Operating System*) - дискова операційна система фірми Microsoft; *EISA* (*Extended Industry*

Standard Architecture) - розширений промисловий стандарт (шинної) архітектури. Лексичні одиниці української мови, так само, як і англійської, розвивають нові значення для позначення нових понять і об'єктів.

Прикладами функціонування лексичних одиниць у новому лексико-синтаксичному варіанті є такі терміни, як мультиплікація «оживлення», меню «список команд», програма «комп'ютерна». Більшість з цих новотворів пройшла синхронний шлях разом з англійськими термінами у процесі розвинення нового значення, тому точніше було б вважати, що було запозичене нове значення, а не лексична одиниця.

Таким чином, термінологічна система галузі інформаційних технологій має динамічний характер, про що свідчить виникнення нових лексичних утворень для позначення інноваційних розробок у цій галузі.

Номінативні процеси у галузі інформаційних технологій функціонують у мовах всіх технічно розвинених країн світу. Запозичення нових термінів є проявом інтегративних процесів, що відбуваються у межах науки, техніки та економіки різних країн, і основою світової глобалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя. Вид-во Запоріж.держ. ун-ту, 1998. 430с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця. Нова книга, 2004. 576с.
3. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: монограф. – Запоріжжя, 2006.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М. :Высш шк., 1990. 253с.

УДК 811.161.2'271

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ МОВИ В МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Осташук Тетяна Віталіївна,
Федик Наталія Ігорівна

Студенти

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Анотація У статті проаналізовано особливості вербалізації експресивності мови в масмедійному дискурсі періоду повномасштабної російсько-української війни. Виокремлено такі найчастотніше вживані групи лексико-семантичних одиниць: номінації українських військових, номінації окупантів, номінації видів озброєння, номінації бойових дій. Зазначено, що експресивні засоби виражають образне мислення українців, гумор.

Ключові слова: українська мова, експресивність мови, вербалізація експресивності, масмедійний дискурс, лексико-семантичні одиниці.

Експресивність мови – одна з домінантних ознак сучасного масмедійного дискурсу періоду повномасштабної російсько-української війни. Експресивність додає дискурсу яскравості, впливовості. І. Дегтярьова зазначає, що «експресивність як внутрішньомовна категорія, властивість мовного знака, деавтоматизує його сприйняття, загострює увагу, активізує мислення людини, передає ставлення мовця до висловлюваного, викликає у читачів напругу емоцій і почуттів» [1, с. 41]. В українській лінгвістиці відчувається потреба у нових розвідках, присвячених теоретичному аналізу поняття експресивності, зокрема в інтернет-медіа та мережевому дискурсі. Це увиразнює актуальність теми наукової студії.

Мета нашого дослідження – проаналізувати вербалізацію комунікативної

ознаки «експресивність мови» в масмедійному дискурсі періоду повномасштабної російсько-української війни.

Науковці стверджують, що «мова масмедіа на початку ХХІ століття виступає як новий функціонально-стильовий різновид усної літературної мови. Усномовність вказує на спонтанність, експресивність, невимушеність, довільність процесу комунікації» [2, с. 41]. Експресивність як комунікативна ознака мови виражає почуття, настрої, переживання особистості стосовно висловленого.

У період повномасштабної війни росії проти України у мові віддзеркалюються не лише сучасні події, але й честь, мужність українського народу. Т. Кремінь зазначає: «Кожне слово відображає те, що знайоме всім українцям. Крім того, вони (слова) підкреслюють особливу характеристику їх авторів: образність мислення, здатність переосмислення дійсності та велике почуття гумору, з якими безперервно виникають нові метафори чи метонімії, звужуються чи розширюються попередні значення слів тощо» [3].

За нашими спостереженнями, вербалізації експресивності у період воєнного лихоліття слугують такі найчастотніше вживані групи лексико-семантичних одиниць:

1. Номінації українських військових: *кіборги, азовці, коти, котики, сталеві воїни*. Наприклад: *"Війна забирає найкращих... Руслан Боровик - патріот України! Миротворчі місії, кіборг, боєць 95-ї десантно-штурмової бригади"*, – пише колега Володимир Зінченко (pravda.ua, 01.05.2022); *Серед звільнених "азовці" Микола Куц (Фрост) і Костянтин Нікітенко (Фокс), яких окупанти хотіли стратити* (pravda.ua, 27.09.2022).

2. Номінації окупантів: *орки, русня, рашисти, московити, фашисти, кацани, z-окупанти, ваньки, свинособаки, ироди*. Наприклад: *Протягом дня кацани-диверсанти масово здаються в полон, скидають військову форму* (pravda.ua, 28.02.2022); *Мешканці активно допомагають виявляти фашистів* (pravda.ua, 28.02.2022).

3. Номінації видів озброєння: *арта, калашмат, покемон*. Наприклад:

Арта, багнюка та війна: західна зброя на передовій (radiosvoboda, 27.11.2022); *І всі його в армії знають. Це «Покемон», або кулемет ПКМ. Це точна машинка* (sensor.net, 26.02.2022).

4. Номінації бойових дій: *дискотека, прихід, есемеска, бавовна, Чорнобаївка, забайрактарити, застунгерити, заджевелінити*. Наприклад: *Відомо, що власне бойові дії досить несподівано назвали «дискотекою», «дзеркальною тишею»* (ukrinform.ua, 29.11.2022); *Повіdomляють про вечірню, нічну і вранішню «бавовну» у Скадовському районі, під Олешками та у Горностаївці* (stopcor.ukr, 24.11.2022).

Безперечно, наведений перелік експресивних засобів не є вичерпним. Будь-яка мовна одиниця у контексті може набувати експресивних рис. Експресивність відображає почуття, настрої адресанта щодо висловленого. У дискурсі про події повномасштабної російсько-української війни експресивні засоби виражають високі моральні риси українців, їхнє образне мислення, гумор. А новотвори потребують системного наукового вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 280 с.
2. Struhanets L., Zalipska I., Zadorozhna I., Struhanets P., Dashchenko N. The National Television Broadcast Speech Expressiveness as Means of Psychological Influence on the Society. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Issue 1, special XV. S. 41-45.
3. Кремiнь Т. Новiтні сленгізми-неологізми – мовне вiддзеркалення вiйни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3490258-novitni-slengizmineologizmi-movne-viddzerkalenna-vijni.html>

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК: 141

ГАННА АРЕНДТ ТА ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ ЇЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ (ЕСЕЙ НА ОСНОВІ ПРАЦІ «СТАНОВИЩЕ ЛЮДИНИ»)

Бондаренко Микола Миколайович
Студент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: Попередньо розглянувши такого витязя у галузі філософської антропології як Макса Шелера – тепер ми звернемо до Ганни Арендт, безперечно не менш важливої постаті в даному контексті. Перед тим як перейти до основної частини роботи передусім варто констатувати одну вражаючу схожість на тлі різючих відмінностей. Обидва мислителі виводять свої ключові положення вибудовуючи концептуальні схеми, де всі раніше роз’яснені ними деталі взаємозалежно функціонують, немов єдиний організм. Однак якщо у Макса Шелера людина – це *«аскет життя»*, то для Ганни Арендт важливо прослідкувати і осмислити як людський субстрат здатний втручатися у повсякденність і змінювати її хід, слідуючи *«...закону пануючому над життям смертних...»* [1, с. 315]. Тому нижченаведений перелік категорій – це той інструментарій за допомогою якого людина проникає зі своїм уставом у казуальну природу, без них неможливо збагнути, що є конкретно людськими і без чого воно існувати апріорі нездатне. Так як лише вони символічно упредметнюють людину і виокремлюють з-поміж інших істот.

Ключові слова: праця, робота, дія, публічна сфера, приватна сфера, влада, сила, насилля.

Розпочнемо наш розгляд із поняття «*праця*», або «*labor* (анг.)». Ганна Арендт чітко дає зрозуміти (у компаративному співставленні з іншим поняттям «*робота*»), що головна особливість даної категорії простежується у тому, що ніколи поняття «*праця*» не позначало завершений продукт самої праці. На думку Г. Арендт це пояснюється історичною «*зневагою*» до процесуальної складової праці як такої. І вперше таку вона помічає напередодні піднесення грецького полісу і пов'язує з появою таких ремісників, що Солон найменує їх *banausoi*, «*тобто людьми, основний інтерес яких — це ремесло, а не ринок*» [2, с. 80]. Вагому роль у такому тлумаченні «*праці*» відіграв авторитет Стагірита, точніше через його не визнання вагомої більшості *banausoi* повноцінними громадянами, а також те усталене і довготривале розуміння античною вільною людиною, що всі види занять над якими звисає маркер «*необхідність*» неодмінно має бути рабським клопотом. Задля підтвердження своїх слів наведу фундаментальну дефініцію дієслова авторкою із першоджерела: «*Працювати — означало поневолювати необхідністю, а таке поневолення притаманне умовам людського життя*» [2, с. 81]. Продовжуючи виплітати хронологічну павутину мислителька помічає, що після завершення класичної античної доби і аж до Адама Сміта та пізніше Карла Маркса взагалі мало хто всерйоз наважувався розділити «*працю*» та «*роботу*». Важлива лепта останніх мислителів полягає в тому, що вони вперше з усіх складових елементів поділу праці звертаються саме до її «*продуктивності*». Їхня панібратська ненависть до непродуктивної праці дасть змогу К. Марксу вивести власну горе-ідею «*влади праці*», яка має спрямовуватись фактично лише на одне – марксистський соціалістичний принцип згідно з яким лише все що спрямоване на задоволення людського існування є продуктивним. Г. Арендт влучно зауважує, що дана початкова установка приведе К. Маркса до ще одного хибного висновку: розумова праця зазвичай менш продуктивна, тому необхідно головну увагу приділяти ручній. Звідси під «*поділом праці*» від початку розуміється кількісне неспеціалізоване об'єднання осіб, що робить кожного лише замінним гвинтиком в такій «*машині*». Але для Г. Арендт конче важливо

не нівелювати відмінностями між «працею» і «роботою» (як було в К. Маркса), а виявити її природу і статус-кво в умовах сьогодення. Тому філософія зауважує, що на зміну «звичайні праці» вже приходять «техніка праці», тобто набір алгоритмів який покликаний гарантувати через нескінчене продукування перетворення корисного продукту в об'єкт споживання (постіндустріальна ідея, що її можна помітити ще у Д. Бела). Розгляд теми крізь постіндустріальну призму дозволяє Г. Арендт по-перше простежити еволюцію людини від *homo faber* до її існування в умовах суспільства «надміру», по-друге констатувати, що «...ми перетворили роботу в працю» [2, с. 95]. Але відбулось це не під Марксовою егідою, де ніби праця зробила з мавпи людину, а в ліберальному контексті де таки знайшовся завітний і жаданий той *спільний знаменник* усіх діяльностей. Таким на думку Г. Арендт передусім є «емансипація праці», згідно з якою *labor* та *playfulness* співіснують і без яких (за Арендт) не можуть одночасно обійтись (сьогодні) ані митець, ані гравець у теніс.

Тепер перейдемо до поняття, що вже я мав нагоду контекстуально згадати раніше – це «робота», або «*work* (анг.)». Якщо поверхово розглянути відмінність між «працею» та «роботою», то для першої звісно характерна природня необхідність, для іншої – штучність і «приземленість». Читаючи першоджерело складно не помітити, що Г. Арендт вкрай рідко погоджується з К. Марксом. Однак щодо «роботи» солідарна бодай в одному місці, що саме вона є мірилом цінностей (за А. Смітом) та «доказом продуктивності» (за К. Марксом) [2, с. 103]. Однак у чому це проявляється? По-перше, в сутності *homo faber*, яка матеріалізує і майструє (у чому і полягає сутність праці) руйнуючи природу. Руйнування природи – це ціна, що сплачує людина за працю. Якби ж вона була здатна творити з нічого, продовжує Г. Арендт, тоді не було б жодної відмінності між нею та Богом. Інше, в тому, що філософія називає «довготривалістю», або «довгочасністю». Коли людина почерпає у природи субстанцію для «роботи» її результат може зникнути (згадати лише приклад зі стільцем та деревиною) і Г. Арендт підтверджує нормальність такого ходу речей, оскільки все є «продукти смертних рук» [2, с. 103]. Коли ж питання

доходить ядра поняття «робота», а саме «людської майстерності» (зокрема, як засобу матеріалізації думки), Г. Арендт зазначає, що зміна поколінь може відкинути речі своїх попередників, однак надалі помічаєш, що розуміння нею витоків самої праці полягає в безсмертності ейдосу (в трактуванні Арістотеля). Себто можна вже сьогодні перестати використовувати стілець, але як позбутися ейдосу стільця? На погляд Г. Арендт, - ніяк, адже подібні установки передаються разом із «ідентичністю». Отже саме завдяки «роботі» людина отримує ключ, яким відмикається її власний (штучний) об'єктивний світ і лише відносно нього вона може споглядати природу як об'єктивне явище. Разом із тим «робота» сама по собі – нескінчена; продукти витворені людиною у вигляді різноманітних матеріальних знарядь та інструментів полегшують її життя, однак за бажанням самої людини і знищуються. Технократизм Г. Арендт приводить її до висновку, що усі інструменти виготовлені людиною спрямовані на одне – полегшити її «роботу», тому на думку мислительки цілком логічно, що в постіндустріальному суспільстві вже технологія замінить собою зусилля, фактично закріпивши її (мається на увазі «робота») нову форму – несвідому. Це ознаменує появу в людини того самого «панцира» [2, с. 116].

«Дія», або «*action* (анг.)». У контексті розмежування головних елементів *vita activa* на даному етапі розгляду необхідно когнітивно утвердити наступне: «праця» - орієнтована на біологічне виживання; «робота» - символізує стабільність і довготривалість; «дія» - зв'язує людей плуральними політичними вузами. Спершу Г. Арендт наголошує, що початок «дії» - це народження [2, с. 190], але про її унікальність і відмінність від інших свідчить ніщо інше як ознака «мовлення». Необхідність у мовленні зумовлена саме існуванням людини (треба посередник) як істоти соціальної серед собі подібних [2, с. 152], і «діяти» конкретно можливо лише в громадській сфері, адже лише там можна віднайти «славу». Тому «дія» вирває «*in-between*», а мовлення допомагає дізнатися ще «ким є» окрема особа [2, с. 136]. Цікавим є зауваження Г. Арендт, що з-поміж усіх видів мистецтва, де можливо матеріалізувати «дію» саме театр вона визначає як «досконале політичне» [2, с. 144], адже лише там можливо

транслювати всю гамму значень героїв у контексті сюжету. Дійсно «дія» настільки складна, пояснює філософія, що повністю відкривається лише по смерті її учасників, коли вже порушується дотиком історика. Тобто театру належить першість ще й тому, що в ньому вже всі дійові особи визначені, а їхні ролі розподілені, так як здатність «дії» видозмінюватись під час протікання суттєво відрізняє її глибинну сутність від, наприклад, передбачуваного виробництва. Якщо ж звернутися до політичного змісту поняття «дія» найкращим її виявленням залишається, на думку Г. Арендт, аристотелівський «*витвір людини*», що генерується з чеснот і сам по собі є дійсністю. Оскільки політика тут також залишається особливим видом мистецтва, то цей майстер повинен гарантувати існування всіх тих демократівських ознак, зокрема *продовження натхнення людської істоти на незвичайне* [2, с. 158], що зникає, приміром при спробі ліквідувати одну із фундаментальних установок «дії» - плюралізм, внаслідок чого встановлюється щонайменше автократичне правління, що обмежує сферу впливу громадян до приватної сфери. Тоді ж губиться те, що Г. Арендт називає особливою людською силою у єдності і злагоді, яка може існувати лише в громадській сфері. Іншими словами на заміну *колективно цілісного народу* [2, с. 188] приходять *індивідуальна цілісність особи* [2, с. 188], а відтоді і сама «дія» втрачає свій сенс...

«Публічна та приватна сфера». До появи чіткого розмежування між предметом публічної та приватної сфер існувала ще одна, яку Г. Арендт визначає як «*передполітичну*». У контексті нашого розгляду вона посідає окреме місце і означає деспотичний спосіб існування, де першість належить дієслову «*командувати*» (сила і насильство). Лише з плином часу та становлення «*балакучого*» полісу, де все вирішується словесними переконаннями, відбувся поступовий перехід до окремішності цих сфер. Відтак всі справи, що стосувались сфери полісу закріпились під громадською (публічною) сферою, а сімейні та домашні – за приватною. Однак свого часу Солон помітив певну антагоністичність такої дихотомії, а отже викарбовувався новий принцип: сферу батьківську влади дозволялось звужити, у разі якщо вона

загрожувала інтересам полісу. Тим не менш, варто констатувати, що задоволення вільним громадянином полісу особистих потреб у приватній сфері (щонайменше за допомогою рабів) зробили можливим існування вільного полісу, де могли існувати лише собі «рівні». Публічна влада у розумінні вільних громадян полісу надавала їм таку волю, що означала незалежність від будь-яких команд та командувань (ледь не ідеалістичне її тлумачення). На відміну від приватної сфери, де закріплювалась нерівність, що змушувала одних віддавати накази, іншим – їх виконувати. Зовсім інше розуміння переваг і недоліків публічної та приватної сфер знайшлося в політизованих римлян, які в останній вбачали нагоду (нарешті) сховатися «від справ *res publica*» [2, с. 46]. Тепер новітнє тлумачення цих і без того складних категорій ускладнила поява поняття «суспільства», яка відділила від приватного соціальне і наділила його змістом «інтимного» (згадати лише як Жан-Жак Руссо в Г. Арентд протистоїть абстрактному Руссо), чого доти не траплялося (але існувало латентно). Також нова «суспільна сфера» на відміну від «громадської (публічної)» (у грецькому розумінні) забажала ряд новел у вигляді анонімності та прогресу, витісняючи ряд наших «дій» вже у сферу інтимності. Однак громадська сфера багато в чому залишається незмінною навіть у контексті часу. По-перше, це стосується «публічного захоплення», де людина по сьогодні задовольняє проблеми реалізації статусу, по-друге «спільного світу», що пов'язаний із бажанням індивіда сказати і бути почутим. Це звісно не скасовує те, що інтимне може впливати на хід публічного, але воно аж ніяк не здатне замінити його. На думку Г. Арентд щодо розрізнення приватної та публічної сфер наразі останню строгу демаркаційну лінію провів факт емансипації жінок і робітників, які раніше знаходились серед тих «трудових» речей, що їх треба приховати і лиш зі звільненням поняття «праці» від уз домашнього господарства стало зрозуміло, що тілесне та матеріальне аналогічно не варто приховувати. Таким чином, сфера «інтимного» та «приватного» дещо відкриває свої замки, однак як звітує сама Г. Арентд це ще потребує часу...

Наступні три категорії мені б хотілося зіставити на компаративній основі,

аби крізь відмінності краще репрезентувати їхні родо-видові особливості. Як вже, мабуть, зрозуміло із хронології йдеться про «*владу*», «*силу*» та «*насилля*».

«*Влада*» (за Г. Арендт) – це запорука існування політичної організації, яка виходить тільки із єдності і плюралізму думок людей, що проживають разом. Зразок такого спільного життя найкраще відображає не комуна Карла Маркса, а давньогрецький поліс. Тобто для Г. Арендт конче важливо, щоб відношення до влади мали всі ті, на кого її рішення будь розповсюджуватись. Якщо хтось уникає цього, то автоматично стає безсилим і втрачає з нею зв'язок. Але варто усвідомлювати, що тут говориться не про «*право*» кожного брати участь у здійсненні влади, а радше про «*обов'язок*». Тому влада, на думку філософині, - це «*буття-разом*» і якщо воно припиняється – владу змінює «*насилля*» (про це пізніше). Оскільки «*влада*» за своїм характером ще й безмежна, бо генерується із множинності людей, то її «*...можна розділити, не зменшуючи її*» [2, с. 154]. Тим не менш, у жодному разі неможливо задовольнятися лише теорією влади, а необхідно її «*актуалізувати*», себто слідкувати за таким її втіленням, щоб *слова і справи збігались* [2, с. 153]. Лише в такий спосіб вона демонструє свою надійність/ненадійність, ефективність/неефективність...

«*Сила*» за своєю сутність – це дійсно протилежність до «*влади*». Вона самодостатня і неподільно закладена природою в кожній окремій особі, що робить її значно слабшою порівняно з «*владою*». Г. Арендт, немов вторує «*Теогонії*», коли експлікує важливість ідентифікації сили лише як інструмента в руках монотеїстичного Бога. У контексті людини і сили необхідно підтримувати той самий «*баланс*» (сили), щоб унеможливити виродження такої людської подоби, яка б зажадала того, що не належить нікому - *всемогутності*. Тобто все ж «*влада*» має грізну вдачу, позбавлену чутливості чи сентиментів, а «*сила*» натомість виступає тільки її пасивним знаряддям. Повторюсь, що такий підлеглий статус «*сили*» був закладений ще Гесіодом в аксіоми кратології у VIII-VII ст. до н. е., але здобуває друге життя в контексті філософської антропології Г. Арендт.

Щодо «насилля», розпочати варто з наступного: хоча Г. Арендт і розуміє під нею *альтернативу* владі, однак це не означає, що вона здатна її замінити. Адже де-факто «насилля» в один момент скориставшись нестійким становищем «*влади*» (наприклад через її невдалу актуалізацію або нерівноправний розподіл) захоплює її в полон і руйнує. Втіленням «насилля» є звісно тиранія, однак окрім жорстокості (усе-таки є досвід благородних тиранів), що безумовно завжди знаходяться поруч із нею є ще дві головні риси: *безсилля* та *ізоляціонізм*. Безсила вона тому, що у подібний спосіб як при «*владі*» відчувається приналежність кожного до неї, так і при «*насиллі*» (передусім через скасування множинності) констатується становище «*безсилля*» кожного об'єкта перед суб'єктом. А ізоляціоністська, по-перше, тому, що неприродна (з її появою ліквідуються також спільність процесів мислення та дії, що є запорукою для функціонування будь-якої політичної організації); по-друге, вона володіє такою специфічною ознакою, яку вдалося одній із перших помітити саме Г. Арендт: «*вона [тиранія] сприяє зародкам власного руйнування в момент своєї появи*» [2, с. 155]. І слід вважати це положення не просто новаторським, а геніальним відносно часу. Адже «*тиранія*» з її щоразу більш строгими обмежувальними заходами самотужки стягує петлю на власній шиї і виписує собі вирок (приклад сучасної Росії і тамтешнє регулярне прийняття законів, що утискають базові права та свободи людини тому показник). Разом із тим, якщо вважати «*волю до влади*» *вадою слабких* [2, с. 156], тоді сама влада (під проводом цих слабких) руйнується і переходить в тиранію. Тож зрозуміло, що такі слабкі прийшовши до тиранії ніколи не допустять виродження бодай проблиску «*влади*», адже це знаменуватиме кінець самої «*тиранії*»...

Наприкінці лише зауважу, що навіть звузивши сферу дослідження творчого спадку Ганни Арендт до філософської антропології залишається неймовірно складно відобразити всю повноту властивостей, якими наділений кожен дюйм її мислі. Тож дозволю собі припустити, що вищевикладений матеріал здатний бодай на мить провести читача в глибину головного, крізь своєрідну арку восьми фундаментальних концептів, які напевно складають

основоположну базу її тлумачення становища людини. А воно залишається незмінним... На завершальній мажорній ноті, скористаюся вихідним його поясненням до якого вкупі приводять нас проінтерпретовані категорії, а саме: *«...становище людини — це ... сума всієї людської діяльності і спроможностей людини, які відповідають становищу людини, але не є чимось, що подібне до людської природи»* [2, с. 23].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Arendt H. Vita activa oder Vom tätigen Leben. München, Zürich: Piper, 2007.

2. Hannah Arendt. The Human Condition. Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A. Переклала з англійської Марія Зубрицька. URL: <https://bit.ly/3ujjDry> (С. 116: *«Природні процеси, що живлять цей світ, пов'язують його з біологічним процесом, тому апарати, які ми колись тримали в руках, почали виглядати так, “ніби вони забезпечують таку саму приналежність оболонки до людського тіла, як приналежність панцира до тіла черепахи”*»; с. 190: *«Дитя нам народилося»*; с. 152: *«Де б ти не пішов, ти будеш полісом»*; с. 136: *«Те, ким є новоприбулець, приховується в його словах та справах»*).

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ЇЇ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Варава І. П.

доктор філософії

Мироненко Д. О.

здобувач вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня,

Національний авіаційний університет,

м. Київ, Україна

Анотація. Філософія права як науково-освітня галузь має не тільки наукове, але й практичне значення, зумовлене кризою правової сфери суспільства, яку неможливо подолати без філософії права. Філософія права є складною галуззю на межі філософії та юриспруденції. Це потребує чіткого визначення її місця та ролі в системі філософії та правознавства. Філософія права, як наука та навчальна дисципліна має не лише наукове, а й практичне значення, що зумовлено кризою правової сфери суспільства, яку, не можна подолати без філософії права. Філософія права становить комплексну дисципліну, що перебуває на межі філософії та юриспруденції. Це вимагає чіткого визначення її місця і ролі в системі філософії та правознавства.

Ключові слова: філософія права, позитивне право, філософська рефлексія, юриспруденція, методологія.

Сьогодні не існує єдиної думки щодо поняття філософії права, її змісту, функцій, об'єкта, предмета, методів тощо. Відомий класик-філософ І. Кант стверджував: «Оскільки з об'єктивної точки зору може існувати тільки один людський розум, то не може існувати і багато філософій. Тобто може існувати лише одна істинна філософська система» [1, с. 14].

Відомі декілька підходів щодо наукового і дисциплінарного статусу філософії права. Прихильники одного з підходів, до якого слід віднести Г. Гуго, вважають, що філософія права – наука юридична. Г. Гуго одним із перших

вжив термін «філософія права». Вчений був переконаний, що філософія права має складатись з трьох частин: юридичної догматики, філософії права (філософії позитивного права) та історії права [3, С. 11–12]. Вітчизняний філософ права П. Г. Редкін поділяв цю думку, оскільки її предметом є право. До того ж, філософія права «має своїм змістом філософське або природне, раціональне, тобто те, що мислиме розумом людським, право або ідеальне право, прототип права [3, С. 313]. Інший вітчизняний юрист Л. І. Петражицький, визначаючи філософію права юридичною наукою, писав: «Філософію права ми трактуємо як загальне вчення про право в теоретичному, так і в політичному контексті, тобто науку, що охоплює теорію й політику права». А геніальний Гегель свою думку сформував у цитаті: «Наука про право є частиною філософії. Тому вона має розвинути з поняття ідею, що уособлює “розум” предмета».

Виходячи з цього, приходимо до висновку, що вихід на проблематику філософії права може бути здійснений двома протилежними шляхами: від філософії до права і від права до філософії. Перший шлях виходу на філософсько-правову проблематику пов'язаний з поширенням тієї чи іншої філософської концепції на сферу права. Таке звертання філософії до осмислення правової реальності, особливо характерне для епохи Ренесансу.

Другий шлях формування філософії права (юридичний підхід до права) спрямований від вирішення практичних завдань юриспруденції до їх філософської рефлексії, наприклад, від осмислення таких окремих правових проблем, як підстави кримінального права, вина і відповідальність, виконання зобов'язань та ін., до постановки питання про сутність права.

Однак і в першому і в другому випадках філософія права орієнтується на розуміння сутності і змісту права, укорінених у ньому засад і принципів. За своєю структурою філософія права є близькою до структури загальної філософії. В ній, подібно до загальної філософії виділяють такі основні розділи, як: онтологія права, антропологія права, гносеологія права, аксіологія права, встановлена їх «ієрархія» і способи реалізації за умов сучасної правової

реальності. Є також прихильники міждисциплінарного підходу, які доводять, що філософія права є самостійною науковою дисципліною, оскільки має власний предмет дослідження. Представником цієї позиції є В. В. Шишко. З огляду на специфіку предмета дослідження, філософія права охоплює «суміжну сферу між філософією і юриспруденцією, використовуючи методологію першої під час дослідження останньої» [2, С. 46]. Однак філософ Г. Кельзен відзначав, що впродовж ХІХ–ХХ ст. «...юриспруденція зовсім некритично “розширилася” за рахунок психології й соціології, етики та політичної теорії». Предметом філософії права є сутнісні закономірності виникнення, розвитку та функціонування правових явищ. Аналіз вищевикладеного дає змогу підсумувати, що філософія права – це фундаментальна юридична наука про сутнісні закономірності виникнення, розвитку й функціонування правових явищ. Це самостійна наукова дисципліна, яка має власний предмет досліджень. У силу специфіки предмета дослідження, вона охоплює “прикордонну” сферу між філософією та юриспруденцією, використовуючи методологію першої при дослідженні останньої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костицький М. В. Філософія права: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2000.
2. Шишко В. В. Філософія права в системі юридичних наук [Електронний ресурс]. Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 44–47. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8492/10/Shyshko.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана.
3. Кузнецов В. І. Філософія права, історія та сучасність : навч. посіб. Київ, 2003. – 382 с.

**АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ ТА СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ**

Воропасва Тетяна Сергіївна,

к.психол.н., доцент,

Дроботенко Микола,

Інженер

Лабораторії методичного та видавничого забезпечення
навчального процесу Інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: Зміни в соціокультурній та пізнавальній ситуаціях вимагають від українознавства як інтегративної науки розробки нових методів, концепцій та методологій для адекватного дослідження України та українства у складному, мінливому світі. У статті аналізується аксіологічний вимір творчої спадщини Григорія Сковороди. Історичний та соціокультурний досвід українства підтвердив, що творча спадщина видатного філософа є невичерпним аксіологічним джерелом для наступних поколінь українців. Розглядається проблема національної ідеї та різних підходів до її розуміння як важливого чинника, що впливає на становлення й розвиток української політичної нації та національної ідентичності громадян України. Доведено, що аксіологічний простір сучасної української національної ідеї був представлений у творчій спадщині Григорія Сковороди концептами Гідності, Розвитку й Свободи та теорією себепізнання.

Ключові слова: аксіологія, українська національна ідея, творча спадщина, Григорій Сковорода, Гідність, Розвиток, Свобода.

Ідеологічні проблеми, як правило, актуалізуються в рамках кризи, перехідних станів суспільства, коли виникає потреба у новому самовизначенні

та виборі нових політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних моделей подальшого розвитку. Історичний досвід показує, що у світі не існувало суспільства, яке функціонувало б без спеціально створених ідеологій чи світогляду. Відомі мислителі та вчені намагалися не лише дослідити історію ідей та ідеологій, не лише виділити найбільш загальні ціннісні пріоритети певного народу, але й запропонувати нові методологічні підходи до цієї проблеми. У цьому аналізі важливими є аксіологічні аспекти ідеологічних систем різних народів та країн світу. Для сучасної соціогуманітаристики не менш важливим є аналіз суспільних уявлень про українську національну ідею. Саме тому актуальність проблематики, яка розкривається у даній статті, є доволі високою.

Кожного року, 21 листопада, українці відзначають День Гідності та Свободи. Відомо, що в Україні цей день відзначається як державне свято, встановлене Указом Президента України від 13 листопада 2014 року на честь подій Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013–2014 рр. У ті буремні дні громадяни України об'єдналися і відстояли своє право на свободу та гідне життя. В умовах жорстокого антидемократичного тиску тодішньої влади українці стали на захист демократичних цінностей, прав і свобод кожного громадянина, національних інтересів України та її європейського вибору.

У 2022 році ми відзначаємо 300-ту річницю від дня народження Григорія Сковороди в умовах російсько-української неоімперської війни 2014–2022(?) років. Але під час цієї війни **актуальність сковородознавчих досліджень тільки посилюється**. А те, що в ніч проти 7 травня 2022 р. приміщення Літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди у селі Сковородинівка Харківської області було зруйновано внаслідок прямого влучання російської ракети, **лише загострило увагу** багатьох країн світу до постаті видатного українського мислителя та його творчої спадщини.

Дослідження **аксіологічного виміру** творчої спадщини Григорія Сковороди, зокрема таких її фундаментальних концептів, як **Гідність**,

Розвиток і Свобода (які маніфестовані в сучасній українській національній ідеї) чітко співвідносяться з вивченням **ціннісно-сміслових особливостей** уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею.

Теоретико-методологічна основа даного дослідження – інтегративний підхід, загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, аналогія, абстрагування, узагальнення тощо), а також опитування.

Відомо, що Григорія Сковороду називали **«мандрованим філософом»**, **«мандрівним університетом»**, **«останнім визначним представником києво-могилянської традиції»**. Його творча спадщина захоплює своїм різноманіттям, адже йому належать філософські діалоги, трактати, переклади, листи, притчі, поезії, байки, пісні й афоризми. Життя і творчість Григорія Сковороди вивчали Д. Багалій, В. Білецький, П. Бузук, М. Булда, Є. Васильєв, Г. Верба, Е. Вінтер, М. Возняк, Л. Гнатюк, В. Горський, Е. Грігораш, Г. Данилевський, І. Драч, В. Ерн, С. Єфремов, П. Житецький, Ф. Зеленогорський, Т. Зуб, Г. Коваленко, Т. Кондратьєва, Т. Кононенко, С. Кримський, М. Култаєва, В. Лахненко, О. Лосєв, О. Марченко, Л. Махновець, О. Мишанич, І. Мірчук, А. Ніженець, В. Нічик, В. Олексюк, В. Петров, І. Пільгук, Ф. Поліщук, М. Попович, В. Стадниченко, І. Стогній, Л. Ушкалов, Н. Федорак, А. Хаждеу, Г. Хоткевич, Т. Чернега, Д. Чижевський, Ю. Шевельов, В. Шевчук, В. Шинкарук, М. Шлемкевич та інші науковці [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Проте, незважаючи на досить великий доробок багатьох науковців, ще не був досліджений **аксіологічний вимір творчої спадщини Григорія Сковороди** та її зв'язок з **уявленнями громадян України про сучасну українську національну ідею**.

Відомо, що національна ідея – це основа функціонування нації, квінтесенція її духовних інтересів і соціально-політичних устремлінь, певний проект «спільного майбутнього», це той духовний принцип, реалізація якого може мати великі практичні наслідки. Національна ідея не є абстрактним поняттям, це абсолютно реальна сила, що збуджує енергію суспільних рухів, це підґрунтя для загальнонаціонального об'єднання, для утвердження

державності, для зростання сили й могутності народів і країн.

Наші багаторічні дослідження (1993–2022 рр.) показали, що більшість респондентів (усього було опитано 56900 осіб) підтримують гасло, яке можна було б накреслити на гербі України – **«Од Відродження до процвітання: державність, законність, праця, права людини»** та стислу формулу загальнонаціональної ідеї – **«Гідність, розвиток, свобода»**, яка є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності [10; 11; 12; 13]. У 2022 році домінуюча в опитуваннях **Ідея утвердження України** була розширена респондентами і тепер вона звучить так: **Ідея визволення й утвердження України**. Необхідно зауважити, що і респонденти, і аналітики вважають **ідею визволення й утвердження України** та формулу **«Гідність, Розвиток, Свобода»** не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української політичної нації, що формується, але й своєрідним **українським «Liberte, egalite, fraternite»** (де концепти «Гідність», «Розвиток», «Свобода» є не тільки складовими сучасної української ідеї, а й загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які передбачають різні рівні своєї реалізації – **індивідуальний, суспільний, державний**, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – розвиток демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний тощо). Отже, змістом сучасної української ідеї є головна мета поступу української нації й держави – **цивілізаційне «повернення» України до Європи, її визволення та утвердження в колі цивілізованих народів**, а шляхами досягнення цієї мети є Європеїзація, Демократизація та Відродження України.

Контент-аналіз творчої спадщини Г. Сковороди показав, що для нього дуже актуальними є **ідеї людської гідності, розвитку і саморозвитку**, а також **ідея духовної свободи** [14]. Відомо, що Григорій Сковорода ніколи не мріяв про багатство, славу й почесні. Найважливішим життєвим завданням для нього було збереження **людської гідності й особистої свободи**. Мислитель

підкреслював, що бідність – це свобода від влади речей, багатства та приватної власності. Сам Григорій Сковорода був носієм багатьох рис тодішнього українства, зокрема, він був розумним, спокійним, здатним до самопожертви, толерантним до інших релігій, прагнув до свободи, справедливості й гідного життя.

Дослідники називають Г. Сковороду «Поборником Правди і Свободи», «Співцем Свободи» [15, с. 289], але він був також і «справжнім утіленням свободи та вищих християнських чеснот» [15, с. 455]. Відомо, що Катерина II, прагнучи ізолювати Г. Сковороду й уникнути поширення його ідей, запрошувала мислителя до Санкт-Петербурга на постійне проживання при дворі, але отримала дуже показову відповідь: «Я не покину Батьківщини. Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця» [14].

Л. Ушкалов у своїй статті «“Пізнай себе”. Українська ідея Григорія Сковороди» підкреслює: «не підлягає сумніву те, що ідея самопізнання в українській традиції і до Сковороди, і після нього справді передбачала “пізнання свого народу і себе в ньому”» [16, с. 52]. Л. Ушкалов зазначає, що гасло «Пізнай себе» означає для українця, зокрема, усвідомити своє добре серце, щоб не стати чужим своєму роду, бо, як каже філософ, «кожен народ..., мов та пшениця, може час від часу вироджуватись» [16, с. 53].

Л. Ушкалов зараховує до учнів Сковороди І. Котляревського, кирило-мефодіївських братчиків, М. Костомарова, Г. Квітку-Основ'яненка, А. Товкачевського, І. Костецького, В. Барку та інших. Автор згадує також Ліну Костенко з її гаслом «від Маркса до Сковороди», в якому «можна вбачати коріння культурного й політичного резистансу українських шістдесятників» [16, с. 54].

Для розвитку **проблемного поля сучасного українознавства** (як репрезентанта **наукового Себезнавства**, тобто єгиптознавства, японознавства, американістики, полоністики тощо) найважливішими у творчості Григорія Сковороди є такі **концептуальні лінії**: 1) себепізнання, 2) філософії (теології) серця, 3) «сродної» праці, 4) внутрішньої людини, 5) двох натур, 6) трьох світів,

7) нерівної рівності, 8) «горней республіки» («горній» світ будується на чотирьох засадах: на любові, спільності всього, рівності та республіканських громадських засадах; він є протилежністю світові зла).

В умовах нинішньої російсько-української неоімперської війни, а також для подолання **деструктивних наслідків тривалої інформаційної війни РФ** проти України дуже актуальними є наукові дослідження В. Копійки, С. Даниленка, О. Добржанської, М. Дроботенка та інших вчених [17; 18; 19; 20]. Адже для оптимального подолання негативних наслідків **інформаційно-психологічної війни** (яка може розгортатись як когнітивна, ідеологічна та смислова війна) громадянам України вкрай необхідні знання про **ціннісно-смислові витoki** української національної ідеї. Такі знання та українознавча компетентність в цілому мають бути **важливою складовою сучасних стратегічних комунікацій**, які сприятимуть формуванню й підтримці почуття колективної самоповаги громадян України, розвитку їхньої суб'єктності, патріотизму, критичного мислення, навичок інформаційної гігієни, медіаграмотності та позитивної національної ідентичності.

Отже, **ціннісно-смисловий простір** сучасної української національної ідеї представлений у творчій спадщині Григорія Сковороди концептами Гідності, Розвитку і Свободи. Історія показала, що творча спадщина видатного філософа є невичерпним аксіологічним джерелом для наступних поколінь українців. Г. Сковорода був **геніальним попередником, предтечею**, тобто особою, що своєю творчою діяльністю підготувала ґрунт, умови й шляхи розвитку української національної ідеї. Саме він заклав **перші ціннісно-смислові підвалини** для сучасної національної ідеї. Саме тому Григорія Сковороду можна вважати **Передвісником і Прекурсором українського національного Відродження**, адже у його творчості були актуалізовані ідеї, які у подальшому стали фундаментом для національно-визвольних рухів. Ідеї Гідності, Розвитку і Свободи, які обстоював Г. Сковорода, **виникли саме в лоні української духовності** [21; 22; 23]. Ці ідеї продовжували циркулювати в українському суспільстві,

репрезентуючись у творчості М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, П. Юркевича, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, В. Винниченка, В. Липинського, Д. Донцова, М. Міхновського, Ю. Липи, І. Багряного, І. Лисяка-Рудницького, Є. Сверстюка та багатьох інших українських мислителів. Теорія самопізнання та концепт «сродної праці» Григорія Сковороди залишаються актуальними для системи сучасного національного виховання [24; 25].

Таким чином, сучасні загальнонаціональні ціннісні пріоритети (Гідність, Розвиток, Свобода), які **були окреслені ще у творчості Григорія Сковороди**, дають можливість консолідувати українське суспільство, не заперечуючи принцип ідеологічного плюралізму. Ці ціннісні пріоритети можуть стати аксіологічною основою для продовження формування української політичної нації європейського типу, національної та європейської ідентичності громадян України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горський В. С. *Історія української філософії. Курс лекцій*. Київ: Наук. думка, 1996. 285 с.
2. Драч І. Ф. *Григорій Сковорода: біографічна повість*. Київ: Молодь, 1994. 216 с.
3. Ніженець А. М. *Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні*. Київ: Наукова думка, 2000. 95 с.
4. Пільгук І. *Григорій Сковорода: художній життєпис*. Київ: Дніпро, 1991. 260 с.
5. Поліщук Ф. М. *Григорій Сковорода*. Київ: Дніпро, 1989. 261 с.
6. Попович М. В. *Григорій Сковорода: філософія свободи*. Київ: Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
7. Стадниченко В. Я. *Садівник щастя. Сковорода як дзеркало України: нариси, спогади, поезії, світлини*. Київ: Криниця, 2012. 496 с.
8. Федорак Н. *Вінець і вирій українського бароко. Сім наближень до*

Григорія Сковороди. Харків: Акта, 2020. 172 с.

9. Шевчук В. О. *Пізнаний і непізнаний сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли*. Київ: Пульсари, 2008. 528 с.

10. Авер'янова Н. Українська національна ідея в творчості В'ячеслава Липинського та її роль у сучасному державотворенні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. Вип. 12. С. 40–43.

11. Авер'янова Н. Національна ідея в філософському культурно-історичному процесі. *Українознавство: навч. посіб. для студ. вищ. нав. закл.* К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. С. 490–495.

12. Воропаєва Т., Піскун В. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження. *Українознавство. Календар-щорічник 2004*. К.: Українська видавнича спілка, 2004. С. 127–134.

13. Воропаєва Т. С. Специфіка уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею: ціннісний вимір (1993–2015 рр.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. № 10. С. 31–44.

14. Сковорода Григорій. *Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. В. Ушкалова*. Харків: Майдан, 2010. 1400 с.

15. Ушкалов Л. В. *Григорій Сковорода: семінарії*. Харків: Майдан, 2004. 876 с.

16. Ушкалов Л. «Пізнай себе». Українська ідея Григорія Сковороди. *Український тиждень*. 2012. № 50(267). С. 52–54.

17. Даниленко С. І., Добржанська О.Л. Трансформації суспільної сфери сучасних міжнародних відносин. *Глобальні тренди міжнародних відносин. Монографія*. К.: Вадекс, 2020. 523 с. С. 399–436.

18. Даниленко С., Копійка В. та ін. *Стратегічні комунікації у міжнародних відносинах. Монографія*. К.: Вадекс, 2019. 442 с.

19. Дроботенко М. Постколоніальний вплив на політичні реалії сучасної України. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 31–34.

20. Копійка В. В., Грубов В. М., Даниленко С. І. *Homo informaticus епохи постіндустріалізму: витоки, ідеї, ризики (соціо-комунікативний вимір). Монографія*. Київ: Вадекс, 2019. 498 с.
21. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71.
22. Воропаєва Тетяна, Авер'янова Ніна. Цивілізаційний розвиток українського народу: культуротворчі аспекти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. Випуск №4. С. 18–23.
23. Воропаєва Т., Авер'янова Н. УЯВЛЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПРО СУЧАСНУ НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЙ (1993 – 2022 РОКИ). *Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. 2022. Pp. 462–469 URL: <https://isg-konf.com/analysis-of-modern-ways-of-development-of-science-and-scientific-discussions/> Available at : DOI: 10.46299/ISG.2022.2.10
24. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство*. 2006. Вип. 10. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 47–51.
25. Voropaieva T.S. Formation of collective identity of citizens of Ukraine in the post-colonial period. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M. A. Zhurba. October № 27. 2018. Pp. 23–26.

**ІДЕЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА ЩОДО
«ВСЕМОГУТНОСТІ ВИХОВАННЯ»
У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

Корженко Володимир Васильович,
доктор філософських наук, професор
Козирєва Наталія Вікторівна,
кандидат філософських наук, доцент
Харківський національний університет
міського господарства ім. О. М. Бекетова
м. Харків, Україна

Анотація. У статті аналізуються питання, що стосуються філософських ідей особисто орієнтованого виховання видатного українського філософа, поета і педагога Григорія Савича Сковороди в контексті філософії Європейського Просвітництва. Це має важливе значення для осмислення основних принципів сучасного європейського гуманітарного простору, забезпечення комунікації національної культури в полікультурному європейському середовищі.

Ключові слова: Європейське Просвітництво, «всемогутність виховання», ідея «самопізнання», практична філософія, «нерівна рівність», «споріднена (зріднена) праця».

Виклад основного матеріалу. Вершиною новоєвропейської думки в осмисленні проблем виховання людини без перебільшення можна вважати французьку метафізику XVIII ст. – століття Просвітництва, що по праву вважається «золотим віком» філософської думки. Ядром філософії Просвітництва стає переконання у вирішальній ролі *людського знання* та *розуму* для досягнення «природного порядку» в державі, який відповідає дійсним, природним бажанням людини і, в свою чергу, може слугувати взірцем для здійснення соціальних відносин за мірками гармонійної відповідності між закономірностями людської та навколишньої природи.

Вважалося, що наявне суспільство за своїми функціями і призначенням виявляє кричущу невідповідність людській природі. Людина створена природою на засадах дивовижної гармонії в умовах природної свободи і рівності, але спотворене суспільство не просто порушує первісну гармонію, а жорстоко руйнує її, приносячи тим самим нещастя і страждання людському «Я» в реальному житті. Поширюється думка про те, що зрушення людства в напрямку від звичайного і бажаного «природного» стану до існуючого, принесло йому значні моральні збитки, відхід до безправності, несправедливості, спотворення «природної» людської природи.

Який же вихід із наявної складної історичної ситуації пропонується просвітителями? Чи є можливими взагалі позитивні соціальні зрушення?

Один із найвідоміших французьких філософів-просвітників XVIII ст., поет, прозаїк, сатирик, трагік, історик, публіцист Вольтєр (1694–1778), а також видатний французький економіст і політик Р.-Ж. Тюрго (1727–1781), французький письменник, вчений-математик і політичний діяч Ж.-А. Кондорсе (1743–1794) і особливо філософ-просвітник, письменник Ж.-Ж. Руссо (1712–1778) та французький літератор і філософ К. А. Гельвецій (1715–1771) пропонують виключно *шляхом виховання окремої особистості людського «Я»*, відтак і людства загалом, свідомо стати на шлях *запровадження розуму* в суспільному бутті, цілеспрямованого раціонального реформування суспільства.

Отже, *виховання* набуває значення могутнього, за виразом Гельвеція, визначального *чинника суспільних змін* на шляху до «щасливого майбутнього», а філософські питання щодо виховання людини викликають до осмислення, на наш погляд, потужний потік нагальних проблем соціальної філософії [3]. Не випадково Ж.-Ж. Руссо називає соціально-філософські погляди Платона педагогічними, зазначаючи, якщо «хочете отримати розуміння про виховання суспільне – читайте “Державу” Платона. Це зовсім не політичний твір, як думають ті, хто судить про книги тільки за заголовками, – то чудовий, який тільки й був будь-коли складений, трактат про виховання» [2, с. 204].

Разом з тим, новоевропейський раціоналізм щодо проблем виховання,

набуває національного відтіку в множині філософських шкіл і напрямів, зокрема, в парапедагогіці українського мислителя Григорія Савича Сковороди (1722–1794).

«Знання – це сила», воно доступне у повсякденному житті всім людям – зауважував англійський політик, державний діяч, вчений, філософ і есеїст Френсіс Бекон (1561–1626), натякаючи на всезагальну *самодостатню вартість знання*, отриманого людським досвідом, як привабливої позитивної *рушійної сили суспільного буття*. «Пізнай себе самого, свою спорідненість (зрідненість. – Авт.)» – ця ідея проймає все вчення Г. С. Сковороди про людину і світ (переважаючи більшість українських авторів перекладають сквородинівське «сродность» як «спорідненість»). Проте, на наш погляд, термін «зрідненість» замість терміна «сродность» [1, с. 7–9] більш точно стосується смислів, які вкладав великий мислитель у пізнання людини як «мікрокосму»).

Своїм «пізнай» він віддає перевагу не просто європейському раціоналізмові, воно складає його власне кредо. «Пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді із загальною потребою» [5, т. 1, с. 418], – вчить мислитель, в цьому і полягає людське щастя. «Пізнати себе», але для чого – це не риторичне питання. По суті, своєю *практичною філософією* [3; 4] Сковорода пропонує власне вирішення одвічної людської проблеми: «Як людина може знайти себе, тобто відбутися і бути гідною людиною у цьому світі?» Проте для нього «знайти себе» не означає, що людина вже втратила чи згубила себе у наявному світі. Звичайно, вона може і згубити себе, це «самогубство» він пов'язує як зі згубленим серцем, так і з «темним» світом. «Шукай що хочеш, – зазначає мислитель, – але не згуби миру» [5, т. 1, с. 169]. «Знайти себе» – наповнити себе духом людськості, прийшовши у цей жорстокий світ, надолужити самотійно те, чого не може надати людині ніхто, окрім самої себе. Страждання і муки людини спричиняються до тих пір, доки вона не «знайшла себе» [там само, с. 169, 422].

Таким чином, «знайти себе», з точки зору Сковороди, означає, *по-перше*,

пізнання людиною своєї власної «рідної» природи, яка є «всьому початкова причина і рушійна сила», а також пізнання людини як «мікrokосму», що відтворює усе багаття Всесвіту, включаючи і суспільство. Ніхто і ніколи, на його думку, не може іншими шляхами пізнати світ і досягти кращого життя, тому що не бачить «джерело його» – голову і серце [5, т. 2, с. 131]. Іншими словами, саме людина і її самопізнання є ключем для того, щоб розв'язувати таємниці світобудови і глибокі підвалини людського існування. Можна наважитись на твердження, що подібні думки великого мислителя якоюсь мірою навіть передують тодішньому європейському мисленню. Лише з часом глибоке осмислення людського «Я» можна знайти у німецьких мислителів І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля та ін. *По-друге*, виявлення, розпізнання людиною, на основі самопізнання своєї зрідненості, покликання, як подолання загального відчуження людини і світу, людини і суспільства, як обґрунтування вихідного принципу справедливості і моральної автономії людської особи.

Під зрідненістю, що є основою всіх міркувань Г. С. Сковороди, він розуміє критерій вільного морального вибору власного для людини життєвого шляху; активну її участь у процесі праці (рідне діло, рідна своя власна справа)), яка тільки і є спроможною ошчасливити, надавати смисл життю, поєднувати в життєдіяльності власний зовнішній та внутрішній духовний світ; співіснування з іншими людьми у любові до них, в прагненні до добра в усіх видах своєї діяльності, яка є істиною людського буття [5, т. 1, с. 106–108, 112–113, 122].

По-третьє, «знаходження себе» – це перебування людини «у злагоді з загальною потребою», пізнання свого народу і в народіві себе, бо «справжнє життя» і справжнє щастя вбачаються в поєднанні «любого собі», рідного для себе, для власної природи із загальним людським. Загальне, «загальна потреба» є для Г. С. Сковороди ні чим іншим, як «суспільним», суспільною потребою, при цьому, особисті інтереси і потреби мають місце і також є виправданими. Проте людина понад усе повинна прагнути до спільних інтересів, приносити користь суспільству, якщо вона хоче бути у злагоді з собою і зі світом [там само, с. 116].

Відповідно до проблеми «знайти себе» Сковорода висловлює і свої думки

з приводу сутності людини та її виховання.

У чому полягає «людськість» людини і як її можна досягти? Міркування Сковороди свідчать, що «людськість» людини можна вважати не даною одвічно, а заданою, тобто пов'язаною з набуттям і реалізацією людиною в процесі життєдіяльності справді людської сутності. «Яка користь: мати, але не розуміти – запитує він. – ... Не розуміти себе самого..., що згубити себе. Коли в твоїй хаті заховано скарб, а ти про те не знаєш... це все одно... що його нема». І як висновок, мислитель підкреслює: «Пізнати себе самого, і відшукати себе самого, і знайти людину – одне і те ж» [там само, с. 155].

Таким чином, пізнати себе (ідея самопізнання) і знайти себе, тобто опанувати власним «Я» (ідея самотворення), з точки зору Сковороди, є одним і тим же. В цьому намічається людина як універсальний чинник самоосмислення і саморозвитку, як «мікрокосм», визначальна даність світу, що принципово не зводиться ні до власного органічного тіла та тілесного існування в його межах, ні до чогось похідного від зовнішнього оточення. Можна навіть припустити, що його роздуми з приводу опозиції духу і плоті, серця і тіла, які дають йому можливість постійно спостерігати «дві людини в одній», приводять філософа до теорії про «дві натури», де стає можливим антропологічними засобами вирішення проблеми субстанціональності. В його роздумах про світ звучить явна аналогія світу з людською сутністю [5, т. 1, с. 223, 433–434].

Здавалось би, ідея самопізнання людини повинна була б привести Г. С. Сковороду до ідеї самовиховання. Але цього не сталося. Він оголошує людину, і не безпідставно, центром поєднання видимої і невидимої натури, тілесного і духовного, вона є «маленьким мирком», «малим світом». До того ж, людина – не частина природи чи світу, як це має на увазі тодішній європейський раціоналізм, а сам світ, сам космос, «мікрокосм», як начало усіх начал. Ця думка має великий евристичний зміст з погляду на сучасність (теорія про біосферу одного із засновників Української академії наук В. І. Вернадського, антропний космологічний принцип тощо). «А що таке людина? – запитує Сковорода і відповідає, – щоб воно не було: чи діло, чи дія,

чи слово – все те марнота, якщо воно не отримало свого здійснення в самій людині» [там само, с. 223].

Якщо людина не народжується людиною, а стає нею в процесі виховання, то що ж, перш за усе, повинно «отримати відображення в самій людині»?

Для Сковороди становлення ідеальної людини – це становлення людини з багатим, безмірним духовним змістом, виховання «внутрішньої людини» у її власній духовній сутності як істини, що здійснюється. Саме з «внутрішньою людиною» він пов'язує ідею самопізнання і самотворення.

Не заглиблюючись у дискусію з приводу понять «образ» і «символ», можна зазначити, що Г. С. Сковорода досить часто звертається до світу образів-символів, відшукуючи їхні певні значення у Біблії. Для нього образи-символи є способом осягнення світу в думці (Біблія для Г. С. Сковороди є, на наш погляд, не просто символічним світом. Її сюжети – це іще й аргументи для доведення мислителем своїх думок. Звичайно, що подібні аргументи ніхто не міг заперечувати в той історичний час чи спростувати їх). На його гадку, і сама людина досягає меж людськості, коли усе її єство, власна життєдіяльність стають зразком, символом. Він уподібнює людину з її духовним світом образу «дому», що може наповнюватись «світлом і повітрям» через відкриті світові вікна, або замикатись у своєму «маленькому мирку» фізичного існування. В цій протилежності людської екзистенції (відкритість і закритість) відтворюється сутнісна суперечливість оточуючого людину світу світла і темряви, тління і вічності, віри і нечестія. В свою чергу, суперечливість світу ставить людей перед вибором «людськості», робить їх або «бджолами», або «шершнями» («шершень – це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого й народжені на те, щоб їсти і таке інше. А бджола – герб мудрого чоловіка, який у спорідненій (зрідненій) праці трудиться» [5, т. 1, с. 122–123]).

Лише мудра людина, за логікою Сковороди, є духовною або «божою» людиною, здатною «пізнати себе», пізнавати справжню людину, тобто знайти в собі Бога (символ людськості, вічності й моральності). «Один труд у цих обох - пізнати себе і збагнути Бога», – наголошує мудрець [там само, с. 168].

Навпаки, «дволикий ізраїльський змії» – символ покарання за гріхи і підлої пристрасті, свавільної плоті і, навіть, «алківіадові силени», як символ потворного зовнішнього і прекрасного внутрішнього, – вустами «шершнів», що не стали людьми «людей», проголошують: «Святиня страждає без утіх, а злість скрізь бачить свій успіх. Яка користь бути святим? Життя більш вдале всім злим» [5, т. 2, с. 66]. Сковорода засуджує зло, стверджуючи, що лише істинна духовність (добро) здатна подолати зміїні спокуси. У поглядах Сковороди-філософа пунктирно окреслюється онтологічна опозиція добра і зла у їхній вічності, як практичне здійснення єдиного духовного субстанціонального начала.

Основними елементами внутрішнього духовного світу людини мислитель вважає «серце», думки і душу. В символі «серця» він вбачає «невичерпний скарб мислення таїн», «джерело» думок, «корінь», «главу всьому». Однак «серце» не зводиться ним лише до думок чи почуттів людини. *З одного боку*, «серце» являє собою критерій оцінки індивідуальних якостей людини, її власного духовного світу (не «мирка»), «людськості» людини в одиничності, самоті і свободі. *А з другого*, – поняття «серце», «душа», «розум» не виключають одне одного, виступаючи образом складності, багаття індивідуальних людських якостей, що підлягають вихованню [5, т. 1, с. 276, 351 та ін.]. «Душею» Сковорода називав світ почуттів та переживань людини, її розум і думки, образно наголошуючи на тому, що думки є крилами душі людини, а мислення – постійними порухом душі. «Думка - головна ... наша точка. Звідси, – пише мудрець, – вона зчаста й серцем зветься. Відтак, не зовнішня наша плоть, але наша думка – головна наша людина ... людиною є ... глибоке серце або думка його» [там само, с. 157].

Немає сумніву, що сутністю виховання для Г. С. Сковороди є виховання духовності, людяності людини. Дефіцит духовності і людяності людського «Я», на його думку, робить усе суспільство джерелом зла, тобто перетворює рід людський у «чорну книгу», «...що тримає в собі різноякі біди» [5, т. 2, с. 130]. Ось чому шукати щастя треба не в земних благах, а у власному духовному світі,

у власному самопізнанні. «Царство Божіє» не в зовнішньому світі чи на небесах, а в нас самих і воно настає для людини лише тоді, коли вона усвідомлює свою «зрідненість» і творить самостійно своє власне життя, «подорожує до щастя», згідно зі своєю «зрідненістю».

Провідною ідеєю педагогічної концепції Сковороди є *природовідповідність виховання*, яка ґрунтується на низці фундаментальних засад. Основним є надання можливості для людини, що формується як людина, виявити і здійснити свої природні задатки і здібності без грубого втручання ззовні. Мислитель неодноразово роз'яснює: «Народженого до добра (саме такою він вбачає людину. – Авт.) неважко навчити добру... Не заважай лише природі і ... знищуй перепони» [там само, с. 108]. Як і Ян Амос Кóменський (1592–1670) – чеський мислитель, педагог, письменник, – для доказу цієї думки він звертається до прикладів із природи: «Не вчи яблуню родити яблука, – пише Сковорода, – вже сама природа її навчила» [там само]. В цьому відношенні вчитель не є вчителем в широкому розумінні так званої «педагогіки управління навчально-виховним процесом», вчитель тільки служник природи – єдиної справедливої навчительки. Виховання перетворюється, з його слів, із «погамування за допомогою людини» на іманентний своїй сутності процес, бо воно «іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі» [5, т. 2, с. 109].

Таким чином, *природовідповідність* для Г. С. Сковороди є не чим іншим, як поступовим і своєчасним визріванням людської душі, «людськості» у природному, звичайному бутті, щоб духовно зрости, підійнятися в природі над природою (дух). Він вважає звичайним надання можливості для душі «вилетіти з тісних речовини меж на свободу духу». За його словами, свобода є найвищим благом людини, безцінним багатством [5, т. 1, с. 85]. Свобода – це природний стан людини, а міра свободи тісно переплітається з пізнанням «зрідненості» в широкому розумінні, на чому лише й може базуватись зважена самооцінка людиною власних можливостей. Ось чому і процес виховання Сковорода пов'язує з ідеєю свободи. Лише тоді, коли дитина виростає без перепон, в свободі, самостійно й охоче, виростаючи дорослою людиною вона робить усе

те, що святе й бажане [5, т. 2, с. 109]. Отже, виховання в свободі, за його міркуваннями, потребує виконання принаймні двох передумов: по-перше, вільного безпосереднього спілкування з природою, пов'язаного з власним інтересом, по-друге, самостійних власних зусиль [5, т. 1, с. 110], бо навіть маючи крила, можна не навчитися літати [5, т. 2, с. 109].

Ідея природовідповідності виховання у «зрідненості» і для отримання власного «рідного» має антропологічну точку відліку. «Коли хочемо виміряти небо, землю та моря, – пише мислитель, – маємо спершу виміряти самих себе з Павлом власною нашою мірою» [5, т. 1, с. 162]. Інакше кажучи, мірою власної пізнаної людськості людини є інша людина. У цьому відношенні, «шляхетний дух від моди не відстає... Мода і світ – то найліпший учитель і найліпша школа зі всіх шкіл». І це не дивлячись на те, що «рід людський ... злими народжуються» [5, т. 2, с. 126–127, 109], тобто людське середовище, природа, світ можуть виявляти негативний вплив на виховання людини і завдання виховання принаймні нейтралізувати його (про що дбав і Ян Амос Кóменський) або виключити дитину із реальних людських відносин (що стало основою раціоналізованої і прагматичної «педагогічної робінзонади» філософа-просвітника, письменника Ж.-Ж. Руссо (1712–1778)).

Г. С. Сковорода більш послідовний у своїх роздумах щодо виховання, ніж англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва Дж. Локк (1632–1704), своєю парapedагогікою він не лише підвівся до західноєвропейської філософської традиції, а зумів випередити чимало її кращих представників.

Практична філософія Сковороди пов'язана з міркуваннями про людське щастя, яке вбачається метою та засобом самовизначення людини у світі, пов'язане з її здатністю бачити вічне в тимчасовому, минущому. Віддаючи перевагу розуму, думці, що є «невидима голова мови, сім'я справі, корінь тілові», мудрець знаходить мету людського існування та сенс життя в пошуках правди, істини і щастя. Але ця віра в силу розуму не безмежна як у Р. Декарта чи Ж.-Ж. Руссо. Причиною тому, на наш погляд, є питання, що не могло його

не бентежити: «Чи може бути людина щасливою у світі нещастя, в злиденному бутті?» [5, т. 1, с. 234].

Відповіддю на нього було власне життя Г. С. Сковороди. На його думку, щастя не завжди шукають там, де треба. Воно не належить зовнішнім умовам - багатству, соціальному стану людини тощо. Щастя повністю залежить від самої людини і знаходиться у внутрішньому її світі, бо саме в людині живе потаємне «керівництво блаженної природи» і «треба тільки не заважати премудрості, що живе в нас». Він не вважає бідним і нещасним того, хто свідомо відмовився від мирських клопотів, придбань і володінь [там само, с. 212, 215, 217, 281, 352, 357, 363, 441–442]. Отже, Сковорода зводить поняття щастя до поняття «розумного душевного спокою», тим самим ховаючись від реального людського буття, своєрідно «втікаючи» від негараздів повсякденного життя, що порушують душевний спокій, примушують шукати і знаходити розумно надзвичайно важкі кроки в найліпше.

Звичайно, з подібною життєвою позицією людини погодитись не можна. Зусилля помислити мислиме і ще не мислиме та діяння згідно з «чуттям» власного голосу розуму не дається, на наш погляд, людині без втрат. До речі, це добре розуміє і Сковорода, знаходячи собі виправдання у духовності «вільної бідності». Проте в правовому громадянському суспільстві розумна, освічена, працююча людина не може бути «економічно» бідною, адже такий стан речей суперечив би бодай якій логіці мислення, не говорячи вже про логіку «здорового глузду» [3].

Своєрідність сприйняття Г. С. Сковородою могутнього сплеску європейського раціоналізму виливається в принципово інше розуміння проблеми людської рівності, що є визначальною проблемою виховання людини, її життєдіяльності. Його «рівність» витікає не з ідеї справедливості, як це мало місце в європейських соціальних утопіях, а з ідеї «зрідненості».

Людина сягає своєї внутрішньої зрідненості або власної людськості виключно завдяки самопізнанню. Звичайно, самопізнання є можливим через зіставлення себе з іншими «Я», але його самопізнання – це «зрідненість» як

єдиний шлях до бажаного свого «рідного», який не поза нами, а в нас самих. «Зрідненість» виключає абстрактні міркування щодо людини, підкреслює «самість» людини, її унікальність, що вже само по собі є свідченням нерівності. Сковорода започатковує ідею про «нерівну рівність» на протигагу «рівній рівності», проголошеній раціоналізмом XVIII ст. [5, т. 1, с. 436–437]. «Рівна рівність» унеможлиблює існування здібностей окремого «Я», що спроможні розвиватись завдяки власним зусиллям і волі людської особи. Колізія полягає в тому, що можна й не дійти «зрідненості» і спричинити таке можуть пасивність людини разом з певними обставинами, які ніколи не є визначальними.

Люди, на думку Сковороди, завжди рівні перед Богом, рівні за своєю зовнішньою природою, за своїм обов'язком приносити найбільшу користь для суспільства, але не рівні за своєю активністю, здібностями, творчістю, волею тощо, що приводить кожну людину до зовсім різних результатів у реальній життєдіяльності. В цьому і полягає розуміння так званого принципу «нерівної рівності», як обов'язкового конкретного підходу до оцінки усіх людських діянь.

В цілому Г. С. Сковорода виявився цікавим сучасним дослідникам з багатьох причин. *По-перше*, він був однією із самих освічених осіб для свого часу, добре розумівся на античності, східній і західноєвропейській культурі. *По-друге*, тогочасна Україна була насичена життєво важливими подіями стосовно її існування як самостійної держави, а духовна творчість Сковороди іманентно пов'язана з Україною, її звичаями і традиціями. *По-третє*, на прикладі життя та діяльності Г. С. Сковороди можна прослідкувати непросту долю розумної і висококультурної людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 316 с. URL : <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/1-Zbirnyk-Tez.pdf>
2. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г.

Педагогическое наследие. М. : Педагогика, 1988. 416 с.

3. Корженко В. В. Філософія виховання : зміна орієнтацій: Монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 304 с.

4. Корженко В. В. Феномен філософії як «практичної мудрості» державного управління. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2016. № 2 (53). С. 15–22. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2016_2_5 (дата звернення: 18.08.2022)

5. Сковорода Г. С. Твори : В 2-х т. Київ : АТ «Обереги», 1994. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_ukrainskaja/skovoroda-tvori-2-tomakh-1994

ECONOMIC SCIENCES

УДК: 341.171

THEORETICAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION

Shkurat Mariia

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
International Economic Relations
Vasyl' Stus Donetsk National University
Vinnytsia, Ukraine

Annotation. European integration at the current stage is the main direction of the continent's development, which will determine the situation in Europe itself in the third millennium, as well as its place in the world. Since its foundation in 1957 (EEC, and the EU itself - 1991), the European Union has gradually turned into one of the most powerful political and financial and economic centers of the modern world, a key component of the newly created European security architecture, the core of the European standards system.

The European Union unites countries on the basis of closer association based on common economic, political and social goals. The countries of the Union firmly believe in balanced and sustainable social and economic progress. Creating a single market for 500 million Europeans ensures the free movement of people, goods, services and capital. This article focuses on the consideration of the theoretical foundations of the functioning of the EU in order to draw conclusions about its development vector in the future.

Keywords: european integration, European Union, world crisis, Brexit.

The defining feature of modern Europe is the integration processes that ensured

the development of the countries of Western Europe and became a model for the countries of the rest of the continent. The formation of the European Union is a complex, multi-stage process, during which the participating countries had to solve acute economic, social, political and legal problems, and find adequate answers to the challenges of the time.

The choice of the optimal model of European integration is an issue that accompanied the formation of European communities and the European Union at all stages. The ideas of European integration are based on a long historical tradition, which includes the experience of the Roman Empire, the empire of Charlemagne, the Holy Roman Empire, the Napoleonic Empire, discussions about the creation of the United States of Europe at the beginning of the 20th century, and integration processes that began after the Second World War. After the end of the Second World War, European countries began to search for development strategies in order to prevent the return of war to the European continent and to guarantee the long-term security of its peoples. Economic integration processes in Western Europe began with the formation of Benelux (1948) and the European Coal and Steel Association (1951). However, only the 1957 initiative to create a single economic space by the "European Six" initiated a new level of international cooperation, which turned out to be extremely successful.

The current status of the EU is the result of a specific form of regional cooperation that developed alongside a deep commitment to the ideals of democracy, human rights and the rule of law. In the economic and political spheres, the European Union achieved surprising results[1].

Despite the fears of skeptics, Europe did unite, and a united Europe emerged as a leading economic power, able to compete with the United States of America and Asian economies and to discuss international trade and finance on an equal footing.

The analysis of studies devoted to the problems of European integration gives reason to believe that the EU was largely unprepared for force majeure circumstances such as a pandemic. The German researcher V. Wessels, describing the political system of the European Union, emphasizes the orientation of this system on itself.

K. Smith stated the fact of the imperfection of political, diplomatic, institutional, doctrinal and resource potentials for the development and implementation of the Common Foreign Policy of the European Union. Most researchers of the process of European integration agree that the main challenges of the development of the EU are interstate contradictions, imperfection of legal and political procedures, unclear demarcation of powers of national and supranational authorities in accordance with the principle of subsidiarity, when problems should be solved at the level where they arose with the involvement of appropriate resources . L. van Middelaar rightly drew attention to the problems of the European Union with the formation of a common identity. The EU still lacks a common language, culture, religion, enemy, common experiences. "This significantly limits the space for pan-European identity politics." Cultural diversity is a tool for the gradual formation of such an identity. But not all EU member states benefit equally from various aspects of the development of the European integration process [2].

Even such a historical epoch-making event as the exit of Great Britain from the European Union is evaluated from a mostly optimistic point of view. In particular, Y. Rüttgers and F. Dekker see the emergence of a new opportunity for the development of a federal European Union after the withdrawal of Great Britain. P. Welfens also does not consider the example of Great Britain's exit from the EU fatal for the disintegration of the European Union. The Austrian historian of European integration, F. Ter, described in detail the success of the neoliberal project, the real embodiment of which was the European Union. However, after the crisis of 2015 with illegal migrants, F. Ter drew attention to the excessive tension of the institutions of the European Union and national authorities under the pressure of millions of refugees. The political consequences of Great Britain's withdrawal from the European Union have actualized discussions between European optimists and skeptics regarding the medium-term prospects for the development of the European integration project.

Austrian researcher of European integration U. Guerro stresses that national states distort the European idea and work against the interests of citizens. The

alternative should be a "European republic" decentralized (European regions), post-national, parliamentary-democratic and social. This should be a turn from the project of the "United States of Europe" to the "European Republic". The concept of the republic is a common ideological and political heritage of Europe. New Europe requires new political thinking without populism and nationalism. The liberal European Union faced a national-populist challenge. The European republic should be in the center of the triangle: liberalism (freedom), socialism (equality) and nationalism (fraternity). Variations of the proposals of European skeptics have a rather wide range: from the idea of returning to the union of European states based exclusively on the functioning of a free trade zone without a political union to the "complete dissolution" of the European Union and a return to the system of national states. Immediately after the June 23, 2016 referendum on the withdrawal of Great Britain from the EU, sociological surveys were conducted in other EU member states, the results of which showed a strengthening of the positions of European skeptics in France, Italy, Austria, the Netherlands, Germany, the Greek part of Cyprus, the Czech Republic and Hungary. The negative economic consequences of the quarantine could influence these sentiments towards the strengthening of European skepticism with all the negative consequences for the unity of the European Union. On September 1, 2018, the EU, IMF and US credit agreement for Greece expired. After all, then the Greek debt obligations were restructured until 2060 [3].

The pandemic has become a force majeure, overcoming the consequences of which requires huge funds in order to neutralize the losses. The first victim was the main principle of the Maastricht Agreement of the four European freedoms: freedom of movement of capital, goods, labor, and services. The pandemic has locked these freedoms within national borders. All decisions regarding the protection of public health, the time of establishment of restrictive rules for the movement of citizens and goods are taken by the national governments of the EU member states. The institutions of the European Union only echo these decisions and with great difficulty try to coordinate efforts aimed at fighting the coronavirus.

The core of the European Union remains the macro-regions, which are

supposed to level out the sharp distribution along the lines of "center-periphery". The quarantine only disturbed the perception of the European Union as an experience of coexistence in a common living space, because personal and collective mobility, which is the engine of economic and socio-cultural changes, became limited. Until now, in most of the member states of the European Union, the dominant idea remains the preference of national social guarantees, including the possibility of a guaranteed minimum social income, before the supranational common space of social guarantees, formally provided by the European Social Charter. The financial resources of the entire EU are barely equal to one or two percent of the national incomes of the EU member states [4].

The coronavirus pandemic demonstrated a tendency to strengthen the role of nation states in the international arena and national governments in domestic politics. This can become an explosive and dangerous factor in the strengthening of state sovereignty before the supranational authorities of the European Union. The pandemic has shown a critically important factor in the stability of the economy and society's resistance to negative external influences. The quality of national public administration and public solidarity, rather than the form of the political regime, became important (various examples of the fight against the pandemic were observed in Sweden, Hungary, Italy, France and Germany). The crisis has intensified the tendency of the US to abandon the precious role of global leadership. However, the EU has not demonstrated sufficient effectiveness in countering the pandemic, not least due to the worsening of differences between the EU member states. This deals a blow to the EU's ambitions to have strategic autonomy from the US [5].

One of the significant events in the context of modern world order cataclysms was the so-called Brexit is a historically unique process of Great Britain leaving the EU. The significant public resonance of Brexit among the general public in Europe and beyond, the level of socio-political tension caused by it on the domestic and international dimensions, the permanent nature due to the several postponements of the beginning of the state's withdrawal from the EU necessitate the analysis of the challenges and threats caused by Brexit to the national, regional and global order. The

national (intrastate) dimension of Brexit is determined by the features of the political and legal organization of the state, socio-political attitudes in its regions, and historical and cultural identity. At the national level, Brexit carries the following complex threats:

1) the deepening of the political crisis, the split of the state's political elite, the decline of public trust in traditional parties and the political system in general;

2) the disintegration of the formally unitary state of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland as a result of the different social and political positions of its main territorial subjects regarding European integration;

3) the emergence of a new reality of the international position of Great Britain, whose image has already suffered from the uncertainty of the Brexit results;

4) increased capital outflow to the countries of continental Europe and the brewing financial and economic crisis in the state.

The problems from Brexit have a pronounced regional dimension, because they are directly projected onto the processes of European integration:

1) spread of Euroscepticism;

2) the strengthening of disintegration (nationalist) attitudes and aspirations among the societies and political elites of the EU member states, as well as, what is even more dangerous, regional separatism, fueled by the successes of the subjects of the United Kingdom in the struggle for autonomization, devolution, and ultimately for the declaration of independence (in the case of a pro-European Scotland);

3) reputational and image losses of the EU in international politics, a decrease in the attractiveness of integration as a universal and most effective mechanism for spreading the values of democracy, prosperity, well-being and stability;

4) weakening of the union's resources in line with the Common Foreign and Security Policy and economic losses from non-receipt of contributions to the budget.

At the global level, the significance of Brexit is manifested in the following trends:

1) weakening of the EU's position in the system of world politics, economy, security and international relations in general;

2) the beginning of the review of relations between the EU and the USA in the direction of their greater pragmatism, which was initiated by President D. Trump;

3) Brexit was largely made possible thanks to the development of the information society, the ability to freely spread any negative (including false) information through social networks and traditional mass media. Given the great influence of the USA on the public and politicians of Great Britain, as well as the rapid declassification of materials about the influence of Russian pro-Kremlin business on the ruling elites and the information field of the kingdom, we can assume that Brexit has become an example of one of the most successful hybrid wars of international special operations of global competitors in the history European integration.

REFERENCES

1. Wessels W. Das politische System der Europäischen Union. Wiesbaden, 2008. c.51
2. Smith K. European Union Foreign Policy in a Changing World. Oxford, 2003. c.44.
3. Middelaar L. Vom Kontinent zur Union. Gegenwart und Geschichte des Vereinten Europa. Berlin, 2016. c.112
4. Ther P. Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa. Berlin, 2014. c.211
5. Guerot U. Warum Europa eine Republik werden muss! Eine politische Utopie. Bonn. 2017. c100

ВИКЛИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Андрієнко Марія Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки повітряного транспорту

Кушнірова Катерина Сергіївна

бакалавр
Національний авіаційний університет

Анотація: Економічне зростання у розвинених країнах ґрунтується, насамперед, на використанні наукових знань і технологій. З іншого боку, фінансування є важливим чинником, який визначає стан інноваційної діяльності та впливає на розвиток усіх етапів інноваційного процесу. Тому саме державне фінансування має складати основу розвитку кожного окремого підприємства, оскільки частка інновацій є прямо пропорційна тому, наскільки високим є показник ефективності використання науки та технологій. На міжнародному тлі це розглядається як значний фактор, адже чим ефективніше країна використовує даний ресурс, тим вигіднішою є її позиція серед інших країн.

Ключові слова: інноваційна діяльність, технології, кредити, інвестиції, інноваційна стратегія, державне фінансування

Відповідно до законодавства України фінансування інноваційної діяльності є складовою фінансової політики держави, яка має забезпечити створення необхідних передумов для збереження й розвитку науково-технічного потенціалу країни, швидкого й ефективного упровадження інновацій в усі сфери народногосподарського комплексу, забезпечення його структурно-інноваційної перебудови [1].

Однак, за результатами проведеного аналізу, сучасний стан фінансування інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу є незадовільним й вимагає

суттєвих досліджень у вирішенні існуючих проблем.

Загальновідомо, що для кожної країни головним показником інноваційного розвитку є інноваційна активність підприємств, які в свою чергу забезпечують зростання показника ефективності національної інноваційної діяльності. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено: «Інноваційна діяльність являє собою використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів та послуг» [2].

За класифікацією групи суб'єктів інноваційної діяльності розділяють на:

- державні органи управління (Верховна Рада України, державні органи місцевого самоврядування, центральний орган виконавчої влади тощо);
- інноваційні підприємства (технопарки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, інноваційні центри);
- фінансово-кредитні інноваційні установи (венчурні компанії, інноваційні фонди, інноваційні банки тощо).

Підприємство як головний суб'єкт забезпечення інноваційної діяльності країни складає фундамент для забезпечення інноваційного зростання. Як відомо, соціально-економічний розвиток суспільства та конкурентоздатність окремих країн в залежить від того, наскільки якісно використовується науково-технічний потенціал. Наукові ідеї, інновації та нові технології у поєднанні з інвестиційними надходженнями та трудовими ресурсами є фундаментальними чинниками розвитку суспільства.

Для України характерним є не надто високий рівень використання наукових знань та повільне нарощування інноваційного виробництва. Це можна відслідкувати, переглянувши Глобальний інноваційний індекс за 2019-2021 (табл. 1)

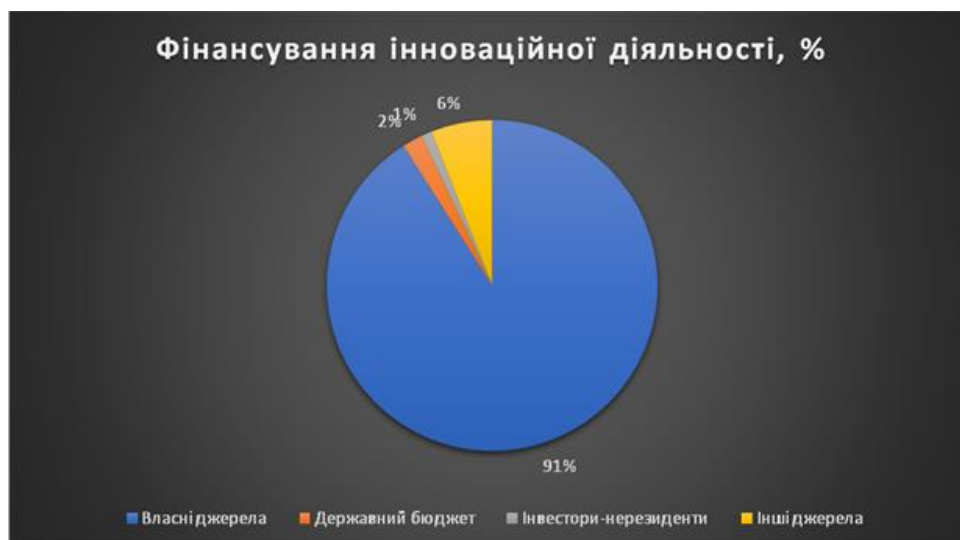

Global Innovation Index (Ukraine, 2019-2021)

Рік	Місце в рейтингу
2019	47
2020	45
2021	49

*джерело: складено автором на основі [3]

Україна належить до 8 держав світу, які мають досить високий рівень науково-технічного потенціалу для створення й виробництва найсучасніших моделей авіаційної техніки, входить до десятки найбільших суднобудівних держав світу, а вітчизняна продукція машинобудування посідає одне з провідних місць у Європі. Причинами такого відставання, на жаль, є цілий ряд проблем різного характеру, який на додачу підсилюється політичною нестабільністю. Для більш повноцінного аналізу інноваційної діяльності України розглянемо відсоткове співвідношення джерел фінансування за 2017-2019 роки (рис. 1).

Джерело: складено автором на основі [4]

Проаналізувавши дані, можна зробити висновок, що фінансування інноваційної діяльності з боку держави є в рази меншим, аніж фінансування з власних (приватних) джерел: 6% і 91% відповідно. Це означає, що політика держави не націлена достатнім чином на фінансування інноваційної діяльності.

Підприємство самостійно, на даль, не може самостійно подолати всі

обмеження, пов'язані з впровадженням інновацій. Але брак фінансування вимагає пошуку альтернативних джерел надходження коштів, таких як:

- масштабне запровадження банківських кредитів;
- надання кредитів за зниженою кредитною ставкою підприємствам, що здійснюють інноваційну діяльність;
- впровадження пільгових бонусів для підприємств інноваційного спрямування;
- застосування системи фінансового лізингу або дотацій від держави для інноваційних підприємств.

Для загальної уяви, можна проаналізувати частку інноваційно активних підприємств за період 2018-2020 років[4].

За період 2016-2018 р. частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості становила 28,1%, а у 2018-2020 роках цей показник зменшився до 8,5%. Статистика доводить, що як мінімум 71,9% підприємств взагалі не впроваджували інноваційну діяльність. Відсоткова частка кількості інноваційно активних промислових підприємств є замалою у порівнянні з загальною кількістю діючих підприємств промисловості (табл. 2). Це говорить про гостру необхідність державного фінансування.

Таблиця 2

Частка кількості інноваційно активних промислових підприємств

Показники	Роки			Темп росту, %	
	2018	2019	2020	2019/2018	2020/2019
Всього, % за напрямами інноваційної діяльності	16,4	15,8	16,8	96,3	106,3
Наукові дослідження і розробки, виконані власними силами	4,6	2,5	5,1	54,3	40,0
Наукові дослідження і розробки, виконані іншими підприємствами	1,4	1,4	2,4	100	171,4
Інноваційна діяльність (за виключенням наукових досліджень і розробок)	10,4	14,1	12,0	135,6	85,1

Джерело: складено автором на основі [4]

Крім базового й цільового бюджетного фінансування Законом України

«Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачається можливість функціонування спеціальних фондів. На основі одного з таких фондів у 2000 р. було створено Українську державну інноваційну компанію[5]. Практично вона займається видачею та поверненням безвідсоткових кредитів, які можна назвати аналогами вузькоспеціалізованого банківського кредиту.

Варто зазначити, що все-ж-таки основою власного розвитку будь-якого підприємства є вкладання грошей. Цьому заважає насамперед нестача доступних кредитів. Для прикладу, країни ЄС вирішують цю проблему шляхом залучення купівлі сільськогосподарської техніки в кредит у формі щомісячних субсидій [6]. Але як для українських, так і для іноземних виробників головною проблемою є відсутність фондового ринку як джерела капіталу і інструменту інвестування.

Якщо розглядати питання інвестиційного впровадження на мікрорівні, то можна звернутися до праць зарубіжних вчених, таких як М. Дж. Епштейн, Р. Шелтон та Т. Давіла і зазначити елементи, які має включати в себе інноваційне підприємство[7]:

1. Створення інноваційної стратегії. Її основу складає створення ЖЦП, ринкова позиція фірми та її політика науково-технічного спрямування.

2. Створення ділового менталітету компанії підприємства, вектор якого буде націлений на інноваційний розвиток. Кожен працівник підприємства має бути залучений в процес: як діяльність окремого співробітника може бути застосована для покращення виробничих зв'язків поступового виготовлення продукції. Керівники в свою чергу можуть організовувати тренінги чи заняття, які будуть націлені на нестандартному підході розвитку підприємства шляхом переходу до інноваційної діяльності. Такий підхід вплине на компетентність працівників та буде створювати необхідне поле для роздумів і нових ідей, що в свою чергу можуть стати інноваціями.

Результати проведеного дослідження вказують на елементи інноваційної діяльності, які є фундаментальними для успішного розвитку окремого підприємства і економіки країни в цілому. Найбільш значущими факторами на

мікрорівні є:

- створення інноваційної стратегії для кожної окремої компанії (фірми, підприємства);
- наявність інноваційно-ділового устрою компанії
- чітка відповідність інновації бізнес-спрямуванню (стратегії) підприємств.

Для України, як і для країн ЄС фундаментом для забезпечення інноваційної діяльності є, звичайно, держава [8]. Тож, основними питаннями, як потребують вирішення, залишаються:

- недостатність державного фінансування для впровадження інноваційних проектів;
- відсутність стимулювання задля впровадження інноваційної діяльності;
- відсутність ефективності структур та методів використання інноваційного потенціалу;
- недосконалість законодавства;
- відсутність науково-технічної підтримки.

Аналіз міжнародного досвіду дав можливість обрати інструменти за такими напрямками:

- розширення пропозиції кредитних ресурсів,
- підтримка малого та середнього підприємництва,
- стимулювання інвестицій та інновацій,
- підтримка експортних галузей,
- впровадження інструментів оподаткування.

Для більш рівномірного розвитку регіонів країни доречним буде активізувати інноваційно-інвестиційну діяльність наступним шляхом:

- надання тимчасових податкових пільг на придбання нових матеріальних цінностей та капітальних вкладень;
- часткове погашення відсотків за кредитами, використаними на технологічні трансформації;

- перспективне пряме державне фінансування проєктів;
- залучення прямих інвестицій через створення спільних фондів з іноземними партнерами;
- державні гранти на реконструкцію виробництва з метою підвищення його енергоефективності;
- інвестиції в наукові дослідження та розробки, відновлювана енергетика тощо.

Актуальними будуть подальші дослідження щодо розширення сфери аналізу тих факторів, які впливають на національний регіональний інноваційно-інвестиційний розвиток і визначення для цього національних інструментів регулювання[8]. Тому посилення інноваційної діяльності та вирішення проблем її розвитку є основними завданнями українських підприємств та України в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36, ст. 266 (поточна редакція 12.04.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 20.11.2022р.)
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 (поточна редакція 01.01.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2022р.)
3. Глобальний інноваційний індекс, Україна, 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf (дата звернення: 20.11.2022р.)
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.11.2022)
5. https://ips.ligazakon.net/document/view/kp000654?an=8&ed=2000_04_

6. Білоброва І.О. Проблеми мотивації інноваційної діяльності. Світова практика та українські реалії. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14229/1-Bilobrova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.11.2022).

7. Davila, T. Epshteyn, M. Shelton, R. (2007), trans. from English Kozicka T. F., *Rabotayushchaya innovatsiya: Kak upravlyat eyu, izmeryat ee i izvlekat iz nee vygodu* [Working innovation : How to manage it, to measure it and make the benefit of it], Balans Biznes Buks, Dnipro, Ukraine.

8. Андрієнко М. М., Лістровой Р. С. Економічні аспекти розвитку інноваційних підприємств URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53352/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2C%20%D0%9B%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9.pdf> (Дата звернення: 20.11.2022р.)

9. Андрієнко М. М., Чолак А. В. Значення інноваційно-інвестиційного розвитку для підвищення іміджу транспортного підприємства/ Причорноморські економічні студії: наук. журнал. Одеса: Причорн. наук.-досл. ін-т економіки та інновацій, 2020. Вип. 59-1, С. 86-91 URL: http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/16.pdf (дата звернення: 20.11.2022р.).

ГЛОБАЛЬНІ ЛОГІСТИЧНІ МЕРЕЖІ У СФЕРІ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Безрукова Наталія Валеріївна,

к.е.н., доцент

Кудряшова Діана Олександрівна,

магістрантка

Національний університет Полтавська політехніка

імені Юрія Кондратюка

м. Полтава, Україна

Анотація: В статті проаналізовані особливості побудови логістичних мереж у сфері аграрного бізнесу. Виділені основні завдання логістики у діяльності сучасного сільськогосподарського підприємства. Наголошено на значення програмного забезпечення організації логістичної діяльності в умовах глобальної економіки. Окреслені фактори, що впливають на логістику у сфері сучасного аграрного бізнесу.

Ключові слова: логістика, глобальні логістичні мережі, аграрні підприємства, логістична операція, агропродовольчий сектор.

Сучасні ринкові умови вказують на визначальну роль підприємств у функціонуванні економіки. Загальновідомо, що успіх сучасних аграрних підприємств, їх ефективна діяльність, високі темпи розвитку та рівень конкурентоспроможності значною мірою залежать від ефективної організації та управління логістичною діяльністю. У науковій літературі існує досить велика кількість визначень поняття «логістика». Це пояснюється тим, що логістична діяльність включає в себе багато напрямів і фокусування уваги на одному із них суттєво змінює сутність самого визначення. В загальному, можна зазначити, що логістика – це процес планування та виконання ефективного транспортування та зберігання товарів від точки походження до точки споживання.

Мета логістики – своєчасне, економічно ефективно задоволення потреб клієнтів [1]. У цьому контексті під логістичною діяльністю підприємства

розуміється частина управління ланцюгом поставок, у функціонал якої входить планування, впровадження та контроль за ефективним прямим та зворотним потоками зберігання товарів, послуг та пов'язаної з ними інформації між точкою походження й точкою споживання з метою задоволення потреб клієнтів [2]. У зв'язку з глибоким проникненням логістики у всі сфери діяльності підприємств у науковій літературі склалось різні трактування цього поняття, що свідчить про наявність в науковій спільноті дискусій щодо змістовного наповнення поняття «логістика».

Логістична операція – це складова логістичного процесу, що виконується на одному робочому місці або з допомогою одного технічного засобу; це сукупність дій, спрямованих на перетворення логістичних потоків, що не підлягає декомпозиції [3]. Зазвичай лише великі підприємці або виробники організовують систему логістики на підприємстві. Більшість компаній, передають цю функцію стороннім логістичним компаніям. Перевезення та складування – це дві основні функції логістики. Управління транспортом фокусується на плануванні, оптимізації та здійсненні використання транспортних засобів для переміщення товарів між складами, місцями роздрібною торгівлі та замовниками. Транспорт є мультимодальним і може включати перевезення через океан, повітря, залізницю та дороги. Не дивно, що логістична діяльність – це складний процес, який включає планування та оптимізацію маршрутів і вантажних перевезень, управління замовленнями, аудит вантажу та оплати. Він також може поширюватися на процес, який контролює переміщення транспортних засобів через логістичні схеми за межами виробничих заводів, складів та розподільних приміщень.

Завданнями логістики у діяльності сучасного сільськогосподарського підприємства мають бути такі [4]:

- наскрізне планування і контроль за потоковими процесами в логістичних системах;
- модернізація методів та системи організації і управління потоками;
- багато сценарне прогнозування обсягів запасів, виробництва,

перевезень та ін;

- виявлення дисбалансу між потребами виробництва та можливостями його матеріально–технічного забезпечення, а також потребами у логістичних сервісах і можливостями їх задоволення;

- стандартизація вимог до якості логістичних послуг і операцій;

- смарт-організація господарських зв'язків;

- виявлення "точок" виникнення втрат часу і ресурсів;

- визначення стратегій переміщення ресурсів і організація транспортно- складських комплексів;

- параметризація логістичних систем.

Організація логістичної діяльності – це комплекс дій, спрямованих на координацію та оптимізацію в часі та просторі всіх її матеріальних, трудових елементів логістичного процесу для досягнення поставлених цілей за умови мінімальних витрат ресурсів. Організація логістичної діяльності – це термін, який все більше охоплює широке коло завдань та предметних областей. Більше, ніж будь–коли, інвестиції у ланцюг поставок організації торкаються майже кожного відділу в будь–якій організації.

Діяльність з організації логістичної діяльності зазвичай включає управління в'їзним та виїзним транспортом, управління автопарком, складування, обробка матеріалів, виконання замовлень, дизайн логістичної мережі, контроль запасів, планування попиту/пропозиції та управління сторонніми постачальниками логістичних послуг [5].

Добра організація логістичної діяльності забезпечує постачання продукції найбільш економічним, безпечним, ефективним та своєчасним способом. Це призводить до економії витрат компанії та більшого задоволення клієнтів. На противагу цьому, погана організація логістичної діяльності може призвести до пошкодження або затримки відвантажень, що може призвести до незадоволених клієнтів, повернення продукції.

Програмне забезпечення організації логістичної діяльності включає функції та процеси, що дозволяють компаніям управляти та виконувати

зберігання та доставку продукції. Програми управління логістикою управляють гамою від великих ERP-систем, що включають в себе комплексні та інтегровані функції, до спеціалізованих додатків, які обробляють лише кілька функцій [6]. Функції організації логістичної діяльності, що входять до ERP-систем, зазвичай інтегруються з іншими функціями бізнесу в системі, такими як продаж, фінанси, закупівлі та людські ресурси. Більш спеціалізовані програми управління логістикою зосереджені на управлінні складами, управлінні перевезеннями та плануванні ланцюгів поставок, а також виконанні ланцюгів поставок. Деякі програмні засоби управління логістикою розроблені так, щоб їх можна було налаштувати для різних галузей, а інші спрямовані на конкретні галузі.

Агропродовольчий сектор відіграє значну роль в економіці, будучи одним з головних секторів у ВВП багатьох країн, зокрема в країнах, що розвиваються, де частка цього сектору у ВВП досягає навіть 50%. З іншого боку, у високорозвинених країнах, таких як США чи країни ЄС, він не перевищує 2%. За даними The World Factbook, у 2020 році цей показник в Україні становить більше 10%. За даними Європейської комісії, у 2018 році в харчовому ланцюгу ЄС-27 було зайнято трохи більше 48 мільйонів людей; вони працювали майже в 17 мільйонах різних холдингів/підприємств [7]. З огляду на те, що в ланцюгах постачання агропродовольчих товарів (AFSC) є сировина та продукти з коротким терміном реалізації, а також у зв'язку з тим, що в початкових ланках цього ланцюга знаходяться живі організми, цей сектор є логістичним завданням. На відміну від усіх інших галузей економіки, окрім вимоги ефективної логістики, необхідно гарантувати доставку безпечних продуктів харчування кінцевим споживачам. Крім того, транспортування харчових продуктів, особливо худоби, потребує застосування спеціалізованої логістичної інфраструктури.

У той же час протягом кількох років ми спостерігаємо зростання екологічних, соціальних та етичних проблем, а також підвищення обізнаності про вплив виробництва та споживання їжі на природне середовище. Ці явища

призвели до посилення тиску з боку організацій споживачів, екологічних груп, політиків та кількох груп споживачів агропродовольчих компаній, щоб вони вирішували соціальні та екологічні проблеми, пов'язані з їхніми ланцюгами поставок, протягом життєвого циклу продукції, від «ферми до споживача». Тому ефективна та екологічно чиста логістика і технології виробництва є ключовими факторами успіху як для виробників, так і для роздрібних продавців у AFSC.

Сільськогосподарські підприємства є суттєвою ланкою в AFSC. Вони виробляють сировину для переробки сільського господарства та виготовляють свіжу продукцію, яка прямо чи опосередковано доставляється споживачеві. Таким чином, якість сировини та продукції, а також витрати сільськогосподарських підприємств матимуть значний вплив на кінцеву ефективність усього ланцюга поставок. Крім того, на ці витрати та якість суттєво впливатиме тип виробничих технологій та логістики через безпосередній контакт із навколишнім середовищем та живими організмами.

З огляду на прогресуючу глобалізацію, особливості сільськогосподарського виробництва визначають не лише логістику в сільськогосподарських підприємствах, а й впливають на функціонування цілих AFSC. Вони посилюються та породжують нові детермінанти, що ускладнює їх визначення в AFSC.

Можна виділити наступні фактори, що впливають на логістику у сфері аграрного бізнесу [8]:

- проблема отримання продукції відповідної якості від різних дрібних фермерів в результаті змін погодних та біологічних умов, що впливають на такі органолептичні ознаки, як: смак, аромат, консистенція тощо;
- різні джерела отримання продукції, постачання партій сировини (цей фактор пов'язаний з попереднім фактором, але його посилює інтернаціоналізація ланцюжків у результаті пошуку нових і дешевих джерел постачання сировини);
- багато різноманітних постачань сировини сприяють забрудненню

(інфекції), проблеми та труднощі у забезпеченні фіксованого рецепту обробки вище за AFSC;

- безперервне виробництво (виробництво молока, цукру, борошна та ін. - важко простежити джерела постачання сировини) є переважаючим видом виробництва в AFSC на відміну від інших секторів, де переважає дискретне виробництво (збірка автомобілів, пральні машини тощо - легко простежити окремі деталі та вузли);

- наявність численних і незалежних ланок у всьому ланцюгу поставок - «від поля фермера до столу споживача» (це викликає численні порушення в інформаційному потоці і, як наслідок, це породжує надмірні запаси). Крім того, велика кількість учасників ланцюга поставок сприяє наявності численних формальних і неформальних відносин, які ускладнюють бажаний розвиток партнерства та довіри в ланцюжку;

- зазначена проблема призводить до формування довгих маркетингових каналів, де в ланцюжку поставок виникає нерівний баланс сил. Така ситуація призводить до бізнес-моделей, які не можуть підтримуватися малими та середніми фермерськими господарствами. Кінцева ціна харчових продуктів може бути майже на 250-350% вищою за ціну на рівні фермерського господарства, особливо в країнах, що розвиваються;

- слабка інфраструктура та обмежений доступ до необхідних засобів (технологій, коштів, інновацій) для досягнення високої ефективності (постачальники з країн, що розвиваються вважають транспортні витрати та витрати після збору врожаю найважливішою проблемою, що вимагається для глобальних ринків);

- існують значні труднощі у створенні горизонтальних схем співпраці фермерів та механізмів координації, головним чином через відсутність довіри та засобів підтримки, переважно в країнах, що розвиваються (наприклад, відсутність перевірених бізнес-моделей, сучасна інфраструктура зберігання даних, ІКТ, навчання тощо).

Отже, логістика об'єднує постачання, зберігання, виробництво та збут в

один процес. При цьому функції логістики на підприємстві включають в себе аналіз потреби в матеріальних ресурсах для забезпечення потреб виробництва, прогнозування попиту на продукцію, збір даних про потреби ринку. Логістика на підприємстві також має розглядати питання оперативного планування, що має на увазі скорочення запасів при належному рівні виробничої і збутової ефективності підприємства. З кожним роком організація логістичної діяльності набуває нових інновацій та в значному розумінні автоматизується, але все ж таки це не говорить про зменшення важливості цього процесу.

За сучасних умов перед керівниками сільськогосподарських підприємств постають все більш складні завдання. Перш за все виникає потреба досягнення стабільності на усіх етапах – від виробництва до зберігання та транспортування продукції. Значно зростають вимоги споживачів до якості продукції. Це формує об'єктивні передумови розвитку ефективної системи збуту, яка забезпечить швидкий рух продукції від виробника до споживача.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карасьов О. П. Формування конкурентоспроможності АПК України /О. П. Карасьов // Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи : матеріали VI Міжнародної науковопрактичної Інтернет-конференції, 29-30 жовтня 2015 р. Дніпропетровськ :Типографія «Стандарт» (ПП Бойко В.В.), 2015. – С. 13-15.
2. Бойко С. С. Логістична діяльність на підприємствах агропромислового комплексу [Електронний ресурс] / С. С. Бойко // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я. 2017. – Ч. IV. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2017/S23/tez_mic_17_IV_p179-p179.pdf.
3. Верхоглядова Н. І. Значення та сутність терміна «логістика» / Н.І.Верхоглядова, Т. Є. Іваницька // Держава та регіони. Економіка та підприємництво. 2018. – № 2. – С. 29-34.
4. Герелиця Р. О. Особливості транспортної логістики підприємств АПК

Р. О. Герелиця // Формування стратегії розвитку регіонального АПК, 2018. С. 187–189.

5. Гуторова І. В. Фактори, що формують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств / І. В. Гуторова // Вісник СНАУ. 2018. № 7/2 (30). – С. 94-98.

6. Villalobos J. R. Operational model for planning the harvest and distribution of perishable agricultural products [Електронний ресурс] / J. R. Villalobos, // International Journal of Production Economics. 2015.

7. Жалдак Г. П. Дем`ян А.Л. Шляхи удосконалення логістичної діяльності підприємства. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: Матеріали I міжнародної науково–практичної конференції. м. Київ, 23 квітня 2020р. Київ. 2020. С. 208–209.

8. Донських А. С. Конкурентоспроможність аграрних підприємств та фактори, що її визначають / А. С. Донських // Ефективна економіка. 2019. №12. С. 89-92.

ВАЖЛИВІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Бурлака Максим Олександрович

студент

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

м. Вінниця, Україна

Науковий керівник:

Кудирко Олена Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент

Анотація. Сучасні умови господарювання вітчизняних підприємств є одними з найскладніших за весь період незалежності України. Підприємствам доводилося зустрічатися у своїй діяльності з різноманітними кризами та їх долати, але в 2022 р. в Україні триває війна, яка призводить до руйнування інфраструктури, гибелі тисячі невинних людей, масову міграцію населення, девальвацію національної валюти тощо.

У таких умовах значно підвищується ризик банкрутства підприємства, отримання ним негативних фінансових результатів тощо. Щоб мінімізувати усі негативні ризики на підприємства слід організувати внутрішній аудит.

Підвищення ефективності господарської діяльності є пріоритетним завданням кожного підприємства в умовах війни та запровадженого воєнного стану.

Резерви для цього підприємствам варто шукати у внутрішньому середовищі, а тому важливим є організація внутрішнього аудиту. Нажаль, в Україні більшість керівників підприємств ігнорують значення внутрішнього аудиту та як результат отримують негативні результати роботи.

Метою даної статті є визначення важливості організації внутрішнього аудиту на підприємстві.

Ключові слова: аудит, внутрішній аудит, контроль, підприємство, ефективність, бізнес-процеси.

Основна частина. Внутрішній аудит є однією з центральних функцій управління, яка дозволяє об'єктивно оцінити діяльність підприємства, виявити своєчасно недоліки у його роботі з метою оперативного їх вирішення. Роль внутрішнього аудиту особливо зростає в умовах невизначеності та воєнного стану, коли підприємства потребують мобілізації внутрішніх ресурсів для вирішення найбільших проблем. Будь-які недоліки та внутрішні похибки у роботі підприємства в умовах воєнного стану можуть коштувати досить дорого.

Внутрішній аудит допомагає підприємству досягати своїх цілей шляхом впровадження систематичного, дисциплінованого підходу до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та управління. Він допомагає організації досягати своїх цілей шляхом впровадження систематичного, дисциплінованого підходу до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та управління.

Роль внутрішнього аудиту для клієнта полягає в наступних задачах:

- вивчає та аналізує загальну систему контролю;
- перевіряє чи відповідає діючий контроль політиці компанії;
- використовує ноу-хау для збільшення прибутку й ефективності нової технології;
- аналізує ситуації ризику і попередження банкрутства;
- приймає інші міри, що сприяють розвитку компанії

Підприємства України протягом тривалого часу ігнорували внутрішній аудит та відкидали його на другий план, однак війна та низка кризових явищ в економіці змушують власників підприємств звернути увагу на важливість організації внутрішнього аудиту.

На даний момент дослідження важливості організації внутрішнього аудиту підприємствах вимагає більш глибокого вивчення зважаючи на воєнний стан.

Нині існує велика кількість визначень внутрішнього аудиту, для здійснення аналізу деякі з них наведено в таблиці 1.

Визначення сутності внутрішнього аудиту в літературі

№ п/п	Джерело	Визначення внутрішнього аудиту
1	2	3
1	Білуха Н. Т. [1,с.18]	Внутрішньогосподарський економічний контроль включає контрольні функції, які здійснюються власниками підприємств, комбінатів, організацій і підприємств, концернів, асоціацій у відповідності до чинного законодавства.
2	Бутинець Ф.Ф. [2, с.256]	Внутрішній аудит – це організована на підприємстві, діюча в інтересах його керівництва або власників і регламентована внутрішніми нормативними актами система контролю за дотриманням встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку, складання та подання звітності, внутрішнього її аналізу, та надійністю функціонування всієї системи внутрішнього контролю.
3	Давидов Г. М. [3, с. 61]	Внутрішній аудит – це аудит, що проводиться всередині самої організації за вимогою керівництва підприємства аудитором, які працюють у цій організації, і тією чи іншою мірою виконання їхніх функцій залежить від впливу керівництва підприємства.
4	Міжнародні стандарти Аудиту [4, с. 235]	Внутрішній аудит – діяльність з оцінювання, яка організована в межах суб'єкта господарювання і яку виконує окремий відділ.
5	Петрик О.А.	Внутрішній аудит – це незалежна діяльність в організації з перевірки і оцінювання її роботи в її інтересах, тобто це діяльність з надання незалежних та об'єктивних гарантій і консультацій, спрямованих на удосконалення господарської діяльності організації.
6	Рудницький В. С.	Внутрішній аудит – це система спостереження й експертної оцінки господарської діяльності підприємства та його структурних підрозділів з метою обґрунтування та прийняття оптимальних тактичних і стратегічних рішень.
7	Сопко В В.]	Внутрішній аудит – аудит, за допомогою якого здійснюється самоконтроль за рівнем витрат, рентабельності, режимом економії і високою якістю зроблених покупок послуг.

Діяльність внутрішнього аудиту, яка виконується професіоналами з глибоким розумінням бізнес-культури, систем і процесів, забезпечує впевненість у тому, що наявні внутрішні засоби контролю є адекватними для пом'якшення ризиків, процеси управління є ефективними та результативними, а цілі та завдання організації дотримані. Така різноманітність дає внутрішнім аудиторам широкий погляд на організацію. А це, у свою чергу, робить внутрішніх аудиторів цінним ресурсом для виконавчого керівництва та рад директорів у досягненні загальних цілей і завдань, а також у зміцненні внутрішнього контролю та організаційного управління.

Результати внутрішнього аудиту також надають керівництву інструменти, необхідні для досягнення операційної ефективності шляхом виявлення проблем і виправлення недоліків ще до того як вони призведуть до втрат бізнесу. Внутрішній аудит також може підвищити ефективність операцій, мотивувати співробітників дотримуватися політики компанії та дозволити керівництву вивчити конкретні сфери її діяльності [5].

Окрім забезпечення дотримання компанією законів і нормативних актів, внутрішній аудит також забезпечує певний рівень управління ризиками та захист від можливого шахрайства, марнотратства чи зловживань. Результати внутрішнього аудиту надають керівництву пропозиції щодо вдосконалення поточних процесів, які не функціонують належним чином, що може включати системи інформаційних технологій, а також управління ланцюгом поставок.

Внутрішні аудити можуть проводитися щодня, щотижня, щомісяця або щороку. Деякі відділи можуть перевірятися частіше, ніж інші. Наприклад, виробничий процес може перевірятися щодня для контролю якості, тоді як відділ кадрів може перевірятися лише раз на рік.

Місце служби внутрішнього аудиту в системі внутрішньогосподарського контролю визначається її взаємозв'язками з іншими службами та підрозділами підприємства наведених в таблиці 2 [6].

**Взаємозв'язок служби внутрішнього аудиту
з іншими підрозділами підприємства**

Підрозділ підприємства	Форма взаємозв'язку
1	2
Дирекція	Аудитор отримує від керівництва підприємства для виконання накази, розпорядження, вказівки, плани, результати перевірок, аналізу, оцінки діяльності, рекомендації, висновки тощо
Відділ постачання та збуту	Аудитор контролює стан матеріально-технічного забезпечення, ефективність укладених угод з придбання запасів, звіти про витрачання матеріалів на виробництво, відпуск матеріалів на сторону тощо
Матеріальний склад	Аудитор контролює рух запасів, обґрунтованість і своєчасність їх оприбуткування та списання, інформує про зміни в обліку та звітності
Виробничі цехи	Аудитор контролює виробничі звіти, накладні на відпуск сировини у виробництво, відповідність фактичного виходу продукції плановим нормативам
Планово-економічний відділ	Аудитор перевіряє наявність діючих норм і нормативів, звітів про виконання планових завдань з виробничої, фінансової і комерційної діяльності, планових відпускних цін на продукцію, що виготовляється

Метою внутрішнього аудиту є виявлення слабких місць у внутрішніх процесах організації та середовищі контролю, щоб їх можна було виправити якнайшвидше, щоб запобігти завданню шкоди організації чи її зацікавленим сторонам. Відповідно, план внутрішнього аудиту для організації повинен базуватися на оцінці ризику або, іншими словами, бути розроблений для вивчення тих сфер, які становлять найбільший ризик для компанії. План внутрішнього аудиту також повинен містити компонент стратегічних потреб організації. Подібним чином кожна мета внутрішнього аудиту повинна бути узгоджена з планом аудиту [7].

Внутрішній аудит є невід'ємною частиною системи внутрішнього

контролю і виконує в системі управління підприємства ряд завдань, функцій та направлений на досягнення певних цілей. На основі узагальнення наукової літератури на рис. 1 наведено основні цілі, завдання та функції внутрішнього аудиту [8].

Таблиця 3

Основні цілі, завдання та функції внутрішнього аудиту підприємства

Завдання	Цілі	Функції
1	2	3
<ul style="list-style-type: none"> - нагляд за дотриманням законодавства, внутрішніх норм і правил; - збереження та захист активів підприємства та власників; - контроль за оптимальним використанням ресурсів суб'єкта господарювання; - визначення та попередження ризиків бізнесу; - забезпечення достовірності й повноти інформації та звітності; - проведення стратегічного аналізу та розробка фінансових прогнозів; - забезпечення та сприяння виконанню планів та досягненню мети діяльності підприємства. 	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення і мобілізація резервів його зростання; - удосконалення організації діяльності підприємства; - запобігання втратам ресурсів і здійснення необхідних змін усередині підприємства; - допомога управлінському персоналу в підвищенні ефективності виконання його функцій; - забезпечення задоволення потреб органів управління в частині надання контрольної інформації з різних питань тощо; 	<ul style="list-style-type: none"> - перевірка систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю; - перевірка дотримання законів та інших нормативних актів, а також вимог облікової політики, інструкцій, рішень і вказівок керівництва або власників; - перевірка діяльності різних ланок управління підприємством; - оцінка ефективності механізму внутрішнього контролю; - перевірка наявності, стану і забезпечення збереження майна підприємства; - сприяння мінімізації втрат виробничих запасів, грошових коштів, основних засобів; - оцінка використовуваного підприємством програмного забезпечення; - розроблення і надання пропозицій щодо усунення виявлених недоліків та рекомендацій щодо підвищення ефективності управління.

Варто зауважити, що наявність ефективного внутрішнього аудиту стає невід'ємною складовою успішного розвитку господарської діяльності в умовах швидких змін зовнішнього середовища, ускладнення процесів управління,

розподілу функцій володіння та управління бізнесом.

Використання знань і досвіду внутрішніх аудиторів для виявлення внутрішніх резервів підприємства, визначення пріоритетних напрямів його розвитку, оцінки ризиків і управління дає змогу підвищити фінансову стійкість і конкурентоспроможність підприємства [8].

Таким чином, в умовах воєнного стану значно посилюється роль та значення внутрішнього аудиту. Роль внутрішнього аудиту полягає в забезпеченні незалежної впевненості в тому, що бізнес-процеси підприємства працюють ефективно.

В іншому ж випадку внутрішній аудит дозволяє своєчасно виявити проблеми, що дозволяє вищому керівництву оперативно вносити зміни з метою їх усунення та як наслідок підвищення ефективності ведення бізнесу.

Відповідно внутрішній контроль полягає в забезпеченні того, щоб операції були ефективними, результативними та відповідали законам і цілям політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білуха М.Т. Курс аудиту: [підручник] / М.Т. Білуха. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вища школа. – Т-во "Знання", КОО, 1999. – 574 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Аудит: [підручник] / Бутинець Ф. Ф. – Житомир: ПП "Рута", 2002. – 672с.
3. Давидов Г.М. Аудит: [підручник] / Г.М. Давидов. – К.: Знання, 2004. 511с..
4. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: (Пер. з англ. мови) / [О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик та ін.]. – К.: ТОВ "ІАМЦ АУ "Статус", 2006. – с.1152.
5. Новик І.В. Організація системи внутрішнього контролю на підприємстві. Наукові записки. 2017. № 2 (55). С. 188-195.
6. Кривобок В. О., Євсеєнко В. О. Організація та завдання внутрішнього аудиту в системі управління підприємством . [Електронний ресурс] //

В. О. Кривобок, В. О. Євсєєнко. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbisecnof_2013_10.

7. Петрицька О. С. Організація внутрішнього аудиту на підприємствах. Приазовський економічний вісник. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 2019. Вип. 5 (16). С. 356-359

8. Йовенко І. Проведення внутрішнього аудиту на підприємстві: важливі аспекти. Аудитор України. 2015. № 4. С. 30-35.

**СУЧАСНІ ЗАХОДИ БРЕНДИНГУ
ПІДПРИЄМСТВА СПОРТИВНОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Васильєв Олексій Вікторович

доктор економічних наук,
професор кафедри управління та адміністрування

Горбаченко Анастасія Романівна,

магістрант

ННІ «Каразінська школа бізнесу»

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація. У сучасних умовах підвищеної конкуренції на ринку товарів і послуг бренд став необхідною умовою підтримки стабільної позиції фірми на ринку та одним із основних чинників підвищення конкурентоспроможності. Великі світові бренди володіють величезною значимістю для розвитку секторів економіки на міжнародному рівні. Бренди конкурують на ринках спортивного одягу, розробляють маркетингову стратегію враховуючи поточні стани на різних рівнях, розвивають торгову марку і реалізують товарну політику. Неможливо обґрунтувати розвиток брендингу компанії не оцінивши ефективність поточних стратегій розвитку. Він впливає на діяльність підприємства, розширення діапазону пошуку оптимальних управлінських рішень для подальшого розвитку підприємства на міжнародному рівні.

Ключові слова: бренд, брендинг, методологія, теоретичні аспекти брендингу, ефективність брендингу, лояльність споживачів, позиціонування, торгова марка.

Вступ та постановка проблеми. В умовах сучасної економіки необхідно підтримувати ефективність підприємств та закріпити їх чіткі позиції в конкурентному середовищі. Одним із факторів підвищення міжнародної конкурентоспроможності торгових марок є формування глобалізованої

маркетингової стратегії бренду. Поява брендингу, як одного з напрямків роботи бізнесу, сприяла зверненню уваги менеджменту на необхідність надання продукту або послуги емоційного підкріплення, деякого фактору, що працює з підсвідомістю споживача. Відповідно процес формування сильного бренду є стратегічно важливим та потребує посиленої уваги з боку керівництва підприємства.

Аналіз та дослідження публікацій. Високий темп розвитку міжнародної торгівлі, економіки та всеосяжної глобалізації привів представників швидкозорослих компаній та теоретиків менеджменту до необхідності зміщення фокусу їхньої уваги з самої організації на ті умови, в яких вона існує. Вчені досвідченим шляхом з'ясували, що зв'язок людини з продуктом набагато сильніший, якщо ґрунтується не лише на умовно раціональних судженнях про нього, а й на чуттєвому сприйнятті торгової марки, емоційному ставленні до компанії, яка пропонує цей товар. Саме структура і функції бренду є важливим аспектом у визначенні ефективності певних методологій і конкретних досліджень брендингу в сучасних умовах.

Мета статті. Аналіз підходів брендингу підприємства спортивної продукції Under Armour».

Виклад основного матеріалу. Людство стає свідком швидко зростаючої кількості брендів, що засновуються і функціонують як на світовому, так і на вітчизняному ринках, що прагнуть розвитку свого іміджу з повною довірою до їх запропонованих товарів або послуг. Бренд – це одна з форм бізнес-комунікацій. Щоб успішно управляти підприємством та доцільно вести бізнес справи, необхідно виділятися серед подібних продуктів або послуг.

«Ваш бренд — це те, що інші люди говорять про вас, коли вас немає в кімнаті», – як сказав власник Amazon, Джефф Безос [3]. У сучасному світі, завдяки рекламі та маркетингу, бренди стали значною частиною нашого способу життя і за рахунок цього спортивні бренди дають змогу кожній людині відчувати більш тісний зв'язок із своїми улюбленими спортсменами чи командами. тісний емоційний взаємозв'язок між споживачами та брендами

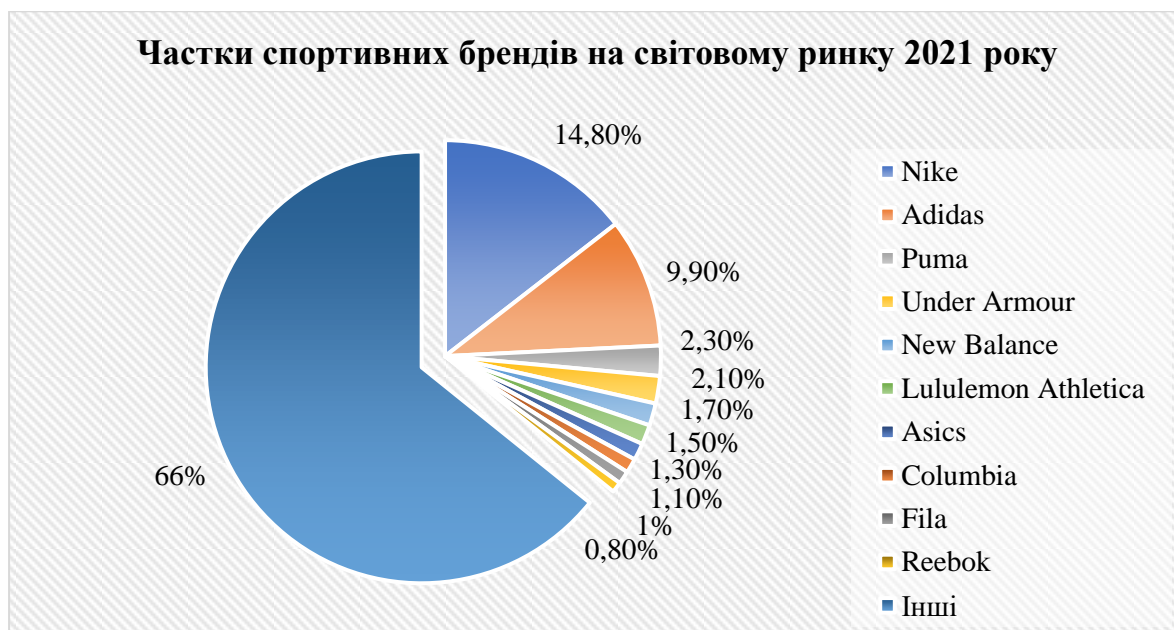

закріплює їхню позицію на світовому ринку.

Статистичні дослідницькі підрахували, що за 2021 рік глобальний ринок активного одягу приніс дохід у розмірі 366,22 млрд доларів [6].

Всесвітній ринок спортивного одягу і взуття зростає в арифметичній прогресії та очікуваний дохід від споживачів за 2025 рік може становити до 423,5 мільярдів доларів США [7].

На ринку лідирують північноамериканські та європейські компанії, які мають найвищі доходи від продажу з великим відривом від інших. Такими брендами є «Nike», який є світовим лідером у галузі спортивного одягу з часткою ринку 14,8%, за ним слідує «Adidas» та «Puma» з 9,9% та 2,3% відповідно, як наведено на рисунку 1. А ось після ТОП-3 найбільших по виторгу брендів світу став «Under Armour», який займає 2,1% долі ринку.

Рис. 1 – Частки найдорожчих спортивних брендів на світовому ринку 2021 року

Джерело: Складено автором за даними дослідницької компанії Euromonitor International.

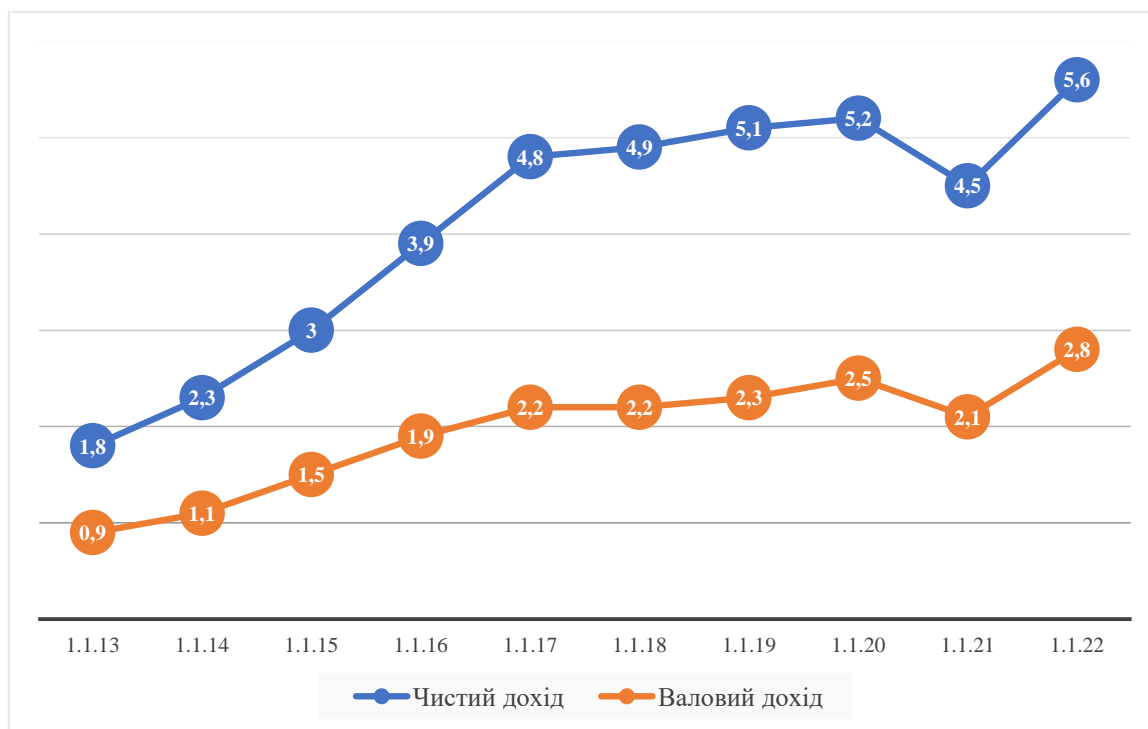
«Under Armour» – це американський бренд з виробництва технологічного спортивного одягу та взуття, представлений на міжнародному ринку, який заснован і розроблен спортсменом для спортсменів у 1996 році футболістом

Кевіном Планком.

Місія компанії – «зробити всіх спортсменів краще» завдяки слідуванню наступним принципам успішного брендингу: розробляти унікальні продукти із пристрасною заботою забезпечувати відмінний сервіс на всіх етапах і невпинно прагнути до інновацій [12].

Сильні бренди будуються на сильній культурі, що і зображує «Under Armour» – «кожен бренд повинен мати свою власну культуру, від якої залежить кожен продукт» [8].

Хоч і «Under Armour» сплачує великий відсоток податків порівняно з «Nike» і «Adidas», тому що більшість продажів відбувається саме в США, валовий дохід збільшується щорічно, що наглядно показано на рисунку 2.

Рис. 2 – Щорічний чистий і валовий дохід «Under Armour» 2012-2021 рр, млрд \$ США

Джерело: побудовано автором за даними [9; 5].

Пікова виручка «Under Armour» склала 5,6 мільярда доларів у 2021 році [4]. А опираючись на консолідовані звіти 2021 року про діяльність компанії «Under Armour» можна зробити висновок, що бренд забезпечив рекордну

виручку й прибуток.

У 2021 році виручка зросла на 27 % до 5,6 мільярда доларів, валовий прибуток збільшився на 210 базисних пунктів до 50,3 %, а операційний прибуток досяг 486 мільйонів доларів і закінчили рік з грошима у розмірі 1,7 мільярда доларів [2]. Перевіреною управлінською структурою визначення стратегій, яка дозволяє порівнювати ефективність брендингу відносно конкурентів, є SWOT-аналіз, що виявляє внутрішні (сильні і слабкі сторони) та зовнішні фактори (можливості та загрози).

Таблиця 1

SWOT-Аналіз публічного підприємства «Under Armour»

<p>Сильні сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Широкий асортимент і висока якість продукції. 2. Кваліфікована і досвідчена робоча сила. 3. Спонсорство різних видів спорту. 4. Сильна дистриб'юторська мережа. 5. Міцне фінансове становище. 6. Цифрові фітнес-додатки. 7. Інновації у високотехнологічних продуктах. 8. Мільярдні обороти компанії і зростання вартості акцій.	<p>Слабкі сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Обмежена міжнародна диверсифікація. 2. Молода компанія. 3. Високі ціни. 4. Надмірно зосереджений на професійних атлетах. 5. Надмірна залежність від ринку Північної Америки. 6. Значна частка продажів від великих оптових клієнтів.
<p>Можливості:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищений інтерес до продукції через дитячу зацікавленість до відомих спортивних команд. 2. Підвищення споживчого інтересу до простору електронної комерції. 3. Розширення продуктової лінійки за рахунок за межі спорту. 4. Захоплення незвіданих міжнародних ринків. 5. Продаж безпосередньо клієнтам. 6. Швидке зростання галузі.	<p>Загрози:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Конкурентний тиск через вищу пізнаваність. 2. Розмитий імідж бренду через велику різноманітність товари. 3. Загроза приходу на ринок нових учасників. 4. Зміна поведінки та тенденцій клієнтів. 5. Підвищення тарифів через економічні кризи. 6. Замінники або імітація товарів. 7. Низька поінформованість про бренд.

Джерело: побудовано автором за даними [13].

Зміст таблиці 1 показує, що стратегія «Under Armour» спрямована на подолання загроз і недоліків, тому торгова марка активно нарощує свою глобальну присутність, зокрема намагаючись збільшити продажі в сегменті взуття [9]. Наразі «Under Armour» на ринку вже знаходиться 26 років, на кінець 2021 року товар продається вже більш ніж у 100 країнах світу, має понад 17 тисяч співробітників і керує більш ніж 435 виробництвами по всьому світі. Починаючи з 2008 року, компанія демонструє безперервне стрімке зростання з річного доходу менше 1 мільярда доларів США до понад 5,5 мільярда доларів США у 2021 році [11]. Незважаючи на те, як компанія стикається з різними ринковими загрозами, такими як вищі імпорتنі та експортні тарифи через сучасне положення у світі, вищу загрозу товарів-замінників та конкурентний тиск, який може негативно вплинути на конкурентну позицію компанії.

Таблиця 2

Аналіз TOWS публічного підприємства «Under Armour»

<p>Стратегії SO – Перспективи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Просування націлене на пізнаваність бренду за рахунок унікальної тканини. 2) Зростання іміджу бренду, використовуючи підтримку атлетів. 3) Легкий доступ до капіталу та підвищує довіру інвесторів. 	<p>Стратегії WO – Уразливість</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Використовуйте швидко зростаючі галузі, щоб завоювати частку ринку. 2) Відсутність міжнародної присутності, вийшовши на глобальні ринки 3) Інвестувати більше в дослідження та розробки, щоб збільшити продажі.
<p>Стратегії ST – Обмеження</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Використання кваліфікованої робочої сили для пошуку дешевших альтернатив для зменшення зростаючих витрат. 2) Використання технології та інновації для адаптації на зміни поведінки клієнтів. 3) Використання їх міцне фінансове становище і легкий доступ до капіталу для подолання тарифних бар'єрів. 	<p>Стратегії WT – Проблеми</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Зосередьтеся на інших сегментах, щоб відповідати мінливим поведінкою клієнтів. 2) Інвестиції в одержання патенту на продукти класу А для боротьби з конкурентами 3) Підробки унікальних продуктів 4) Використання низького торгового бар'єру для отримання міжнародних дистриб'юторів

Джерело: побудовано автором за даними таблиці 1.

Мета та пристрасть «Under Armour» до виробництва висококласного спортивного одягу, незважаючи на високі витрати, сприяють підвищенню лояльності бренду та клієнтів порівняно з продуктами конкурентів. Розширення компанією підрозділів продажу роздрібним клієнтам, в Інтернеті та на веб-сайтах, що підтримується технологічними змінами споживачів, забезпечує чудові засоби для просування продукту та маркетингу, що призводить до прибутковості, як видно з поточного фінансового стану компанії.

Постійне вдосконалення та створення інноваційних технологій для своєї продукції залишається основною стратегією компанії «Under Armour». Вона застосовує різні стратегії просування своєї продукції на ринку, завданнями яких є:

- Розширення своєї привабливості і продуктової пропозиції для задоволення потреб нових споживачів у жіночому та молодіжному сегменті.
- Зменшення своєї залежності від товарів для екстремальних погодних умов.
- Процвітання і намір збільшити свою частку на ринку за рахунок збільшення кількості торгових точок, що пропонують їхню продукцію.
- Розроблення рекламних кампаній за рахунок збільшення інвестицій.
- Отримати лояльність та задоволення клієнтів.

Приведені альтернативи неможливі без глобальної експансії. Спортивний бренд прийняв ринкову стратегію блакитного океану, яка включає прагнення до диференціації та недорогі стратегії для встановлення сильної конкурентної позиції на ринку.

Власна вартість бренду – один із важливих параметрів оцінки ефективності бренду. Проте такий підхід занадто односторонній: оскільки оцінка бренду ґрунтується суворо на аналізі грошових потоків, а не на споживчих перевагах, величезний вплив на її величину чинять коливання у діловому середовищі та зміна тенденцій у певних секторах економіки.

Інший підхід до оцінки ефективності бренду – оцінка норми повернення інвестицій у бренд (ROBI – Return Of Brand Investments). Це комплексна

методика, що дозволяє визначити, чи розумно витрачаються кошти, виділені на торгову марку, і чи вони приносять прибуток. Для використання цієї методики з параметрів оцінки виділяють кількісні (фінансова складова ролі марки, що виробляються щорічно) та якісні (пізнаваність та позиціонування марки, що виробляються раз на півроку).

Основним напрямком діяльності компанії є підвищення іміджу бренду. На підвищення пізнаваності якого витрачається більша частину свого маркетингового бюджету. Нещодавня вартість бренду «Under Armour» склала \$3,5 млрд. США. А на сам брендинг компанія направляє не менш 10% від чистого доходу [14].

Більш того у 2019 році компанія інвестувала близько 579 мільйонів доларів у свої рекламні стратегії, зосереджуючись на підтримці знаменитостей, спортивному партнерстві, онлайн-спілкуванні тощо, що допомогло затриматися на ринку спортивних товарів навіть у період річної пандемії із послідуєчими наслідками [15].

У 2020 році дохід «Under Armour» від оптових каналів знизився на 25%, тоді як прямі продажі клієнтам зросли на 2% до 1,8 мільярда доларів [10], що говорить про успішну реалізацію клієнтських стратегій.

Ці рекомендації, якщо вони будуть виконані належним чином, позитивно вплинуть на майбутнє «Under Armour» і допоможуть зберегти конкурентну перевагу. Але для цього необхідно розробити швидшу систему оцінки та контролю, яка необхідна для управління виробництвом, витратами, якістю та ліцензуванням. Над чим вже працює всесвітня команда спортивного бренду «Under Armour» [1].

Обґрунтування ефективності брендингу для підприємства, що можливо розрахувати із застосуванням показника рентабельності бренду ROV та чистого прибутку для комплексної оцінки.

Цей показник розраховується за наступною формулою:

$$ROV = NI / BV \quad (1)$$

де:

ROB – рентабельність бренду;

NI – чистий прибуток підприємства;

BV – вартість бренду компанії.

Рентабельність активів – це коефіцієнт рентабельності, що визначає, скільки прибутку компанія може отримати від своїх активів. Іншими словами - показує наскільки ефективним є керівництво компанії в отриманні прибутку від своїх економічних ресурсів або активів на їхньому балансі. ROA - 10,88%, згідно із представлених даних. Відповідно за допомогою останнього запропонованого показника стає можливим оцінити повну рентабельність спортивного бренду «Under Armour»: $ROB = (360 \text{ млн } \$ \text{ США} / 350 \text{ млн } \$ \text{ США}) * 100\% = 102,8 \%$.

Висновки. Лояльність до торгової марки є важливою в наші дні, оскільки клієнти мають багато альтернатив, що їх можуть задовольнити. Провідні та амбітні спортивні бренди завжди знаходяться в конкурентному середовищі й бачать значно більші можливості. Зростання індустрії спортивного одягу обумовлене тим, що споживачі, які дбають про своє фізичне здоров'я, шукають відповідне обладнання та спорядження для своїх активних тренувань, тим самим забезпечуючи збільшення попиту на спортивні товари. «Under Armour» в даний час є публічною компанією і за підтримки впливових спортсменів та Голлівуду вона перетворилася на одне з найвідоміших імен у сфері спортивних товарів.

Щоб бути конкурентоспроможними серед різноманітних виробників спортивного взуття та одягу як на місцевому, так і на зовнішньому ринках необхідні наступні вдосконалення:

- Створення продуктів, більш бажаних серед споживачів, особливо у категоріях товарів для жінок та дітей.
- Підвищення міжнародної пізнаваності та присутності бренду.
- Використовувати зусилля з масового маркетингу, але врівноважуйте їх масштабнішими ініціативами щодо створення бренду та цифровими засобами, такими як електронна комерція та соціальні мережі.

- Підтримувати постійний прогрес команди «Under Armour».
- Укласти більше угод зі спортсменами та командами;
- Посилити інтеграцію своїх фітнес-послуг у продукт і звернутися до ринку, який використовує його програму, не купуючи обладнання компанії;
- Підвищити свої зусилля, щоб вийти на інші ринки, окрім США;
- Вийти на ринок для більшої кількості видів спорту, прагнучи задовольнити їхні особливі потреби.

Рентабельність досліджуваного бренду дорівнює 102,8 %, що каже не тільки про повну окупність, але й про залишок в 2,8%, яким було б доречно ризикнути при зміні напрямку існуючих стратегій «Under Armour». Ефективність брендингу характеризує співвідношення отриманого ефекту та витрат за його здійснення і є «свого роду ціною чи платою досягнення цього результату». Оцінка економічного ефекту розвитку брендингу зазначила доцільність змін від конструктивних стратегій до стратегій розширення і диференціації, котрі мають в арсеналі різноманіття методів реалізації. Даний аналіз показує, що «Under Armour» є однією з провідних компаній з виробництва спортивного одягу, який створив сильний імідж бренду на ринку завдяки своєму сильному портфелю продуктів, ефективним та множинним каналам розповсюдження, цифровим додаткам та процесам забезпечення якості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Assessment Report of Strategic Management Department of Management Sciences COMSATS University Islamabad Abbottabad Campus May-2020. URL: <https://www.studocu.com/row/document/comsats-university-islamabad/strategic-management/under-armours-strategic-audit/8508661>.
2. Corporate culture. URL: <https://about.underarmour.com/en/investors/corporate-governance.html>.
3. Goodreads quote. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/7383200-your-brand-is-what-other-people-say-about-you-when#:~:text=%E2%80%9CYour%20brand%20is%20what%20other%20people%20>

say%20about%20you%20when,re%20not%20in%20the%20room.%E2%80%9D.

4. Market research. URL: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/active-wear-market>.
5. Net revenue of Under Armour worldwide from 2008 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/259174/net-sales-of-under-armour-worldwide/>.
6. Size of the activewear market worldwide from 2020 to 2027. URL: <https://www.statista.com/statistics/613169/size-of-the-global-sportswear-market/>.
7. Strategic Management Case 2: Under Armour. URL: [https://www.academia.edu/37708715/Strategic Management Case 2 Under Armour](https://www.academia.edu/37708715/Strategic_Management_Case_2_Under_Armour).
8. The New Strategic Brand Management, Jean-Noël Kapferer, 2008, p. 183.
9. Thomas, L. 2021. Under Armour pursues plans to break ties with some retailers in push for more profitable sales. cnbc. Retrieved 15 September 2021, from <https://www.cnbc.com/2021/02/10/under-armour-reiterates-plans-to-break-ties-with-some-retailers-shares-rally.html>.
10. Under Armour Financial Statements 2009-2022 | UA . URL: <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/UA/under-armour/financial-statements>.
11. Under Armour Financials Summary. URL: <https://pitchbook.com/profiles/company/12156-76#overview>; <https://www.zippia.com/under-armour-careers-11999/revenue/>.
12. Under Armour. URL: http://www.humsci.auburn.edu/cads/futureofmaking/logos/UNDER_ARMOUR.pdf.
13. URL: <https://www.mbaskool.com/brandguide/lifestyle-and-retail/15934-under-armour.html>.
14. URL: <https://www.trefis.com/data/companies/UA,,NIKE/no-login-required/h7NWWUiS/Under-Armour-vs-Nike-A-Detailed-Comparison>.
15. Vizard, S. Under Armour shifts strategy to invest in product and brand. Marketing Week, 2021. URL: <https://www.marketingweek.com/under-armour-marketing-brand-strategy/>.

**РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО
МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ**

Гонтарева Ірина В'ячеславівна

д.е.н., професор кафедри маркетингу,
менеджменту та підприємництва

Кагадій Дмитро Сергійович

Студент

Харківський національний університет

ім. В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація. В статті розглянуті особливості банківського маркетингу та його значення для діяльності банківських установ. Наведено його актуальні визначення та мета. Визначені причини застосування механізмів банківського маркетингу. Розглянуті елементи створення маркетингової стратегії банку. Охарактеризовані особливості розвитку банківського маркетингу в Україні.

Ключові слова: банківський маркетинг, комплекс маркетингу, конкурентна боротьба, маркетингова стратегія банку, ринок банківських послуг.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток банківської системи України змушує банки запроваджувати нові технології, створювати продукти та послуги. Причиною цьому є підвищення рівня конкурентної боротьби, що змінює методи реалізації збутової політики банку. Загострення конкуренції спонукає банки розробляти нові стратегії та методи розвитку власної маркетингової діяльності. Під час розвитку фінансового та грошово-кредитного ринків не втрачає своєї актуальності та є дуже значимим застосування різноманітних маркетингових інструментів в банківській діяльності. В умовах зростаючої міжбанківської конкуренції, банківські установи повинні застосовувати все більший спектр різноманітних фінансових інструментів для

гарантування стабільної діяльності та стійкості, а також підтримувати здатність для пристосування до будь-яких змін в навколишньому банківському середовищі. Банківський маркетинг є системою, що направлена на реалізацію стратегічних цілей банку, досягнення позитивного економічного результату діяльності, а також задоволення потреб своїх клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти банківського маркетингу розглядаються в дослідницьких працях таких науковців: А. Донських, А. Ятченко, В. Руделіус, В. Ткачук, В. Харабара, В. Скорик, І. Лютий, Л. Крючко, Л. Курбацька, Л. Романенко, Н. Дуброва, О. Стрельченко, Р. Безус, Р. Грешко, С. Єгоричева та ін.

Роботи згаданих науковців дають можливість сформулювати теоретичні аспекти, що пов'язані з процесом розвитку та становленням банківського маркетингу як науки, а також визначити напрямки розвитку та його вплив на ринок банківських послуг.

Метою статті є визначення ролі та значення банківського маркетингу в діяльності банків, формуванні методології його застосування. Визначення подальших напрямків розвитку банківського маркетингу, беручи до уваги світовий досвід.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком зростає актуальність застосування принципів маркетингу в банківській діяльності. В основі банківського маркетингу покладено принцип максимального задоволення потреб споживачів, що призводить до підвищення кінцевого економічного результату діяльності.

Маркетингова діяльність банків спрямована на залучення більшої кількості фінансових ресурсів та розробку нових способів задоволення потреб клієнтів і залучення більшої кількості клієнтів. Часто банківський маркетинг визначається як стратегія банку, котра вимагає значної підготовки, аналізу всіх показників діяльності банку та злагодженої і кваліфікованої роботи всіх підрозділів організації [1].

На думку Л. В. Романенко, банківський маркетинг – це «філософія,

стратегія й тактика банку, що спрямовані на ефективне задоволення потреб, запитів і сподівань, вирішення проблем існуючих і потенційних банківських клієнтів шляхом успішної реалізації на ринку банківських продуктів, які враховують тенденції розвитку ринку та приносять користь суспільству завдяки управлінню активами й пасивами, прибутками і витратами, ліквідністю банку, рівнем ризику його операцій» [2, с. 148].

Значення банківського маркетингу передбачена низкою завдань, які він здійснює:

1. Аналіз фінансового ринку, потенціалу конкурентів та фінансовий стан і можливості майбутніх клієнтів;
2. Пошук та обробка інформації, яка необхідна для створення маркетингової стратегії банку;
3. Дослідження, розрахунок та нейтралізацію ризиків, шляхом проведення досліджень ринку та створення заходів мінімізації ризику;
4. Покращення ефективності застосування фінансових ресурсів банку, що спричинить підвищення майбутніх прибутків;
5. Забезпечення гарної конкурентоспроможності банку;
6. Професійна розробка та подальший розвиток іміджу банку. Аналіз клієнтських поглядів стосовно банківського продукту. Підтримання надійної репутації банку. Проведення різноманітних рекламних компаній, а також співпраця із засобами масової інформації;
7. Постійні намагання по розширенню асортименту банківських продуктів та послуг, що здатні задовольняти будь-які потреби клієнтів. Застосування ринкових цін на нові продукти;
8. Постійний аналіз кон'юнктури ринку банківських послуг. Готовність до змін в навколишньому середовищі, вміння швидко реагувати та можливість адаптуватись.
9. Застосування до деяких клієнтів банку індивідуального підходу. Використанням особливих умов по наданню банківських послуг [3].

Для того щоб запровадити маркетинг в систему управління банком

необхідно розробити детальну стратегію подальшої діяльності банку, яка передбачатиме визначення довготривалих та короткотривалих цілей розвитку, місію, тактичних цілей з урахуванням змін навколишньому банківському середовищі [4, с. 170].

Застосування банківського маркетингу обумовлене рядом причин: загострення міжбанківської конкуренції в фінансовому секторі та сфері залучення фінансових ресурсів; підвищення конкурентної боротьби в сфері послуг, що регулюються державою; розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, що впливає на збільшення масштабів банківської діяльності; інтернаціоналізація ринку банківських послуг, шляхом проникнення іноземного капіталу в банківський сектор, іншими словами, глобалізація банківської конкуренції [5, с. 65].

Маркетингова стратегія банку повинна створюватися на основі глобальних цілей банку або з їх урахуванням. Процес створення стратегії банківського маркетингу полягає у визначенні довготривалих цілей, детального аналізу банківського середовища, а також проведення SWOT-аналізу. Аналіз сильних і слабких сторін є дуже важливим у визначення реальних можливостей банку, оскільки розроблювана стратегія повинна бути здійсненна, для цього необхідно мати актуальні та правдиві дані стосовно діяльності банку. Потім розпочинається безпосередньо розробка стратегії та планування комплексу маркетингу, що включає в себе продуктову політику, цінову політику та збутову політику.

Мета банківського маркетингу передбачає створення оптимальних умов для успішної реалізації банківської діяльності з урахуванням мінливого навколишнього середовища, а також розробки заходів для вдалої конкурентної боротьби та збільшенню прибутковості банку. Планування заходів для привернення уваги потенційних клієнтів до банківського продукту.

На думку Ю. С. Майорової, ринкові відносини мають особливий розвиток, результатом посилення конкурентної боротьби є поява нових маркетингових технологій та інструментів. Тобто відбувається розвиток

банківського маркетингу на новому рівні, поряд з ним розвиваються і безпосередньо банки [6, с. 35].

Комплекс маркетингу являє собою сукупність факторів, що супроводжують процес отримання споживачем банківського продукту на всіх стадіях його створення [7, с. 86].

Маркетингова теорія Ф. Котлера слугує гарною основою для визначення сутності та особливостей банківського маркетингу. В теорії виділяються концепції: виробничого, товарного, збутового, традиційного і соціально-етичного маркетингу [8, с. 60].

Започаткування і подальший розвиток банківського маркетингу в Україні розпочався на початку 90-х років ХХ ст. після створення банківської системи. Слід зазначити, що розвиток банківського маркетингу в світі розпочався майже на 50 років раніше ніж в Україні. Головною відмінністю розвитку є те, що банківський маркетинг в Україні мав пройти весь шлях свого розвитку за 20 років, в той час як в світі на це було приблизно 50 років.

Темпи та якість застосування банківського маркетингу зумовлено сучасним станом розвитку банківської системи України. Підсилення конкуренції відчувається майже у всіх сферах банківського сектору. Перевагою в процесі розвитку банківського маркетингу в Україні є те, що вітчизняні банки не повинні шляхом спроб та помилок розробляти провідні технології, вони можуть запозичити вже створені технології у іноземних банків - партнерів.

Сегментація банківських продуктів має важливе значення для реалізації банківського маркетингу. Детальний аналіз клієнтських можливостей і вподобань, конкурентів, а також власних показників відіграють суттєву роль в утриманні ринкових позицій банком. Аналіз банківського ринку повинен враховувати специфіку банківських механізмів формування та функціонування капіталу, існування мультиплікаційного ефекту в процесі кредитування, його впливу на банківські прибутки тощо [9].

Банківська діяльність в Україні активно регулюється та регламентується зі сторони держави. Існує великий перелік відповідних законів та нормативів,

що регламентують діяльність банків, спрямованих на забезпечення їх стабільної роботи. Крім цього періодично проводяться різноманітні тестування банків на стійкість, аналіз активів, тощо. В основу маркетингової діяльності українських банків закладено використання зарубіжного досвіду. Як показала практика, поки що українська модель маркетингу досить примітивна, оскільки вона не пов'язана зі значним і глибоким вивченням ринку. Більшість банків, включаючи й ті, які йдуть шляхом універсалізації діяльності, в кращому випадку проводять найпростішу відсоткову політику, орієнтуючись на ставки кількох найбільших банків. В Україні розвиток маркетингу в промисловості та у сфері банківських послуг відбувався одночасно і в дуже складних кризових умовах, що характеризується відсутністю досвіду, методологічних розробок, кваліфікованих спеціалістів та інформаційного середовища [10, с. 37].

Висновки. Отже, банківський маркетинг застосовується як механізм пошуку нових ринків банківських продуктів для задоволення потреб споживачів. Реалізація механізму банківського маркетингу передбачає чітке усвідомлення стратегічних цілей банку, забезпечення шляхів їх реалізації, реальну оцінку власних можливостей та достатність фінансових ресурсів для повноцінного функціонування. В умовах стрімкого розвитку банківської системи України та загострення конкурентної боротьби, розвиток маркетингової діяльності банків має величезне значення. Що передбачається створенням спеціалізованих маркетингових підрозділів, удосконалення методів дослідження ринку, розробка маркетингових стратегій, досягнення позитивного результату та здобуття максимального прибутку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Д'яконова І.І. Розвиток системи банківського маркетингу за умови реалізації концепції ризик-орієнтованого нагляду / / І.І. Д'яконова. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/58663/6/D%e2%80%99iakonova_Rozvytok_systemy_bankivs_koho.pdf;jsessionid=1F65BE9A0FC3C13D3D9B3E975CFAF203

2. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг / Л.Ф. Романенко – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 344 с.
3. Радченко О. В. Особливості маркетингу в банках України //Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. - № 2 (14) – с.264-266.
4. Семенюк Л. П. Маркетинговий підхід до управління ефективністю банківської діяльності / Л. П. Семенюк // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. - 2016. - Вип. 1. - С. 165-176.
5. Шабага Т. М. Маркетингова стратегія комерційного банку / Т. М. Шабага, А. О. Бунін // Бізнес-навігатор. - 2016. - № 2. - С. 63-67.
6. Майорова Ю. С. Банковский комплекс маркетинга. Журнал "ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика". Выпуск № 1. 2012. С. 32—42.
7. Маркетинг у банку: навчальний посібник / за заг. ред. проф. Т. А. Васильєвої; Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко, І. О. Школьник та ін.; Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2014. 353 с.
8. Котлер Ф., Келлер К. Л., Павленко А. Ф. та ін. Маркетинговий менеджмент: Підручник – К.: Видавництво «Хімджест», 2008. – 720 с
9. Ковальчук С.В. Маркетинг у банку : курс лекцій / С. В. Ковальчук. Хмельницький : ХНУ, 2005. – 198 с.
10. Вовчак О. Д. Банківська справа : навч. посібник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 560 с

**СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**

Гудзь Марина Вікторівна

проф., д.екон.н.

Галушка Юлія Романівна

магістр

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність є важливим каталізатором економічного зростання як на рівні підприємства, так і країни в цілому. В умовах ринкової економіки організації отримали доступ до зовнішніх ринків та можливість займатися зовнішньоекономічною діяльністю, яка в процесі здійснення може викликати труднощі або ж, навпаки, надавати певні переваги. Вихід на зовнішні ринки сприяє активізації зростання виробництва, максимізації прибутку, доступу до ресурсів, ринків збуту, різноманітних переваг, сприятливих умов господарювання та економічних ефектів розвитку. В сучасних нестабільних умовах функціонування світового ринкового середовища виникає необхідність дослідження стану зовнішньої торгівлі агропромислового сектору України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішня торгівля, агропромисловий комплекс, експортні операції, імпорتنі операції, сальдо зовнішньої торгівлі, зовнішньоторговельний оборот, коефіцієнт покриття імпорту експортом

Відповідно до Закону України від 16.04.1991 № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність» [1]: важливим різновидом зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля, складовими якої є експортно-імпорتنі операції.

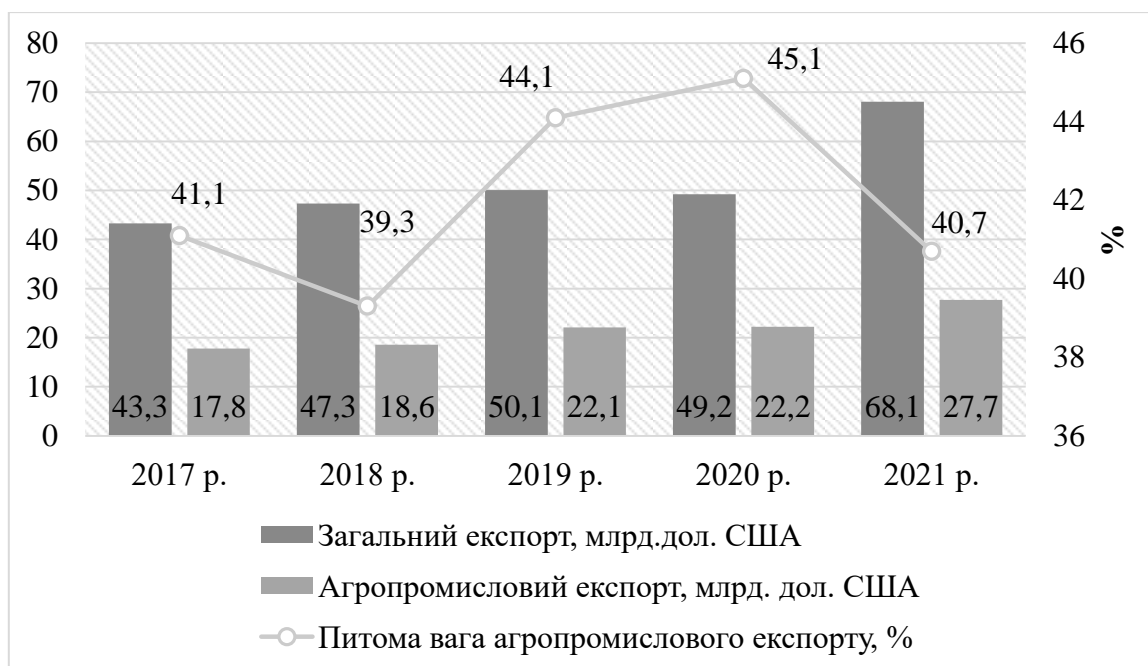
Агропромисловий комплекс України сьогодні є однією з найбільш значущих і великих галузей економіки, що пов'язано з наявністю в країні великого природно-кліматичного потенціалу для активного розвитку, а також необхідністю формування високого рівня продовольчого самозабезпечення країни. АПК України включає галузі, що мають тісні економічні та виробничі взаємозв'язки й спеціалізуються на виробництві агропромислової продукції, її переробці та зберіганні, а також забезпечують сільське господарство та переробну промисловість засобами виробництва. Агропромисловий сектор підтримує багато галузей економіки, відіграє важливу роль для національного доходу та позиції країни на міжнародній арені. Україна має потужний агропромисловий потенціал, сприятливі природні умови та розвинену транспортну мережу для здійснення зовнішньоторговельних операцій на світовому ринку сільськогосподарської продукції, що в майбутньому зможе допомогти їй подолати економічні кризи та стати на шлях економічного зростання.

Таким чином, дослідження експортно-імпортних операцій агропромислового комплексу України є надзвичайно важливим і актуальним, адже даний сектор є незмінним основним бустером економіки країни.

У структурі зовнішньої торгівлі України агропромисловий експорт займає найбільшу дохідну частину, що демонструє динаміка обсягів загального і агропромислового експорту України (рис. 1). Загальний експорт поступово зростає щороку, ілюструючи приріст на 57,3% в 2021-му році у порівнянні з 2017-м роком. Будь-яке зниження показників в 2020 році пов'язане з розповсюдженням пандемії COVID-19, яка стала справжнім викликом для функціонування як внутрішніх, так і зовнішніх ринків. В цілому, можна виділити наступні тенденції динаміки експорту агропромислового комплексу:

- 1) має позитивну динаміку упродовж досліджуваного періоду, в 2021-му році експорт становив 27,7 млрд. дол. США, в той час як у 2017-му році – 17,8 млрд. дол. США, отже демонстрував приріст на 55,6%;
- 2) складав значну частину загального експорту, але не демонстрував

стабільності в динаміці питомої ваги. Станом на 2021-й рік питома вага знизилась на 0,1%, тобто повернулась до значення 2017-го року.

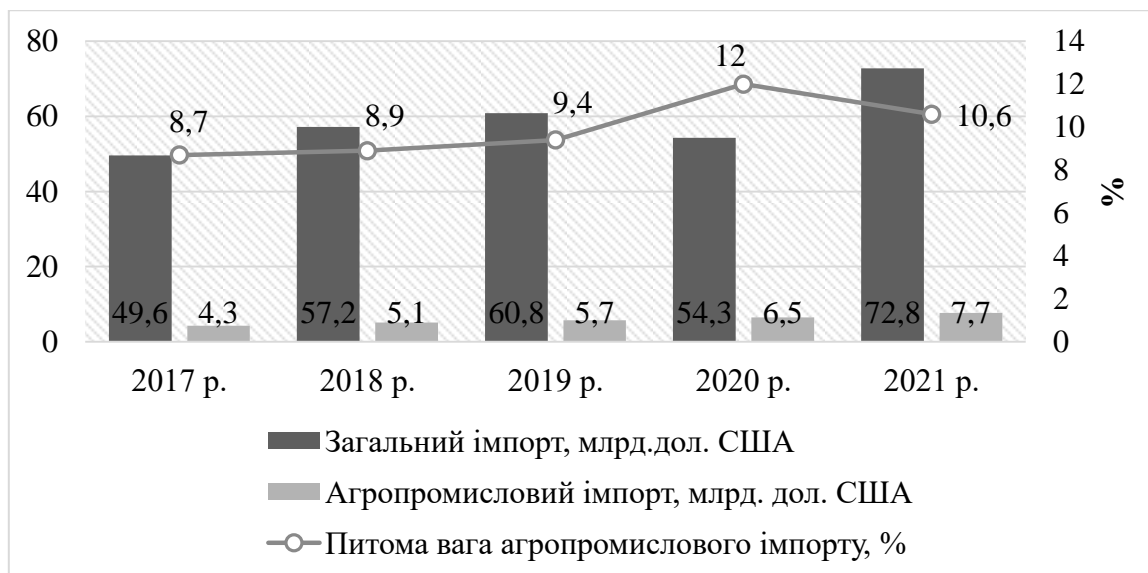
Рис. 1 – Динаміка обсягів загального і агропромислового експорту України, 2017 – 2021 рр.

Джерело: складено і розраховано на основі [2;3]

Розглядаючи імпорتنу складову зовнішньої торгівлі, можна побачити, що агропромисловий сектор не займає найбільш вартісного місця в її структурі (рис. 2). Загальний імпорт поступово зростає щороку, маючи в 2021-му році приріст на 46,8%, у порівнянні з 2017-м роком. Агропромисловий імпорт демонструє наступні тенденції:

1) має позитивну динаміку упродовж досліджуваного періоду, його значення в 2021-му році складало 7,7 млрд. дол. США, а на початку періоду в 2017-му – 4,3 млрд. дол. США, отже, приріст становив 79,1%;

2) аналогічну зростаючу динаміку ілюструє питома вага агропромислового імпорту відносно загального, але в 2021-му році сільськогосподарський імпорт вперше показав тенденцію до зниження. Не зважаючи на це, аграрний імпорт в 2021-му році збільшив свою частку на 21,8% в порівнянні з 2017-м роком.

Рис. 2 – Динаміка обсягів загального і агропромислового імпорту України, 2017 – 2021 рр.*

*Джерело: складено і розраховано на основі [2;3]

Визначити значення агропромислового сектору для зовнішньоекономічної діяльності України можна за допомогою аналізу динаміки основних показників розвитку зовнішньої торгівлі: зовнішньоторговельного обороту, сальдо зовнішньої торгівлі, коефіцієнта покриття імпорту експортом (табл.1). За результатами дослідження можна виявити наступні закономірності:

1) загальний зовнішньоторговельний оборот демонстрував позитивну динаміку, за винятком 2020-го року, коли він дещо знизився. Але у 2021-му році показник різко збільшився аж до 140,9 млрд. дол. США, таким чином, він зріс на 51,7% в порівнянні з 2017-м роком. Аграрний зовнішньоторговельний оборот виключно зростав упродовж 2017-2021 рр. і його приріст склав 60,6%;

2) загальне сальдо зовнішньої торгівлі стабільно залишалось негативним, в період 2017-2019 рр. його від'ємне значення стрімко зростало, аж до 2020-го року, коли воно почало скорочуватись. Станом на 2021-й рік зменшилось на 24,8% в порівнянні з 2017-м роком. Аграрне сальдо упродовж досліджуваного періоду завжди мало позитивне значення, до того ж, демонструвало тенденцію до зростання, за виключенням 2020-го року, коли

воно дещо знизилось. В 2021-му році знову збільшився і навіть перебільшив значення 2017-го року на 48,4%;

3) загальний коефіцієнт знижувався в період 2017-2019 рр., але в 2020-му році почав збільшуватись, а в 2021-му році приріст його значення склав 6,9% в порівнянні з 2017-м роком. Упродовж досліджуваних років, коефіцієнт так і не склав одиниці, отже загальні доходи від експорту не перекривають витрати на імпорт. Аграрний коефіцієнт виявився досить нестабільним. Найменше значення мав у 2020-му році, в 2021-му році дещо підвищився, але все одно скоротився на 13% в порівнянні з 2017-м роком. Не дивлячись на це коефіцієнт постійно мав значення більше одиниці, тобто зовнішню торгівлю сільськогосподарськими товарами можна вважати збалансованою.

Таблиця 1

Основні показники розвитку загальної і агропромислової зовнішньої торгівлі в період 2017-2021 рр.

Показник	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Загальний зовнішньоторговельний оборот, млрд. дол. США	92,9	104,5	110,9	103,5	140,9
Агропромисловий зовнішньоторговельний оборот, млрд. дол. США	22,1	23,7	27,9	28,7	35,5
Сальдо зовнішньої торгівлі, млн. дол. США	-6 342,4	-9 852,6	-10 745,6	-5 144,3	-4 770,8
Агропромислове сальдо зовнішньої торгівлі, млн. дол. США	13 455,6	13 556,4	16 408,2	15 681	19 962
Загальний коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,87	0,83	0,82	0,91	0,93
Агропромисловий коефіцієнт покриття імпорту експортом	4,13	3,68	3,86	3,41	3,58

*Джерело: складено і розраховано за [2-3]

Таким чином, проведене дослідження підтвердило первинне значення агропромислового комплексу для зовнішньоекономічної діяльності України. Особливої уваги заслуговує те, що саме експорт сільськогосподарських товарів стабільно має значну частку питомої ваги в структурі загальної зовнішньої торгівлі, яка в розрізі досліджених показників виявилась менш стабільною і

демонструвала не таку позитивну динаміку. Експортно-імпортні операції агропромислового комплексу можна вважати збалансованими, постійно зростаючими і такими, що розвиваються.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/959-12> (дата звернення: 30.11.2022).
2. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення: 30.11.2022).
3. Державна служба статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.11.2022).

**РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ
ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ НА ДЕРЖАВНОМУ І
КОРПОРАТИВНОМУ РІВНЯХ**

Дендеберя Дарина Олександрівна
Студентка 4-го курсу
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

Анотація: робота присвячена процесу іноземного інвестування в економіку України, його масштабам, структурі та ефективності цього процесу. Досліджено теоретичні засади процесу іноземного інвестування. Визначено оцінку ефективності процесу іноземного інвестування в економіку України, а також його якісний та кількісний аналіз. Окреслено шляхи підвищення інвестиційної привабливості економіки України.

Ключові слова: іноземне інвестування, прямі іноземні інвестиції, інвестиційна привабливість, якісний та кількісний аналіз інвестування.

Однією з важливих проблем в Україні є стабілізація економіки і підвищення її ефективності. Забезпечення соціально-економічного розвитку країни пов'язано з нарощуванням та ефективним використанням інвестиційних ресурсів. Нестача внутрішніх фінансових ресурсів та відсутність бюджетного фінансування спонукають до пошуку нових напрямів залучення капіталу, у тому числі й іноземних інвестицій.

Іноземні інвестиції, зокрема прямі, є важливим джерелом капіталовкладень у розвиток країни та впровадження інноваційних технологій у виробництві і управлінні. Одним із важливих чинників є розробка напрямів покращення інвестиційного клімату та шляхів підвищення активності інвестиційного процесу, враховуючи європейський вибір України.

Іноземне інвестування як економіко-правова форма інвестування - це вкладення іноземним інвестором в об'єкти господарської та інших видів діяльності іноземних інвестицій, що розташовані на території іншої країни, з метою отримання прибутку, що здійснюється в межах спеціального правового режиму, складовими якого є гарантії захисту прав і законних інтересів іноземних інвесторів, реєстрація іноземних інвестицій, надання іноземним інвесторам пільг, встановлення низки обмежень.

Прямі іноземні інвестиції – це довгострокові вкладання нерезидентами матеріального й нематеріального капіталу в національну економіку з метою одержання підприємницького прибутку та встановлення контролю над об'єктом інвестування на основі системного інституціонального забезпечення.

Визначальним для руху прямих іноземних інвестицій є інвестиційний клімат в країні. Прямі іноземні інвестиції, згідно з визначенням, дозволяють здійснювати контроль за діяльністю підприємства. Проте контроль може бути марним через несприятливі умови навколишнього середовища в середині країни. Реальність забезпечення контролю, а значить і прибутковість прямих іноземних інвестицій залежить від наявності в країні належного інвестиційного клімату - сукупності політичних, економічних, юридичних, соціальних, побутових умов, які визначають ступінь ризику інвестицій та їх прибутковість.

Проаналізувати інвестиційну діяльність будь-якої країни, України в тому числі, можна на основі цілої низки показників. Зокрема одним з них та найбільш основним чинником, що визначає надходження інвестицій, є індекс інвестиційної привабливості держави в цілому.

Індекс інвестиційної привабливості у 2016 році становив 2,88 в першому кварталі та 2,85 – у другому. У 2017 році цей показник дещо зріз та становив 3,15 в першому кварталі та 3,03 у другому. У 2018 році він трішки зріз в першому кварталі, проте скоротився в другому до 3,07 балів із 5 можливих. У 2019 Індекс знову впав до 2,85 у першому кварталі та 2,95 – у другому. У 2020 році також спостерігається негативна динаміка: в першому кварталі Індекс становив 2,51. У другій половині 2020 року Індекс інвестиційної привабливості

України знизився до 2,40 балів із 5 можливих. При цьому, оцінка динаміки бізнес-клімату продовжує падати. В 2021 році у першому кварталі становив 2,84, в другому – 2,73. Отже, бачимо, що ситуація є мінливою. Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України у першій половині 2022 року знизився на 0,56 балів з 5 можливих – до 2,17, що є найнижчим значенням з 2013 року. Все це спричинене повномасштабною війною в Україні, і це, в свою чергу, дуже впливає на інвестиційні потоки [1, с. 9-10].

Якщо розглянути обсяги іноземного інвестування за накопичувальним підсумком, то станом на 1 січня 2016 році прямі іноземні інвестиції становили \$31,2 млрд, в 2017 році - \$31,6 млрд, у 2018 році цей показник становив \$32,9 млрд. На початку 2019 року прямі іноземні інвестиції в Україну становили \$32,9 млрд. 1 січня 2020 року прямі іноземні інвестиції в Україні становили \$35,8 млрд, що виявилось лише на 8,8% більше показника початку 2019 року. На початку 2021 року прямі іноземні інвестиції в Україні становили \$34,9 млрд. На початок 2022 року – 42,5 млрд дол. [2, 3].

Проаналізувавши динаміку обсягу іноземного інвестування, маємо, що до 2021 року була негативна тенденція до зменшення. В 2020 році інвестиції становили -868 млн. дол. США, тобто відтік прямих іноземних інвестицій перевищував надходження. Пандемія COVID-19 нашкодила економікам країн всього світу, і Україна не стала винятком. Унаслідок пандемії ті цифри прямих іноземних інвестицій, які ми бачимо у країні за 2020 рік є найгіршими за 20 років. Проте в 2021 році ситуація покращилась і ПІІ становили вже більше 6,5 млн дол. [2, 4]

Щодо країн, які найбільше інвестували в економіку України у 2017 та 2020 роках, то у 2017 році найбільше грошей в Україну вклав Кіпр. На цю країну припало 20% всіх інвестицій або 506 млн дол. Трохи менше вклала Росія – 395,9 млн, Нідерланди – 262,5 млн, далі Велика Британія – 211,7 млн дол., а Німеччина – 119,3 млн дол.

У 2021 році ситуація дещо змінилась. В 2021 році найбільшим іноземним інвестором в Україну був Кіпр. Компанії, зареєстровані в цій країні,

інвестували в Україну 16,722 млрд доларів. На другому місці – Нідерланди (10,011 млрд доларів), на третьому – Швейцарія – 3,380 млрд доларів, далі Німеччина – 2,6 млрд доларів, Велика Британія – 2,5 млрд доларів. Зокрема, треба зазначити, що Кіпр та Британські Віргінські острови (Велика Британія) є одними з найбільших офшорних зон [4, 6].

Україна викликає особливий інтерес компаній у тих галузях, в яких яскраво виражені конкурентні переваги щодо національних компаній, тому з огляду якісного аналізу інвестиційної діяльності України, найбільше інвестицій надійшло в промисловість, сектори фінансів та страхування, операції з нерухомістю, торгівлю, ремонт авто- та мототранспорту та ІТ-галузь.

Аналіз галузей показує, що у 2015 році найбільше грошей було вкладено в розвиток фінансів і страхування (\$ 2,7 млрд). Друге місце за кількістю фінансових вливань зайняла ІТ-галузь (\$ 0,5 млрд). В оптову та роздрібну торгівлю було вкладено понад \$ 0,3 млрд. Трохи менше коштів надійшло в розвиток промисловості. В операції з нерухомістю було інвестовано \$ 0,1 млрд. У 2016 році у всіх цих областях збільшилася кількість інвестицій, зокрема, в промисловість - на 80%. У 2017 році відбувся значний відтік інвестицій з фінансового сектора (-54,4%) до \$ 1,3 млрд і сфери торгівлі (-66%) - менш \$ 0,2 млрд. У 2018 року фінансова сфера втратила ще 6% інвестицій, які протягом року склали \$ 1,2 млрд, промисловість було інвестовано \$ 0,3 млрд (-42%), ІТ-галузь - \$ 0,1 млрд (-22%). При цьому операції з нерухомістю зросли на 244% і отримали \$ 0,4 млрд фінансових вливань. На 236% збільшилися інвестиції в торгівлю і ремонт авто, які становили \$ 0,6 млрд. У 2019 інвестиції в сферу фінансових послуг просіли майже на чверть, але вдвічі збільшилися капіталовкладення в промисловість. У нерухомість почали вкладати на 46% менше (\$ 0,2 млрд), а торгівля і ремонт авто отримали на 65% менше інвестицій, ніж в попередньому році, повернувшись на позиції 2017 (\$ 0,2 млрд). У 2020 році прямі іноземні інвестиції були спрямовані до сфер фінансів і страхування, ІТ, а також професійної, наукової та технічної діяльності. Водночас найвищий відтік інвестицій був у сфері української

промисловості – майже 1,6 млрд доларів. До галузей, які також показали найбільш стрімке зростання в останні роки, а, отже, є найбільш цікавими для інвесторів, належать галузь інформаційних технологій (ІТ-галузь), сільське господарство, автомобільна промисловість, переробна промисловість і відновлювана енергетика [2].

Для залучення інвесторів в Україні введено ряд законодавчих стимулів, наприклад зелений тариф, операції з давальницькою сировиною, переваги для ІТ-фахівців тощо. Економіка України поступово лібералізується, пропонуючи одні з найвигідніших умов для здійснення інвестицій.

Проте Україна все ще має проблеми залучення іноземних інвестицій. До слабких сторін на корпоративному рівні можна віднести: складність введення бізнесу в Україні; несприятливе середовище для компаній; нестабільність банківської системи; ускладнення процесу діяльності підприємства податковим навантаженням; складне бізнес-середовище; низький рейтинг довіри інвесторів.

До слабких сторін на державному рівні можна віднести: законодавча база, яка забезпечує незначну безпеку (щодо інтелектуальної власності) та підтримку іноземних інвесторів, яка характеризується, серед іншого, поширенням корупції; високий державний борг (особливо зовнішній борг); нестабільна економіка, що характеризується високим рівнем інфляції; політична нестабільність, посилена з зовнішнім збройним конфліктом із Росією; відносно невисока привабливість України для іноземних інвесторів; бізнес-середовище, яке є складним для розуміння (особливо громіздкі та неефективні процедури оформлення), як це можна побачити на його 64-му місці у звіті Світового банку „Ведення бізнесу- 2020”.

В останні роки Україна намагається поліпшити свій бізнес-клімат та залучити іноземних інвесторів, що підтверджується десятками законів, прийнятих урядом президента Володимира Зеленського з цього приводу, включаючи декілька програм стимулювання (у тому числі п'ятирічне звільнення від податку на інвестиції понад 10 мільйонів доларів США на масштабні приватизаційні проекти, позики зі зниженими процентними

ставками, вищі норми амортизації основних фондів). У 2020 році уряд підтвердив, що залучення інвестицій є головним пріоритетом. Також в Україні існує національне агенство «УкраїнаІнвест», яке сприяє інвестиціям та працює як єдине ціле для інвесторів.

Вивчення стану інвестиційного клімату дозволяє запропонувати такий спектр для стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій: покращення інвестиційного іміджу країни; створити сприятливе середовище для ведення бізнесу; зменшити кількість документів та актів, які ускладнюють процес діяльності підприємства та перешкоджають розвитку малого і середнього бізнесу; забезпечення стабільності банківської системи та формування довіри до неї у громадян та інвесторів; мобілізацію вільних коштів підприємств і населення на інвестиційні потреби шляхом підвищення процентних ставок по депозитах і внесках; забезпечення миру в країні та сприяння злагоді; стимулювання інвестицій в депресивні регіони України; поглиблення інтеграційних процесів з Європейським Союзом та іншими всесвітніми організаціями.

Україна працює над створенням прозорого, послідовного регуляторного середовища. Регуляторні режими в Україні характеризуються суперечливими та обтяжливими нормативними актами, високим ступенем свавілля та фаворитизму в прийнятті рішень державними службовцями. Однак країна, як правило, рухається в правильному напрямку до більш чітких правил та добросовісної конкуренції. Також зусилля України щодо членства в ЄС, повинні сприяти загальній прозорості та правовій визначеності, оскільки Україна прагне створити правові та регуляторні системи, що відповідають міжнародним нормам. В умовах посилення конкуренції за прямі іноземні інвестиції у світі значно важливим стає застосування стимулюючих заходів для залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни-реципієнта. Спеціальні заходи податкового, фінансового та організаційного характеру покликані поліпшити загальний інвестиційний клімат в країні, посилити інвестиційну привабливість як національної економіки в цілому, так і її

окремих галузей і регіонів. Спеціальні заходи щодо стимулювання припливу іноземних інвестицій мають передбачати: зниження рівня оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями при перевищенні певного розміру інвестицій, збільшенні зайнятості; розвиток практики надання гарантій під іноземні кредити та страхування ризиків комерційними банками та їхніми об'єднаннями через створення для цього належної інфраструктури; розробку дієвих механізмів публічного контролю над наслідками діяльності іноземних інвестицій, вкладених на пільгових умовах, дотримання інвестиційних зобов'язань; запровадження обов'язкового контролю за походженням інвестицій, вивчення надійності інвестора; направлення зусиль для зміцнення міжнародного іміджу країни, широке розповсюдження інформації про її виробничий, технологічний, ресурсний потенціал та інвестиційні перспективи; заохочення іноземних інвесторів вкладати кошти в Україну, шляхом розробки відповідних програм розвитку; сприяння декриміналізації економіки та легкості введення бізнесу в Україні. Застосування названих концептуальних положень повинне сприяти встановленню партнерських стосунків української держави із зарубіжними інвесторами, переведенню їх в режим економічного прагматизму та усвідомленої взаємоповаги економічних інтересів, цінностей та пріоритетів.

Висновок. Прискорення надходження прямих іноземних інвестицій в економіку нашої країни повинно стати ключовим елементом державної політики та включати удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності; прозорість процесу приватизації; стимулювання залучення інвестицій в інтелектуальний капітал; розвиток корпоративного управління та формування позитивного іміджу країни для закордонних інвесторів в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонюк К. Г. Дослідження основних показників економічного розвитку України на ринку інвестицій. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. №1(91). С. 9-14. URL: <https://goo.su/QRz1a4U>. (Дата звернення: 28.11.2022).

2. Прямі іноземні інвестиції. Мінфін. URL: <https://goo.su/TAQy>. (Дата звернення: 28.11.2022).
3. Михайленко О. Г. Вплив іноземних інвестицій на розвиток економіки України в умовах глобалізації. Ефективна економіка: наукове видання. №7, 2020. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/7_2020/56.pdf. (Дата звернення: 28.11.2022).
4. Дніпропетровське інвестиційне агентство. Прямі іноземні інвестиції в Україні. URL: <https://goo.su/E0EN>. (Дата звернення: 28.11.2022).
5. Слово і Діло. Іноземні інвестиції в економіці України. URL: <https://goo.su/ZIMw3>. (Дата звернення: 28.11.2022).
6. Які країни вкладають в Україну найбільше. URL: <https://goo.su/S6Skt>. (Дата звернення: 28.11.2022).

**ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І
ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**

Ковальова Тетяна Володимирівна
к. е.н., доцент,
Тонконог Катерина Григорівна
Студентка
Харківський національний
автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

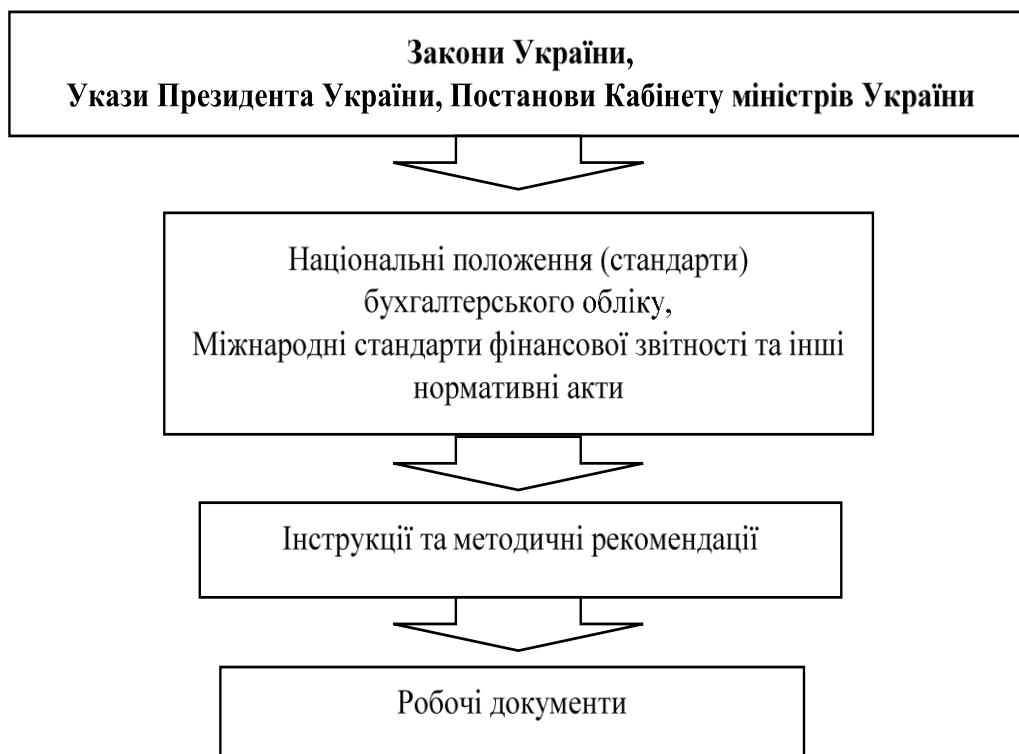
Анотація: в статті розглянуто питання нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні. Висвітлено підходи до ролі держави у вищезазначених питаннях в різних країнах світу. Визначено доцільним збільшення ролі професійних організацій бухгалтерів у процесі формування правового поля у сфері бухгалтерського обліку в Україні, шляхом запровадження комбінованого підходу до регулювання цих питань.

Ключові слова: нормативно-правового регулювання, бухгалтерський облік, облікова політика, фінансова звітність, національні стандарти.

Питання нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку вивчалось багатьма вітчизняним та зарубіжними вченими, це: Грицишен Д. О., Євокимов В. В., Легенчук С. Ф., Горецька Л. Л., Копилов В.А., Ловінська Л. Г., Кіреєв О. І., Ткач В. И., Ткач М. В., Шигун М. М., Петрук О.М., Свірко С. В., Рабошук А. В., Голов С. Ф., Гуляєв Н. С., Ветрова Л. Н., Малькова Т. Н., Макаренко І. О., тощо. Попри це питання нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності залишаються актуальними й сьогодні. Особливо гостро постає проблема закріплення на законодавчому рівні участі громадських професійних організацій бухгалтерів у розробці змін до нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та фінансової

звіності.

Бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства до його ліквідації (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні») [1]. Ведення бухгалтерського обліку в Україні регулюється системою нормативно-правових актів, які мають певну ієрархічну підпорядкованість (рис. 1).

Рис. 1. Нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку [2]

Від так, Господарський кодекс України [3] та Цивільний кодекс України [4] регламентують основи здійснення господарської діяльності підприємств, організацій і установ.

Основним законодавчим актом, який регулює питання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», прийнятий 16 липня 1999 р. В цьому Законі дається визначення бухгалтерського обліку, його об'єкта, встановлюються єдині правила бухгалтерського обліку для всіх підприємств незалежно від форм

власності та виду діяльності, визначаються правові засади регулювання, організації, ведення та систематичного обліку, його реєстрів, порядок оцінки майна та зобов'язань, привила складання та подання фінансової звітності в Україні [1].

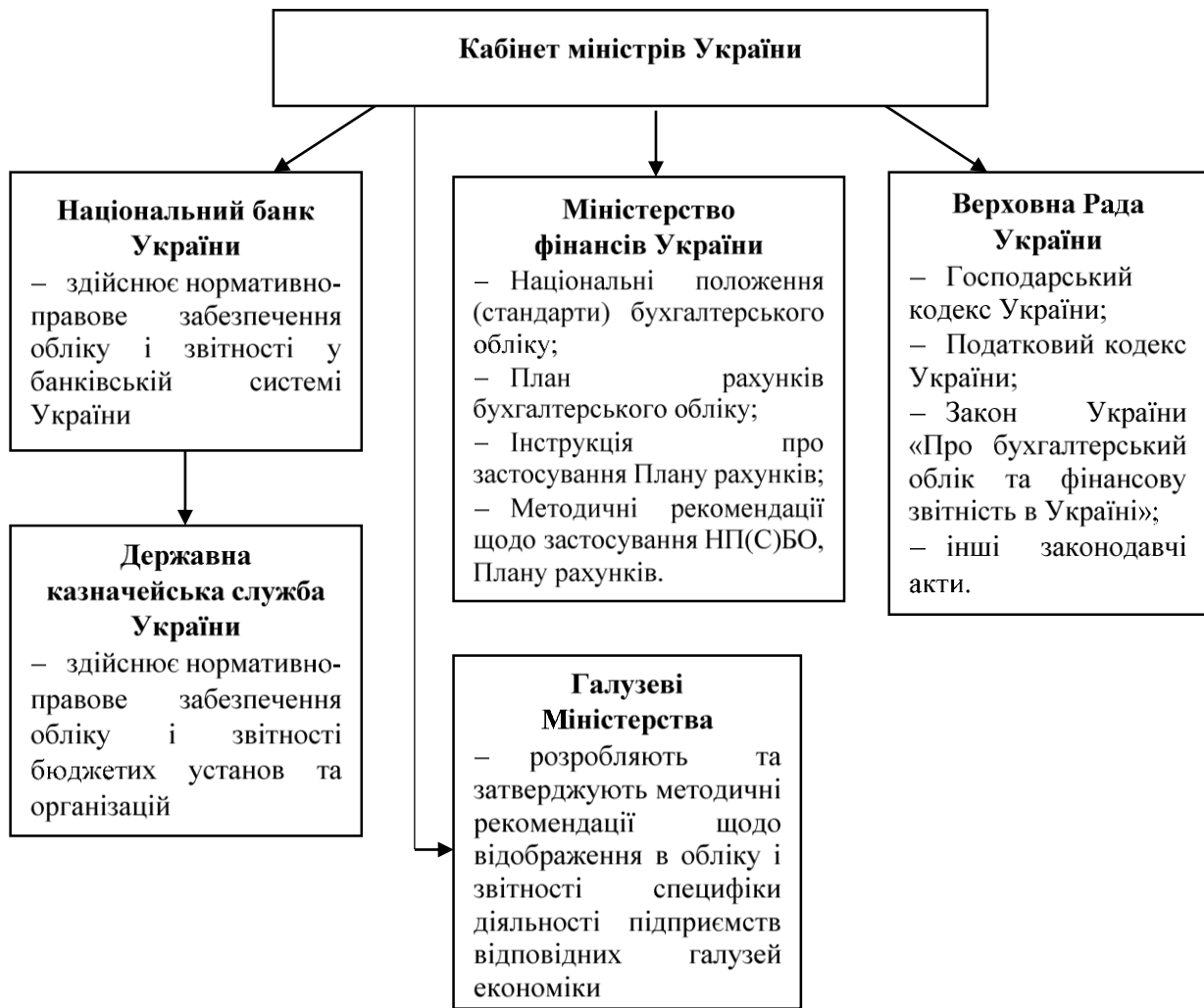
Так, статтею 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» закріплені норми, що дають змогу безпосередньо суб'єктам підприємницької діяльності самостійно встановлювати межі та форми ведення обліку для внутрішніх потреб управління, визначати облікову політику підприємства.

До нормативних документів, що регламентують особливості та аспекти ведення бухгалтерського обліку, відносять: національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, міжнародні стандарти фінансової звітності, плани рахунків бухгалтерського обліку та інші нормативні акти (накази, інструкції, тощо), що приймаються центральними органами спеціальної компетенції (Міністерством фінансів України, Національним банком України, Держкомстатом України та іншими відомствами).

Методичні рекомендації з ведення бухгалтерського обліку, спрямовані на роз'яснення певних аспектів ведення обліку та складання звітності, або з врахуванням особливостей та потреб певних видів діяльності.

На підставі нормативних документів, розроблених і затверджених державними органами, на підприємствах розробляють робочі документи щодо організації та ведення бухгалтерського обліку та застосування облікової політики.

Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку та звітності підприємств в Україні здійснюється державою через постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента, Закони України, прийняті Верховною радою України, накази Міністерства фінансів України та інші нормативно-правові акти (рис. 2).

Рис. 2 Система нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні [2, с. 41- 48]

Як засвідчує світова практика, нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку може здійснюватися із застосуванням наступних підходів:

- макроекономічний, за якого регулювання здійснюється державними органами;
- мікроекономічний, за якого регулювання здійснюється громадськими професійними організаціями;
- комбінований [5, с. 916].

Макроекономічний підхід застосовується в різних країнах світу.

Так, наприклад, у Франції розробкою нормативно-законодавчих актів, що регулюють бухгалтерський облік займається Національна рада з бухгалтерського обліку, у Японії – Рада з питань бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів, в Іспанії – Інститут бухгалтерів та аудиторів при Міністерстві економіки і фінансів, у Швеції – Рада з бухгалтерських стандартів, яка знаходиться під контролем Міністерства юстиції [5, с. 916].

Мікроекономічний підхід до нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку застосовують, зокрема, в США, Великобританії, Канаді, Австралії. Відтак, в цих країнах професійним організаціям бухгалтерів надано повноваження самостійно розробляти національні стандарти бухгалтерського обліку, що дає можливість своєчасно реагувати на сучасні виклики для модернізації системи бухгалтерського обліку і звітності. Відтак, державні урядові органи не беруть участь у вирішенні питань методологічного, методичного та організаційного забезпечення бухгалтерського обліку і звітності [5, с. 916].

Так, наприклад, у США розробленням національних стандартів обліку займаються Американський інститут дипломованих громадських бухгалтерів, Комітет зі стандартів фінансового обліку, Комісія з цінних паперів і бірж [5, с. 916].

У Великобританії працює Консультаційний комітет бухгалтерських організацій, до складу якого входять Інститут дипломованих бухгалтерів Шотландії, Інститут дипломованих бухгалтерів Англії та Уельсу, Інститут дипломованих бухгалтерів з управлінського обліку, асоціація дипломованих бухгалтерів, Інститут дипломованих бухгалтерів державних фінансових організацій [5].

Повноваження щодо розроблення національних стандартів бухгалтерського обліку в Австралії надано Інституту дипломованих бухгалтерів Австралії, у Канаді – Канадському інституту дипломованих бухгалтерів [5, с. 916].

Слід зауважити, що застосування мікроекономічного підходу до

нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку і звітності вимагає наявності авторитетних професійних організацій, які користуються відповідною довірою з боку державних органів та суб'єктів господарювання.

Застосування комбінованого підходу до регулювання обліку і звітності дає можливість поєднати інтереси держави з врахуванням позиції на вирішення актуальних проблем професійних організацій бухгалтерів та аудиторів.

Через специфіку системи нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні представники громадських професійних організацій, компанії, які згідно з законодавством зобов'язані складати звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), аудиторські компанії, тощо, можуть брати участь у процесі формування нормативно-правових актів у сфері бухгалтерського обліку через членство у дорадчих органах при Міністерстві фінансів України. Однак, практичне залучення професійних організацій до законотворчого процесу в сфері бухгалтерського обліку мізерне, що в свою чергу підтверджує факт розробки та визначення облікової політики на рівні держави.

Від так, на сьогодні в Україні застосовується макроекономічний підхід до нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку, за якого головна роль належить державі. Проте законодавчо визначено, що основною метою нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні є встановлення для всіх суб'єктів господарювання єдиних правил ведення обліку та складання звітності, які б гарантували і захищали інтереси користувачів.

Отже, з метою надання можливості відстоювати власні інтереси на етапі прийняття або внесення змін до нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку захисту інтересів різних груп користувачів доцільно запровадити комбінований підхід до нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку. У цьому контексті постає проблема визначення на законодавчому рівні участі професійних організацій бухгалтерів та аудиторів у процесі вдосконалення системи нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку і звітності як окремого суб'єкта, що висловлює позиції

професійної спільноти бухгалтерів та аудиторів, а також власне бачення вирішення актуальних проблем щодо вдосконалення системи бухгалтерського обліку та звітності в Україні.

Варто зазначити, що реформування бухгалтерського обліку через формування нових підходів до його нормативно-правового регулювання є об'єктивним процесом в розвитку соціально-економічних відносин та супроводжується реформуванням всієї економічної системи. Адже, система нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку є настільки ж важлива, як і правове забезпечення соціально-економічних відносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

2. Бухгалтерський облік (частина II): Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 6.050100 «Облік і аудит» / За ред. доктора економічних наук, професора В. Ф. Максимової. – Одеса: ОНЕУ, 2013. – 324 с.

3. Господарський кодекс України: № 436-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

4. Цивільний кодекс України: № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

5. Засадний Б. А. Вдосконалення системи нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/153.pdf.

ВПЛИВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Костюк О. В.

здобувач вищої освіти
юридичного факультету
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова

Крушинська А. В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту,
фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький

З 2014 року в Україні діє безвізовий режим. Багато громадян вирішили знайти кращої долі з-за кордоном. Дехто виїхав назавжди, але найбільший відсоток трудових мігрантів. Люди виїжджають з-за кордон щоб покращити свій матеріальний стан.

Трудова міграція існувала з часів незалежності держави. Хтось вирушав на заробітки в США, Росію чи Канаду. Але швидкий відтік робочих кваліфікованих кадрів набув масового характеру з настанням безвізового режиму перетину кордону.

В країни Європи почали мігрувати молоді економічно-активні громадяни. Так за 2014-2015рр. паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформили 3616271 особа (за даними державної міграційної служби України). З них більше 2.5млн осіб були трудовими мігрантами. Це майже вдвічі більше ніж за 2012-2013роки [5].

Ситуація серед бізнесу теж тривожна. В 2013році в Україні офіційно зареєстровано 659 великих підприємств. В 2014 їх поменшало - 497. А протягом 2015 року в Україні залишилось лише 423 великих підприємства. Також, зменшилась кількість середніх підприємств. В 2014 року в Україні налічувалось більше 18тисяч підприємств. Проте на початок 2016року їхня кількість

скоротилась до 15.2 тисячі. Одним із факторів, які посприяли на зменшення кількості підприємств є дефіцит трудових ресурсів в країні. Багато людей, які працювали на великих та середніх підприємствах, й мали високі посади теж почали мігрувати. Вагомий аргумент - більша заробітна плата [1].

За даними міністерства фінансів України, в 2014 році, середній розмір заробітної плати в державі дорівнював 3470 гривень. Що в еквіваленті до іноземних валют дорівнювало 220 доларів чи 180 євро. В Польщі пропонували від 800 євро з наданням житла [4].

Наразі, через повномасштабне вторгнення покинули країну молоді економічно-активні громадяни, які через постійну загрозу їхньому життю і здоров'ю не бажають тут перебувати.

Усі ці фактори безпосередньо позначаються на економіці країни. Закриття підприємств, скорочення робочих місць, дефіцит кваліфікованих кадрів та збільшення тіньового сектору економіки - це все наслідки трудової міграції. Отже, з плином часу усі ці фактори посприяють на валовий внутрішній продукт країни. В свою чергу, це призведе до знецінення гривні на валютному ринку. Й при таких обставинах купівельна спроможність населення України буде падати, відповідно до встановлених мінімальних прожиткових мінімумів доходів громадян та мінімальних заробітних плат. Всі ці процеси будуть ще більше спонукати українців мігрувати для пошуку більшої заробітної плати.

Також, падіння валового внутрішнього продукту призведе до дестабілізації економіки країни.

Міграція трудових ресурсів супроводжується й збільшенням постійних дотацій з бюджету на фінансування соціальної сфери. Адже, відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", економічно-активні громадяни забезпечують пенсією громадян похилого віку. Й тому, держава постійно збільшує видатки на соціальне забезпечення, що супроводжується перевантаженням державних дотацій на регулювання соціального забезпечення населення, який закріплений в Конституції України

як гарантований кожному громадянину чи особі без громадянства[2].

Через зменшення валового внутрішнього продукту, збільшення видатків на соціальну сферу та інші видатки, які є гарантованими державою, потрібно закрити "дірку" в бюджеті. Через малу кількість державних заводів та виробництв, великий тіньовий сектор, й трудову міграцію населення, держава не може покрити витрати на гарантовані кожному права. Через це з'являється необхідність збільшити зовнішні позики та кредити. Це збільшує боргові зобов'язання країни.

Так, станом на 30 вересня 2022 року державний та гарантований державою борг України становив 3 587,38 млрд грн або 98,10 млрд дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 2 224,33 млрд грн (62,00% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 60,83 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 1 363,06 млрд грн (38,00%) або 37,27 млрд дол. США [3].

Державний борг України становив 3 236,76 млрд грн (90,23 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 88,51 млрд дол. США. Державний зовнішній борг становив 1 945,44 млрд грн (54,23% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 53,20 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 1 291,32 млрд грн (36,00% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 35,31 млрд дол. США [3].

Гарантований державою борг України становив 350,62 млрд грн (9,77%) або 9,59 млрд дол. США, в тому числі: гарантований державою зовнішній борг- 278,89 млрд грн (7,77%) або 7,63 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 71,73 млрд грн (2,00%) або 1,96 млрд дол. США.

Протягом вересня 2022 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 2,62 млрд грн. та у доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 0,07 млрд дол. США [3].

Звичайно, не можна говорити, що борги України ростуть лише через трудову міграцію населення. Зараз в країні відбувається війна, й тому більшість коштів йде на утримання й забезпечення оборони держави, але саме міграція робочої сили створює передумови щодо збільшення боргу країни.

Трудова міграція має й позитивний фактор. Це приплив іноземної валюти в державу, але ці суми значно менші, аніж кошти, які позичає держава для фінансування всіх сфер. Податок на додану вартість значно менший, аніж податки на доходи, які людина сплатила б, якщо працювала офіційно в Україні. Тому не можна стверджувати, що трудова міграція це добре. Адже без отриманих податків, потрібно шукати інші джерела, які могли б принести кошти, що значно послаблює економіку країни.

Держава, таким чином, втрачає кількість надходжень в бюджет країни. Що надалі, призведе до ще більше позик та кредитів.

Трудова міграція частково покращує матеріальне становище громадян та їхніх сімей, але це ніяк не впливає на економіку України. Потрібні рішучі дії збоку держави. Створення економічних стимулів посприяло б поверненню частини громадян держави, що в подальшому посприяло піднесенню економіки країни.

Отже, трудова міграція безпосередньо впливає на економіку України. Вона не лише створює дефіцит кваліфікованих кадрів, але й зменшує кількість підприємств, змінює валовий внутрішній продукт країни та зменшує купівельну спроможність громадян. Впливає на соціальну, економічну та політичну сфери діяльності. Трудова міграція зменшує надходження в казну та змушує державу постійно брати позики та кредити.

Тому важливо щоб держава боролась з нею. Створила економічні стимули, які могли би залишати громадян на своїй території. До таких економічних стимулів можна віднести:

- 1) гідна оплата праці
- 2) надання страхових послуг
- 3) пенсійне забезпечення

4) різного роду соціальні гарантії

5) дотримання вимог чинного законодавства з боку держави та роботодавців.

Створення сприятливих умов для економічно-активних громадян зможе зберегти трудові ресурси країни й посприяти поверненню українців з-за кордону для відбудови держави. Тому, держава в першу чергу зацікавлена у цьому, адже після війни потрібно буде відновити всі розбиті будинки, дороги, інфраструктуру та знищені підприємства. Без необхідної кількості трудових ресурсів країни відбудувати все буде вкрай складно, тому діяти потрібно рішуче й на рівні законодавства встановлювати справжні соціальні гарантії та стимули для трудових мігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз статистичних показників розвитку підприємництва в Україні. URL: <https://platforma-msb.org/analiz-statystychnyh-pokaznykiv-rozvytku-pidpryyemnytstva-v-ukrayini-u-2015-rotsi/>

2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

3. Міністерство Фінансів України. Статистична інформація боргу держави. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>

4. Середня заробітна плата в Україні за 2014 рік. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2014/>

5. Статистичні дані державної міграційної служби України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ МЕТОДІВ АУДИТУ

Кривоніс Олександра Євгенівна
студентка спеціальності «Облік і оподаткування»
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна

Постанова проблеми. З розвитком інформаційних технологій тісно пов'язане функціонування і створення інформаційних систем в менеджменті. Загалом це стосується і такого економічного напрямку роботи як аудит. Адже в умовах сучасних інформаційних систем важко залишатись осторонь. Разом з тим розвиток інформаційних технологій наразі відбувається дуже швидкими темпами, при яких ні аудит, ні будь-який інший напрям економічної роботи, котрий використовує такі системи, не може функціонувати ефективно без використання відповідних технічних засобів. Таким чином на сьогоднішній день є досить актуальним і потребує належної уваги питання комп'ютерних технологій аудиту в умовах розвитку сучасних інформаційних систем.

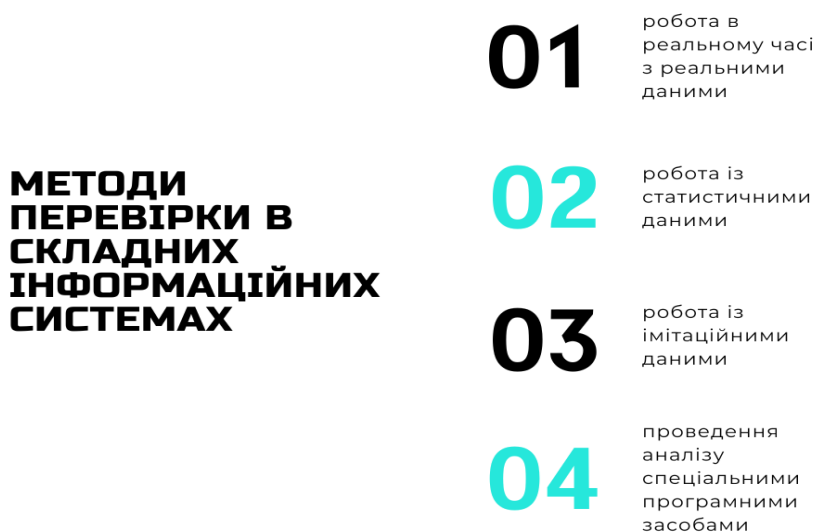
Метою даної статті є дослідження особливостей проведення аудиту в середовищі застосування комп'ютерних технологій, переваг і недоліків систем автоматизації аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі автоматизації аудиторської діяльності в своїх дослідженнях приділяли значну увагу як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких: Е. Чамберс, К. Кловз, Г. В. Федорова, В. Ю. Лісіна, О. Редько, Г. Давидова, С. В. Івахненко, Л. О. Терещенко, Б. В. Кудрицький та ряд інших. Проте дослідження сучасного стану практики аудиторської роботи дозволяє стверджувати, що проблемам використання комп'ютерних інформаційних технологій, зокрема спеціалізованого програмного забезпечення для вдосконалення процесу аудиту

та аудиторської роботи в цілому, приділяється недостатня увага.

Виклад основного матеріалу досліджень. Міжнародним стандартом №401 «Аудит в середовищі комп'ютерних інформаційних систем» та низкою відповідних Положень про міжнародну аудиторську практику регламентується проведення аудиту за допомогою використання комп'ютерних систем. Дані нормативні документи розкривають різні аспекти проведення аудиту в середовищі комп'ютерних інформаційних систем, дають оцінку аудиторських ризиків, також встановлюють вимоги до знань аудиторів про ці системи. Встановлення стандартів і надання рекомендацій про процедури, котрі потрібно використовувати при проведенні аудиту в умовах комп'ютерних інформаційних систем – головна мета вказаних нормативів [2].

За дослідженнями В.П. Завгороднього можна виділити чотири групи засобів і методів, які застосовують для аудиторської перевірки в складних інформаційних системах (рис. 1).

Рис. 1. Групи методів перевірки в складних інформаційних системах

За таким поділом відбувається відокремлення комп'ютерного аудиту від механізованого. Всі великі світові аудиторські компанії зараз працюють за такою схемою. Комп'ютерна техніка в Україні сьогодні є лише допоміжним інструментом під час проведення аудиту і в самому процесі аудиторської перевірки використовується зовсім рідко. Така ситуація пов'язана з чималою

кількістю причин, основними з яких є значні капіталовкладення, необхідність спеціальних знань та велика різноманітність облікових систем обробки даних, що їх використовують підприємства-клієнти.

Сьогодні найактуальнішими для українського бізнесу є такі концепції КІСП, як MRPII і ERP, що практично стали світовими стандартами. Вони становлять собою набори загальних правил, які сформувались відповідно на початку 80-х і 90-х років XX ст. Американським товариством з управління виробництвом і запасами (American Production and Inventory Control Society - APICS), яке об'єднує провідні американські компанії [1].

Новітні автоматизовані системи організації виробництва та логістики беруть свій початок від систем планування потреб у матеріалах MRP, які з'явилися наприкінці 60-х – початку 70-х років 20 століття. Вони спрямовані на вирішення проблем, які зараз актуальні для українських підприємств. А саме: облік потреби в сировині, матеріалах та управління збутом готової продукції. Таким чином, за допомогою цих систем можна планувати закупівлю або виробництво всіх компонентів кінцевого продукту, оцінювати матеріальні запаси з урахуванням незавершеного виробництва [1].

В нинішні часи програмне забезпечення в роботі аудиторів представлено пакетами прикладних програм і проблемно орієнтованого призначення та спеціальними інформаційними програмами.

Проведення аудиту в умовах автоматизованих систем обліку залежить від таких факторів:

- рівня автоматизації бухгалтерського обліку та контролю;
- наявності методик проведення автоматизованого аудиту;
- ступеня доступності облікових даних, складності обробки інформації [3].

Зважаючи на це власні характеристики системи обробки даних мають велике значення, бо вони впливають на тип внутрішнього контролю, ступінь розробки бухгалтерської системи, вибір виду перевірок, на основі яких визначається характер, обсяги і тривалість аудиторських процедур.

ВИДІЛЯЮТЬ КІЛЬКА РІВНІВ ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРА В РОБОТІ АУДИТОРА

01

формування
робочих документів
аудитора,
підготовка запитів,
оформлення
результатів аудиту

02

пошук і
обробка
інформації в
правовій
базі

03

визначення рівня
суттєвості,
аудиторської
вибірки,
розрахунок
аудиторського
ризик

Рис. 2. Рівні застосування комп'ютера в роботі аудитора

При цьому аудиторів використовують прикладні програми Microsoft Word, Microsoft Excel, спеціальні програми, перевіряють сайти нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та суб'єктів господарювання. Існує набагато менше програмного забезпечення для автоматизації аудиту, ніж комп'ютерного програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку. Це пов'язано з тим, що автоматизація функцій управління набагато складніша, ніж бухгалтерського обліку. Цим пояснюється низький рівень їх використання в роботі аудитора.

Найчастіше використовують такі вітчизняні програми для проведення перевірок: Prime Expert, Audit Expert, Project Expert, AuditXP «Комплекс Аудит», «ІНЕК:АФСП», «АБФІ-Предприятие». Вказані програмні продукти мають вбудовані алгоритми розрахунків, формування, планування, аналізу вибірки, вибір виявлених порушень і автоматичної побудови результатів аудиту, аудиторського звіту та висновку [5].

Головні переваги використання спеціалізованого програмного аудиторського забезпечення:

- якісне планування аудиторської перевірки та скорочення кількості аудиторських процедур;
- зменшення робочої трудомісткості;

- зменшення строків перевірки;
- підвищення якості проведення аудиту;
- можливість оцінки ступеня аудиторського ризику і суттєвості помилок та чіткої організації і методики проведення аудиту;
- поглиблене дослідження стану обліку суб'єкта господарювання;
- детальна оцінка системи внутрішнього контролю;
- контроль за якістю перевірки [4].

Визначено три типи програмного аудиторського забезпечення:

- програмні засоби комп'ютерного аудиту;
- програмні засоби підтримки аудиторських процедур;
- пакети прикладних програм загального і проблемно-орієнтованого призначення [5].

Принципова відмінність автоматизованого аудиту полягає в тому, що сучасні аудитори мають можливість перевіряти всю сукупність, аналізуючи весь набір бухгалтерських документів або рахунків, створюючи певний вид операцій або залишків на рахунках, а не покладаючись на одну вибірку [4].

Ключовим модулем в автоматизованій інформаційній системі аудиту повинен бути модуль перевірки. Реєстрацію системи можна розділити на два напрямки:

1) Система імпортує дані з автоматизованої системи бухгалтерського обліку підприємства, яке перевіряється, виконує всі розрахунки так само, як і система бухгалтерського обліку, але з використанням налаштувань аудитора, і порівнює результати з результатами, отриманими від підприємства;

2) Дані, імпортовані з автоматизованої системи бухгалтерського обліку підприємства, порівнюються з певними шаблонами, які є правовими нормами, внутрішніми нормами підприємства, показники плану, типові операції та впровадження, список типових помилок, статистика попередніх перевірок [5].

Питанням використання програмного забезпечення для аудиту зараз серйозно займаються компанії всіх сфер промислової діяльності (банки, страхові компанії тощо). Однак у сфері інформаційних технологій не

розроблено досконалого програмного продукту, здатного максимально автоматизувати роботу аудиторів. Існуючі програмні продукти мають багато істотних недоліків, серед яких:

- численні аудиторські процедури, не всі з яких використовуються в реальній роботі аудиторів;
- формалізована послідовність аудиторських процедур;
- суворі методології аудиту не враховують специфіку кожного виду діяльності, досвід та навички аудиторів;
- відсутність можливості оновлення процедурної конфігурації через постійні зміни законодавства щодо нормативного та податкового обліку;
- висока вартість програмних продуктів значно переважає корисні ефекти від їх використання [4].

При проведенні аудиту в комп'ютерному середовищі аудитори повинні оцінити стан підприємства та перспективи використання сучасних інформаційних технологій. При цьому аудитори повинні оцінювати якість використовуваних програмних продуктів, рівень підготовки користувачів програм, технічне обслуговування та технічну підтримку програм, рівень розподілу обов'язків при використанні баз даних, права доступу паролів, стандарти захисту даних і захист від вірусів [3].

Висновки. Сучасні інформаційні системи мають досить широкий спектр можливих застосувань при проведенні аудиту. Кожна конкретна система відповідає конкретному завданню, тому їх використання повинно базуватися на глибокому розумінні як теоретичних складових роботи, так і її технічних аспектів.

Ситуація, що склалася з рівнем автоматизації аудиторської роботи в Україні, загалом не є бажаною, значно знижує конкурентоспроможність вітчизняних аудиторських фірм порівняно з іноземними транснаціональними компаніями та перешкоджає подальшому розвитку внутрішнього аудиту.

Це обумовлено низкою факторів. Одним з них є те, що більшість раніше використовуваних програм є продуктом країни агресора. Наприклад система 1С

«Турбо Аудит». Тому постає питання розробки власного програмного забезпечення. Для якого потрібне фінансування іноземних компаній, що на даний момент дуже складно реалізувати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаренко Н. В. Аналіз програмного забезпечення для проведення аудиту / Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.6
2. Бутинець Ф. Ф, Малюга Н. М., Петренко Н. І. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Моногр. і За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця, — Житомир: ЖДТУ, 2004. — 564 с.
3. Кушнар'юв А. Проблеми автоматизації аудиту / А. Кушнар'юв // Аудитор України. – 2007. – № 8. – С. 5-7.
4. Русіна Н. В. Використання програмного забезпечення в аудиті / Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2011, вип. 20, ч. I
5. Фабіянська В. Ю., Бельдій А. М. Комп'ютерний аудит в Україні в контексті вимог європейського законодавства

УДК : 330.34:334.716

DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-219-226

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ЧИННИКИ

Кужель В. В.

директор, доцент, к. е. наук

Николюк Н. П.

заступник директора з навчальної роботи

Опалко К. С.

Кужель Р. В.

викладач - методист

завідувач навчально – методичної лабораторії

ВСП Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу

Уманського НУС

Анотація Вітчизняна аграрна галузь є найважливішою національної економічної системи. Її стабільний та ефективний розвиток сприяє вирішенню проблем щодо забезпечення населення країни якісним продовольством та ефективному розвитку національної економіки, міжнародних торгово-економічних відносин. З огляду на це, актуальним питанням є вдосконалення організаційних та економічних механізмів розвитку аграрного бізнесу, здатного забезпечити створення передумов розвитку різних форм суб'єктів господарювання аграрного бізнесу, спрямованих на стимулювання розвитку їх економічного потенціалу.

Ключові слова: аграрний бізнес сільськогосподарські підприємства селянські фермерські господарства особисті селянські господарства анкетування.

Результати. Теоретичні та практичні напрацювання щодо обраного дослідження свідчить, що від ступеня впливу різноманітних чинників на діяльність різних господарюючих суб'єктів господарювання аграрного бізнесу

залежить формування конкурентоспроможної та ефективної аграрної галузі в цілому. З метою уточнення та оцінки ступеня впливу чинників, що визначають структурні зрушення у розвитку різних форм суб'єктів господарювання аграрного бізнесу Черкащини, узагальнені результати дослідження учасників виробничої сфери та господарюючих структур, складено ренкінг, тобто список об'єктів, який можна упорядкувати за будь-якими з наявних ранжуючих показників. На відміну від рейтингу, це не зафіксована форма або методика розрахунку, а база даних для отримання всіх варіантів ранжування [1]. Від ступеня впливу різноманітних чинників на діяльність різних господарюючих суб'єктів залежить формування конкурентоспроможної та ефективної аграрної галузі. З метою уточнення та оцінки ступеня впливу чинників, що визначають структурні зрушення у розвитку різних форм господарювання суб'єктів аграрного бізнесу Черкаської області, досліджено і обґрунтовано результати анкетного опитування суб'єктів різних організаційно – правових форм господарювання галузі, співставлено ренкінг аналізованих чинників, що визначають вектор розвитку різних форм суб'єктів аграрного господарювання, що дає змогу стверджувати, що сучасне вітчизняне сільське господарство функціонує під впливом комплексу різноманітних обставин, а саме напрямів та заходів державного регулювання та їх фінансової підтримки з боку держави, що забезпечує нівелювання впливу проблем і чинників на розвиток та позитивні результати функціонування багатокладного сільського господарства країни.

Розвиток вітчизняної аграрної галузі характеризується диференціацією як суб'єктів, так і районів у межах окремих регіонів за роллю окремо взятої форми господарювання суб'єктів аграрного бізнесу у виробництві сільськогосподарської продукції, їх відмінними рисами та результативністю господарської діяльності. В Черкаській області, активно функціонують представники всіх форм господарювання: сільськогосподарські підприємства (СП), селянські - фермерські господарства (СФГ) та особисті підсобні господарства (ОСП). Для вивчення, аналізу та оцінки чинників, що впливають на конкурентоспроможність та ефективність ведення аграрного виробництва

різних формам господарювання регіону, був використаний соціологічний метод дослідження у формі експертного опитування. Даний метод дослідження застосовується і підтверджується його достовірністю щодо економічних процесів, оцінці ступеня впливу того чи іншого явища внаслідок браку достовірної статистичної інформації, що дає змогу точно оцінити вплив чинників, що визначає кінцеві результати ведення виробничої діяльності[2]. Алгоритм проведення експертного опитування у вигляді анкетування представлений (табл.1).. Особливу увагу слід звернути на друг і третю позиції проведення експертного опитування.

Таблиця 1

Алгоритм проведення експертного опитування (анкетування) для вивчення та оцінки чинників, що визначають розвиток різних суб'єктів господарювання суб'єктів аграрного бізнесу Черкаської області

Позиції	Експертне опитування
1 позиція	Постановка мети експертного опитування
2 позиція	Відбір чинників і формування анкет
3 позиція	Визначення критеріїв відбору експертів і формування експертної групи
4 позиція	Проведення експертного опитування (анкетування)
5 позиція	Оброблення і аналіз експертної інформації
6 позиція	Складання ренкінгу і карти чинників, які впливають на розвиток широко спеціалізованих суб'єктів господарювання аграрного бізнесу

Друга позиція алгоритму включає відбір і формування переліку найбільш значущих чинників. У цих дослідженнях вибір чинників та включення їх до анкети ґрунтувалися на аналізі наукової літератури з цього питання. До важливих питань анкетування віднесені наступні: ефективність державної політики в аграрному секторі економіки; фінансові передумови функціонування різних форм господарювання суб'єктів аграрного бізнесу; рівень розвитку агропродовольчої інфраструктури; розвиненість логістичної системи; забезпеченість каналами збуту сільськогосподарської продукції та вільний доступ до неї; вплив науково-технічного прогресу; диспаритет цін на продукцію аграрної та промислової галузей економіки; імпортозалежність;

умови природно-кліматичного характеру; розвиток процесів інтеграції та кооперації в сільському господарстві; сформовані неформальні інститути; територіальні особливості розвитку регіонів; рівень землезабезпеченості ресурсним потенціалом; віковий склад сільського населення.

Відбір чинників проводився з урахуванням таких критеріїв: висока ймовірність і наявність чинників для всіх суб'єктів аграрного бізнесу; масштабність наслідків впливу чинників, що призводить до структурних змін багатокладного сільського господарства; наявність значних фінансово-економічних, виробничих, організаційних та інших наслідків всім категоріям господарств у результаті впливу чинників.

Третя позиція алгоритму проведеного експертного опитування визначається критерієм відбору учасників на основі якої формуються експертні групи. На даному етапі основне питання це дотримання кількісної та якісної (профільна освіта, досвід роботи в галузі тощо) характеристики експертів. У межах досліджень, присвячених вищезазначеній темі, учасниками опитування стали 30 представників виробників сільськогосподарської продукції - сільськогосподарські підприємства, селянські фермерські господарства та особисті селянські господарства. Розглянемо докладніше основні характеристики експертної спільноти, яка взяла участь в опитуванні. 80% респондентів – представників сільськогосподарські підприємства не є членами великотоварних суб'єктів аграрного бізнесу та асоціацій. Усі сільськогосподарські підприємства – учасники опитування спеціалізуються з виробництві рослинницької продукції, є прибутковими. Забезпеченість їх земельними ресурсами варіює від 2000 до 10500 га.

У середньостроковій перспективі (найближчі 5 років) 72% респондентів із переліку сільськогосподарських підприємств планують зберегти вже досягнуті обсяги виробництва (табл. 2).

Селянські фермерські господарства і особисті селянські господарства планують зберегти досягнутий рівень виробництва на ближчу перспективу становить відповідно 56,3 і 70,9 відсотків відповідно.

**Загальна характеристика різних форм
господарювання, які беруть участь в експертному
опитуванні (за матеріалами дослідження)**

Показник	Сільськогосподарські підприємства	Селянські фермерські господарства	Особисті сільськогосподарські підприємства
Участь у великотоварних сільськогосподарських підприємствах	26%	ні	ні
спеціалізація			
-рослинництво	82%	93,4%	91,0%
-тваринництво	18%	6,6%	9,0%
Фінансові результати діяльності			
-прибуткові	79,3%	81,3%	75,2%
-збиткові	20,7%	18,7%	24,%
Забезпеченість земельними угідлями, га	2000 до 10500 га.	49,5-1850 га	0,2 -1,0 га
Перспективи збереження досягнутого рівня виробництва	72%	56,3%	70,9%

Щодо спеціалізації виробництва із переліку сільськогосподарських підприємств із числа опитаних 82 % спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції а 18% на виробництві як рослинницької, так і тваринницької продукції. Щодо селянський фермерських господарств із числа опитаних 93,4 % спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції, а 6,6% і рослинницької та тваринницької продукції. Щодо особистих селянських господарств 91% із переліку опитаних спеціалізуються виключно на виробництві рослинницької продукції, а 9,0 % і рослинницької і тваринницької продукції. Прибуткове господарство з переліку сільськогосподарських підприємств у 79,3% респондентів, збиткове – у 20,7. Щодо фермерських господарств 81,3 % респондентів визнали прибутковим, а решта 18,7 % - збитковим. 75,2 % респондентів селянських фермерських господарств визнали свою діяльність прибутковою, а решта – збитковою. Більше половини

опитаних представників фермерства за наступні 5 років планують розширити своє виробництво, 25% , а з переліку сільськогосподарських підприємств зберегти та наростити виробництво – 72%.

Аналіз анкетного опитування всіх представників форм господарювання суб'єктів аграрного бізнесу Черкаської області щодо перспектив розвитку багатокладної аграрної економіки Черкащини дає можливість резюмувати: перспективи розвитку сільськогосподарських виробників на найближчі 5 років експерти загалом оцінюють позитивно. Найбільшу рентабельність показують сільгоспвиробники, які раціонально та ефективно використовують земельний потенціал, які мають можливість обробляти земельні площі. Невирішеними залишаються проблеми слабкої забезпеченості дрібних та середніх суб'єктів агробізнесу оптовими каналами збуту аграрної продукції та доступності їх без порушення цінової справедливості; негнучкості та інертності державної політики, що характеризується низкою пристосованістю до швидкозмінних геополітичних та економічних умов функціонування галузі, а також уповільненої коригування програм державної підтримки різних категорій господарств; якості та вартості фінансово-кредитного обслуговування для різних форм господарювання суб'єктів аграрного бізнесу; посилення адміністративних процедур, правил і умов виходу на продовольчі ринки, що робить малорентабельне або навіть збитковим сільськогосподарське виробництво, особливо для дрібних фермерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методи та системи підтримки прийняття рішень в управлінні економічними процесами підприємств : навчальний посібник / Пономаренко В. С., Павленко Л. А., Беседовський О. М. та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 272 с. (Укр. мов.)
2. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ

Майстренко Юлія Володимирівна

к.е.н., доцент

Поліщук Павло

магістр

Європейський університет

м. Київ, Україна

Анотація: Питання дослідження конкурентоспроможності підприємств є важливими й актуальними як для економіки країни в цілому, так і для окремих підприємств. У ринкових умовах висока конкурентоздатність су'єктів господарювання є запорукою отримання високого і стабільного прибутку. Висока конкурентоспроможність – основна умова розвитку і життєдіяльності підприємства на зовнішніх ринках. У статті проаналізовано теоретичні підходи до конкурентоспроможності підприємств. Визначено та проаналізовано фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на конкурентоспроможність підприємства, що вплинули чи потенційно можуть вплинути на її формування. Обґрунтовано процес формування системи маркетингових комунікацій, який сприятиме досягненню маркетингових цілей підприємства на зовнішніх ринках. В процесі дослідження проведено оцінку певних факторів, які впливають на ефективність діяльності підприємств на зовнішніх ринках.

Ключові слова: конкурентоспроможність; підприємство; зовнішні ринки.

Актуальність роботи зумовлена тим, що у сучасних умовах вихід українських підприємств на закордонний ринок потребує ефективного управління конкурентоспроможністю, яке характеризується високим рівнем складності та невизначеності. Покращення управління конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств веде до підвищення їх

експортного потенціалу, що в свою чергу, дає змогу забезпечити їм сталий розвиток.

Так як українські товари мають переважно невисоку конкурентоспроможність, підприємствам слід шукати шляхи модернізації виробництва та нових ринків збуту, а також адаптуватися до потреб зарубіжних споживачів. Якщо раніше вихід фірми на зовнішній ринок був лише одним з етапів стратегічного плану розвитку, то зараз необхідність забезпечення вимог міжнародної конкуренції є першочерговим завданням для вітчизняних підприємств.

Згідно з Законом України «Про захист економічної конкуренції», «економічна конкуренція (конкуренція) – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [1, с. 4].

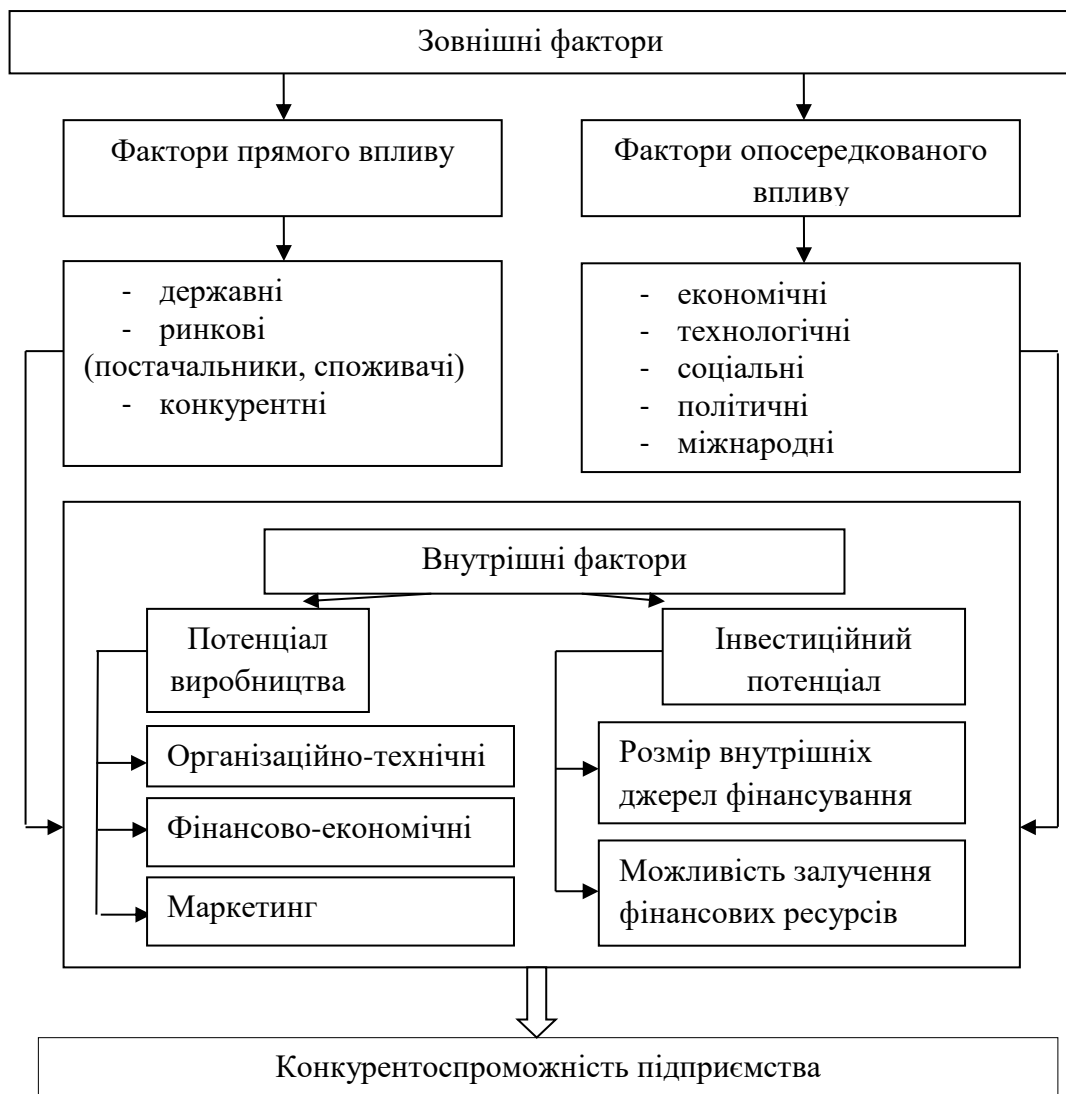
Одним із критеріїв, який визначає успішність діяльності підприємства на світовому ринку є рівень його міжнародної конкурентоспроможності. Міжнародна конкурентоспроможність підприємства, за Колесниковою Ю. В., це здатність підприємства створювати та реалізовувати продукцію, цінові й нецінові якості якої більш привабливі, ніж в аналогічній продукції конкурентів на зовнішньому ринку [2, с. 4].

Міжнародну конкурентоспроможність слід розуміти як досягнення підприємством конкурентних переваг у суперництві на міжнародному ринку. Конкурентні переваги показують, у яких напрямках фірма досягла кращих результатів за конкурентів. Конкурентні переваги дають змогу вірно обрати стратегію позиціонування продукції на ринку, обравши цільові сегменти на ринку і сконцентрувати там свої фінансові ресурси.

За джерелом виникнення конкурентні переваги поділяються на внутрішні і зовнішні. До факторів зовнішнього середовища (Рис. 1) Янковий О. Г.

відносить: рівень державного регулювання та розвитку економіки країни (система оподаткування, кредитно-фінансова та банківська система, система зовнішньоекономічних зв'язків країни); система комунікацій; фактори, які визначають споживання продукції (ємність ринку, вимоги споживачів до якості продукції та ін.) [3, с. 86-87].

У внутрішньому середовищі рівень конкурентоспроможності підприємства визначається ключовими факторами – виробничий потенціал (організаційно-технічні, фінансово-економічні чинники та маркетинг) та інвестиційний потенціал (розмір власних джерел інвестування та можливість залучення додаткових фінансових ресурсів).

Рис. 1. Система факторів конкурентоспроможності підприємства

Також виділяють наступні фактори конкурентоздатності підприємства.

1. НІОКР: якість наукових досліджень, що проводяться; можливість інновацій у виробничому процесі; можливість розробки нових товарів; міра оволодіння існуючими технологіями.

2. Виробництво: низька собівартість продукції (досягнення економії на масштабах виробництва і т.д.); якість продукції (зниження кількості дефектів, зменшення потреб в ремонті); висока міра використання виробничих потужностей; вигідне розташування підприємства; доступ до кваліфікованої робочої сили; висока продуктивність праці; можливість виготовлення великої кількості моделей продукції різних розмірів; можливість виконання замовлень споживачів.

3. Маркетинг: широка мережа оптових дистриб'юторів; широкий доступ (присутність в точках роздрібної торгівлі); наявність точок роздрібної торгівлі, що належать компанії; низькі витрати по реалізації; швидка доставка висока кваліфікація співробітників відділу реалізації; доступна для клієнтів система технічної допомоги при купівлі і використанні продукції; акуратне виконання замовлень покупців (невелика кількість помилок і повернення); різноманітність моделей (видів продукції); мистецтво продажу; привабливий дизайн (упаковка); гарантія для покупців.

4. Персонал: особливий талант; ноу-хау в області контролю за якістю; компетентність в області дизайну; міра оволодіння (знання) певною технологією; здатність (уміння) створювати ефективну рекламу; здатність швидко переводити нові товари з стадії розробки в промислове виробництво.

5. Організація: рівень інформаційних систем; здатність швидко реагувати на ринкову ситуацію, що змінюється; великий досвід і ноу-хау в області менеджменту.

6. Інше: сприятливий імідж; загальні низькі витрати; вигідне розташування; приємні в спілкуванні, доброзичливі службовці; доступ на фінансові ринки; наявність патентів [4, с.55].

Наведена класифікація теж підрозділяє характеристики конкурентоспроможності підприємства на внутрішні (НІОКР, виробництво,

персонал) та зовнішні (імідж, здатність реагувати на ринкову ситуацію та інші).

З оглягу на вищезазначене, конкурентоспроможність підприємства можна розглядати за формулою:

$$\text{КСП} = f(\text{П, Н, Т, Ф, М, У}),$$

де КСП – конкурентоспроможність фірми;

П – персонал;

Н – науково-дослідна база;

Т – техніко-технологічна база; Ф – фінанси;

М – маркетинг;

У – управління (загальний менеджмент).

У наведеній формулі ознаки П, Н, ..., У виконують роль внутрішніх та зовнішніх чинників, за величиною яких можна судити про рівень конкурентоздатності підприємства.

Отже, під час оцінювання, прогнозування та управління конкурентоспроможністю підприємства необхідно враховувати усю сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, що вплинули чи потенційно можуть вплинути на її формування.

У сучасній системі ринкових відносин життя фірми визначається не тільки тим, що та як вона робить, але й тим, що про неї думають інші. Саме тому створення «обличчя» підприємства завжди було однією з найважливіших проблем для підприємців усього світу – прагнення до престижу в діловому світі, популярності у споживача, репутації серед партнерів та клієнтів, авторитетності в очах власних працівників. Адже те, що думають люди про фірму, багато в чому визначає її конкурентоспроможність як на вітчизняному, так і на зовнішньому ринку. Саме тому, імідж є тим враженням, яке фірма справляє на людей, яке фіксується в їх свідомості у вигляді більш-менш розгорнутих емоційно забарвлених думок або суджень про неї.

Міжнародний ринок є надзвичайно складним утворенням. Він характеризується значною місткістю, що створює значні перспективи для підприємств, але одночасно висуває і додаткові вимоги до маркетингу.

Підприємство має забезпечити відповідність якості товару, упаковки, дизайну, реклами до міжнародних стандартів, а для виробничого комплексу – сучасний науково-технічний рівень. Персонал повинен вміти налагоджувати тісні зв'язки із закордонними представниками та організувати на високому професійному рівні міжнародні торги, виставки, ярмарки, конференції тощо.

Експортно-імпортна політика підприємства потребує специфічного підходу до підтримання конкурентоспроможності як з кількісних, так і з якісних параметрів, більш старанного дотримання принципів і методів маркетингу.

Стратегічне управління системою маркетингових комунікацій на зовнішніх ринках у практичній діяльності забезпечить:

- можливість здійснювати комплексний комунікаційний вплив щодо корегування громадської думки, іміджевого позиціонування підприємства;
- розробку та здійснення вибору оптимального набору комунікаційних стратегій, що створить та підтримає комунікаційні та іміджеві конкурентні переваги підприємства на зовнішніх ринках;
- можливість встановлення та корегування стратегічних цілей щодо управління системою міжнародних маркетингових комунікацій;
- надання послідовного опису управлінських дій в області комунікацій на тривалий період часу та забезпечення їх узгодженості з місією та цілями функціонування підприємства;
- підсилення соціальної орієнтації діяльності підприємства з метою підвищення його міжнародної конкурентоспроможності та встановлення ефективної довгострокової взаємодії з громадськістю.

Таким чином, при комплексному підході удосконалення діяльності планування системи маркетингових комунікацій повинно займати центральне місце у процесі управління маркетингу. Слід зазначити, що процес стратегічного управління міжнародними маркетинговими комунікаціями повинен бути узгоджений з місією підприємства, системою стратегічного планування комплексу міжнародного маркетингу і базуватися на розробці

стратегічних цілей в області комунікацій (рис. 2).

Рис. 2. Процес формування системи маркетингових комунікацій

Розробка стратегічних цілей є важливим етапом стратегічного управління маркетинговими комунікаціями на підприємстві. Загальна програма комунікаційної політики має бути єдиним комплексом просування, яка включатиме поєднання засобів реклами, особистого продажу, пропаганди, стимулювання продажу та інструментів прямого маркетингу. Зазначені засоби сприяють досягненню маркетингових цілей підприємства на зовнішніх ринках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України [від 11 січня 2001 року № 2210–14ВР (остання редакція від 07.05.2022)] // Відомості Верховної

Ради України. 2022. № 14. 45 с.

2. Колесник Ю. В. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств. Економіка, фінанси, право. 2010. Т. 5. С. 3-7.

3. Янковий О. Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.

4. Красностанова Н. Е., Маковеев П. С. Стратегічний аналіз і оцінка конкуренто-спроможності промислового виробництва. Фінансова консультація. 2001. № 21. С. 55-59

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Моніна Наталя Юріївна,
магістр

Національний університет «Запорізька політехніка»

Анотація: Розглянуто актуальність впровадження діджиталізації в контексті економічного розвитку держави та суб'єктів господарювання. Проаналізовано особливості залучення технологій та діджиталізації до вирішення завдань реального сектору економіки. Обґрунтовано необхідність розвитку та впровадження технологій у бізнес-процеси українських підприємств, а також розкрито вплив процесу цифровізації на післявоєнне відновлення економіки України.

Ключові слова: глобалізація, бізнес-процес, діджиталізація, SWOT-аналіз, Дія.

Сучасний рівень глобалізації, багатократне збільшення інформаційного потоку, поява та розвиток нових засобів комунікації та цифрових інструментів, які змінюють технологічний процес, а також просування та забезпечення населення продуктами та послугами, формування нових викликів для бізнесу через зміну поведінки споживачів, – всі ці фактори слугували поштовхом до впровадження діджиталізації в економічні, суспільні та бізнес-системи на різних рівнях системної ієрархії управління. Саме поняття «діджиталізація» походить з англійської мови та означає проникнення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Дотичним йому поняттям є «оцифрування», а також «цифрова трансформація» [1].

З початком активної зміни потреб споживачів, викликаних технологічним розвитком та появою нових, відповідних часу, споживчих вимог, змінилися й точки дотику бізнеса до його аудиторії. Поряд із цим надбання цифрової

галузі, – зокрема, діджиталізація, – стають інструментом розв’язання завдань та викликів у бізнес-процесах. У сучасних ринкових умовах явище діджиталізації як є одним з визначальних факторів економічного зростання як підприємств, так і суспільства в цілому.

Визначимо чіткіше, в які завдання бізнесу може інтегруватися діджиталізація. Перш за все, інвестування в нові технології є запорукою інноваційності, що дозволяє компанії залишатися конкурентоспроможною, задовольняючи нові потреби споживачів. Кожна потреба сучасного споживача може бути вирішена за допомогою цифрового інструментарію [2]. Також, перехід від традиційних до цифрових способів створення та забезпечення аудиторії продуктами і послугами спрощує та пришвидшує процес виробництва, дозволяє позбутися додаткових витрат на утримання й підготовку персоналу. Натомість, цифрові технології можна інтегрувати на всі рівні бізнес-процесів – від презентації концепції, до комунікації зі споживачами. Крім того, для стартапів – це можливість запустити нові продукти та послуги, оперуючи відносно невеликим бюджетом, а для діючого бізнесу – розширитися на нові ринки або модернізувати наявні продукти під запити споживачів. Всі ці переваги в підсумку дозволяють отримати додатковий прибуток та оптимізувати бізнес-процеси [3].

Інтеграція цифрових інструментів в діяльність компаній має базуватися на дотичних принципах функціонування самої держави, яка не тільки підтримує цей вектор розвитку, а й забезпечує створення необхідних умов. Україною була розроблена візія держави до 2030 року, згідно якої вона позиціонує себе як «високотехнологічну, постіндустріальну країну, інтегровану в глобальні, технологічні ланцюжки створення цінності, що продукує в них унікальні інженерні послуги та продукти високої якості. Для власних потреб Україна є самодостатньою в забезпеченні своєї армії та своєї економіки найбільш необхідними технологічними продуктами» [4, с. 3].

Одним з ключових напрямів впровадження цієї візії є діджиталізація пріоритетних галузей промисловості, енергетики та інфраструктури, а також

загальне збільшення інноваційних та наукомістких ініціатив, які сприятимуть становленню та зміцненню обраного позиційного іміджу. Також, програмою передбачено створення технопарків та інших просторів концентрації технологій, науки, інновацій, що загалом відноситься до сфери креативної економіки, елементом якої виступає Стратегія цифрової держави.

Саме сутність та особливості функціонування цифрових продуктів дозволяють створювати відповідні ініціативи і проекти в офлайн та онлайн форматах, які забезпечують підвищення соціально-економічної стійкості у часи останніх викликів (пандемія Covid-19, російське військове вторгнення).

Повномасштабна агресія Росії проти України спричиняє серйозні порушення різних галузей діяльності та секторів економіки, тому важливо використовувати результати запущених до війни ініціатив та актуальні виклики як передумову для стійкості та подальшого розвитку цифрової держави. Можна відзначити, що продовження роботи над становленням України як цифрової держави є важливим аспектом стратегії виходу з післявоєнної кризи та акцентним напрямом майбутнього функціонування і залучення міжнародних інвестицій [8].

Наразі Міністерством цифрової трансформації створено онлайн-простір Дія, напрямами діяльності якого є: (а) онлайн-сервіс державних послуг; (б) мобільний застосунок з оцифрованими документами; освітній портал; бізнес-ініціативи; центр надання адміністративних послуг; Дія. Сіті – окремий напрям для ІТ-індустрії [5]. Важливо зазначити, що функціонування цих сервісів супроводжувало зміни, спричинені зовнішніми факторами та викликами, і дозволило:

- а) забезпечити населенню доступ до важливих документів;
- б) створити спеціальні правові та податкові умови для функціонування ІТ-галузі;
- в) запустити освітні онлайн-курси для населення, що забезпечує його підтримку в період активної втрати роботи та зміни місця проживання.

Це є прямим прикладом того, як цифровізація процесів забезпечує бізнес,

суспільство та державні процеси в цілому необхідною базою для функціонування, спрощує та полегшує перебіг подій, дозволяє продовжувати діяльність багатьох підприємців у період криз.

Результати оцінювання вірогідності настання можливостей проєкту Дія. Сіті та їх впливу на бізнес-процеси в Україні (табл. 1) демонструють, що:

- найбільш висока вірогідність настання у збільшення валютних грошових потоків в країні та підвищення міжнародної лояльності до ІТ-галузі. Їх вплив на бізнес-процеси та галузь загалом є сильним;

- вірогідність залучення інвесторів є середньою, тому що для реалізації цієї можливості потрібно створити й інші відповідні умови (стабілізувати політичну ситуацію, забезпечити повну прозорість всієї економічної системи, здолати олігархічні та корупційні прояви, створити правовий захист галузі та полегшити співпрацю та обмін даними з міжнародними бізнес-суб'єктами). Проте залучення інвесторів та додаткових вливань від них мало б помірний вплив на галузь;

- збільшення кількості підприємств, стартапів в галузі має високу вірогідність настання та помірний вплив;

- вірогідність залучення резидентів з інших країн та відкриття в Україні представництв міжнародних компаній на сьогодні ще доволі низька через обставини, які присутні в країні, але потенційно це б мало помірний вплив на галузь.

Таблиця 1

Перелік чинників до SWOT-аналізу роботи цифрового додатку

«Дія. Сіті»

Можливості	Загрози
Збільшення валютних грошових потоків в країні Залучення інвесторів Підвищення міжнародної лояльності до ІТ-галузі України та спеціалістів зокрема; збільшення попиту на українських спеціалістів Збільшення кількості підприємств, стартапів в галузі Залучення резидентів з інших країн; відкриття в Україні представництв міжнародних компаній	Ескалація воєнного конфлікту; повна мобілізація Низька ініціатива спеціалістів до переходу до такого формату роботи та подальше закриття проєкту Міжнародна конкуренція з боку інших держав

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Спеціальні податкові умови для підприємців ІТ-сектору (низькі податкові ставки)</p> <p>Можливість підписання GIG-контрактів – нової альтернативи стандартним формам співпраці (базові соціальні гарантії для спеціалістів, полегшений процес адміністрування процесу) [6]</p> <p>Можливість укладання договорів за КЗпП</p> <p>Всі процеси виконуються та регулюються онлайн</p> <p>Відсутність необхідності додаткових дозволів та ліцензій</p> <p>Гарантія стабільності та зафіксованості умов на 25 років</p> <p>Інструменти венчурного інвестування</p> <p>Загальна прозорість сектору та мобільність</p>	<p>Діючий бізнес має мати не менше 9 учасників в команді</p> <p>Незрозумілість аудиторією концепції GIG-контрактів – спеціалісти не розуміють її переваги та віддають перевагу знайомій формі ФОП</p> <p>Діє обмеження на співпрацю з іншими конкурентами компанії, участь у статутному капіталі конкуруючої компанії, обмеження у праві бути управлінцем компанії-конкурента, підприємницьку діяльність фахівця тощо</p> <p>Великий попит в ІТ-галузі на спеціалістів зумовлює недостатню ініціативу для переходу в Дія. Сіті, порівняно зі звичними альтернативними умовами</p> <p>Для компанії – необхідність аудиторського висновку про відповідність критеріям [7]</p>

Джерело: складено автором

Аналізуючи загрози реалізації проєкту Дія. Сіті (табл. 1), можна дійти таких висновків:

- ескалація воєнного конфлікту та повна мобілізація мають помірну вірогідність настання і сильно негативно вплине на всі бізнес-процеси, майже знищуючи їх;
- низька ініціатива спеціалістів до переходу до такого формату роботи та подальше закриття проєкту – знищить цю ініціативу, тому ця загроза характеризується високим потенційним впливом, проте й низькою ймовірністю настання;
- вірогідність конкуренції з боку інших держав зберігається завжди, це постійне, помірне явище. Вплив – середній.

Основними можливостями проєкту є збільшення валютних грошових потоків в країні, а також підвищення міжнародної лояльності до ІТ-галузі України та спеціалістів зокрема, збільшення попиту на українських спеціалістів. Вигідні умови проєкту можуть вплинути і на імідж країни на міжнародній арені, і на збільшення грошових потоків у державі. Високою ймовірністю та помірним впливом є збільшення кількості компаній, стартапів у галузі, що позитивно відобразиться на процесах всередині країни.

Основною і найбільш нищівною загрозою залишається ескалація

воєнного конфлікту, повна мобілізація населення. Загрози можуть нівелювати можливості та сильні сторони, тому пріоритетною задачею залишається вирішення конфлікту, припинення війни та мінімізація наслідків вторгнення зусиллями армії та підтримкою міжнародних компетентних організацій та країн-партнерів.

Розглядаючи сильні сторони проєкту Дія. Сіті (табл. 1), можемо відзначити значні переваги для підприємців: низькі податкові умови, нова альтернатива стандартним формам співпраці та соціальні гарантії для спеціалістів, гарантія зафіксованості умов на 25 років, інструменти венчурного інвестування, а також легкість в управлінні всіма процесами завдяки онлайн-формату. Проєкт підкреслює цими умовами важливість розвитку ІТ-індустрії та готовність держави розробляти ініціативи для її функціонування.

Водночас, слабкі сторони демонструють необхідність донесення цінності проєкту до представників ІТ-сектору. Перехід на новий формат роботи для спеціалістів галузі, які вже мають звичні для себе умови, потребує виважених та постіних дій щодо укріплення позиціонування України у вибраному напрямі.

Отже, впровадження діджиталізації в бізнес-процеси є інструментом для нових та діючих вже компаній, за допомогою яких можна досягти стратегічних цілей підприємства.

Україна – високотехнологічна, постіндустріальна країна, інтегрована в глобальні процеси цифровізації. Діджиталізація пріоритетних галузей промисловості, енергетики та інфраструктури, а також побудова сильного бренду України, як цифрової держави – є одним з ключових напрямів стратегії держави.

Цифровізація державних послуг та підприємницьких ініціатив залишається фундаментально важливим під час воєнного конфлікту. І, незважаючи на виклики, пов'язані з війною, український уряд невинно продовжує свої зусилля з надання, розширення та оцифрування своїх видів діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник сучасної української мови та сленгу «Мислово». «Слово року-2019» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myslovo.com/wp-content/uploads/2021/11/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83-2019.pdf>
2. Верховодов А. «Цифрова трансформація та потреби бізнесу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://medium.com/@untone/цифрова-трансформація-та-потреби-бізнесу-5ba902f503>
3. Юрчак О. «Українська стратегія Індустрії 4.0 – 7 напрямів розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/01/02/ukrainska-strategiya-industrii-4-0-7-napriankiv-rozvitku/>
4. Асоціація «Підприємств промислової автоматизації України» (АППАУ) та експерти Industry4Ukraine «Стратегія розвитку «Індустрія 4.0», 2018. – 78 с.
5. Дія «Цифрова держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://plan2.diia.gov.ua/>
6. Дія. Сіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://city.diia.gov.ua/>
7. Економічна правда «Дія City: фінальний варіант концепції для ІТ-галузі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/26/673339/>
8. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) «Digitalisation for recovery in Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/digitalisation-for-recovery-in-ukraine-c5477864/>

УДК 332.363

**СОЗДАНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ
КАК ЭФФЕКТИВНОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ
ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО МЕГАПОЛИСА**

Никольский Андрей Алексеевич

аспирант

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант

Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами доказана необходимость создания инфраструктуры пространственных данных как эффективного механизма управления проектами территориального развития современного мегаполиса. Обоснована целесообразность создания национальной инфраструктуры пространственных данных мегаполисов.

Ключевые слова: мегаполис, пространственные данные, инфраструктура пространственных данных, землепользование, застройка.

Современные тенденции развития экономики, нарастающие проблемы мирового и национального характера требуют переосмысления общетеоретических положений, закономерностей и связей, лежащих в основе развития национальной экономики, отдельных регионов и муниципальных образований [1, с. 56]. В первой четверти 21 столетия роль городов в экономических и социальных процессах общества существенно возросла. Эта тенденция имеет глобальный характер и наблюдается практически во всех странах. В 1900-х годах в городах проживало 13 % населения мира, в 1950 г. - 29 %, в 1990 – 46 %, в 2022 г. – уже больше половины всего населения. При этом увеличивается не только численность городского населения, но и его концентрация, опережающими темпами растут крупные города. Если в начале

XX в. было 10 городов с населением больше 1 млн человек, то к 2000 г. их число достигло 400 [2, с. 83]. В городах сосредоточены ресурсы развития, динамичные секторы экономики, инновационные и культурные центры. Всем этим объясняется рост интереса к развитию городских систем, выявлению влияющих на них тенденций и факторов. Теме городов посвящены доклады ООН. Большое внимание исследованию актуальных направлений в развитии мегаполисов уделяют Международная Ассамблея столиц и крупных городов (МАГ) и Фонд «Институт экономики города».

Мегалополис – крайне урбанизированная, стихийно складывающаяся форма городского расселения в ряде высокоразвитых стран. Термин происходит от названия древнегреческого города Мегалополь, возникшего в результате слияния более 35 поселений Аркадии. Более распространенное определение: Мегалополис (греч.) – единое городское пространство, объединяющее множество разросшихся мелких городов. Основные черты мегалополиса: линейный характер застройки, вытянутой в основном вдоль транспортных магистралей; общая полицентрическая структура, обусловленная взаимодействием относительно близко расположенных друг к другу крупных городов; нарушение экологического равновесия между деятельностью человека и природной средой. Впервые термин был применён для обозначения сплошной городской застройки (протяжённостью свыше 1000 км и шириной местами до 200 км) вдоль Атлантического побережья США – связанных между собой агломераций Бостона, Нью-Йорка, Филадельфии, Балтимора, Вашингтона (население 40 млн. человек).

Основополагающими современными направлениями в развитии мегаполисов, на наш взгляд, является их ускоренное экономическое и социальное развитие, так как мегалополис – это, прежде всего, социально-экономическая система. Успешное развитие мегалополиса предполагает в себе экономический рост, повышение конкурентоспособности региона и страны в целом, улучшение уровня жизни населения. Для экономической науки не менее важно не только объяснение тенденций и

прогнозирование сценариев в развитии мегаполиса, но и также институционально-организационные механизмы управления им, что необходимо для его успешного развития.

На сегодняшний момент существует множество определений, многогранно раскрывающих понятие «мегаполис», а также синонимичных определений: крупный город, большой город, город-миллионник. Мегаполисы являются не только крупнейшими экономическими, но и научными центрами - в них размещены ведущие научно-исследовательские институты и университеты. Крупнейший город – это «центральные места», обслуживающие потребности прилегающей территории, и «узлы» различных сетей, значение которых выходит далеко за пределы контролируемого городом пространства. Важно отметить, что в отечественном законодательстве отсутствует четкое определение термина «мегаполис». Все муниципальные образования разделяются в правовом отношении на три типа: поселение (городское или сельское), муниципальный район, городской округ. Город-миллионник – это особый статус.

Авторы считают, что мегаполисы – это «двигатели будущего», это перспективные центры не только экономического роста, но и культурного, социального, политического, научно-инновационного развития страны. Мегаполисы страны очень разнообразны в своем развитии. В то же время они имеют схожесть: по концентрации своего расположения в западной части страны, по привлечению и воспроизводству ресурсов, по объему выпускаемой продукции, по преобладанию прибыльных предприятий, по переплетению транспортных путей. Но их развитие подрывают множество проблем: неэффективное использование ресурсов, в том числе и земельных; отсутствие выверенной методологии стратегического управления ими в условиях стратегических неожиданностей [3, с. 184]; отсутствие оптимальной застройки и землепользования [4, с. 823]; нехватка инвестиционных ресурсов, бюджетный дефицит, низкая материальная обеспеченность граждан. Все эти проблемы требуют оперативных и качественных мероприятий по их устранению.

Необходимость решения вышеуказанных проблем требует создания инфраструктуры пространственных данных как эффективного механизма управления проектами территориального развития мегаполиса.

Информационная индустрия, как и любая другая индустрия, создается и развивается конкретными людьми. В связи с появлением на мировом рынке значительного объема открытой геоинформационной продукции актуальными стали вопросы ее упорядочения, взаимной увязки и стандартизации, внедрения и поддержки сервисов интеграции. Стремительное развитие информационных и коммуникационных технологий привело, к повсеместному использованию географических информационных систем (ГИС), с помощью которых пространственная информация приобретает объектный вид и загружается в промышленные системы управления базами данных (СУБД), обладающие мощными инструментами обработки и анализа, а также к необходимости использования глобальных коммуникационных сетей (Интернет) с целью мониторинга и репликации пространственных данных [5, с. 408].

Важнейшим фактором, влияющим на выполнение всех функций государства, является его информационный ресурс, создаваемый многочисленными государственными и частными организациями и учреждениями. Значительная часть этого ресурса является пространственно-ориентированной основой для подготовки и принятия решений в сфере планирования и управления экономикой государства, охраны жизни и здоровья граждан, имущества физических и юридических лиц, государственного и муниципального имущества, охраны окружающей среды. В настоящее время можно с уверенностью сказать, что в любом государстве в его государственных структурах и различных организациях накоплены значительные объёмы пространственных данных (ПД).

Пространственные данные – данные о пространственных объектах, включающие сведения об их форме, местоположении и свойствах, в том числе представленные с использованием координат.

Метаданные – это сведения о пространственных данных; данные,

которые позволяют описывать содержание, объем, положение в пространстве, качество ПД и другие характеристики пространственных данных, необходимые для их идентификации и поиска.

Пространственные данные означают информацию, представленную в формализованном виде, она собирается в результате выполнения геодезических и топографических работ, геоботанических, почвенных и землеустроительных обследований, инвентаризации земель, инженерных изысканий, дистанционного зондирования и картографирования и других работ, в ходе которых устанавливается пространственное положение объектов исследования.

Пространственные данные мегаполиса представляются в виде каталогов координат пунктов геодезических сетей или географических объектов, цифровых карт и планов (как топографических, так и тематических, отраслевых, специального назначения), ортофотопланов, цифровых моделей рельефа, трехмерных моделей застроенных территорий, трехмерных моделей объектов, материалов дистанционного зондирования (перспективной аэрофотосъемки, мультиспектральной съемки, гиперспектральной съемки).

Данные о пространственных объектах, содержащиеся на топографических картах, планах городов, в геодезических и нивелирных сетях, используются как для решения задач в отраслях экономики, так и в целях обеспечения обороноспособности государства и национальной безопасности страны. Это определило необходимость их засекречивания. Вместе с тем во многих отраслях экономики создаются и используются разрешенные к опубликованию пространственные данные. Они издаются в виде схем, планов, карт ограниченных участков территории в местных системах координат.

Состав и содержание пространственных данных, требования к методам и точности их получения, а также к конечной продукции определяется спецификой задач, для решения которых они создаются. Решение задач управления государственными геоинформационными ресурсами порождает проблему эффективного решения задач создания, интеграции и использования

информационных ресурсов, что возможно на основе выработки согласованных решений в области их управления. Многолетний международный опыт, накопленный в области геоинформатики, послужил основой для формирования новых форм и эффективного механизма управления пространственными данными – инфраструктуры пространственных данных (ИПД).

Термин «Инфраструктура пространственных данных» впервые был предложен Национальным исследовательским Обществом США в 1993 г. Ключевое слово инфраструктура передает суть идеи о том, что геопространственные данные должны стать инфраструктурой, такой же доступной для каждого, как, электрические сети или транспортная инфраструктура.

Расширение сферы использования ГИС и интегрированных с ними технологий обуславливает огромное разнообразие выполняемых на их основе геоинформационных проектов разного территориального охвата, предметной специализации и проблемной ориентации. К принципиально новому классу проектов, начало разработки которых относится к середине 90-х годов 29 столетия, принадлежат программы и проекты создания национальных и международных региональных инфраструктур пространственных данных.

Инфраструктура пространственных данных мегаполиса (ИПДМ) - территориально распределенная совокупность элементов, ориентированных на решение глобальной задачи по производству, хранению, использованию данных и оказанию услуг в этой сфере – предоставления потребителям пространственных данных.

ИПД включает сами пространственные данные, метаданные и механизм доступа к данным, нормативное обеспечение в виде регламентов и стандарты на пространственные данные, законы, информационно-телекоммуникационные системы, организации, которые обеспечивают все виды работ с ними (поддерживают функционирование и развитие информационного пространства

страны, средств информационного взаимодействия, обеспечивающих доступ граждан и организаций к ее информационным ресурсам).

Цели создания ИПД сводятся к содействию экономического развития страны, эффективному управлению на разных уровнях, защите окружающей среды за счет свободного доступа органов государственной власти, органов местного самоуправления, организаций и граждан к пространственным данным и их эффективного использования.

Основное назначение создания ИПД – обеспечение простоты доступа к пространственной информации для государственных, коммерческих организаций и индивидуальных клиентов, а также удобства информационного взаимодействия держателей и потребителей данных; разрушение ведомственных информационных барьеров; устранение дублирования сбора пространственных данных и их эффективное использование. ИПД охватывает информационные ресурсы (в том числе в виде базовых пространственных данных и метаданных), сервисы визуализации, поиска, доступа и обмена, вызова других сервисов и предполагает стандартизацию пространственных данных и каталогов.

Национальная инфраструктура пространственных данных мегаполисов (НИПДМ) объединяет технологии, научно-техническую политику, технические регламенты, национальные и международные стандарты, человеческие и другие ресурсы, необходимые для производства, обработки, хранения, распространения, интеграции и использования пространственных данных о мегаполисах страны.

Задачи, которые необходимо решить:

1. Разработка и принятие законодательных и нормативно-правовых актов, технических регламентов, стандартов, нормативно-технических документов, классификаторов, регулирующих создание и использование ПД и метаданных.
2. Создание и интеграция государственных информационных ресурсов,

которые содержат ПД страны и ее регионов, мегаполисов и муниципальных образований.

3. Обеспечение полноты ПД, их достоверности и актуальности.

4. Научное, техническое и технологическое обеспечение создания, ведения и предоставления услуг.

Принципы создания НИПДМ:

1. Максимальное использование созданных ПД.

2. Доступность информационных ресурсов к базовым ПД.

3. Обязательность использования и предоставление созданных базовых ПД.

4. Обеспечение безопасности страны при создании ИПД и защита информации.

Основываясь на этом, при создании НИПДМ целесообразно:

1. Рассматривать Директиву Европейского Союза INSPIRE в качестве базового документа, который может быть положен в основу национального или регионального нормативного акта, устанавливающего общие правила создания инфраструктуры пространственных данных.

2. В целях обеспечения реализации создания НИПДМ необходимо разработать систему Технического регулирования, предусматривающую свод законодательных и нормативно-правовых актов, регламентирующих вопросы открытости данных, защиты информации, прав и обязанностей субъектов информационной деятельности, а также системы национальных и региональных стандартов. При этом могут быть использованы существующие международные стандарты ISO серии 19000, которые следует гармонизировать с учетом национальных и региональных особенностей.

3. Разработать стратегию сбора данных и обеспечения ими заинтересованных лиц на основе широкого привлечения всевозможных ресурсов: национальных картографических агентств, частных компаний, инвестиционных проектов, краудсорсинга.

4. Проводить обучение по программам профессиональной подготовки кадров и разработать программы и методы внедрения в широкие массы основных сведений о пространственных данных.

5. Решать задачи по международной кооперации ведущих научных институтов, университетов и крупнейших производственных компаний. Такой сплав позволит в кратчайшие сроки решать наукоемкие задачи, подготавливать специалистов, ориентированных на новые решения (методы, технологии, аппаратуру и т.д.) и обеспечивать инновационное развитие.

Компоненты НИПДМ:

1. Информационные ресурсы, включающие базовые пространственные данные о мегаполисах страны.
2. Метаданные и механизм доступа к данным.
3. Организационная структура.
4. Нормативно-правовое обеспечение.
5. Технологии и технические средства.
6. Регламенты и стандарты на пространственные данные о мегаполисах страны.

Информационные ресурсы, включающие базовые ПД и метаданные, описывают базовые пространственные объекты мегаполиса и состоят из координат, наименования, местоположения, и других сведений. Базовая информация должна быть общедоступной, не должна содержать секретную государственную информацию. Состав базовых ПД устанавливается нормативно-правовыми актами страны. Базовые ПД являются открытым доступным информационным ресурсом, создаются в соответствии с техническими регламентами и стандартами, обязательны для использования органами государственной власти, ОМСУ, регионами.

Создание НИПДМ позволит:

- обеспечить потребителей достоверными, актуализированными пространственными данными о мегаполисах страны;

- уменьшить затраты государственного бюджета на создание ПД в целом;
- обеспечить рост вторичного по отношению к производству ПД высокотехнологичного рынка создания и использования геоинформационных систем широкого назначения;
- повысить качество и эффективность государственного управления мегаполисами за счет широкого использования информационных ресурсов пространственных данных при принятии управленческих решений и контроле их исполнения;
- привлечь инвестиции в создание пространственных данных мегаполисами и связанных с ними информационных услуг;
- существенно сэкономить ресурсы мегаполисов и перенаправить на приоритетные задачи их развития;
- быстро принимать оптимальные управленческие решения по использованию земельных участков мегаполиса в условиях стратегических неожиданностей;
- оптимизировать застройку и землепользование в мегаполисах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахтаријева Л. Г., Харичкова Л. И. Современные тенденции в развитии мегаполисов России // *Фундаментальные исследования*. – 2016. – № 7-1. С. 56-60;
2. Коломак, Е. Развитие городской системы России: тенденции и факторы // *Вопросы экономики*. – 2014. – № 10. – С. 82–96.
3. Nikolskii A.A., Pakulina H.S. (2022) Riski pri prinyatii upravlencheskix reshenij po ispol`zovaniju zemel`ny`x uchastkov megapolisa v usloviyax strategicheskix neozhidannostej [Risks in making managerial decisions on the use of land plots of a metropolis in the context of strategic surprises]. *Science and technology: problems, prospects and innovations. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Osaka, Japan, November 16-18, 2022)*. Osaka: CPN Publishing Group, pp. 181-191.

4. Nikolskii A.A., Pakulina H.S. (2022) Ispol`zovanie upravleniya proektami pri prinyatii upravlencheskix reshenij po ispol`zovaniyu zemel`ny`x uchastkov megapolisa v usloviyax dinamichny`x izmenenij pravil zemlepol`zovaniya i zastrojki [The use of project management in making managerial decisions on the use of land plots of the metropolis in the context of dynamic changes in the rules of land use and development]. Proceedings of the *Scientific research in the modern world. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Canada, Toronto, November 9-11, 2022)*. Toronto: Perfect Publishing, 2022, pp. 821–830.

5. Управление проектами пространственного развития : Учебное пособие / Под общ. ред. акад. РАН Комова Н. В., проф. Цыпкина Ю. А., проф. Носова С. И.; отв. за выпуск проф. Ликефет А. Л. – М.: ИП Осьминина Е. О., 2020. – 540 с.

**ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Пашкуда Тетяна Вікторівна,

к.е.н., старший викладач

Бабкова Єва Олександрівна,

студентка

Державний торговельно-економічний університет,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті досліджено основні поняття організації інноваційної діяльності на підприємстві. Доведено, що за відсутності адекватного фінансування з боку комерційних фінансових установ, основні перешкоди включають високий кредитний тягар існуючих виробничих підприємств і відсутність останніх доступних ліквідних активів для боргового фінансування. Особливу увагу приділено визначенню місця України за складовими Інноваційного індексу упродовж 2019-2021 років.

Ключові слова: інновації, фінансові ресурси, підприємство, інфраструктура, витрати.

Від інноваційної активності національної економіки залежить рівень розвитку країни та її конкурентоспроможність на світовому ринку. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується прискореними темпами технічного прогресу та зростаючою інтелектуалізацією основних факторів виробництва.

Основними напрямками економічних перетворень, що відбуваються в Україні, є перехід до ринкової економіки, досягнення збалансованого та сталого розвитку країни на основі участі у світовому процесі розподілу праці. Досвід розвинених країн показує, що ключовим фактором економічного зростання, підвищення ефективності економіки є впровадження прогресивних

технологічних інновацій. Ступінь і динаміка розвитку інноваційних процесів є визначальним фактором економічного стану країни. Розвиток інноваційної діяльності на рівні підприємства та на рівні держави зумовлює створення якісно організованої та обґрунтованої системи фінансово-кредитного забезпечення. В умовах поглиблення кризових явищ у фінансово-економічній системі країни, відсутності позитивних перетворень у структурі національної економіки, неефективного процесу формування фінансових ресурсів держави звужуються можливості централізованого фінансування технічного розвитку через практичну відсутність у підприємств власних коштів на інноваційну діяльність.[1]

Брак фінансування значною мірою був зумовлений нерозвиненістю внутрішньої інфраструктури фінансового ринку, яка б залучила довгострокові інвестиції.

За відсутності адекватного фінансування з боку комерційних фінансових установ, основні перешкоди включають високий кредитний тягар існуючих виробничих підприємств і відсутність останніх доступних ліквідних активів для боргового фінансування:

- відсутність доступу до фінансових ресурсів для формування статутного капіталу;
- відсутність доступу до довгострокових кредитів;
- вартість кредиту

В даний час фондовий ринок в Україні оцінюється як не до кінця розвинений інститут, оскільки він ще не став частиною однієї з фінансових індустрій, слугуючи джерелом поповнення акціонерного капіталу [2]. Крім того, нерозвиненість цього механізму значною мірою стримує використання фінансових ресурсів на потреби індустріалізації. Тому варто зазначити, що підвищення рівня фінансового розвитку спрощує процес перерозподілу фінансових ресурсів у бік швидкозростаючих секторів економіки, багато з яких є інноваційними компаніями.

Щорічний Інноваційний індекс Bloomberg аналізує десятки критеріїв,

використовуючи сім показників, включаючи інтенсивність досліджень і розробок, тобто співвідношення витрат на дослідження і розробки та ВВП, виробництво з доданою вартістю та проникнення високих технологій. Україна втратила три позиції порівняно з минулим роком у рейтингу інноваційних економік світу і посіла 56 місце серед 60 досліджуваних країн (табл. 1). Таке падіння зумовлено послабленням позиції України за 4-ма із семи складових даного індексу [3].

Таблиця 1

**Місце України за складовими Інноваційного індексу Bloomberg
у 2019-2021 роках**

Роки	Загальний індекс	Інтенсивність досліджень і розробок (витрати на НДДКР по відношенню до ВВП)	Продуктивність	Проникнення високих технологій (частка інноваційних компаній у загальній кількості підприємств)	Концентрація дослідників (кількість науковців на 1 млн жителів)	Виробництво з доданою вартістю (додана вартість виробництва по відношенню до ВВП)	Ефективність вищої освіти (частка випускників ЗВО в загальній кількості випускників освітніх установ)	Патентна активність
2019	46	47	50	32	46	48	21	27
2020	53	54	60	37	46	58	28	35
2021	56	57	57	35	49	57	48	36

Можна зробити висновки, що за результатами міжнародного оцінювання інноваційності економіки України можна зрозуміти, що результативність інноваційної діяльності України у 2019-2021 рр. знизилась за всіма індексами. Чинниками цього є скорочення витрат на дослідження і розробки та на освіту, недостатній рівень розвитку інноваційної інфраструктури та слабкий захист прав інтелектуальної власності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Предеїн А.М. Сучасний стан та шляхи розвитку національної інноваційної системи України / А.М. Предеїн. Режим доступу: <http://udpu1805.mybb3.net/viewtopic.php?t=5/>

2. Джерела венчурного капіталу. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/204/15_4.pdf.

3. Індекс Bloomberg (статистичні дані). Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation>

ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЙОГО ІСНУВАННЯ

Пашкуда Тетяна Вікторівна,

к.е.н., старший викладач

Поліщук Катерина Олександрівна,

студентка

Державний торговельно-економічний університет,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті досліджено основну організацію процесу планування на підприємстві. Проаналізовано принципи, серед яких безперервність, науковість, гнучкість, пріоритетність, а також основні етапи планування. Особливу увагу приділено формуванню ціни на товар, як елементу планової діяльності підприємства.

Ключові слова: планування, ціна, підприємство, банкрутство, інвестиції.

Функція планування в системі управління підприємством є однією з головних, центральних функцій, що визначає кінцеві результати виробничої, економічної, фінансової й інвестиційної діяльності. У процесі планування визначаються основні напрямки розвитку підприємства. Планування забезпечує підприємству основу для прийняття оптимальних управлінських рішень та знижує ризик, сприяє пошуку найбільш придатних напрямів дій. [1]

Давайте розберемося, що взагалі означає термін «планування». Можна сказати, що це процес визначення цілей і завдань підприємства на певну перспективу та вибір оптимального шляху їх досягнення й ресурсного забезпечення. Результатом такого процесу є план, який завдяки певних дій та раціонального його використання повинен забезпечити досягнення бажаної мети.

Об'єктами планування на підприємстві є всі напрями його діяльності,

наприклад, маркетингова, інноваційна, комерційна, економічна, соціальна, виробнича, екологічна тощо.

Відповідно до законодавства України сучасне вітчизняне підприємство самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку.

Організація планово-економічної роботи багато в чому залежить від розміру й типу підприємства. На малих підприємствах не існує глибокого поділу управлінських функцій і вищі керівники самостійно визначають всі деталі планування й організації виробництва.

На відмінну від малих підприємств, на великих і середніх підприємствах розроблення стратегічних, тактичних і календарних планів здійснюється з урахуванням прийнятої організаційної структури, розподілу обов'язків між колективами різних служб, підпорядкованості управлінців, контролю й координації всіх функцій організації як єдиного цілого тощо. [2]

Є певні принципи за якими відбувається планування – це

- **безперервність** - планування має поширюватися як у тривалу перспективу, і більш короткі терміни.
- **науковість** - планування має здійснюватися з наукової основи, тобто спиратися на достовірну інформацію, виконуватись науково обґрунтованими методами.
- **гнучкість** – плани повинні коригуватися відповідно до змін у навколишньому середовищі.
- **пріоритетність** - це підпорядкованість всіх програм та планів стратегічної мети розвитку підприємства.
- **принцип участі**, сформулював в. Ансофф – він означає, кожен співробітник підприємства має брати участь у побудові планів підприємства, кого безпосередньо зачіпає план.

Процес планування характеризується низкою специфічних характеристик.

По-перше, планування має дві сторони: соціально-економічну та організаційно-технічну.

Організаційно-технічна сторона обумовлюється кооперацією праці та залежить від рівня розвитку засобів та методів планування. Соціально-економічна сторона визначається соціально-економічними умовами суспільства.

По-друге, планування як елемент управління має інформаційний характер. Першою стадією у плановому циклі є виявлення та формулювання проблем. На цій основі ухвалюється планове рішення. Потім він реалізується. Інформація про отримані результати системи зворотного зв'язку передається в плановий орган. Останній на її основі оцінює те, що відбувається, формулює нові проблеми, і весь цикл планування повторюється.

По-третє, планування для підприємства постає як із найважливіших організаційних чинників інтенсифікації виробництва. Ще Адам Сміт зауважив, що ефект спільних дій групи людей, організованих у колектив, більший за суму ефектів їх одиночних дій.

Створення системи планування для підприємства потребує витрат, але ефект від раціональної організації виробництва завжди перевищує ці витрати.

На мою думку, застосування планування на фірмі дозволяє передбачати перспективу розвитку фірми у майбутньому, раціональніше використовувати всі ресурси підприємства, уникнути ризику банкрутства, більш цілеспрямовано та ефективно проводити науково-технічну політику, покращувати контроль у організації, збільшувати можливості у забезпеченні фірми необхідною інформацією.

Одним із важливих етапів на підприємстві є формування ціни та товар, послугу тощо. Оскільки ціна є важливим фактором, який визначає обсяг продажів та прибуток від реалізації продукції, то планування ціни є важливою ланкою на підприємстві.

При встановленні цін підприємство має прагнути до такого їх рівня, який би забезпечував максимальний обсяг доходу при оптимальному обсязі випуску продукції та досягнутому рівні витрат виробництва.

Залежно від ступеня участі держави в регулюванні цін можуть

застосовуватися три види цін:

- фіксовані ціни – це тверді, встановлені державою ціни.

Підприємство, плануючи ціни, не має права їх змінювати;

- регульовані ціни – це ціни, на які держава встановлює максимальний чи мінімальний рівень, виходити за межі яких підприємство не має права;

- вільні ціни – це ціни, рівень яких підприємство встановлює самостійно, виходячи з власних міркувань та попиту на продукцію.

Як висновок можна сказати, планування будь-якого фактору на підприємстві є дуже важливим. Від нього залежать речі, які пов'язані не тільки з початковим етапом створення підприємства, а і на протязі всього його існування. Планування дає нам змогу грамотніше використовувати ресурси, аналізувати фінансову звітність, недопускати банкрутства, а також забезпечувати підприємство необхідною інформацією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Планування діяльності підприємства: загальна характеристика, принципи та методи планування. Режим доступу: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_pidpr/19531/

2. Сутність і організаційно-методичні основи планування діяльності підприємства. Режим доступу: http://zadk.ucoz.ua/distan/110115/planuvannja_ta_organizacija_dijalnosti_pidpriemstv.pdf

РОЛЬ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ

Пашкуда Тетяна Вікторівна,

к.е.н., старший викладач

Чапля Наталія Русланівна,

студентка

Державний торговельно-економічний університет,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті досліджено роль трудових ресурсів у формуванні конкурентних переваг підприємства. Доведено, що основою нормального та повноцінного функціонування будь-якого підприємства є його ресурсне забезпечення. Визначено, що трудові ресурси є основним фактором формування конкурентоспроможності на підприємстві.

Ключові слова: трудові ресурси, заробітна плата, підприємство, конкурентоспроможність, продуктивність.

Конкуренція – це економічне змагання між виробниками однакової продукції чи послуг, яка спрямована на залучення якомога більшої кількості споживачів і завдяки цьому одержується максимальна вигода. [1] Конкуренція є важливим фактором у розвитку ринкової економіки. Саме завдяки їй, на ринку з'являється більший асортимент товарів і послуг, різний сегмент ціноутворення, збільшується якість виготовлених продуктів.

Конкуренція формується на основі ринкового механізму пропозиції та попиту і доносить бажання споживачів до виробника. Кожне підприємство прагне збільшити своє виробництво, щоб стимулювати більшу кількість споживачів користуватися саме їхніми товарами. Щоб досягти такого результату, конкуренція змушує підприємства активізувати роботу, спрямовану на впровадження у виробництво науково-технічних досягнень, застосовувати

продуктивнішу й економічнішу техніку, енергоощадні технології, новітні методи організації виробництва та праці.

Основою нормального та повноцінного функціонування будь-якого підприємства є його ресурсне забезпечення. Ефективне управління трудовими ресурсами – це один з основних факторів підвищення конкурентоспроможності підприємства, саме вони створюють стратегічний успіх на підприємстві. Підвищення ефективності управління персоналом позитивно впливає на ефективність використання устаткування, своєчасність виконання робіт і у результаті збільшення обсягу виробництва продукції та прибутку.

Метою управління трудовими ресурсами є забезпечення мінімізації витрат підприємства на формування та утримання трудових ресурсів та максимізація результатів від їх використання. Основними завданнями управління трудовими ресурсами є вибір найефективніших форм залучення трудових ресурсів, формування чисельності та складу працівників підприємства, забезпечення високих темпів зростання продуктивності та ефективності праці. [2]

Основною метою розвитку персоналу є збільшення продуктивності працівників. Успішний розвиток персоналу обумовлений трьома факторами: знаннями, можливостями і поведінкою працівників.

До прикладу, такі країни, як США, Японія, Франція знаходяться на третьому етапі введення інноваційних технологій у навчання персоналу. За складовою конкурентоспроможності, як «вища освіта та навчання», Україна займає 46 місце серед 139 країн, США на 9 місці, Японія на 20 місці і Франція - 17 місце.

У Японії дуже розвинутий підхід до покращення навичок персоналу на підприємствах. Заробітна плата безпосередньо залежить від професійності, стажу роботи та віку працівників. На японських підприємствах в середньому 36% загального місячного заробітку працівники “Hitachi” одержують у формі базових виплат, 27% – додаткових виплат відповідно до професійного розвитку, 29% – додаткових виплат, пов’язаних з виконаною роботою,

7% - різноманітних допомог [4]. Як бачимо, на підприємствах Японії підвищення заробітної плати та отримання премії є нерозривними зі стажем роботи працівника та його кваліфікацією, тому в Японії створюються такі умови, щоб робітник самостійно бажав підвищити рівень власної кваліфікації.

Я провела аналіз витрат на розвиток персоналу у провідних країнах світу та розрахувала середній розмір витрат в місяць на 1 працівника. (таблиця 1) та аналіз витрат на розвиток персоналу всіма світовими корпораціями (таблиця 2)

Таблиця 1

Аналіз витрат на розвиток персоналу в провідних країнах

Країна	Середній відсоток від фонду оплати праці, %	Загальні витрати на розвиток персоналу, млрд. дол.	Середній розмір витрат в місяць на 1 працівника, дол.
США	5 – 10	50	1 252
Японія	10-20	80	1 670
Франція	2-5	30	1 085
Німеччина	2-5	20	970
Велика Британія	6-8	40	1 355

Таблиця 2

Аналіз витрат на розвиток персоналу всіма світовими корпораціями

Назва компанії	Загальні витрати на розвиток персоналу	Відсоток від загальних витрат на оплату праці
American Thermal Technologies	1 300	6
ІВМ	750	5
Дженерал Моторз	1 000	4,5
Ксерокс	220	4
Тексас Інструментс	145	3,5
Моторола	142	2,6

Отже, трудові ресурси є основним фактором формування конкурентоспроможності на підприємстві. На підприємстві мають бути всі умови для ефективної діяльності та розвитку трудового колективу. Розроблення програм навчання, курси підвищення кваліфікації, додаткові бонуси для працівників – це засоби підвищення рівня виробництва та збільшення його функціонування. Підприємству у процесі управління персоналом та підвищення своєї конкурентоспроможності доводиться не тільки

дотримуватися законів, але і слідувати етичним нормам та вимогам профспілок.

Потрібно розуміти, що досить важливою умовою формування ефективної команди є постійний розвиток персоналу, що в майбутньому обов'язково призведе до ефективної кадрової політики, це в свою чергу до високого рівня кваліфікації персоналу, що, як уже відомо, призведе до ефективного виробництва та зросту рівня конкурентоспроможності підприємства. Зі статистичних показників, ми бачимо, що провідні країни світу намагаються розвивати професійні навички своїх працівників, оскільки це збільшує якість їх товарів та послуг і робить їх конкурентоспроможними на ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ф. В. Горбонос, Економіка підприємств URL: https://pidru4niki.com/1281041936223/ekonomika/konkurenciya_pidpriyemstvo
2. Економіка торговельного підприємства, розділ 7.1 URL: <https://buklib.net/books/25374/>
3. М. О. Жуковський Трудові ресурси як складова конкурентоспроможності підприємства // Актуальні проблеми економіки №2 (68), 2007
4. Левченко О. М. Економіка знань: управління розвитком людських ресурсів Великобританії. – К.: Видавничий дім „Корпорація”, 2015. – 292 с

СИСТЕМА МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ НА СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Пашкуда Тетяна Вікторівна,

к.е.н., старший викладач

Шараєвська Юлія Юріївна,

студентка

Державний торговельно-економічний університет,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті досліджено системи мотивації праці на сучасних підприємствах. Доведено, що мотивація праці працівників у сучасних умовах - це об'єднання матеріальних та нематеріальних методів, помножене на знання психології та використання технологічних інструментів контролю та обліку робочого часу.

Ключові слова: мотивація, персонал, підприємство, продуктивність, конкурент.

Можна бути відмінним управлінцем і пропонувати чудові умови праці, але це не призведе до ефективної роботи без належної зацікавленості персоналу. Персонал, який саботує свої щоденні обов'язки, вбиває час за перекурами, інтернет-серфінгом та годинами обговорює новини, просто фізично не може продемонструвати високу продуктивність — вони не мають на це часу.

Робочий час, який витрачається правильно, є найважливішим активом кадрової політики. Але чи можна якось поліпшити ситуацію крім звільнення недбайливих працівників, що напрошується? Безперечно! Не тільки можна, а й потрібно, адже набором нових кадрів проблема не вирішиться, якщо не запровадити чітку та зрозумілу систему мотивації.

Мотивація персоналу - це комплекс заходів, спрямованих на підвищення продуктивності працівників. Стимулювання працівників полягає у діях

керівництва, націлених на залучення та утримання цікавих підприємству кадрів, з метою отримання максимальної віддачі від їхньої праці[1].

Ефективно працюватиме лише той найманий працівник, який позитивно ставиться до своєї діяльності, отримує від неї задоволення та вигоду, бачить подальші перспективи. Методом "батоба" такої картини домогтися неможливо, тому на сцену виходить метод "пряника" - підбору оптимальних заходів впливу на персонал для підвищення його зацікавленості.

Мотивація персоналу у створенні має будуватися на методах, враховуючи індивідуальні особливості працівників та його кар'єрні очікування. Ефективне стимулювання співробітників - це завдання, для вирішення якого слід враховувати безліч факторів: реальний обсяг роботи, факти цільового і нецільового використання робочого часу, очікування людини від займаної посади. Озброївшись сучасними системами обліку робочого часу, можна оцінити справжній внесок у добробут підприємства кожного із співробітників, підібравши до нього персональний підхід, що призведе до помітного зростання продуктивності.

Мотивація персоналу, що працює на підприємстві, — це найважливіший спосіб підвищити загальну продуктивність праці, вона є головним напрямом кадрової політики всіх успішних організацій. Не секрет, що співробітники бажають отримувати більше, витрачаючи менше зусиль. При грамотно побудованій системі мотивації навіть найзапекліший ледащо здатний видавати хороші показники.

Для досягнення поставленої мети щодо відчутного підвищення якості праці на підприємстві, мотиваційні заходи повинні бути вибудовані у чітку та зрозумілу для співробітників систему мотивації, що поєднує різні методи заохочення. Для успішного функціонування такої системи потрібно використовувати різні чинники мотивації, щоб знайти підхід до різноманітних типів особистості співробітників та запропонувати кожному з них привабливе заохочення (яким не завжди виступає матеріальна мотивація, оскільки є люди, які найбільше цінують ідейний мотив).

Правильно працююча система мотивації повинна:

- Підвищувати у персоналу бажання старанно виконувати службові обов'язки;
- Стимулювати їх до активності та ініціативності у своїй щоденній робочій діяльності;
- Підтримувати цілепокладання та прагнення до досягнення поставлених цілей;
- Пробуджувати потребу до самовдосконалення та підвищення особистого професійного рівня;
- Міняти світогляд, внутрішні цінності, установки працівників від негативного та споживчого ставлення до роботи у бік ідеї командної роботи[2].

Таким чином, впроваджена програма з ефективної мотивації персоналу вплине на внутрішньокорпоративні відносини, на взаємодію підлеглих з керівництвом, і на загальне підвищення конкурентоспроможності компанії.

При поетапному впровадженні системи мотивації первісний опір співробітників, який неминуче виникає за будь-яких нововведень, зміниться інтересом і позитивним ставленням. Звикнувши до нової системи і навчившись отримувати з неї зиск, співробітники обов'язково стануть ефективнішими, приносячи компанії відчутну користь.

Головне призначення системи мотивації — покращення клімату в колективі, формування позитивного ставлення до свого місця роботи та лояльності до керівництва, адже лише за таких умов співробітники мають внутрішню потребу якісно працювати. Причому досягти цього можна як грошовими методами, і без істотних фінансових вливань. Розглянемо нижче різні приклади позитивної та негативної мотивації персоналу, щоб зрозуміти, що дасть результат, а що робити не варто.

Впливати на продуктивність співробітників можна у різний спосіб чи його поєднаннями, залежно від особливостей колективу та завдань керівника. Основні види трудової мотивації, що відрізняються підходом до цієї проблеми, представлені нижче:

- Матеріальні бонуси полягають у виплаті премій, нагород, заохочень, а також можливості придбати зі знижкою товари або послуги компанії.

- Нематеріальні бонуси полягають у визнанні заслуг співробітника, прихильному відношенні, позначення кар'єрних перспектив.

- Зовнішня мотивація — менеджмент впливає на персонал ззовні, заохочуючи чи караючи результати роботи, регулюючи якість праці в колективі.

- Внутрішня мотивація - співробітники самі прагнуть працювати ефективніше, оскільки отримують моральне задоволення від праці "на совість".

- Позитивна мотивація - надання вигод чи заохочень за досягнення працівника, які виступають у ролі "приманки", змушуючи працювати краще навіть всупереч лінощі або відсутності бажання працювати з повною самовіддачею.

- Негативна мотивація - призначення штрафів за роботу, невиконану належним чином у встановлені терміни. Як і позитивна мотивація може поширюватися як на самого співробітника, так і на групу (відділ).

Різні види мотивації трудової діяльності матимуть різну ефективність - при виборі необхідно враховувати, наскільки вони відповідають політиці компанії та мікроклімату в колективі, щоб їхнє впровадження справді обернулося значним підвищенням ефективності праці.

Кожна значна зміна кадрової політики підприємства має переслідувати чітку та досяжну мету, щоб не перетворитися на набір непотрібних дій, які вносять хаос у колектив без належного результату.

Система мотивації для підприємства переслідує такі цілі:

- Виявлення найкращих співробітників серед наявних кадрів, підвищення їхньої зацікавленості та збереження їх у колективі.

- Підвищення привабливості організації як потенційного місця роботи для майбутніх співробітників (обговорення та рекомендації персоналу).

- Можливе переманювання цікавих кадрів від конкурентів.

- Формування згуртованої команди ефективних співробітників, знижуючи кадрову плинність (працівники не йдуть, тому що дорожать наявними бонусами та можливостями).

- Можливість ставити завдання, отримуючи очікуваний результат у встановлений термін.

- Контроль за методами заохочень та стягнень (у руках керівника зосереджуються всі важелі, які дозволяють ефективно впливати на роботу персоналу).

Таким чином, діюча система мотивації на підприємстві поступово перетворює розрізнений колектив на команду продуктивних фахівців, а керівник отримує можливість впливати на якість роботи, отримуючи високу віддачу від вкладених ресурсів.

Мотивація праці працівників у сучасних умовах - це об'єднання матеріальних та нематеріальних методів, помножене на знання психології та використання технологічних інструментів контролю та обліку робочого часу. Розглянемо ці засоби мотивації докладніше.

- Довгострокові перспективи. Перед співробітником постає можливість отримати відчутний прибуток за підсумками відпрацювання в компанії певного терміну. Звичайно, не для всіх галузей діяльності та масштабів організацій підійде цей спосіб, але його ідею може взяти на озброєння будь-яке підприємство, адаптувавши під себе.

- Гра на амбіції. Варто перейменувати непривабливу посаду на інший манер, навіяти співробітникові його необхідність і важливість для компанії, образно "встати з ним пліч-о-пліч", налаштувавши його на боротьбу за загальне благо - і ось він вже готовий брати нові рубежі "за ідею", демонструючи чудеса працездатності. І це без істотних фінансових вкладень. Головне – не давати обіцянок, які не будуть виконані.

- Дошка пошани. Ще один метод мотивації, що не вимагає серйозних грошових витрат і бере початок у радянському минулому. У сучасних організаціях йдуть далі, створюючи можливість колегам та клієнтам залишати

публічні відгуки про людину, з якою вони перетнулися з робочих питань – у цьому випадку співробітник уже не захоче “халтурити”, щоб не зіпсувати своєї репутації.

- Персональні привілеї - це може бути невеликий грошовий подарунок, сертифікат на відвідування цікавого місця відпочинку, можливість взяти додатковий вихідний або відпроситися з роботи, усунення часу початку та закінчення робочого дня.

- Затишне робоче місце.

- Внутрішньокорпоративні знижки.

- Щоденний автоматизований моніторинг діяльності. Працівники повинні розуміти, що моніторинг запроваджується для того, щоб керівник бачив, наскільки відповідально вони ставляться до своїх службових обов'язків та який обсяг праці для цього докладають. Тоді абсолютна більшість захоче покращити свої показники, що зручно робитиме, адже всі їхні зусилля будуть зафіксовані у програмі.

Звичайно, методи мотивації персоналу, які застосовуються в конкретній організації, не повинні вичерпуватись представленим списком. Потрібно підбирати індивідуально працюючі способи, які будуть ефективними саме на конкретному підприємстві. Можливо, щось із запропонованого не спрацює, а ефект від інших заохочень буде величезним. Методом підбору можна впровадити оптимальну систему мотивації, яка працюватиме на результат.

Грамотні та старанно працюючі фахівці – це основа добробуту та конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Але рідко трапляється так, що команда мрії підбирається сама собою. Зазвичай потрібні значні витрати ресурсів на пошук відповідних співробітників, і це відбувається тим частіше, чим вище плінність кадрів на підприємстві. Більше того, психологам давно відомий той факт, що новий співробітник "горить роботою", демонструючи стовідсоткову самовіддачу лише обмежений час, зазвичай на період випробувального терміну. Далі він вливається у колектив, переймає його звички і стає непомітною кадровою одиницею.

Щоб скоротити витрати та зусилля відділу персоналу на підбір нових спеціалістів, а також постійно підтримувати ініціативність та належний рівень ефективності в колективі, просто необхідно використовувати ті чи інші методи мотивації працівників. Їх існує чимало, і можна вибрати або адаптувати під особливості організації будь-яку форму, що сподобалася. Якщо не допускати грубих помилок система мотивації навіть у своєму мінімальному варіанті значно підвищить продуктивність співробітників. При цьому акцент слід робити на позитивне стимулювання, яке підвищуватиме лояльність до підприємства, поступово переростаючи у внутрішню мотивацію кадрів.

Не можна забувати і про виробничий контроль роботи персоналу — адже без точного розуміння справжнього рівня самовіддачі працівника важко визначити, чи варто його мотивувати на подальші звершення, і який спосіб для цього краще використати. Зрештою, не кожна людина починає більш відповідально працювати навіть після зовнішнього стимулювання. Якщо його результати дуже погані, а змінюватися співробітник відмовляється, то потрібно з ним розлучатися. Система мотивації та система контролю, які йдуть пліч-о-пліч, доповнюючи один одного (ефективність методів мотивації перевіряється оцінкою роботи персоналу і безперервно коригується) — це потужний інструмент для того, щоб завжди тримати співробітників “в тонусі”, отримуючи від них максимальну ефективність праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Освітній хаб міста Києва «Мотивація персоналу : додайте бізнесу ефективності». URL:<https://eduhub.in.ua/news/motivaciya-personalu-dodayte-biznesu-efektivnosti>
2. АгроКебети «Мотивація персоналу як інструмент управління якістю праці». URL: <https://blog.agrokebety.com/motyvatsiya-personalu-yak-instrument-upravlinnya-yakisty-ya-pratsi>
3. К. Атаманенко «Як ефективно впровадити систему мотивації персоналу : чек-лист» URL : <https://collaborator.biz/blog/motivation-chek-list/>

**HR–МЕНЕДЖМЕНТ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД
ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

Плахотнік Олена Олександрівна

д. е. н., професор,

професор кафедри менеджменту організацій та адміністрування

Шевелєва Катерина Юріївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

зі спеціальності 104 Фізика та астрономія

за освітньо – професійною програмою «Фізика конденсованого стану»

Дніпровський державний технічний університет

м. Кам'янське, Україна

Анотація. У роботі доведено, що персонал підприємства є стратегічним ресурсом лише в разі умілого управління його діями, що забезпечує розкриття потенціалу кожного працівника окремо і всього колективу в цілому. Запропоновано проведення дій щодо вироблення нових способів управління персоналом, які найбільше відповідають вимогам часу за напрямками. Особливу увагу приділено хедхантингу як сучасної технології HR-менеджменту.

Ключові слова: ефективне функціонування, управління, стратегія розвитку, хедхантинг, конкурентні переваги.

Підвищення ефективності використання ресурсів є ключовим завданням кожного господарюючого суб'єкта, від вирішення якого безпосередньо залежить ефективність його функціонування, фінансова стійкість і конкурентоспроможність. Значимість вирішення цього завдання зумовила перебіг безлічі досліджень, присвячених пошуку резервів зростання прибутку та шляхів підвищення результативності діяльності підприємств.

При цьому особливу увагу завжди було звернено на проблему забезпечення ефективного використання трудових ресурсів - найважливіших

ресурсів будь-якої організації, які багато в чому визначають рівень і напрями її розвитку. Адже тільки та компанія, яка не просто забезпечена трудовими ресурсами, що володіють відповідною освітою, рівнем кваліфікації, досвідом роботи та іншими необхідними характеристиками, а й створила умови для їхньої високопродуктивної діяльності, може домогтися відповідної віддачі від використання земельних, матеріально-сировинних, технічних, фінансових та інших наявних у її розпорядженні ресурсів.

Саме персонал підприємства є тим ресурсом, який становить основу його ефективного функціонування, виступає базисом досягнення стійких конкурентних переваг. Однак, як уже було зазначено, наявність працівників з високою кваліфікацією ще не є гарантією успіху діяльності організації. Персонал підприємства стає стратегічним ресурсом лише в разі умілого управління його діями, що забезпечує розкриття потенціалу кожного працівника окремо і всього колективу в цілому. У зв'язку з цим дослідження різних інноваційних технологій HR-менеджменту з метою виявлення найперспективніших і пріоритетних із них набуває особливої актуальності.

Аналіз практики управління персоналом у різних зарубіжних організаціях засвідчив, що цьому аспекту діяльності приділяють належну увагу на всіх без винятку підприємствах, проте тільки великі й успішні компанії займаються вивченням і використанням інноваційних технологій HR-менеджменту. Водночас основна маса підприємств застосовує традиційні методи управління, що входять до груп адміністративних, економічних і соціально-психологічних методів.

Ефективність цих методів доведена часом і здебільшого не викликає сумнівів, але з розвитком економіки, зміною підходів до здійснення виробничої, збутової, маркетингової, інноваційної та інших видів діяльності організації виникає потреба у виробленні нових способів управління персоналом, які найбільше відповідають вимогам часу. Причому проводити цю роботу слід у двох напрямках:

- по-перше, удосконалювати управління діяльністю штатних

співробітників, приділяючи особливу увагу роботі з найперспективнішими з них;

- по-друге, займатися хедхантингом.

І якщо перший напрямок набув доволі широкого поширення в практиці діяльності вітчизняних компаній, то про другий поки що не можна сказати того самого. Хедхантинг являє собою пошук, залучення та наймання талановитих фахівців, до яких належать професіонали з високим потенціалом і не менш високою результативністю діяльності, яких, як правило, недостатньо на ринку праці [1].

Особливість цієї технології HR-менеджменту полягає в тому, що робота з персоналом починається ще на стадії його добору, і це одна з найскладніших технологій добору співробітників серед усіх наявних. Адже вибір претендентів здійснюється не зі списку претендентів, які виявили бажання обійняти вакантну посаду, і навіть не з-поміж осіб, які прагнуть до зміни роботи, а, як правило, за допомогою цілеспрямованого пошуку необхідних фахівців серед співробітників інших компаній, які найчастіше не мають наміру міняти місце роботи.

Особлива складність такого підбору полягає в потребі знайти індивідуальний підхід до кандидата, якого ви шукаєте, і зацікавити його в зміні роботи та переході у вашу організацію. Очевидною перевагою зазначеної технології HR-менеджменту є придбання цінних співробітників, здатних вивести компанію на новий рівень її розвитку, що володіють певною кваліфікацією та skills навичками. Основний же недолік полягає в деякому порушенні етичних норм ведення бізнесу (у разі перехоплення співробітника у фірми-партнера), здатному завдати шкоди іміджу організації, та великих витратах часу і сил на з'ясування інтересів, потреб і цінностей фахівцем. Загалом же зазначена технологія «дасть змогу досягати більш сміливих рішень і реалізовувати стратегії розвитку компанії» [1]. Однак підбір і найм талановитих професіоналів є не єдиною метою HR-менеджменту. Не менш важливим виступає утримання таких співробітників за допомогою створення для них максимально сприятливих умов праці, можливостей розвитку та кар'єрного

зростання, що часом є не менш складним, ніж ведення переговорів з ними з приводу переходу на пропоновану посаду.

Таким чином, проведене дослідження показало, що ефективність і конкурентоспроможність підприємства багато в чому залежать від того, наскільки ефективно організована на ньому робота з персоналом, починаючи з моменту його підбору і закінчуючи розвитком. На сьогодні існує величезна кількість як традиційних, так й інноваційних технологій HR-менеджменту, правильне поєднання і використання яких здатне істотно підвищити результативність діяльності компанії. При цьому вибір інноваційних технологій залежить від безлічі чинників, основними з яких є розміри підприємства, його фінансовий стан і загальний рівень розвитку, специфіка та мета функціонування.

Обґрунтований вибір інноваційних технологій HR-менеджменту, їх постійне оновлення та розвиток забезпечать підприємству завоювання стратегічних конкурентних переваг, що, своєю чергою, гарантує йому довгостроковий успіх і високу конкурентоспроможність на ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверіна О. І. Філософія управління людськими ресурсами: до визначення концептуально - методологічних засад. *Нова парадигма*. 2013. Випуск 115. С. 3 - 11.
2. Грідін О. В. HR – менеджмент в сучасних організаціях: особливості та перспективи впровадження. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 185. С. 160 – 172. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vkhdtusg_2017_185_22.pdf.
3. Типи та види мислення для HR: критичне, стратегічне, латеральне. 2020. URL: <https://hurma.work>.

**МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Савченко Марина Василівна,

д.е.н., професор

Донецький національний університет імені Василя Стуса

м. Вінниця, Україна

Кулявець Вега Габдрахимівна

к.е.н., доцент

Департамент міжнародного співробітництва та регіонального

розвитку Вінницької обласної державної адміністрації

м. Вінниця, Україна

Репчонок Андрій Юрійович,

Головне управління Національної поліції Хмельницької області

м. Хмельницький, Україна

Анотація: В дослідженні обгрунтовано моделювання фінансових результатів промислового підприємства. Визначено вплив зміни ціни на прибуток від операційної діяльності промислового підприємства. Застосувавши показники $PЧО$ і $PВО$ при моделюванні чистого доходу і операційного фінансового результату, виявили можливі обсяги чистого доходу для збереження беззбитковості підприємства.

Ключові слова: моделювання, фінансовий результат, чистий дохід, операційний прибуток.

Методологія моделювання фінансових результаті підприємств пов'язана з методами системного аналізу і прогнозування. Це стало можливим завдяки удосконаленню апарата економіко-математичного моделювання і використанню його в моделюванні складних систем.

Для аналізу рівня змінних витрат ($B_{зм}$), чистого доходу ($ЧД$), валового прибутку ($П_г$) і операційного фінансового результату ($ФР_{опер}$) можливо використати показники їх співвідношень щодо цінового ($PЧО$), натурального

PBO і комбінованого ($PЗП$) факторів, а також моделі функціональних зв'язків впливу цін ($Ц_3$) і натуральних обсягів реалізації (Q_3) на фінансові результати господарської діяльності.

Якщо розглядати моделі розрахунків показників операційної діяльності взаємозв'язки ефекту їх зміни реалізуються за допомогою таких показників (табл. 1).

Таблиця 1

Показники взаємозв'язку ефекту їх зміни

Механізм розрахунку	Значення показника
$PЧО = \frac{ЧД}{ФР_{опер}}$	Показує, яка сума чистого доходу підприємства створює 1 гривню операційного фінансового результату
$PBO = \frac{ЧД - B_{зм}}{ФР_{опер}} = \frac{П_в}{ФР_{опер}}$	Показує, яка сума валового прибутку підприємства створює 1 гривню операційного фінансового результату
$PЗП = \frac{\Delta ФР_{опер}}{ФР_{опер}} =$ $= [(PЧО \times Ц_3) \times (1 + Q_3)] \times (PBO \times Q_3)$	Показує темп приросту (спаду) операційного фінансового результату від зміни цін і обсягів реалізації при заданому рівні $PЧО$ і PBO

Джерело: складено автором

Операційний, ціновий, натуральний і комбінований фактори впливу на формування фінансового результату показують у скільки разів темпи зміни фінансового результату перевищують темпи зміни чистого доходу, відповідно до зміни цін, натуральних обсягів реалізації і обох факторів разом при відповідних витратах.

Механізм застосування окремих показників формування операційного фінансового результату для моделювання чистого доходу і операційного фінансового результату розглядено за допомогою показників, наведених в табл. 2.

Так, рівень чистого доходу дає можливість зміни чистого доходу за рахунок зміни тільки ціни щодо реалізованих об'єктів діяльності. Якщо операційні витрати не змінюються, то весь приріст чистого доходу за рахунок зміни цін перетворюється в операційний прибуток. На АТ «Красилівський машинобудівний завод» спостерігається велика різниця між рівнями $PЧО$ та PBO , що відображає відносно великий вплив динаміки змінних витрат на

динаміку операційного фінансового результату. Тому, при зростанні чистого доходу за рахунок натурального обсягу реалізації, збільшення прибутку значно менше, ніж при збільшенні цін.

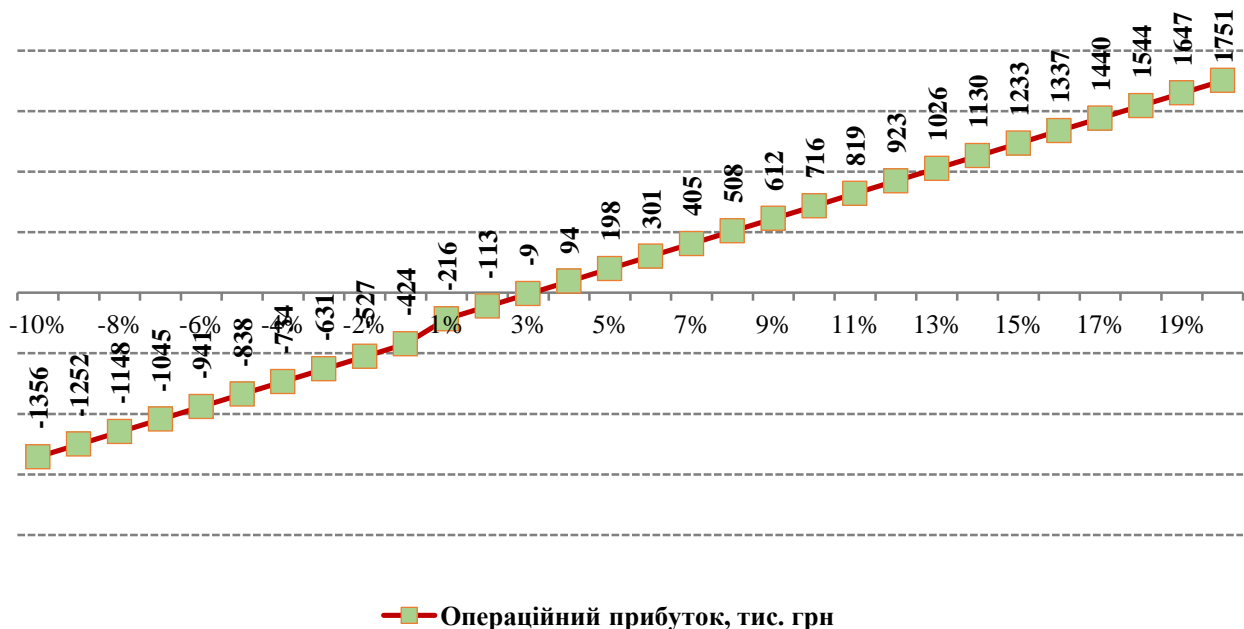
Таблиця 2

**Показники фінансових результатів господарювання
АТ «Красилівський машинобудівний завод» АТ
«Красилівський машинобудівний завод» в 2019-2021 рр.**

Показники за рядками звіту про фінансові результати	2019	2020	2021
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1. Чистий дохід	11231	11174	10355
2. Витрати операційної діяльності	17218	15528	11609
3. Змінні витрати (сума ряд. 2050, 2150)	9125	8917	8205
4. Постійні витрати (сума ряд. 2130, 2180)	8093	6611	3404
5. Інші операційні доходи	7545	5549	934
6. Фінансовий результат від операційної діяльності	1558	1195	-320
7. Валовий прибуток	2205	2273	2158
8. Рівень показників на 1 грн фінансового результату від операційної діяльності, грн:			
чистого доходу (<i>РЧО</i>) (п.1:п.6)	7,209	9,351	-32,359
валового прибутку (<i>РВО</i>) (п.7:п.6)	1,415	1,902	-6,744

Джерело: розраховано автором

Проведено аналіз впливу зміни ціни на фінансовий результат АТ «Красилівський машинобудівний завод» (рис. 1).

**Рис. 1. Вплив зміни ціни на прибуток від операційної діяльності
АТ «Красилівський машинобудівний завод»**

Джерело: розраховано та побудовано автором

За даними рис. 1 дійшли висновку, що підприємство отримуваємо прибуток від операційної діяльності лише в тому разі, якщо ціни збільшити на 4%. Так, збільшення ціни на 3% забезпечить збиток від операційної діяльності у розмірі 9 тис. грн. Під час дослідження за основу бралися дані 2021 р., зокрема чистий дохід та прибуток підприємства.

Величина валового прибутку, яка створює на підприємстві кожен гривню операційного прибутку, характеризує функціональний зв'язок впливу на операційний прибуток зміни натуральних обсягів реалізації при одному і тому ж рівні загальної суми постійних витрат, цін та в розрахунку на одиницю змінних витрат.

Розроблений графік на рис. 1 фактично відбиває вплив чистого доходу на операційний прибуток АТ «Красилівський машинобудівний завод» показує, що навіть при збільшенні чистого доходу на 3 % підприємство отримає збитки в розмірі 9 тис. грн, а при зменшенні на 10% – в розмірі 1356 тис. грн. Тому, підприємство не повинно зменшувати темпи чистого доходу, а намагатися їх нарощувати шукаючи нових потенційних клієнтів.

Отже, застосувавши показники *РЧО* і *РВО* при моделюванні чистого доходу і операційного фінансового результату на АТ «Красилівський машинобудівний завод» можна виявити максимально можливе зниження чистого доходу для збереження беззбитковості підприємства, бо досліджуване підприємство 2021 р. мало збиток від операційної діяльності.

В реальних умовах господарювання відбувається одночасна зміна ціни і натурального обсягу реалізації, тому для оцінки даної ситуації використовують показник одночасного коригування зміни цін і натурального обсягу реалізації *РЗП* в межах наявних можливостей, які наводилися в таблиці 1.

Проведемо моделювання темпів і напряду зміни операційного фінансового результату для АТ «Красилівський машинобудівний завод», за умови, що ціна збільшиться на 25 %, а натуральний обсяг послуг на 10 %, значення *РЗП* становитиме:

$$РЗП = (-32,359 \times 0,25) \times (1 + 0,1) + (-6,794 \times 0,1) = -9,578$$

Отже, при заданій умові операційний фінансовий результат (збиток) АТ «Красилівський машинобудівний завод» зменшиться майже вдесятеро у порівнянні з 2021 р. При даному методі розрахунків на темп зміни фінансових результатів від реалізації не впливають абсолютні показники, а лише відносні величини.

Висновки. Таким чином, проведено моделювання темпів і напряму зміни операційного фінансового результату для АТ «Красилівський машинобудівний завод», за умови, що ціна збільшиться на 25 %, а натуральний обсяг послуг на 10 %, значення *РЗП* становитиме -9,578. Отже, при заданій умові операційний фінансовий результат (збиток) АТ «Красилівський машинобудівний завод» зменшиться майже вдесятеро у порівнянні з 2021 р.

**ЗМІЩЕННЯ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ В ДОХОДАХ
ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ**

Фатюха Наталія Георгіївна

к.е.н., доцент

Дендеберя Вікторія Олександрівна

Магістрантка

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Досліджено динаміку податкових надходжень Державного бюджету України. Окреслені питання, які стосуються поліпшення податкових надходжень країни.

Ключові слова: державний бюджет, доходи, податкові надходження, структура, структурні зрушення.

Мета роботи: дослідити обсяги та динаміку надходження прямих та непрямих податків до державного бюджету України та визначити напрями щодо поліпшення податкових надходжень країни.

Матеріали і методи: інформаційною базою слугують дані та аналітика Міністерства фінансів України, праці вітчизняних науковців, матеріали міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, Інтернет-ресурси. Використано статистичні методи: метод статистичних групувань і таблиць, методи аналізу за допомогою узагальнюючих показників: структури, коефіцієнтів структурних зрушень.

Результати і обговорення. У вітчизняних науковців є різні погляди на вирішення питання зростання податкових надходжень Державного бюджету України. Група економістів України пропонує відмінити податок на додану вартість, податок на прибуток та єдиний податок на малий бізнес, тобто бізнес повністю вивільнити від податків, пов'язаних з отриманням підприємницького

доходу, що в підсумку повної відміни цих податків в Україні будуть створені ідеальні умови для інвестиційного буму [1]. Проте, враховуючи досвід Європейського союзу, то навпаки, слід підвищувати ставку ПДВ з метою наповнення доходів бюджету [2].

П. Мельник вважає, що збільшити надходження до Державного бюджету України можна двома шляхами: створенням в Україні вільних економічних зон і зниженням ставок, що призведе до зростання надходжень до бюджету на 1-2%, адже бізнесу буде вигідніше працювати легально [3]. Проте для стимулювання інвестиційного клімату України, доцільним є введення диференціації ставок ПДВ та зниження їх розмірів щодо окремих груп товарів і послуг.

Ще одним напрямом у збільшенні податкових надходжень є конкретизація цілей на основі аналізу фактичного стану бюджетного розвитку, виявлення диспропорцій тощо через: формування Державного бюджету України як цілісної системи, параметри якої визначаються інтересами держави; стимулювання розвитку Держбюджету та місцевих бюджетів України у напрямі зростання доходів та економії видатків; забезпечення поступового зменшення дефіциту і поступове переростання у профіцит [4].

Для вироблення пропозицій щодо збільшення податкових надходжень в доходах бюджету проведемо аналіз їх структури та структурних зрушень [5]. Розглянемо обсяги та динаміку надходження прямих та непрямих податків до державного бюджету України (див. табл. 1).

Можемо зробити висновок, що податкові надходження мають тенденцію до зростання протягом 2019-2021 років. Серед непрямих податків найбільше зростання припадає на податок на додану вартість і це становить 141,7% в порівнянні з 2020 роком, або зростання з 378690 млн.грн у 2019 році до 536489 млн.грн. у 2021 році. Серед прямих податків найбільший приріст відбувся по податку на прибуток підприємств, що становить 147752 млн.грн. у 2021 році проти 107086 млн.грн. у 2019 році, або зріс на 38,0%. Це пояснюється як дією інфляційного чинника, так і впливом соціально-економічних факторів.

Таблиця 1

Динаміка податкових надходжень до Державного бюджету України.

Сформовано на основі [62]

Види	Податки	Обсяг, млн.грн.			Структура, %			Темп росту (2020/2019), %
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	
Непрямі податки	ПДВ	378690	400600	536489	47,3	47,1	48,5	141,7
	Акциз	123358	138296	162451	15,4	16,2	14,7	131,7
	Мито	30086	30460,5	38177,2	3,8	3,6	3,4	126,9
Прямі податки	ПДФО	109954	117281	137555	13,7	13,8	12,4	125,1
	Податок на прибуток підприємств	107086	108695	147752	13,4	12,8	13,3	138,0
	Інші податки	50601,6	55782,5	84666,4	6,3	6,6	7,6	167,3
Усього податкових надходжень		799776	851116	1107091	100,0	100,0	100,0	138,4

Серед податкових надходжень доходів Державного бюджету України за 2021 рік найбільша питома вага припадає на податок на додану вартість (48,5%). Це пояснюється тим, що його формування відбувається на всіх стадіях виробництва та обігу, враховується у вигляді надбавки на ціну товару і сплачується кінцевим споживачем, але його перерахування і облік до бюджету здійснюється податковим агентом. Іншими показниками, що впливають на високий обсяг сплати ПДВ є достатньо ефективний механізм нарахування і сплати, який унеможливує ухилення платників від сплати даного податку [6].

На другому місці в структурі податкових надходжень у 2021 році належить акцизному податку (14,7%). Проте він є за останні роки мав тенденцію до зниження, що свідчить про нерівномірність його надходження до доходів держбюджету країни. Це пов'язано з чисельними змінами законодавчої бази оподаткування та переліку підакцизної продукції на ринку.

Надходження від податку на прибуток підприємств та ПДФО складають у 2021 році 13,3% та 12,4% відповідно, що свідчить про доволі вагомий надходження від цих видів податків.

Незначна частка припадає на надходження в доходи держбюджету від

сплати мита (3,4%), що свідчить про низьку фіскальну функцію цього податку, що спричиняє зменшенням податкового навантаження на споживання.

Проаналізуємо структуру податкових надходжень в доходах Державного бюджету України за 2019-2021 роки (табл.2). Наведені дані демонструють, що питома ПДВ в структурі податкових надходжень Державного бюджету збільшилась на 1,2 п.п., або на 0,3 в 2021 році в порівнянні з 2019 роком. Також наростили обсяги інші податки на 1,3 п.п. (на 0,21). Такі податки як акциз, мито, ПДФО, податок на прибуток підприємств навпаки знизили на 0,7 п.п., або на 0,05, на 0,4 п.п. (на 0,11), на 1,3 п.п. (на 0,09), на 0,1 п.п. (на 0,01) відповідно. Для узагальнюючої характеристики зміни питомої ваги окремих груп за видами економічної діяльності у структурі загального обсягу податкових надходжень доходів. Державного бюджету України за досліджуваний період обчислимо за даними табл. 2 зведені абсолютний і відносний квадратичні коефіцієнти структурних зрушень за формулами [7, с. 46]:

$$\sigma_a = \sqrt{\frac{\sum (d_{s1} - d_{s0})^2}{n}}, \quad (3.1)$$

де n – кількість складових

$$\sigma_a = \sqrt{\sum \frac{(d_{j1} - d_{j0})^2}{d_{j0}}}. \quad (3.2)$$

Таблиця 2

Структура і структурні зрушення податкових надходжень в доходах Державного бюджету України за 2019-2021 роки

Вид економічної діяльності	Податкові надходження		Показники структури, %		Показники структурних зрушень		$(d_{j1} - d_{j0})^2$	$(d_{j1} - d_{j0})^2 / d_{j0}$
	2019	2021	2019 d_{j0}	2021 d_{j1}	Абсолютні , п.п., $(d_{j1} - d_{j0})$	Відносні , (d_{j1} / d_{j0})		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ПДВ	378690	536489	47,3	48,5	1,2	1,03	1,44	0,03
Акциз	123358	162451	15,4	14,7	-0,7	0,95	0,49	0,03
Мито	30086	38177,2	3,8	3,4	-0,4	0,89	0,16	0,04
ПДФО	109954	137555	13,7	12,4	-1,3	0,91	1,69	0,12
Податок на прибуток підприємств	107086	147752	13,4	13,3	-0,1	0,99	0,01	0,00
Інші податки	50601,6	84666,4	6,3	7,6	1,3	1,21	1,69	0,27
Всього, млн.грн.	799776	1107091	100,0	100,0	0	x	5,48	0,50

Розрахуємо абсолютний і відносний коефіцієнти структурних зрушень:

$$\sigma_a = \sqrt{\frac{5,48}{6}} = 0,96 \text{ в.п.},$$

$$\sigma_s = \sqrt{0,5} = 0,7 \text{ в.п.}$$

Тобто, значення абсолютного і відносного квадратичних коефіцієнтів структурних зрушень свідчать, що питома вага окремих видів податків у структурі загального обсягу податкових надходжень доходів Державного бюджету України за аналізований період у середньому змінилась на 0,96 в.п., або на 0,7 в.п.

Фіскальне значення прямих і непрямих податків залежить від напрямків податкової політики держави на відповідному етапі розвитку, оскільки податки є основним фактором впливу на господарську діяльність компанії, та держави в цілому, вони впливають на всі галузі економіки. Наприклад, податки можна використовувати для збалансування доходів і забезпечення певного рівня соціальної рівності, стимулювання створення робочих місць через надання преференцій для малого бізнесу та підприємництва, інструмента стримування інфляції та регулювання експортно-імпортних операцій [8]

Ще одним напрямом підвищення рівня податкових надходжень є підвищення ставки акцизу на алкоголь, цигарки, пальне, розширення переліку підакцизних товарів за рахунок предметів розкоші, дотримання стабільності ставок, проведення боротьби з тіньовим ринком підакцизних товарів. Також збільшити оподаткування великих платників податків, адже вони володіють значними фінансовими ресурсами.

Для досягнення максимального ефекту в реалізації заходів податкової політики пріоритетність варто надавати таким, які сприяють економічному зростанню, а відтак – наповненню державної казни податковими надходженнями [9].

Необхідно приділяти увагу податкам, які займають незначну питому вагу в податкових надходженнях бюджету, наприклад як ресурсні платежі. Вони не залежать від обсягів продажу та виробництва і є додатковим фінансовим

ресурсом наповнення бюджету держави.

Слід відмітити, що податкова система України потребує удосконалення. Необхідно вирішити питання що стосуються справедливого розподілу податкового навантаження, усунення сірих схем та ухилення від сплати податків, подвійного оподаткування, скороченням робочих місць через нестабільну ситуацію в країні та високий рівень інфляції, відтіку капіталу за кордон, частоті зміни податкового законодавства. Це має спонукати до стимулювання економічного зростання та інвестиційної привабливості країни.

Зараз наша країна переживає складні часи. Розглянемо зміни у податковій системі під час війни.

Урядовці пропонують замінити податок на прибуток та ПДВ податком з обігу зі ставкою 2% . При переході на цю систему компанії звільняються від обов'язку нарахування та сплати внутрішнього та імпортного ПДВ, подання податкової звітності, а їхня реєстрація платником ПДВ призупиняється, тобто фактично на цей період суб'єкт господарювання припиняє бути платником ПДВ. Це значно спростить податковий облік. При цьому, на відміну від "звичайної" моделі спрощеної системи оподаткування (ССО), компанії все одно мають сплачувати ЄСВ та податок на доходи фізичних осіб за своїх працівників, крім тих, які є мобілізованими і беруть безпосередню участь у захисті України.

Цією новацією може скористатись абсолютна більшість компаній в Україні, крім тих, які здійснюють діяльність у сфері азартних ігор, обміну іноземної валюти, продажу підакцизних товарів та видобутку корисних копалин, а також компаній фінансового сектору та нерезидентів.

Для переходу на особливий режим сплати єдиного податку третьої групи за ставкою 2% необхідно подати заяву до контролюючого органу. Компанія вважається платником податку з 1 квітня 2022 року в разі подання заяви до 1 квітня 2022 року чи з наступного робочого дня після подання такої заяви – у разі подання заяви після 1 квітня 2022 року.

Податки для ФОПів 1 та 2 групи повністю скасовано на час воєнного

стану.

Окрім ССО, податкова лібералізація стосується ринку пального, а також нових пільг із плати за землю, екологічного податку та інших:

- протягом воєнного стану до нуля знижено ставку акцизного податку на пальне (бензин, дизель та скраплений газ), а ставку ПДВ знижено з 20% до 7%;

- з 1 березня 2022 року та ще рік після закінчення воєнного стану звільнено від сплати земельного податку та орендної плати за землю території, на яких велись бойові дії або які тимчасово окуповані росією. Також не підлягають оподаткуванню заміновані земельні ділянки та ті, на яких наявні фортифікаційні споруди.;

- за визначені території протягом 2022-2023 років не буде нараховуватися та стягуватися мінімальне податкове зобов'язання;

- у 2022 році за об'єкти, що розташовані на таких територіях, не буде справлятися екологічний податок;

- на період дії воєнного стану скасовано платежі при розмитненні транспортних засобів, які ввозяться на територію України, – ПДВ, акцизний податок та імпордне мито.

Як правило, держави обирають одну модель непрямого податку (ПДВ, податок з продажу, податок з обороту), що пов'язано серед іншого з простотою адміністрування. Тим не менше, є дві держави, у яких поруч із ПДВ є інші податки: Бразилія (податок з продажу) і Тайвань (податок на валові доходи від бізнесу). Незважаючи на те, що в Україні була дискусія про заміну ПДВ іншим непрямим податком, ці ініціативи не реалізувалися через обраний курс на євроінтеграцію України і гармонізацію податкового законодавства з ЄС – адже в усіх країнах-членах ЄС є ПДВ.

За даними Європейської бізнес асоціації, 68% компаній працюють частково або з деякими обмеженнями. Згідно із заявою Міністра фінансів Сергія Марченка, внаслідок війни Україна втратила вже близько 30% економіки. Велика кількість активів бізнесу через війну недоступна. До

прикладу, враховуючи надзвичайно складну військову ситуацію в Маріуполі, місцеві металурги втратили майже всі (або принаймні велику частину) своїх активів, у компаній агросектору масово знищують активи та сільгосптехніку, і значні площі сільськогосподарських земель заміновано.

Тому зниження не лише ставок, а й витрат на адміністрування податків в умовах воєнного часу може бути виправданим [10].

Висновки. За проведеним аналізом слід відмітити, що фіскальне значення прямих і непрямих податків залежить від напрямків податкової політики держави на відповідному етапі розвитку, оскільки податки є основним фактором впливу на господарську діяльність компанії, та держави в цілому, вони впливають на всі галузі економіки. Також необхідно приділяти увагу податкам, які займають незначну питому вагу в податкових надходженнях бюджету, наприклад як ресурсні платежі. Вони не залежать від обсягів продажу та виробництва і є додатковим фінансовим ресурсом наповнення бюджету держави.

Слід відмітити, що податкова система України потребує удосконалення. Необхідно вирішити питання що стосуються справедливого розподілу податкового навантаження, усунення сірих схем та ухилення від сплати податків, подвійного оподаткування, скороченням робочих місць через нестабільну ситуацію в країні та високий рівень інфляції, відтіку капіталу за кордон, частоті зміни податкового законодавства.

Це має спонукати до стимулювання економічного зростання та інвестиційної привабливості країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Всеукраїнська спілка вчених-економістів. Режим доступу : www.vsve.ho.ua.
2. Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік. Київ : ІБСЕД, Проект “Зміцнення місцевої фінансової ініціативи”, USAID, 2014. 73 с.

3. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник для студентів ВНЗів / В. Геєць, Т. Клебанова, О. Черняк, В. Іванов, М. Кизим; В.о.Харків. нац. економ. ун-т. 2-е вид. Харків : ВД "ІНЖЕК", 2012. 396 с.

4. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: навчальний посібник / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. Київ : КНЕУ, 2013. 333с.

5. Статистика : підручник / А. В. Головач, А. М. Єріна, О. В. Козирєва та ін., за ред. А. В. Головача, А. М. Єріна, О. В. Козирєва. Київ : Вища шк., 2007. 623с.: іл.

6. 63. Тітенко З. М., Ворона А. В. Аналіз податкових надходжень в системі доходів бюджету України. *Економіка та суспільство*. Випуск № 33. 2021. Режим доступу : [economyandsociety.in.ua > index.php > journal > article > download](http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download).

7. Штангрет А. М., Копилюк О. І. Статистика: навчальний посібник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2005. 232 с.

8. Сибірянська Ю. В. Нова модель податкової системи України: перерозподіл податкового навантаження. *Бізнес-Інформ*. 2014. № 7. С. 276–283.

9. Михайленко В. В., Сокирко О. С. Фналіз динаміки податкових надходжень до державного бюджету України. Режим доступу : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/134.pdf>

10. Марчак Д., Маркуц Ю., Маршалок Т. Економіка. Податки воєнного часу. Чого слід очікувати від змін у податковій системі, ухвалених з початку війни? Режим доступу: <https://voxukraine.org/podatky-voyennogo-chasu-chogo-slid-ochikuvaty-vid-zmin-u-podatkovij-systemi-uhvalenyh-z-pochatku-vijny/>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ

Харченко Ю. П.

к. н. з держ. упр.,

доцент кафедри

менеджменту та державної служби

Національний університет

«Чернігівська політехніка»

Початок ХХІ століття став справжнім випробуванням на зрілість української держави та суспільства. Помаранчева революція 2004-2005 років, Революція Гідності 2013-2014 років, російська агресія та тимчасова окупація Криму та частини Донецької та Луганської областей у 2014 році та відкрита війна Росії з метою знищення України у 2022 році.

Після Революції Гідності Україна почала йти шляхом реформ та модернізації як політично, так і економічно. У 2019 році Україна підтвердила незворотність демократичного процесу та шлях до реформ. За короткий термін були проведені реформи муніципального і територіального устрою, фінансова децентралізація, і бюджет українських міст значно перевищив бюджет російських міст аналогічного розміру. В Україні формування та реалізація нових національних регіональних політик, спрямованих на інтеграцію держави та всього українського простору, вирівнювання асиметрії розвитку між регіонами та підвищення конкурентоспроможності, забезпечення доступу регіонів до національних ресурсів на прогнозованій основі та створення можливості перспективного планування. Останніми роками Україна почала стрімко модернізувати та відновлювати свою інфраструктуру.

В останні роки Україна почала стрімко модернізувати та відновлювати свою інфраструктуру. Варто також зазначити, що український план регіонального розвитку формувався на основі європейської практики, поєднуючи українське та європейське законодавство щодо регіонального

розвитку, що дає українському регіону можливість дуже швидко адаптуватися до європейських правил у майбутньому. Загальнодержавна стратегія регіонального розвитку до 2027 року (далі – ДСРР-2027), затверджена у 2020 році, стала основним плановим документом національної регіональної політики України на 7 років, синхронізуючи цикл планування України з європейським. Стратегія – це цілісний плановий документ із чітким територіальним виміром, який спрямовує державну регіональну політику на досягнення 3-х визначальних для держави та її регіонів стратегічних цілей. Стратегія визначила певні типи функціональних сфер, де необхідно застосовувати нові інноваційні інструменти розвитку. Для формулювання положень ДСРР-2027, який, на жаль, не пройшов до початку нової великої війни з Росією, було підготовлено відповідне законодавче забезпечення.

Кожен із кроків, які були зроблені в Україні у 2014-2021 роках щодо децентралізації та нової державної регіональної політики сприяє збалансованому розвитку українських територіальних громад та регіонів, створюючи тисячі горизонтальних зв'язків між ними. Водночас, на жаль, в регіоні відсутній дієвий інструмент координації політики між міністерствами, а фінансові ресурси для реалізації національної стратегії регіонального розвитку та стратегій регіонального розвитку надто обмежені.

Варто також зазначити, що лише з 2014 року питання формування просторової єдності України почало набувати ознак державної політики.

Відкрите вторгнення Російської Федерації в Україну, яке переросло в повномасштабну війну, призвело до жахливих руйнувань українських міст, руйнування життєво важливої інфраструктури в багатьох громадах і регіонах, вимушеного переміщення мільйонів людей і серйозних демографічних змін в різних регіонах. Мільйони українців покинули свої домівки в районах, де тривають бойові дії, і в районах, де бойових дій не було. Більшість з них виїхали за кордон. Станом на травень 2022 року понад 11 мільйонів українців були змушені покинути своє постійне місце проживання [1]. Діяльність, яку проводять органи місцевого самоврядування територіальних громад у складних

умовах війни, безкорислива допомога громад та регіонів найбільш постраждалим територіям демонструє правильність попередньої політики у сфері децентралізації та регіонального розвитку. Але загалом війна мала великий руйнівний вплив на всі складові внутрішньої політики країни, особливо на регіональну політику країни.

До традиційних викликів, з якими стикалася Україна перед війною, додався новий. З різних причин зараз домінують нові виклики і випробування, які навіть не розглядалися під час планування, і вони ще довго впливатимуть на Україну та регіон.

Розвиток країни залежить від багатьох факторів, але стрижнем є територіальний суверенітет, чисельність і структура населення, наявність і потужність національної економіки та інфраструктура, яка з'єднує країни. На основі аналізу об'єктивної ситуації, визначення внутрішніх сильних сторін і обмежень, а також врахування можливих зовнішніх ризиків/загроз національні компетентні органи формують і впроваджують політику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Відбудова України буде найбільшим внеском у підтримку глобального миру – промова Президента на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-u-pidtrimku-globa-76261>

СУТНІСТЬ ТА МЕЖІ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ЗЕРНОВИХ

Хорошун О. І.

Здобувач ступеня доктора філософії (PhD)
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
Україна

Анотація: Досліджено сутність глобального ринку зернових, який є складною системою економічних відносин та інтересів всіх його учасників. Окреслено основні його складові та функції, а саме врегулювання взаємовідносин між його стейкхолдерами, формування структури та обсягів виробленої зернової продукції, її ціни тощо. Визначено місце глобального ринку зернових у межах світового економічного простору на основі аналізу його товарної складової.

Ключові слова: глобальний ринок, зернові культури, міжнародна торгівля, агровиробництво, структура.

Постановка проблеми. Зерно є найважливішим компонентом світового споживання продовольства. Торгівельна діяльність щодо зернової продукції виникла досить давно та була притаманна для поселень, які займались осілим землеробством. Один із значних поштовхів до розширення торгівлі зерном відбувся, коли європейці змогли обробити мільйони квадратних кілометрів нових земель в Америці, Російській Імперії та Австралії. Зазначене розширення почалося в п'ятнадцятому і тривало до двадцятого століття. Крім того, консолідація сільськогосподарських угідь у Британії та Східній Європі, а також розвиток залізниць і пароплавства перемістили торгівлю з локальних на міжнародні рівні. Наступною важливою віхою у розвитку міжнародної торгівлі зерном стала індустріалізація та урбанізація Великої Британії та інших європейських країн, які стали чистими імпортерами зерна. Натомість, у

Сполучених Штатах і Канаді Закон про гомстед і Закон про домініонські землі дозволяли піонерам на західних рівнинах отримати ділянки площею 160 акрів (0,65 км²) або більше за невелику плату або без неї. Це призвело до подальшого масштабування виробничої та торговельної діяльності у цій сфері. У міру того, як технології та комунікації вдосконалювалися, будувалася інфраструктура, а врожай зростав понад попит, країни почали шукати торгових партнерів за межами своїх кордонів. Були побудовані зернові елеватори, щоб приймати продукцію фермерів із подальшим її транспортуванням. Хоча сторіччя тому вже існувала торгівля у межах глобального простору, значні її обсяги сформувались у 1960-х рр. і продовжували зростати до мільярдів доларів і мільйонів тон. З урахуванням фундаментальних співвідношень зростання попиту та пропозиції відбувалось і формування ринкових відносин, зокрема і міжнародних, які продовжують своє становлення у відповідності до сучасних світових викликів та турбулентностей. Зокрема, кілька років посухи, у тому числі в Європі в 2006 р., Північній Америці в 2006-2007 рр, і сильна посуха в Австралії з 2006 по 2008 рр. призвели до того, що запаси пшениці впали до критичного мінімуму. Це, у поєднанні зі зростанням попиту на біопаливо, сприяло рекордним цінам на зерно [1], що у свою чергу було врегульовано механізмами ринку.

Торгівля зерновими наразі становить близько 17 % світового споживання і, за прогнозами, досягне 18 % до 2030 р. Приблизно 21 % продовольства у світі залежить від щорічних врожаїв пшениці, які часто мають відносно низькі запаси [2]. Країни, що розвиваються, більшість з яких є чистими імпортерами пшениці, споживають 77 % загального світового виробництва пшениці [3]. Зростаючий попит на продовольство з боку зростаючого населення та високий попит на корми з боку тваринництва, що розширюється, означає, що попит буде зростати швидше, ніж внутрішнє виробництво. Таким чином, зерновий ринок відіграє важливу роль в житті суспільства, що обумовлюється його властивостями, пов'язаними із забезпечення потреб населення в їжі. Зазначені аспекти обумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття сутності та меж глобального зернового ринку є предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, таких науковців як В. Андрійчук, В. Геєць, М. Малік, В. Забродський, П. Саблук, О. Шпичак, та багатьох інших. Однак, зважаючи на стратегічну важливість досліджуваного сектору та турбулентність економіко – політичного середовища досі є значна кількість невирішених питань щодо нього, які потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є комплексний аналіз сутності та меж глобального ринку зернових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі збільшенням населення планети споживання пшениці зростало в середньому на 1,6% щорічно протягом останніх трьох десятиліть [1, 3] і, як результат збільшення виробництва пшениці, торгівля нею також зросла за останні кілька десятиліть. Пшеницю купують переважно для споживання та створення запасів як буфера. Частка споживання може використовуватися як в їжу для людей, так і як сировина для тваринництва. Накопичення запасів створює міжчасовий буфер проти дефіциту під час великого споживання пшениці на перспективу.

Тлумачення категорії “ринок зерна” пройшло багато етапів становлення у відповідності із зазначеною трансформацією господарських відносин у його межах. Наразі існують багато різних підходів щодо його трактування. Відповідно до Закону України “Про зерно та ринок зерна в Україні”, під ринком зерна варто розуміти систему товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням [4]. Вітчизняні науковці визначають ринок зерна як складну економічну систему з певними притаманними їй особливостями. Зокрема, Пасхавер Б. Й. визначає ринок зерна як систему регулювання фінансово-економічних, комерційних, кредитно-податкових, соціальних, морально-етичних і правових спонукальних мотивів, заходів, норм, ситуацій, процесів і явищ, що сприяють

задоволенню населення хлібопродуктами, хлібом, хлібобулочними, кондитерськими і макаронними виробами високої якості вузького асортименту [5]. Сукупність наведених визначень ринку зерна окреслюють його багатогранність, соціальну значущість та спрямованість на врегулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері. Становлення ринку зерна в значній мірі обумовлюється рядом особливостей його об'єкту (зерна), що виокремлює його із агропродовольчого ринку. Відповідно до критеріїв, що використовуються можна виокремити різні підходи до структуризації ринку зерна. Зокрема, залежно від типу культур, що вирощуються у його межах можна виділити сегмент злакових, бобових, олійних. Крім того, до нього можна віднести ринок продовольчого та фуражного зерна, а також підприємства з сфери обслуговування, переробки, інфраструктури, консалтингових служб, страхові компанії, зернові асоціації, товарні біржі, банки, хлібопечення, виробництво макаронних виробів, корм для худоби, пивоваріння тощо.

За територіальною ознакою ринок зерна ділять на національний, міждержавний та глобальний. Послідовне усунення бар'єрів для міжнародної торгівлі сприяє поглибленню глобальних економічних процесів і відповідно розвитку глобальних ринків. Отже, під глобальним зерновим ринком варто розуміти економічну систему збалансування міжнародного попиту та пропозиції зернових, що ґрунтується на розподілі факторів виробництва у світовому вимірі. Його роль і значення обумовлюється тими функціями та цілями, що він здійснює. Щодо глобального ринку зерна, з поміж них варто виокремити такі як врегулювання взаємовідносин між його стейкхолдерами, у першу чергу продавців та покупців, формування структури та обсягів виробленої зернової продукції, її ціни, виробничих витрат тощо. Також варто відмітити функцію задоволення продовольчих потреб населення через врегулювання відповідності до вимог якості продукції, асортиментного ряду тощо.

До визначення місця зернових товарних груп, а відповідно і досліджуваного ринку в глобальному торговельному просторі існують різні

підходи. Складний характер його митно-статистичних потреб вимагає детальної класифікації у розрізі виробничих процесів, продукції, товарів. У 1989 р. Статистичною комісією ООН було запропоновано низку класифікацій, що разом утворюють інтегровану систему, а основними складовими її є International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності (ISIC) (охоплює види економічної діяльності в системі), CPC (є основним інструментом для класифікації товарів і послуг), SITC (класифікація товарів ООН для зовнішньої торгівлі, призначеною для збирання статистичних даних про міжнародну торгівлю з метою їхнього зіставлення). Всі зазначені класифікаційні системи відносяться до міжнародних. Місце в їх межах зерновиробництва відображене у таблиці 1 та 2.

Таблиця 1

Місце зерновиробництва у межах міжнародних класифікаційних систем видів економічної діяльності та продукції

Назва системи класифікації	Місце зернових в системі класифікації	Структура товарної групи
ISIC (rev. 4)	Розділ А Сільське, лісове та рибне господарство -> Розділ 01 Рослинництво та тваринництво, мисливство та пов'язані з ними послуги -> 011 Вирощування однорічних культур	0111 Вирощування зернових (крім рису), бобових культур та насіння олійних культур 0112 Вирощування рису
Класифікація основних продуктів Central Product Classification, version 2.1 (2013)	0 Продукція сільського, лісового та рибного господарства -> 01 Продукція сільського господарства, садівництва та городництва -> 011 Зернові культури	0111 Пшениця 0112 Кукурудза 0113 Рис 0114 Сорго 0115 Ячмінь 0116 Жито 0117 Овес 0118 Просо 0119 Ін. зернові культури

Джерело: побудовано автором на основі [7; 8].

Окрім міжнародних, за рівнями впровадження класифікаційних систем видів економічної діяльності, продукції, товарів та послуг виділяють також регіональні і національні. Ранжування видів економічної діяльності у межах ISIC відбувається відповідно до методу «top-down» (за деякими виключенням), який передбачає побудову ієрархічної структури з урахуванням частки доданої вартості, витрат часу на виробництво тощо. NACE і ISIC використовують однаковий принцип розподілу видів економічної діяльності на складові на найвищих рівнях, але NACE є більш деталізованою на нижчих класифікаційних рівнях. КВЕД повністю відповідає NACE, на основі якої вона розроблена [6].

Отже, місце зерновиробничої діяльності у межах ISIC (табл. 1) свідчить про значну пріоритетність зазначеного виду економічної діяльності. Подібно ISIC (rev. 4), у NACE (rev. 2) при визначенні індивідуальних класів більше уваги приділяється виробничому процесу. Це означає, що види діяльності групуються разом, якщо для виробництва товарів або надання послуг застосовується однаковий процес з використанням подібних технологій. Відповідно, з поміж цих класифікаційних систем видів економічної діяльності зерновиробництво також займає найвищі позиції з поміж видів економічної діяльності, а відповідно є їх різновидом із високим відсотком доданої вартості, яка формується із високого рівня амортизації основних засобів виробництва, оплати праці кваліфікованого персоналу, логістичних витрат тощо.

Щодо класифікації товарів, з поміж інших, виділяють такі стандартні системи класифікації відповідно до рівнів впровадження як Гармонізована система опису та кодування товарів (Harmonized System (HS) – міжнародний; Північноамериканська галузева класифікаційна система (NAICS) і Стандартна міжнародна торгова класифікація (SITC), Комбінована номенклатура Європейського Союзу (Combined Nomenclature of the European Community (CN)- регіональний; Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) – національний (табл. 2). Найбільш поширеною класифікацією є HS, розроблена Всесвітньою митною організацією. Позиції HS використовують і CPC, і SITC в тих аспектах, що стосується товарів. Тобто,

кожна позиція на найнижчому рівні СРС точно відповідає, щонайменше, одній позиції HS або поєднанню двох чи більше позицій HS. Але є кілька випадків, особливо у частині сільського господарства, де позиція HS поділяється на декілька позицій у СРС. HS використовується для встановлення митних тарифів і призначена для статистики зовнішньої торгівлі.

Таблиця 2

Місце зерновиробництва у межах класифікаційних систем товарів

Назва системи класифікації	Місце зернових в системі класифікації	Структура товарної групи
Гармонізована система (HS)	Розділ II Овочеві продукти -> Розділ 10 Зернові	1001 - Пшениця 1002 - Жито 1003 - Ячмінь 1004 - Овес 1005 - Кукурудза 1006 - Рис 1007 - Сорго зернове 1008 - Насіння гречки, проса і канарки; інші крупи
Північноамериканська галузева класифікаційна система (NAICS)	Сектор NAICS 11 сільське господарство, лісове господарство, риболовля і полювання-> 111 Рослинництво 1111 Олійні культури та зернового господарства	1111 Олійне та зернове господарство 111110 Вирощування сої 111120 Вирощування олійних культур (крім сої). 111130 Вирощування сухого гороху та квасолі 111140 Вирощування пшениці 111150 Вирощування кукурудзи 111160 Рисівництво 111191 Вирощування олійних та зернових культур 111199 Усе інше зернове господарство
Стандартна міжнародна торгова класифікація (SITC)	Сектор 0 - Їжа та живі тварини 04 - Зернові культури та продукти із них	041 пшениця 042 рис 043 ячмінь, 044 кукурудза 045 зернові немелені (крім пшениці, рису, Ячмінь і кукурудза) 046 борошно пшеничне та борошно з меслин 047 інші крупи та борошно
Українська класифікація товарів ЗЕД	Розділ II (06-14) Продукти рослинного походження Група 10 Зернові культури	1001 Пшениця і суміш пшениці та жита (меслин) 1002 Жито 1003 Ячмінь 1004 Овес 1005 Кукурудза 1006 Рис 1007 Сорго зернове 1008 Гречка, просо та насіння канаркової трави; інші зернові культури

Джерело: побудовано автором на основі [9; 10; 11; 12].

HS має ієрархічну структуру і надає детальні визначення і характеристики для понад 5000 товарів [13]. NAICS - це узгоджена система для економічного аналізу між трьома партнерами Північноамериканської угоди про вільну торгівлю: Канадою, Мексикою та Сполученими Штатами. Концептуальною основою NAICS є орієнтованість на подібність процесів, які використовуються для виробництва товарів або послуг [8]. SITC - це класифікація продуктів Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка використовується для статистики у межах зовнішньої торгівлі (вартості та обсяги експорту та імпорту товарів), що дозволяє проводити міжнародне порівняння товарів.

Для формування груп у HS, на якій ґрунтуються переважна більшість інших класифікаційних систем товарів, використовується принцип послідовності опрацювання товарів від сировини до одержання напівфабрикатів і готових виробів. Враховуючи виключно сировинний характер зернових вони відносяться до одних із перших розділів з поміж інших у межах цих систем.

Отже, зерновиробничій сфері у межах всіх рівнів класифікації видів економічної діяльності, продукції та товарів приділена значна увага. Існує досить детальний поділ за її товарними групами, який використовується у межах міжнародної торгівлі та формує розгорнуте розуміння товарної складової кон'юнктури глобального ринку зернових.

Висновки. Торговельна діяльність, а відповідно і ринкові відносини, у межах зерновиробничого сектору у глобальному вимірі почали формуватися досить давно. У процесі свого становлення глобальний ринок зерна сформувався у економічну систему, яка забезпечує збалансування міжнародного попиту та пропозиції зернових, що ґрунтується на розподілі факторів виробництва у світовому вимір. Він наразі є основою світової продовольчої безпеки. Окрім останньої в його межах здійснюється й ряд інших важливих функцій, зокрема врегулювання взаємовідносин між його стейкхолдерами, формування структури та обсягів виробленої зернової

продукції, її ціни, виробничих витрат тощо.

Одним із ключових компонент глобального ринку зерна є його товарна складова. Наразі існує ряд класифікаційних систем різного рівня (міжнародні, регіональні, національні), які досить розгорнуто відображають його місце у межах глобального економічного простору у відповідності до його характеристик. Існуючі детальні класифікації створюють сприятливі умови для здійснення міжнародної торговельної діяльності у досліджуваній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Grain market review: Coarse grains. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.world-grain.com/articles/17509-grain-market-review-coarse-grains> (дата звернення: 14.09.2022)

2. Grain: World Markets and Trade 2022. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade> (дата звернення: 15.09.2022)

3. FAO Cereal Supply and Demand Brief 2022. . [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> (дата звернення: 15.09.2022)

4. Закон України - Про зерно та ринок зерна в Україні від 04.08.2002 р. № 37-IV 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15> (дата звернення: 15.09.2022)

5. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув.– К., 2009. – 432 с.

6. Класифікація видів економічної діяльності. Методологічні основи та пояснення (КВЕД-2010) 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.vn.ukrstat.gov.ua/images/stories/raznoe/01KVED_2010_metodol.pdf (дата звернення: 28.09.2022)

7. Metadata Central Product Classification, version 2.1 (2013)2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf (дата звернення: 18.09.2022)

8. Industry Classification Systems. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM_DTL&StrNom=CPC_2_1&StrLanguageCode=EN&IntPcKey=36961915&StrLayoutCode=HIERARCHIC (дата звернення: 19.09.2022)

9. NAICS Code Drill Down Tool. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.naics.com/six-digit-naics/?v=2022&code=11> (дата звернення: 28.09.2022)

10. Harmonized System. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.wcotradetools.org/en/harmonized-system> (дата звернення: 30.09.2022);

11. Standard International Trade Classification. Revision 4. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4E.pdf (дата звернення: 02.10.2022)

12. Українська класифікація товарів ЗЕД. 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступа: URL: <https://qdpro.com.ua/uk/uktzed/10> (дата звернення: 02.10.2022)

13. Класифікація видів економічної діяльності. Методологічні основи та пояснення (КВЕД-2010) 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: https://www.vn.ukrstat.gov.ua/images/stories/raznoe/01KVED_2010_metodol.pdf (дата звернення: 04.10.2022)

КАЧЕСТВО УСЛУГ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Худоёров Лочин

исследователь,
Самаркандский институт
экономики и сервиса

Аннотация. Управление качеством является важным подходом к постоянному улучшению качества организаций; однако ученые имеют разные взгляды о его применимости к услугам, которые требуют конкретных передовых методов, отличных от тех, которые связаны с производством. Более того, цифровизация проникает во все виды услуг, но мало что написано о методах комплексного качественного обслуживания в цифровых компаниях. Исходя из актуальности данного вопроса автором рассмотрены теоретические подходы возможности повышения качества услуг в условиях цифровизации экономики.

Ключевые слова: качество обслуживания, управление качеством, цифровизация, сфера услуг.

Исследования по всеобщему управлению качеством (TQM) особенно обширна, преобладают эмпирические исследования и критические обсуждения аспектов TQM или их влияния на производительность или инновации. По сути, TQM — это подход к постоянному улучшению качества организаций, который включает в себя руководство, сотрудников, клиентов и бизнес-процессы [6].

Подход TQM ориентирован в первую очередь на производственные фирмы. Однако данная идея, как правило, охватывает множество дискуссий, которые также включают темы, не связанные с производством или потреблением, таким как обслуживание [1].

Некоторые ученые утверждают, что аспекты управления качеством производства должны естественным образом применяться к сервисным

организациям. Другие ученые, напротив, утверждают, что услуги отличаются от произведенных товаров с точки зрения неосвязаемости услуги, одновременности производства, доставки и потребления, скоропортимости, изменчивости ожиданий клиентов и участия клиентов в предоставлении услуг [9, с. 343].

Таким образом, сложные вопросы реализации, связанные с комплексным качественным обслуживанием (далее TQS), требуют отдельного внимания. В то время как цель TQS аналогична TQM, предоставляя клиенту превосходную ценность для увеличения дохода, реализация практик общего качества в средах обслуживания может быть другой.

Это исследование посвящено литературе по TQS, в которой недостаточно исследований в этой области по сравнению с индустрией продуктов. Эта статья посвящена актуальной информации о методах TQS, поскольку оцифровка распространяется на услуги и представляет особый интерес для специалистов по качеству.

Качество обслуживания было важной областью маркетинга и организации на протяжении десятилетий. Концепция качества связана с удовлетворенностью клиентов или организационными методами, которые способствуют предоставлению качественного предложения.

В частности, данные о качестве обслуживания появились в начале 1990-х годов и касались следующих вопросов: восприятие клиентами качества обслуживания; общее качество государственных услуг; роль службы управления персоналом; операционные, организационные и кадровые факторы для улучшения обслуживания; понятие культуры обслуживания. Эти важные вопросы рассматривались учеными независимо и по-разному, иногда интегрируя их в литературу по TQM.

TQS приобретает все большее значение в сервисных компаниях, поскольку в нем основное внимание уделяется тщательному анализу и постоянному совершенствованию процессов обслуживания, ориентированных на клиента. А.Гупта и др. сосредоточились на трех элементах управления

качеством — лидерстве, организационной культуре и приверженности сотрудников — которые считаются очень важными для достижения целей TQS, например, качество бизнес-процессов, качество обслуживания и удовлетворенность клиентов [4, с. 389]. С. Янг представил инновационную комплексную систему управления качеством для сферы услуг и продемонстрировал ее теоретическое и практическое применение в нескольких сферах услуг.

Авторы представили бенчмаркинг для тех сервисных организаций с более низким уровнем реализации некоторых методов управления качеством перед добродетельными компаниями (например, HP и IBM) [10, с. 1129]. Впоследствии внимание к практикам TQS оказалось полезным не только для ученых, которые уделяли больше внимания практике качества в сервисных организациях, но и для ученых, которые считали, что внедрение TQS в отраслях зависит от сферы услуг.

Например, в то время как А. Дуггирала и др. [3, с. 565] использовали TQS для измерения удовлетворенности потребителей, Ж.Жоти и др. [5, с. 590] изучали TQS в сфере автомобильных услуг. В автомобильной промышленности методы обеспечения качества обслуживания гарантируют, что произведенные автомобили будут доставлены надлежащим образом или что автомобильная компания предоставит отличное послепродажное обслуживание.

Другими словами, методы TQS используются для того, чтобы уделять больше внимания удовлетворенности клиентов, активируя цикл обратной связи, который приводит к улучшению качества продукта/услуги. По мнению других ученых TQS возникает на организационном уровне и соответствует приверженности всей организации практической ориентации на клиента [8]. Цифровые технологии изменяют и обновляют организационные и производственные системы, бизнес-модели и способы, с помощью которых компании создают и сохраняют ценность.

Цифровая трансформация ведет к социально-техническим изменениям, что предполагает необходимость пересмотра рутин и практик в пользу более

широкой трансформации. Другие исследования сосредоточены на связи между управлением качеством и оцифровкой, но исследуют взаимосвязь, противоположную той, которую мы изучаем в этой статье. Фактически, из современной литературы следует, что многие компании не имеют конкретных стратегий или моделей, основанных на качестве, для перехода к цифровым технологиям; таким образом, он не концентрируется на управлении качеством и методах обеспечения качества в цифровых компаниях.

В этом ключе текущим исследованиям еще предстоит выявить, осмыслить и определить такие методы обеспечения качества и «различить те, которые ведут к цифровому погружению, и те, которые ведут к сопротивлению или избеганию».

Не вызывает сомнений то, что внедряя методы обеспечения качества, компании могут сэкономить много денег; на самом деле наличие высокоразвитой культуры качества позволяет им тратить меньше, чем всем тем компаниям, которые не рассматривают управление качеством как стратегию. Все это подтверждается благодаря использованию новых технологий. Однако, данные вопросы еще недостаточно изучены.

Управление качеством – одна из областей, на которую оцифровка существенно повлияет. Действительно, цифровизация меняет способ общения людей (очевидно, потребителей) и создания ценности в сфере услуг, а также запускает новые рыночные стратегии и стратегии поиска поставщиков, а также сокращает жизненные циклы продуктов и производственных технологий. Цифровизация добавляет дополнительные факторы, которые приводят к значительному увеличению требований к гибкости управления качеством, создавая уникальные возможности для управления качеством продуктов и услуг, предоставляемых организациями. М. Сони и др. предлагают обсуждение концепции «Качество 4.0» [7].

Авторы сосредоточились на Индустрии 4.0, иллюстрируя, какие цифровые инструменты, в частности предписывающая аналитика и большие данные, используются для повышения способности организации надежно

поставлять клиентам высококачественные продукты. Они выделяют ключевые составляющие успешного внедрения Качество 4.0: управление большими данными; предписывающая аналитика; вертикальная, горизонтальная и сквозная интеграция; методы обеспечения качества для стратегического преимущества; лидерство 4.0; обучение 4.0; организация 4.0; и топ-менеджмент 4.0.

В связи с этим возрастает значение технологий для быстрого производства товаров и услуг, демонстрирующих очень высокий уровень качества. На сегодняшний день многие компании строят свой успех, добавленную стоимость и конкурентное преимущество на высоких стандартах качества, а более быстрые, эффективные и менее дорогие технологии способствуют достижению этой цели.

Концепция «суперзаботы», представленная А. Карвальо и др., относится именно к достижению все более высокого уровня качества в предоставлении услуг или разработке продуктов. Непрерывное совершенствование возможно благодаря таким технологиям, как искусственный интеллект и машинное обучение, которые не только способны обрабатывать огромные объемы данных, осуществлять мониторинг и гиперсвязь, но и значительно упрощают предотвращение и прогнозирование ошибок.

Менеджмент качества в двадцать первом веке собрал ряд вкладов, которые можно разделить на пять основных категорий: Экономические аспекты качества в эпоху Индустрии 4.0, Модели принятия решений в области качества в эпоху Индустрия 4.0, бизнес-модели качества в эпоху Индустрии 4.0, человеческие аспекты качества в эпоху Индустрии 4.0 и технологические аспекты качества в эпоху Индустрии 4.0.

Цели TQS остаются прежними, но оцифровка изменила способ повышения качества предоставления услуг за счет повсеместного распространения цифровых инструментов, которые сопровождают клиентов на протяжении всего пути обслуживания. Кроме того, цифровизация упростила достижение удовлетворенности сотрудников, влияя на организационные

рычаги качества обслуживания.

В то же время цифровизация выявляет разнообразие потребностей клиентов и умножает моменты для удовлетворения потребителей, усложняя достижение высокого уровня качества обслуживания.

Таким образом, использование цифровых технологий способствует достижению новых уровней совершенства в операциях, производительности и инновациях, обогащая качественный путь сервисных фирм.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Arasli, H. "Towards business excellence in the hospitality industry: a case for 3, 4, and 5-star hotels in Iran", *Total Quality Management and Business Excellence*, Vol. 23 Nos 5-6, pp. 573-590. 2012.
2. Carvalho, A., Sampaio, P., Rebentisch, E. and Oehmen, J. "Technology and quality management: a review of concepts and opportunities in the digital transformation", *International Conference on Quality Engineering and Management (ICQEM)*. 2020.
3. Duggirala M., Rajendran C. and Anantharaman R. N. "Patient-perceived dimensions of total quality service in healthcare", *Benchmarking: An International Journal*, Vol. 15 No. 5, pp. 560-583. 2008.
4. Gupta A., McDaniel J. C. and Herath S. K. "Quality management in service firms: sustaining structures of total quality service", *Managing Service Quality: An International Journal*, Vol. 15 No. 4, pp. 389-402. 2005.
5. Jyoti J., Kour S. and Sharma, J. "Impact of total quality services on financial performance: role of service profit chain", *Total Quality Management and Business Excellence*, Vol. 28 Nos 7-8, pp. 897-929. 2017.
6. Kanji G. K. and Asher M. "Total quality management process: a systematic approach", Carfax. 1993.
7. Sony, M., Antony, J. and Douglas, J.A. "Essential ingredients for the implementation of Quality 4.0: a narrative review of literature and future directions for research", *The TQM Journal*, Vol. 32 No. 4, pp. 779-793. 2020.

8. Stamatis D. H. Total Quality Service: Principles, Practices, and Implementation, Routledge, Boca Raton, FL. 2018.
9. Sureshchandar G. S., Rajendran C. and Anantharaman R. N. “A conceptual model for total quality management in service organizations”, Total Quality Management, Vol. 12 No. 3, pp. 343-363. 2001.
10. Yang C. C. “Establishment of a quality-management system for service industries”, Total Quality Management and Business Excellence, Vol. 17 No. 9, pp. 1129-1154. 2006.

**ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ,
ПЕРСПЕКТИВИ, ЗАГРОЗИ**

Ярема Олег Романович

к.е.н, доц.

Федик Оксана Петрівна

Гавришків Олег Васильович

студенти

Львівський національний університет

ім. Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація: Сучасне ХХІ століття все частіше прийнято називати «ерою інформаційних технологій», адже інформація вже стала невід'ємною частиною життя суспільства. Сьогодні інформація є глобальним ресурсом, який підвищує ефективність управління в усіх сферах життя. Процес інформатизації на цьому етапі розвивається настільки швидко, що призводить до створення єдиного інформаційного простору. Однак створення інформаційного суспільства призведе до багатьох інформаційних проблем та катастроф.

Ключові слова: інформація, інформаційна війна, інформаційні технології, кібервійна, загрози

Однією з проблем постала загроза інформаційній безпеці держав та її громадян зокрема, що породжує інформаційну війну. За останні десятиліття майже у всіх збройних конфліктах ефективно використовувалися методи та засоби інформаційної боротьби, які можуть призвести до різних трагічних наслідків. Сьогодні ця тема як ніколи залишається актуальною для науковців. Сучасні інформаційні технології та інформаційні війни досліджували М. Лібікі, В. Виноградчий, О. Картунов, Г. Сашук, О. Пелін, Я. Сватко та інші. Також варто відзначити працю українського фахівця у сфері інформаційного суспільства Г. Почепцова «Сучасні інформаційні війни», де розкрито різницю

між американською, британською і російською моделями.

Вперше термін «інформаційна війна» було вжито Т. Роном в звіті «Системи зброї і інформаційна війна», підготовленому ним в 1976 р. Він підкреслював, що інформаційна інфраструктура є ключовим аспектом американської економіки, в той же самий час вона стає і вразливою метою як у воєнний, так і в мирний час. [1, с. 45] Вчені сходяться на думці, що поняття інформаційна війна зародилось серед військових понять і має означення цілісної стратегії, згідно з якою зростає значимість цінної інформації в питаннях управління, командування та політики. Інформаційна боротьба може призвести до зміни політичного устрою, втрати армії, розпаду держави та навіть загибелі людей, оскільки головним об'єктом ураження є людина та вплив на неї через її нервову систему та психіку. Метою інформаційної війни є послаблення можливостей держави забезпечити власну безпеку та цілісність, створення труднощів в підтриманні міжнародних зв'язків та навіть сприяння усуненню влади. Мартін Лібікі – один із провідних теоретиків у галузі інформаційних війн – у своїй книзі «Що таке інформаційна війна?», визначає 7 форм інформаційної війни : [2, с. 21]

- командно-управлінська (націлена на знищення каналів зв'язку між командуванням і виконавцями);
- розвідувальна (збір важливої і захист власної інформації);
- психологічна (пропаганда, інформаційна обробка населення, деморалізація);
- хакерська (диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм);
- економічна (інформаційна блокада й інформаційний імперіалізм);
- електронна (спрямована проти засобів електронних комунікацій - радіозв'язку, радарів, комп'ютерних мереж);
- кібервійна.

Інформаційний вплив на особистість, суспільство і державу під час інформаційної війни здійснюється за допомогою інформаційної зброї – заходів і

засобів інформаційного впливу на противника. Інформаційна зброя несе велику небезпеку через те, що її застосування легко маскується під заходи захисту. Також така зброя дозволяє навіть вести наступальні дії анонімно, без оголошення війни. Тому поява інформаційної зброї змінила погляди на способи ведення війни й можливий характер війн майбутнього, адже ефект від застосування такої зброї порівнюється з ефектом від застосування зброї масового ураження, однак вартість значно нижча.

За виняткових обставин Україна була вимушена розпочати ведення інформаційної війни проти Російської Федерації. Події кінця 2013 – початку 2014 року стали драматичними для України. Вперше за 22 роки свого існування, країні довелося зіткнутися з однією з найнебезпечніших форм війни: інформаційною. Внаслідок дестабілізації внутрішньої політичної ситуації, експансії Криму та «гібридної війни» на сході України змінилася геополітична ситуація не лише в Європі, а й в усьому світі. Найжахливішим результатом кризи стала маса людських жертв під час Майдану-2014. На жаль, через повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, Україна змушена продовжувати цю інформаційну війну.

Росія розпочала використання просунутої форми гібридної війни в Україні з початку 2014 року, що в значній мірі опирається на елемент інформаційної війни, що називають «рефлексивний контроль». Основними елементами рефлексивного методу ведення інформаційної війни Росією проти України є: [3, с. 22]

- заперечення військових операцій, аби приховати присутність російських сил на Донбасі, в тому числі відправки «зелених чоловічків» в Крим в уніформі без знаків відмінності;
- приховування реальної мети і завдань РФ в конфлікті всередині України;
- доведення законності дій Росії у міжнародних організаціях, насамперед в ООН. Москва повністю заперечує визнання себе стороною конфлікту на сході України та вимагає від міжнародного співтовариства

визнати себе лише зацікавленою у вирішенні конфлікту стороною, вказуючи на аналогічні західні дії, такі як одностороннє проголошення незалежності Косово в 1990-х роках і вторгнення в Ірак в 2003 році;

- погрози НАТО та їх союзникам у формі постійних військових навчань;

- розгортання великомасштабної пропаганди не тільки серед свого населення але й закордоном. Результати російських зусиль є неоднозначними. Росія таки домоглася від Заходу його максимального невтручання в події в Україні, здобувши собі час для створення і розширення своєї військової участі в конфлікті.

Як вже було зазначено вище, інформаційна війна продовжується і в 2022 році і цього разу перевагу має Україна, хоча Росія підготувалась та врахувала свої помилки. Відбулась майже одночасна поява у міжнародних ЗМІ публікацій і коментарів щодо:

- шкідливості санкцій для країн, які їх запровадили;

- покладання вини за розв'язування агресії проти України на США, яким, начебто, вигідна війна, що призводить до послаблення Росії, а значить Китаю, а також до зростання цін на зерно і енергоресурси – продукцію традиційного американського експорту;

- звинувачення США у здійсненні тиску на Європу (яка не хоче воювати, але піддається впливу США) і роздмухуванні війни шляхом постачання зброї Києву;

- локального характеру українсько-російського «конфлікту», який не матиме серйозного впливу на глобальні процеси, зокрема, лише маргінально впливатиме на ситуацію в Азії.

Росія далі продовжує використовувати такий метод інформаційної агресії як дезінформація та маніпулювання, адже спочатку відмовлялась від факту ведення військових дій в Україні, а пізніше назвала свої дії «порятунком». Оскільки, Росія поставила ультиматум, що в разі вторгнення інших країн на її територію, вона одразу ж використає ядерну зброю. Не можна не сказати, що

така маніпуляція добряче вплинула на український народ, адже це налякало та трішки похитнуло психологічний контроль людей. Але попри все, Україна продовжує боротьбу на інформаційному фронті і більшість вже звикла до таких методів ведення агресивної інформаційної війни Росії проти України.

Український народ зі всіх сил намагається подолати ворога не тільки на військовому фронті, а й інформаційному. Одним з методів є поширення правди в соцмережах та привернення уваги іноземних ЗМІ до жахливих дій Росії на території України. Це дало свої результати, адже завдяки таким поширенням Росію визнають країною-терористом. Отже, попри всі зусилля Росії виправдати свої дії перед міжнародними організаціями, такими як ООН, НАТО, їй не вдалось це зробити, а вийшло навпаки погіршити своє становище і економічне в тому числі та стати країною «відлюдком», з якою майже ніхто не хоче співпрацювати. Це свідчить, про те, що в 2022 році російські методи ведення інформаційної війни вже не є такими успішними.

Отже, до цього проблема забезпечення інформаційної безпеки в нашій державі не лише не розглядалася, але й фактично ігнорувалася. Однак вже в 2014 році Україні довелося зіткнутися з інформаційною агресією збоку РФ, яка триває і до сьогодні. Проте Україна дає гідну відсіч на інформаційному полі бою. Таким чином, можна зробити висновок, що інформаційна війна - це захоплення сировинних, енергетичних, інших ресурсів чужої країни за допомогою поширення на її території помилкової інформації і маніпуляції свідомістю населення, якої ліквідує здатність цього населення до опору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриняєв С. Н. Концепція ведення інформаційної війни в деяких країнах світу. // [Електронний ресурс]. – 2016 р. С. 45
2. Кузнецов П. А. Інформаційна війна і бізнес. / П. А. Кузнецов // Конфідент. – 2012. – № 4. – С. 21-24.
3. Трофимчук А. А Інформаційні війни сучасності та їх вплив на національний суверенітет // ТНЕУ. – 2017 р. С 22.

LEGAL SCIENCES

LEGAL SETTLEMENT ON PLASTIC POLLUTION

Baiurchak Mariia

2nd year student of the Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Ukraine, Chernivtsi

Supervisor: PhD of legal sciences, associate professor

The Department of Public Law

Strutynska-Struk Liudmyla

Abstract. Plastic pollution in the ocean is harmful, even deadly, to wildlife and humans. Every year, it is estimated that hundreds of thousands of marine mammals and seabirds die after being entangled in or ingesting plastic. Plastic is a principal threat to ocean water quality. It covers our ocean's surface, floor, and permeates shore sediment and the water column, even outnumbering plankton in certain areas. Moreover, tiny plastic particles, called microplastics, are being found in the placentas of unborn babies. Thus, there are questions regarding how to secure human right for life in today's surroundings.

Keywords: plastic, pollution, human rights, clean water act.

Every time, millions of tons of plastic enter the abysses, of which the majority spills out from gutters. A portion of this plastic peregrinates to ocean scrap patches, where it gets caught in a vortex of circulating currents alongside plastic from other sources. Still, plastic will drop our ecosystems, health, if no action is taken. The volume of marine debris is adding in abysses world-wide. Researchers at the Algalita Marine Research Foundation proved an increase in plastic debris in the Central Pacific Gyre five-fold between 1997 and 2007, where the birth in 1997 showed plastic pieces outnumbered plankton on the ocean face. Off Japan's coast, the volume

of pelagic plastic patches floating increased 10 fold by 10 times between the 1970s and 1980s, and also 10 fold every 2- 3 times in the 1990s. In the Southern Ocean, plastic debris increased 100 times during the early 1990s. These increases in plastic debris passed at the same time that worldwide product of plastic fibers quadrupled. [2, p. 3-4]

In the ocean, plastic debris injures and kills fish, seabirds and marine mammals. Marine plastic pollution has impacted at least 260 species worldwide, including 86 of all ocean turtle species, 44 of all seabird species and 43 of all marine mammal species. The impacts include losses as a result of ingestion, starvation, suffocation, infection, drowning, and trap. In 2010, a California slate Goliath washed up dead on the props of the Puget Sound. Necropsies indicated that its stomach contained a brace of pants and a golf ball, more than 20 plastic bags, small napkins, conduit tape recording and surgical gloves. Seabirds that feed on the ocean face are especially prone to ingesting plastic debris that floats. Grown-ups feed these particulars to their sprats performing in mischievous goods on juvenile growth and survival. One study set up that roughly 98% of sprats tried contained plastic and the volume of plastic being ingested was adding over time. [1, p. 5-6]

Because patient organic adulterants in the marine terrain attach to the face of plastic debris, floating plastics in the abysses have been set up to accumulate adulterants and transport them through ocean currents. Floating and migrating plastic debris has also been set up to transport invasive marine species. Decreasingly, exploration shows that marine life that ingests plastics carpeted with adulterants can absorb these adulterants into their bodies. Such plastic debris are the Great Pacific Garbage Patch, Indian Ocean Garbage Patch and dozens more.

Plastic debris is contaminating the mortal food chain. In a 2008 Pacific Gyre passage, Algalita experimenters began changing that fish are ingesting plastic fractions and debris. Of the 672 fish caught during that passage, 35 had ingested plastic pieces [1, p. 9-10]. Humans are exposed to a large variety of poisonous chemicals and microplastics through inhalation, ingestion, and direct skin contact, all along the plastic lifecycle. According to WWF, an average person could be ingesting

roughly 5 grams of plastic every week. While the health impacts of plastics is still a rather new exploration area, scientific results to date do indicate that the poisonous chemical complements and adulterants set up in plastics hang mortal health on a global scale. Scientifically proven health goods include causing cancer or changing hormone exertion, which can lead to reproductive, growth, and cognitive impairment. numerous of the poisonous chemical complements have several other given health impacts, persist in the terrain, and bioaccumulate in exposed organisms. Research also revealed that microplastics can harm our health, and act as vessels for pathogens to enter our system, adding to the spread of conditions.

Health impacts are also observed all along the plastic value chain. Examples include pollution at birth spots, workers exposure to chemicals, air pollution from waste incineration, and water and soil impurity. Vulnerable groups, including children, workers in the informal waste sector and marginalized communities are particularly exposed, therefore raising enterprises of mortal rights and environmental injustice. Eventually, plastics contribute to the multitudinous health pitfalls associated with warming temperatures and extreme rainfall events due to climate change [3, p. 4-5] . While scientific gaps remain in exact numbers, there is no doubt that humans are exposed to plastics through daily life products, as well as through the food chain and airborne plastic pollution. Workers in the extraction, manufacture and waste sector and local communities where these activities are conducted are further exposed. Through these various pathways, we are exposed to microplastics and the chemical additives they contain. Recent studies have found microplastics in human blood, lungs, and placenta. Micro- and nanoplastics in the human body may have harmful effects on health. Studies on animals indicate that plastic particles can cross the gut barrier and travel through the body. While this field of study is rather recent, there is concern that this exposure could have harmful effects on health. Additionally, plastics increase disease risk by acting as a vessel for human pathogens which have a particularly strong bind to plastic waste.

Chemicals that are added to plastics to give them particular characteristics similar to malleability, color, plasticity, continuity, or the hardness that some

products need. Still, some groups of these chemicals have been linked as dangerous for mortal health, as they for illustration have been suspected of dismembering our hormone- system. A well- known endocrine dismembering chemical, is bisphenol A, which is used in polycarbonate bottles, can food liners, plastic holders and further. Fetuses and children are considered particularly at threat as hormones play a crucial part in their development. A disturbing fact was participated by endocrinologist Prof. Laura Vandenberg – “Every child born on this earth, is born pre-polluted. With dozens, or maybe hundreds of chemicals that are set up inside of their bodies“. The linked dangerous chemicals have been associated with a variety of health problems similar to fertility issues, bloodied neurodevelopment in children, vulnerable diseases and an advanced threat of hormone- related cancers. [4, p. 11]

Plastic danger is covering every sphere of a human’s life. To find a solution to a problem that was growing for so many years seems to be invisible. Nowadays, we have plenty of ways and organizations that are not government sponsored but which make the biggest impact on everybody’s well-being. For example, The Ocean Cleanup collects plastic waste all around the world, being a non-profit organization. So, how can we adaptate the law to a new reality that keeps us safe and well. What act can provide us with clean water?

A clean water act in the USA legislation contains such components as sanitation and accessibility, adding safety. The right to water entitles everyone to have access to sufficient, safe, acceptable, physically accessible, and affordable water for personal and domestic use. The right to sanitation entitles everyone to have physical and affordable access to sanitation, in all spheres of life, that is safe, hygienic, secure, and socially and culturally acceptable and that provides privacy and ensures dignity. Physical presence is not the same as access. A water or sanitation service does not serve the whole community if it is too expensive, unreliable, unhygienic, unsafely located, unadapted for less able groups or children, or non gender-segregated, in the case of toilets and washing facilities.

From our point of view, governments must take a human rights-based approach to water and sanitation. States are duty-bearers of providing water and sanitation

services to people, who are rights-holders. Rights-holders can claim their rights and duty-bearers must guarantee the rights to water and sanitation equally and without discrimination. Human rights law demands a 'pro poor' focus. Duty-bearers must direct their interventions to those most in need, and develop their capacities to fulfill their obligations. A human rights-based approach also creates a framework for rights-holders to participate, and to hold duty-bearers accountable. All barriers to water and sanitation access must be overcome. Laws and governance must address all reasons for discrimination including sex, gender, ethnicity, religion, caste, disability, age, health status, and economic status. Other factors impacting water and sanitation access for marginalized groups, such as climate change, population growth, conflict, and migration must also be planned for. Water and sanitation are critical to achieving the SDGs. 'Leaving no one behind' is the central promise of the 2030 Agenda for Sustainable Development. A society can only achieve high rates of public health, gender equity, educational attainment, and economic productivity when all of its members enjoy their rights to water and sanitation. Respect for human rights must be integrated into development plans for all sectors, at all levels. [5, p. 1]

On 28 July 2010, through Resolution of the United Nations General Assembly was recognized the human right to water and sanitation and acknowledged that clean drinking water and sanitation are essential to the realization of all human rights. The Resolution calls upon States and international organizations to provide financial resources, help capacity-building and technology transfer to help countries, in particular developing countries, to provide safe, clean, accessible and affordable drinking water and sanitation for all. United Nations states that "The human right to water is indispensable for leading a life in human dignity. It is a prerequisite for the realization of other human rights". Comment No. 15 also defined the right to water as the right of everyone to sufficient, safe, acceptable and physically accessible and affordable water for personal and domestic uses. But how does this regulate the international law and therefore there is a question – "Does it make changes we need?". I strongly advise to start with the most popular water act we have nowadays – The Clean Water Act of the USA.

The Clean Water Act (CWA) establishes the basic structure for regulating discharges of pollutants into the waters of the United States and regulating quality standards for surface waters. The basis of the CWA was enacted in 1948 and was called the Federal Water Pollution Control Act. Under the CWA, EPA has implemented pollution control programs such as setting wastewater standards for industry. EPA has also developed national water quality criteria recommendations for pollutants in surface waters. The CWA made it unlawful to discharge any pollutant from a point source into navigable waters, unless a permit was obtained EPA's National Pollutant Discharge Elimination System (NPDES) permit program controls discharges. It also points out that sources are discrete conveyances such as pipes or man-made ditches. Like individual homes that are connected to a municipal system, use a septic system, or do not have a surface discharge do not need a NPDES permit; or industrial, municipal, and other facilities must obtain permits if their discharges go directly to surface waters [7, p. 3-4].

However the levels of pollution in the United States have experienced a dramatic decrease. The law has resulted in much cleaner waterways than before the bill was passed. Agriculture, industry, communities and other sources continue to discharge waste into surface waters nationwide, and many of these waters are drinking water sources. In many watersheds nutrient pollution has become a major problem. A paper acknowledges that the CWA has been effective in controlling point sources, but that it has not been effective with nonpoint sources, and argues that the law must be updated to address the nation's current water quality problems. A 2017 working paper finds that "most types of water pollution declined, though the rate of decrease slowed over time. Our finding of decreases in most pollutants implies that the prevalence of such violations was even greater before the Clean Water Act." Several studies have estimated that the costs of the CWA are higher than the benefits. An EPA study had similar findings, but acknowledged that several kinds of benefits were unmeasured. And around 2018 study argues that "available estimates of the costs and benefits of water pollution control programs are incomplete and do not conclusively determine the net benefits of surface water quality." [7, p. 4]. To

discover, such practice is not common. Some governments provide deeper regulation of human's basic right. From our point of view, decisions of every country itself should be individual. To draw a colorful example, let's have a look at Iceland's water act.

A challenge in water operation for Iceland isn't in furnishing water volume, but in icing safe water quality for the population, which is dispersed throughout the country in fairly small points. 95% of drinking water for Iceland's population comes from groundwater. Iceland doesn't treat or exercise residual disinfection of groundwater, so preventative operation and strong water catchment protections are vital for safe water. Iceland has had preventative operation of water force as a legal demand since 1995 when drinking water was defined as food in the Foodstuffs Act. Iceland has incorporated European water directives into the Icelandic nonsupervisory terrain the Drinking Water Directive through streamlined Icelandic Drinking Water Regulation (2001) and the Water Framework Directive (2012). There are 49 water force systems in Iceland that serve more than 500 occupants. Of these, 23 have a Water Safety Plans (WSP) in place, as fairly needed since 1995, and a fresh eight lower serviceability also have a WSP in place, in total serving 81% of the population [8, p. 8-9] The main challenges include the need for bettered guidance in operating a WSP at water serviceability, especially at the lower serviceability. A lack of methodical external inspection and surveillance of these plans braked further development of the WSP. The analyses demonstrated a need to revise the current drinking water regulation in light of the experience gained since it was enforced roughly 10 years ago. These include issues like places and responsibility in diurnal operations as well as conservation and define more easily what a regulated water mileage is. Communication to the general public was in numerous cases set up lacking, both with regard to incident reporting as well as general information about the drinking water and compliance. The analysis showed that the utmost of the legal conditions are in place, both at the institution position and at the external position and are substantially functional. The analysis indicated a vast success in furnishing safe water to the general public. The water serviceability that has enforced water safety

plans experience a positive impact on the mileage culture, better compliance to regulation, and enhanced public health.

As we can see from the examples below, the law cannot provide society with the right and timely regulation over water pollution. The challenges that our generation is experiencing at the moment are timeless. Almost 2 billions of people don't have any access to clean water, 4 billions of people struggle with water supply. Climate change has weakened the jet stream that brings Atlantic moisture to Europe, making severe droughts of this kind more likely, according to Peter Hoffmann at the Potsdam Institute for Climate Impact Research in Germany [8, p. 4]. Global warming has also altered Europe's weather and wind patterns so that air pressure systems increasingly get stuck, which can create persistent periods without precipitation, as has happened this year. Long term, vast parts of the Continent are getting drier. With the increasing episodes of water shortages, policymakers in Europe need to plan for a more water-scarce future, where there is a more balanced water distribution between human and natural ecosystems. So to add the circumstances of plastic pollution in our oceans and growing ocean garbage patches can make the situations in cities, regions, countries and continents even harder than it is at the moment.

Conflicts in the legislation of many countries cause ineffective regulation of today's urgent problems. Lack of water, food, poverty - these are problems that spread not only in Europe, but also in the whole world. Humanity's goals for the coming decades will not be possible until the problems of today are solved. Humanity needs solutions, such as a unified act to regulate both water purity and problems related to air and land pollution, etc.

Plastic pollution is deadly to wildlife and humans. It is deadly to our future generations due to the plastic syllable. Millions of species are dying, coral reefs, plants and humans are struggling over this problem. It covers our ocean's surface, floor, and permeates shore sediment and the water column, even outnumbering plankton in certain areas. It is time for action but not only in the law community. We are to understand that such circumstances are threatening our kind too. We do not have planet "B" to change realities, so we are to act. Now.

BIOGRAPHY:

1. The Problem of Marine Plastic Pollution [Accessed: 01.11.2022]. Available: <https://www.cleanwater.org/problem-marine-plastic-pollution>
2. The Ocean Cleanup [Accessed: 05.11.2022]. Available: <https://theoceancleanup.com/>
3. Revealed: Plastic Ingestion By People Could Be Equating To A Credit Card A Week [Accessed: 04.11.2022]. Available: https://wwf.panda.org/wwf_news/?348337/Revealed-plastic-ingestion-by-people-could-be-equating-to-a-credit-card-a-week
4. Does Plastic Make Us Sick [Accessed: 09.11.2022]. Available: <https://www.plasticealthcoalition.org/>
5. Human Rights To Water And Sanitation [Accessed: 30.10.2022]. Available: <https://www.unwater.org/water-facts/human-rights-water-and-sanitation>
6. Resolution A/RES/64/292. United Nations General Assembly, July 2010
7. Summary of the Clean Water Act [Accessed: 14.11.2022]. Available: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-clean-water-act>
8. SIGURDUR GARDARSSON. Keeping Iceland's Water Safe at the National Level, USA, Tufts University, 2015, p. 10

**SCIENTIFIC PUBLICATIONS OF FORENSIC EXPERTS IN
PROFESSIONAL PUBLICATIONS AS THE INFORMATION SOURCES
FOR CONDUCTING FORENSIC EXAMINATIONS**

Zayats Roman Yaroslavovich

Doctor of Law, Professor
Head of Lviv Research Forensic Centre
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Lviv, Ukraine

Abstract. The need to modernize the nomenclature of forensic information sources has been established. The development of the scientific activity of specialists and leading specialized periodical scientific publications of the forensic examination system of Ukraine is shown. The expediency and positive consequences of using scientific publications in leading specialized publications as information sources for the performance of forensic examinations have been proven.

Keywords: forensic examination, scientific publication, information source of forensic examination.

It is known that a mandatory component of a forensic expert's opinion in Ukraine is a list of information sources that were used during the examination or expert research [1].

It is ideal if, in the opinion of the expert, such information sources are normative legal acts [2] – laws or sub-legal normative legal acts (normative acts of the President of Ukraine (decrees, orders), normative acts of the Verkhovna Rada of Ukraine (resolutions, orders), normative acts of the Cabinet Ministers of Ukraine (resolutions, orders), etc., since they have the highest legal status and the corresponding perception by investigators, lawyers, judges, etc. But the analysis of performed forensic examinations in various expert specialties and the current scientific and methodological base of modern domestic forensic examination shows

that most often judicial examinations experts as information sources use methodological developments, which are appropriately registered in the Ministry of Justice of Ukraine.

It is also known [3] that the current domestic scientific and methodological developments have a number of significant shortcomings, which significantly increased during the war in Ukraine and will further lose relevance in the post-war period, since, among other things, they are based on the use of the information base of the aggressor country. On the other hand, these developments do not cover all modern types of forensic examination (although the qualitative methodical provision should be the opposite: the development of the scientific and methodological research base should precede its practical application in time).

For example, there are still no properly tested and duly registered modern methodological developments in the forensic commodity examination, which relate to the study by forensic commodity experts of a number of classic groups of goods (for example, certain subgroups of cultural and household goods - photographic goods, household radio-electronic equipment, stationery goods and others). There are even bigger problems in the methodical provision of forensic examination of new groups and types of goods (for example, household electric vehicles for personal use - electric scooter, segway, unicycle, Jetroll, etc.).

On the other hand, in recent years, domestic jurisprudence has been developing rapidly, which, in the conditions of war, has been especially successfully harmonized with the global legal system of the civilized world. Scientific activity in the forensic examination system of Ukraine is developing accordingly. In particular, the leading specialized periodical scientific publications of the forensic examination system of Ukraine, which are included in the List of scientific specialized publications of Ukraine under category "B" - "Criminalistic Bulletin" [4], "Forensic Science and Forensic Examination" [5], are fully functioning and constantly filled with relevant content. , "Theory and practice of forensic examination and forensics" [6] and others. In addition, materials of all specialized scientific events that are taking place in Ukraine (conferences, round tables, etc.) are systematically published [7].

The composition of the editorial boards [4-7] and other important specialized scientific publications, as a rule, includes the most famous scientists and the most experienced practical specialists of the relevant fields of knowledge and areas of practical activity: M. L. Hlibov, O. V. Kaplina, V. G. Khakhanovskyy, V. Ya. Konopelskyy, V. O. Konovalova, O. M. Klyuyev, I. M. Okhrimenko, I. A. Petrova, V. Yu. Shepitko, V. M. Shevchuk, D. V. Shvets, H. P. Vlasova, V V. Yusupov V. A. Zhuravel, O. O. Zhytnyy and others.

On the other hand, also these the most respected, authoritative and experienced specialists are often reviewers of leading scientific and methodological developments, which are used by forensic experts in their daily activities and have the appropriate registration with the Ministry of Justice of Ukraine, as well as scientific publications in specialized professional publications.

In view of the above, a number of legitimate rhetorical questions arise:

- can professional scientific publications in leading specialized publications be considered as the information sources that are used during forensic examination?;
- can professional scientific publications in leading specialized publications be considered as the information sources that have the same weight as methodical materials approved by the Ministry of Justice of Ukraine?

The following should be considered the main arguments in favor of a positive answer to the mentioned questions:

a) the procedure for accepting a professional publication for printing (peer review, editing, plagiarism check, etc.) in terms of the level of requirements and control is not inferior (or even superior) to similar procedural elements of checking materials that are registered with the Ministry of Justice of Ukraine;

b) in academic science, when performing dissertation studies, scientific research works, writing scientific articles, etc., references to publications in specialized scientific publications are considered mandatory and the most important; the importance of such references has increased significantly with the introduction of the identifier of a scientific publication as a digital object (DOI) and with the publication of domestic authors in the most authoritative scientific publications,

which are included in the leading scientific and metric index databases (Scopus, Web of Science, etc.).

In addition, the use of scientific articles as sources of information in the performance of forensic examinations:

- corresponds as best as possible and will contribute to raising the status of domestic institutions of forensic examination as scientific and research institutions;

- will make it possible to eliminate existing shortcomings, achieve quantitative expansion and increase the quality level of methodological support of forensic examination;

- brings together and combines the scientific and practical components of the activity of forensic experts;

- increases the practical value of scientific publications as a component of the scientific activity of forensic experts;

- stimulates the creativity of forensic experts and expands the circle of authors of scientific publications;

- promptly responds to the needs of the theory and practice of forensic examination, since the total time spent on publishing a scientific publication is significantly less than the time spent on developing similar methodical materials.

Thus, the above should be regarded as objective grounds for considering scientific publications in the relevant specialized publications [4-6] as full-fledged sources of information for the performance of forensic examination, i.e. as having the proper legal status.

The proposal specified in these theses should be critically discussed at a relevant scientific and practical event (seminar, round table, conference, etc.).

REFERENCES

1. On the approval of the Instructions on the organization and registration of expert proceedings in the subdivisions of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Order dated 17.07. 2017 №591. Registered with the Ministry of Justice of Ukraine dated

18.08.2017 №1024/30892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>. [in Ukrainian].

2. Tsvik M. V., Petryshyn O. V., Avramenko L.V. and others. (2010). General theory of the state and law. Kharkiv: Pravo, 584 p. [in Ukrainian].

3. Zayats Y. I., Bednarchuk M. S., Yarovy O. D., Dolynskyy S. M., Popovych N. I. (2022). Current general theoretical issues of modern forensic commodity examination. Criminology and forensic examination: an interdepartmental scientific and methodological collection. Kyiv: Lira-K Publishing House, Issue 67, p. 617-627. [in Ukrainian].

4. Forensic Herald. Scientific and practical magazine. ISSN 1992-4437. Certificate of state registration: KV series №18252-7052 PR; included in the List of Scientific and Professional Publications of Ukraine under category "B" (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07.02.2020 №886). [in Ukrainian].

5. Forensics and forensic examination. Interdepartmental scientific and methodical collection ISSN 0130-2655. Certificate of state registration: KV №22032-1193PR dated 22.09.2016. Category of scientific publication: "B" (dated 26.11.2020). Founder: Kyiv Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine. [in Ukrainian].

6. Theory and practice of forensic examination and criminology. Collection of scientific works. ISSN: 1993-0917. Certificate of state registration: KV №24671-14611 PR dated 19.01.2021. Professional registration: included in the List of professional scientific publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining the scientific degrees of doctor and candidate of sciences can be published: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07.02.2020 №886. Founders: Kharkiv Research Institute of Forensic Expertise named after Ex. Prof. M. S. Bokarius (now - National Research Center "Institute of Forensic Expertises named after Prof. M. S. Bokarius"), Yaroslav the Wise National University of Law. [in Ukrainian].

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Белей Анна Олександрівна

Студентка Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: розглядається реалізація принципу рівності чоловіка та жінки в Україні, його закріплення в міжнародному та українському законодавстві. Наведені приклади гендерної дискримінації в Україні та причини їх виникнення.

Ключові слова: принцип рівності, гендерна рівність, гендерна дискримінація, міжнародно-правові акти, вітчизняне законодавство.

Одним із базових принципів побудови демократії та громадянського суспільства є принцип рівності. Даний принцип передбачає політичну рівність перед законом, незалежно від соціального та матеріального становища, особливостей чи інших ознак. Це твердження підтверджується статтею першою Загальної декларації з прав людини: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Стаття друга наведеної вище конвенції наводить ознаки щодо яких не можуть застосовуватись будь-які акти дискримінації. Сюди відносяться раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майнове, станове або інше становище. Вважаю за необхідне звернути увагу на таку особливість як стать, адже в умовах побудови демократичного суспільства в Україні все гостріше постає питання рівності чоловіків та жінок, рівного підходу незалежно від статі, що дістав назву принципу гендерної рівності [1].

Перш за все варто уточнити робочу дефініцію термінів «гендер» та «гендерна рівність».

Гендер – це впорядкована модель соціокультурних відносин, яка передбачає рівність соціальних та юридичних можливостей, що не залежать від статі особи.

Важливо зазначити, що поняття «гендер» та «стать» не є ідентичними та тотожними. Стать, на відміну від гендера, стосується лишень біологічних чи фізіологічних особливостей особи, визначає наявність чи відсутність анатомічних відмінностей.

Гендер складається із таких властивостей як «фемінність» (жіночість) та «маскулінність» (чоловічість). Ці поняття означають характеристики, що історично сформувались під впливом політичної культури та ролевих моделей певного суспільства.

Гендерна рівність -це рівність стартових умов, отримання рівних часток суспільних ресурсів, рівної участі у всіх сферах життєдіяльності суспільства обох гендерних груп. Ґрунтується на переконанні про те, що в понятті «рівних прав» не існує фундаментальної різниці між чоловіками та жінками. «Рівність» тлумачиться також як ідентичність можливостей стартових умов особистісної самореалізації людей незалежно від їх статевої належності.

Гендерна рівність є однією з умов функціонування демократичного суспільства та ознакою правової держави [2].

В сучасних умовах саме держава несе відповідальність за впровадження гендерної паритетності. Задля досягнення гендерного балансу владні інститути повинні ухвалювати різноманітні програми розвитку, вдосконалювати вже існуючі акти законодавства та створювати нове предметне законодавства, що орієнтоване на розв'язання практичних гендерних проблем. Не менш важливим є вироблення та впровадження чіткої гендерної політики, яка буде адаптованою до викликів соціально-економічних та політичних реалій.

Гендерна політика реалізується двома головними шляхами: 1) політика встановлення гендерної рівності; 2) політика збереження наявних форм гендерної нерівності. Україна, на щастя, обрала для себе перший шлях.

Головними міжнародно-нормативними актами, які ратифікувала Україна

на своєму шляху впровадження рівноправ'я між чоловіком та жінкою є:

- 1) Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1948 р.;
- 2) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;
- 3) Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок від 7 листопада 1967 р.;
- 4) Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок;
- 5) Пекінська декларація і Платформа дій, що були прийняті Четвертою Всесвітньою конференцією ООН зі становища жінок [3].

Окрім визнання міжнародних актів, українське законодавство закріплює провідні засади гендерної рівності. Урахування гендерних аспектів у створенні нормативної бази України є необхідною складовою для забезпечення демократичного розвитку суспільства та євроінтеграції нашої країни.

Конституція України закріплює принцип рівності прав і свобод людини. Стаття 24 Основного Закону України закріпила такі ж стандарти, що й вище перераховані міжнародно-нормативні акти. Це, у свою чергу, свідчить про готовність та бажання українського законотворця й суспільства зокрема ставати на шлях демократизації та викорінювати будь-які акти дискримінації у всіх сферах державної дійсності [4].

Впровадження гендерного паритету у вітчизняному законодавстві не обмежується положеннями Конституції. Він знаходить своє втілення та конкретизацію в законах, кодексах, концепціях та інших нормативних актах.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [5]. Увага держави відповідно до статті 3 даного Закону спрямована на утвердження гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, запобігання та протидію насильству за ознакою статі, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків. Важливою є також стаття 4 Закону, яка закріплює положення згідно з яким законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі-аналізу чинного законодавства, проєктів

нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Однак, навіть найдосконаліші закони та нормативні акти будуть безрезультатними, якщо наявний низький рівний гендерної культури населення. На жаль, на сучасному етапі розбудови демократичного суспільства в Україні ми стикаємось із багатьма проявами гендерних стереотипів, нерівності, а іноді навіть і дискримінації.

Поширеною є дискримінація жінок у правоохоронних органах. Зокрема багато жінок-поліцейських стикаються із такими проблемами як сексуальне домагання на робочому місці, стереотипне мислення, щодо психофізіологічних особливостей. В українському суспільстві і досі панує думка, що чоловіки менш схильні до робочих стресів та проявів емоцій. Варто зауважити, що такі стереотипи шкодять представникам двох статей.

Особливо гостро у сучасній дійсності піднімається питання стосовно жінок-військовослужбовців. В сучасній українській армії відсутнє забезпечення жінок базовими засобами гігієни, військовою формою, що пошита із урахуванням анатомічних особливостей. Окрім того, в масовій свідомості поширений стереотип, що жінки не можуть захищати країну на рівні із чоловіками. В суспільстві, навіть серед чоловіків-військовослужбовців, можна стикнутись із глузування над професійною діяльністю жінок-військових.

Для об'єктивності розгляду даної проблематики варто відмітити, що державні інститути намагаються боротись із наведеними вище прикладами гендерної дискримінації. Наприклад, Міністерство внутрішніх справ видало наказ від 13 березня 2018р. №189, який передбачає що жінки можуть обіймати всі військові посади. Слід також згадати реформу правоохоронних органів, що збалансувала відсоткове співвідношення особового складу. Станом на 2018 р. в Україні загальна кількість жінок-поліцейських становила понад 22%. Для порівняння у Канаді цей відсоток приблизно дорівнює 27-28%,.

Отож, як бачимо Україна зробила перші кроки для впровадження

рівноправ'я між чоловіком та жінкою. Вітчизняне законодавство закріплює норми, що спрямовані на гендерний паритет у всіх сферах професійної та побутової діяльності жінки. На жаль, багато положень нормативно-правових актів мають лишень декларативного характеру. Найбільше проблем виникає саме під час реалізації механізмів гендерної політики через несформованість колективної гендерної культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчук Конституційне право: Навчальний посібник. –2018. – С. 164
3. Гаращенко С. В. гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239>
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Білоус Ірина Миколаївна

к.е.н., доцент

Волкова Марина Олексіївна

Студентка

Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Вінниця, Україна

Анотація: Стаття присвячена проблемі домашнього насилля, яка з початком повномасштабної війни в Україну загострилась. Проаналізувати чим спричинене таке загострення, і чим воно схоже на зростання домашнього насильства під час COVID-2019. Мета статті запобігти подальшому зростанню насилля в родинах та поширити інформацію допомоги в таких випадках.

Ключеві слова: домашнє насилля, війна в Україні, фізичне насильство, економічне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, портрет жертви домашнього насилля.

Відповідно до статті 1 ч.3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Домашнє насильство - діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. [1]

Портрету жертви домашнього насильства не існує: від цього потерпають як жінки, чоловіки та діти різного віку, які живуть у містах і селах, мають різний рівень освіти, роботи та відповідно заробіток.

С. В. Омелянчика у своїй роботі провела аналіз гендерного розподілення жертв від домашнього насильства. Так, більшість правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї (ст. 173-2КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), вчиняється чоловіками (92 %), тільки 8 % – жінками. [2, с. 535]

Ознаками які пов'язують насильство з боку кривдника, часто бувають погана заробітна плата, низький рівень освіти, конфлікти в родині, вживання алкоголю, жорстоке відношення в дитинстві, психологічний стан та життєві труднощі.

Війна, як і всі екстремальні ситуації, стреси, катаклізми лише загострює проблеми людей, їх страх та нервовість. Домашнє насильство під час війни – це поширене явище, яке стає небезпечнішим ніж раніше через обмеження у пересуванні та знецінення себе і своїх проблем.

Психолог Громадського Руху «Віра, Надія, Любов» Микита Пермяков в своєму інтерв'ю для Української Гельсінської Спілки з прав людини розповів, що проблема не стала менш гострою, ніж раніше, якраз навпаки:

“Сьогодні з боку внутрішньо переміщених осіб є багато запитів про погіршення стосунків у сім'ях. Однак, коли ми говоримо про домашнє насильство, ми повинні розуміти, що це не лише фізичне насильство, а й психологічне, економічне і т.д. Щодо “авторів” насильства, то зазвичай його вчиняють саме чоловіки. У зв'язку з війною багато чоловіків втратили роботу, змінили сферу діяльності, і це вплинуло й на стосунки в родині. На одному з заходів працівники правоохоронних органів зауважили, що повідомлень та заяв про вчинення домашнього насильства в період війни стало набагато більше. На жаль, сьогодні це наш другий невидимий фронт” [3]

На разі існує, ще одна проблема повідомлення про домашнє насильством , деякі жертви налякані воєнним станом не вірять , що їхні заяві на часі, а в регіонах, де ведуться бої, банально не мають можливостей для звернень та доступу до відповідних органів.

Офіційної статистики, що дозволила б порівняти кількість випадків до та під час війни ще немає. Але, як і в будь-якій екстремальній ситуації, ризики збільшилися. І найперший з них – непростий психоемоційний стан.

Якщо взяти до уваги тенденцію серед жінок, з якими ГО працювали до 24 лютого, то ситуація в їхніх родинх після повномасштабного російського вторгнення погіршилась. До того ж, з'явилася ще одна група осіб, що страждають від домашнього насильства:

«До нас звертаються жінки з числа внутрішньо переміщених осіб, які страждають від домашнього насильства. Це може бути, наприклад, маніпулювання дітьми, заборона вивозу за кордон, фізичне насильство. На жаль, є чоловіки, які продовжують агресувати. Ми очікуємо дуже тяжкі наслідки для жінок. І якщо в певній парі до війни був ризик вчинення домашнього насильства, то в таких умовах він себе однозначно проявить». - розповідає очільниці громадської організації «Пані Патронеса» Ганна Карпенченкова. [4]

Такий зріст домашнього насилля можна було про слідкувати під час пандемії COVID-19, коли люди теж були в екстремальній ситуації, втрачали роботу та знаходились в замкнутому приміщенні один на один. що пандемія COVID-19 негативно вплинула на ситуацію з домашнім насильством.

“Ситуація з пандемією однозначно вплинула на збільшення кількості випадків домашнього насильства. Для цього є чимало чинників і не обов'язково йдеться про ненависницьке ставлення один од одного. Час перебування в замкнутому середовищі, маленька площа, на якій проживає сім'я, постійне незадоволення ситуацією, погіршення економічного стану, тимчасова відсутність роботи або робота вдома, вимушена зміна моделі життя призводить до того, що погіршується й психологічний стан й власна контрольованість”, - пояснила Левченко.

За словами Уповноваженої із питань гендерної політики, в 2020 році органами та підрозділами Національної поліції було складено понад 130 тисяч протоколів через домашнє насильство.

“Але це не означає, що випадків домашнього насильства всього 130 тисяч. Декілька років тому проводили дослідження, де з'ясували, що повідомляється до правоохоронних органів лише про 10-15 % домашнього насильства.» - пояснює Катерина. [5]

Отже, якщо порівнювати ознаки зростання домашнього насильства в родинях під час COVID -19 та повномасштабної війни, головним аспектом є психологічний стан кривдника, його не впевненість в собі через втрату роботи та контролю над більшістю життєвих ситуацій. Але це ні в якому разі не має виправдовувати насильника та його дії, тому що це свідомий вибір кожного.

У червні 2022 року український парламент , зроби важливий крок в напрямку боротьби проти насилля та прийняв Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція). Така зміна дозволила комплексно підійти до боротьби з насильством стосовно жінок.

Конвенція визначає відповідальність держави за протидію всім формам домашнього насильства, зокрема:

- фізичному;
- економічному;
- психологічному;
- сексуальному, включно зі зґвалтуванням, примусовим шлюбом або абортom;

При цьому, конвенція ґрунтується на принципах, що домашнє насильство не є приватною справою і вимагає спільних зусиль для його подолання як від органів державної та місцевої влади, так і від громадськості. [6]

Найперше і найважливіше , що має зробити жертва домашнього насильства – не терпіти і не знецінювати свої проблеми, визнати та усвідомити , що ви є жертвою. Перше, куди потрібно звернутися за допомогою – це поліція. Ви можете викликати поліцію за телефоном 102 або звернутися особисто до відділку та написати заяву.

Національна безкоштовна «гаряча лінія» запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації надає цілодобові психологічні консультації за номером 116-123. Лінія працює за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення на базі ГО «Ла Страда».

У серпні 2022 року за цим же номером 116-123 можна отримати доступ до застосунку, який полегшить допомогу для тих жінок, які не мають змоги зателефонувати в поліцію через фізичні особливості, тотальний контроль особистого життя, або ж відсутність коштів на рахунку.

Основною його перевагою є прямий зв'язок із поліцією через кнопку SOS, без дзвінка на 102 та з автоматичним визначенням місця перебування постраждалої за допомогою геолокації. Назву додатка не розголошують задля безпеки жінок, які ним користуватимуться. [7]

У багатьох містах України створено понад 100 бригад соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього та гендерно зумовленого насильства та кризові кімнати.

Зокрема у місті Вінниця можна дзвонити на безоплатні «Гарячі лінії з запобігання домашнього насильства»: 0 800 500 335 — національна, 116 123 - з мобільного, 0 800 75 04 75, та телефон притулку для жінок, які постраждали від насильства: 067 382 87 45 та 050 444 68 08. Головне це не мовчати та боротися за свої права та життя!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
2. С.В. Омелянчик // Держава і право. — 2009. — Вип. 44. С. 532-537. Бібліогр. URL:<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10414/90-Omelyachnik.pdf>
3. URL:http://cvu.od.ua/ua/announce/ugspl-rekomenduyete-pereselentsyam-dolati-stres-vid-viyni-z-dopomogoyu-psihologa_1418/

4. URL:<https://www.poglyad.info/2022/08/03/domashnye-nasylstvo-pid-chas-vijny-vyklyky-novyh-realij/>
5. URL:<https://suspilne.media/108361-cerez-pandemiu-kilkist-domasnogo-nasilstva-zroslo-gendernij-ombudsmen/>
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цим явищем
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
7. URL:<https://rozirvykolo.org/kudi-zvernutisya/>

**ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЯН ДО
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ**

Дешко Людмила Миколаївна,

д.ю.н.,

професорка кафедри конституційного права

Григоренко Анна Вікторівна,

студентка

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: актуальність даної теми наразі є очевидною, адже воєнні злочини російської армії на території України на деокупованих територіях привертають увагу як української, так і світової спільнот, тим самим потребуючи винесення для неї максимально жорсткого покарання. У своїй статті я розкрила найважливіші аспекти притягнення армії РФ до міжнародної кримінальної відповідальності, за які саме злочини певний росіянин підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а також описала проблеми, які є невідворотними під час винесення вироків, і навела приклад того, як можна зробити цей процес ефективнішим.

Ключові слова: воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, російська агресія, порушення норм міжнародного права.

24 лютого 2022 року росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, розгорнувши таку кровопролитну війну, яку востаннє бачили за часів Другої світової. І, хоча це далеко не перший наступ росії на сусідні території навіть із часів розпаду Радянського Союзу (бо варто згадати воєнні кампанії, що були розгорнуті в Грузії, Чечні та Сирії), за жоден воєнний злочин попередніх років ні держава-агресорка, ні конкретно росіяни, які

вчиняли дані діяння, досі не понесли жодного покарання.

Я переконана, що не лише держава має нести відповідальність за порушення міжнародно-правових приписів, а також і ті особи, які вчинили правопорушення. Що стосується саме фізичних осіб, то після закінчення Другої світової війни цей аспект відповідальності почав стрімко розвиватися, і тут варто звернутися до тези вироку Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу: «Злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб'єкти, і лише через покарання фізичних осіб, що скоїли такі злочини, можна забезпечувати дотримання положень міжнародного права» [1, с. 55].

Катування та розстріли цивільних, братські могили, де людей поховано зі слідами насильницької смерті, знищена цивільна інфраструктура — це все є наслідками діяльності російських окупантів на звільнених територіях України. Перераховані вище злочини не могли залишитися без уваги міжнародної спільноти, яка на початку квітня, після деокупації Київщини, заговорила про притягнення росіян до відповідальності. У такому разі мають місце саме воєнні злочини.

Згідно з Римським статутом, до воєнних злочинів належать ті злочини, що підпадають під перелік статті 8, а це такі як, наприклад, умисне вбивство, катування або нелюдське поводження, незаконна депортація, умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями, та інші. Яскравим прикладом здійснення росіянами таких діянь може слугувати і ракетний удар по торговельному центру в Кременчуці 27 червня 2022 року, і знайдені катівні на Харківщині та Херсонщині, і депортація мільйон людей із України тощо. На підтвердження моїх слів варто сказати, що станом на вересень 2022 року за підрахунками ООН було незаконно вивезено (тобто депортовано) до 1.9 мільйона людей [2].

Правовим інститутом, який став своєрідним майданчиком для притягнення росіян за воєнні злочини, є Міжнародний кримінальний суд. У даному випадку Міжнародний суд ООН чи Європейський суд з прав людини не

є ефективними, оскільки не в їх компетенції доводити лише відповідальність конкретних людей, вони можуть судити лише державу загалом.

Згідно зі статтею 5 Римського статуту, «юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства», і до таких злочинів належать і воєнні.

Юрисдикція МКС ad hoc поширюється на територію України завдяки наявності таких нормативно-правових актів:

1) Заяві Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, що датована 25 лютого 2014 р. [3];

2) Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які 98 призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 4 лютого 2015 р. [4].

Від квітня 2022 року Міжнародний кримінальний суд вже веде слідство по фактах злочинних дій російських окупантів в Україні, але, окрім того, що такий процес буде тривалим, існує ще декілька труднощів, із якими неминуче треба зіштовхнутися. По-перше, дивлячись на всю політичної історію росії, я можу сказати, що в ній не міститься прецедентів, які б засвідчували її визнання вини за скоєні нею ж злочини та виплату репарацій.

По-друге, як я вже зазначала, не лише в Україні були зафіксовані численні порушення правил ведення війни, вони не дотримуються їх протягом багатьох десятиліть, навіть століть. Це засвідчує той факт, що суспільство держави-агресорки має високий рівень толерування таких діянь. Надзвичайно складним завданням є притягнення до кримінальної відповідальності саме

політичної верхівки росії, яка розгорнула війну проти України і проголосила політику геноциду щодо українців.

По-третє, певною перешкодою є і те, що 20 січня 2000 р. Україна підписала, але не ратифікували Римський статут, зважаючи на рішення Конституційного суду України від 11 липня 2001 р., який зробив висновок, що всі положення Римського статуту відповідають Конституції України, за винятком п. 10 Преамбули та ст. 1, згідно з яким юрисдикція Міжнародного кримінального суду «доповнює національні органи кримінальної юстиції» [5]. 2 червня 2016 р. стаття 124 Конституції України була викладена у новій редакції, яка передбачала, що Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [6]. У теперішніх умовах для врегулювання питання взаємодії із МКС та забезпечення роботи їх представників в Україні Верховна Рада 3 травня 2022 року прийняла закон "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом" [7]. Саме цей закон забезпечує проведення Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду розслідування воєнних міжнародних злочинів в Україні, передбачаючи можливість проведення безпосередньо ними процесуальних та слідчих дій.

Щодо росії, то вона не є учасницею Римського статуту, оскільки відкликала свій підпис у 2016 р. після того, як МКС постановив, що діяльність росії в Криму є «тривалою окупацією» [8]. Але Міжнародний кримінальний суд має суб'єктну і територіальну юрисдикцію (це означає, що його дія поширюється на: 1) злочини, вчинені на території або громадянами держави-учасниці; 2) злочини, вчинені на території або громадянами держави, яка подала ad hoc декларацію про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 12(3), що відповідає ситуації в Україні) [9]. Підбиваючи підсумки, можна сміливо стверджувати, що дії громадян росії все ж підпадають під юрисдикцію МКС.

Окрім цього, я хочу зазначити, що в історії вже існували випадки, коли

населення певної країни, яка виступала агресоркою, намагалося поширювати політику заперечення відповідальності за вчинені злочини. Не винятком є і росія, де вже зараз збільшуються численні намагання не тільки виправдати свої нелюдські та злочинні діяння, а навіть зробити із свого народу жертву. Така тенденція має багато негативних наслідків для справжніх постраждалих, тобто українців, адже, на жаль, слова російської еліти досі мають певне значення для багатьох не дуже освічених та політично-обізнаних громадян як Європи, так і світу.

Наостанок, із певними труднощами слідчі органи стикаються під час процесу фахового документування воєнних. Це спричинено браком кваліфікованих кадрів та недосконалістю українського законодавства. Практика проведення судів над воєнними злочинцями в Україні вже має місце, але так як із здійсненням судочинства в таких умовах ми стикаємося вперше, то повинні максимально чітко дотримуватися всіх нормативно-правових процедур, щоб унеможливити політичні спекуляції щодо рішень. Важливо, щоб процес покарання за вчинені росіянами воєнні злочини не був припинений через зміну політичної кон'юнктури.

Для пришвидшення процесу та полегшення притягнення до відповідальності як солдатів, так і особисто путіна, вже існує «Книга катів українського народу». Станом на 23 листопада 2022 року, до бази внесено 1439 особи, які вчинили (або віддавали накази) воєнні злочини на території України. Вперше про появу такої книги розповів Андрій Смирнов, адвокат та політик, ще у червні 2022 року, зазначивши, що згодом вона може допомогти, якщо буде створено окремий спеціальний трибунал: «Необхідність створення Міжнародного спеціального кримінального трибуналу щоденно обумовлюється все новими і новими воєнними злочинами, до яких безпосередньо причетне військово-політичне керівництво Росії. Ми знаходимо підтримку у наших міжнародних партнерів, ми отримали рішення Європейського парламенту з закликом щодо створення спеціального трибуналу, ми отримали кілька резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи. Так, ми маємо певний

скепсис у деяких наших міжнародних партнерів, але він останнім часом меншає, тому що доречність і необхідність створення саме такого трибуналу зростає і стає очевиднішою кожного дня» [10].

Отже, наразі на міжнародному рівні вже відкрито кримінальні провадження в Міжнародному кримінальному суді щодо російських воєнних злочинців, і притягнення їх до відповідальності буде невідтворюваним процесом, хоч він і може затягнутися на певний час у зв'язку з встановленням особистостей, збиранням даних та доказів. Тоді можна запропонувати окремі перспективи покарання таких осіб у вигляді національних судів в Україні з подальшим формування відповідної практики Європейського суду з прав людини та створенням *ad hoc* міжнародного трибуналу щодо України. Процес притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні містить у собі певні перешкоди та труднощі, але вони є цілком здоланими, тому можна бути певними, що ніхто не залишиться непокараним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. International military tribunal (Nuremberg): judgment of 1 October 1946, in the trial of german major war criminals. proceedings of the international military tribunal sitting at Nuremberg, Germany, part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946). URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf.
2. Reports of Russian Federation forces putting ukrainian civilians in 'filtration' camps must be investigated, senior officials tell security council, 7th september 2022. URL: <https://press.un.org/en/2022/sc15023.doc.htm>.
3. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 р. № 790-VII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>.

4. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>.

5. Висновок КСУ у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту МКС від 11 липня 2001 р., справа № 1-35/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>.

6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

7. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 03.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>.

8. Нуріджанян Г. С. Міжнародний кримінальний суд: юрисдикція, типи міжнародних злочинів та механізми відповідальності за злочини, які вчиняються в Україні. Ukrainian Bar Association. Webinar 15.06.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=m-sTx6m8nZA>

9. Russia withdraws from International Criminal Court treaty. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-38005282>.

10. Андрій Смирнов: «Мета - притягнення до персональної кримінальної відповідальності особисто Путіна», 17.06.2022р.. URL: https://lb.ua/news/2022/08/05/525314_andriy_smirnov_meta_prityagnennya.html.

СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ВІД ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Лисюченко Анна Євгенівна,
студентка 2 курс ОР «Бакалавр»
Навчально-науковий інститут права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У роботі ґрунтовно проаналізовано сучасний стан ратифікації та імплементації у національне законодавство положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Звертається увага на окремі положення Стамбульської конвенції, статистичні дані, а також інші актуальні аспекти у протидії гендерно обумовленого насильства в Україні, крізь призму практичних питань, які слід втілити в правовій системі нашої держави, де наразі створюються нові механізми захисту жертв гендерного насильства.

Ключові слова: Стамбульська конвенція, гендерно обумовлене насильство, сталкінг, харасмент.

21 червня 2022 року Президент України підписав Закон № 2319-ІХ «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами», більш відомої громадськості як Стамбульська конвенція. Багаторічна епопея, яка тривала з моменту підписання даного документу Україною, завершилась впровадженням дієвого механізму протидії гендерно обумовленому насильству.

Конвенція була ухвалена у 2011 році Комітетом Міністрів Ради Європи. Хоча Україна брала активну участь у її розробці на рівні з іншими державами, минуло багато років, перш ніж Верховна Рада включила в порядок денний

питання ратифікації Конвенції. Тим не менш, даний документ викликає неабиякий резонанс та бурхливі обговорення й досі. З цієї причини дослідження впливу Стамбульської конвенції на правове регулювання ситуації з насильством за гендерною ознакою в Україні є актуальним та необхідним.

У Стамбульській Конвенції чітко вказано, що найбільше від насильства (яке може виявлятися у різних формах) потерпають жінки, дівчата та діти. Проте варто наголосити, що за положеннями Конвенції чоловіки та літні люди також можуть стати жертвами подібних діянь. Наприклад, за даними Міністерства соціальної політики, щороку від насильства в Україні страждає понад 150 тисяч жінок. За наявними даними, лише за I півріччя 2021 року від жінок надійшло 86 955 звернень з приводу домашнього насильства (для порівняння: 14 564 звернення надійшло від чоловіків та 1778 – від дітей). [1]

Відповідно до ч. 1, ч. 3 ст. 1 Конвенції, цілями даного документу є захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства. [2] Зокрема важливу увагу приділено розробці всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги. Однією із важливих умов протидії домашньому насильству та / або насильству за ознакою статі, у тому числі попередження нових випадків насильства, є ефективний законодавчий захист потерпілих.

У 2019 році парламент ухвалив Закон «Про запобігання та протидії домашньому насильству», завдяки якому була приділена увага до кожного факту домашнього насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Варто згадати Указ Президента від 21 вересня 2020 року «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства», який був оприлюднений з метою додержання гарантій із захисту прав та інтересів осіб, які постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, а також забезпечення належного реагування на випадки такого насильства. Можна з впевненістю

сказати, що державна політика у сфері протидії домашньому насильству має позитивну тенденцію до покращення.

Загалом має бути проведений суттєвий аналіз чинного законодавства та створення підґрунтя для імплементації незнаних українському законодавству положень. В контексті даного запитання необхідно розглянути ключові моменти, які не є належно опрацьованими і потребують нормативного закріплення.

Не врегульовано питання відповідальності за переслідування особи в Інтернеті, яке носить назву сталкінг. З 2002 року організація Stalking Resource Center (SRC) з США досліджує питання переслідування. Наголошується, що сталкери зазвичай відстежують жертву, виявляють нездоровий інтерес до її життя через застосування прихованих носіїв, як от камери чи трекери відстеження місцезнаходження, використовують різні форми шантажу: наводять чутки і використовують компрометуючі дані, що прямо порушують право осіб на приватне життя. [3]

У ст. 34 Конвенції зазначено, що Сторони мають вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка змушує потерпілих боятися за свою безпеку, було криміналізовано. Українське законодавство не містить положень щодо даного діяння й не визначає вид і міру покарання. Особи, які потерпають від переслідувань, знаходяться у вразливому становищі, адже отримати належну допомогу вони не можуть внаслідок відсутнього нормативного регулювання, що, як наслідок, унеможливорює притягнення винних до відповідальності. Наразі можливе лише застосування ст. 182 Кримінального кодексу, що стосується порушення недоторканості приватного життя. [4] Але варто наголосити, що провідні країни світу, як Німеччина, США, Велика Британія криміналізували поняття сталкінгу, тому подібний досвід в контексті євроінтеграційних процесів має бути взятий до уваги українськими нормотворцями.

У ст. 40 Стамбульської конвенції вказано, що Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб

будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції. Для цього використовується термін харасмент, а саме сексуальне домагання.

Протидія сексуальним домаганням, які можуть мати місце у відносинах підпорядкування, передбачена ст. ст. 22, 23 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Проте у даному нормативному акті закріплена відповідальність у контексті службових, трудових або матеріальних взаємин. Деталізовано це положення у ст. 154 Кримінального кодексу, проте не визначено, за яких умов те чи інше діяння визнається «сексуальним домаганням». Порушення гідності та статевої недоторканості особи стається не тільки на робочому місці, тому впровадження згаданого вище поняття в чинне законодавство забезпечить необхідний юридичний захист постраждалих.

У Преамбулі Стамбульської конвенції визнаються триваючі порушення прав людини під час збройних конфліктів, які зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства, а також можливість збільшення насильства за гендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них. Масові випадки сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, є актуальним для України в контексті вторгнення РФ 24 лютого 2022 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини відстежує кількість протиправних діянь щодо жінок, дівчат і чоловіків, хоча наразі складно оцінити масштаби сексуального насильства. Про цей вид злочину, як і раніше, мало повідомляється, зокрема, через стигму та обмежений доступ до послуг, що виник внаслідок поточної безпекової ситуації. [5]

Станом на 27 вересня 2022 року офіційно підтверджено 43 випадки сексуального насильства, більшість з яких були скоєні збройними силами РФ. Вони сталися в різних регіонах України, зокрема, в Київській та Чернігівській областях.

Сексуальне насильство щодо жінок і дівчат здебільшого вчинялося в житлових районах, контрольованих збройними силами РФ, поблизу військових позицій, тоді як сексуальне насильство щодо чоловіків було, зазвичай, складовою катувань і жорстокого поводження, які застосовувалися під час тримання у місцях несвободи.

У ст. 438 чинного Кримінального кодексу встановлено, що порушення законів та звичаїв війни є караним діянням. Задля імплементації положень Конвенції, питання сексуального насильства має бути належно деталізовано такими поняттями як «зґвалтування», «примусова вагітність», тощо.

Це забезпечить належне притягнення винних військовослужбовців до відповідальності за злочини, вчинені за гендерною ознакою.

Зважаючи на тимчасову окупацію територій та триваючу збройну агресію виконання Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією, на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі не гарантується до повного відновлення конституційного ладу України на цих територіях.

У Законі № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» зазначено, що Україна не розглядає жодне з положень Конвенції як таке, що зобов'язує її до зміни Конституції України та Сімейного кодексу України, інших законів України щодо інститутів шлюбу, сім'ї та усиновлення, а також таке, що втручається в право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань. [6]

Зважаючи на наведені вище факти, можна дійти до висновку, що Конвенція має позитивний вплив на нормотворчу діяльність в Україні в сфері реагування та запобігання усім формам насильства за гендерною ознакою. Стамбульська конвенція є не тільки важливим інструментом захисту вразливих категорій населення, але й засобом вдосконалення нормативно-правових актів, які охоплюють охорону прав та законних інтересів осіб, на яких поширюється дія документу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матеріали офіційного веб-сайту Міністерства соціальної політики.
URL: <https://cutt.ly/VNdWeF6>
2. Текст Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>
3. Матеріали офіційного веб-сайту Stalking Resource Center. URL: <https://cutt.ly/PNdRhrV>
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://cutt.ly/QNdEQpk>
5. Доповідь щодо ситуації з правами людини від 27 вересня 2022 року.
URL: <https://cutt.ly/5NdEd5G>
6. Закон України від 20 червня 2022 року № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». URL: <https://cutt.ly/qNdWljA>

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Мигаль Марта Тарасівна

студентка

Навчально-наукового інституту права

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: розглядається поняття кримінальної відповідальності юридичних осіб, підходи до розуміння кримінальної відповідальності. Наведені заходи кримінально-правового характеру, які присутні в українському законодавстві. Розглянуто питання визначення вини юридичної особи. Розглянуто досвід зарубіжних країн з різними підходами застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридичні особи, квазікримінальна, суб'єкт злочину, кримінальне законодавство.

Одним з найбільш спірних питань, які обговорюються під час проведення кримінально-правових реформ в сучасних державах є проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб. На сьогодні в нашому українському законодавстві не передбачена функція притягнення до повної кримінальної відповідальності юридичну особу. Хоча загальновідомою аксіомою є те, що юридична особа нарівні з фізичною особою є суб'єктом права.

Актуальність цього питання полягає в тому, що з кожною декадою зростає тенденція монополізації та укрупнення бізнесу, тому потрібен кардинальний контроль над великими корпораціями. Не можна допустити, щоб негативні наслідки нечесної господарської діяльності перетекли в їх безкарність з боку держави. Саме, тому є потреба в запровадженні прямих карних санкцій

щодо юридичних осіб. Проаналізувавши діяльність юридичних осіб можна виділити такі фактори, які сприяють збільшенню ризиків вчинення протиправних дій, а саме: складна організація структури установ, значна кількість залучених у сферу діяльності осіб, та, присутня майже у всіх підприємствах, децентралізація управління.

Питання щодо кримінальної відповідальності з боку юридичних осіб уперше було обговорено під час створення нового Кримінального Кодексу, проте ця ідея не була підтримана законотворцем.

Відповідно до ст. 18 ККУ суб'єктом злочину вважається фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Однак, це не означає, що українське кримінальне законодавство не потребує вдосконалення, особливо зважаючи на ефективність кримінальної відповідальності юридичних осіб, яку показує практика інших країн.

Говорячи про досвід іноземних країн, слід виділити 3 підходи до розуміння кримінальної відповідальності:

1) Повне визнання кримінальної відповідальності юридичної особи. Цей принцип не заперечує кримінальну відповідальність фізичних осіб і є основним для Литви, Естонії, Франції.

2) «Квазікримінальна» (адміністративно-кримінальна) відповідальність юридичних осіб. Законодавство не визнає юридичних осіб суб'єктами злочину, але в деяких випадках до них застосовуються кримінальні санкції. Норми такого підходу закріплені в законодавстві Швеції, Італії, Іспанії.

3) Повне заперечення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб притаманно Болгарії, Білорусі, Угорщині.

Підставляючи до цих підходів особливості кримінальної відповідальності пострадянських країн, розуміємо, що Україна є в списку, де законодавець використовує «квазікримінальну» відповідальність. Однак, в нашому законодавстві використовується термін «заходи кримінально-правового характеру», замість виразу «кримінальна відповідальність».

У нашому випадку ЗКПХ наступають у разі вчинення таких кримінальних правопорушень:

- відмивання доходів;
- збування коштів, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, отруйних та сильнодіючих засобів;
- підкуп службової особи;
- зловживання впливом і підкуп особи, що надає публічні послуги;
- злочини проти громадської безпеки, зокрема, терористична діяльність, проти національної безпеки, проти волі, честі, гідності особи, проти миру та безпеки людства.

Незважаючи на те, що цей перелік є досить вагомим, він не є вичерпним, тому що законодавець залишив поза увагою злочини проти довкілля та протиправні діяння у сфері господарської діяльності, власне: фіктивне підприємництво; фіктивне банкрутство; підробка документів, цінних паперів, грошей; введення в ринок небезпечної продукції, яка може зашкодити великій кількості населення.

Слід окреслити дві протилежні позиції щодо питання ведення в законодавство кримінальної відповідальності юридичних осіб. Позицію «за» приймає професорка С. Келіна, її аргумент в тому, що шкода, яку спричинила юридична особа часто не співпадає з санкціями, які застосовуються до неї. Тобто, через це трапляються випадки об'єктивного інкримінування, а притягнення фізичної особи до відповідальності не припиняє злочину діяльність, яку здійснює юридична особа. Прихильники позицію «проти» висловлюють думку, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не може співіснувати з принципами винної та особистої відповідальності, що мають місце в українській системі кримінального права.

Варто зазначити, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб може призвести до створення правових колізій. Раніше була спроба запровадження закону «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11 червня 2009 р.. Однак,

прийняття даного закону суперечить Загальній частині КК України. [5]

Говорячи про підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, варто звернутися до ст. 2 ККУ, згідно з якою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого чинним КК України.

Зважаючи на специфіку своєї натури, юридична особа не може вчиняти злочинів, передбачених Особливою частиною ККУ.

Тому потрібно визначити питання, за які юридична особа може підлягати кримінальній відповідальності. На думку С. Келіної, відповідальність потрібно запровадити хоча б у чотирьох главах Особливої частини: злочини проти суспільної безпеки, проти миру та людства, злочини у сфері економіки та екологічні злочини.

Розглянемо питання визначення вини юридичної особи. Проаналізувавши закріплення цього питання в зарубіжному законодавстві, можу запропонувати таке визначення вини, яке варто закріпити в ч.2 ст.23 КК України : «Виною є психічне ставлення уповноваженої особи та\або керівника юридичної особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.».

Узагальнюючи вище сказане, підставою кримінальної відповідальності юридичної особи є винне діяння, вчинене в інтересах юридичної особи та завдало шкоду, передбачену кримінальним законодавством.

Цікаво те, що не тільки країни з англо-американською і традиційною, але й континентальною правовою системою передбачають можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб.

У Великобританії відповідальність за юридичну особу несуть її керівники, тому що саме вони визначають її волю.

Проте, юридична особа не може відповідати за злочини, які вона не здатна вчинити, такі як зґвалтування, вбивство, катування. Не може відбувати покарання, якщо передбачене, наприклад, ув'язнення. [2]

У законодавствах країн континентальної Європи детально прописані всі

аспекти кримінальної відповідальності юридичних осіб. Наприклад, у Кримінальному кодексі Нідерландів зазначено, що протиправні діяння можуть вчиняти, як фізичні, так і юридичні особи.

Щодо призначення покарання у випадку вчинення злочину юридичною особою, то відповідальність несуть, або, власне, юридичні особи, або ті, хто дав завдання вчинити дане кримінальне правопорушення. [2]

Ще більш детально це питання розглядається у Кримінальному кодексі Франції. Згідно з ст. 121-2 КК Франції, юридичні особи несуть кримінальну відповідальність за вчинені на їхню користь, діяння їхніми представниками. Щоправда держава не входить в перелік хто підлягає такій відповідальності. [3]

В такому випадку, кримінальна відповідальність у Франції є додатковою (разом з фізичними особами, і не замість них), обумовленою (коли протиправне діяння вчинено на користь юридичної особи її представником) та спеціальною (у випадках, що передбачені законом).

Цікаво те, що юридичні особи відповідають у тому числі за незакінчену злочинну діяльність та співучасть.

В деяких країнах присутня квазікримінальна відповідальність юридичних осіб (тобто, особа не визнається суб'єктом кримінального злочину, але до неї застосовуються санкції). В КК Бельгії відповідальність юридичних осіб допускається в податковій, сільськогосподарській, митій сферах. У КК Австрії цікавіша ситуація.

Передбачається, що якщо юрособа збагатилася внаслідок злочину, скоєного фізичною особою, вона засуджується до певного «штрафу» (сплачує кошти в розмірі її неправомірного збагачення). В КК Іспанії зазначено, що юридична особа має сплатити штраф, який виписаний її керівнику, якщо він діяв від імені та на користь юридичної особи під час скоєння злочину. [4]

Отже, можливих варіантів розв'язання проблеми закріплення кримінальної відповідальності юридичних осіб є декілька. Я підтримую позицію визнання юридичної особи суб'єктом злочину і закріплення цього статусу в Особливій частині КК України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Михайлов О. О. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в країнах континентальної правової сім'ї // Адвокат. – 2008. – № 1. – С. 11.
3. Уголовный кодекс Франции / Науч. ред. к.ю.н. Л. В. Головкин, к.ю.н. Н. Е. Крылова. – СПб., 2002.
4. Додонов В. Ответственность юридических лиц в современном уголовном праве // Законность. – 2006. – № 4. – С. 57
5. Шамара О. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень / О. Шамара // Юридичний журнал. 2009. – № 11 (89). – С. 79–81.

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Нечасва Анастасія Євгенівна
студентка 2 курс ОС «Бакалавр»
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У статті досліджуються питання правомірності та законності обмеження прав і свобод людини за умови введення воєнного стану на території України. Авторка статті здійснила аналіз Основного Закону України в частині правового регулювання основоположних прав і свобод людини і громадянина, інших законів і підзаконних нормативно-правових актів. Було наведено конкретні заходи, що здійснюються або можуть мати місце при запровадженні воєнного стану і які безпосередньо стосуються обмеження міри можливої поведінки особи. Додатково наголошено на позиціях Конституційного Суду України з питань обмеження прав і свобод людини, виявлено основні правові принципи, зокрема принцип верховенства права. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: конституційні права і свободи людини і громадянина, обмеження прав і свобод людини, воєнний стан, рішення Конституційного Суду України.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 Основного Закону, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [1]. Одним із таких випадків є введення воєнного стану на території України. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року було введено воєнний

стан Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»». Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон №389-VIII) воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає...тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Відзначимо, що протягом XIX-XX століття воєнний стан запроваджувався в багатьох державах. Зокрема, подібне спостерігалось у Польщі – з метою придушення руху протесту на чолі з профспілкою «Солідарність» у 1981 році; в Югославії — в зв'язку з операцією НАТО «Союзна сила» у 1999 році; в Грузії – внаслідок вторгнення російських військ у 2008 році; у Таїланді – через антиурядові протести у 2014 році; у Туреччині - через спробу військового перевороту у 2016 році.

Вищенаведені приклади є свідченням того, що права і свободи людини певною мірою обмежувалась в усіх згаданих державах. У цьому контексті важливою є юридична позиція Конституційного Суду України, висловлена у рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, стосовно того, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими» [3]. Конституція в ч. 2 ст. 64 передбачає, що умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Вказана норма Конституції України відповідає статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою передбачено механізм відступу держави від виконання зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Відповідно до ч. 1 ст. 15 під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [3].

Додатково наголошується, що будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття [3]. У 2015 році Україною вперше було повідомлено Генерального секретаря Ради Європи про наміри використати положення ст. 15 Конвенції та відступити від окремих зобов'язань, вважаючи на факт існування надзвичайного становища в державі, на період до повного припинення збройної агресії російської федерації.

Водночас, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [1].

Принагідно відзначимо, що каталог прав, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану в Україні, є досить широким в порівнянні з тим, що міститься в п. 2 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [4]. Як стверджується в п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону №389-VIII, в Указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Власне, звернення до Указу Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року дає можливість з'ясувати, що можливого обмеженню підлягають конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями

30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України[6].

Законодавством встановлюється можливість обмеження права на приватне життя, що включає в себе право на недоторканість житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32).

Частково механізм обмеження визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» від 29 грудня 2021 р. № 1456.

Більше того, в умовах воєнного стану відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону №389-VIII зазначається про можливість встановлення військово-квартирної повинності. Законом №389-VIII в п. п. 5, 6, 10 ч. 1 ст. 8 передбачається запровадження комендантської години, особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, руху транспортних засобів і заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан[2]. Що цікаво, жодним законом, зокрема і Законом №389-VIII, не передбачається пряма заборона на виїзд чоловіків віком від 18 до 60 років з території України в умовах воєнного стану.

Подібні питання досить некоректно визначаються підзаконними нормативно-правовими актами, що може свідчити про намагання Кабінету Міністрів України перебрати на себе повноваження законодавця. З цього приводу актуальною є позиція Конституційного Суду України від 28.08.2020 у справі № 10-р/2020, в якому Суд наголошує, що «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні» [7]. Так, можемо констатувати, що здійснюється обмеження передбаченого в ст. 33 Основного Закону гарантованого права на

свободу пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України.

Основним Законом в ч. 1 ст. 34 декларується право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Водночас, в ч. 2 ст. 34 зазначається про можливість обмеження зазначеного права в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку [1].

В аспекті обмеження права на інформацію в умовах воєнного стану Законом №2160-IX було доповнено чинний Кримінальний кодекс України статтею 114², що передбачає кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань [8].

Права людини і громадянина, декларовані в ст. ст. 38-39, 44 Конституції України, підлягають обмеженню на підставі п. 8 ч. 1 ст. 8 і ст. 19 Закону №389-VIII, що закріплюють заборону на проведення виборів та референдумів, а також мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій, страйків, масових зібрань та акцій у період воєнного стану.

Конституцією України в ст. 41 встановлюється непорушність права приватної власності. Проте, як виняток, в умовах воєнного стану допускається примусове відчуження об'єктів права приватної власності з наступним повним відшкодуванням [1].

Дане положення кореспондується з п. 4 ч. 1 ст. 8 і ст. 23 Закону №389-VIII. Додатково процедура відчуження регламентується Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що обмеження конституційних прав і свобод людини є необхідним компонентом взаємовідносин особи та

держави. Обмеження, виходячи з думки Конституційного Суду України, повинно здійснюватися виключно на правових засадах, а отже – мати законний, недискримінаційний і тимчасовий характер. За таких умов запроваджений воєнний стан в Україні мінімально обмежуватиме основоположні права і свободи громадян, осіб без громадянства, що проживають на території України, та іноземців і водночас не зачіпатиме їх інтереси.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.11.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення 11.11.2022).
3. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (дата звернення 11.11.2022).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 11.11.2022).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 11.11.2022).
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 11.11.2022).
7. Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 у справі № 10-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20> (дата звернення 11.11.2022).

8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20> (дата звернення 11.11.2022).

ДО ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ НА ЗЕМЛЮ

Опішняк Світлана Олегівна
магістрант
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У статті досліджено положення статті 13 Конституції України, яка встановлює, що земля, її надра та інші природні ресурси є власністю Українського народу. Здійснено аналіз наукових підходів у національній юридичній науці до тлумачення сутності поняття землі як об'єкта права власності Українського народу.

Ключові слова: земля, Український народ, право власності, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, безпосереднє здійснення права власності.

У науці земельного права точаться дискусії стосовно тлумачення поняття землі як об'єкта права власності Українського народу, основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави в контексті ч. 1 ст. 13 та ч. 1 ст. 14 Конституції України. Це питання викликає суперечливі підходи з огляду на суперечливість норм актів законодавства України.

Зокрема, у статті 13 Конституції України зазначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [1]. Однак серед переліку суб'єктів права власності на землю, зазначених у ч. 1 ст. 374 Цивільного кодексу України

(далі - ЦКУ), наявні фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади, а такий об'єкт як Український народ відсутній. При цьому, у статті 318 ЦКУ встановлено, що суб'єктами права власності є Український народ та інші суб'єкти [2]. Таким чином, ми можемо простежити невідповідність ст. 374 ЦКУ з статтею 318 ЦКУ та ст. 13 Конституції України.

Така ж неузгодженість зі змістом статті 13 Конституції України проявляється і в статті 80 Земельного Кодексу України (далі - ЗКУ) та норми ст. 14 Конституції України щодо переліку суб'єктів, які набувають та реалізують право власності на землю, оскільки серед суб'єктів відсутній Український народ [3].

Аналіз різних наукових джерел дає можливість виокремити та об'єднати у групи наступні підходи науковців до вирішення поставленої проблеми:

1) позиція, згідно з якою власність Українського народу є окремою від державної та комунальної формою власності, а отже існує необхідність внесення змін до чинного законодавства, для того, щоб передбачити форми реалізації Українським народом права власності;

2) наукова позиція, що власність Українського народу не може існувати як окрема форма власності, тому можливим є лише існування державної та комунальної власності. Обґрунтування полягає в тому, що весь народ ніяк не може самостійно реалізовувати право власності на землю, крім того складно встановити, яким чином співвідноситься право приватної власності фізичних та юридичних осіб з правом власності Українського народу;

3) державна та комунальна форми власності є похідними від власності Українського народу на землю, тому за своєю суттю вони є не окремими формами власності, а як форми здійснення Українським народом власності на землю. Цей підхід видається мені найбільш раціональним та обґрунтованим. На підтримку цього свідчить і положення ч. 1 ст. 13 Конституції України, відповідно до якого від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах,

визначених цією Конституцією [1]. Спроби з'ясувати зміст поняття землі як об'єкту власності Українського народу робили різні науковці. Зокрема, ознаки землі як об'єкта права власності Українського народу запропоновано В. І. Андрейцевим. На його думку, поняття «земля» має розумітися як головна територіально просторова частина довкілля (навколишнього природного середовища) у межах території України, національне багатство Українського народу, матеріальна основа територіальної цілісності, суверенітету і національної безпеки держави [4, с. 14].

Найбільш повне визначення землі як об'єкта права власності Українського народу запропоновано В. В. Носіком, а саме: «це розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий ґрунтовий і зайнятий природними ресурсами шар, який є основою ландшафту і просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, що належить Українському народу на праві власності і підлягає особливій охороні з боку держави як основне національне багатство» [5, с. 6]. Таке визначення дає можливість здійснити аксіологічне та телеологічне тлумачення положень статті 13 Конституції України, яку на думку науковця, можна розглядати як одну з основних гарантій, що надають Українському народові можливість вільно і самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися землею в межах державної території, забезпечувати використання землі та інших природних ресурсів у національних інтересах України, використовувати всі передбачені в Конституції України та міжнародно-правових актах юридичні й інституційні способи та засоби захисту права власності на землю від будь-яких посягань і територіальних претензій з боку інших держав [6, с. 26]. Наступним питанням, що потребує з'ясування для досягнення мети цього дослідження, є поняття «Український народ», щодо якого також постійно точаться дискусії. Народ визначається як спільнота, що складається з пов'язаних спільним громадянством індивідів, які мають

первинні права щодо держави. У положеннях Конституції України прямо визначено, що Український народ – це громадяни всіх національностей, носій суверенітету, єдине джерело влади, суб'єкт права власності на землю та інші природні ресурси (преамбула, статті 5, 13 Конституції України) [7, с. 141]. Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках (ст. 1 Закону України «Про громадянство»). Отже, саме наявністю постійного персоніфікованого правового зв'язку між фізичною особою та державою Україна зумовлюється належність цієї особи до Українського народу як суб'єкта права. Громадянство є тією необхідною підставою, яка надає особі, що має статус громадянина, можливість повною мірою долучитися до політичного, економічного, правового та культурного життя суспільства та держави. А тому можливо зробити висновок, що ВРУ можливе прийняття рішення, відповідно до якого іноземці та особи без громадянства не мають права набувати землю в межах території України на праві приватної власності.

В. В. Носік пропонує розглядати Український народ як громадян України всіх національностей; є самостійним суб'єктом права власності на землю, який володіє, користується і розпоряджається землею в межах території України, а належне йому право є: а) абсолютним, незмінним, постійним, визначальним для встановлення правового режиму інших природних ресурсів; б) не може бути обмежене будь-якими законами України; в) передбачає одержання абсолютної і відносної додаткової вартості (капіталу), що має присвоюватись через суспільні форми розподілу з додержанням пропорцій прогресивного розвитку суспільства; г) здійснює виключне право розпорядження землею шляхом зміни території України, відчуження, обміну її часток з іншими суб'єктами міжнародного права, не дозволяє розміщення військових баз іноземних держав на території України. Від імені Українського народу права власника на землю здійснюють виключно органи державної влади та місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією України, із збереженням сталості і незмінності права власності на землю Українського народу в межах

території України та неможливістю без конституційних змін здійснення цього права іншими, не передбаченими Основним законом суб'єктами [5, с. 8]. Від імені Українського народу права власника на землю здійснюють виключно органи державної влади та місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією України, із збереженням сталості і незмінності права власності на землю Українського народу в межах території України та неможливістю без конституційних змін здійснення цього права іншими, не передбаченими Основним законом суб'єктами [5, с. 8]. Перелік органів державної влади та органів місцевого самоврядування, уповноважених здійснювати право власності Українського народу на землю, можна визначити, спираючись на положення ст. 19 Конституції України, інших статей Основного Закону, положення Земельного кодексу України та інших чинних законодавчих актів. При цьому межі здійснення права власності від імені Українського народу встановлені Конституцією України (ч. 1 ст. 13 Основного Закону) [7, с. 142].

В. В. Носік обґрунтовує, що єдиним суб'єктом здійснення від імені Українського народу всіх його правомочностей власника землі в межах території держави виступає Верховна Рада України як представницький орган державної влади з правом контролю за прийнятими рішеннями органами виконавчої влади з питань здійснення прав власника на землю від імені Українського народу, включаючи їх перегляд і скасування та прийняття своїх актів щодо застосування Конституції і законів України; інші органи державної влади у межах своїх повноважень мають забезпечувати реалізацію норм Конституції України та її законів у цій сфері у виключних випадках, передбачених законом, забезпечення реалізації окремих прав власника на землю від його імені може здійснювати Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади; окремі органи центральної виконавчої влади зобов'язані забезпечувати реалізацію передбачених у законі правомочностей власника землі від імені Українського народу [5, с. 7-8]. Також науковець вважає, що серед суб'єктів здійснення прав власника на землю від імені

Українського народу, особливе місце займають суди з огляду на незалежність і самостійність судової влади, а також виключність функцій правосуддя та конституційного контролю, які не можуть передаватися органам державної влади та місцевого самоврядування. Діяльність судів у цій сфері пропонується розглядати через призму їх загального конституційного статусу. Подвійний правовий статус органів судової влади зумовлює особливості судової юрисдикції у відносинах здійснення прав власника на землю від імені Українського народу. Враховуючи, що судова влада, які і законодавча та виконавча за Конституцією України за своєю природою є владою Українського народу, то юрисдикція органів судової влади поширюються на всю землю в межах кордонів України, а також на окремі земельні ділянки, що належать на праві власності громадянам, юридичним особам і державі [5, с. 21]. Водночас на законодавчому рівні відсутнє врахування того, що органи державної влади і місцевого самоврядування здійснюють повноваження власника як від імені Українського народу, так і від відповідних власників землі конкретної форми власності, що впливає зі ст. 80 Земельного кодексу України, за якою «суб'єктами права власності на землю є: б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування – на землі комунальної власності; в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності». З урахуванням загальновідомого визначення поняття права власності до повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування як органів, що здійснюють права власника від імені Українського народу, можна віднести: 1) повноваження, що здійснюються від імені всього Українського народу (Верховна Рада України); 2) повноваження, що здійснюються від імені кількох територіальних громад (обласні і районні ради щодо спільної власності відповідних територіальних громад); 3) повноваження, що здійснюються від імені конкретних територіальних громад (сільські, селищні, міські ради); 4) повноваження, що здійснюються органами державної влади від імені Українського народу (центральний орган

виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин; державні органи приватизації у галузі земельних відносин тощо) [7, с. 143-144]. Одним із найбільш дискусійних питань щодо здійснення права власності на землю Українського народу є розмежування повноважень безпосередньо Українського народу і органів державної влади та місцевого самоврядування, яким відповідно до ст. 13 Конституції України надано повноваження від імені Українського народу здійснювати права власника в межах, визначених Конституцією. При застосуванні цієї статті Конституції у судовій практиці все ще не завжди враховується те, що буквальне тлумачення цього положення Конституції України дає підстави для висновку, що органи державної влади і місцевого самоврядування наділені від імені Українського народу не правом власності на землю, а правом на здійснення права власності, тобто вони забезпечують реалізацію конституційних положень щодо прав власника на землю від імені Українського народу [7, с. 143]. З цього випливає проблема співвідношення власності Українського народу та таких форм власності як державна та комунальна. На мою думку, прийнятним є підхід за яким державна і комунальна власність є похідними від власності Українського народу на землю, а не самостійними формами власності, оскільки держава є організаційно-правовою формою народу, а територіальні громади є об'єднанням мешканців певних територій.

Крім цього, проблемним є питання безпосереднього здійснення права власності Українським народом. Деякі науковці вважають, що народ не має повноважень здійснювати своє право безпосередньо та може реалізовувати його лише через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Інший підхід полягає в тому, що Український народ здійснює своє право власності безпосередньо, зокрема у випадках прийняття рішення, що стосуються території України на всеукраїнських референдумах. Також до способам безпосереднього здійснення права власності Українського народу є самозахист територіальної цілісності території. Таким чином, проблема визначення змісту та сутності конституційного права власності Українського

народу на землю, її надра та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України є досі невирішеною на науковому та законодавчому рівні. Обґрунтованим є висновок, що наразі нормативне регулювання цього питання є суперечливим, тому безумовно потребує внесення змін з метою вдосконалення. Для того, щоб встановити, якою ж є природа права власності Українського народу, необхідно здійснити методологічний аналіз таких понять як право власності, право власності на землю та земля як національне багатство. Необхідно враховувати, що головним призначенням землі є не введення цього об'єкту в економічний обіг, а використання її як засобу забезпечення добробуту та головних потреб населення держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1736>
3. Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/conv#Text>
4. Андрейцев В. І. Об'єкти земельних правовідносин за новим Земельним кодексом України. Науково-практичні коментарі. 2002. № 2. С. 3–19
5. Носік В. В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу: автореф. ... д-ра юрид. наук спец. 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право. Київ: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. 34 с.
6. Бельо Л. Ю., Вовк А. В. Український народ як суб'єкт права власності на землю. Часопис цивілістики. Випуск 32. С. 26-30.
7. Бобкова А. Г., Липницька Є. О. Здійснення права власності на землю органами державної влади та органами місцевого самоврядування від імені Українського народу. Дискусії та обговорення. С. 137-147. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/7858>

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Регада Владислав Євгенович

Дніпропетровській державний
університет внутрішніх справ.

юридичний факультет

Здобувач вищої освіти, 1 курс

Надіслати тільки тест доповіді

м. Дніпро

Історія та сучасні проблеми

української термінології

Леонova Наталья Валеріївна,

викладач кафедри

соціально-гуманітарних дисциплін

Становлення та розвиток української юридичної термінології тісно пов'язане зі становленням та історією українського національного, державного і законодавчого права, історією української мови та науки. Народження і розвиток української юридичної термінології відбувалися в надзвичайно складних і несприятливих історичних і політичних умовах. Але вона також жила бездержавними «генеалогічними кореневими соками», і ці, розвиваючись, змінюючись і зазнаючи сильного впливу інших мов, не тільки зберегли базову лексику, специфічну для цього поняття, але й розширили свою власну етнолінгвістичну основу. Мобілізація внутрішніх словотвірних ресурсів та їх збагачення іншими термінами правової мови та термінологічними елементами, у тому числі міжнародними, сприяло інтеграції української та європейської юриспруденції та культури [2, с. 30].

Юридична термінологія як предмет аналізу – це термінологічна система, яка наразі перебуває у стадії формування. Тому дослідження загальних тенденцій його розвитку, дослідження його дериваційних можливостей, у тому числі результативних/непродуктивних дериваційних типів є актуальними як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Юридичний термін пов'язаний з поняттям як елементом правового знання

і виступає його символічною (мовною) моделлю, поданою в звуковій та буквеній формі. Його поняття, зміст, обсяг і структура є логічною та змістовною основою для створення термінології як дефініції, що акумулює найбільш суттєві характеристики та співвідношення правового явища.

Термін права формулюється як загальноправовий (спільний для всіх галузей права), дисциплінарний (характерний для окремої галузі права), міжгалузевий (що стосується двох і більше галузей права), суміжний з іншими сферами діяльності.

Термін, який створюється і працює в юриспруденції, не обов'язково закріплюється за законами, а має власний науковий характер (норма, справедливість, правова система, правові норми). У спеціальній літературі, що відображає процес формування правових знань, правове поняття може мати кілька академічних формулювань, що виявляють різні наукові підходи і школи і правильно тлумачать різні аспекти одних і тих же правових понять.

Традиційними українськими засобами творення є: показ (володіння, повіреність, юрисдикція), безсуфіксальний (дослідження), складність (суд), мішана (законодавство), спеціалізація спільного слова: відмивання грошей, паралельний ринок, титр (опер.- дис.). .)» Значення термінів полегшують терміни, утворені від іменників: в'язень, агент, обвинувачений, потерпілий, слідчий.

Юридичний словник розвивається одночасно з розвитком права, тому ми визначаємо історизми та архаїзми – ті, що зникли з активного вжитку (див., віра, покора, прокуратор, зміцнився) та неологізми – термінологічні одиниці для введення нових правових понять та – для характеристики. явища. . .

Оскільки юридична термінологія не є раціонально організованою, семіотично бездоганною системою в термінології завжди існує проблема впорядкування термінології, особливо в законодавстві. Отже, юридична термінологія є динамічною системою. Воно постійно розвивається і характеризується такими традиційними українськими термінологічними засобами, як прикріпленість, відсутність суфіксів, складність, плутанина,

спеціалізація слова. Останнім часом дослідженням юридичних термінів займаються як лінгвісти, так і юристи, але цього недостатньо і потребує подальшого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андерш І. Словник юридичних термінів (російсько-український) / І. Андерш. – К., 1994. – 322 с.
2. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57.
3. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Людмила Боярова. // Мовознавство. III Міжнародний конгрес україністів. – Х., 1996. – С. 247–250.
4. Гончаренко В. Т. Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник. / В. Т. Гончаренко. – К. : Либідь, 1995. – 20 с.
5. Кожевников Г. Закони слід ретельніше редагувати / Г. Кожевников // Право України. – 1993. – № 5–6. – С. 57–60.
6. Корж А. В. Ділова українська мова для юристів / А. В. Корж. – К., 2002. 176 с.
7. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. : Світ, 1994. – 216 с.
8. Усенко І. Б. Українська юридична термінологія / І. Б. Усенко // Українське державотворення: невитребуваний потенціал / І. Б. Усенко; за ред. О. М. Мироненко. – К., 1997. – 559 с.
9. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрид. лит., 1990. 200 с.

РІВНІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Ручкіна Катерина Євгенівна
студентка
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Анотація: у представленій роботі автор приділив увагу одному з важливих аспектів внутрішньої структури правового регулювання суспільних відносин, з'ясування якої сприяє більш ефективній організації даного різновиду регулятивного впливу на суспільне життя.

Ключові слова: система соціального регулювання, рівні правового регулювання, правові принципи та приписи, правові норми.

Сумісне (соціальне) життя людей потребує певного впорядкування, метою якого є недопущення шкідливої для суспільства поведінки його членів, запобігання різноманітним конфліктам між ними, оптимальна організація взаємодії представників відповідної спільноти, спрямованої на створення та покращення умов свого існування тощо. Частково це досягається за рахунок прямої дії деяких природних та біологічних чинників /як то: впливом на діяльність людей кліматичних циклів та змін, біоритмів, безпосередньої діяльності нервової системи людини, що виявляється у її рефлексивній або інстинктивній поведінці і т.і./. Втім головне навантаження у забезпеченні належної організації суспільних відносин припадає на розгалужену систему соціального регулювання, здійснюваного через свідоме встановлення тих чи інших стандартів людської поведінки. Останні уособлюються, зокрема, в моральних, релігійних, звичаєвих нормах і приписах, правилах поведінки корпоративного характеру, вимогах етикету, а в сучасних умовах перш за все в такому найважливішому регуляторі суспільних відносин, як праві.

При тому, що вказані суспільні норми значно відрізняються за своїм походженням, змістом, способами забезпечення їхнього виконання тощо в сукупності вони утворюють відносно цілісний, розгалужений та складний механізм підтримання злагоди на соціальних теренах. Відзначена складність простежується не лише, так би мовити, в «розподілі праці» серед згаданих видів соціального нормування з впорядкування тих суспільних відносин, які цього потребують, досягненні їх найкращої збалансованості, а також і у внутрішній будові кожного з них.

Так, можна відзначити певну неоднорідність та пов'язану з нею диференціацію моральних приписів, яка, в свою чергу, зумовлюється розшаруванням населення за майновими, професійними ознаками, місцем, що посідають ті, чи інші групи осіб в системі розподілу владних повноважень в даному суспільстві тощо. Ще більш складна структура, зважаючи на наявність навіть в межах відносно гомогенних суспільних утворень різних поглядів з питань віри, притаманна релігійним нормам [1, с. 40-53]. Не становить виключення в цьому сенсі і правове регулювання суспільних відносин, яке, хоча і є суттєво універсальнішим, у порівнянні з іншими формами соціальної регламентації, але також має складну внутрішню структуру, що знаходить свій вияв серед іншого в його реалізації одразу на декількох значно відмінних між собою за ступенем узагальнення відповідних нормативних положень рівнях.

Вказана обставина вже досить давно викликає увагу як теоретиків-правознавців, так і представників галузевих юридичних наук. Зокрема відмічається, що у праві можна виділити цілу низку приписів, які, безпосередньо, не спираючись на інші правові норми, не здатні визначати поведінку його суб'єктів. У числі таких приписів, насамперед, виокремлюють правові положення, які отримали назву принципів права та являють собою концентрований вираз найбільш сутнісних рис та цінностей, властивих певній системі права [2, с. 27]; формулюють ідеї, які утворюють змістовний каркас, у якому виражається та твориться право, носять програмний, стабілізуючий, стосовно даної правової системи, характер [2, с. 25]; мають найвищий ступінь

абстрагування від фактичних життєвих ситуацій, на які поширюється їх вплив [2, с. 29]; визначають змістовний характер системи права і напрямки її подальшого розвитку [2, с. 32]; відрізняються більшою стійкістю, залишаючись незмінними протягом тривалого часу [2, с. 34]; забезпечують взаємоузгодженість правових норм на різних ланках системи права (на рівні його окремих інститутів, галузей та підгалузей, таких його підсистем, як публічне і приватне право, а також у праві в цілому) [3, с. 20, 57-71].

В юридичній науці пропонуються різні підходи до класифікації правових принципів, проте найбільш поширеним є їх поділ на загальноправові (наприклад, принципи єдності прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин, законності, відповідальності лише за винну поведінку), міжгалузеві (наприклад, принципи здійснення правосуддя тільки судом, доступність судового захисту), галузеві (наприклад, принципи свободи праці, оплатності праці найманого працівника). Деякі вчені вважають за доцільне вирізняти також в якості окремої їхньої групи – принципи інститутів права. Відповідно названі принципи діють в межах системи права в цілому, кількох його галузей або певних галузей та правових інститутів [4, с. 201-206].

Наступний рівень правового регулювання соціальних відносин представлений правовими приписами, які так само як і принципи права не мають самостійного регулятивного значення, але водночас містять більш конкретні положення, що розкривають та уточнюють зміст перших стосовно ціннісних уподобань, життєвих реалій відповідного суспільства, намічених ним орієнтирів свого подальшого розвитку, а також, що виконують деякі інші - службові функції в процесі правового регулювання. У складі цих норм зазвичай виокремлюють норми-засади, норми-завдання (цілі), норми-дефініції.

Норми-засади закріплюють загальні підвалини, на яких ґрунтується політична та правова система даного суспільства, серед іншого ними визначається конституційний лад держави, основи її соціально-економічної політики, характер взаємовідносин держави та особистості тощо. Прикладом подібних норм може слугувати ст. 1 Конституції України, яка проголошує

Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Норми-завдання переважно визначають призначення окремих інститутів та галузей права. Так, у ч. 2 ст. 1 Сімейного кодексу України перелічуються в якості завдань сімейного права: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Норми-дефініції містять інтерпретацію юридичних термінів, які використовує законодавець, формулюючи зміст конкретних (безпосередньо регулятивних за своєю природою) юридичних правил поведінки. Прикладом норми-дефініції може слугувати надане у статті 364 Кримінального Кодексу України визначення поняття службової особи [4, с. 240-241]

Подальша конкретизація змісту правового регулювання суспільних відносин, яка репрезентує ще один з його рівнів, який, на нашу думку, теж потрібно вирізняти, пов'язана з встановленням юридичних норм, якими визначається правосуб'єктність учасників правових відносин, об'єкти, стосовно яких вони можуть виникати, характер та межі юридичної відповідальності та інших правових заходів, що можуть до них застосовуватися у разі відхилення цих осіб від дозволеної або обов'язкової їх поведінки, яка регламентується правом [5, с. 60-75, 338, 339]. В якості прикладу таких правових приписів можна навести положення ст. 6-17 Земельного Кодексу України, які визначають правовий статус землерозпорядників в особі органів державної влади України та її органів місцевого самоврядування, ст. 1, ч. 3 ст. 2, ст., ст. 18, 19 ЗКУ, які характеризують об'єкти земельних відносин, ст. 210, 211 ЗКУ, що окреслюють низку заходів, що можуть бути застосовані до порушників земельного законодавства. Існують також вагомі підстави для виокремлення декількох рівнів правового регулювання і серед юридичних норм (регулятивних та охоронних), які безпосередньо визначають форми поведінки суб'єктів права

при здійсненні ними, юридично гарантованих прав та обов'язків цих осіб, конкретні підстави, умови та заходи їхньої юридичної відповідальності у разі скоєння ними певних правопорушень тощо. Так, очевидно, наприклад, що ст. 36 Конституції України, яка лише в загальному вигляді окреслює зміст права громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, з одного боку, та закон України «Про політичні партії в Україні», який розвиває та деталізує у низці своїх статей зміст даного конституційного положення [6, с. 114-118, 122, 123], з іншого боку, належать до різних «поверхів» правової надбудови суспільства. В означеному контексті в якості ще однієї досить специфічної вертикально інтегрованої ланки права доцільно розрізняти і правові приписи індивідуального характеру, які опосередковують правозастосовну діяльність уповноважених органів держави, а також ті правові засоби, які в межах своїх юридичних повноважень в правовій сфері можуть створювати самі суб'єкти, відповідних правових відносин. Цей рівень правового регулювання включає у себе переважно юридичні правила разової дії (призначені для юридичного впорядкування конкретних життєвих ситуацій з персонально визначеним складом їх учасників).

Важливо також зауважити, що кожному з перелічених рівнів правового регулювання зазвичай властиві і певні форми їх зовнішньої об'єктивації у вигляді тих чи інших юридичних джерел (форм права). Зокрема з принципами права найчастіше можна ознайомитись, вивчаючи правову доктрину, загальні частини кодифікованих нормативно-правових актів, преамбули інших законодавчих актів. Утім, слід мати на увазі, що правові принципи не завжди набувають відповідного вербально-текстуального закріплення і в деяких випадках вимагають для свого розуміння прискіпливого змістовного аналізу багатьох юридичних джерел. Засадничі правові норми (норми-засади, завдання), як правило, закріплюються в певних установчих правових актах, інших актах конституційного характеру, а також разом з правовими принципами та іншими юридичними нормами верхніх рівнів правової системи у вже згадуваних кодифікованих законах. Середньому рівню правового

регулювання відповідають різноманітні тематичні та галузеві нормативно-правові акти. Нарешті найнижчий за ступенем свого узагальнення щабель правового регулювання співвідноситься з вельми чисельними актами застосування правових норм всіх вище перелічених рівнів (судовими рішеннями, заснованими на нормах права рішеннями адміністративних та розпорядчих органів тощо), а також з правоположеннями договірною походження, які формулюють суб'єкти координаційного та автономного правового регулювання [4, с. 219, 220].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вовк, Д. О. Право і релігія: загально-теоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Загальна теорія держави і права [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад., АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
5. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія. Харків: Право, 2006. 544 с.
6. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання): монографія. Харків: Право, 2007. 320 с.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ (КІНЕЦЬ XVII - СЕРЕДИНА XVIII СТ.)

Стеньгач Надія Олександрівна
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права,
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова
Хмельницький, Україна

Анотація. Складовою правової культури української еліти виступали і політико-культурні норми як загальновизнані, сформовані під впливом цінностей, вимоги до поведінки політичних суб'єктів. Старшини як представники політичної еліти у виконанні своєї суспільної функції правління практично зразу ж наштовхнулися на потребу узгодження інтересів усіх соціальних верств, підпорядкування окремішнього, часткового інтересу загальносуспільному. Дана потреба викликала до життя відповідну норму: підпорядкування приватного інтересу суспільному благу.

Ключові слова: Військо Запорозьке, політична еліта, козацька старшина, правова культура, політичний суб'єкт.

Захист власної гідності, вимога поважати у своїй особі представника Війська Запорозького як держави в цілому чи її окремих політичних інститутів фіксувалися у різноманітних аспектах. Насамперед прослідковується велика кількість проявів налаштованості на паритетні взаємини з російським чиновництвом, офіцерством, недопущення підпорядкованості представникам російської еліти. [1, с. 6-9]

6 січня 1734 р. Я.Маркович нотував у своєму щоденнику «що обозний генеральний з походу (до Польщі – *Н. С.*) відрядив до Санкт-Петербургу бунчукового товариша Ширая в габінет до її величності, просячи милості в

тому, що генерал-доручик Загрязький видачею платні государеві понизив, як його обозного, якого проти напівполковника поставив, так і його бунчукових товаришів проти вахмістрів». [2, с. 416]

Що тема стосунків старшин та російських офіцерів сприймалася українцями і через призму норм етикету, видно із «Розмови Великоросії з Малоросією», де подано блискучу сатиру на поведінку росіян, котрі порушували норми шляхетського, військового, релігійного етикету. [3, с. 396]

Особливо на початковому етапі міждержавних стосунків представники української еліти як питання власної гідності розглядали ставлення московського двору до них як до репрезентантів Української держави, суспільства, реальної військово-політичної сили. У документах збереглося описання випадку, що стався з послом Війська Запорозького С. Мужилівським у Москві. Він висловив боярину Я. Ліхарову своє відверте обурення тим, що йому, послові, в суботу замість м'яса прислали рибу: «Ми не низької кондиції («худьіє») люди, поляки тільки нами, запорізькими черкасами, в воєнних справах славні бували». [4, с. 231]

Подібні орієнтації, правда, не на рівні вимоги, а констатації фактів, актуалізувалися й у пізніших стосунках з найвищими російськими урядовцями і царем. Старшини акцентували увагу на проявах поваги до них, до послів, до гетьмана. Прикладом можуть послужити детальні описи почестей, якими вшановували гетьманів, послів під час їх перебування у північних столицях.

З точки зору етикету розглядали гетьмани прояви недостатньої уваги до них з боку їх суверенів. Причому, образлива неухважність до гетьмана сприймалася як неповага до держави. Коли П.Тетері привіз клейноди від Яна Казимира королівський покосвий І. Мазепа, тобто низький за рангом польський гонець, він відіслав його до Варшави. При цьому гетьман посилався на невдоволення з боку всього Війська. [4, с. 240]

Як особисту образу українські найвищі, урядовці сприймали втручання у їхні суверенні прерогативи Так гетьман Мазепа у січні 1691 р. сприйняв «собі до великого безчестя факт звернення, до того ж у наказовій формі київського

воєводи М.Ромодановського до київського сотника І. Бутрими. Адже, таким чином воєвода ігнорував владу над сотником і його – гетьманову, і владу київського полковника. [2, с. 410]

Своє підпорядкування у ході Північної війни під військову команду не царя, а його підлеглого О. Меншикова, І. Мазепа сприйняв як прояв «його приниження» «і вважав собі те в безчестя, що він на старості літ за велику кількість своїх вірних служб (як він казав) отримав нагороду бути під командою» царського деньщика. Для гетьмана — шляхтича за походженням, образливим виглядав ще й той факт, що Меншиков походив із простолюдинів: «Нарешті казав, що не так би йому образливо було, коли б його дано під команду Шеремета, або іншого якогось високо- іменитого і від предків своїх заслуженого чоловіка». Проявом приниження гідності розглядалися і спроби надання О.Меншиковим наказів через голову гетьмана. З цього приводу І.Мазепа наголошував: «Чи може бути більше безчестя, знеславлення і приниження моєї особі понад це!» [1, с. 74]

Одним із механізмів підпорядкування українського соціуму було культивування російськими урядовцями атмосфери доносів, проте в середовищі старшинства даний прояв так і не переріс у норму політичної культури і, тим більше, ніколи не потрапляв до розряду етичних. Опис ставлення українського старшинства до К.Мокрієвича, зроблений П.Орликом, засвідчує засудження уже самого факту доносу на гетьмана, без аналізу можливих мотивів такого вчинку: «...В яку ж напотім за те мав честь? І уряду писарського від Самойловича позбавлений, і з України гнаний був, і на всьлякому місці протягом всього свого життя зрадництвом корений і ганьблений був і від мирських і від духовних осіб...» [1, с.75]

Все ж постійний тиск з російського боку приводив до ерозії почуття власної гідності, що знаходило своє відображення у етикетно-поведінкових реакціях. Відомі факти, коли старшини повідомляли Один одного про донощиків, вибачалися за свої дії з огляду на потребу остерігатися їх. Вважаємо, що такі прояви «солідарності» більше вказували на втрату

старшинами цього почуття. У скрутну хвилину запідозрені старшини та їхні сім'ї позбувалися можливості сподіватися на дієву підтримку. Так, наприклад, чинили щодо Марковичів, так вони чинили щодо інших. Яків Маркович міг прийти і попроситися з незрозуміло за що арештованими товаришами, але не домагатися їх визволення на підставі такої норми тогочасного українського права, як неможливість арешту старшини без рішення суду. [5, с. 132] А 1767 р. він видав військового канцеляриста П. Щигловського - виразника ідеї політичної окремішності Гетьманщини, який, втікнувши з-під охорони, шукав притулку в одному з маєтків Я. Маркевича. [6, с. 145]

У взаєминах між собою старшини пильно слідкували за змістом і формою стосунків з огляду на зайняті щаблі службової ієрархії. Так, у квітні 1760 р. лохвицький сотник надіслав до Генеральної Військової канцелярії скаргу на військового товариша М. Яновського, який, засідаючи у сотенному правлінні, домагався першого місця «в засіданнях і в підписах». Проте сотнику довелося змиритися. Канцелярія відповіла, що оскільки у відомості 1756 р. про малоросійські чини військовий товариш поставлений вище сотника, то «військовому товаришу Яновському у вказаній справі перше місце мати належить». [7, с. 92]

У січні 1758 р. переяславський полковник С. Сулима від імені Переяславської полкової канцелярії та полкового суду скаржився Генеральній Військовій канцелярії, що бунчуковий товариш Г. Іваненко звертався до цих установ позовами, заявами, повідомленнями, хоча, як «партикулярна особа», до того ж нижча за полковника рангом (котрий очолював названі установи), мав би писати «прохання». Канцелярія зобов'язала бунчукового товариша писати до полкових установ «порядним чином - донесеннями». Не заспокоївшись, Г. Іваненко звернувся до Генерального Суду з приводу того, що «Полкова Переяславська канцелярія на єдину його образу і безчещення... звертається до нього «указом», не за повноваженням своїм, бо указами писати належить єдино до підлеглих своїх». Генеральний суд визнав: оскільки «бунчукові товариші точно перебувають в команді його ясновельможності гетьмана і Генерального

суду, а не Полкової канцелярії, отже полковій канцелярії до негідкомандних своїх указами пропонувати не пристойно і не належно». [8, с. 44]

Очевидно, що українські старшини не схвалювали у спілкуванні вульгарної лайки. Це можна помітити у літописі С. Величка, котрий вульгарну лайку князя С. Пожарського називав «московським звичаєм». Вона розглядалася як приниження гідності, особливо у міжетнічних стосунках. У листі полтавських старшин та козаків до гетьмана І. Брюховецького 9 липня 1666 р. зі скаргою на воєводу Я. Хитрово на перше місце було поставлено образи «в честі нестерпні», завдані саме вульгарним облаюванням полковника і старшин: «він ваш полковник, мати його...; я-су тут від государя посланий вище всіх, а ви б. .. всі підчорти». [9, с.18]

Як прояв зневаги розглядалася лайка і у спілкуванні між представниками української еліти. Так, В. Кочубей у записці-скарзі на П. Орлика засуджував те, що новопризначений писар разом з Г. Герциком «Пана Іскру, і мене, Судію осужали, оговорювали, лаяли в матір і всіляко хулили і принижували. [2, с.1 49]

Представники політично провідної верстви Гетьманщини до поняття «особиста гідність» включали й повагу до своїх предків та здобутих тими на користь сім'ї, матеріальних статків.

Адже «гідність» витлумачувалася як придатність до діяльності, зумовлена народженням у конкретній родині», а «місце у родовій генеалогії та ієрархії, обсяг маєтності, що перейшла у спадок, були визначальниками особистості, її цінності, шляхетності. [10, 2-23]

Саме з огляду на вказані семи поняття, ми можемо пояснити, чому сотники ічнянський — Григорій Стороженко та іванівський - Іван Стороженко просили у Д. Апостола «святої справедливості за таке нестерпне безчещення і побої». Справа полягала у тому, що сотники (до речі, не самі, а у числі інших) у ході різдвяного полкового старшинського з'їзду звинуватили тодішнього прилуцького полковника Г. Галагана у порушенні «пунктів», де «написано: щоб заслуженого не віднімати». Стороженки, зокрема, повели мову про відняті у них полковником «млинки ступаківські, державцями яких були «не тільки

батько, але ще й дід, служачи полковником». Г. Галаган за те слово казав нас (братів Стороженків Н. С.) вибити зі світлиці в шию і б'ючи подерли на нас кунтуші». Нарешті, сотників обурював той факт, що прилуцький полковник дозволив собі образити й пам'ять їхнього предка, «мовлячи: за того часу нікому було полковникувати». [11, с. 203]

Таким чином, з огляду на тогочасні норми етикету, образа виглядала чотирикратною, оскільки було забрано частину «заслужених» родинних маєтків, знехтувано законним правом підлеглих «за відняття пунктів упоминати ся», зганьблено пам'ять предків і насамперед діда-полковника і, нарешті, завдано побоїв. Зрозуміло, що таке поводження Г. Галагана та його слуг щодо старшин Стороженків було сприйнято як «нестерпне безчещення». [12, с. 78]

Аналізуючи особливості політичної культури еліти Української козацької держави, ми брали до уваги орієнтації та прояви поведінки, що передбачали і відображали задоволення потреб та інтересів у рамках соціальної взаємодії. Проте нерідко соціально-політичні суб'єкти потрапляють до ситуації, коли така взаємодія відсутня через антагоністичне протиставлення інтересів, дегуманізацію опонента і т. п.

Мусимо мати на увазі той факт, що виокремившись із соціуму Речі Посполитої, козацька еліта як соціально-політичний суб'єкт, у політикоправовому аспекті характеризувалася не цілісністю, а внутрішньою суперечливістю і розірваністю. Причому, зміст цього розриву був не стільки кількісним, скільки якісним, тому що проявлявся він не між різними угрупованнями старшини, а кожного особисто: чи то козацького старшини - вихідця із нешляхетських верств, чи то покозаченого шляхтича. Сутність цього розриву полягала в тому, що у ціннісно-нормативних проявах політичної культури переважна більшість майбутньої еліти Війська Запорозького була міцно інтегрована до політичної культури еліти Речі Посполитої, але виштовхнута чи ігнорована польськими урядовцями стосовно задіяності у регулятивно-комунікаційних механізмах організації суспільно-політичного життя. [13, с. 87-90]

Сказане щодо інтегрованості у політичну культуру еліти Речі Посполитої передусім відноситься до такої впливової складової еліти майбутньої Української козацької держави як українська шляхта. Що ж стосується не шляхетської частини козацької старшини Війська Запорозького, то вона теж була інтегрована до правової культури політично провідної верстви Речі Посполитої не менш міцно. По-перше, як стверджує П. Сас: «У рамках політичної системи Речі Посполитої запорозькі козаки так чи інакше змушені були зважати на політичні «правила гри» й орієнтуватися на модель політичної культури панівної соціальної верстви - шляхти». На це, зокрема, з усією переконливістю вказує той факт, що «Військо Запорозьке самочинно ініціювало себе як повноправний інститут політичної системи країни (Речі Посполитої - Н. С.)», висунувши свої вимоги щодо доступу до обрання короля 1632 р. й запропонувавши конкретну кандидатуру. [8, с. 121] Така поведінка недвозначно засвідчує готовність еліти Війська Запорозького включитися до політичної системи Речі Посполитої. І тут, як нам уявляється, справа не могла обмежитися лише зовнішнім прийняттям, вивченням певних «правил гри». Демократичні засади політичного життя козацтва й демократичні засади польського принципу аристократизму, у якості ідеальних принципів, не могли не знайти багатьох спільних точок дотику. Як наслідок, провідники козацтва не могли не інтегруватися до політичної культури еліти Речі Посполитої.

Проте роздвоєність їхнього суспільно-політичного становища породжувала різні орієнтації на державну систему Речі Посполитої. З одного боку, це проявлялося у прагненні інтегруватися до неї через інвестиційну поведінку. Старшини усвідомлювали, що Республіка потребувала їхньої військової служби, і намагалися служити максимально старанно, щоб завдяки цьому досягнути своїх соціально-економічних та соціально-політичних цілей. Прикладом таких орієнтацій, реалізовуваних у правовій поведінці, можна вважати політичний курс П.Конашевича-Сагайдачного. З іншого боку, прояви відвертого нехтування польським політикумом конкретних зусиль та ролі

козацтва зумовлювали девіативні (руйнівні), а частіше - напівдевіативні орієнтації на державну систему Республіки. Козацька верхівка чи сама організовувала антисистемні виступи, чи включалася до боротьби, піднятої козацькими низами, щоб завдяки козацькій шаблі все-таки домогтися включеності до регулятивно-комунікаційних механізмів. Зрозуміло, що в такому випадку вони не мали на меті знищення політичної системи, але не бачили інших, крім руйнівних засобів, щоб, силою зброї, ослабивши панівні суб'єкти політичної системи, посісти між ними своє гідне місце та будувати стосунки за принципом: «як рівні з рівними і вільні з вільними». [14, с. 146-148]

Ігнорування подібних домагань з боку панівної польської еліти призвели до утвердження установок на політичну поведінку, сутність якої передавалася гаслом: нехай «гвалт гвалтом» звільняється і яку же слід розглядати у межах законного права опору спробам ворожої сторони знищити еліту, а з нею й український соціум, і нарешті - етнос.

Вибудування власної політичної системи, на жаль, супроводжували й такі особливості, які практично унеможливлювали взаємодію та порозуміння між окремими угрупованнями старшин. Що викликало до життя ряд деструктивних проявів і серед них таких як донос, змова.

26 травня 1693 р. у листі до Івана та Петра Олексійовичів І. Мазепа з приводу чергового на нього доносу причину цього ганебного явища у політичному житті пояснював недосконалістю людської природи: «...Як сонце супроводжує тінь, так кожного чоловіка, що вірно государям своїм працюючи, в славі і честі перебуває, невідступно переслідує заздрість...» [15, с. 34] Не заперечуючи гетьманові, який добре знався на тонкощах людської душі, повторимо, що для донощицтва в Україні-Гетьманщині вистачало й причин, пов'язаних з особливостями функціонування її державної системи.

Насамперед ми маємо на увазі особливість, визначену ще В.Антоновичем: «Кожний новий гетьман намагався змістити по можливості більше полковників, що були за його попередника, і заступити їх людьми, на відданість яких він міг покластися». [9, с. 48] Повне опанування державної

системи Гетьманщини клієнтелою гетьмана позбавляло опозицію будь-яких можливостей представляти і захищати свої інтереси і бути представленими у вищих ешелонах влади.

Прикладом для ілюстрування таких тверджень може послужити кризова ситуація, до якої потрапив Д. Многогрішний. Замість того, щоб запропонувати конкретний механізм узгодження інтересів, він лише вказував старшинам опозиціонерам на свою невразливість. Московський посол доповідав, що під час великоднього з'їзду старшин 17 квітня 1670 р. гетьман сказав: «Чув він, і багато до нього вістей доноситься, що його гетьмана всіх міст козаки мало люблять; а якщо ж дійсно його гетьмана мало люблять, і вони б били чолом великому государю про обрання іншого гетьмана, і клейнодами він військовими поступиться тому, кого вони собі гетьманом оберуть; а буде поки він гетьманом буде і він свавільників буде втихомирювати, поки його сил вистачить, на тому він великому государю присягав... А поки тим свавільникам і не крутиться, а крім великого государя подітися їм ніде». [16, с. 52]

Звичайно, що такі політичні ситуації, які виникали у верхньому ешелоні старшинської еліти, з одного боку сприяли зміцненню влади чинного гетьмана, та його креатури, проте з іншого боку робили володаря клейнодів «жертвою, заложником недосконалості існуючої недемократичної форми правління. Владу в обраного на козацько-старшинських радах зверхника можна було відібрати лише дошкульним доносом-компроматом, бунтом, знищенням, а не мирним переобранням». Порухення «демократичної системи рівноваги» через встановлення «залежності гетьмана від царської влади» призвело до того, що «єдиним способом зміцнити гетьмана або хоча б вплинути на нього став донос, і цим способом старшина широко користувалась. Зрештою, якщо уважно вчитатися в щойно зацитовані слова Д. Многогрішного, то він сам, хизуючись своєю невразливістю, вказував загнаним до кута опозиціонерам єдиний вихід: звертатися до царя. Правда, вони це робили не відкрито, а таємно, щоб, природно, не накликати на свою голову репресій. До того ж, щоб домогтися успіху напевне, опозиції не доводилося вибирати засобів. Власне, засіб у такій

ситуації залишався один - донос протектору. А найдієвішим аргументом, який би міг на царя вплинути, було звинувачення гетьмана у зраді.

Для опозиції це був єдиний шлях вирватися з притлумленого становища і забезпечити собі кар'єрний злет, щоб у майбутньому жити під постійною загрозою або й впасти жертвою нових наклепів про зраду, сфабрикованих уже новою хвилею опозиціонерів. [16, с. 78-80]

Причому донос як політична акція розвивався у межах відомих політико-культурних орієнтацій старшини. Зокрема, у алгоритмі доносу чітко прослідковується орієнтація на звичну старшині схему прийняття рішення легітимізованого протектором-серенісімумом. Старшини згуртовувалися проти певного гетьмана, посилали чолобитну. Саме чолобитну, як свідчить форма доносу на І. Самойловича. Цар її «конфірмував» указом про арешт гетьмана, і старшини здобували можливість обрати нового лідера. [16, с. 82]

У нерозривному зв'язку з доносом перебувало фабрикування звинувачень, документів, що могли б дискредитувати політичних опонентів, суперників. Типовими прикладами тут можуть послужити уже не раз нами цитована «Чолобитна генеральних старшин на Самойловича», а також документи, залучені до наукового обігу О. Оглоблиним для ілюстрації проявів політичної боротьби між старшинськими угрупованнями І. Мазепи та В. Кочубея. [11, с. 112] Серед засобів політичної боротьби ми зустрічаємо фальсифікування листів від імені учасників протилежної сторони, засилання агентів для ведення провокаційних розмов, а з іншого боку детальне записування змісту своїх відповідей на випадок можливого арешту і допитів. Використовувався й такий прийом як подача певних проявів поведінки опонентів у несприятливому для них контексті. Так, наприклад, І. Мазепа скористався фактом приватної господарської переписки між стародубським полковником М. Миклашевським та литовським шляхтичем М. Коцелом для звинувачення високопоставленого старшини в таємних політичних стосунках з Литвою. [14, с. 122]

Поряд з доносом ми спостерігаємо й складнішу форму подолання політичного суперника - змову. Вона передбачала ширше коло учасників,

застосування насильницьких засобів політичної боротьби з опонентом. До неї старшинські угруповання готові були вдаватися, коли намагалися врятуватися від згубного, з їх погляду, політичного курсу лідера. Змова мала на меті видачу гетьмана й показ таким чином власної політичної лояльності стосовно переможця чи, у більш загальному розумінні, сильнішого політичного суб'єкта. Так, наприкінці 1675 р. І. Самойлович розповідав московському посланцеві, «що приїхавши до нього з того боку Гамалія казав: у Дорошенкової старшини і в полковників, які нині на тому боці, була у всіх таємна рада і постановили, що Дорошенка яким доведеться способом взявши, їм привести на цей бік до нього гетьмана... і очікує він гетьман, що те вчиниться над Дорошенком незабаром, оскільки старшина тамішня вся бажає у царській величності у підданстві бути». Очевидно, так у політико- культурний комплекс старшини перейшло старе брудне правило запорозького охлосу: за скрутною хвилини видавати свого лідера. [14, с. 145]

Одним з вагомих мотивів учасників змови були не загальносуспільні, а приватновласницькі інтереси. Саме їх першочергове значення виділяв учасник змови проти Д. Многогрішного Р. Дмитрашко-Райча: «А вони старшина і всі посполиті люди, відаючи про таку злу справу, звичайно плачуть невтішно і з-під високо державної великого государя руки зовсім не бажають, тому що почали було жити у всілякому благоденстві і покої і тихомиррі, і домовими будівлями і всілякими пожитками повнилися, і наповнилися, а нині ж іде до розорення і невинним душам до погибелі». [11, с. 116] Зацитоване зізнання засвідчує, що схильність у критичних ситуаціях до змовництва була значною мірою здетермінована соціально-економічним становищем української політичної еліти. Обтяжена своїми матеріальними надбаннями, урядовими посадами, вона наважувалася виступити тільки після ретельної підготовки, тривалих зважувань і вагань.

Зорієнтованість на змовництво проявляла себе не лише у внутрішньо, але і в зовнішньополітичному аспекті, уже як засіб національного визволення. За умов соціального внутрішньо- та міжстанового протистояння, військової

слабкості перед сувереном-узурпатором, лише змова давала можливість уникнути викриття, використавши таку перевагу як раптовість, дозволяла відкласти або й відмовитись від виступу за зміни зовнішньо- чи внутрішньополітичних обставин. До того ж змова з точки зору соціального егоїзму виглядала і як найефективніший засіб. Вона, до певної міри, забезпечувала можливість досягнути мети не руйнуючи соціально-економічних відносин — основи свого соціального й політичного панування. Адже у всіх ще свіжими були приклади Національної революції, виступи рядових козаків, посполитих, що продемонстрували старшині, як всіляке військово-політичне заворушення буде використане підвладними станами для соціального виступу. Така мотивація змови була, безперечно, актуальною й для І. Мазепи та його оточення і, очевидно, розглядалася «найраціональнішим методом опору. [11, с. 89]

Змова була також наслідком неможливості висловити свою незгоду з порушенням договору відкрито. Це, зокрема, засвідчив П. Орлик, який у листі до С. Яворського розповідав, що за згодою гетьмана було вирішено відрядити до Петра I делегацію з чолобитною про порушення прав, але через деякий час старшини погодилися із думкою Мазепи, що це буде «на біду і вигублення всім». [14, с. 163]

Змова давала можливість маневрувати. Так, коли П. Орлик, дізнавшись про наміри І. Мазепи змінити протекцію, жахнувся можливих наслідків, за умови, що шведи зазнають поразки, гетьман відповів: «...Хіба ж я дурень, передчасно виступати, поки не побачу крайньої нужди, коли царська величність неспроможний буде, не тільки України, але й держави своєї, від потенції Шведської оборонити». Трохи нижче Мазепа додав, якщо ж шведи не досягнуть у Московії такого «прогресу» «і якщо несила наша буде боронити Україну і себе, то для чого ж маємо самі на погибель лізти і вітчизну погубляти?» [14, с. 89]

Інша риса змовництва - залежність від іноземної допомоги - стала

першочерговою у змові учасників Новгород-Сіверського гуртка. Становлячи доволі незначний відсоток від загальної чисельності населення, шляхта, разом з тим, не могла опертися на козацтво, тоді політично інертне, а тим більше, на міщанство і селянство. До того ж і в середовищі шляхти більшість на той час уже стояла на позиціях інтеграції у російську політичну систему, а решта, хоча, можливо, і симпатизувала поглядам змовників, давно уже втратила політичну волю, щоб надати дієву підтримку. Тому іншого шляху як таємно шукати підтримки у політичних опонентів Росії на європейській арені, члени гуртка не бачили. [1, с. 167]

Аналізуючи політико-культурний комплекс старшинської еліти ми не розглядаємо т. зв. «проблеми українського зрадництва». Це проблема імперського бачення історії України та сприйняття українців.

Проте важко обійти питання про нібито іманентну тогочасній українській політичній еліті схильність до обману, підступності. Взяти хоча б уже використовуваний нами приклад протистояння хворого Д. Апостола та генеральних старшин спробам О. Шаховського та С. Нарішкіна зосередити в руках останнього управління справами Гетьманщини. Коли кн. О. Шаховський запитав паралізованого гетьмана, чому той не наказує генеральному писарю, щоб на час його гетьманської хвороби про всі справи представляв генералу Нарішкіну», Д. Апостол замість того, щоб відверто висловитися у рамках орієнтацій на легітимність влади колегії Генеральних старшин (на час хвороби чи відсутності гетьмана) почав виправдовуватися, що нібито «він тому писарю представляти йому, генералу Нарішкіну, наказував, та інше казав, проте через слабкість їх зрозуміти було неможливо». Коли ж російські емісари підготували чорновик відповідного документу і передали в діловодство генеральному писарю, той оголосив, що «гетьман цього писати не велів». [11, с. 48-51]

Подібним чином поводитися й генеральні старшини. Щоб приспати пильність О. Шаховського, вони йому оголосили, що від намірів перебрати правління на себе відмовляються, і навіть, за свідченням князя, «вимагали у

мене поради яким чином писати до колегії закордонних справ і просити про те (про передачу правління С. Нарішкіну- Н. С.) у в. ц. в-ті монаршого указу. А вони нібито того знати не можуть». Продемонструвавши смирення, старшини, разом з тим, на випадок смерті Д. Апостола, таємно підготували прохання про колегіальне виконання гетьманських функцій до часу обрання нового гетьмана, а С. Нарішкіна залишити у його попередньому статусі міністра при гетьмані. [11, с. 96]

Отже, замість орієнтації на чітке визначення власної позиції, ми бачимо схильність до політичного лавірування. Чому «принцип обману», як його наприкінці ХІХ ст. визначали Г. Спенсер та У. Лестер, зіграв провідну роль серед різноманітних засобів, до яких могли б вдаватися представники української еліти у щойно описаній ситуації?

Дошукуючись причин такої поведінки, погодимося із засновником політичної соціології Лестера Уорда: «Немає сумнівів, що свобода породжує правдивість, так само як і багато інших гарних якостей, тоді як рабство і тиранія, в цілому, діють деморалізуюче. [17, с. 124]

Крім того, як доводять сучасні історики, «деякою мірою таємні домовленості, маневрування, політичне лицемірство відповідали теоретико-ідеологічним настановам і політичній практиці тієї епохи». Пригадаємо з цього приводу Н. Макіавелі, який заради «заволодіння», тобто об'єднання Італії під владою флорентійського володаря Л. Медичі та «звільнення її з рук варварів» вчив того підбирати засоби «співмірні з особливостями часу» і переконував, що та «зброя священна, на яку покладається остання надія».

Врешті, Н. Макіавелі також висловлював погляди, співзвучні з висновками Г. Спенсера та У. Лестера стосовно «принципу обману»: «Люди діють або з необхідності, або за вільним вибором, і, чим вільніші вони у своїх вчинках, тим більше виявляється їхня гідність». [18, с. 14-20]

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Окиншевич Л. Значкове військове товариство на Україні- Гетьманщині XVII-XVIII ст.// ЗНТШ. Т.157. Мюнхен,1948. С.28-54
2. Маркович, Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Издание Александра Марковича. В 2 ч. Ч. 1-2. М.: В Тип. В. Готье, 1859. Ч. 2: [2], 416 с.
3. Дівович С. Разговор Великороссии с Малороссиєю. Українська література XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. С. 380–394.
4. Липинський В. Участь шляхти у Великому Українському Повстанні під проводом Богдана Хмельницького. Твори. Філядельфія, Пенсильванія: Східноєвропейський дослідний інститут ім.В.Липинського. Т.2. 345 с.
5. Величко С. Літопис. К.: Дніпро. 1999. 564 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России собранные и изданные археографическою комиссиею. Спб Тип П.А Кулиша, Т.VI 1867. 362 с.
7. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. Москва : В. Унив. Тип., 1858. Ч. 1. 339 с.
8. Сас П. Політична культура українського суспільства кінця XVI- першій половині XVII ст. К.: Либідь, 1998. 295 с.
9. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. К.: Дніпро,1991. 238 с.
10. Попович М. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. 728 с.
11. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк; К.; Л.; Париж; Торонто: Вид-во Любомира Винара, 2001. 464 с.
12. Акты Т.12 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России собранные и изданные археографическою комиссиею. Спб.: Тип. В.Пратца, Т.XII. 1872. 398 с.
13. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея ХУП-ХУІІІ ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. К: Альтернативи, 1997. 368 с.
14. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку

XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика. К.: Либідь, 1994. 240 с.

15. Розумний М. Національна еліта. К. : НІСД, 2016. 196 с.

16. Нагорна Л. Політична культура українського народу. К.: Стилос, 1998. 278 с.

17. Уорд Л. Психические факторы цивилизации. СПб.: Издательство Ф. Павленкова, 1897. 324 с.

18. Макіавеллі Нікколо. Державотворець. Переклад з італійської: Валентина Балог. Київ: Арій, 2015. 223 с.